VÄIKE MAJANDUS-TEADUSLIK LEKSIKON

VÄIKE MAJANDUS-TEADUSLIK LEKSIKON

VÄIKE MAJANDUSTEADUSLIK LEKSIKON

VÄIKE MAJANDUSTEADUSLIK LEKSIKON

G. A. KOZLOVI ja S. P. PERVUŠINI
toimetusel

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1961

33
V96

Originaali tiitel:
КРАТКИЙ ЭКОНОМИЧЕСКИЙ СЛОВАРЬ

Käesolev «Väikese majandusteadusliku leksikoni» väljaanne on tõlge Riikliku Poliitilise Kirjanduse Kirjastuse poolt 1958. aastal väljaantud majandusteaduslikust leksikonist. Kuna vahepeal on mõned meie majanduselus esinenud mõisted oma tähtsuse kaotanud, on neid seletavad artiklid käesolevast väljaandest välja jäetud. Mitmeid artikleid on kärbitud ja parandatud, arvesse võttes meie majanduselus vahepeal toimunud muudatusi ja rahvamajanduse üldist edasiarenemist.

Riiklik Poliitilise Kirjanduse Kirjastus koostas suure rühma majandusteadlaste osavõtul «Väikese majandusteadusliku leksikoni» esimese väljaande.

Tuginedes majandusteadusliku teatmeteose koostamise esimestele kogemustele, kavatseb kirjastus organiseerida uue, sõnavaralt täielikuma väljaande koostamise ning pöördub sellega seoses lugejate poole palvega avaldada oma märkusi ja ettepanekuid.

Põhiartiklite kirjutamisest «Väikese majandusteadusliku leksikoni» jaoks võtsid osa:

Abramov, V. A.
Aleksejev, A. M.
Alter, L. B.
Arakeljan, A. A.
Baklanov, G. I.
Bassova, I. A.
Bljumin, I. G.
Bogomolov, O. T.
Bor, M. Z.
Bregel, E. J.
Dragiljov, M. S.
Dvorkin, I. N.
Ehin, P. E.
Eidelman, B. I.
Eigin, J. G.
Figurnov, P. K.
Frumkin, A. B.
Galtsov, A. D.
Gertsovskaja, B. R.
Gladkov, I. A.
Ignatjev, D. I.
Iljin, M. A.
Iljin, S. S.
Jefimov, A. N.
Joffe, J. A.
Kaie, V. A.
Kamenitser, S. J.
Kats, A. I.
Klimov, A. G.
Kolganov, M. V.
Kontorovitš, V. G.
Kozlov, G. A.
Krajev, M. A.
Kronrod, J. A.
Lahman, I. L.
Livanskaja, F. V.
Ljubošits, L. I.
Logovinskaja, R. L.
Malõš, A. I.
Menžinski, J. A.
Mihhailova, P. J.
Moissejev, M. I.
Moskvin, P. M.
Notkin, A. I.
Partigul, S. P.
Pervušin, S. P.
Petrov, A. I.
Petrušov, A. M.
Podgornova, V. M.
Rabinovitš, M. A.
Rõndina, M. N.
Rõvkin, S. S.
Saksaganski, T. D.
Samsonov, L. N.
Smehhov, B. M.
Sokolihhin, S. I.
Sollertinskaja, J. I.
Sudarikov, A. A.
Šamberg, V. M.
Šapiro, A. I.
Štšenkov, S. A.
Zamjatin, V. N.
Žamin, V. A.
Žuk, I. N.
Tatur, S. K.
Terentjev, P. V.
Tjagai, J. J.
Tsõrlin, L. M.
Veitsman, N. R.
Vikentjev, A. I.

Kmr
Tartu Riiklik Ülikool

A

AASTATOOTLUS — tööviljakus, mis on arvutatud keskmiselt ühe nimestikulise töölise kohta aastas. Aastatootluse näitajale avaldab mõju tööliste nimestikulise koosseisu kasutamine aruandeaastal, s. o. haiguse, sünnituse, riiklike ja ühiskondlike kohustuste täitmise tõttu töölt puudumise ning administratsiooni loal tööle mitte ilmumise ja tööluuside ulatus.

AAŽIO — 1) turul stiihiliselt kujunev lisand paberraha kullahinnale. Aažio on tingitud paberraha ostujõu langemisest. 2) Väärtpaberite (aktsiate, obligatsioonide) nominaalhinda ületav osa börsihinnast. 3) Sularaha ja krediitringlusvahendite (pangatähtede, vekslite, tšekkide) hinde vahe rahakriisi ajal. Aažiot väljendatakse tavaliselt protsentides. Näiteks tsaarivalitsuse poolt väljalastud paberraha ostujõu langemise tõttu müüdi 10-rublaseid kuldmünte 1915. aasta lõpul 16—17 paberrubla eest, s. o. kulla aažio moodustas tol ajal 60—70%.

ABIMATERJALID — materjalid, mis kindlustavad töövahendite funktsioneerimist, soodustavad tööprotsessi ennast või ühendatuna põhimaterjalidega (vt.) annavad neile eriomadusi või muudavad toote väliskuju. Abimaterjalid on näiteks määrdeõlid, mida kasutatakse seadmete määrimiseks toodangu valmistamise protsessis, legeerivad ained (nikkel, volfram, koobalt jne.), mida lisatakse terase sulatamisel terasele kuumuskindluse, happekindluse jt. omaduste andmiseks, värv, mida kasutatakse villa värvimisel jne. Mitmete tootmisalade puhul on abimaterjalidel toodangu omahinnas suur osatähtsus. Tähtsaks abimaterjalide kulu normeerimise ülesandeks on juurutada progressiivseid kulunorme ja ratsionaliseerida abimaterjalide kasutamist tootmises.

ABITOOTMINE — tootmisprotsessi lõik, kus valmistatakse ja remonditakse seadmeid ja instrumente ning tehakse põhitootmise teenindamisega seotud töid. Abitootmise hulka kuuluvad instrumendi-, remondi-, energeetika-, transpordi- ning teised analoogilised tsehhid ja majandid, kui nad ei kuulu ettevõtte põhitootmise hulka. Abitootmise töömaht peab rangelt vastama kogu ettevõtte ülesannetele. Abitootmise süstemaatiline mehhaniseerimine ja automatiseerimine aitab kaasa põhitootmise paremale teenindamisele. Tööstusettevõtete spetsialiseerimine ja koopereerimine soodustavad abitsehhide arvu vähendamist ettevõtetes, alandavad toodangu omahinda ja aitavad kaasa põhitoodangu väljalaske suurendamisele.

ABSOLUUTNE LISAVÄÄRTUS — lisaväärtus, mida toodetakse tööpäeva (vt.) pikendamise arvel. Absoluutse lisaväärtuse tootmine on palgatööliste ekspluateerimisastme tõstmise meetodiks. Kapitalistid intensiivistavad tööliste ekspluateerimist ka relatiivse lisaväärtuse (vt.) tootmise abil. Kuid absoluutse lisaväärtuse tootmine on kapitalistliku süsteemi üldine alus, sest igasuguse ekspluateerimisvormi vajalikuks tingimuseks on tööpäeva pikendamine üle vajaliku tööaja (vt.) piiride. Kapitalismi tekkimisel ja tema esimestel arenemisstaadiumidel, kui tehnika oli madalal tasemel ja arenes edasi suhteliselt aeglaselt, suurendati ekspluateerimist peamiselt tööpäeva pikendamise teel. Masinalise tööstuse arenedes aga sai valit-

sevaks meetod, mille puhul lisaväärtust suurendatakse tööviljakuse kasvu arvel. Imperialismi ajastul, eriti aga kapitalismi üldkriisi perioodil, kodanluse püüd ekspluateerimisastme tõstmiseks niihästi tööpäeva otsese pikendamise kui ka iseäranis *töö intensiivsuse* (vt.) tõstmise arvel suurenes. Töö intensiivsus, niikaua kui see tõuseb üksikutes ettevõtetes, on samuti seotud absoluutse lisaväärtusega. Töö intensiivsuse suurenedes kulutab tööline sama pika tööpäeva puhul ajaühikus rohkem tööd. Niisiis on töö intensiivsuse tõstmise puhul, samuti nagu tööpäeva pikendamisegi puhul, tööline sunnitud kapitalistile tasuta antava töö hulka absoluutselt suurendama.

ABSOLUUTNE RENT — lisaväärtuse osa, mida maaomanikud omastavad seetõttu, et on olemas maaeraomanduse monopol; kujutab endast väärtuse ülejääki põllumajandussaaduste ühiskondliku *tootmishinnaga* (vt.) võrreldes. Põllumajanduses on tehnika tase madalam kui tööstuses, mistõttu ka *kapitali orgaaniline struktuur* (vt.) on madalam. Sellepärast on põllumajanduskaupade väärtus ühiskondlikust tootmishinnast (tootmiskulud pluss keskmine kasum) ja lisaväärtus keskmisest kasumist suurem. Põllumajanduskaupade hinnad ei kõigu tootmishindade, vaid väärtuse ümber. See toimub sellepärast, et maaeraomanduse monopol takistab vaba konkurentsi, kapitalide voolamist tööstusest põllumajandusse, kasumite tasandumist ning keskmise, tööstus- ja põllumajandusettevõtetele üldise kasumi kujunemist. Maaomanikud võtavad rentnikelt absoluutset renti, maa viljakusele ja asendile vaatamata. See, et rentnikud maksavad absoluutset renti, eemaldab osa nende kapitalidest põllumajanduslikust tootmisest. Absoluutne rent põhjustab põllumajanduse mahajäämist tööstusest. Absoluutse rendi olemasolu tingib põllumajandussaaduste hindade tõusu, mis halvendab töörahva hulkade olukorda. *Maa natsionaliseerimine* (vt.) NSV Liidus likvideeris maaeraomanduse monopoli ja sellega seotud absoluutse rendi.

ABSOLUUTNE VAESUMINE — vt. *Proletariaadi absoluutne vaesumine*.

ABSTRAKTNE TÖÖ — kaubatootjate töö, mis esineb inimtööjõu kulutusena üldse, olenemata konkreetsest avaldumisvormist; töö, mis loob kauba väärtuse. Üheaegselt sellega, et iga inimese töö on teatud tööliik (rätsepa, kingsepa, põlluharija jne. töö), kujutab töö igasuguses ühiskonnas endast ka inimtööd üldse (aju, närvide, lihaste kulutus) ja on ühiskondliku kogutöö osaks. Kuid ainult kaubamajanduse tingimustes omandab töö kui inimtöö kulutus abstraktse töö ajaloolise vormi. Kaupade tootmise protsessis on töö ühiskondlik iseloom varjatud. Ainult ühtede kaupade vahetamisel teiste kaupade vastu tuleb ilmsiks, et iga kaubatootja töö on ühiskondliku kogutöö osa, et tema tööl on ühiskondlik iseloom. Kaupade vahetamise protsessis mitmesuguseid kaupu üksteisega kõrvutades viivad kaubatootjad eri tööliigid tagasi abstraktsele tööle. Abstraktne töö on ühiskondlik töö, mille iseloom avaldub vahetusprotsessis. Abstraktse ja konkreetse töö vaheline vastuolu väljendub eraomandusel baseeruva kaubatootmise tingimustes kui vastuolu eratöö ja ühiskondliku töö vahel. Abstraktse töö vormis avaldub tegelikult üksikute kaubatootjate eratööde ühiskondlik iseloom.

Sotsialismi tingimustes on abstraktne töö otseselt ühiskondlik töö. Kuna ühinenud sotsialistlikud tootjad toodavad ja vahetavad kaupu vastavalt ühtsele rahvamajandusplaanile, siis sotsialistlikus kaubas kehastunud töö kahesugune iseloom antagonistlikku vastuolu ühiskondliku töö ja eratöö vahel ei väljenda. Konkreetsete tööliikide ja abstraktse töö vahelisest vastuolust saadakse sotsialismi tingimustes üle plaanilises korras. Kommunistliku omandi ühtse vormi loomisega ja kaubatootmise kadumisega kaob ka abstraktne töö kui majanduslik kategooria.

ADMINISTRATIIVKULUD (HALDUSKULUD) NSV LIIDUS — sotsialistliku ühiskonna kulud riigi valitsemiseks, majandusorganisatsioonide, ettevõtete ja asutuste juhtimiseks. Majandusorganisatsioonide juhtimise kulud jagunevad juhtimisaparaadi ülalpidamise kuludeks ja kuludeks, mis on seotud tootmise ja jaotamise juhtimisega otseselt riiklikes ja kooperatiiv-kolhooslikes ettevõtetes. Riiklikes ettevõtetes kuuluvad administratiivkulud ettevõtte tsehhi- ja üldkulude koosseisu ning koosnevad järg-

mistest kirjetest: tsehhipersonali ülalpidamine, tehasevalitsuse administratiivpersonali palk (põhi- ja täiendav töötasu); teenistusalaste komandeeringute ja ümberpaigutamistega seotud kulud; rahandusorganites mitteregistreeritavad preemiad; maksud, lõivud ning muud kohustuslikud kulud ja eraldised; muud administratiivkulud. Kooperatiiv-kolhooslikes ettevõtetes tehakse administratiivkulusid juhatuse ülalpidamiseks ja tootmise teenindamiseks. Nende kulude allikaks on kolhooside tulud. Sotsialistlik ühiskond taotleb administratiivkulude vähendamist ettevõtete ja asutuste häireteta töö kindlustamiseks vajaliku miinimumini. Sel otstarbel lihtsustatakse ettevõtete juhtimise struktuuri, limiteeritakse rangelt kõiki administratiivkulusid, tugevdatakse kontrolli tootmise juhtimiseks ettenähtud kulude eelarvetest kinnipidamise üle.

ADMINISTRATIIVNE MAJANDUSPIIRKOND — põhiline territoriaalne majandusüksus NSV Liidus, mis on loodud tööstuse ja ehitustegevuse juhtimiseks territoriaalsel printsiibil. Territoriaalsest tööjaotusest osavõtva administratiivse majanduspiirkonna majandus on riigi rahvamajanduse koostisosa, mida iseloomustavad kaks põhitunnust — antud piirkonna majanduse spetsialiseerimine ja kompleksne arendamine. Administratiivsed majanduspiirkonnad moodustati liiduvabariikide ülemnõukogude poolt, et juhtida tööstus- ja ehitustegevust rahvamajanduse nõukogude (vt.) kaudu. Tööstuse ja ehitustegevuse territoriaalsel põhimõttel juhtimise peaeesmärgiks on tagada kogu rahvamajanduse järjekindel arenemine tööviljakuse igakülgse tõstmise teel, tuginedes majanduspiirkondades esinevate ressursside komplekssele ärakasutamisele, kohalike organite majandusalaste õiguste laiendamisele, juhtimise lähendamisele tootmisele ja riigi majanduse juhtimisest töörahva hulkade üha laialdasemale osavõtule. NSV Liidus on 106 administratiivset majanduspiirkonda. Neist on Vene NFSV-s 67, Ukraina NSV-s 14, Kasahhi NSV-s 9, Usbeki NSV-s 5 ning ülejäänud üheteistkümnes liiduvabariigis igaühes üks. Administratiivsed majanduspiirkonnad moodustati liidu- ja autonoomsete vabariikide, kraide ja oblastite riigi- ja administratiivpiirides, arvesse võttes tööstuse taset neis ja üksikute piirkondade eritingimusi. Administratiivsete majanduspiirkondade tööd koordineerivad ja juhivad liiduvabariikide ministrite nõukogud ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu Riiklik Plaanikomitee.

AGRAARKRIIS — vt. Põllumajanduskriis.

AGRAARKÜSIMUS — küsimus maasuhetest, klassidest ja külas toimuvast klassivõitlusest. Erinevates ühiskondlik-majanduslikes formatsioonides on agraarküsimusel erinev sisu, tingituna ühiskondliku korra iseloomust ja ühiskonna arenemise majandusseadustest. Orjandusliku korra tingimustes ekspluateerisid ürgkogukondliku korra lagunemise perioodil väljakujunenud talurahvast (vt.) orjapidajad, kaupmehed ja liigkasuvõtjad; talurahvas laostus massiliselt, muutudes orjadeks ja lumpenproletaarlasteks. Orjapidajad haarasid talupoegade maad enda kätte ja laiendasid oma mõisaid — latifundiume (vt.). Talupoegade võitlus orjapidajate vastu sulas ühte orjade ülestõusudega, kõigutas orjanduslikku korda ja kiirendas selle likvideerimist. Feodaalkorra tingimustes kuulus maa feodaalidele, kes ekspluateerisid pärisorje. Talurahva võitlus maa eest, tootlike jõudude arenemist aheldavaist feodaalkõidikuist vabanemise eest moodustas agraarküsimuse peamise sisu tol perioodil. Kannatades rängalt pärisorjusliku ekspluateerimise all, korraldasid talupojad ülestõuse, mis etendasid pärisorjuse kaotamises otsustavat osa. Kodanlikus ühiskonnas on agraarküsimus seotud kapitalismi arenemisega põllumajanduses. Kapitalismi tingimustes kuulub suur osa maast suurmaaomanikele. Nad annavad seda rendile kapitalistidest rentnikele, kes rakendavad majapidamises palgalist tööjõudu. Kapitalismi ajal eksisteerib ka arvukas talupoegade klass, keda ekspluateerivad kapitalistid, mõisnikud ja kaupmehed. Kapitalismi arenemine põllumajanduses põhjustab väiketootmise väljatõrjumist suurtootmise poolt, talurahva põhimassi kihinemist ja laostumist, küla äärmiste pooluste — kulakluse ja kehvtalurahva — kasvu, linna ja maa vastandlikkuse süvenemist. Imperialismi ajastul raske-

neb finantskapitali poolt ekspluateeritava talurahva olukord veelgi. Hüpoteegipangad, lühiajalise krediidi pangad ja kindlustuskompaniid mässivad talupoegi võlgadesse ja laostavad neid. Talupoegade maa ja vara tegelikuks omanikuks muutuvad pangad. Monopolid haaravad enda kätte põllumajandussaaduste ülesostu, talupojad aga saavad põllumajandussaaduste turuhinnast tühise osa. Talurahva ekspluateerimine finantskapitali poolt põimub pärisorjusliku ekspluateerimise iganditega (pooleterarent jne.). Eriti raskeks muutub finantskapitali ike asumaades ja sõltuvates riikides, kus kapitalistlik rõhumine põimub feodaalse rõhumisega. Töötava talurahva võitlus agraarküsimuse lahendamise eest, maa eest, feodalismi igandite likvideerimise eest, suurmaaomanike ja mõisnike ning monopolistliku kapitali vastu järjest laieneb. Areneb ka kehvikute ja sulaste võitlus kulakute vastu. Talurahva juhtijaks ja liitlaseks selles võitluses on proletariaat.

NSV Liidus on agraarküsimus Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni, maa natsionaliseerimise ja kolhoosikorra loomise tulemusena täielikult lahendatud. Edukalt lahendatakse agraarküsimust rahvademokraatiamaades, kus on läbi viidud demokraatlikud agraarreformid, likvideeritud suurmaaomandus ja mõisnike klass ning toimub põllumajanduse sotsialistlik ümberkorraldamine.

AGRAARNE (VARJATUD) ÜLERAHVASTUS — relatiivse ülerahvastuse (vt.) üks vorme kapitalismi tingimustes. Tekib liigse maarahvastiku arvel. Hõlmab laostunud talurahva hulki, kes on põllumajanduses ainult osaliselt rakendatud ega leia rakendamist tööstuses. Agraarse ülerahvastuse varjatud iseloom seisab selles, et liigne tööjõud on nii või teisiti seotud väike- ja pisitalumajandusega. Laostatavad väiketootjad, kes on vormiliselt iseseisvad peremehed, virelevad tegelikult viletsuses ja on sunnitud müüma oma tööjõudu. See protsess intensiivistub üha enam vastavalt sellele, kuidas kapitalistlik kaubatootmine tõrjub põllumajandusest välja väikekaubatootmise ja masinate rakendamine suureneb. Laostunud talurahvahulgad, kes on seotud oma väikese maalapiga, kujutavad endast odava tööjõu allikat kapitalistidele ja mõisnikele. Kodanlik statistika varjab kõigiti agraarse ülerahvastuse olemasolu, arvamata töötute hulka laostunud väiketootjaid, kes ei leia rakendamist ei tööstuses ega põllumajanduses. Asumaades ja sõltuvates riikides, kus feodaalsete igandite ike koos imperialismi ikkega põhjustab talurahva massilist laostumist ja pidurdab kapitalismi arenemist tööstuses, on agraarne ülerahvastus eriti suur.

AGRAARPROGRAMM — vt. Kommunistlike ja töölisparteide agraarprogramm.

AINUJUHTIMINE — sotsialistliku tootmisettevõtte või asutuse juhtimise üks tähtsamaid printsiipe; ainujuhtimine nõuab kogu töötajate kollektiivi täielikku allumist tootmisprotsessis ühe isiku — juhtija — tahtele ja viimase isiklikku vastutust talle usaldatud töö eest. Sotsialistlikus majanduses on ainujuhtimine ühendatud töötajate ulatusliku kaasatõmbamisega ettevõtete juhtimisele, tootmise arendamisega seotud küsimuste arutamisele ja otsustamisele. Ta eeldab juhtija ja rahvahulkade tihedat sidet, kõige soodsamate tingimuste loomist nende loovaks initsiatiiviks. V. I. Lenin rõhutas, et ainujuhtimise õige ühendamine kollegiaalsusega, ainuisikulise juhtimise õige ühendamine rahvahulkade kriitika ja kontrolliga, juhtija võimu õige ühendamine töötajate initsiatiiviga on demokraatliku tsentralismi üks tähtsamaid jooni majanduse juhtimisel. Sellepärast õpetaski ta väsimatult oskust, kuidas ühendada töörahva hulkade demokratismi «raudse distsipliiniga töö ajal, vastuvaidlematu alistumisega — ühe isiku, juhtiva nõukogude töötaja tahtele töö ajal» (V. I. Lenin, Teosed, 27. kd., lk. 242—243). Ainujuhtimise printsiip, mida rakendatakse sotsialistlikus ühiskonnas, erineb täielikult ainuisikulisest juhtimisest kapitalismi tingimustes. Kapitalistlikes ettevõtetes on ainujuhtijaks kapitalist, ettevõtte omanik, või tema poolt volitatud isikud, kes organiseerivad palgatöö ekspluateerimist. Sotsialismi tingimustes ei ole ainujuhtimisel midagi ühist kapitalisti despootliku võimuga, ettevõtete juhtijad on sotsialistliku riigi poolt volitatud isikud. Nende tegevuse eesmärgiks on riikliku plaani täitmine, et kõige täielikumalt rahul-

dada sotsialistliku ühiskonna vajadusi, kusjuures tootmisressursid peavad leidma ökonoomset kasutamist. Nad juhivad töötajate kollektiivide tegevust ning töötavad tööliste ja teenistujate laiade hulkade kontrolli all (vt. Demokraatlik tsentralism majanduse juhtimisel, Rahvamajanduse nõukogu).

AJAPALK SOTSIALISTLIKUS ÜHISKONNAS — töö tasustamise vorm, mille puhul töötaja palga suurus sõltub töötatud ajast, töötaja kvalifikatsioonist ja töö kvaliteedist. Ajapalka makstakse tööde eest, mille kohta ei saa kehtestada tootlusnorme või millede puhul pole otstarbekohane rakendada tükitööd. Mitmesuguseid ajapalga vorme kasutatakse ka juhtivate töötajate, inseneride ja tehnikute töö tasustamisel. Ligikaudu $^1/_4$ NSV Liidu töötustöölistest saavad ajapalka, mis võib esineda mitmesugusel kujul. Ajapalka makstakse kas lihtsa või premiaalse ajapalgana, kusjuures töölise materiaalse huvi suurendamiseks makstakse lisaks tariifijärgsele tunnipalgamäärale täiendavalt veel preemiaid kvantitatiivsete ja kvalitatiivsete töösaavutuste eest: tooraine, kütuse ja elektrienergia kokkuhoiu, praagi vähendamise, mehhanismide avariideta töötamise eest jne. Ajapalk võimaldab arvesse võtta töötaja kvalifikatsiooni, tema töötingimusi ja töö kvaliteeti, ent otsest seost töö lõpptulemuste ja töötaja töötasu suuruse vahel see luua ei võimalda, sest tööviljakust ajapalk ei kajasta ega tekita töötajas tööviljakuse tõstmise vastu küllaldast materiaalset huvi. Tehnika arenedes ja tootmise organiseerimise täiustudes (tootmisprotsesside kompleksse mehhaniseerimise, automatiseerimise ja konveierite kasutuselevõtmisega) premiaalsete ajapalgasüsteemide tähtsus suureneb.

AKREDITIIV — rahadokument, mis sisaldab ühe krediidiasutuse (panga, hoiukassa) käsku teisele krediidiasutusele teatud rahasumma väljamaksmiseks. Rakendatakse arveldustes üksikute ettevõtete (hankijate ja ostjate) vahel arvete tasumiseks lähetatud kaupade või osutatud teenuste eest. Pank maksab hankijale raha välja ainult siis, kui hankija on kinni pidanud tingimustest, mis on ostja poolt akreditiivis märgitud. Akreditiive annavad kodanikele välja ka hoiukassad, et kodanikel oleks võimalik hoiukassasse sissemakstud rahasumma igas NSV Liidu hoiukassas ühekorraga või osade kaupa välja võtta.

AKTIVA — raamatupidamisbilansi vasak pool, kus ettevõtte vahendid on rühmitatud oma koosseisu ja paigutuse lõikes. Sotsialistlikes ettevõtetes fikseeritakse raamatupidamisbilansi aktivas seda, kus ja kuidas on põhi- ja käibevahendeid plaanilises korras kasutatud. Põhivahendite osas kuuluvad aktivakirjete koosseisu hooned ja ehitised, jõu- ja tootmisseadmed, transpordivahendid, pika kasutamisajaga instrumendid, rakised ja kontoriinventar. Siia arvatakse ka mahutused kapitaalehitusse. Käibevahenditest kuuluvad aktivakirjetesse materiaalsed varud, kulutused lõpetamata toodangule, ladudes olevad tooted, rahalised vahendid ja debitoorne võlgnevus. Aktivas näidatakse ka neid vahendeid, mis on teatud tähtajani ettevõtte vastutusel (näiteks ostjate aadressil lähetatud kaubad). Aktiva erikategooriaks on niinimetatud eemaldatud vahendid (vt.).

AKTSEPT — maksja nõusolek talle esitatud maksenõuete tasumiseks; arveldusvorm. NSV Liidus rakendatakse praegu eitavat aktseptivormi, s. o. dokumentaalselt ei vormistata mitte maksja (ostja) nõusolekut tasumiseks, vaid tema keeldumist maksenõudeid tasumast. Maksenõuded on tasumiseks vastu võetud, kui maksja ei teata teda teenindavale pangaasutusele seadusega kindlaksmääratud tähtajal (mis hakkab kehtima sellest silmapilgust alates, kui teda teenindav pangaasutus on need maksenõuded kätte saanud) oma keeldumisest maksenõudeid tasumast. Maksja võib täielikult või osaliselt keelduda talle esitatud maksenõuete aktsepteerimisest juhul, kui hankijad (töövõtjad) ei ole täitnud hanketingimusi (töövõtutingimusi); aktseptist keeldumist tuleb motiveerida viitamisega vastavale seadusele, hankepõhitingimustele või lepingu artiklile. Pank võib tunnistada aktseptist keeldumise põhjendamatuks. Kui on võimalik keelduda aktseptist osaliselt, siis ei ole maksjal õigus keelduda aktseptist täielikult. Mõnede teatud kaupade ja teenuste eest (näiteks teravili, mille ostjad võtavad vastu Riikliku Varumis-

ministeeriumi ladudes, kommunaalteenused jne.) tasumiseks esitatud maksenõuded tasutakse maksja eelneva nõusolekuta.

AKTSIA — väärtpaber, mis tõendab aktsiaseltsi kapitalist osavõtmist ja tema kasumitest tulu — dividendi (vt.) — saamise õigust. Aktsiad on tavalised ja eelisaktsiad. Tavalised aktsiad annavad tulu, mis kõigub olenevalt ettevõtte kasumite suurusest ning nende valdajatel on õigus osa võtta aktsionäride üldkoosolekust. Eelisaktsiad tõendavad seda, et nende pealt on õigus iga aasta saada täpselt kindlaksmääratud intressi, olenemata aktsiaettevõtte või -panga tulu suurusest. Nad ei anna oma valdajatele õigust osavõtmiseks aktsionäride üldkoosolekust.

AKTSIASELTS — suurettevõtete kõige levinum vorm kapitalistlikes maades. Aktsiaseltsi kapital moodustatakse aktsiaseltsist osavõtjate (aktsionäride) maksetest sel teel, et nad omandavad väärtpabereid — aktsiaid (vt.). Aktsiaseltsi kasumid jaotatakse aktsionäride vahel igale aktsiale langeva dividendi (vt.) näol. Vormiliselt on aktsiaseltsi kõrgeimaks organiks aktsionäride üldkoosolek, kes valib aktsiaseltsi tegevust otseselt juhtivad organid (direktorite nõukogu või järelevalvenõukogu). Aktsionäride üldkoosolekul sõltub aktsiate omaniku häälte arv tema valduses olevate aktsiate hulgast. Seetõttu on aktsiaseltside tegelikeks peremeesteks finantsmagnaadid, kelle valduses on aktsiate enamus. Suure arvu väikeaktsionäride puhul on suurkapitalistil tavaliselt piisav omada kõigist aktsiatest 40—30% ja isegi vähem, et aktsiaseltsis täielikult valitseda (vt. Aktsiate kontrollpakk). Aktsiavorm võimaldab ühendada paljude isikute vahendid üheks suurkapitaliks ning kujutab seepärast endast kapitali tsentraliseerimise vormi. Ilma aktsiaseltsideta ei oleks kõige suuremate kapitalistlike ettevõtete tekkimine olnud võimalik. Imperialismi ajastul kasutab finantsoligarhia aktsiaseltse oma võimu laiendamiseks võõrkapitalidele. Aktsiaselts, kus võimutseb rahandustegelaste grupp (või üks suurkapitalist), haarab enda kätte teise aktsiaseltsi kontrollpaki; see teine aktsiaselts käsutab omakorda kolmandate aktsiaseltside kontrollpakke jne. Selline süsteem võimaldab käputäiel magnaatidel käsutada kapitale, mis on mitu korda suuremad kui nende oma kapitalid. Kodanlikud ideoloogid ülistavad kapitalistlike ettevõtete aktsiavormi, propageerides müüti «rahvakapitalismist». Nad väidavad, et aktsiaseltsid on «kapitali demokratiseerimise» (vt.) vorm, vorm, mille puhul pole klassivastuolusid. Tegelikult ei etenda enamik aktsionäre aktsiaseltsi juhtimises mingit osa, ka elanikkonna enamikul ei ole aktsiaid. Aktsiaseltsid on monopolistliku kapitali valitsemise vorm.

NSV Liidus loodi uue majanduspoliitika algperioodil kaubanduslikud ja tööstuslikud, transpordi- ja krediidialased ning teised segaaktsiaseltsid. Aktsiaseltsid olid NSV Liidus kapitalistlike aktsiaseltsidega võrreldes hoopis teistsugused. Nad kujutasid endast kas üht riikliku tööstuse juhtimise vormi, kui riiklike ettevõtete juhtimine pidi kuuluma mitmesugustele rahvakomissariaatidele, või siis riigikapitalismi vormi, mille puhul neist võttis riiklike vahendite domineerimise tingimustes osa ka erakapital. Kõige jõudsamalt arenesid aktsiaseltsid taastamisperioodi lõpul (1925. a.). Nad olid eelkõige vormiks, mis võimaldas riigi kontrolli all kasutada välis- ja siseerakapitali meie maa rahvamajanduse taastamiseks ja arendamiseks. 30-ndate aastate algul reorganiseeriti suur osa aktsiaseltse trustideks, kaubastuteks jne.

AKTSIATE KONTROLLPAKK — aktsiate summa, mis tagab nende valdajale (omanikule) tegeliku valitsemise aktsiaseltsis (vt.). Formaalselt on selleks vaja 51% kõigist aktsiatest, kuid tegelikult saavad suured finantsmagnaadid, kelle valduses on 40—30% ja isegi vähem mingi kompanii aktsiate arvust, seda kompaniid täielikult kontrollida, sest paljud väikeaktsionärid üldkoosolekutel ei käi ja kompanii tegevusest osa võtta ei saa. Asjaolu, et suurt võõrkapitali on võimalik valitseda aktsiate kontrollpaki kaudu, intensiivistab kapitali tsentralisatsiooni ja kontsentratsiooni.

AKTSIATE KURSS — aktsiate hind, mille järgi neid müüakse ja ostetakse. Aktsiate müük on tegelikult tulu saamise õiguse müümine. Aktsiate kurss

määratakse kindlaks vastavalt sellele rahasummale, mis panka paigutatuna annaks laenuprotsendi näol aktsia dividendiga (vt.) võrduvat tulu. Kui näiteks aktsia, mille nominaalväärtus on 100 dollarit, toob aastas 10 dollarit dividendi ja pangad maksavad hoiustelt 5% aastas, siis püüab aktsia omanik seda müüa 200 dollari eest, sest see summa annab panka paigutatuna samuti 10 dollarit tulu. Aktsiate kursile avaldab mõju mitte üksnes tegelikult väljamakstud, vaid ka tulevikus eeldatava dividendi suurus. Ületootmiskriisi saabumine põhjustab aktsiate kursi langemist. Aktsiate kursi kõikumistele võivad avaldada mõju kapitalistlikus maailmas esinevad kõige mitmesugusemad majanduslikud ja poliitilised nähtused. Nii näiteks põhjustab riiklike sõjaliste tellimuste kasv tavaliselt dividendide suurenemist relvastusvahendeid tootvate kompaniide osas, kutsudes seepärast esile suure nõudmise nende kompaniide aktsiate järele ja nende aktsiate kursi tõusu.

AKTSIIS — kapitalistlikes maades tarbeesemete pealt võetavate kaudsete maksude (vt.) põhiliike. Aktsiisimaksu võetakse peamiselt massiliselt tarbitavatelt esemetelt (sool, tee, suhkur, kohv, tikud jne.), mistõttu kogu aktsiisi raskus lasub töörahva õlgadel.

NSV Liidus kasutati aktsiisivormi sotsialistliku ülesehitustöö huvides uue majanduspoliitika esimestel aastatel. Aktsiisi kaudu reguleeris Nõukogude riik hindu, kusjuures kõige kõrgemad aktsiisimäärad kehtestati luksusesemetele. Aktsiisist saadud vahendid suunati sotsialistliku majanduse vajadusteks. Pärast 1930.—1931. aastal läbiviidud maksureformi kaotati NSV Liidus kõik aktsiisiliigid.

AKUMULATSIOON — vt. Kapitali akumulatsioon, Sotsialistlik akumulatsioon.

AKUMULATSIOONIFOND — tootmise laiendamiseks, reservide loomiseks ning mittetootmissfääri (vt.) fondide ja materjalivarude suurendamiseks minev osa natsionaalsest tulust (vt.). Tootmise laiendamine nõuab tootmisvahendite — töövahendite (hoonete, ehitiste, masinate ja muude seadmete) ja töö objektide (tooraine, materjalide, kütuse jne.), samuti aga ka täiendavalt tootmisse suunatavate tööliste varustamiseks vajalike tarbeesemete varude loomist. Selleks kulutatakse suur osa akumulatsioonifondist. Rahvaarvu suurenemine, mis toimub kõrvuti tootmise mahu suurenemisega, samuti aga ka mittetootliku tarbimise suurenemine nõuab paljude mittetootmisalaste fondide (elamud, kommunaalettevõtted, tervishoiuasutused, haridus, kunst jne.) ning tarbekaupade (toiduained, rõivad jne.) varude suurendamist. Teatud osa akumulatsioonifondist läheb ringluses olevate materiaalsete hüvede varude suurendamiseks. Olles taastootmise laiendamiseks vajalike vahendite allikaks, kujutab akumulatsioonifond kapitalismi tingimustes endast akumuleerunud kapitali, mida kasutatakse ekspluateerimissuhete laiendamise materiaalse baasina (vt. Kapitalistliku akumulatsiooni üldine seadus, Kapitalistlik laiendatud taastootmine, Kapitali akumulatsioon). Sotsialismi tingimustes on akumulatsioonifond sotsialistlike tootmissuhete tugevdamise ja arendamise, sotsialistliku tootmise suurendamise ja täiustamise ning rahva heaolu tõstmise materiaalseks aluseks. Sotsialismi tingimustes kujutab ta endast eelkõige sotsialistliku omandi akumulatsiooni fondi niihästi tootmis- kui ka mittetootmissfääris. Sotsialistliku akumulatsioonifondi suurenemise peamisteks teguriteks on tehnika arenemisele tuginev materiaalse tootmise suurenemine kõigis rahvamajandusharudes, ühiskondliku tööviljakuse tõus, kokkuhoiurežiim ning tootmise ja töö ratsionaalne organiseerimine.

ALATINE TOOTMISBRIGAAD — põhiline tootmisüksus, töö organiseerimise vorm kolhoosis ja sovhoosis, mis vastab kõige paremini tootmise ratsionaalse organiseerimise nõuetele kolhoosides ja sovhoosides. Alatiste tootmisbrigaadide organiseerimine soodustab isikliku vastutamatuse likvideerimist maa ja muude tootmisvahendite kasutamisel kolhoosides ja sovhoosides. Alatised tootmisbrigaadid teevad neile kinnistatud maatükkidel või kolhoosi loomakasvatusfarmides kõiki põllumajanduslikke töid. Taimekasvatustööde tegemiseks organiseeritakse põllutöö-, juurviljakasvatus-, aiandus-, viina-

marjakasvatus- ja söödatootmisbrigaadid ning kombineeritud brigaadid juurviljakasvatus- ja aiandus-, aiandus- ja viinamarjakasvatusbrigaadide jt. näol. Igale brigaadile kinnistatakse püsivalt teatud maatükid (külvikorramassiiv või teatav osa põllust), vajalikud masinad, inventar, ehitised, tööloomad; kõige selle säilimise ja kasutamise eest kannab vastutust brigaad. Kolhoosi juhatus annab brigaadile tootmisülesanded kogu aastaks, määrates neis kindlaks üksikute kultuuride külviplaanid, plaanilise saagikuse, tööpäevade arvu jne. Sellega kindlustatakse kogu aasta jooksul tööjõu ja brigaadi tootmisvahendite maksimaalselt ühtlane kasutamine. Brigaadide arvu ja nende suuruse (töötajate arvu ja põldude suuruse) määramisel arvestatakse iga üksiku tootmisharu tähtsust kolhoosi ühismajandis. Brigaadi suurus peab võimaldama tänapäeva tehniliste vahendite tootlikku kasutamist. Peamistes teraviljarajoonides kuulub põllutööbrigaadi tavaliselt 60—80 kolhoosnikut ja rohkem, mittemustmullavööndis 40—60 kolhoosnikut. Loomakasvatusbrigaadid moodustatakse igas loomakasvatusharus. Neile kinnistatakse teatud arv kariloomi, vajalikud ehitised ja inventar. Viimastel aastatel on kolhoosides hakanud levima nn. komplekssed tootmisbrigaadid, mis võimaldavad teatud oludes kasutada tööjõudu paremini. Kompleksbrigaadile kinnistatakse põllud põllumajanduskultuuride viljelemiseks ja vastavad loomakasvatusfarmid (arvestades nende paiknemist kolhoosi maa-alal). Selline brigaad vastutab nii põllundus- kui ka loomakasvatusalaste tootmisülesannete täitmise eest. Töö organiseerimine brigaadide kaupa ei eita otseselt brigaadile alluvate brigaadisiseste lülide organiseerimise otstarbekust mõnede mitteküllaldaselt mehhaniseeritud tööde tegemisel.

ALGBILANSS (LÄHTEBILANSS) — esimene bilanss, mis koostatakse ettevõtte (või asutuse) tegevuse algul. Algbilanss on reeglina palju vähem diferentseeritud kui järgmised bilansid, mis kajastavad juba teatud aja töötanud ettevõtte tegevust.

ALLRENT — kokkulepe (leping), mille kohaselt rentnik annab rendile võetud vara või osa sellest kellelegi kolmandale isikule (allrentnikule) teatud tasu eest ajutiselt kasutada. Aasia maades on laialt levinud maa edasirentimine. Nii näiteks on Iraanis arenenud välja paljuastmeline maa rendileandmise viis. Eriti sagedased on juhtumid, kus kulakud võtavad mõisnikult maid rendile ja annavad neid maata või vähese maaga talupoegadele orjastavatel tingimustel allrendile.

AMORTISATSIOON — põhifondide (hoonete, ehitiste, seadmete) väärtuse järkjärguline ülekandmine nende abil valmistatavale toodangule. (Vt. Amortisatsioonifond, Põhikapital.)

AMORTISATSIOONIFOND — eriline fond sotsialistlikus majanduses, mis on ette nähtud põhifondide taastootmiseks; luuakse sel teel, et produkti väärtusest eraldatakse sinna perioodiliselt selline osa, mis vastab produkti tootmisest osavõtnud põhifondide (vt.) kulumisele. Sotsialistlikus majanduses moodustatakse see fond plaanilises korras, järk-järgult, NSV Liidu riiklike ettevõtete iga-aastaste amortisatsioonieraldiste abil. Amortisatsioonieraldised võetakse toodanguühiku omahinda (vt.) ja realiseeritakse kaupade müümisel. Üks osa niiviisi saadud amortisatsioonifondist on ette nähtud põhifondide täielikuks asendamiseks pärast nende kasutamisaja möödumist ja nende väljalangemist, kantakse üle Ehituspanka kapitaalehituse finantseerimiseks vastavalt kinnitatud riiklikule plaanile. Teine osa on ette nähtud kapitaalremondi finantseerimiseks, jääb sihtfondina ettevõtte käsutusse ja hoitakse ettevõtte jooksval kontol NSV Liidu Riigipangas. Amortisatsioonifondi kohta kapitalismi tingimustes vt. Põhikapital.

AMORTISATSIOONINORM — aastase amortisatsioonisumma ja põhifondide algväärtuse suhe protsentides. Aastane amortisatsioonisumma tehakse kindlaks järgmise valemi alusel:

$$S = \frac{A + R - I + L}{T},$$

kus: S — aastane amortisatsioonisumma, A — põhifondide algväärtus, R — põhifondide funktsioneerimisaja jooksul tehtavate kapitaalremontide kulud, I — põhifondide jääkväärtus pärast kasutuselt väljalangemist, L — kulud põhifondide demonteerimiseks pärast nende kõlbmatuks muutumist (likvi-

deerimise kulud), T — aastate arv, mille jooksul antud põhifondid funktsioneerivad. Saadud summa S alusel arvutataksegi amortisatsiooninorm protsentides põhifondide algväärtusest:

$$\frac{S \cdot 100}{A}$$

Amortisatsiooninorme diferentseeritakse tootmisharude, ettevõtete ja põhifondide liikide järgi vastavalt põhifondide kulunud osa väärtusele, võttes sealjuures arvesse moraalset kulumist (vt.). Kui amortisatsiooninorm on tegelikust kulumismäärast väiksem, siis ei suudeta tagada põhifondide asendamist uutega. Kui amortisatsiooninorm ületab kulumismäära, siis kutsub see esile toodangu omahinna majanduslikult põhjendamatu tõusu.

ANNEKSIOON — teise riigi territooriumi vallutamine ja vägivaldne oma riigi külge liitmine. Anneksioonipoliitika hakkas eriti hoogsalt arenema imperialismi ajastul, ta on omane imperialistlikele riikidele. Anneksioon võib väljenduda niihästi kogu riigi vallutamises (näiteks Korea vallutamine Jaapani poolt 1910. aastal või Austria vallutamine hitlerliku Saksamaa poolt 1938. aastal) kui ka võõra territooriumi osa vallutamises (näiteks Taivani — Hiina territooriumi osa — vallutamine Ameerika Ühendriikide poolt). Sageli rakendavad imperialistid anneksiooni varjatud kujul, moodustades vallutatavate maade territooriumidel marionetlikud valitsused, kes on nende maa tegelikult vallutanud imperialistliku riigi täielikus alluvuses ja talitavad vastavalt viimase juhenditele. Nõukogude riigile on anneksioon täiesti võõras. Kommunistlik Partei ja Nõukogude valitsus on alati välja astunud ja astuvad praegugi välja anneksioonipoliitika vastu, rahvaste ja riikide iseseisva, suveräänse eksisteerimise eest, nende sõltumatuse ja vabaduse eest.

ARUANDEBILANSS — bilanss, mis näitab ettevõtte tegevuse tulemusi aruandeperioodil (kuu, kvartali, aasta jooksul).

ARVELDUSKONTO — konto, mille NSV Liidu Riigipanga asutus avab isemajandavale ettevõttele või organisatsioonile rahasummade hoidmiseks ja põhitegevusega seotud arvelduste sooritamiseks. Igal isemajandaval ettevõttel või majandusorganisatsioonil on Riigipangas arvelduskonto. Sellesse laekub valdav enamus konto omanikule ülekantavatest maksetest. Arvelduskontost kaetakse selle valdaja kohustused hankijate, riigieelarve, panga, kõrgemate organisatsioonide jt. suhtes. Samuti antakse sellest sularaha palkade väljamaksmiseks ja väikeste majanduslike kulutuste tegemiseks. Sularahata ülekanded toimuvad hankija maksenõuete, maksjate maksekäsundite ja muude taoliste dokumentide alusel. Arvelduskontost sularaha saamiseks kasutatakse tšekke. Ministeeriumidele, keskasutustele ja rahvamajanduse nõukogudele avatakse arvelduskontod käibevahendite ümberjaotamiseks ettevõtete vahel ja muude erioperatsioonide sooritamiseks. Püsivalt ettevõtete ja asutuste arvelduskontodel olevaid summasid kasutab pank laenude andmiseks, nad on üheks peamiseks allikaks krediitidele, mida Riigipank annab NSV Liidu rahvamajandusele.

ARVESTUS — ühiskondlik tegevusharu, mis annab pidevat ja tõepärast informatsiooni majanduse ja ühiskondliku elu muude valdkondade arengust. Arvestus tähendab nende arenguprotsesside registreerimist ja kontrollimist niihästi kvantitatiivsest kui ka kvalitatiivsest küljest. Sotsialistlik majandus, mis areneb ühtse rahvamajandusplaani alusel, nõuab rangeimat üldrahvalikku arvestust ja kontrolli toodete tootmise ja tarbimise üle. Ühtse tsentraliseeritud arvestus- ja statistikasüsteemita on mõeldamatu lahendada kommunistliku ülesehitustöö ülesandeid.

Rahvamajanduse uuele (territoriaalsel printsiibil) juhtimise süsteemile üleminekuga arvestuse osatähtsus kasvas; see mitte ainult ei suurendanud arvestusele esitatavaid nõudeid, vaid avas ka perspektiivid tema täiustamiseks. Nõudes arvestuse ja statistika edasist tsentraliseerimist, võimaldas juhtimise ümberkorraldamine likvideerida arvestuses esineva parallelismi ja dubleerimise, vähendada ja lihtsustada arvestus- ja aruandlusnäitajate süsteemi. Kuna sotsialistlikus majanduses on säilinud kaubalised ja rahalised suhted, toimub arvestus naturaalsetes ja rahalistes ühikutes. Eraldatakse ühtse sotsialistliku arvestuse kolme

liiki: raamatupidamine, statistika ja operatiivne (tehniline) arvestus. Kesksek organiks, kes juhib arvestusalast tööd NSV Liidus, on NSV Liidu Ministrite Nõukogu juures asuv Statistika Keskvalitsus (vt.), kelle ülesannetesse kuulub statistiliste andmete läbitöötamine territoriaalsete üksuste ja rahvamajandusharude kaupa ning nende esitamine NSV Liidu valitsusele, NSV Liidu Riiklikule Plaanikomiteele ja Riiklikule Teaduslikule Majandusnõukogule. Paljusid arvestusalaseid küsimusi (peamiselt raamatupidamisalaseid) reguleerib NSV Liidu Rahandusministeerium.

ARVESTUSE MEHHANISEERIMINE — organisatsioonilised ja tehnilised abinõud, millede rakendamise eesmärgiks on asendada käsitsitöö raamatupidamises ja statistikas mitmesuguste aparaatide ja automaatselt töötavate arvutusmehhanismide süsteemiga. Arvestus mehhaniseeritakse üksikutel arvestustöö staadiumidel arvutusaparaatide (aritmomeetrite, kontomeetrite), registreerivate ja mitteregistreerivate (käsitsi ja elektri jõul töötavate) liitmismasinate ning raamatupidamismasinate (faktuurimasinate) abil. Arvestuse mehhaniseerimise täiuslikumaks vormiks on ettevõtete tegevuse arvestus analüütiliste arvutusmasinate abil. Arvestuse mehhaniseerimine, mida praegu energiliselt teostatakse nõukogude ettevõtete praktikas, avab laialdase perspektiivi arvestustöö kiirendamiseks ja arvestusandmete paremaks analüütiliseks kasutamiseks. Elektronarvutusmasinate kasutuselevõtmisega suureneb arvestuse mehhaniseerimise tähtsus veelgi.

ASSIGNAAT — paberraha Venemaal, lasti esmakordselt välja 1769. aastal. Assignaate lasksid välja spetsiaalselt asutatud assignatsioonipangad. Algul vahetati assignaate hõbeda vastu. Assignaatide kasutamine suurtest sõjalistest kulutustest tingitud eelarvedefitsiitide katmiseks või kaasa assignaatide inflatsioonilise väljalaskmise, nende ümbervahetamise katkemise ja ostujõu langemise. Pikaajalise inflatsiooni tõttu langes assignaatrubla kurss 20 hõbekopikani. 1818. aastast alates algas asssignaatide järkjärguline eemaldamine ringlusest. Aastail 1839—1843 läbiviidud reformi tulemusena asendati ringluses olevad assignaadid metallraha vastu vahetatavate krediitrahatähtedega.

ASUMAA — maa, millel pole majanduslikku ega poliitilist iseseisvust, vaid on kodanliku riigi täielikus alluvuses. Imperialismi tingimustes kasutavad asumaades valitsevad kapitalistlikud riigid neid kapitali rakendamise sfääridena, tooraineallikatena, kaupade müügiturgudena ja odava tööjõu andjatena, samuti aga ka strateegilistel eesmärkidel (vt. Imperialismi koloniaalsüsteem).

ASUTAMISKASUM — kasum, mida saavad kapitalistlike aktsiaseltside asutajad; võrdub asutajate poolt müüdud aktsiate hindade summa ja tegelikult ettevõttesse mahutatud kapitali summa vahega. Vahe tekib sellest, et aktsiate hind (vt. Aktsiate kurss) on tegelikult aktsiaettevõttesse mahutatud kapitalist tavaliselt suurem. Asutamiskasumi saamine on võimalik kas sel teel, et asutajad jätavad osa aktsiaid enda kätte kuni nende turuhinna tõusmiseni või siis lasevad aktsiaid välja sellises nominaalsummas, mis on reaalselt ettevõttesse mahutatavast kapitalist suurem. Viimasel juhul on tegemist nn. «kapitali vesistamisega».

AUTARKIAPOLIITIKA — kapitalistlike riikide majanduspoliitika, mille eesmärgiks on teiste maade majandusest isoleeritud natsionaalse majanduse loomine. Imperialismi tingimustes on autarkiapoliitika laialdaselt levinud ja leiab kasutamist majandusliku agressiooni huvides. Sel eesmärgil luuakse kunstlikke takistusi teistest maadest kaupade sissevedamiseks ja samal ajal stimuleeritakse igati teiste, tooraine poolest rikaste territooriumide vallutamist, et rahuldada kõik vajadused oma maa kapitalistidele kuuluvate ressursside arvel. Autarkiapoliitika põhjustab hindade tõusu, toiduainete puudust, suurkapitalistide ja mõisnike kasumite suurenemist ning töörahva olukorra halvenemist. Eriti ulatuslikult propageeriti autarkiapoliitikat hitlerlikul Saksamaal, mille eesmärgiks oli luua majanduslik baas agressiivsete sõdade pidamiseks.

AUTOMAATSÜSTEEM — masinate süsteem, mis hõlmab tootmisprotsessi tervikuna, funktsioneerib isereguleerimise alusel, ilma inimese otsese osavõtuta, vajades ainult kontrollimist ini-

mese poolt. Iga automatiseeritud masin sisaldab isereguleerimise elemente. «Kui töömasin teeb inimese kaasabita kõik tooraine töötlemiseks tarvilikud liigutused, ja vajab ainult inimese järelevalvet, siis on meil automaatne masinate süsteem» (K. Marx, Kapital, I kd., lk. 330). Üleminek elektrienergia tööstuslikule kasutamisele ja sellele järgnenud raadiotehnika, telemehaanika ja elektroonika arenemine võimaldasid ühendada varem omaette funktsioneerinud töömasinad ja mehhanismid ühtseks isereguleerivaks kompleksiks. Automaatsüsteemi kaasaegsete vormide näiteks võivad olla automaatselt töötavad hüdroelektrijaamad, keemiasaaduste, tsemendi jne. automaattehased ning töötleva tööstuse harudes rakendatavad automaatliinid. Automaatsüsteem loob tingimused väga kõrge tööviljakuse saavutamiseks, kusjuures toodangu kvaliteet on laitmatu.

AUTOMATISEERIMINE — vt. Tootmise automatiseerimine.

AUTSAIDERID — kapitalistlikud ettevõtted, mis ei kuulu antud majandusharu monopolistlikesse koondistesse. Kapitalistlikud monopolid (kartellid, trustid, kontsernid) ei hõlma tavaliselt eranditult kõiki ühe või teise majandusharu ettevõtteid. Mõned ettevõtted või kompaniid (suuremalt osalt väike- ja keskettevõtted, vahel aga ka suurettevõtted) asuvad väljaspool monopole. Konkurentsivõitluses on jõudude ülekaal tavaliselt monopolidel, kes lõppude lõpuks laostavad autsaiderid või sunnivad neid laostamise ähvardusel ühinema monopolistliku koondisega. Ühtlasi põhjustab konkurents teatud tingimustes uute autsaiderite tekkimist.

AVANSS — eelseisvate kulude katteks ettemakstav rahasumma. Seoses kommertskrediteerimise kaotamisega NSV Liidus on riiklikel organisatsioonidel reeglina keelatud üksteisele avansside andmine. Erand on lubatud töövõtu-ehitusorganisatsioonide suhtes. Tellija annab töövõtjale avanssi kuni 15% ulatuses tööde lepingulisest aastamaksumusest. Selle avansi suurus, ülekandmise tähtajad ja kustutamise kord määratakse kindlaks lepinguga. Ulatuslikult on hakanud arenema igakuuline saadaoleva normipäevatasu arvel toimuv kolhoosnikutele avansi andmine (vt.).

B

BASTIAT, FREDERIC (1801—1850) — prantsuse vulgaarmajandusteaduse esindaja, kes propageeris kõigi kodanliku ühiskonna klasside huvide harmooniat. Peamised teosed: «Majandusteaduslikud sofismid» (1846), «Majanduslikud harmooniad» (1849). Bastiat oli kapitalismi apologeet ning Prantsusmaa vabakaubandusest huvitatud kaubandus- ja tööstusringkondade vaadete väljendaja. Ta püüdis kapitalistlikku ühiskonda kujutada harmoonilisena. Harmoonilise majanduse aluseks peab Bastiat vahetust, mida ta käsitab kui teenuste vastastikust vahetamist. Väärtust peab ta kahe vahetatava teenuse suhteks, mis tekib ainult vahetusprotsessis. Tootmisprotsessi ei pea Bastiat seega tähtsaks. Kujutades väärtust kui midagi niisugust, mis ei sõltu üldse tööst, eitab Bastiat materiaalse ja immateriaalse tootmise erinevust ning väidab, et igasugune teenuste osutamine on tootmine. Püüdes maskeerida valitsevate klasside parasitismi, kujutab ta ettevõtja tulu kui tasu kapitalisti teenuste eest, protsenti kui tasu kapitalisti «mõõdukuse» eest, renti aga kui maasse mahutatud kapitali protsenti. Bastiat eitas kapitalistide rikkuse ja töötajate vaesuse suurenemist, väites kapitalistliku tegelikkuse faktidest hoolimata, et ühiskonna arenemisega tööliste osa natsionaalses tulus kasvavat ja kapitalistide osa vähenevat. Samuti kinnitas ta, et tööviljakuse tõusuga paranevat kõigi ühiskonnaklasside heaolu ja esinevat kõigi ühiskonnaliikmete olukorra tasandumise tendents. Heaolu tõusu tingimuseks pidas Bastiat vaba vahetust. Bastiat' teooria on ebateaduslik, on vastuolus kapitalistliku majanduse tegeliku arenemisega. Marx kritiseeris teravalt Bastiat' vaateid oma teoses «Carey ja Bastiat» (1857) ning teistes teostes. Marx iseloomustas Bastiat'd kui vulgaarmajandusteaduse apologeetika kõige triviaalsemat esindajat.

BERNSTEIN, EDUARD (1850—1932) — oportunistide liider Saksamaa sotsiaaldemokraatlikus parteis, revisionismi teoreetik. Ta eitas Marxi väärtusteooriat, proletariaadi vaesumist kapitalistlikus ühiskonnas, väitis, et kapitalismi tingimustes ei toimu põllumajanduses kapitali kontsentratsiooni, tööstuses aga avaldub see seaduspärasus ainult väga piiratult, et k a r t e l l i d (vt.) kõrvaldavad tootmise anarhia ja tingivad majanduskriiside järkjärgulise kadumise. Bernsteini teoreetiliste vaadete mõte seisis selles, et põhjendada sotsialistliku revolutsiooni ja proletariaadi diktatuuri võimatust ning kaitsta proletariaadi ja kodanluse koostöö seisukohta. Bernstein kaitses ka Saksa imperialismi koloniaalpoliitikat. Bernsteini marksismivastase reformistliku teooria võtsid üle ka teised sotsialismi vaenlased. Lenin pidas otsustavat võitlust bernšteinluse vastu, paljastades tema oportunistlikku, väikekodanlikku olemust, tema reeturlikkust töölisklassi suhtes.

BERVI, VASSILI VASSILJEVITŠ (pseudonüüm — N. Flerovski; 1829—1918) — vene publitsist ja majandusteadlane, kes ideeliselt oli lähedane revolutsioonilistele narodnikutele. Tema peamisel teosel «Töölisklassi olukord Venemaal», mis ilmus 1869. aastal, oli suur menu niihästi Venemaal kui ka välismaal. Töölisklassi all mõtles Flerovski kõiki neid, kes võtavad otseselt osa materiaalsest tootmisest, s. o. kõiki töölisi, talupoegi, käsitöölisi ja kodutööndajaid. Raamatus kirjeldatakse kujukalt töölisklassi ja talurahva olukorda Venemaal XIX sajandi 60-ndatel aastatel. See raamat baseerub väga pal-

judel allikatel, tohutul faktilisel ja statistilisel materjalil. Flerovski tundis peamist huvi põllumajandusküsimuste vastu, vabrikutootmist aga pidas ta põllumajanduse suhtes abitootmiseks. Niisugust korda, mille puhul vabrikud ja tehased kuuluvad kapitalistidele, pidas Flerovski töölistele ebakasulikuks ja tegi järelduse, et palgatöö peab andma ruumi ühistule. Kuid ühistusse pidid Flerovski järgi kuuluma ka kapitalistid, kes sinna paigutatud kapitalilt saaksid protsenti. Rääkides ühiskondliku produkti jaotamisest, jättis Flerovski silmapaari vahele kapitali akumulatsiooni küsimuse. Ta pooldas väike-eraomandust, mõistmata seda, et väike-eraomandus sünnitab kapitalismi. Andes ereda pildi töörahva vaesumisest Venemaal, väitis Flerovski, et töörahva viletsa olukorra põhjusteks on mõisnike suuromandus, riiklik maksusüsteem ja vabrikutootmise tekkimine. 1861. aasta «talurahvareformi» kritiseerides näitas Flerovski, et talurahva riisusid paljaks mõisnikud ja tsaaribürokraatia ning et talurahvas vireles vaesuses ja nälgis. Flerovski pooldas maa ühistamist mõisnikelt väljaostmise teel ja selle maa kogukondlikku kasutamist. Tööstuse alal astus ta välja artellide organiseerimise poolt. Marx hindas kõrgelt Flerovski raamatut «Töölisklassi olukord Venemaal» kui Venemaa olukorra tõetruud iseloomustust, kuid arvustas teravalt Flerovski naiivseid ja ebaõigeid vaateid, rõhutades nende utopismi ja väikekodanlikku iseloomu.

BIMETALLISM — rahasüsteem, mille puhul väärtuse mõõduna kasutatakse kaht valuutametalli — kulda ja hõbedat, kusjuures mõlemast metallist mündid lastakse ringlusse võrdsetes õigustes ja nad on seaduslikuks maksevahendiks. On olemas kaks bimetallismi eriliiki: 1) kuld- ja hõbemüntide paralleelse ringlemise süsteem, mille puhul need mündid ringlevad neis sisalduva kulla ja hõbeda tegeliku väärtuse järgi; 2) kaksikringlemise süsteem, mille puhul riik reglementeerib kuld- ja hõberaha väärtuse suhet. Bimetallism kujutas endast ebastabiilset rahasüsteemi, sest bimetallismile omane väärtuse mõõdu dualism on vastuolus väärtuse mõõdu loomusega, mis nõuab ühtset kaubaväärtuse mõõdupuud. XIX sajandi lõpul läksid arenenud kapitalistlikud maad üksteise järel üle kulla *monometallismil* (vt.) baseeruvale rahasüsteemile.

BLOKEERITUD (KINNIKÜLMUTATUD) VALUUTA — valuuta, mis asub välismaiste pankade kontodes ja mille valdajad ei saa seda nende maade vastavate valitsusorganite loata käsutada. Blokeeritud valuuta näiteks võivad olla rea maade hoiused naelsterlingites, mis on blokeeritud Inglise Panga kontodes. Need hoiused, mida tuntakse naelsterlingi-avuaaride nimetuse all, tekkisid põhiliselt Teise maailmasõja perioodil eeskätt seetõttu, et Inglismaa andis naelsterlingitsooni maadele krediiti strateegilisi materjale. Praegu kasutab Inglismaa naelsterlingihoiuste blokaadi surve avaldamiseks maadele, kellele need hoiused kuuluvad. Imperialistlikus võitluses Egiptuse vastu blokeerisid Inglismaa, Prantsusmaa ja Ameerika Ühendriigid oma pankades Egiptusele kuuluvad hoiused sanktsioonina selle eest, et Egiptus natsionaliseeris Suessi kanali.

BOONID — lühiajalised obligatsioonid kapitalistlikes maades, mida annavad välja krediidiasutused ja üksikisikud; boonid annavad nende valdajatele õiguse teatud rahasumma või teenuse saamiseks. Tehakse vahet järgmiste booniliikide vahel: a) riigikassa lühiajalised obligatsioonid, millede järgi makstakse valdajatele intressi, b) postiboonid, mis antakse ülekannete asemel välja väikeste summade peale ja mis annavad õiguse raha saamiseks ükskõik missugusest postkontorist, c) munitsipaliteediorganite, kooperatiivsete organisatsioonide, erafirmade jne. boonid, mida nad võtavad vastu neil saada olevate maksete eest. Boonid ringlevad ja neid koteeritakse börsil. NSV Liidus oli riik enne 1922.—1924. aasta rahareformi läbiviimist sunnitud välja laskma boone mitmesuguste asutuste ja organisatsioonide obligatsioonidena (näiteks transpordiboonid), mis olid käibel kindla valuutana. Selleks et kaitsta raharinglust surrogaatide vastu, keelati NSV Liidus hiljem boonide väljalaskmine.

BUUM — majandusliku aktiivsuse kunstlik elavdamine kapitalistlikes maades, milleks arendatakse börsispekulatsiooni ning kruvitakse üles kaupade hinnad ja väärtpaberite kurss. Sõjaline

buum on tootmistaseme kunstlik tõstmine majanduse militariseerimise teel, kodanliku riigi tohutute sõjaliste kulutuste abil, mida tehakse töötajate röövmaksustamise arvel; spekulatiivne palavik sõjakonjunktuuri tingimustes.

BÖHM-BAWERK, EUGEN (1851—1914) — kodanliku vulgaarmajandusteaduse niinimetatud poliitilise ökonoomia austria koolkonna (vt.) esindaja. Böhm-Bawerk lähtus oma kontseptsiooni põhjendamisel subjektiivse piirkasulikkuse väärast teooriast. Olles arvamisel, et kaupade hindu ei määra nende väärtus, vaid tarbimisväärtus, nende subjektiivne kasulikkus, kinnitas Böhm-Bawerk, et tööjõu ostmisel kapitalistide poolt toimub «praeguste hüviste» vahetus «tulevaste hüviste» vastu. Kuivõrd aga tulevastel hüvistel on Böhm-Bawerki teooria järgi väiksem väärtus kui praegustel hüvistel, siis on täiesti loomulik, et töölised peavad saama vähem kui maksavad nende töö produktid käesoleval ajal. Kasumit saavad kapitalistid aga sellepärast, et teatud aja möödumisel muutuvad tulevased hüvised praegusteks hüvisteks ja nende väärtus suureneb. Oma kapitalistliku kasumi teooriaga püüdis ta varjata seda fakti, et kapitalistid ekspluateerivad töölisi, ja esitada kasumit igavese kategooriana. Kapitali protsenti pidas Böhm-Bawerk samuti õiglaseks tasuks kapitalistile selle eest, et ta on mõõdukas oma isiklike vajaduste rahuldamisel. Böhm-Bawerk püüdis kritiseerida marksismi majandusõpetust. Böhm-Bawerki kasumiteooria klassiiseloom ja teaduslik põhjendamatus muutuvad käegakatsutavaks marksistliku lisaväärtuse teooria ja marksistliku taastootmisteooria valguses, milledest nähtub, et kasumi allikaks on lisaväärtus, mille on loonud tööliste tasuta töö, ja et töölised avansseerivad kapitaliste, kuna tööjõu tasumise allikaks igal antud momendil on väärtus, mille töölisklass on loonud eelneval perioodil.

BÖRS — kapitalistlikes maades alaliselt funktsioneeriv väärtpaberite turg (fondibörs, vt.) ja massikaupade hulgimüügi turg (kaubabörs, vt.); asutused, mis on vahetalitajateks tööliste ja ettevõtjate vahel tööjõu palkamisel (niinimetatud tööbörs).

C

CAMPANELLA, TOMMASO (1568—1639) — itaalia utopistlik kommunist. Oma unistuse ideaalsest ühiskonnakorrast esitas Campanella teoses «Päikese linn», mille ta kirjutas vanglas, kus ta istus 27 aastat. «Päikese linnas» ei ole eraomandust, inimese ekspluateerimist. Töö ei ole mitte üksnes kõigi kodanike kohustuseks, vaid ka nende eluvajaduseks. Mida raskem on töö, seda austavam ta on. Oma töö kergendamiseks ja külluse loomiseks kasutavad selle linna elanikud loodusteaduse saavutusi, uusimaid avastusi ja leiutusi. Uues ühiskonnas on tagatud saaduste küllus, jaotamine toimub vajaduste järgi. Erilist tähelepanu pöörab Campanella tarbimise organiseerimisele. Solaarid («Päikese linna» elanikud) elavad üheskoos, söövad ühissööklates. Campanella kommunistlikku utoopiat läbib kõrge humanism. Ühtaegu lasub Campanella vaadetel ajaloolise piiratuse pitser. Tema «Päikese linnas» kuulub võim vaimulikule aristokraatiale, jaotamises rakendatakse võrdsustamise printsiipi jne. Campanella ideedel oli suur mõju sotsialistliku mõtte arenemisele hilisemal ajal.

CAREY, CHARLES HENRY (1793—1879) — XIX sajandi ameerika kodanlik majandusteadlane, vulgaarse poliitilise ökonoomia tüüpiline esindaja. Carey on «huvide harmoonia» teooria autor, kes püüab tõendada «monarhi ja alamate, landlordi ja rentniku, kapitalisti ja töölise, plantaatori ja orja huvide identsust». «Tööliste ja kapitalistide huvide harmooniat» püüdis Carey põhjendada sellega, et kapitalistlikus majanduses saavat tööline tasu kogu tööprodukti eest, et tööviljakuse tõusuga tööliste palk suurenevat, kapitalistide kasum aga vähenevat akumuleeritud kapitali väärtuse langemise tõttu. Carey samastas maarenti mahutatud kapitali protsendiga. Reas teostes ja kirjades näitasid K. Marx ja F. Engels, samuti aga ka N. G. Tšernõševski Carey teooria ja sealhulgas ka tema palga-, kasumi- ja maarenditeooria alusetust.

CLARK, JOHN BATES (1847—1938) — ameerika kodanlik majandusteadlane, niinimetatud «piirtootlikkuse» teooria üks peamisi autoreid; sel teoorial on juhtiv seisund kaasaegses kodanlikus vulgaarses poliitilises ökonoomias. Oma raamatutes «Rikkuse jaotamine» (1899), «Majandusteooria olulised jooned» (1907), «Kaasaegne jaotamisprotsess» (1919) ja teistes arendas Clark «piirtootlikkuse» teooriat, mille järgi koos tootmistegurite (töö, seadmed) hulga suurenemisega väheneb nende tootlikkus, kuni see saavutab madalama «piiri», mis määrabki iga tootmisteguri poolt loodava produkti väärtuse tõelise suuruse. Selle teooria peamiseks eesmärgiks on põhjendada nõuet, mille järgi tööliste palk tuleb alandada niinimetatud «piirtööprodukti» tasemele. Selle teooria alusetus seisab selles, et ta ignoreerib tehnilist progressi, mille puhul tootmistegurite hulga suurenedes nende tootlikkus tegelikult tõuseb, mitte aga ei lange. Tõega vastuolus on kujutlus, et tööga luuakse «piirtööprodukti» näol ainult osa produkti väärtusest. Tegelikult luuakse tööga kogu produkt, kuid ainult osa sellest läheb töölisklassile, sest töölisklassi palga määrab tööjõu väärtus. Käesoleval ajal leiab «piirtootlikkuse» teooria reaktsiooniliste majandusteadlaste ja imperialismi apologeetide poolt töölisklassi elutasemele kallalekippumise programmide, «kriisidevastase poliitika» programmide jne. väljatöötamisel laialdast kasutamist. Selle teooriaga on tihedalt seotud ka K e y n e s i (vt.) ja

tema poolehoidjate poolt väljatöötatud põhilised teesid.

COLE, GEORGE DOUGLAS (sünd. 1889. a.) — inglise majandusteadlane, parempoolsete leiboristide ideolooge, Keynesi õpetuse pooldaja ja propageerija. Arvukate majandusteaduslike teoste («Mida Marx tegelikult mõtles» (1934), «Raha. Tema olevik ja tulevik» (1944), «Vahendid kõigile töö ja tegevuse võimaldamiseks» (1943), «Aruka inimese juhend sõjajärgses maailmas» (1947) jt.) eesmärgiks on marksismivastane võitlus reformistlikelt ja kodanlikelt positsioonidelt ning kodanliku poliitilise ökonoomia ideede kaitsmine «demokraatliku sotsialismi» (vt.) sildi all.

D

DANIELSON, NIKOLAI FRANTSEVITŠ (pseudonüüm — Nikolai —on, 1844—1918) — liberaalse narodnikluse silmapaistvamaid ideolooge. Tõlkis koos G. A. Lopatiniga vene keelde K. Marxi «Kapitali» I köite ning iseseisvalt II ja III köite. Oma teoses «Esseed meie reformijärgsest rahvamajandusest» avaldas ta liberaalse narodnikluse vaateid. Ta väitis, et vastupidiselt kapitalistlikule Läänele on Venemaale iseloomulik, et tootja ühendamine tootmisvahenditega toimub siin talumajanduses. Danielsoni arvates ei olnud kapitalismil Venemaal tulevikku, sest kapitalism ei saavat tootmist ilma välisturgudeta laiendada, need aga olid juba teiste maade käes. Danielson propageeris väiketalundite ja käsitöömajandite säilitamist koos nende kogukondliku maavalduse ja tööndusartellidega. V. I. Lenin kritiseeris Danielsoni vaateid ja paljastas nende reaktsioonilise olemuse.

«DAWESI PLAAN» — plaan Saksamaalt reparatsioonide saamiseks pärast Esimest maailmasõda; selle plaani töötas Versailles' rahulepingu alusel välja ekspertide komisjon eesotsas Ameerika pankuri C. G. Dawesiga, võeti reparatsioonikomisjoni poolt lõplikult vastu 1924. aastal. Nõukogude Liidu Kommunistlik Partei ja teiste riikide kommunistlikud parteid paljastasid selle plaani olemuse. Selle plaani peamiseks poliitiliseks eesmärgiks oli Esimeses maailmasõjas kokku varisenud Saksamaa sõjalise ja majandusliku potentsiaali taastamine, et seda kasutada imperialismi huvides. Vastavalt sellele plaanile pidi Euroopa tasuma oma võlad Ameerika Ühendriikidele Saksamaa arvel, kes omakorda oli kohustatud võitnud Euroopa riikidele välja maksma reparatsioonid. Selleks pidi Saksamaa tungima turgudele, mida teised kapitalistlikud riigid polnud veel hõivanud, eelkõige aga Nõukogude Liidu turule. «Dawesi plaani» kaasabil kavatses Ameerika ja Inglise monopolistlik kapital ellu äratada Saksa militarismi, muuta NSV Liit kapitalistliku Saksamaa põllumajanduslikuks ripatsiks ning summutada revolutsioonilise liikumine Euroopa riikides. Sel eesmärgil anti Saksamaale esialgu 800 miljonit marka välislaenu. «Dawesi plaani» kehtimise 6 aasta jooksul sai Saksamaa umbes 21 miljardit marka ja maksis liitlastele veidi rohkem kui 10 miljardit marka. Saksamaa muutus taas agressiivseks riigiks ning Ameerika Ühendriikide ja Lääne-Euroopa riikide tugevaks konkurendiks. NSV Liidu kurss sotsialistlikule industrialiseerimisele, sotsialismi ehitamisele ajas nurja «Dawesi plaani» autorite kavatsused NSV Liidu koloniseerimiseks. Vastuolud imperialistlike riikide vahel teravnesid veelgi. Võlad ei leidnud tasumist. 1929. aastal asendati «Dawesi plaan» «Youngi plaaniga» (vt.).

DEEBITORID — võlgnikud. Deebitorideks on ettevõtted ja majandusorganisatsioonid ning ka üksikisikud peamiselt mitmesuguste jooksvate võlgade — veotasude, korteriüüride jne. alal. Kui ettevõttel esineb liiga suur debitoorne võlgnevus, siis kvalifitseeritakse seda ettevõtte vahendite mittesihipärase kasutamisena ja seega teatud puudusena ettevõtte töös.

DEFITSIIT — summa, mille võrra kulud ületavad tulusid; kahjum. Kapitalistlikele maadele on iseloomulik riigieelarvete defitsiit, mis tähendab riigieelarvete tuludeosa ületamist kuludeosa poolt. Mingite materiaalsete väärtuste (tooraine, kütuse, kaupade)

puudust, mis tekib selle tagajärjel, et nõudmine ületab pakkumise, nimetatakse samuti defitsiidiks.

DEFLATSIOON — käibel olevast paberrahast ja valuutametalli (kulla või hõbeda) vastu mittevahetatavatest pangatähtedest ühe osa eemaldamine käibelt. Deflatsioon väljendub rahamärkide kursi järkjärgulises tõusus, nende ostujõu suurenemises, kaubahindade alanemises ja oma maa valuutakursi tõusus teiste maade valuutade suhtes. Deflatsioon võib esineda ka sel juhul, kui rahamärkide edasine väljalaskmine katkeb, samal ajal tööstus- ja põllumajanduskaupade tootmine aga suureneb. Deflatsioon viiakse läbi töölisklassilt ja muudelt töötajatelt võetavate maksude suurendamise arvel, samuti aga ka rahvamajandusele antavate krediitide piiramise arvel, mille tagajärjeks on teatava osa ettevõtete sulgemine, tööpuuduse suurenemine ja palga vähenemine. Eredat näidet deflatsioonist ja deflatsiooniga seotud kulude veeretamisest töötajate õlgadele kujutas endast deflatsioon, mis viidi läbi Inglismaal ajavahemikul 1920—1925. Püüdes likvideerida inflatsiooni, mis saadi pärandina 1914.—1918. aasta maailmasõjast, ja stabiliseerida naelsterlingi kurssi, vähendas Inglise valitsus riigikassatähtede ja pangatähtede hulka ringluses 541 miljonilt naelsterlingilt 1920. aasta lõpul 378 miljoni naelsterlingini 1923. aasta märtsikuus.

DEKOLONISATSIOONITEOORIA — kodanlik teooria, mis väidab, nagu võiksid asumaad ilma imperialismivastase rahvusliku vabadusliikumiseta, järkjärgulise majandusliku arengu teel saavutada iseseisvuse. Ajaloo kogemused õpetavad, et endiste asumaade ja poolasumaade rahvaste poolt poliitilise iseseisvuse kättevõitmine on nende täieliku sõltumatuse esimene ja tähtsaim eeldus. Alles pärast seda, kui imperialistliku rõhumise vastu peetava rahvusliku vabadusvõitluse tulemusena on saavutatud poliitiline iseseisvus, avaneb vabanenud rahvastel võimalus igakülgselt arendada rahvamajandust ja sealhulgas ka rasketööstust, ette valmistada oma tehnilist intelligentsi, tõsta rahva heaolu ning arendada oma rahvuslikku kultuuri.

«DEMOKRAATLIK SOTSIALISM» — teooria, mida propageerivad inglise parempoolsete leiboristide ja teiste maade parempoolsete sotsialistide liidrid; selle teooria järgi toimuvat kapitalismi ümberkasvamine sotsialismiks väikereformide kaudu, kusjuures kapitalistlik omandus ja kodanlik riik säilib. See teooria tekkis pärast Esimest maailmasõda, et takistada teadusliku sotsialismi levimist ja töötajate revolutsioonilist võitlust. Pärast Teist maailmasõda kujunes «demokraatlik sotsialism» parempoolsete leiboristide ja parempoolsete sotsialistide põhiteooriaks. Sõnades kuulutasid nad «demokraatliku sotsialismi» sotsiaalse õigluse, jõukuse ja vabaduse saavutamise vahendiks, tegelikult aga hülgasid nad kõik teed, mis võiksid viia selle eesmärgini. «Demokraatliku sotsialismi» teooria propageerijad iseloomustavad seda teooriat avalikult kui «dünaamilist marksismivastast kontraabinõu». «Demokraatlik sotsialism» baseerub monopolistliku kapitali tunnustatud apologeedi, kodanliku majandusteadlase Keynesi (vt.) õpetusel. «Demokraatliku sotsialismi» tõeline olemus on paljastatud kommunistlike parteide programmdokumentides ja nende juhtivate tegelaste sõnavõttudes.

DEMOKRAATLIK TSENTRALISM (majanduse juhtimisel) — sotsialistliku majandamise põhiprintsiip, mis võimaldab õigesti ühendada majanduse tsentraliseeritud riiklikku juhtimist tootmise juhtimisest vahetult osavõtvate töörahva hulkade loova aktiivsuse maksimaalse arendamisega, kohalike organite initsiatiivi arendamisega ja nende vastutuse tõstmisega rahvamajandusplaanide täitmise eest. Majanduse tsentraliseeritud juhtimise vajadus sotsialismi ajal on tingitud tootmisvahendite ühiskondliku sotsialistliku omanduse olemasolust, see omandus aga ühendab majanduse ühtseks tervikuks kogu maa ulatuses ja vastab tootmisprotsessi ühiskondlikule iseloomule. Sotsialismi ajal toimiv rahvamajanduse plaanipärase arenemise seadus nõuab kõigi ühiskondliku tootmise harude arenemise allutamist ühtsele plaanilisele juhtimisele, et tagada kõigi majandusharude proportsionaalsus. Alatise proportsionaalsuse säilitamine rahvamajanduses ei ole võimalik ilma ühtse riikliku rahvamajandusplaanita, ilma selleta, et toimub «kogu riigi ma-

jandusliku mehhanismi muutumine ühtseks suureks masinaks, majanduslikuks organismiks, mis töötaks nõnda, et sadu miljoneid inimesi juhiks üks plaan» (V. I. Lenin, Teosed, 27. kd., lk. 70). Sotsialistlikule majandamisele on võõrad kapitalismile omased stiihilisus ja anarhilisus tootmise arendamisel. Kogu majandus- ja kultuurialane tegevus on sotsialistlikus ühiskonnas tingitud objektiivsete majandusseaduste toimest, milliseid sotsialistlik riik teadlikult rakendab majandusliku ülesehitustöö praktikas. (Vt. Sotsialistliku riigi majanduslikud funktsioonid.) Demokraatlik tsentralism erineb bürokraatlikust tsentralismist selle poolest, et ta tõmbab töötajaid ulatuslikult kaasa kommunismi ülesehitamisele, loob organisatsioonilised tingimused nende initsiatiivi ja loova aktiivsuse kasutamiseks. Majanduse tsentraliseeritud juhtimise tugevnemisega peab sotsialismi tingimustes kaasnema sotsialistliku demokraatia täiustumine, laiade rahvahulkade üha ulatuslikum kaasatõmbamine riikliku ja majanduselu juhtimisele ning kohalike organite osa suurenemine majandus- ja kultuurialases ülesehitustöös. «Sotsialismi,» ütles Lenin, «ei looda dekreetidega ülaltpoolt. Sotsialismi vaimule on võõras kroonulik-bürokraatlik automatism; elav, loov sotsialism on rahvahulkade endi kätetöö» (V. I. Lenin, Teosed, 26. kd., lk. 260). Tootmise alal töötajate endi osavõtt majanduse juhtimisest väljendub selles, et ettevõttel on küllaldane majanduslik ja operatiivne iseseisvus tootmisplaanide koostamise ja täitmisega seotud küsimuste lahendamiseks, samuti aga ka ettevõtte ja iga tema töötaja materiaalse huvi tõstmiseks brigaadi, jaoskonna, tsehhi ja kogu ettevõtte kõrgete majanduslike töötulemuste vastu. Suurt osa rahvahulkade kaasatõmbamisel majanduse juhtimisele etendavad tootmisnõupidamised, tehnilised konverentsid, majandusaktiivid ning tööliste ja teenistujate koosolekud, kus tõstetakse üles ja lahendatakse ettevõtete elu tähtsaid küsimusi. Tähtsaks tootmise juhtimisest rahvahulkade osavõtmist võimaldavaks vormiks on ametiühingud, kes peavad tõstma tööliste ja teenistujate tootmisalast initsiatiivi, ettevõtetes pidevalt osa võtma töö normeerimise, organiseerimise, tasustamise ning tööliste ja teenistujate materiaalsete ja elukondlike tingimuste parandamise küsimuste lahendamisest. NLKP XX kongressi, NLKP Keskkomitee veebruaripleenumi (1957. a.) ja NSV Liidu Ülemnõukogu VII istungjärgu (1957. a.) otsustega on tehtud määratu suur samm edasi rahvamajanduse juhtimises demokraatliku tsentralismi printsiibi rakendamisel. Üleminek tööstuse ja ehitustegevuse juhtimiselt, mis toimus eriharuliste ministeeriumide ja keskasutuste kaudu, tööstusettevõtete ja ehituste juhtimisele territoriaalsel printsiibil, administratiivsete majanduspiirkondade (vt.) rahvamajanduse nõukogude (vt.) kaudu, ning tööstuse ja ehitustegevuse operatiivse juhtimise raskuspunkti ülekandmine kohtadele, võimaldab veelgi tugevdada majanduse tsentraliseeritud riiklikku juhtimist, suurendada vabariiklike ja kohalike organite initsiatiivi, laiendada nende õigusi ja tõsta nende vastutust, tõmmata töötajaid aktiivsemalt kaasa sotsialistliku tootmise juhtimisele. Tähtsaks sammuks majanduse juhtimise vormide demokratiseerimisel olid kolhoosikorra edasiarendamiseks rakendatud abinõud ja masina-traktorijaamade reorganiseerimine. Need abinõud on üheks osaks sellest tööst, mida Kommunistlik Partei teeb juhtimise täiustamiseks ja rahvamajanduse juhtimise parandamiseks, nõukogude ühiskonna kiiremaks edasiliikumiseks kommunismile.

DENATSIONALISEERIMINE — varem natsionaliseeritud riigiettevõtete üleandmine eraomandiks. Kodanlikud valitsused teevad seda juhul, kui ettevõtete tagasiandmine endistele omanikele on monopolidele kasulikum kui nende säilitamine riiklikus omanduses. Nii denatsionaliseeris Inglismaa konservatiivide valitsus pärast 1951. aastat leiboristliku valitsuse poolt varem natsionaliseeritud terasevalamise ettevõtted. Terasemagnaadid said enda valdusse tagasi riigi kulul ümbervarustatud ja rekonstrueeritud tehased, maksmata riigile viimase poolt tehtud kapitalimahutuste eest ühtki naelsterlingit.

DENOMINATSIOON — rahamärkide nominaalväärtuse alandamine nende väärtuse järsu vähenemise perioodil, et luua kord raharingluse alal ja muuta arveldused lihtsamaks. Sealjuures vahe-

tatakse rahamärkide vanad väljalasked suuremates arvestusühikutes väljalastava uue paberraha vastu. NSV Liidus viidi denominatsioon läbi kahel korral — 1921. ja 1922. aastal — kui abinõu, mis pidi ette valmistama tingimused üleminekuks stabiilsele valuutale. Esimese denominatsiooni (1921. aasta 3. novembri seadus) tulemusena võrdsustati üks uus rubla 10 000 vana rublaga. Teise denominatsiooni (1922. aasta 24. oktoobri seadus) alusel võrdsustati iga uus rubla 1922. aastal väljalastud raha 100 rublaga või rahamärkide kõigi endiste väljalasete 1 000 000 rublaga. Seega vähendati denominatsioonide tulemusena ringluses olevat rahahulka tunduvalt, mis aitas kaasa raharingluse korrastamisele ja kergendas rubla stabiliseerimist.

DEPONENT — deposiidi (vt.) omanik. Deponentideks on näiteks ettevõtte töötajad, kes mingisugustel mõjuvatel põhjustel ei saanud oma palka õigeaegselt kätte. Deponentide hulka kuuluvad ka isikud ja asutused, kes ei ole veel kätte saanud kohtu- ja muude riigiorganite täitedokumentide alusel nende kasuks palgast kinnipeetavaid rahasummasid.

DEPOSIIDID — rahalised vahendid või väärtpaberid, mis antakse hoiule krediidiasutustele (pankadele, hoiukassadele) ja mida need kasutavad oma eesmärkideks (vt. Hoiused). Rahaliste deposiitide eest saavad hoiustajad protsente, muude deposiitide (väärtesemete) puhul võtavad krediidiasutused klientidelt teatud hoiutasu. Ka seda rahasummat või neid väärtpabereid, mida võlgnik annab notariaalkontorisse kreeditorile üleandmiseks, nimetatakse deposiidiks.

DEPOSIITPANGAD — pangad, kes teostavad rahalisi operatsioone oma klientidega peamiselt hoiustena saadavate ressursside arvel.

DEPRESSIOON — kapitalistliku tsükli faas, mis järgneb otseselt kriisifaasile. Depressiooni iseloomustab see, et tööstuslik tootmine on seisaku olukorras, tootmise ja ehitustegevuse tase on märgatavalt madalam kriisieelsest maksimumist, suurem osa põhikapitalist ei leia rakendamist, tööpuudus on suur, kaubahinnad on madalad, kaubandus toimub loiult, laenukapitali pakkumine ületab tunduvalt nõudmise ja laenuprotsendi tase on madal. Depressioonifaasis tekivad eeldused järgnevaks elavnemiseks ja tõusuks. Realiseerimata kaubatagavarad osaliselt hävitatakse, osaliselt müüakse alandatud hindadega. Kaubahindade madal tase õhutab kapitaliste vähendama tootmiskulusid palga alandamise ning tööviljakuse ja tööintensiivsuse tõstmise arvel. Samadel eesmärkidel varustavad nad ettevõtteid uue tehnikaga ja uuendavad põhikapitali, mis annab tõuke tootmise kasvule seadmeid valmistavates tööstusharudes. Nendes tööstusharudes suureneb omakorda nõudmine metalli, kütuse ja elektrienergia järele, mis laiendab nende tööstusharude ringi, kus tootmistase tõuseb. Tootmisse tõmmatakse osa töölisi töötute hulgast, mis põhjustab nõudmise suurenemist tarbeesemete järele ja nende tootmise kasvu. Niiviisi toimub üleminek depressioonifaasilt elavnemisele.

DEVALVATSIOON — kodanliku riigi poolt läbiviidav paberraha kursi ametlik alandamine valuutametalli (kulla või hõbeda) suhtes või rahvusliku rahaühiku metallisisalduse vähendamine. Devalvatsioon võib olla avalik ja varjatud. Avaliku devalvatsiooni puhul vahetatakse paberraha (või metalli vastu mittevahetatavad pangatähed) ümber metallraha vastu kursiga, mis on paberraha nominaalväärtusest madalam. Avaliku devalvatsiooni näiteks võib olla 1839.—1843. aastal Venemaal läbiviidud rahareform, kus väärtusetuks muutunud paberrahamärgid vahetati ümber metallraha vastu kursiga 3 rubla 50 kopikat ühe hõberubla eest. Varjatud devalvatsiooni puhul toimub paberraha vahetamine täisväärtuslike rahamärkide vastu nominaali järgi, kusjuures samal ajal vähendatakse rahvusliku rahaühiku metallisisaldust. Varjatud devalvatsiooni näiteks võib olla 1928. aastal Prantsusmaal läbiviidud rahareform, kus frangi kullasisaldust vähendati 1913. aasta tasemega võrreldes peaaegu 5-kordselt. Enne kapitalismi üldkriisi olid niihästi avalik kui ka varjatud devalvatsioon kapitalistlike valuutade stabiliseerimise meetodiks, kusjuures kaasnähtuseks oli tavaliselt see, et pangatähtede või paberraha vahetamine kulla vastu taastati. 1929.—1933. aasta ülemaailmse majanduskriisi ajast alates ja eriti pärast Teise maailmasõja lõppu, kui

inflatsioon (vt.) oli hõlmanud kõik kapitalistlikud maad, ei toimunud devalvatsioon sageli mitte devalveeritud valuutade kullasisalduse otsese ja seadusandliku vähendamise teel, vaid nende valuutakursi alandamisega mõne teise maa valuuta suhtes, kus samuti esines inflatsioon. Selle näiteks on valuutade massiline devalvatsioon Ameerika Ühendriikide survel 1949. aasta sügisel. Selle devalvatsiooni tulemusena muudeti paljude maade valuutad kunstlikult dollari suhtes väärtusetuks, mis põhjustas inflatsiooni ja valuutakriisi (vt.) edasist teravnemist. Seda devalvatsiooni kasutasid Ameerika Ühendriigid oma majandusliku ekspansiooni laiendamiseks, haarates valuutat devalveerinud maades arvukaid ettevõtteid odavate hindadega enda kätte.

DEVIISID — välisvaluutas väljendatud krediidi- ja maksedokumendid, mida kasutatakse rahvusvahelistes arveldustes (vt.). Nendeks on pangatšekid ja ülekanded (posti- ja telegraafiülekanded), vekslid, akreditiivid, tähtajalised kupongid ja kustutatud (maksmisele kuuluvad) välisobligatsioonid ning kõik muud välisvaluutas väljendatud arveldusvahendid, mida realiseeritakse välismaal. Tänapäeva rahvusvahelises käibes kasutatakse maksevahenditena peamiselt tšekke ja telegraafiülekandeid; veksleid rakendatakse palju väiksemas ulatuses. See, et rahvusvahelistes arveldustes on ulatuslikult levinud telegraafiülekanded, tuleb sellest, et nende abil toimuvad arveldused kõige kiiremini, mistõttu valuutakursside (vt.) kõikumistest tingitud kahju on väiksem. Kapitalismi üldkriisi kaasaegsel etapil on kroonilise inflatsiooni, valuutade vaba käibe puudumise, imperialistlike valuutablokkide ja -tsoonide kujunemise ning valuutakitsenduste sisseseadmise tulemusena endine deviiside vaba käive järsult vähenenud. Praegu toimub enamik maadevahelisi arveldusi erikokkulepete alusel valuutakliiringute (vt.) kaudu. Sularaha kasutavad rahvusvahelises käibes peamiselt turistid ja muud välismaale sõitvad isikud.

NSV Liidu väliskaubanduses toimuvad rahvusvahelised arveldused peaaegu kõigi kapitalistlike maadega välisvaluutas. NSV Liidu väliskaubandusalased rahvusvahelised arveldused rahvademokraatiamaadega ei toimu välisvaluutas, vaid rublades, vastavalt nende maade valitsuste vahel kaubakäibe ja maksete alal sõlmitud kokkulepetele.

DIFERENTSIAALRENT (kapitalismi tingimustes) — keskmise kasumiga võrreldes tekkiv ülejääk, mida soodsamates tootmistingimustes olevad majandid saavad nende majanditega võrreldes, kus majandamine toimub kõige halvemates tootmistingimustes. Diferentsiaalrent on tingitud kapitalistlikust monopolist maale kui majanduse objektile. Tema allikaks on põllutööliste tööga loodav lisaväärtus. On olemas diferentsiaalrent I ja diferentsiaalrent II. Diferentsiaalrent I on seotud maatükkide erineva viljakusega ja nende erineva asendiga müügiturgude suhtes. Ta võrdub viljakuse või asendi poolest parematel ja keskmistel maatükkidel kujuneva individuaalse tootmishinna ning põllumajanduses kõige ebasoodsamate tootmistingimustega määratud üldise tootmishinna vahega. See rendiliik läheb maaomanikele. Diferentsiaalrent II on seotud ühtedesse ja samadesse maatükkidesse tehtavate täiendavate kapitalimahutuste erineva tootlikkusega, s. o. põllunduse intensiivistamisega. Ta vastab kapitalismi kõrgemale arenemisastmele põllumajanduses. Diferentsiaalrent II võrdub ühiskondliku ja individuaalse tootmishinna vahega, mis tekib täiendavate kapitalimahutuste puhul. Seda renti hakkab maaomanik saama alles teatud ajavahemiku möödumisel, sest kehtiva rendilepingu piirides võib seda saada kapitalistlik rentnik. Sellepärast on maaomanik huvitatud võimalikult lühemaajalise, rentnik aga võimalikult pikemaajalise lepingu sõlmimisest. Kuna diferentsiaalrendi II saavad endale maaeraomanikud, kasutavad kapitalistlikud rentnikud maad röövellikult, rikuvad mullastruktuuri, ei tee maaparandustöid ega rakenda teisi abinõusid, mis tasuvad end ära alles mitme aasta pärast. Maa väljakurnamine ja ebaratsionaalne majandamine on niihästi maaeraomanduse kui ka üldse eraviisilise majandamise tulemuseks.

DIFERENTSIAALRENT (kolhoosides) — täiendav puhastulu naturaalses või rahalises vormis, mis tekib neis kolhoosides, kus on viljakuse poolest pare-

mad või asendi poolest soodsamad maatükid, või mis tekib seal maa tootlikuma kasutamise tõttu. Diferentsiaalrent, mis tekib kolhoosides, on printsipiaalselt erinev diferentsiaalrendist kapitalismi tingimustes. Ta ei ole ekspluateerimise tulemus, vaid luuakse kolhoosnikute kollektiivse tööga. Diferentsiaalrent ei omanda rendimaksu vormi ega lähe maaomanike klassi kätte, vaid läheb kolhoosidele, kolhoosnikutele ja sotsialistlikule riigile. On olemas diferentsiaalrendi kaks vormi. Kui maa igalt hektarilt saadavad kõrgemad tulud on tingitud sellest, et kolhooside kasutusse on antud viljakandvamad või toodangu turustamise kohtadele lähemal asuvad maad, siis kujutab selle tõttu tekkiv täiendav puhastulu endast diferentsiaalrenti I. Kõrgem tööviljakus kujuneb välja aga ka neis kolhoosides, kus majandamine on intensiivsem. Eesrindlikud kolhoosid, kes kasutavad maad paremini, kasvatavad tulutoovamaid kultuure, rakendavad tulutoovamaid majandamismeetodeid, saavad maa iga hektari ja kulutatud töö ühiku kohta palju rohkem toodangut kui teised kolhoosid. Täiendav puhastulu, mis tekib ühte ja samasse maatükki täiendavate tootmisvahendite ja töö mahutamise tõttu, moodustab diferentsiaalrendi II. Kuna kolhoositootmine toimub NSV Liidus riigile kuuluval maal ja riik varustab kolhoose masinate, kütuse, väetistega jne., siis jaotub tekkiv diferentsiaalrent riigi ja kolhooside vahel. See osa diferentsiaalrendist, mis jääb kolhooside käsutusse, läheb kolhooside ühismajandi laiendamiseks ja kolhoosnikute heaolu tõstmiseks. Ülejäänud osa, mis läheb sotsialistlikule riigile, kasutatakse kogu rahva huvides.

DISPROPORTSIONAALSUS — kapitalistliku majanduse arenemise iseloomulikumaid jooni; seisab selles, et vajalikud vahekorrad üksikute tootmisharude ja tootmiselementide vahel leiavad pidevalt rikkumist. Disproportsionaalsus on tootmisvahendite kapitalistliku eraomanduse tulemus ja *kapitalismi põhilise vastuolu* (vt.) avaldus. Kapitalistlikus ühiskonnas arendatakse tootmist kasumi saamise, mitte aga rahva vajaduste rahuldamise eesmärgil, tootmine areneb ebaühtlaselt ja stiihiliselt, põhjustades proportsioonide pidevat rikkumist, disproportsionaalsust. Disproportsionaalsusel on mitmesugused avaldumisvormid. Disproportsioone esineb tootmisvahendite tootmise ja tarbeesemete tootmise arenemise, tööstuse ja põllumajanduse arenemise jne. vahel. Disproportsionaalsus esineb ka üksikute rahvamajandusharude arenemises. Kapitalistlikus maailmas annab end alatasa ja eriti teravalt tunda disproportsioon tootmistaseme ja töötajate tarbimistaseme vahel, ostjate põhihulkade ostuvõimeline nõudmine jääb maha tootmisest, avaldudes eriti tugevalt ületootmiskriiside ajal. Kapitalistliku majanduse militariseerimine, mis pärast Teist maailmasõda esineb reas kapitalistlikes maades ja eeskätt Ameerika Ühendriikides, suurendab disproportsionaalsust ja põhjustab majanduslike sidemete veelgi suuremat rikkumist kapitalistlike maade majanduses.

DIVIDEND — tulu, mida saab aktsiate omanik. Dividend kujutab endast *aktsiaseltsi* (vt.) kasumi osa. Tavaliselt ei jaotata kogu aktsiaseltsi kasumit aktsiate järgi. Osa sellest kasumist läheb aktsiakapitali suurendamiseks, reservide suurendamiseks ja kompaniide juhtivale personalile suurte tasude väljamaksmiseks. Ülejäänud osa kasumist jaotatakse aktsiavaldajate vahel. Mõnede aktsialiikide puhul on dividendi suurus väikse summana ette kindlaks määratud ja see makstakse välja aktsiaseltsi tegelikele kasumitele vaatamata. Niisugused aktsiad on tavaliselt levinud väike- ja keskmiste valdajate hulgas. Teiste aktsialiikide (mis on enamasti suurte aktsiavaldajate käes) puhul dividendi ette kindlaks ei määrata ja see on sageli väga suur. Eriti suuri dividende maksavad relvastust tootvad või asumaade ja sõltuvate riikide töörahvast ekspluateerivad aktsiaseltsid.

DOKUMENDIKÄIVE — raamatupidamisdokumentide liikumine, alates nende saabumisest ettevõttesse mujalt (näiteks hankijatelt) või nende koostamisest ettevõttes kohapeal kuni raamatupidamisarhiivi üleandmiseni. Dokumentide liikumiskiirus ei ole mitmesuguste majanduslike operatsioonide osas ühesugune ja sõltub sellest, mitu vahepealset instantsi peab antud dokument läbima. Dokumendikäibe kiirendamine

aitab kaasa tootmise paremale organiseerimisele ettevõtetes, häirete likvideerimisele materiaalses ja tehnilises varustamises ning ettevõtte toodangu realiseerimises.

DOMINIOONID — Briti impeeriumi koostisosad, endised Inglismaa asumaad, mis kuuluvad Briti Rahvaste Ühendusse ja sõltuvad suuremal või väiksemal määral Inglismaast. Dominioonideks on Kanada, Austraalia Liit, Uus-Meremaa, Rodeesia ja Njassamaa Föderatsioon ning Lõuna-Aafrika Liit. Neis maades, mis varem olid Inglismaa poolt asustatud asumaadeks, kujunes välja oma kodanlus, kes haaras riikliku juhtimise enda kätte ja saavutas rahvahulkade liikumisele tuginedes Inglismaalt suuri järeleandmisi. Dominioonidel on oma parlamendid ja valitsused. Dominioonide suurkodanlus ja Inglismaa kodanlus moodustavad Inglise asumaid ja sõltuvaid maid ekspluateerivatest privilegeeritud monopolidest osavõtjate liidu.

DOTATSIOON — eriliiki toetus. Tähtsaimaks dotatsiooni liigiks on NSV Liidus vahendite andmine riigieelarvest reas tööstusharudes esinevate kahjumite katmiseks. Rasketes tingimustes, millistes Nõukogude riik rajas mitmeid uusi rahvamajandusharusid, eriti aga raskетööstust, oli dotatsioonisüsteem ajalooliselt paratamatu. Sõjajärgsel perioodil muutusid dotatsioonid sotsialistliku tootmise edasiarendamise piduriks, sest nad nõrgendasid *isemajandamise* (vt.), *rentaabluse* (vt.) ja *kokkuhoiurežiimi* (vt.) printsiipi. 1949. aastal dotatsioonisüsteem kaotati. Kuid üksikud ettevõtted saavad nüüdki dotatsiooni, kui nende plaaniline omahind on antud tootmisharu toodangule kehtestatud hulgihinnast kõrgem.

DUMPING — kaupade väljavedu kapitalistlikest maadest sise- ja maailmaturul kehtivatest hindadest palju madalamate hindadega, et kõrvaldada konkurrendid ja vallutada välisturud; kaupade eksport dumpinguhindadega. Kapitalistlikud monopolid ja imperialistlikud riigid kasutavad dumpingupoliitikat ulatuslikult ekspordi forsseerimise, konkurentide laostamise ja kapitalistlikult maailmaturult väljatõrjumise vahendina, samuti aga ka monopoolselt kõrgete siseturu hindade säilitamise ja üleskruvimise vahendina, piirates kaupade pakkumist. Tavaliste ja (madalate) dumpinguhindade vahe kaetakse kas siseturuhindade üleskruvimisega monopolide poolt või riigi eelarve vahendite arvel antavate riiklike väljaveopreemiate ja subsiidiumidega. Kõrvaldanud dumpingu abil oma konkurendid ja vallutanud turud, tõstavad monopolid kaupade hindu. Dumpingukaupu eksportivates maades on dumpingu tulemuseks monopolide kasumite kasv ning töörahva vaesumine hindade ja maksude tõusu tõttu, dumpingukaupu importivates maades aga — tööstuse kängumine ja tööpuuduse suurenemine. Vastuabinõuna tõstavad dumpingu läbi kahju saavad riigid tolle ja kuulutavad välja kaubandussõja. Kõrvuti monopolistlike koondistega rakendavad dumpingut ka kodanlik riik ja tema organid (Ameerika Ühendriikides näiteks Kaubakrediidikorporatsioon). Kõige ulatuslikumalt levis dumping kapitalistlike riikide väliskaubanduspoliitikas 1929.—1933. aasta ülemaailmse majanduskriisi perioodil. Enne Teist maailmasõda praktiseerisid dumpinguhindadega eksporti kõige rohkem Saksamaa ja Jaapan, pärast sõda — Ameerika Ühendriigid, kes seda on kõige rohkem rakendanud põllumajandustoodangu eksportimisel. Ameerika Ühendriikide monopolid müüvad põllumajandustoodangut teistele maadele sageli 25—50% odavamalt kui omal maal, real juhtudel aga hindadega, mis on tootmiskuludest 70—75% madalamad.

E

EELARVE — tulude ja kulude loend rahalises väljenduses teatud perioodiks — aastaks, kvartaliks, kuuks jne. Eelarveid on mitut liiki: riigieelarved, kohalike omavalitsuste eelarved, linnade eelarved jne. Eelarve esineb alati tulude ja kulude bilansi kujul. Kui kulud ületavad tulusid, siis on eelarve puudujäägiga (defitsiidiga). Kui tulud ületavad kulusid, siis on eelarve positiivse jäägiga. Ükskõik missuguse riigi eelarve sotsiaal-majanduslik olemus, eelarve tulude ja kulude struktuur, eelarve otstarve ja mõju maa majanduselule ja poliitikale sõltub ühiskondlikust korrast, majandusseaduste iseloomust (vt. Riigieelarve kapitalismi tingimustes, Riigieelarve sotsialismi tingimustes). Majandusteadus ja statistika uurivad ka isiklikke eelarveid, töölisperekondade eelarveid, mis peegeldavad töötajate tulude ja kulude suurust ja struktuuri (vt. Elatusminimum).

EEMALDATUD VAHENDID — raamatupidamisbilansi aktiva kirjete rühm, kuhu kuuluvad maksed riigieelarvesse ja muud väljamaksed ettevõtte kasumi arvel, s. t. vahendid, mis antud ettevõtte käibest enam osa ei võta.

EHITAMINE MAJANDUSLIKUL TEEL — ehitustööde tegemine ettevõtte või majandusorganisatsiooni enda poolt, spetsiaalsele ehitusorganisatsioonile välja andmata. Majanduslikul teel tehakse üldreeglina ainult suhteliselt väikese mahuga ehitustöid. Suuremaid ehitisi püstitatakse sel viisil tavaliselt ainult neis rajoonides, kus ei ole pidevalt tegutsevaid spetsiaalseid ehitusorganisatsioone ja kus viimaste loomine ei ole ehitustööde suhteliselt väikese mahu tõttu otstarbekohane. Töötajate korterivajaduse rahuldamiseks ehitavad üksikud ettevõtted majanduslikul teel elamuid, tõmmates selleks kaasa ettevõtte töölisi ja teenistujaid. Majanduslikul teel tehtavate ehitustööde oluliseks puuduseks on, et nad ei soodusta kvalifitseeritud ehitustööliste püsiva kaadri tekkimist ega loo soodsaid võimalusi ehituse industrialiseerimiseks (vt.). Kuni 1936. aastani püstitati valdav osa ehitisi NSV Liidus majanduslikul teel. Sedamööda kuidas ehitustööstus tugevnes, hakati üha rohkem ehitama töövõtu korras, mis on ehitustööde tegemise progressiivsem viis. 1955. aastal tehti kogu NSV Liidu ehitustööde mahust majanduslikul teel vähem kui 20 protsenti.

EHITUSE INDUSTRIALISEERIMINE — kaasaegsete masinate ja mehhanismide kasutuselevõtmine ehitustegevuses, ehitusdetailide, -konstruktsioonide ja -sõlmede valmistamine tehastes tüüpprojektide järgi, ehitamise kompleksne mehhaniseerimine. Industrialiseerimine võimaldab põhjalikult parandada tootmise ja töö organiseerimist ehitustel, üle minna tehasemeetodil ehitamisele, muuta ehitusplats monteerimisplatsiks. Industriaalmeetodite rakendamine ehituses võimaldab suurt metalli ja metsamaterjalide kokkuhoidu, lubab ehitustöid teha kogu aasta jooksul, tõstab tööviljakust, kergendab ehitajate tööd, kiirendab ehitust ja alandab selle maksumust. Tähtsamateks tingimusteks, mis võimaldavad ehitusdetailide ja -konstruktsioonide massilist tootmist tehastes, on ehituse tüpiseerimine ja ehituskonstruktsioonide standardiseerimine, võimsa materiaalse ja ehitustehnilise baasi ning tööliste ja spetsialistide kvalifitseeritud kaadri olemasolu. Töövõtu korras ehitamise (vt.) arendamine, ehitusorganisatsioonide ühendamine ja spetsialiseerimine loovad soodsad tingimused ehitamise indust-

riaalmeetodite laiaulatuslikuks rakendamiseks.

EHITUS- JA MONTAAŽTÖÖD — hoonete ja ehitiste püstitamisega ja seadmete monteerimisega seotud tööd. NSV Liidu planeerimis- ja arvestuspraktikas arvutatakse ehitus- ja montaažtöid eelarvelises maksumuses. Ehitustööde hulka kuuluvad: püsivate ja ajutiste hoonete, ehitiste (kõrgahjude, kaevanduste, tammide, kaldamüüritiste, sildade, teede jne.), sanitaar-tehniliste ehitiste, valgustusseadmete, alusmüüride jms. püstitamine, ümberehitamine ja laiendamine; ehituskrundi piiride määramine maastikul, territooriumi ettevalmistamine ja ehitusplatsi tasandamine; ehituskrundi haljastamine ja heakorrastamine; kuivendustööd, mitmeaastaste istandike rajamine, kanalite ehitus- ja süvendamistööd. Montaažtööde hulka kuuluvad: seadmete kokkupanek ja paigaldamine, seadmetega konstruktiivselt seotud platvormide ja treppide paigaldamine, paigaldatud seadmete isoleerimine, värvimine jne. Rahvamajanduse kapitaalmahutuste üldmahust moodustavad ehitus- ja montaažtööd üle 60 protsendi.

EHITUSTÖÖSTUS — materiaalse tootmise haru, mis tegeleb tööstusettevõtete, elamute, administratiiv-, kommunaal-, kultuurialaste ja muude hoonete, teede, elektri- ja telefoniliinide, nafta- ja gaasijuhtmete, hüdrotehniliste ehitiste, kuivendussüsteemide, põllumajanduslike hoonete jne. püstitamise, rekonstrueerimise ja laiendamisega. Ehitusorganisatsioonid ja ehitusega tegelevad ettevõtted koos ehitusdetaile ja -materjale tootvate ettevõtetega moodustavad ehitustööstuse. Iseseisva tööstusharuna on ehitustööstus NSV Liidus täiesti uus. Nõukogude riik teostab plaanipäraselt ja süsteemikindlalt tohutu ulatusega kapitaalehitust (vt.). Ehituse industrialiseerimine toimub monteeritavate raudbetoonkonstruktsioonide ja -detailide, kergbetoonist konstruktsioonide, suurplokkide ja tehases valmistatud sõlmede kasutamise ning ehitustööde komplekssе mehhaniseerimise teel.

EKSPLUATEERIMINE (inimese ekspluateerimine inimese poolt) — võõra töö produkti (s. t. lisaprodukti, vahel aga ka vajaliku produkti) tasuta omastamine tootmisvahendite eraomaniku poolt. Ekspluateerimise vormid olenevad ühiskonnas valitsevate tootmissuhete iseloomust. Ekspluateerimine tekkis ürgkogukondliku korra lagunemise perioodil. Tema tekkimise majanduslikeks eeldusteks olid: tootlike jõudude ja ühiskondliku tööjaotuse arenemine, lisaprodukti, eraomanduse ja varalise ebavõrdsuse tekkimine. Sel pinnal toimub ühiskonna jagunemine klassideks, tekivad ühiskonnaklassid — ekspluateerijate ja ekspluateeritavate klass. Esimeseks ekspluateerimiskorraks inimühiskonna ajaloos on orjandus. Orjandusliku ekspluateerimise aluseks oli orjapidaja täielik omandiõigus tootmisvahenditele ja ka töötajale endale — orjale. Orjapidamise asemele tulnud feodaalse ekspluateerimise aluseks on suurfeodaali eraomandiõigus maale ja mittetäielik omandiõigus pärisorjale. Viimaseks inimese ekspluateerimise vormiks on kapitalistlik ekspluateerimine. Tootmisvahendite ühiskondliku omanduse kehtestamisega likvideeritakse sotsialistlikus ühiskonnas ekspluateerivad klassid ja hävitatakse igasugune inimese ekspluateerimine inimese poolt.

EKSPORT — kaupade väljavedu ühest riigist teise. Kaupade eksport on tingitud rahvusvahelisest tööjaotusest ja välisturu olemasolust. Kapitalistlikus ühiskonnas kasutavad imperialistlikud riigid kaupade eksporti nõrgalt arenenud maade ekspluateerimiseks ja nõrgemate riikide poliitiliseks orjastamiseks. Kapitalistlike riikide tollistatistikas jaotatakse eksport üld- ja erieksportdiks. Erieksport hõlmab kõiki riigis toodetud kaupu, samuti aga ka sisseveetud välismaiseid kaupu, mida töödeldakse antud riigis ja mis eksporditakse seejärel teistesse maadesse töödeldud kujul. Üldeksport hõlmab ka transiitkaupu, s. t. sisseveetud välismaiseid kaupu, mis eksporditakse teistesse riikidesse, ilma et neid oleks töödeldud. (Vt. Raha, Väliskaubandus, Kapitali väljavedu.)

EKSPROPRIEERIMINE — võõra omandi omastamine eraisikute või riigi poolt teatud klassi või kogu ühiskonna huvides, kasutades vägivalda või majanduslikke abinõusid. Kapitali esialgse akumulatsiooni (vt.) ajajärgul eksproprieerisid suur-

maaomanikud, liigkasuvõtjad, kaubanduskapitalistid ja riik. massiliselt talupoegade väikeomandit. Kodanlike revolutsioonide perioodil ekspropriieeriti kodanluse huvides kiriku- ja mõisamaid. Kapitalistliku taastootmise protsess on tööliste lisatöö süstemaatilise ekspropriieerimise, väikekaubatootjate laostamise ja ekspropriieerimise protsess. Imperialismi ajajärgul see protsess intensiivistub ja laieneb üha enam ka väike- ja keskkapitalistidele. Monopolidesse mitteühinenud väike- ja keskkapitalistide ekspropriieerimisel etendavad *monopolistliku riigikapitalismi* (vt.) tingimustes tähtsat osa majanduspoliitilised abinõud, mida kodanlik riik rakendab monopolide huvides (väikekapitalistidelt tooraine ja turgude äravõtmine, krediidiprotsendi tõstmine, väike- ja keskettevõtete sunniviisiline sulgemine, valdava osa sõjaliste tellimuste andmine ainult suurmonopolidele, väljaveo piiramine jms.). Kapitalistlikus ühiskonnas jõuavad «tootmisvahendite tsentralisatsioon ja töö ühiskonnastamine... sellise punktini, kus nad muutuvad ühtesobimatuks nende kapitalistliku kestaga. See purustatakse. Lööb kapitalistliku eraomandi tund. Ekspropriieerijad ekspropriieeritakse» (K. *Marx*, Kapital, I kd., lk. 662). Teostades sotsialistlikku revolutsiooni, ekspropriieerib proletariaat suurkapitalistide ja mõisnike omandi ja muudab selle ühiskondlikuks omandiks. Väikekaubatootjate (talupoegade, käsitööliste) omandit ei ekspropriieerita, vaid ühendatakse vabatahtliku koopereerimise teel, kusjuures sotsialistlik riik osutab neile ainelist ja rahalist abi.

EKSTENSIIVNE PÕLLUMAJANDUS — majandamise süsteem põllumajanduses, mille puhul kasutatava põllumajandusliku kõlviku iga pinnaühiku kohta kulutatakse niihästi materiaalseid vahendeid kui ka tööd suhteliselt vähe. Vastupidiselt intensiivsele majandamisele tagatakse ekstensiivse majandamise puhul põllumajandussaaduste toodangu mahu suurenemine haritava maa pindala või kariloomade arvu suurendamisega. Mõiste «ekstensiivne majandamine» on suhteline, sest sõltuvalt põllumajandusharust, mullastikust, ilmastikust ja muudest tingimustest on pinnaühiku kohta kulutatavate vahendite ja töö hulk väga kõikuv. Eeldusel, et kõik muud tingimused on ühesugused, on põllumajandus kapitalistlikus ühiskonnas seda ekstensiivsem, mida odavam on põllumajanduses töötavate palgatööliste tööjõud. Sotsialistliku põllumajanduse arengut iseloomustab üldiselt üleminek üha intensiivsematele majandamisviisidele. See avaldub ühe ja sama suurusega põllumaa harimisel kasutatavate masinate arvu ja väetise hulga suurenemises, tehniliste kultuuride osatähtsuse kasvus, põldude saagikuse ja loomade produktiivsuse tõusus, põllumajandusliku maa iga hektari kohta saadava kogusaagi ja rahaliste tulude suurenemises. Olemasolevate maareservide täielikuma kasutuselevõtmise eesmärgil võidakse aga ka külvipinda massiliselt laiendada (jäätmaade kasutuselevõtmine) ja kariloomade arvu suurendada. Teatud konkreetsetes tingimustes võib põllumajandustoodangut sel teel suurendada kõige kiiremini.

EKSTRA-LISAVÄÄRTUS — lisaväärtuse ülejääk, mida üksikud kapitalistid või nende koondised saavad selle tõttu, et nende ettevõtetes toodetavate kaupade individuaalväärtus on ühiskondlikust väärtusest madalam. Tehes oma ettevõttes ühtesid või teisi tehnilisi ja organisatsioonilisi täiustusi, mis enamikus sama tootmisharu ettevõtetes puuduvad, saavutab kapitalist antud tootmisharu keskmise tasemega võrreldes kõrgema tööviljakuse. Selle tulemusena kauba individuaalväärtus selles ettevõttes väheneb ja kujuneb antud kauba ühiskondlikust väärtusest madalamaks. Turul aga müüakse kaup hinnaga, mille määrab ühiskondlik väärtus; seepärast saab kapitalist lisaväärtust rohkem kui tavaliselt. Kapitalist saab ekstra-lisaväärtust seni, kuni selliseid täiustusi pole tehtud enamikus ettevõtetes. Kui see aga on toimunud, siis kauba ühiskondlik väärtus langeb ja antud ettevõte enam ekstra-lisaväärtust ei saa. Ta võib ühes või teises ettevõttes uuesti tekkida, kui tootmisprotsessis tehakse uusi tehnilisi või muid täiustusi. Tehniline progress, kutsudes esile toodanguühiku ühiskondliku väärtuse langemise, põhjustab lõppkokkuvõttes *relatiivse lisaväärtuse* (vt.) suurenemist. Kapitalistide poolt ekstra-lisaväärtuse saamine etendab tähtsat osa, olles tehnika ja tootlike jõudude arendamise peamiseks stiimu-

liks kapitalistlikus ühiskonnas. Kuid seesama lisaväärtuse seadus piirab tehnika arengut. Kapitalistid rakendavad uut tehnikat vaid sel juhul, kui see tagab neile suurema kasumi saamise. Ühtlasi püüab iga kapitalist kasusaamise eesmärgil varjata oma uuendusi konkurentide eest. See kõik pidurdab tehnilist progressi kapitalismi tingimustes.

ELANIKKONNA REAALTULUD SOTSIALISTLIKUS ÜHISKONNAS — materiaalsed hüved ja teenused rahalises väljenduses, mida elanikkond saab mingil ajavahemikul, ostes neid oma töötasuna saadud tulude arvel ja saades neid lisaks sellele veel tasuta ja soodustuskorras sotsialistlikult riigilt või ühiskondlikelt organisatsioonidelt. Tööliste ja teenistujate reaaltulud hõlmavad reaalpalka pluss haridus- ja tervishoiuasutuste poolt tasuta ja soodustuskorras osutatavad kultuurialased ja elutarbelised teenused, sotsiaalkindlustustoetus jne. Kolhoosnikute reaaltuludesse kuuluvad samuti niihästi põllumajandusest (kolhoosi ühismajandist ja õueaiamaalt) saadavad tulud kui ka riigilt saadavad täiendavad tulud. Kõik mingisuguse tulu koostisse kuuluvad materiaalsed hüved ja teenused hinnatakse võrreldavates hindades. Elanikkonna reaaltulud arvutatakse välja ühe töötaja kohta, tulude dünaamikat aga väljendatakse kõigi tulude üldsumma kaudu (võrreldavates hindades).

ELATUSMIINIMUM — perekonna (või üksikisiku), tööliste ja teenistujate üksikute rühmade ülalpidamiseks minimaalselt vajalike kaupade ja teenuste väärtuste summa.

ELAV TÖÖ — inimese vaimse ja füüsilise energia otstarbekohane kulutamine, kusjuures see energia läheb pidevalt üle uues produktis asjastumise vormi. Elav töö tarbib tootmisprotsessis kasutatavaid töö objekte ja töövahendeid, loob uue produkti. Ilma elava töö rakendamiseta on niihästi töö objektid kui ka asjastatud, varem tehtud töö (vt.) produktid, mis omakorda kujutavad endast tööprotsessi tingimusi, elutute asjade kogumiks. Ainult selle tõttu, et varem tehtud töö produktide suhtes rakendatakse elavat tööd, saavad need osa võtta uute tarbimisväärtuste loomisest. Tehnika arenedes paneb inimene ühe ja sellesama tööajaühiku jooksul liikuma üha suurema hulga töö objekte ja töövahendeid, mille tulemusena elava töö osatähtsus toodanguühikus väheneb. Aasta jooksul tehtud töö kujutab endast aasta jooksul kulutatud elavat tööd, mille produkt liitub enne seda paljude aastate jooksul kogutud ja varem tehtud töö produktiks oleva ühiskondliku rikkusega. Kodanlikus ühiskonnas kujutab elav töö endast ainult vahendit akumuleeritud töö, kapitali suurendamiseks. Kapitalismi tingimustes ekspluateeritakse elavat tööd ja kapitalistid omastavad lisatööd. Viimase suurendamiseks raiskavad nad rööpvellikult tööjõudu, laostavad töötajate tervist. Sotsialistlikus ühiskonnas kasutatakse akumuleeritud tööd töötajate tööja elutingimuste kergendamiseks ja parandamiseks. Sotsialistlikus ühiskonnas töötavad töötajad enda jaoks, oma ühiskonna jaoks, inimese ekspluateerimine teise inimese poolt puudub. Elav töö on inimese igakülgse arenemise tingimus.

ELEKTRIFITSEERIMINE — võimsate elektrijaamade võrgu loomise baasil elektrienergia laialdane kasutuselevõtmine niihästi tootmises kui ka elukondlike vajaduste rahuldamiseks; tehnika arengu peasuundi. Elektrienergia kasutuselevõtmine kõikides NSV Liidu rahvamajanduse harudes on kommunismi võiduks vajaliku kõrge tööviljakuse tähtsaim eeltingimus. Elektrifitseerimise tähtsust rahvamajanduse tõstmisel kommunistliku ühiskonna ülesehitamiseks vajaliku kõrgusega tehnilisele tasemele väljendab Lenini valem: *«Kommunism — see on nõukogude võim pluss kogu maa elektrifitseerimine.»* Sotsialistlikus ühiskonnas areneb elektrifitseerimine plaanipäraselt. Elektrifitseerimisele on iseloomulik võimsuste kontsentreerimine suurtesse elektrijaamadesse, soojus- ja hüdroelektrijaamade ehitamine ning kaugküttesüsteemide loomine tööstuskeskustes ja suurlinnades. Tootmisprotsesside elektrifitseerimise baasil toimub rahvamajanduses tehniline progress ka teistes põhisuundades, milleks on tootmise kompleksne mehhaniseerimine ja selle kõrgeim vorm — automatiseerimine, keemiliste meetodite laialdane kasutuselevõtmine tootmises ja aatomi tuumaenergia kasutamine. Nõukogude võim on loonud rahvamajandusele täiesti uue elektri-

energiabaasi. Ajavahemikul 1917—1955 on NSV Liidus ehitatud ja tegevusse rakendatud üle 300 suure ja keskmise võimsusega elektrijaama; 1957. aastal toodeti 209,5 miljardit kilovatt-tundi elektrienergiat. See ületab 1913. aasta elektrienergia toodangu rohkem kui 105 korda. Praegu on NSV Liit elektrienergia tootmises teisel kohal maailmas. Elektrienergia toodang peab perspektiivselt (15 aasta pärast alates 1958. aastast) tõusma 800—900 miljardi kilovatt-tunnini aastas. Kõrvuti tööstuse elektrifitseerimisega, millel baseerub tootmise mehhaniseerimine ja automatiseerimine, areneb ka transpordi ja põllumajanduse elektrifitseerimine.

ELUKALLIDUSE INDEKS — vt. E l a t u s m a k s u m u s e i n d e k s.

ELATUSMAKSUMUSE (ELUKALLIDUSE) INDEKS — mitmesuguste ühiskondlike rühmade tarbimisbüdžetti kuuluvate kaupade ja teenuste hindade keskmist muutumist iseloomustav suhtarv. Kapitalistlikes riikides arvutatavad ametlikud elatusmaksumuse indeksid näitavad tavaliselt elukalliduse tõusu tegelikust väiksemana. Sel eesmärgil arvutatakse elatusmaksumuse indeks kaupade ja teenuste niisuguste loendite alusel, mis ei ole küllalt tüüpilised. Tihtipeale pole neis õigesti esindatud massiliselt tarbitavad kaubad, millede hinnad tõusevad kapitalistlikes maades suhteliselt kiiremini. Kaupade ja teenuste loend, mida elatusmaksumuse indeksi arvutamisel kasutatakse, koostatakse tavaliselt perekonnaeelarvete uurimisel saadud andmete alusel. Viimased aga ei ole kapitalistlikes riikides tüüpilised, sest perekonnaeelarvete uurimisega hõlmatakse eeskätt kõrgepalgaliste tööliste ja teenistujate rühmi ning teisi suuremate sissetulekutega rahvakihte.

EMBARGO — mingi riigi valitsuse poolt kehtestatud keeld välismaiste kaupade importimiseks ja omal maal toodetud kaupade, kulla, väärtpaberite jms. eksportimiseks. Embargot rakendatakse tavaliselt sõjaoludes, ent ka rahuajal ei ole tema kehtestamise juhtumid sugugi haruldased. Imperialistlikud riigid kasutavad embargot mõnede maadega toimuvas kaubavahetuses selleks, et neile poliitilistel või majanduslikel eesmärkidel mõju avaldada, neid diskrimineerida jne. Eriti innukalt on embargopoliitikat mitmesugustel ettekäänetel rakendatud sotsialistlike maade suhtes. 1933. aastal kuulutas Inglismaa embargo NSV Liidust imporditavatele mitmesugustele kaupadele; 1920.—1934. aastani keelasid Ameerika Ühendriigid mitmel korral nõukogude kaupade (metsamaterjalide, mangaanimaagi, antratsiidi, asbesti jm.) sisseveo. Pärast Teist maailmasõda kuulutasid Ameerika Ühendriigid ja mitmed teised imperialistlikud riigid embargo sotsialismileeri maadesse eksporditavatele kaupadele, mis arvati meelevaldselt nn. «strateegiliste» kaupade hulka.

EMIGRATSIOON — inimeste vabatahtlik või sunniviisiline teistesse riikidesse väljarändamine kas majanduslikel, poliitilistel, usulistel või muudel põhjustel. Tööstuskapitalismi ajajärgul võtab emigratsioon hiiglalatuse. Kapitalismi arenedes suureneb töötava rahva vaesumine ja kasvab t ö ö p u u d u s (vt.). Töö ja leiva otsinguil on töölised ja majanduslikult laostunud talupojad sunnitud välja rändama teistesse maadesse. Euroopast on emigrandid suundunud peamiselt Ameerikasse ja Austraaliasse, kus kapitalism hakkas arenema hiljem ja kus tunti esialgu puudust töökätest, mistõttu palgad olid kõrged. XIX sajandil rändas neisse maadesse välja peaaegu 30 miljonit inimest. Imperialismi ja kapitalismi üldkriisi perioodil, mil töö- ja elutingimused on kõikjal halvenenud, mil tööpuudus on kõigis kapitalistlikes maades muutunud massiliseks ja krooniliseks ning i m m i g r a t s i o o n i (vt.) tunduvalt piiratakse, on väljarändamine järsult vähenenud. Poliitilise emigratsiooni näiteks on mõisnike, kapitalistide ja purukslöödud valgete armeede jäänuste põgenemine Nõukogude Venemaalt välismaale pärast Oktoobrirevolutsiooni ja kodusõja võidukat lõppu.

EMISSIOON — raha ja väärtpaberite ringlusse laskmine (vt. E m i s s i o o n i p a n g a d).

EMISSIOONIPANGAD — pangad, kellel on lisaks tavaliste pangaoperatsioonide sooritamisele õigus välja anda krediitraha — pangatähti. Need pangad etendavad kapitalistlike riikide krediidisüsteemis eriti tähtsat osa. Nad: 1) annavad välja krediitraha (pangatähti); 2) täidavad keskpankade ülesandeid, võtavad hoiule kommertspan-

kade rahalisi reserve ja annavad neile krediiti; 3) sooritavad mitmesuguseid operatsioone riigieelarve täitmise alal, on riigikassaks (võtavad vastu makse, maksavad riigieelarve arvel välja riigilaenuobligatsioonide protsente ja kustutusmakseid). Kodanlikes riikides on emissioonipangad kas eraaktsiapangad, riigipangad või nn. segapangad. Emissioonipankade peamisteks klientideks niihästi aktiivsete kui ka passiivsete operatsioonide osas on erakommertspangad (kaubapangad) ja rahandusministeerium (riigikassa). Imperialismi ajastul ja eriti kapitalismi üldkriisi perioodil muutuvad emissioonipangad finantsoligarhia võimsateks tööriistadeks, nende ressursse aga kasutatakse laialdaselt inflatsiooniliseks rahapoliitikaks.

NSV Liidus ja rahvademokraatiamaades täidab emissioonipanga ülesandeid Riigipank, mis kujutab endast rahva ühisvara ja teenindab sotsialistliku rahvamajanduse arendamise huve.

ENAMSOODUSTUS — riikliku väliskaubanduspoliitika printsiip, mida rakendatakse rahvusvaheliste lepingute, konventsioonide ja kokkulepete sõlmimisel. Tähendab ühe riigi poolt teisele riigile samade soodustuste ja privileegide andmist, mis on antud või antakse ükskõik missugusele kolmandale riigile. Enamsoodustuse põhimõtet rakendatakse laialt rahvusvaheliste kaubandus-, rahandus- ja krediidisuhete valdkonnas, samuti aga ka välisriikide alamate õiguste määratlemisel. Suhtlemisel majanduslikult nõrgalt arenenud maadega püüavad imperialistlikud riigid kasutada seda printsiipi ühepoolsete soodustuste saamiseks. Sotsialismileeri maad rakendavad enamsoodustuse põhimõtet võrdsuse ja suveräänsuse alusel, silmas pidades üksteise huve ja kasu.

ENERGIABILANSS — omavahel seotud näitajate kogum, mis iseloomustab energia tootmist (ressursse) ja kasutamist ettevõttes, tootmisharus, rajoonis või kogu riigis. Planeerimise ja statistika praktikas koostatakse peamiselt üht energiabilansside liiki — elektrienergia bilansse. Elektrienergia bilansse koostatakse ettevõtete, energiasüsteemide või siis kogu rahvamajanduse kohta tervikuna (majanduspiirkondade või administratiivrajoonide kaupa). Elektrienergia bilansid hõlmavad elektrienergia saamise (sealhulgas hüdro- ja soojuselektrijaamade toodang) ja kulutamise (sealhulgas peamised tarbijad) näitajaid. Arvestades elektrienergia tohutut ja üha kasvavat osatähtsust materiaalses tootmises, etendab energiabilansi koostamine rahvamajanduse plaani tootmisprogrammi põhjendamisel väga tähtsat osa. Elektrienergia bilansil on suur tähtsus ka selle osa tõttu, mida elektrienergia etendab rahva elutarbeliste ja kultuurialaste vajaduste rahuldamisel.

ENERGIASÜSTEEM — omavahel kõrgepingeliinidega ühendatud ja ühest keskusest juhitavate suurte elektrijaamade süsteem. Eriti suurt efekti annab soojus- ja hüdroelektrijaamade ühendamine energiasüsteemideks, mis võimaldab üksikuid jaamu kõige ratsionaalsemalt koormata, kokku hoida kütust ning luua võimsuste reservid elektrienergia tootmiseks. Kapitalistlikes tingimustes on suurte, eriti aga kogu riiki hõlmavate energiasüsteemide loomise võimalused väga väikesed, mida tingivad eraomandus ja monopolide omavaheline konkurents. Sotsialistlik kord avab elektrijaamade süsteemide loomiseks piiramatud võimalused. NSV Liidus on juba loodud rida suuri energiasüsteeme. Eelolevatel aastatel luuakse Nõukogude Liidu Euroopa-osa ühtne energiasüsteem. Praegu on käsil Kesk-Siberi ühtse energiasüsteemi loomine ja Taga-Kaukaasia elektrijaamade ühendamine ühtseks energiasüsteemiks. Sellega valmistatakse ette ühtse energiasüsteemi loomist kogu NSV Liidu ulatuses.

ENGELS, FRIEDRICH (1820—1895) — teadusliku kommunismi rajajaid, Marxi lähim sõber ja võitluskaaslane. Engels oli suur filosoof, majandusteadlane, ajaloolane; ta tundis hästi loodusteadusi, sõjandust ja kirjandust ning valdas ligi 20 keelt. Pärast Marxi surma oli «Engels kaasaegse proletariaadi kõige silmapaistvam õpetlane ja õpetaja kogu tsiviliseeritud maailmas» (V. I. Lenin). Alates 1844. aastast kuni Marxi surmani juhtisid K. Marx ja F. Engels revolutsioonilist töölisliikumist ja töötasid välja sotsialismi teooria kõik tähtsamad põhialused. Ühes oma varasemas poliitilise ökonoomia alases töös — «Poliitilise ökonoomia kriitika visandid» (1844), mille kohta Marx ütles, et see on «uue proletaarse poliitilise ökonoo-

mia geniaalne visand», käsitles Engels kapitalistliku ühiskonna majanduslikku korda ja kodanliku poliitilise ökonoomia kategooriaid sotsialismi seisukohast. Ta kritiseeris kodanlikku poliitilist ökonoomiat, Malthuse vulgaarset rahvastusteooriat ning kodanlike majandusteadlaste igasuguseid katseid kinni mätsida kapitalistliku tootmisviisi vastuolud ja püüda kapitalistliku korra puudusi ja paiseid seletada loodusseadustega. Pärast inglise tööliste elu pikaajalist jälgimist ja uurimist kirjutas Engels 1845. aastal oma suurepärase teose «Töölisklassi olukord Inglismaal», milles ta paljastas proletariaadi õudset viletsust ja õigusetust. Engels näitas rikkaliku faktilise materjali alusel, et madalad palgad, viletsad elutingimused, elamine kokkusurutult väikestes toaubrikutes ja haigused on kaasaegse kodanliku ühiskonna vältimatud kaaslased. Lenin kirjutas selle raamatu kohta, et «ei enne 1845. aastat ega hiljem ei ole ilmunud ühtki töölisklassi viletsa olukorra niivõrd eredat ja tõepärast kirjeldust». Engelsi kui teose «Töölisklassi olukord Inglismaal» autori eriline teene on selles, et ta ütles esimesena, et proletariaat on mitte ainult ülekohtu all kannatav klass, vaid et tema õigusetu, häbiväärne majanduslik olukord tõukab teda tagant ja sunnib teda võitlema oma lõpliku vabanemise eest. Sellest teeb Engels järelduse, et töötavale rahvale on raskest olukorrast pääsemise ainsaks võimaluseks ühiskondliku korra radikaalne muutmine kapitalismi revolutsioonilise kukutamise teel. Üheks Engelsi kõige väljapaistvamaks majandusteaduslikuks ja filosoofiliseks teoseks on «Anti-Dühring» (1878), milles ta on suurepäraselt kirjeldanud marksismi kõiki kolme komponenti: marksistlikku filosoofiat, marksistlikku poliitilist ökonoomiat ja teadusliku kommunismi teooriat. Kriitika «Anti-Dühringis» on suunatud saksa kodanliku majandusteadlase ja filosoofi Dühringi ebateaduslike kirjutiste vastu. Poliitilist ökonoomiat käsitlevas osas ja ka raamatu teistes osades (filosoofia ja sotsialism) ei piirdu Engels ainuüksi Dühringi väärade, ebateaduslike teeside kritiseerimisega, vaid ühtlasi esitab ja arendab edasi Marxi majandusteaduslikku õpetust. Engelsile kuulub järgmine poliitilise ökonoomia definitsioon: «Poliitiline ökonoomia kõige laiemas mõttes on teadus seadustest, mis valitsevad inimühiskonnas materiaalsete elutarvete tootmist ja vahetust» (F. Engels, Anti-Dühring, lk. 129) ja et oma olemuselt on ta ajalooline teadus. Töös esineb paljude poliitilise ökonoomia kategooriate — väärtuse, lisaväärtuse, kapitali, raha, hinna jt. — sügav marksistlik analüüs. Raamatu selles osas käsitleb Engels kritiseerivalt merkantilistide, füsiokraatide, klassikalise kodanliku poliitilise ökonoomia esindajate jt. vaateid. Oma teises silmapaistvas teoses «Looduse dialektika», mida Engels kirjutas üheaegselt «Anti-Dühringiga», käsitleb ta eri osas töö tähtsust inimese tekkimisel ja arenemisel. Ta näitas, et töö, olles igasuguse rikkuse allikas, etendab samal ajal otsustavat osa ka inimese ja inimühiskonna kujunemisel ja arenemisel. Pärast oma geniaalse sõbra Marxi surma (1883) võttis Engels enda peale «Kapitali» II ja III köite koostamise ja väljaandmise, mida Marx ei jõudnud oma eluajal lõpule viia. 1885. aastal valmistas Engels trükiks ette ja avaldas «Kapitali» II köite, 1895. aastal aga III köite. «Need «Kapitali» kaks köidet on kahe inimese: Marxi ja Engelsi töö» (V. I. Lenin, Teosed, 2. kd., lk. 11). 1884. aastal kirjutas Engels raamatu «Perekonna, eraomanduse ja riigi tekkimine», mida Lenin nimetas üheks «kaasaegse sotsialismi põhiteoseks». Raamatus on teaduslike andmete ja rikkaliku faktilise materjali alusel näidatud, kuidas kulges ühiskondliku tööjaotuse ja kaubatootmise arengu protsess, kuidas tekkis tootmisvahendite eraomandus ja kuidas koos sellega ühiskond lõhenes vastandlike huvidega antagonistlikeks klassideks. Raamatus kirjeldatakse üksikasjaliselt ürgkogukondliku korra muutumist orjanduslikuks. Engels kirjutab väga üksikasjaliselt, kuidas ühiskonna arenedes klassivõitlus teravneb ja tekib spetsiaalne surveaparaat (riik), mis on vahendiks valitseva klassi käes, mille abil toimub rahva enamuse ekspluateerimine väikese arvu ekspluateerijate poolt. Engels oli suurimaid revolutsioonilisi tegelasi. «Pärast Marxi surma oli Engels üksi ikka edasi Euroopa sotsialistide nõuandja ja juht.» (V. I. Lenin, Teosed, 2. kd., lk. 12.) Marx ja Engels lõid surematu õpetuse. Nad näitasid oma

teaduslikes töödes, et kommunism ei ole unistajate väljamõeldis, vaid kaasaegse ühiskonna arenemise lõppeesmärk ja paratamatu tagajärg. Nende õpetus, mida arendas edasi Lenin, aitab mõista ühiskonna arenemise seaduspärasusi, on töölisklassi ja kogu töörahva relvaks nende võitluses oma eluliste huvide eest, aidates neil aru saada oma ülesannetest ja sammuda kindlalt lõppeesmärgi — kommunismi — poole.

ERALDISED SOTSIAALKINDLUSTUSEKS NSV LIIDUS — summad, mida ettevõtted maksavad riigieelarve tuludesse ja mis on ette nähtud sotsiaalkindlustuse kulude katmiseks. Üksikute ettevõtete poolt sotsiaalkindlustuse vajaduste katteks tasutavate maksete suurus on erinev ja sõltub antud rahvamajandusharu iseärasustest. Maksete määrad on kehtestatud protsentides palga summast. Sotsiaalkindlustuseks ettenähtud summasid kulutavad ametiühinguorganisatsioonid. Eraldiste summa arvatakse ettevõtte tegevusega seotud kulude üldsummasse (tööstusettevõttes läheb ta toodangu omahinda, kaubandusettevõttes — käibekuludesse, eelarvelises asutuses — halduskuludesse).

ERAOMANDUS — omandusvorm, mille puhul tootmisvahendid ja tarbeesemed kuuluvad eraisikuile. Eraomandus tekkis ürgkogukondliku korra lagunemise ja orjandusliku ühiskonna kujunemise tagajärjel antiiksetes idariikides 6000—7000 aastat, vanades Kreeka-riikides 2500—3000 aastat, germaani ja slaavi rahvaste juures 1500—2000 aastat tagasi. See toimus siis, kui karjandus ja põllundus olid arenenud juba suhteliselt kõrgele tasemele ja inimesed olid õppinud valmistama mitte üksnes kivist, vaid ka metallist tööriistu, mistõttu tungivat vajadust kollektiivse sugukondliku tootmise järele enam ei esinenud. Kündmiseks adra ja härgadega ei olnud enam vaja paljude inimeste ühist tööd; ka metsloomade vastu võis üksik inimene end nüüd kaitsta, sest ta oli varustatud metallist relvadega. Hakkab tekkima tööjaotus ja arenema vahetus, tekivad majandid, mis kuuluvad üksikutele perekondadele, kes hakkavad üksteisest üha enam eralduma ja oma üksikmajandit sisse seadma. Tekib eraomandus, mille tagajärjel ühiskond paratamatult lõheneb antagonistlikeks klassideks — ekspluateerijate klassiks ja ekspluateeritavate klassiks —, ning tekib riik. Orjanduslik, feodaalne ja kapitalistlik tootmisviis baseeruvad eraomandusel. Iga nimetatud tootmisviisi puhul on eraomandusel erinev vorm. Kõige kõrgemale areneb eraomandus kapitalistlikus ühiskonnas, kus valdav osa ühiskondlikust rikkusest ja eeskätt tootmisvahendid on koondunud väikesearvulise suuromanike rühma kätte, kes ekspluateerib töötava rahva laiu hulki. Niihästi kapitalistlikus ühiskonnas kui ka sellele eelnenud formatsioonides (välja arvatud ürgkogukondlik kord) eksisteerib suurel hulgal väike-eraomanikke. Kapitalismi tingimustes tekib lepitamatu vastuolu tootmise ühiskondliku iseloomu ja erakapitalistliku omandivormi vahel, kujunedes ühiskondliku tootmise kiire ja takistamatu arengu ning töötava rahva elatustaseme tõusu tõkestajaks. Kapitalism arendab tootlikud jõud sellise tasemeni, kus nad kasvavad üle eraomanduse piiride ja tekib vajadus tootmisvahendite ühiskondliku omanduse kehtestamiseks. Ühiskonna ajalugu näitab, et tootmisvahendite eraomandus ei ole igavene kategooria, et ta tekkis ühiskonna tootlike jõudude teatud arenemisastmel ja on seotud tootmissuhete teatud tüübiga. Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon ja sotsialistlikud revolutsioonid teistes maades, sotsialismi võit NSV Liidus ja sotsialistliku ülesehitustöö edusammud rahvademokraatiamaades tõendavad, et eraomandusele on omane ajalooline piiratus, et tal on mööduv iseloom ja et ta tuleb asendada kõrgema ja progressiivsema omandivormiga — tootmisvahendite ühiskondliku omandusega. (Vt. Sotsialistlik omandus, Riiklik sotsialistlik omandus, Kooperatiiv-kolhooslik omandus.)

ERATÖÖ — väliselt sõltumatute tootjate töö, kes töötavad oma majandeis üksteisest eraldatult, tuginedes tootmisvahendite eraomandusele. Et eratööga tegeldakse ühiskondliku tööjaotuse tingimustes, on üksikud kaubatootjad omavahel seotud ja sõltuvad üksteisest. Iga kaubatootja töö produktid on määratud teiste kaubatootjate isiklike või tootmisalaste vajaduste rahuldamiseks. Iga üksiku kaubatootja töö moodustab osakese kogu ühiskonna tööst. Et töö on iga üksiku tootja era-

asi, vaatamata oma ühiskondlikule iseloomule, tekib vastuolu era- ja ühiskondliku töö vahel. See avaldub vahetusprotsessis, kus osa kaupu jääb müümata kas seetõttu, et on toodetud mittevajalikke tarbimisväärtusi või siis seetõttu, et nad on liiga kallid võrreldes sellega, mida tarbijad on võimelised nende eest maksma. Kui kaubatootja ei realiseerinud oma kaupa, siis tähendab see seda, et tema eratöö ei leidnud ühiskondlikku tunnustust. Kaubatootja saab kahju ja lõppude lõpuks ta laostub. Vastuolu eratöö ja ühiskondliku töö vahel on lihtsa kaubamajanduse vastuolu. Kapitalistlikus ühiskonnas areneb see vastuoluks tootmise ühiskondliku iseloomu ja erakapitalistliku omastamisviisi vahel. Sotsialistlikus ühiskonnas eratöö kui majanduslik kategooria kaob. Sotsialistlike tootjate töö on otseselt ühiskondlik töö.

ERIPANGAD NSV LIIDUS — riiklikud pikaajaliste mahutuste pangad. Organiseeriti vastavalt NSV Liidu RKN ja KTK 1932. aasta 5. mai määrusele. Eripangad finantseerivad ettevõtete kapitaalehitust, annavad ettevõtetele kapitaalehituseks pikaajalisi ja töövõtu-ehitusorganisatsioonidele lühiajalisi laene ning sooritavad tellijate ja töövõtjate vahelisi arveldusoperatsioone. Eripangad kontrollivad ehitustööde plaanide täitmist, rahaliste vahendite kasutamise õigsust ja ehitusmaksumuse alandamist. Kehtiva praktika kohaselt finantseeritakse riiklike ettevõtete kapitaalehitustegevust peamiselt mittetagastatavas korras, kooperatiivsete organisatsioonide ja kolhooside kapitaalmahutusi aga teostatakse pikaajaliste laenude ning kooperatiivsete organisatsioonide ja kolhooside omade vahendite arvel. Eripangad kuuluvad NSV Liidu Rahandusministeeriumi süsteemi. Eripangaks on näiteks NSV Liidu Ehituspank, kes finantseerib riiklike ettevõtete ja ehitusorganisatsioonide kapitaalmahutusi tööstuses, transpordis ja sideasjanduse alal. Eripankade hulka kuulub ka NSV Liidu Väliskaubanduse Pank, kes sooritab mõningaid NSV Liidu ja välisriikide vahelisi väliskaubandusalaseid arveldusi.

ETTEVÕTETE KROONILINE ALAKOORMATUS — tootmisvõimsuste suure osa püsiv mittekasutamine kapitalistlikus tööstuses, kapitalismi üldkriisi üks iseloomulikke jooni. Enne kapitalismi üldkriisi esines ettevõtete alakoormatust peamiselt majanduskriiside ja depressioonide ajal või tekkis neil juhtudel, kui ühed tootmisalad, mis olid teistele toodangu realiseerimise turuks, jäid arengu ebaühtlusest tingituna oma kasvus maha. Alates Esimesest maailmasõjast on ettevõtete alakoormatus kapitalismi kõigi vastuolude äärmise teravnemise pinnal muutunud krooniliseks. Esimese ja Teise maailmasõja vahelisel ajal töötas peamiste kapitalistlike maade tööstus koormatusega, mis ei ületanud $^2/_3$ tema tootmisvõimsusest. 1958. aasta mais kasutati Ameerika Ühendriikide terasevalutööstuse tootmisvõimsusest ainult 46 protsenti. Ettevõtete krooniline alakoormatus näitab, et kaasaegne kapitalism on võimetu ühiskonna tootlikke jõudusid täielikult kasutama.

ETTEVÕTJATULU — kasumiosa, mis jääb tööstus- ja kaubanduskapitalistidele pärast seda, kui on ära makstud laenuprotsendid rahakapitalistile. Kuna ettevõtjatulu ja protsent kujutavad endast lisaväärtuse vorme, on nende allikaks palgatööliste lisatöö.

ETTEVÕTTE KÄIBEVAHENDITE KÄIBEKIIRUS — ettevõtte majandusliku tegevuse tähtsamaid näitajaid. Käibevahendite käibe kiirendamine võimaldab täita plaani väiksema hulga käibevahenditega, aitab kaasa toodangu suurendamisele ja omahinna alandamisele. Mida suurem on käibevahendite käibesagedus mingil perioodil, seda vähem on neid sama hulga toodangu valmistamiseks vaja. Käibesageduse arvutamiseks on vaja kindlaks teha käibe maht, käibevahendite keskmine varu ja käibepäevade arv. Valmistoodangusse mahutatud vahendite (tooraine, põhi- ja abimaterjalid, inventar, instrumendid) käibesageduse arvutamisel tuleb lähtuda kulutatud materjalide ja tooraine või realiseeritud toodangu käibe mahust. Käibevahendite käibesagedust võib arvutada järgmiselt. Kui aasta jooksul realiseeriti valmistoodangut 30 miljoni rubla eest ja vahendeid oli käibel keskmiselt 3 miljonit rubla kuus, siis on käibevahendite käibesageduseks: $\frac{30 \text{ miljonit}}{3 \text{ miljonit}} = 10$ ringkäiku

aastas. See näide on lihtsustatud, lisaks käibevahenditele võtab sellest ringkäigust veel osa ka üks osa põhivahendite väärtusest. Käibevälde näitab ringkäigu kestust päevades. See näitaja leitakse kui vastava perioodi (antud juhul aasta) päevade arvu ja ringkäikude arvu jagatis. Eelmise näite puhul on

käibevälteks: $\frac{360}{10} = 36$ päeva. Käibe-

väldet võib arvutada ka ringkäikude arvu (käibesagedust) teadmata. Selleks tuleb käibevahendite keskmist varu korrutada antud perioodi päevade arvuga ja saadud korrutist jagada realiseeritud toodangu mahuga. Antud näites moodustab käibevälde:

$$\frac{3 \text{ miljonit} \times 360}{30 \text{ miljonit}} = 36 \text{ päeva.}$$

ETTEVÕTTE TÖÖ KVALITEEDI NÄITAJAD — näitajad, mis iseloomustavad ettevõtte tootmisvõimaluste kasutamise efektiivsust. Nendeks on: põhifondide — seadmete ja tootmispindade — kasutamise näitajad (näiteks terasetoodang martäänahjude põrandapinna ühelt ruutmeetrilt, tööpinkide tootlikkus, vaguni ringeaeg jne.); käibefondide kasutamise näitajad (tooraine, kütuse, elektrienergia kulu toodanguühiku kohta) ja valmistoodangu väljatuleku normid tooraineühiku kohta (metalli väljatulek maagist, õli väljatulek seemnetest jne.). Põllumajanduses on tähtsamateks kvaliteedinäitajateks maa kasutamise näitajad (piima või liha tootmine põllumajanduslike kõlvikute iga 100 hektari kohta, sealiha tootmine põllumaa iga 100 hektari kohta jne.), loomade ja lindude produktiivsuse näitajad (piimatoodang ühe aastalehma kohta, villasaak ühe lamba kohta, munade toodang ühe muneja kana kohta, loomade eluskaalu keskmine ööpäevane iive jne.), mitmesuguste põllumajanduslike kultuuride (nisu, kartuli, kapsa, heintaimede jne.) saagikuse näitajad. Üldistavateks kvaliteedinäitajateks, mis iseloomustavad ettevõtte majanduslikku tegevust, on tööviljakuse tõus, toodangu omahinna alanemine, rentaablus jne. Kvaliteedinäitajad on aluseks kõigi plaaniliste arvestuste juures ja leiavad ulatuslikku kasutamist üksikute ettevõtete ja rahvamajandusharude sisemiste reservide väljaselgitamiseks. Nende abil hinnatakse ja võrreldakse mitmesuguste ettevõtete majanduslikku tegevust.

ETTEVÕTTEFOND — sotsialistlike ettevõtete kasumist eraldatud summade arvel loodud erifond, mis on ette nähtud tootmise täiustamiseks ning töötajate kultuuriliste ja elutarbeliste vajaduste rahuldamiseks. Ettevõttefond luuakse kõigis isemajandavates, iseseisva bilansiga riiklikes tööstusettevõtetes. Ettevõttefondi loomise tingimusteks on kaubatoodangu väljalaske riikliku plaani täitmine või ületamine, sortimendiplaani, omahinna alandamise ülesande ja kasumiplaani täitmine. Nende tingimuste täitmisel saab ettevõte teatud summad enda käsutusse. Ettevõttefondi eraldatavate summade suurus moodustab tootmisharust sõltuvalt kasumist teatud protsendi: 1—6% plaanilisest ja 20—50% üleplaanilisest kasumist; ettevõtetes aga, kus plaanis kasumit ei ole ette nähtud, arvutatakse eraldised plaaniliste määrade alusel toodangu omahinna alandamise teel saadud kokkuhoiusummast. Ettevõttefondi summad kulutatakse uue tehnika soetamiseks ja olemasolevate seadmete moderniseerimiseks, tootmise laiendamiseks, elamute ehitamiseks ja remontimiseks lisaks sellele, mis toimub plaanis ettenähtud kapitaalmahutuste arvel, ettevõtte töötajaskonna kultuurilise ja elutarbelise teenindamise parandamiseks, tööliste, teenistujate, inseneride ja tehnikute individuaalseks premeerimiseks ning neile ühekordsete rahaliste toetuste andmiseks, puhkekodu- ja sanatooriumituusikute soetamiseks, söökla- te ja klubide sisustamiseks. Ettevõttefond on üheks peamiseks vahendiks, mille abil suurendatakse töötajate materiaalset huvi ettevõtte töö igakülgse parandamise vastu.

F

FEODAALNE RENT — kapitalismieelne maarent, kujutab endast pärisorjade lisatööd, mis omastatakse mõisnike poolt. Feodaalne rent väljendab feodaalkorra tootmissuhteid, rajaneb feodaalsel maaomandusel ja kajastab feodaali otsest ülevõimu oma pärisorjade suhtes. Tuntakse kolme feodaalrendi vormi: 1) teorent ehk teoorjus, mille puhul feodaal omastab talupoja lisatöö otseselt, sundides teda suurema osa ajast töötama mõisas; 2) naturaalrent ehk naturaalobrok, mille puhul talupoeg annab feodaalile oma lisaprodukti naturaalkujul; 3) raharent, mille puhul talupoeg maksab pärast oma saaduste turustamist rendi ära rahas. Feodalismi varasemal perioodil domineeris teorent. Raharent on iseloomulik feodalismi lagunemise ja kapitalistlike suhete tekkimise perioodile, mil hakkasid levima rahalised suhted. Kapitalismi arenedes muutub feodaalne raharent kapitalistlikuks rendiks, milles väljenduvad kolme klassi — kodanluse, mõisnike ja proletariaadi — suhted.

FEODAALNE TOOTMISVIIS — hüviste tootmise viis, mis oli rajatud feodaalsele suurmaaomandusele ja talupoegade isiklikule sõltuvusele feodaalidest, sõltuvate talupoegade ekspluateerimisele mõisnike poolt. Feodaalkord tekkis pärast orjandusliku korra lagunemist, mõnel maal aga otseselt ürgkogukondliku korra lagunemise tulemusena. Kõrvuti feodaalse omandusega eksisteeris feodaalühiskonnas ka talupoegade ja käsitööliste individuaalne omandus tööriistadele ja nende isiklikul tööl rajanevale eramajandile. Feodaal kasutas oma majandi jaoks ainult osa temale kuuluvast maast. Teise osa andis ta orjastavatel tingimustel kasutamiseks talupoegadele, kellede lisatöö ta omastas feodaalse maarendi kujul. Selliste suhete tõttu olid talupojad niihästi majanduslikult kui ka isiklikult sõltuvad feodaalist ning allusid mittemajanduslikule töösundusele. Võrreldes orjapidamisega tekitas feodaalne tootmisviis töötajas mõningat materiaalset huvi oma töö vastu, sest talupoeg võis teatud aja vältel töötada oma majandis. See lõi paremad tingimused tootlike jõudude arenemiseks. Tootmine feodaalühiskonnas rajanes killustatud väikemajanditel, käsitsitööl ja algelisel rutiinsel tehnikal. Domineerivat osa feodaalse tootmisviisi puhul etendas maaviljelus, majandusel oli peamiselt naturaalne ilme. Ühiskondliku tööjaotuse ja vahetuse arenedes hakkasid orjandusliku korra ajast säilinud linnad elavnema ning tekkisid uued linnad, kuhu koondus käsitöö ja kaubandus. Käsitöö ja kaubanduse organiseerimise feodaalseteks vormideks olid käsitööliste tsunftid ja kaupmeeste gildid. Feodalismi iseloomulikuks jooneks on seisuslik kord, mis varjab feodaalühiskonna jagunemist kaheks põhiliseks klassiks — feodaalideks ja talupoegadeks. Valitsevateks seisusteks olid aadel ja vaimulikkond. Talurahval puudusid igasugused poliitilised õigused. Feodaalse tootmisviisi arenedes jäid feodaalsete tootmissuhete kitsad raamid arenevatele tootlikele jõududele üha kitsamaks. Feodaalkorra rüpes tekkis uus, kapitalistlik tootmisviis. Selle tootmisviisi ettevalmistamisel etendas tähtsat osa k a p i t a l i e s i a l g n e a k u m u l a t s i o o n (vt.). Feodaalühiskonna ajalugu kubiseb talupoegade ja feodaalide vahelisest teravast klassivõitlusest. Eriti teravaks muutus see võitlus feodaalajastu lõpul, mil pärisorjuslik ekspluateerimine tugevnes äärmuseni. Pärisorjade ülestõusud panid feodaalkorra alused vankuma ja tingisid pärisorjuse

kaotamise. Feodalismi kukutamiseks peetava võitluse etteotsa asus kodanlus, kes kasutas pärisorjade ülestõuse feodaalide vastu selleks, et haarata poliitiline võim enda kätte. Feodalismilt kapitalismile üleminek toimus kodanlike revolutsioonide kaudu. Feodaalsuhete igandid mõisnike suurmaaomanduse, teorendi ja p o o l e t e r a r e n d i (vt.) näol säilivad eriti just sõltuvates riikides ja asumaades tänapäevani.

FIKTIIVNE KAPITAL — kapital, mis ei kehasta tõelist väärtust, vaid on üksnes teatud tulu tiitel, tulu saamise õigus. Fiktiivne kapital esineb väärtpaberitena (kapitalistlike ettevõtete aktsiatena, obligatsioonidena, riigilaenuobligatsioonidena, hüpoteegipankade pantlehtedena) ja annab nende valdajaile õiguse omastada lisaväärtust dividendi või protsendi näol. Erinevalt tootmisse (vabrikutesse, tehastesse, kaevandustesse) paigutatud reaalsest kapitalist ei ole fiktiivsel kapitalil iseseisvat väärtust ja kapitalistlikus tootmisprotsessis ta ei funktsioneeri. Väärtpaberid on ainult tõendiks kapitali mahutamise või laenuks andmise kohta. Aktsiate valdajad saavad nende alusel iga aasta tulu, mida nimetatakse dividendiks, obligatsioonide omanikud aga saavad regulaarset tulu protsentide näol. Väärtpabereid müüakse ja ostetakse f o n d i b ö r s i d e l (vt.). Börsispekulatsioonidega jaotatakse rahakapital kapitalistide vahel ümber. Suurkapitalistidele on börsispekulatsioonid väiksemate väärtpaberiomanike paljaksriisumise vahendiks, börsispekulatsiooni tulemuseks on fiktiivse kapitali suurenemine. Kapitalismi arenedes suureneb fiktiivne kapital kiiremini kui reaalne kapital. Nii näiteks suurenes väärtpaberite väljalase Ameerika Ühendriikides 1919. aastast kuni 1929. aastani peaaegu 3 korda, tööstustoodang aga kasvas ainult 43%. Üheks põhjuseks, miks fiktiivne kapital suureneb reaalsest kapitalist kiiremini, on aktsiaseltside arvu kasv, aktsiate kursi tõus monopolistlike kasumite suurenemise ja protsendimäära alanemise tagajärjel ning r i i g i v õ l g a d e (vt.) suurenemine. Fiktiivse kapitali suurenemises väljendub kapitalismi parasiitliku iseloomu areng. Eriti suureks on fiktiivne kapital paisunud kapitalismi üldkriisi praegusel etapil.

FINANTSDISTSIPLIIN NSV LIIDUS — ettevõtete poolt oma rahanduse korraldamine seadusega kehtestatud korras; kehtivatest eeskirjadest kinnipidamine rahaliste vahendite kulutamisel vastavalt asutusele kinnitatud eelarvele või ettevõtte finantsplaanile; kehtivatest tähtaegadest kinnipidamine maksude, lõivude, kasumieraldiste ja muude maksete ülekandmisel riigi- või kohalikku eelarvesse, saadud laenude tagastamisel ja arvelduste sooritamisel hankijatega; finantseerimise korras saadud summade kulutamine vastavalt nende otstarbele. Finantsdistsipliinist kinnipidamine on seotud kokkuhoiurežiimiga. Finantsdistsipliini rikkujate suhtes rakendatakse mitmesuguseid mõjutamisvahendeid (sanktsioone, trahve, viiviseid jne.).

FINANTSKAPITAL — panga- ja tööstusmonopolide liitunud kapital. Finantskapitali tekkimist valmistas ette tootmise ulatuslik kontsentreerumine ja sel pinnal toimunud panganduse kontsentreerumine. Krediidi abil, mille ulatus ja tähtsus on erakordselt kasvanud, on pangamonopolidel võimalik kontrollida kapitalistlike riikide majandust. Selles pankade uues osas väljendub panga- ja tööstuskapitali liitumise protsess. Finantskapitali arenemise tulemuseks on f i n a n t s o l i g a r h i a (vt.) tekkimine. Monopolistlike trustide, sündikaatide ja pankade kõikvõimsus võimaldab suurmonopolidel saada üha suuremaid kasumeid. Kodanlikus ühiskonnas kolossaalset majanduslikku ja poliitilist võimu omava finantskapitali kujunemine on i m p e r i a l i s m i (vt.) tähtsamaid tunnuseid. Imperialismi perioodil areneb kapitalism m o n o p o l i s t l i k u k s r i i g i k a p i t a l i s m i k s (vt.), mille raames luuakse objektiivsed eeldused sotsialismile üleminekuks.

FINANTSKONTROLL (kontroll rubla abil) — viis, mis võimaldab rahaliste suhete abil kontrollida sotsialistlike ettevõtete majanduslikku tegevust, seda, kas nad on täitnud kaupade tootmise ja realiseerimise plaani, omahinna- ja akumulatsiooniplaani. Finantskontroll toimub: 1) riiklike rahandus- ja krediidiorganite poolt ettevõtete suhtes; 2) iga ettevõtte suhete kaudu teiste majandusorganisatsioonidega; 3) ettevõttes endas. Rahandusministeeriumi ja

Riigipanga organid, kes teostavad finantsilist kontrolli, kontrollides väljaantud vahendite kasutamist, ettevõtete kohustuste täitmist riigieelarve suhtes, saadud laenude tagastamist ja maksedistsipliinist kinnipidamist, kontrollivad ja stimuleerivad ühtlasi toodangu valmistamise ja realiseerimise plaanide ning kvaliteedinäitajate täitmist. Rahanduslik kontroll, mis esineb ettevõtte suhetes teiste majandusorganisatsioonidega ja mille eelduseks on antud ettevõtte ja teiste majandusorganisatsioonide vahel sõlmitud lepingud tooraine, materjalide, kütuse ja elektrienergia hankimiseks või valmistoodangu väljastamiseks, väljendub finantssanktsioonide (viivised, trahvid, leppetrahvid) rakendamises, kui lepingust ei ole kinni peetud. Rahanduslik kontroll ettevõttes endas seisab kõigepealt selles, et tsehhide ja jaoskondade kulutusi ja tegevuse tulemusi (toodangu omahinna ja rentaabluse ülesannete täitmist) mõõdetakse rahavormis, aga ka selles, et neid, kes töötavad hästi, stimuleeritakse materiaalselt, nende suhtes aga, kes töötavad halvasti, rakendatakse materiaalseid sanktsioone (vt. Isemajandamine, NSV Liidu krediidisüsteem).

FINANTSOLIGARHIA — tööstus- ja pangamonopolide eesotsas olevate ning kõiki tähtsamaid rahvamajandusharusid enda käes hoidvate finantskapitalistide kliki majanduslik ja poliitiline ülevõim. Kreeka keelest tuletatud sõna «oligarhia» tähendab tõlkes üksikute valitsemist. Finantsoligarhia kujuneb välja imperialismi (vt.) ajastul, kui kõikidel kapitalistliku majanduse aladel haaravad juhtiva positsiooni enda kätte üksikud suurmonopolid ning monopolistliku tööstuskapitali ja monopolistliku pangakapitali liitumise tagajärjel kujuneb välja finantskapital (vt.). Ameerika Ühendriikides näiteks valitseb kogu majandust väike arv pankurite gruppe (Morgani, Rockefelleri, Dupont'i jt. grupp). Oma mõjuvõimu suurendamiseks kasutab finantsoligarhia laialdaselt mitmesuguseid abinõusid ja meetodeid, millede abil rahamagnaadid käsutavad kümneid ja sadasid ettevõtteid ja kompaniisid. Nn. «osavõtusüsteemi» (vt.) ja «personaaluniooni» (vt.) abil ning riigiaparaadi allutamisega kapitalistlikele monopolidele saab finantsoligarhia võimaluse käsutada suurt hulka võõrast kapitali. Rahatuusad saavad tohutuid kasumeid mitte ainult oma tegevusest ettevõtjatena, vaid ka mitmesugustelt finantsoperatsioonidelt: aktsiate ja obligatsioonide väljalaskmisest, riigilaenudest ja maaga spekuleerimisest. Eriti tulusad on neile riiklikud sõjalised tellimused. Finantsoligarhiale kuulub ülevõim niihästi majanduse kui ka poliitika alal. Allutanud endale riigiaparaadi ja kodanlikud parteid, õhutab ta imperialistlike riikide reaktsioonilist sise- ja välispoliitikat, mille eesmärgiks on töötava rahva ekspluateerimise tugevdamine, sõltuvate riikide ja asumaade rõhumine, võidurelvastumine ja agressiivsete sõdade ettevalmistamine. Finantsoligarhia ülevõim tähendab plutokraatia (vt.) tekkimist, mis muudab nulliks kõik kodanlikud demokraatlikud vabadused. Plutokraatia tõestab kapitalismi parasiitlikkust ja roiskumist ning näitab, et kapitalism on vaja asendada progressiivsema ühiskonnakorraga — sotsialismiga.

FISKUS — imperaatori kassa nimetus, et seda eraldada riigikassast vanas Roomas. Fiskuse asjadega tegelesid eri ametnikud, kes allusid ainult imperaatorile. Fiskuse summasid kasutati haldus- ja sõjaliste kulude ning imperaatori õukonna kulude katteks. Kapitalistlikes riikides vastab fiskuse mõiste riigikassa mõistele. Fiskaaltulud on teisiti väljendatud riigitulud.

FONDIBÖRS — turg, kus toimub välisvaluuta ja väärtpaberite ost ja müük ning kujuneb välja nende kurss. Fondibörsid tekkisid esmakordselt XVI sajandi algul Antverpenis ja Lyonis. XVII sajandil kujunes väärtpaberite peamiseks ostu- ja müügikeskuseks Amsterdami fondibörs, XVIII—XIX sajandil aga sai selleks Londoni fondibörs. Esialgu olid fondibörsidel tehingute objektideks peamiselt riigilaenuobligatsioonid, kapitalismi arenedes aga kujunesid börsioperatsioonide peamiseks objektiks kapitalistlike ettevõtete aktsiad ja obligatsioonid. Kasutades börsimahhinatsioone rikastuvad suured börsitegelased väikeste väärtpaberivaldajate laostamise arvel. Aktsiate kursi kõikumises kajastub tootmise olukord. Majanduskriisi lähenedes tekib kriis tavaliselt ka fondibörsil, mis avaldub

väärtpaberite kursi järsus langemises. Nii näiteks vähenes 1929.—1933. aasta ülemaailmse majanduskriisi ajal New Yorgi fondibörsil käibivate aktsiate ja obligatsioonide väärtus 83 miljardi dollari võrra. Börsikriisid võivad tekkida ka majanduskriisidest sõltumata. Näiteks võivad väärtpaberite kursi järsu languse kutsuda esile erakorralised poliitilised sündmused.

FORDISM — kapitalistliku tootmise organiseerimise ja ratsionaliseerimise süsteem, mille rakendamine toob endaga kaasa tööliskiassi suhtes kõige kurnavamate ekspluateerimisvormide kasutamise. Esimesena rakendas seda oma Ameerika Ühendriikides asuvates autotehastes ja muudes ettevõtetes Henry Ford. Fordismi iseloomustab masstootmine, mis põhineb standardiseerimisel, automatiseerimisel ning konveieri kasutamisel. Tootmisoperatsioonide ulatuslikku liigendamist üksikoperatsioonideks kasutavad ettevõtjad väljaõpetamata madalapalgaliste tööliste laialdaseks ekspluateerimiseks. Fordism tagab kapitalistidele hiiglakasumite saamise, tema rakendamise tulemuseks aga on tööliste füüsilise ja vaimse jõu täielik väljakurnamine.

FOURIER, CHARLES (1772—1837) — silmapaistev prantsuse utopistlik sotsialist. Tema töödes leidsid selge väljenduse u t o o p i l i s e s o t s i a l i s m i (vt.) niihästi tugevad kui ka nõrgad küljed. Ta kritiseeris igakülgselt kapitalistlikku ühiskonda, paljastades selle arvukaid pahesid. Jõuliselt paljastas ta tootmise anarhiat, parasitismi, vastuolusid isiklike ja ühiskondlike huvide vahel, kapitalistlikule ühiskonnale iseloomulikku kasuahnust ja üldist äraostetavust. Mõistes kodanliku ühiskonna kui «ebaratsionaalse süsteemi» hukka, avaldas Fourier arvamust, et sotsialistlik ühiskond kujuneb selliseks «harmooniliseks korraks», mis rajaneb vabatahtlikul ja meelepärasel tööl. Sellises ühiskonnas areneb inimeste vahel võistlus oma ülesannete parema täitmise pärast, esineb loominguiha, kõrge tööviljakus ja vajaduste kõrgetasemeline rahuldamine, töö muutub inimese esimeseks vajaduseks. Fourier' õpetuse nõrgaks kohaks oli seisukoht, et üleminek uuele korrale toimub musterfaalanksite (assotsiatsioonide) organiseerimise kaudu, klassivõitluse ja revolutsioonilise liikumise eitamine, proletariaadi maailmaajaloolise osa mittemõistmine. Ta oletas, et on tarvis ainult demonstreerida sotsialistliku korra eeliseid väikese sotsialistliku kogukonna organiseerimise teel, ja kõik järgnevad sellele eeskujule. Vaatamata utopistlikele elementidele Fourier' õpetuses etendas tema poolt kapitalistliku korra kohta tehtud põhjalik kriitika teaduse arengus positiivset osa ja oli üheks aluseks teadusliku kommunismi põhiseisukohtade väljatöötamisel.

FÜSIOKRAADID — kodanliku poliitilise ökonoomia koolkond, mis tekkis XVIII sajandil Prantsusmaal. Tähtsamateks esindajateks on F. Q u e s n a y (vt.) ja A. T u r g o t (vt.). Vastupidi merkantilistidele, kes nägid rikkust ainult rahas, pidasid füsiokraadid ainsaks rikkuse allikaks loodust, mille kaastoimel ainult saavat luua «puhasprodukti». «Puhasprodukti» all mõistsid füsiokraadid produkti ülejääki tootmiskuludega võrreldes, kusjuures taoline ülejääk tekib nende arvates ainult looduses toimuvate protsesside tagajärjel (näit. taimede ja loomade kasvuprotsess). Seega pidasid nad «puhasprodukti» looduse anniks ja põllumajandust ainsaks rahvamajandusharuks, mille arvel ühiskond võib muutuda rikkamaks. Põllumajandusega tegelevaid inimesi nimetasid füsiokraadid tootlikuks klassiks, tööstusega tegelevaid inimesi aga «viljatuks» klassiks, sest tööstuses nende arvates uut rikkust ei looda, vaid ainult muudetakse juba olemasolevaid materiaalseid väärtusi. Füsiokraatide arvates võib riigiaparaadi ülalpidamiseks ja ka tööstusliku tootmise laiendamiseks vajalikke vahendeid saada ainult põllumajandusest. Sellest lähtudes nõudsid füsiokraadid, et makse tuleb võtta maaomanikelt, tööstur id aga tuleb maksudest vabastada. Selles nõudes avaldub selgesti füsiokraatide kui kodanluse ideoloogide klassiolemus. Marx nimetas füsiokraatide poolt loodud süsteemi «esimeseks süsteemikindlaks kapitalistliku tootmise kontseptsiooniks». Füsiokraadid olid eraomanduse piiramatu valitsemise, vaba konkurentsi ja väliskaubanduse vabaduse pooldajad, astusid otsustavalt välja tsunftlike kitsenduste ja majandusellu riikliku vahelesegamise vastu. Esimestena majandus-

liku mõtte ajaloos püüdsid füsiokraadid käsitleda ühiskondliku koguprodukti taastootmise ja jaotamise seadusi kapitalismi tingimustes. Kuigi Quesnay kuulus «Majanduslik tabel» sisaldas ohtralt üksteisele vasturääkivaid ja ebaõigeid seisukohti, oli see esimeseks katseks kujutada kapitalistlikku taastootmisprotsessi tervikuna. Võrreldes merkantilismiga (vt.) kujutas füsiokraatide teooria endast kodanliku teadusliku poliitilise ökonoomia kõrgemat arenguastet. Füsiokraadid viisid rikkuse ja lisaprodukti allika uurimise ringlussfäärist üle tootmissfääri, pidades viimaseks ainult põllumajandust. Ajalooliselt oli põllumajandus enne kapitalismi ajastu algust peamiseks tootmisharuks, kusjuures teatud tööviljakuse taseme saavutamine põllumajanduses oli tööstuse ja teiste rahvamajandusharude arenemise eeltingimuseks. Füsiokraatide vaadete kitsarinnalisus ühiskondliku taastootmisprotsessi käsitlemisel tulenes suurelt osalt ka sellest, et neil puudus õige ettekujutus väärtusest. Ühekülgse vaate, nagu oleks põllumajandus ainus rikkuse allikas, kummutas oma töödes D. Ricardo (vt.).

G

GILDID — kaupmeeste ühingud, mis feodalismi ajastul ühendasid peamiselt linnaelanikkonna jõukaid elemente konkurentide kõrvaldamise ja feodaalide vastu võitlemise eesmärgil. Kaupmeeste gildid kaitsesid suurkaupmeeste seisuslikke huve, mõnel pool seadsid nad üksikutel kaubateedel sisse kaubandusmonopoli ning etendasid linnaomavalitsuses tähtsat osa. Revolutsioonieelsel Venemaal jagunesid kaupmeeste gildid kapitali suurusest olenevalt 1., 2. ja 3. järgu gildiks. Kapitalismi ja maailmakaubanduse arenedes gildid kadusid.

GOELRO PLAAN — sotsialistlikule tootmisele tehnilise baasi loomise plaan, Nõukogude Venemaa rahvamajanduse taastamise ja sotsialistliku rekonstrueerimise esimene riiklik perspektiivplaan. Venemaa Elektrifitseerimise Riikliku Komisjoni (Государственная комиссия по электрификации России — ГОЭЛРО) poolt väljatöötatud ja VIII ülevenemaalisel nõukogude kongressil 1920. aastal heaks kiidetud majandusplaanis leidsid väljenduse V. I. Lenini suurejoonelised ideed, kes nägi elektrifitseerimises ühiskonna sotsialistliku ümberkorraldamise otsustavat vahendit. Organiseerides GOELRO plaani koostamist, lähtus Lenin sellest, et elektrifitseerimine kujundab Venemaa ümber, et nõukogude võimu tingimustes aitab elektrifitseerimine kaasa kommunismi aluste lõplikule võidule meie maal. V. I. Lenin näitas, et sotsialismi ainsaks materiaalseks baasiks võib olla mehhaniseeritud suurtööstus, mis suudab reorganiseerida ka põllumajanduse. Sellist suurtööstust, mis vastab uusima tehnika kõrgele tasemele, võib luua ainult kogu maa elektrifitseerimise baasil. Üldistava iseloomustuse elektrifitseerimise tähtsusele ühiskonna sotsialistlikus ümberkorraldamises andis Lenin oma kuulsa väljendiga: «*Kommunism — see on nõukogude võim pluss kogu maa elektrifitseerimine.*» GOELRO plaani põhiidee oli selles, et elektrifitseerimise baasil ehitada kõige lühema ajaga üles sõjast laostatud majandus, rekonstrueerida kõik rahvamajandusharud ja rajada alusmüür sotsialismile. GOELRO plaan, mida Lenin nimetas partei teiseks programmiks, oli kavandatud 10—15 aastaks ja sisaldas rahvamajandusalaste abinõude ulatuslikku kompleksi. Plaan nägi ette 20 auru ja 10 vee jõul töötava rajoonielektrijaama ehitamist üldvõimsusega 1 500 000 kilovatti, elektrienergia tootmise suurendamist 1935. aastaks kuni 8,8 miljardi kilovatt-tunnini, söe tootmise suurendamist 1920. aastaga võrreldes 7,2 korda, malmi tootmist 70,7 korda, vase tootmist 273 korda, nafta tootmist 3—4 korda, tööstustoodangu väljalaske suurendamist 1913. aastaga võrreldes 80—100%, 20 000—30 000 km raudteeliinide rajamist ja neist kõige tähtsamate elektrifitseerimist. Põllumajanduse alal nägi plaan ette põllunduse taseme tõstmist, abinõusid maade kuivendamiseks ja niisutamiseks 20—30 miljoni ha suurusel pindalal, tingimuste ettevalmistamist kollektiivse mehhaniseeritud suurpõllumajanduse loomiseks. Kapitaalmahutuste paigutamist rahvamajandusse nägi GOELRO plaan ette 17 miljardi kuldrubla ulatuses. Esimeste elektrijaamade ehitamine algas juba kodusõja päevil. GOELRO plaan täideti ennetähtaegselt. 1935. aasta lõpuks, s. o. plaani 15. aastapäevaks oli 30 rajoonielektrijaama asemel ehitatud 40, käikulastud elektrijaamade üldvõimsus aga ületas plaanis ettenähtu peaaegu

kahekordselt. GOELRO plaani täitmine parandas kardinaalselt rahvamajanduse tehnilist ja energiaga varustatust. Elektrifitseerimisele tugineva rahvamajanduse arendamise esimese perspektiivplaani koostamise ja täitmise kogemused leiavad edukat kasutamist sotsialistliku ülesehitustöö kõigil etappidel niihästi meie maal kui ka rahvademokraatiamaades.

GRUPP «A» (nõukogude statistikas) — tootmisriistu ja -vahendeid tootvate tööstusharude kogum. Tähtsamateks tööstusharudeks on «A» grupis: elektrienergia ja kütuse tootmine (kivisõe, nafta, turba, põlevkivi ja gaasi tootmine), must- ja värviline metallurgia (maakide kaevandamine ning malmi, terase, vase, tsingi, seatina, inglistina, nikli ja teiste metallide tootmine), masinate ja muude seadmete tootmine, keemiatööstus, ehitusmaterjalide tootmine, saetööstus, vineeritööstus jt. Reas rasketööstuse harudes, mis toodavad peamiselt «A» gruppi kuuluvat toodangut, toodetakse ka tarbeesemeid («B» grupi toodang). Samal ajal kuulub kergetööstuse ettevõtete toodangust see osa (tooraine, pooltooted), mida kasutatakse edasiseks ümbertöötamiseks, «A» gruppi (puuvillapuhastus-, linatöötlemis- jms. ettevõtete toodang). «A» gruppi kuuluvad tööstusharud etendavad rahvamajanduse kiire kasvu, tööviljakuse tõusu ja tehnilise progressi tagamisel ning riigikaitse kindlustamisel otsustavat osa. «A» grupi kasvutempo on ülejäänud rahvamajandusharude kasvutempost kiirem. Tootmisvahendite toodang moodustab kogu tööstuse üldtoodangust rohkem kui $^2/_3$ (1913. aastal — $^1/_3$). (Vt. Tootmisvahendite tootmise ülekaaluka kasvu seadus. Sotsialistlik laiendatud taastootmine.)

GRUPP «B» (nõukogude statistikas) — isikliku tarbimise esemeid ja majapidamistarbeid tootvate tööstusharude kogum. «B» grupis on tähtsamateks tööstusharudeks: tekstiili-, trikotaaži-, õmblus-, jalatsi-, lauа- ja kööginõude, mööbli-, tuletiku-, farmatseutiline, fotokeemia-, kosmeetikavahendite ja parfümeeria-, konservi-, kala-, suhkru-, leiva-, liha-, või-, õlitööstus ja muud tööstusharud.

H

HALDUSKULUD NSV LIIDUS — vt. Administratiivkulud NSV Liidus.

HANKIV TÖÖSTUS — tööstusharud, mis hangivad maapõuest, veekogudest ja metsadest mitmesugust toorainet ja kütust. Hankiva tööstuse harude hulka kuuluvad söe-, rauamaagi-, nafta-, turba-, põlevkivi-, metsatööstus ja muud tööstusharud. Erinevalt töötleva tööstuse harudest, mis tegelevad tooraine ümbertöötamisega valmistoodanguks, tegelevad hankiva tööstuse harud tooraine hankimisega tema looduslikul kujul (maak, süsi, nafta jne.) ja tema esialgse töötlemisega.

HANSEN, ALVIN HARVEY (sünd. 1887. a.) — silmapaistev Ameerika Ühendriikide kodanlik majandusteadlane, poliitilise ökonoomia professor, ameerika keinslaste (vt. Keynes) liider. Hansen väidab, et kõiki kodanliku ühiskonna vastuolusid olevat võimalik kõrvaldada rahandus- ja krediidisfääri «reguleerimisega». Hanseni arvates ei ole ühiskonna arengut ajendavaks jõuks mitte tootmine, vaid kaupade järele esinev nõudmine. Teoses «Maksupoliitika ja tööstuslikud tsüklid» (1941) püüab ta teoreetiliselt tõestada monopolide finantseerimise vajadust riigieelarve summade arvel, s. t. töötajate maksukoorma suurendamise teel. Hansen on sõjaliste assigneeringute suurendamise, riigivõlgade kasvu ja paberraha inflatsioonilise emissiooni pooldaja. Ta väidab, et selliste abinõudega saavat kõrvaldada ületootmisest tulenevaid majanduskriise, ettevõtete kroonilist alakoormatust ja kindlustada kõigile töölistele töötamisvõimalus. Nagu teisedki kodanlikud majandusteadlased, nii lähtub ka Hansen sellest, et riiklike tellimuste, riigiettevõtete loomise, sõjaväe ja valitsusaparaadi suurendamise abil on kodanlik riik võimeline kõrvaldama kõiki kodanliku ühiskonna paiseid ja pahesid. Tegelikult aga on tootmisvahendite eraomanduse säilimise tingimustes kõigi nende abinõude rakendamise tulemuseks majanduse üha ulatuslikum militariseerimine ja monopolidele hiiglakasumite tagamine.

HARRIS, SEYMOUR EDVIN (sünd. 1897. a.) — Ameerika Ühendriikide kodanlik majandusteadlane, poliitilise ökonoomia professor, monopolistliku riigikapitalismi ideoloogi Keynes'i (vt.) pooldaja. Nagu Hansen (vt.) nii väidab ka Harris oma arvukates raamatutes, brošüürides, ajakirjades ja ajalehtedes avaldatud artiklites, et riiklike kulutuste suurendamise teel (ühiskondlike tööde tegemine, sõjaliste tellimuste andmine, sõjaväe varustamine, riigiaparaadi suurendamine jne.) saab alatiseks stabiliseerida majandusliku konjunktuuri, likvideerida kriisid ja tööpuuduse ning kindlustada töötamisvõimalused kõigile töölistele. Teoses «Majanduse mobilisatsioon ja inflatsioon» (1951) püüab ta põhjendada väära ja kahjulikku ideed, nagu likvideeriks majanduse sõjaolukorda viimine kõik kapitalismi vastuolud. Harrise majanduslike vaadete klassisisuks on katse teoreetiliselt põhjendada, et töölisklassi ja teiste töötajate ekspluateerimist on vaja tugevdada monopolistliku kapitali poolt maksude, laenude ja inflatsiooni abil. Kuid nagu näitab ajalugu, on maksude ja riigivõlgade kasv ning paberraha inflatsiooniline emissioon tegelikult mitte kapitalismi õitsengu, vaid tema areneva roiskumise teguriteks.

HERZEN, ALEKSANDER IVANOVITŠ (1812—1870) — silmapaistev vene revolutsiooniline demokraat, ve-

ne revolutsioonilise liikumise tähtis tegelane, talurahvarevolutsiooni ideoloog, väljapaistev filosoof-materialist, publitsist ja majandusteadlane. Kirjutas rea silmapaistvaid teoseid, milledes arendas «talurahvasotsialismi» (vt.) teooriat. A. I. Herzen andis määratu suure panuse vene filosoofilise, poliitilise ja majandusliku mõtte arengusse. Vene majandusliku mõtte ajalukku läks A. I. Herzen kui pärisorjuse kriitik ja utoopilise sotsialismi erivariandi — «talurahvasotsialismi» — looja, kui üks kapitalismi ja kodanliku poliitilise ökonoomia esimesi arvustajaid. Paljastades kodanluse kiskjalikku, rahvavastast palet, võttis Herzen kodanliku poliitilise ökonoomia terava kriitika alla, nähes kodanlikus poliitilises ökonoomias kapitalismi ja talupoegadelt maa äravõtmise kaitsmise vahendit. Eriti halastamatult kritiseeris A. I. Herzen XIX sajandi vulgaarset kodanlikku poliitilist ökonoomiat selle väljapaistvate esindajate Say ja Malthuse näol, paljastades nende tööde teadusliku alusetuse, vastuolud ja jämedad vead. A. I. Herzen oli isevalitsuse ja pärisorjuse vaenlane ning oli arvamisel, et ainult talurahvarevolutsioon võib tagada progressi vene ühiskonna arenemises. Herzen ei suutnud mõista proletariaadi kui sotsialistliku ühiskonna looja ajaloolist osa. Ta idealiseeris vene talurahvast ja oli veendunud, et Venemaal on külakogukonna näol olemas tingimused selleks, et pärast talurahvarevolutsiooni võitu minna pärisorjuselt kohe üle sotsialismile, vältides kapitalismi. Herzeni sotsialism oli utoopiline, selles ei olnud midagi tõeliselt sotsialistlikku, temas kajastus Venemaa majanduse madal arengutase ja see, et Venemaal polnud XIX sajandi 40—50-ndatel aastatel peaaegu üldse veel proletariaati. Kuid Herzeni vaadetes kajastus talupoegade võitlus mõisnike vastu, neil oli revolutsiooniline ja demokraatlik sisu ning nad innustasid võitlema isevalitsuse ja pärisorjuse vastu.

HIGI VÄLJAPRESSIMISE SÜSTEEMID — töö intensiivsuse tõstmise süsteemid kapitalistlikus tööstuses. Kõikide nende süsteemide — fordismi (vt.), teilorismi (vt.) ja teiste — olemus seisneb töö intensiivsuse suurendamises, töötajate ekspluateerimise astme tõstmises. Higi väljapressimise süsteemid said kõige suurema leviku osaliseks imperialismi ajal, kapitalismi üldkriisi perioodil.

HILFERDING, RUDOLF (1877—1941) — tuntud saksa sotsiaaldemokraat, II Internatsionaali liidreid. Mitmete majandusteaduslike teoste autor. Neist kõige tähtsam on «Finantskapital» (1910), mille kohta V. I. Lenin kirjutas: «Hoolimata autori veast rahateooria küsimuses ja teatavast kalduvusest marksismi lepitada oportunismiga kujutab see teos endast ülimal määral väärtuslikku «kapitalismi arenemise uusima faasi»... teoreetilist analüüsi» (V. I. Lenin, Teosed, 22. kd., lk. 183). Hilferding kritiseeris kodanlikke majandusteooriaid (oma teoses «Böhm-Bawerk kui Marxi kriitik» jt.). Samal ajal aga on Hilferdingi teoses, nagu näitas Lenin, ebaõigesti defineeritud finantskapitali, selles ignoreeritakse tootmise kontsentratsiooni tähtsust monopolide loomisel, ei paljastata kapitalismi parasitismi ja roiskumist, ei näidata oportunismi majanduslikke juuri ning on mööda mindud võitlusest maailma ümberjaotamise pärast. Kõigis Hilferdingi majandusteaduslikes teostes andis end tunda tema oportunistlik, revisionistlik poliitiline positsioon; vaatamata neis teostes sisalduva materjali teatud väärtusele kannatavad nad tõsiste vigade all — neis propageeritakse vahetuskontseptsiooni, mätsitakse kinni kapitalismi antagonistlikud vastuolud, moonutatakse marksistlikku taastootmisteooriat jne. Pärast Esimest maailmasõda avaldatud töödes ütles Hilferding ennast tegelikult marksismist lahti ja asus kodanliku vulgaarse poliitilise ökonoomia positsioonidele, tuli välja «organiseeritud kapitalismi» teooriaga ja muutus NSV Liidus toimuva sotsialistliku ülesehitustöö aktiivseks vastaseks.

HIND — väärtuse rahaline väljendus. Kaubatootmise ja -ringluse tingimustes valmistatakse ja realiseeritakse kõik tööproduktid kaupadena. Kaupades sisalduvat tööd ei mõõdeta mitte töötundides, vaid kaudselt — väärtuse ja tema vormide abil. Iga üksiku kauba hind ei pruugi kokku langeda tema väärtusega; ta võib olla väärtusest madalam või kõrgem, sõltuvalt antud kauba järele esinevast nõudmi-

sest ja tema pakkumisest. Ent ühiskondliku produkti ulatuses tervikuna neutraliseeruvad kõik kõrvalekaldumised vastastikku ja hindade summa võrdub väärtuste summaga. Lihtsa kaubamajanduse puhul kõigub hind väärtuse ümber, kapitalismi tingimustes aga tootmishinna (vt.) ümber. Imperialismi ajal valitsevad monopoolsed hinnad (vt.). Kapitalismi ajal kujunevad hinnad anarhia ja konkurentsi seaduse toimel, vastavalt kaupade nõudmise ja pakkumise stiihilisele kõikumisele. Turuhindade kõikumises väärtuse ümber väljendub väärtusseaduse stiihiline toime. Igasugused katsed «hindade reguleerimiseks», mida võtavad ette kodanlikud riigid, ei kõrvalda stiihiat ja anarhiat hindade muutumises. Hindade kindlaksmääramise alal rakendatavate mitmesuguste abinõude eesmärgiks on tagada kapitalistlikele suurmonopolidele töörahva hulkade paljaksriisumise arvel kõrgeid kasumeid. Sotsialistlikus majanduses on niihästi hinna tähendus ja sisu kui ka kogu hindade kujunemise protsess hoopis teistsugune (vt. Hind NSV Liidus). (Vt. ka Hulgihind, Jaehind, Maa hind.)

HIND NSV LIIDUS — sotsialistlikus ühiskonnas toodetud kaupade väärtuse rahaline väljendus. Sotsialismi tingimustes kujutab hindade kujundamine endast hindade plaanipärase kindlaksmääramise protsessi, mille juures võetakse arvesse sotsialistlikus ühiskonnas toimivaid majandusseadusi. Hinna aluseks on kauba väärtus. Ka sotsialistlikus ühiskonnas kalduvad hinnad väärtusest kõrvale, need kõrvalekaldumised aga ei teki ühiskonnastatud kaubakäibes stiihiliselt, vaid nad määratakse kindlaks riigi poolt, silmas pidades rahvamajanduse arendamise ja töötajate heaolu tõstmise huve. Hindade määramisel lähtub sotsialistlik riik sellest, et ettevõtete plaanilised kulud toodangu valmistamisele on vaja katta ja tagada ettevõtete töö tasuvus (rentaablus). Arvesse võttes sotsialismi majandusseaduste nõudeid ja kommunismi ehitamise majanduspoliitilisi ülesandeid, kehtestab Nõukogude riik hindade süsteemi, kuhu kuuluvad: ettevõtte ja tööstuse hulgihinnad, mis tagavad ettevõttele tema plaaniliste kulude katmise ja puhastulu saamise; kolhooside ja kolhoosnikute poolt riiklikele ja kooperatiivsetele organisatsioonidele müüdava toodangu kokkuostuhinnad; jaehinnad riiklikus ja kooperatiivkaubanduses. Arvesse võttes kaupade (peaasjalikult toidukaupade) tootmise ja turustamise tingimusi, kehtestab riik vööndihinnad (vt.). Kokkuostuhinnad on diferentseeritud rajoonide järgi. Mõnedele põllumajanduslikele kaupadele on kehtestatud sesoonsed hinnad. Hindade süsteemi abil tugevdab riik isemajandamist, stimuleerib kulude kokkuhoidu, reguleerib natsionaalse tulu jaotamist, mõjutab üksikute kaupade nõudmist ja pakkumist, stimuleerib vajalike toodanguliikide väljalaske suurendamist, nende sortimendi laiendamist ja kvaliteedi tõstmist, soodustab tarbimistaset ja -kultuuri tõstvate kaupade müüki, kindlustab Nõukogude rubla väärtust ja aitab kaasa elanikkonna ostuvõime tõusule. Kolhoositurul kõiguvad hinnad vastavalt nõudmisele ja pakkumisele (vt. Kolhoosikaubandus). (Vt. ka Hulgihind NSV Liidus, Jaehind NSV Liidus.)

HINDADE MASTAAP — metalli kaaluhulk, mis on antud maal rahaühikuks, millel on kindel nimetus ja mida kasutatakse kõigi kaupade hindade mõõtmiseks. Ajalooliselt langes hindade mastaap esialgu ühte kaalumastaabiga (näiteks Prantsusmaal oli livre niihästi kaaluühikuks, mis võrdus 1 naelaga, kui ka rahaühikuks; Inglismaal oli naelsterling esialgu võrdne hõbenaelaga). Hiljem eraldus hindade mastaap kaalumastaabist. Tavaliselt kehtestab hindade mastaabi riik. Kulla või hõbeda väärtuse muutumine hindade mastaapi ei mõjuta, sest pärast taolist muutumist on hindade mastaabiks ikkagi see fikseeritud rahametallikogus, mille abil mõõdetakse kõiki teisi rahametallikoguseid. Nii näiteks on 10 grammi kulda 1 grammist kullast alati 10 korda rohkem, olenemata kulla väärtusest. Kuid sealjuures kaupade hinnad muutuvad, sest kauba senine väärtus muutub ekvivalentseks teistsugusele kullakogusele. Seepärast põhjustab hindade mastaabi muutumine hindade üldtaseme muutumist.

HINNAINDEKS — suhtarv, mis iseloomustab teatud kaubarühma hindade

keskmist muutumist antud perioodil, võrreldes mingi teise perioodiga, mis on võetud baasiks (ja mille väärtus võrdsustatakse tavaliselt 100-ga). Et kõrvaldada hinnaindeksist kummalgi perioodil realiseeritud kaupade hulga muutumise mõju, kaalutakse kõigi üksikute kaupade hinnad ühesuguste kogustega. Nii väljendab näiteks jaehindade indeks kindla suuruse ja koosseisuga kaubahulga hindade muutumist; see indeks saadakse, kui jooksval perioodil realiseeritud kaupade tegelik väärtus jaehinnas jagatakse samal perioodil müüdud kaupade väärtusega baasperioodi jaehinnas. Kuna mõlema väärtuse puhul on kogused samad, siis on kaupade hulga ja koosseisu muutumise mõju indeksist kõrvaldatud. Nõukogude statistikas kaalutakse üksikkaupade hindu tavaliselt aruandeperioodil realiseeritud kaupade kogustega.

HINNALISAND — vt. Kaubanduslik hinnatäiend.

HINNATÄIEND — vt. Kaubanduslik hinnatäiend.

HOBSON, JOHN ATKINSON (1858—1940) — inglise kodanlik majandusteadlane, kodanliku reformismi tüüpiline esindaja. Oma arvukates teostes, milledest kõige tuntumad on «Kaasaegse kapitalismi evolutsioon» (1894) ja «Imperialism» (1902), kritiseerib Hobson mõningaid kapitalismi külgi, ühtlasi väites, et kapitalistliku korra «puudusi» olevat võimalik kõrvaldada reformide teel, puudutamata selle korra aluseid. Niisuguse seisukoha objektiivseks mõtteks oli levitada töörahva hulgas illusioone, nagu oleks «kapitalismi parandamine» võimalik, ja juhtida töörahva hulgad kapitalistliku korra vastu peetavast aktiivsest võitlusest eemale. Kasutades kriitiliselt Hobsoni teost «Imperialism», märkis Lenin, et Hobson märkas õigesti üksikuid imperialismi ajastu jooni ja eriti parasitismi. Ühtlasi paljastas Lenin Hobsoni selle kodanlik-reformistliku seisukoha alusetuse, mille järgi imperialism polevat kaasaegse kapitalismi paratamatu sünnitis, vaid olevat moonutatud poliitika tulemus, rahvahulkade alatarbimise tagajärg. Hobson kuulus nende kodanlike teadlaste hulka, kellede kohta Lenin kirjutas, et nad «on tavaliselt imperialismi kaitsjateks mõnevõrra varjatud vormis».

HOIUKASSAD — krediidiasutused, kes võtavad hoiule kodanike ajutiselt vabu rahasummasid. Kapitalismi tingimustes on hoiukassad, mis koondavad peaasjalikult elanikkonna jõukate kihtide rahasummasid, üheks raha- ja laenukapitali kujunemise allikaks. Hoiukassade poolt kogutud rahasummasid kasutavad kapitalistlikud pangad suurkapitali huve teenivate tehingute krediteerimiseks. Kapitalistlikud hoiukassad praktiseerivad laialdaselt sularahata operatsioone (sooritavad arveldusoperatsioone).

Sotsialistlikus ühiskonnas kasutatakse rahasummasid, mida töölised, teenistujad ja talupojad hoiukassasse toovad, sotsialistliku ülesehitustöö finantseerimiseks. Riiklikud hoiukassad võtavad vastu ja hoiavad töötajate säästusid mitmesuguste eri laadi hoiustena, teenindavad hoiustajaid riigilaenuoperatsioonide, sularahata arvelduste, akreditiivide ja muude kassaoperatsioonide alal. Hoiukassad maksavad hoiustajaile nende summade kasutamise eest protsente. Hoiused tagastatakse hoiustajatele esimesel nõudmisel. Rahva ainelise heaolu kasvu tõttu on hoiundus sotsialistlikus ühiskonnas väga levinud. 1940. aastal oli 41 600 hoiukassat 17,3 miljoni hoiustajaga, hoiuste summa moodustas rohkem kui 700 miljonit rubla.* Pärast sõda on hoiukassadesse paigutatud hoiused rahva ainelise heaolu taseme edasise tõusu tõttu järjekindlalt suurenenud ning moodustasid 1958. aastal 8,7 miljardit rubla.

HOIUSED — pankades ja hoiukassades hoitavad asutuste, organisatsioonide ja üksikkodanike rahasummad. Kapitalistlikes maades kuulub valdav osa hoiustest kodanlusele. Kapitalismi tingimustes on hoiused (deposiidid) pangaressursside tähtsaimaks osaks. Vastavalt tagastamise tähtaegadele jagunevad nad tähtajalisteks hoiusteks, mida hoiustajad võivad välja võtta alles kindlaksmääratud tähtaja möödumisel, ja hoiusteks kuni nõudmiseni, mida hoiustajad võivad välja võtta igal ajal. Viimased jagunevad omakorda täht-

* Siin ja edaspidi uues (alates 1. jaanuarist 1961 kehtivas) hindade mastaabis (Toim.).

ajata hoiusteks, mida saab välja võtta ainult täies ulatuses, ja jooksvateks hoiusteks, mida võib välja võtta niihästi täielikult kui ka osaliselt. Kapitalistlikes maades on valdav osa hoiustest koondunud suurpankade kätte, kes kasutavad neid monopolistliku kapitali huvides.

Sotsialistlikes maades on hoiustel printsipiaalselt teistsugune iseloom, nad kujutavad endast töötajate tõiseid (tööga teenitud) sääste, mida hoitakse hoiukassades ja Riigipangas. Riiklike, kooperatiivsete ja ühiskondlike organisatsioonide ning ettevõtete vabu vahendeid hoitakse pankade ja hoiukassade arveldus- ja jooksvatel kontodel.

HONORAR — autorile makstav tasu kirjandusliku teose loomise ja avaldamise eest, niinimetatud vabakutseliste (kunstnike, näitlejate, advokaatide, eraviisiliselt praktiseerivate arstide) töö ja mõningatesse kategooriatesse kuuluvate mittekoosseisuliste töötajate töö eest makstav tasu.

HOOAJALISED (SESOONSED) VARUD — tooraine ja materjalide varud, millede tootmine on hooajalise iseloomuga või milledega varustamine on sõltuv näiteks navigatsiooniperioodist. Need varud luuakse juhtudel, kui regulaarsed hanked ei ole võimalikud. Tooraine ja materjalide hooajalised varud on ettevõtetele vajalikud, et varustada tootmist tooraine ja materjalide hankimises või tootmises tekkinud vaheaja kestel. Hooajaliste varude suuruse arvutamisel lähtutakse hooaja (sesooni) kestusest (päevades) ja antud tooraineliigi või materjalide ööpäevasest vajadusest tootmises. Põllumajanduses on hooajalised varud tingitud mitte üksnes tootmisvaruks oleva toodangu tootmise hooajalisusest (loomasööt) ja varustamise iseärasustest (osa mootorikütuse varudest), vaid ka tarbimise hooajalisusest (seeme, mineraalväetised, osa mootorikütusest). Hooajaliste varude suurus tehakse põllumajanduses kindlaks, lähtudes kulunormidest (külvisenormidest, söötmisnormidest), kulutamise päevade arvust (sööt), külvipinna suurusest (seeme) jne.

HULGIHIND — kaupade müügihind ettevõtetevahelises käibes.

HULGIHIND NSV LIIDUS — hõlmab toodangu täielikku omahinda, tööstusettevõtte kasumit, hulgikaubandusorganisatsiooni kulusid ja kasumit. Kui antud liiki kaubalt võetakse käibemaksu, siis kuulub ka see hulgihinda. Hulgihinda võivad kuuluda ka kulud, mis on seotud kauba toimetamisega tarbimiskohta, kui nende otseseks tasujaks on hankija. Et kaupade hulgikäive võib kulgeda kas mitme vahepealse lüli kaudu või esineda tootvate ettevõtete ja tarbijate vahel otseselt, kasutatakse kahesuguseid hulgihindu: ettevõtte hulgihindu ja turustusorganisatsiooni hulgihindu (ehk nn. tööstuse hulgihindu). Nad on teineteisest erinevad sõltuvalt iga lüli kulude ja kasumi kuulumisest hulgihinda ja ka sellest, kas käibemaksu tasub ettevõte või turustusorganisatsioon.

HÜPOTEEGIPANGAD — kapitalistlikes maades eksisteerivad eripangad, kes annavad laenu kinnisvara — maa ja hoonete — tagatisel. Hüpoteegipangad haaravad võlga mittetasunud klientide vara enda kätte ning muutuvad suurmaaomanikeks ja linnades asuva kinnisvara valdajateks. Kõige rohkem saavad hüpoteegipankade tegevuse läbi kannatada väike- ja kesktalupojad.

HÜPOTEEK — rahalaen, mida kapitalistlike maade pangad annavad kinnisvara, peamiselt maa, hoonete ja ehitiste tagatisel. Hüpoteek on väike- ja kesktalupoegade ekspluateerimise ja laostamise vahend. Nad annavad pankadele protsentide näol praktiliselt ära peaaegu kogu oma tulu. Raske majanduslik olukord sunnib töötavaid talupoegi tegema võlgu ja pantima oma vara pankadele. Selle tagajärjeks on tihtipeale nende majapidamise eksproprieerimine. NSV Liidus ja teistes sotsialismimaades hüpoteeke ei esine.

I

IMMIGRATSIOON — teiste maade kodanike sissesõit antud maale alatiseks või ajutiseks elamiseks. Paljudele maadele — Ameerika Ühendriikidele, Kanadale, Austraaliale, Uus-Meremaale, Argentiinale ja mõnedele teistele — oli immigratsioon rahvastiku kasvu tähtsaimaks allikaks. Nii näiteks on 90% Ameerika Ühendriikide kodanikest kas ise teistest maadest sisse rännanud või on nende järeltulijad. Paljudes kapitalistlikes maades on immigratsiooni üheks põhjuseks agraarne ülerahvastus. Kapitalismi üldkriisi perioodil, kui tööstuslikult arenenud maades tekkis suur alatine töötute armee ja klassivõitlus teravnes, võtsid Ameerika Ühendriikide, Kanada ja mõnede teiste maade valitsused tarvitusele abinõud nendesse maadesse sissesõidu piiramiseks ja reguleerimiseks. Need abinõud piirasid järsult rahvastiku liikumist maade vahel ja halvendasid kapitalistlike maade töölisklassi olukorda, sest paljud kihid nende maade töölisklassist otsisid tööd väljaspool oma maa piire.

IMPERIALISM — kapitalismi kõrgeim ja viimane staadium, monopolistlik kapitalism. Imperialismi põhijooneks on vaba kapitalistliku konkurentsi asendumine monopolide ülevõimuga. Tootlike jõudude arenemine, tootmise ja kapitali kontsentreerumine valmistasid XIX sajandi viimasel kolmandikul ette ülemineku monopolistlikule kapitalismile. XIX sajandi lõpul — XX sajandi algul kujunes monopolistlik kapitalism lõplikult välja. Imperialismi teadusliku analüüsi ajalooline teene kuulub V. I. Leninile, kes andis imperialismi viiele põhitunnusele järgmise klassikalise definitsiooni: 1) tootmise ja kapitali kontsentratsioon, mis on jõudnud sellise kõrge arenemisastmeni, et ta on loonud monopolid, kes etendavad majanduselus otsustavat osa; 2) pangakapitali liitumine tööstuskapitaliga ja selle «finantskapitali» baasil finantsoligarhia tekkimine; 3) kapitali väljavedu, erinevalt kaupade väljaveost, on omandanud eriti suure tähtsuse; 4) kapitalistide rahvusvaheliste monopolistlike liitude kujunemine, kes jaotavad maailma omavahel; 5) maailma territoriaalse jaotamise lõpuleviimine kapitalistlike suurriikide poolt ja võitlus maailma ümberjaotamise pärast. Suured ja väga suured ettevõtted, mis tekivad kapitali kontsentratsiooni ja tsentralisatsiooni tagajärjel, saavutavad konkurentsivõitluses paratamatult võidu väike- ja keskmiste ettevõtete üle. Valdav osa kapitalistlike maade tööstusest koondub vähestesse hiiglaettevõtetesse. Tootmise kontsentratsioon valmistab ette ülemineku monopolide ülevõimule. Suurkapitalistid, asutades mitmesuguseid koondisi ja liite ning sõlmides omavahel kokkuleppeid, moodustavad monopolid, kes ühes või teises tootmisharus omandavad täieliku ülevõimu. Juhtpositsioonid kapitalistlike maade majanduses on monopolide käes. Monopolide tekkimisega konkurents ei kao, vaid teravneb veelgi. Konkurentsivõitlusel on nüüd eriti hävitav ja röövellik iseloom. Monopolide ülevõim suurendab tootmise anarhiat. Kapitalismi põhiline vastuolu süveneb. Kriisid muutuvad üha laastavamateks. Monopolid tekivad ka panganduses. Panga- ja tööstusmonopolide kapitali kokkukasvamine toob endaga kaasa finantskapitali tekkimise. Käputäiel finantskapitalistidel (finantsoligarhial) on täielik ülevõim kapitalistlike maade majanduses ja poliitikas. Monopolide kõikvõimsus

majanduses tähendab üleminekut reaktsioonilisele poliitikale. Riigiaparaat on nende täielikus alluvuses ja seda kasutatakse ära majandusellu vahelesegamiseks, et kindlustada endale tohutuid monopoolseid kasumeid. Imperialismile on tüüpiliseks kapitali väljavedu. Monopoolselt kõrgete kasumite saamise eesmärgil veavad monopolistid kapitali välismaale, sest on tekkinud kapitali ülejääk. Põllumajanduse arenematuse ja rahvahulkade vaesuse tingimustes puudub kapitalil tegevusväli tulutoovaks investeerimiseks omal maal. Kapitali eksporditakse eelkõige vähearenenud maadesse, kus odav tooraine, madal palk ja maa võrdlemisi madal hind võimaldavad saada muinasjutuliselt kõrgeid kasumeid. Kapitali väljavedu teravdab vastuolusid kapitalistlike maade vahel, algab võitlus kapitali rakendamise sfääride pärast. Mitmesuguste maade suurimad monopolid sõlmivad omavahel kokkulepped turgude jaotamise, hindade poliitika ja tootmise ulatuse kohta, moodustades rahvusvahelisi monopole. Maailma territoriaalne jaotamine imperialistlike riikide vahel, mille tulemusena XX sajandi alguseks «vabu» maid enam ei jäänud, seadis päevakorda võitluse maailma ümberjaotamise pärast. Võitluses juba jaotatud maailma ümberjaotamise pärast peitub relvastatud konfliktide ja imperialistlike sõdade oht. Imperialism toob endaga kaasa asumaade ja sõltuvate maade rahvaste kõige julmema ekspluateerimise, rõhumise ja õigusetuse. Tekib imperialismi koloniaalsüsteem. Koloniaalmaailma rahvad peavad üha ägedamat võitlust oma vabaduse ja sõltumatuse eest. See rahvuslik vabadusvõitlus kõigutab imperialismi alustugesid kogu maailmas. Lenin juhtis tähelepanu imperialismi kolmele iseärasusele. Imperialism on monopolistlik, roiskuv ehk parasiitlik ja surev kapitalism. Kapitalismi roiskumine ja parasiitlik iseloom tema imperialistlikul staadiumil avalduvad tootmise kasvu üldises aeglustumises, seisaku ja roiskumise tendentsis, kuigi üksikutes tööstusharudes ja üksikutes kapitalistlikes maades tootmine samal ajal kasvab, tehnika pidurdatud ning ühekülgse ja ebaühtlase arenemise tendentsis, kaasaegse teaduse ja tehnika poolt avastatavate määratu suurte võimaluste mittekasutamises, arvuka rantjeede kihi ja rantjeeriikide (vt.) olemasolus, tootmisaparaadi kroonilises alakoormatuses ja kroonilise massilise tööpuuduse eksisteerimises, militarismi tugevnemises ja kapitalistlike riikide majanduse militariseerimises. Imperialism teravdab kõik kapitalismi vastuolud äärmise piirini, ta on sotsialistliku revolutsiooni eelõhtu. Imperialismi peamisteks vastuoludeks on: vastuolu töö ja kapitali vahel, mis väljendub monopolistliku kapitali poolt töörahva hulkade ekspluateerimise ja rõhumise suurendamises, mis omakorda tingib proletariaadi ja kodanluse vahelise klassivõitluse teravnemist ning viib töölisklassi otseselt sotsialistliku revolutsioonini; vastuolu imperialistlike suurriikide vahel, mis tuleneb sellest, et võitluses monopoolselt kõrgete kasumite saamise ja mõjusfääride pärast põrkavad kokku mitmesuguste maade suurmonopolide huvid, see aga põhjustab sageli imperialistlike riikide sõjalisi konflikte, mis nõrgestavad kapitalismi tervikuna ja tõukavad töörahva hulki otsustavale võitlusele imperialismi vastu; asumaades ja sõltuvates maades imperialistliku ikke suurenemise, samuti aga ka asumaades ja poolasumaades kapitalismi arenemise ning seal rahvusliku vabadusliikumise kasvu tulemusena suureneb ja teravneb vastuolu asumaade ja sõltuvate maade rõhutud rahvaste ja neid ekspluateerivate imperialistlike suurriikide vahel. Imperialismi vastuolud suurenevad ja teravnevad veelgi seoses monopolistliku riigikapitalismi (vt.) tekkimisega. Kapitalistlike maade arenemine imperialismi ajastul toimub ebaühtlaselt ja hüppeliselt (vt. Kapitalistlike maade majanduslik u ja poliitilise arenemise ebaühtluse seadus imperialismi ajastul). See tingib sotsialistliku revolutsiooni võidu eelduste valmimist eri maades erineval ajal. Ühtlasi satub kapitalistlike maade majanduslike ja sõjaliste jõudude kiiresti muutuv vahekord konflikti asumaade ja mõjusfääride senise jaotusega. Sel pinnal teravnevad vastuolud ja tekivad sõjalised kokkupõrked, mis põhjustavad imperialistide vastastikust nõrgendamist ja muudavad imperialismi rinde proletaarse revolutsiooni

TRÜ Raamatukogu

poolt läbimurtavaks, mis võib toimuda selle rinde ahela kõige nõrgemas lülis. V. I. Lenin näitab, et neis imperialismi poolt loodud tingimustes on sotsialismi võit võimalik esialgu mõnedes maades või ühel maal eraldi. Imperialismi ajastul, Esimese maailmasõja ajal, astus kapitalism Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võidu tulemusena kapitalismi üldkriisi (vt.) perioodi, mille põhijooneks on maailma lõhenemine kaheks süsteemiks — sotsialistlikuks ja kapitalistlikuks. Pärast Teist maailmasõda langes kapitalistlikust süsteemist välja rida Euroopa ja Aasia maid, kes koos Nõukogude Liiduga moodustasid sotsialistliku maailmamajanduse süsteemi. Võitude tulemusena, mida asumaade ja poolasumaade rahvad on oma rahvuslikus vabadusvõitluses saavutanud, toimub pärast Teist maailmasõda imperialismi koloniaalsüsteemi lagunemine ja päevakorda on tõusnud kogu koloniaalsüsteemi täieliku likvideerimise küsimus. Lenin põhjendas teaduslikult, et sotsialistlik revolutsioon, võitnud esialgu ühel maal, areneb edasi imperialismi süsteemist rea uute maade järkjärgulise revolutsioonilise väljalangemise teel. Marksistlik-leninlik teooria näitas, et sotsialismi võit kogu maailmas on ajalooliselt paratamatu.

IMPERIALISMI KOLONIAALSÜSTEEM — asumaad, poolasumaad ja sõltuvad maad, keda rõhutakse ja ekspluateeritakse imperialistlike riikide poolt. Imperialismi koloniaalsüsteem kujunes välja kapitalismi arenemise monopolistlikul staadiumil. XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul viisid imperialistlikud riigid lõpule maailma territoriaalse jaotamise. Relvastatud jõudusid rakendades orjastasid imperialistid paljude maade rahvad ja rajasid ulatuslikud koloniaalimpeeriumid. Nii tekkis näiteks Briti impeerium, milles Inglismaa võimu all olid paljude Aasia, Aafrika ja teiste maade rahvad. XX sajandi algul kujutasid Aafrika, Austraalia, suur osa Aasiast ja Ladina-Ameerikast endast mõnede imperialistlike riikide (Inglismaa, Prantsusmaa, Ameerika Ühendriikide, Saksamaa, Hollandi, tsaristliku Venemaa jne.) sõltuvaid riike ja asumaid. «Kapitalism on ümber kasvanud,» kirjutas Lenin, «käputäie «eesrindlike» maade poolt maailma rahvastiku määratu suure enamiku koloniaalse rõhumise ja rahandusliku lämmatamise ülemaailmseks süsteemiks» (V. I. Lenin, Teosed, 22. kd., lk. 179). Teiste maade, eriti aga mahajäänud maade rahvaste orjastamine ja süstemaatiline paljaksröövimine on üheks monopoolselt kõrgete kasumite allikaks, on üheks monopolistliku kapitalismi iseärasuseks. Asumaad on monopolidele väga kasulikuks kapitali rakendamise sfääriks. Äärmiselt odava tööjõu, odava tooraine ja odava maa olemasolu tõttu saab finantsoligarhia asumaades ja sõltuvates maades eriti suuri kasumeid. Asumaades ja sõltuvates maades peremehetsevad imperialistlikud suurriigid takistavad neis tootlike jõudude arendamist, riisuvad loodusvarasid, ei võimalda maa majandusliikuks sõltumatuseks vajalike põhiliste tööstusharude arendamist, annavad asumaade majandusele ühekülgse, moonutatud iseloomu ning muudavad nad metropolide agraar- ja tooraineripatsiteks. Asumaades valitsedes arendavad monopolid seal ainult niisuguseid majandusharusid, mis hangivad toorainet ja toodavad toiduaineid imperialistlikele riikidele, seevastu aga pidurdavad töötleva tööstuse ja eriti rasketööstuse arendamist nendes maades. Asumaad on monopolidele ka soodsateks müügiturgudeks. Kaitstes koloniaalturge välismaise konkurentsi eest, turustavad monopolid seal oma kaupu kõrgete hindadega ja ostavad kohalikke kaupu madaldatud hindadega. Metropolide ja asumaade vahelises kaubanduses on ulatuslikult levinud mitteekvivalentne vahetus (vt.). Asumaad on monopolistlikule kapitalile odava tööjõu allikaks; neis maades ulatub tööpäev 14—16 tunnini, laialdaselt ekspluateeritakse naiste ja laste tööd, palga alal esineb rassiline diskrimineerimine, laialdaselt kasutatakse sunniviisilist tööd. Asumaade ja sõltuvate maade elanikkonna domineeriva osa moodustavad talupojad (peamiselt maata ja vähese maaga talupojad), kes on kahekordse ikke all: kohalike mõisnike ja liigkasuvõtjate ning välismaiste monopolide ikke all. Imperialistide peremehetsemine tingib asumaade majandusliku mahajäämuse ning nende maade töörahva nälja ja viletsuse. Imperialistlik rõhumine ja

ekspluateerimine kutsuvad paratamatult esile asumaade ja sõltuvate maade rahvaste vastupanu ja nende võitluse rahvusliku sõltumatuse eest. Tugevaimaks löögiks imperialismi koloniaalsüsteemile oli Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon, mis andis võimsa tõuke asumaade rahvaste rahvusliku vabadusliikumise arenemisele ja pani aluse imperialismi koloniaalsüsteemi kriisile. Koloniaalsüsteemi kriis, mis on kapitalismi üldkriisi (vt.) koostisosaks, tähendab metropolide ja asumaade vaheliste vastuolude äärmist teravnemist, imperialismi ülevõimu alustugede kõigutamist asumaades, laialdase imperialismi- ja feodalismivastase rahvavõitluse intensiivistumist asumaades ja poolasumaades, asumaade rahvaste vabadusliikumise liitumist revolutsioonilise võitlusega arenenud kapitalistlikes maades, asumaade muutumist imperialismi reservist rahu, demokraatia ja sotsialismi eest toimuva töörahva revolutsioonilise liikumise reserviks. Pärast Teist maailmasõda tugevnes rahvuslik vabadusliikumine järsult, tõmmates imperialismivastasesse võitlusse kõige laialdasemad rahvahulgad, enamiku maakera elanikkonnast. Seda soodustab maailmamajanduse sotsialistliku süsteemi (vt.) tugevnemine. Koloniaalsüsteemi kriis on teravnenud. Käesoleval etapil toimub imperialismi koloniaalsüsteemi lagunemine, mis kujutab endast asumaade ja poolasumaade rahvaste imperialistliku orjastamise ja ekspluateerimise süsteemi hukkumist rahvusliku vabadusliikumise löökide all ning endiste sõltuvate maade muutumist iseseisvateks rahvusriikideks. Ühtede maade (Hiina, Põhja-Korea, Põhja-Vietnami) rahvad on täielikult vabanenud koloniaalrežiimist, on kukutanud kapitalistide ja mõisnike võimu ning asunud sotsialismi ehitamise teele. Teiste maade (India, Birma, Indoneesia jt.) rahvad on asunud iseseisva, suveräänse arenemise teele. Imperialistidel on üha raskem ekspluateerida asumaade rahvaid. Rahvusliku vabadusvõitluse kasv asumaades kiirendab revolutsioonilise kriisi valmimist metropolides. Teiselt poolt kergendab rahu, demokraatia ja sotsialismi eest kapitalistlikes maades peetava revolutsioonilise võitluse kasv asumaade ekspluateeritavatel rahvastel imperialistlikust ikkest vabanemist, kiirendab imperialismi koloniaalsüsteemi lagunemise protsessi.

IMPORT — välismaa kaupade ja kapitalide sissevedu mingisse riiki.

INDEKSID (majandusstatistikas) — suhtarvud, milledega väljendatakse majanduslike nähtuste, näiteks toodangu mahu, tööviljakuse, hindade jne. keskmist muutumist. Indeksid on alati kahe absoluutarvu suhteks, milledest üks väljendab teatud nähtuse suurust antud perioodil (teisiti jooksval ehk aruandeperioodil) ja teine sama nähtuse suurust võrreldaval (ehk baas-) perioodil. Nõukogude majandusstatistikas kasutatakse indekseid laialdaselt plaani täitmise iseloomustamiseks; sel juhul arvutatakse indeksid plaaniülesannete alusel, jooksva perioodi absoluutsummaks aga võetakse sama nähtuse tegelik suurus aruandeperioodil). Kitsamas tähenduses väljendab indeks uuritava nähtuse mahu muutumist sõltuvalt mingist ühest tegurist, kusjuures teiste tegurite mõju elimineeritakse. Nõukogude statistikas kasutatavate indeksite iseärasuseks on, et nende arvutamisele eelneb uuritava nähtuse sisuline analüüs, millega selgitatakse välja selle nähtuse seosed muude majanduslike nähtustega. Kodanlikke statistikuid iseloomustab seevastu püüdlus leida niisugune valem indeksi arvutamiseks, mis kõlbaks igasuguse nähtuse kasvu väljendamiseks, olenemata selle nähtuse majanduslikust sisust. Sageli on selle tulemuseks kapitalistlike maade majanduslikku arengut kajastavate tegelike andmete võltsimine.

INDIVIDUAALNE TOOTLUS — töölise tööviljakus, väljendatuna tema poolt teatud ajavahemikus valmistatud toodangu hulga kaudu.

INDIVIDUAALNE TÖÖAEG — aeg, mida üksiktootja (-ettevõte) kulutab antud toote või toodanguühiku valmistamiseks. Individuaalne tööaeg oleneb tootja (ettevõtte) poolt rakendatava tehnika iseloomust, tema meisterlikkuse (ettevõtte töötajate kvalifikatsiooni) astmest ja teistest üksiktootjate tööviljakust mõjutavatest tingimustest. Individuaalne tööaeg võib olla suurem või väiksem kaubatootmise tingimustes kaupade ühiskondlikku väärtust määravast ühiskondlikult vajalikust tööajast (vt.).

INDUSTRIALISEERIMINE — agraar-(põllumajandus)maa kujundamine industriaal(tööstus)maaks, arendades tööstust kiiremini kui põllumajandust ning tootmisvahendeid tootvaid harusid (vt. Grupp «A») kiiremini kui tarbeesemeid tootvaid harusid (vt. Grupp «B»). Industrialiseerimine toob endaga kaasa linnade kasvu, suurte tööstuskeskuste loomise, väiketootmise väljatõrjumise või asendamise suurtootmisega, toob endaga kaasa tehnilise progressi kogu rahvamajanduses. Sotsialistlik industrialiseerimine (vt.) on oma meetoditelt, tempolt ja eesmärkidelt täiesti erinev kapitalistlikust industrialiseerimisest (vt.).

INFLATSIOON — ringluskanalite täitumine kaubakäibe vajadustega võrreldes liiga suure hulga paberrahaga, paberraha ostujõu langemine rahakauba (kulla) suhtes ja selle tulemusena kaubahindade tõus; inflatsiooni kasutavad ekspluataatorlikud klassid riiklike kulude, sõjatagajärgede ja majanduskriiside raskuste veeretamiseks töörahva õlgadele, natsionaalse tulu ja ühiskondliku rikkuse ümberjaotamiseks enda kasuks ning tööliskiassi ja muude töötajate kahjuks. Inflatsioonist rikastub eriti suurkapital, s. o. kapitalistlikud monopolid. Inflatsiooni ajal kasvavad kaubahinnad kiiremini kui tööliste nominaalpalk ja elanikkonna muude töötavate kihtide tulud. See põhjustab reaalpalga langemist, kõigi töötajate vaesumise suurenemist. Inflatsioon avaldab laostavat mõju kapitalistlike maade majandusele. Ta suurendab kapitalistliku tootmise anarhiat ja organiseerimatust, mitmesuguste tootmisharude arenemise ebaühtlust ja ebaproportsionaalsust, põhjustab valuutakursi langemist ja desorganiseerib väliskaubandust. Kapitalismi üldkriisi perioodil, eriti aga alates 1929.—1933. aasta ülemaailmsest majanduskriisist, hõlmas inflatsioon suuremal või väiksemal määral kõiki kodanliku maailma maid, mille tulemuseks oli kapitalismi majanduslike ja poliitiliste positsioonide edasine nõrgenemine.

ISEMAJANDAMINE — sotsialistlike ettevõtete plaanipärase majandamise meetod, mis tugineb ettevõtete kulude ja nende majandusliku tegevuse tulemuste kõrvutamisele rahalises väljenduses, ettevõtete kulude katmisele nende oma tuludega, tootmise rentaabluse saavutamisele, ettevõtete ja nende töötajaskonna materiaalsele huvile ja materiaalsele vastutusele. Tähtsamateks isemajandamist iseloomustavateks joonteks on: ettevõtte operatiivne ja varaline iseseisvus ühiskondliku omanduse ja üldriikliku plaani raames; igale ettevõttele oma põhi- ja käibevahendite eraldamine ja kinnistamine; vastutuse sisseseadmine tootmisplaani täitmise ning ettevõtte käsutuses olevate vahendite säästliku ja õige kulutamise eest; töötajate materiaalne stimuleerimine; iga töötaja isikliku materiaalse huvi ühendamine ettevõtte kollektiivsete ja kogu ühiskonna huvidega. Isemajandamine eeldab pidevat võitlust toodangu omahinna ja käibekulude alandamise eest. Isemajandav ettevõte rakendab järjekindlalt kokkuhoiurežiimi, taotleb toodangu väljalaske-, sortimendi- ja kvaliteediplaani täitmise juures ka igale toodangu-ühikule langevate kulude süstemaatilist alandamist. Isemajandaval ettevõttel on õigus materiaalse stimuleerimise korras kulutada osa oma puhastulust tootmise täiustamiseks ning ettevõtte töötajaskonna kultuuriliste ja elutarbeliste vajaduste rahuldamiseks. Plaanide täitmise ja ettevõtte vahendite säästliku kulutamise eest peetava võitluse materiaalse stimuleerimise seisukohalt lähtudes on suur tähtsus ka hindade õigel määramisel (vt. Hind NSV Liidus), kasumi jaotamisel (vt. Kasumieraldised, Kasum) ja ettevõttefondi (vt.) moodustamisel. Isemajandavate ettevõtete vahelisi suhteid reguleeritakse majandusleping utega. Riik teostab rahandus- ja krediidisüsteemi kaudu finantskontrolli (nn. «kontrolli rublaga», vt.). Isemajandamisel on ka sovhoosid. Ka kolhoositootmises rakendatakse isemajandamist, kuid seal on tema vormidel kolhoosliku omanduse olemusest tulenevad iseärasused. Masina-traktorijaamade reorganiseerimine ja traktorite ning muu tehnika müük kolhoosidele lõi tingimused isemajandamise põhimõtete ulatuslikumaks rakendamiseks ka kolhooside majanduslikus tegevuses.

ISEMAJANDAV BRIGAAD — isemajandamise põhimõttel töötav tootmisbrigaad riiklikus sotsialistlikus ette-

võttes. Brigaadi töö organiseerimine isemajandamise põhimõttel nõuab tegelike tootmiskulude kõrvutamist kindlaksmääratud plaaniliste normidega. Isiklikust materiaalsest huvist lähtudes on isemajandava brigaadi eesmärgiks mitte ainult oma tootmisülesande täitmine ja ületamine, vaid sealjuures ka kõrge ökonoomsuse saavutamine, kokku hoides tööd, tööriistu, materjale, energiat ja muid tootmises kasutatavaid vahendeid. Eriti rohkesti loodi isemajandavaid brigaade sõjajärgseil aastail, mis oli seotud üleplaanilist kasumit taotleva sotsialistliku võistluse arendamisega. Isemajandava brigaadi töö organiseerimine on tihedalt seotud ettevõtte plaani- ja raamatupidamisalase töö korraldamisega. Isemajandamisele siirdunud brigaadi töölistele tuleb teatavaks teha plaaniga kindlaksmääratud kulunormid ja organiseerida kontroll nendest kinnipidamise üle. Isemajandavate brigaadidega ettevõtete majanduslikud tulemused näitavad, et brigaadi isemajandamine on kokkuhoiurežiimi, omahinna alandamise, tootmise täiustamise ja sotsialistliku akumulatsiooni suurendamise pärast peetava võitluse väga efektiivne vorm.

ISIKLIK OMAND SOTSIALISMI TINGIMUSTES — üksikisikute omanduses olevad isiklikuks tarbimiseks määratud tööproduktid. Isikliku omanduse objektideks NSV Liidus on töised (tööga saadavad) tulud ja säästud, osa elamufondist, koduse majapidamise ja isikliku tarbimise esemed. Isikliku omandi eriliigiks on sotsialismi ajal kolhoosipere isiklik majand (vt.). Isikliku omandi suurendamise allikaks sotsialistlikus ühiskonnas on ühiskondlikus tootmises tehtav isiklik töö. Sotsialistliku tootmise kasvades ja ühiskondliku rikkuse suurenedes kasvab ka töötajate isiklik tarbimine niihästi isiklikuks omandiks olevate saaduste arvel kui ka riigi poolt sotsiaalsete ja kultuuriliste abinõude süsteemi kaudu realiseeritavate ühiskondlike tarbimisfondide arvel. Sotsialismi ajal on tootmisvahendite ühiskondlik omandus töötajate isiklike vajaduste üha täielikuma rahuldamise ja nende isikliku omandi suurenemise kindlaks baasiks. Ühiskondliku omanduse valitsemise tõttu ei saa isiklik omand sotsialismi ajal muutuda kapitaliks. Sotsialistlik riik ei luba isikliku omandi kasutamist üksikute kodanike ja kogu riigi huvide kahjustamiseks. Isikliku omandi õigust ja isikliku omandi pärimist kaitseb NSV Liidu Konstitutsioon.

ISIKLIK TARBIMINE — põhiline osa mittetootlikust tarbimisest, toiduainete, rõivaste, jalatsite, mööbli jms. kasutamine elanikkonna poolt oma isiklike tarvete rahuldamiseks. Mittetootliku tarbimise teiseks osaks on hüviste kulutamine mittetootmissfääri (vt.) kuuluvates asutustes ja ettevõtetes. Isiklik tarbimine hõlmab niihästi ühekordselt tarbitavaid tooteid (toiduained, joogid jne.) kui ka rea aastate jooksul kasutatavaid tooteid (elamud, mööbel, toidunõud jne.). Tähtsaks isikliku tarbimise elemendiks on kultuurilise vajaduste rahuldamine. Isikliku tarbimise kasv oleneb ühiskondliku korra iseloomust. Kapitalistlikus ühiskonnas piirab töötajate isiklikku tarbimist töötava rahva madal ostuvõime. Sotsialistlikus ühiskonnas kasvab töötava rahva tarbimise maht tootmise arenemise ja täiustumise baasil pidevalt. 1956. aastal müüdi elanikkonnale lihatooteid 2,9 korda, kalatooteid 2,1 korda, loomseid rasvaineid 8,7 korda, piima ja piimasaadusi 8,8 korda, siidriiet 22 korda, villast riiet 8,1 korda ja trikootooteid 10,3 korda rohkem kui 1932. aastal. Rahvas ostis 1958. aastal enam kui 23 miljonit kella, üle 3,3 miljoni jalgratta, 2,8 miljonit õmblusmasinat ja palju muid isikliku tarbimise esemeid.

ISIKLIKU VASTUTUSE PUUDUMINE — põhimõtte rikkumine, mille kohaselt iga töötaja peab olema isiklikult vastutav temale usaldatud töö, tootmisvahendite ja tööriistade eest, samuti aga ka toodangu kvaliteedi eest. Isiklik vastutamatus tekib siis, kui töö ei ole ettevõtetes ja majanduse juhtimise alal õigesti korraldatud, kui töötajal puudub oma töö tulemuste vastu isiklik materiaalne huvi või kui ei peeta silmas töö järgi jaotamise majandusseaduse nõudeid. Isikliku vastutuse puudumine tekitab rahvamajandusele suurt kahju, põhjustab tootmisplaanide mittetäitmist ja toodangu kvaliteedi halvenemist. Partei-, majandus- ja ametiühinguorganisatsioonid peavad sotsialistlikes ettevõtetes ja riigiaparaa-

dis isikliku vastutuse puudumise kõikide avaldumisvormide vastu võitlust sel teel, et määravad täpselt kindlaks iga töötaja kohustused, loovad püsiva koosseisuga tootmisbrigaade ja jaoskondi, kindlustavad ainujuhtimist, tõstavad töötajate materiaalset huvi ja suurendavad nende vastutust neile usaldatud töö eest, seavad sisse süstemaatilise kontrolli ettevõtte kvantitatiivsete ja kvalitatiivsete töönäitajate täitmise üle ning kasvatavad töötajates vastutustunnet neile usaldatud ülesannete täitmise eest igas kommunistliku ülesehitustöö lõigus.

ISTANDUS (plantaaž) — kapitalistlikes maades esinev põllunduslik suurmajand, kus viljeldakse peamiselt spetsiaalseid tehnilisi kultuure: kohvi, suhkrupilliroogu, teed, puuvilla, tubakat jne. Kapitalistlike istanduste tekkimine ja arenemine on eriti asumaades olnud seotud maade anastamisega, orjade töö kasutamisega, loodusrikkuste röövmajandamisega ning asumaadepäriselanike laostamise ja hävitamisega. Kaasaegsetes kapitalistlikes istandustes kasutatakse palgatööd kõrvuti mitmesuguste sundtöö vormidega.

J

JAEHIND — kaupade hind jaekaubanduses, s. o. nende müümisel otseselt tarbijaskonnale.

JAEHIND NSV LIIDUS — hind, millega elanikkond ostab tarbeesemeid riiklikest ja kooperatiivsetest jaekaubandusettevõtetest ning kolhoositurult. Kõigi riiklikus ja kooperatiivkaubanduses realiseeritavate toidu- ja tööstuskaupade jaehinnad määratakse kindlaks riigi poolt plaanilises korras (vt. Hind NSV Liidus). Kuni 1957. aastani määrati valdava osa kaupade hinnad kindlaks NSV Liidu valitsuse või tema ülesandel NSV Liidu Kaubandusministeeriumi poolt. 1957. aastal suurendati tunduvalt liiduvabariikide õigusi hindade planeerimisel. Välja arvatud kõige tähtsamad toidu- ja tööstuskaubad, millede suhtes on säilitatud hindade tsentraliseeritud kehtestamise kord, kinnitavad nüüd mitmesuguste kaupade jaehindu ja kaubanduslikke mahahindlusi liiduvabariikide ministrite nõukogud. Selle tulemusena kehtivad praegu rohkem kui 40 protsendi kaupade suhtes kohalikud hinnad. Arvestades transpordikulude erinevust, kehtestatakse üksikutele kaupadele diferentseeritud jaehinnad nende realiseerimiseks linna ja maa kaubandusvõrgus. Tootmis- ja käibekulude süstemaatilise alanemise ning elanikkonnale müüdavate riiklike kaupade hulga suurenemise alusel alandatakse NSV Liidus jaehindu järjekindlalt, mis on üheks töötajate heaolu tõstmise teeks. Ajavahemikul 1947—1955 alandati NSV Liidus jaehindu seitsmel korral, mis suurendas tunduvalt linna- ja maaelanikkonna ostuvõimet ja reaaltulusid.

JAOTUS — ühiskondliku produkti taastootmise staadium, mis seob tootmist ja tarbimist. Jaotus hõlmab tootmisvahendite jaotust ja tarbeesemete jaotust. Tootmisvahendite jaotus erinevate klasside vahel sõltub antud ühiskonnas valitsevast omandivormist. Toodetud produktide jaotus erinevate ühiskonnaklasside vahel sõltub täielikult tootmisvahendite jaotusest. Omandiõigus tootmisvahenditele määrab ära sotsiaalsete rühmade vahelised suhted tootmises. Tootmisvahendite ja tarbeesemete jaotuse iseloom väljendub natsionaalse tulu (vt.) jaotuses. Kapitalismi ajal on tootmisvahendite jaotus oma iseloomult antagonistlik, sest valdav osa neist kuulub käputäiele ekspluateerijatele. Kapitalistid ja mõisnikud, kes moodustavad rahvastikust tühise osa, omastavad kapitalistlikes riikides natsionaalsest tulust rohkem kui poole.

Sotsialistlikus ühiskonnas kuuluvad tootmisvahendid ühiskonnale, kusjuures suurem osa neist on riiklikuks omandiks. Tootmisvahendid jaotatakse rahvamajandusharude vahel plaani järgi. Sotsialismi tingimustes kuulub kogu natsionaalne tulu töötavale rahvale, natsionaalse tulu jaotamine toimub tootmise järjekindla suurendamise ning tööliste, talupoegade ja haritlaste elujärje tõusu huvides. Välja arvatud tarbeesemete see osa, mida kasutatakse ühiskondlike tarvete rahuldamiseks (valitsemine, riigikaitse, haridus, tervishoid), varude loomiseks ja sotsiaalhoolduseks, jaotatakse sotsialistlikus ühiskonnas tarbeesemeid võrdeliselt iga üksiku ühiskonnaliikme poolt tehtud töö hulga ja kvaliteediga. Selle printsiibi järjekindel ellurakendamine äratab töötajates huvi tootmise laiendamise vastu, tingib suurema kooskõla tekkimise nende isiklike ja ühiskondlike huvide vahel ja aitab sellega kaasa kommunistlikule ülesehitustööle. Sotsialistlik töö järgi jaotamise printsiip ei sobi kokku väikekodanliku võrdsustamisega (vt.), mis kao-

tab töötajates materiaalse huvi tootmise arendamise vastu, rikub sotsialistlikus ühiskonnas isiklike ja ühiskondlike huvide vahel valitsevat kooskõla, pidurdab kommunismi ülesehitamist ning rahva heaolu edasist tõusu.

JOOKSEV KONTO (jooksev arve) — rahasummade hoiustajaile pangas või hoiukassas avatav konto. Hoiustajal on õigus igal ajal oma raha välja võtta või hoiust täiendada. Jooksval kontol olevale summale arvatakse juurde protsent, mis on tavaliselt madalam kui muudelt hoiustelt saadav protsent, sest raha igal ajal tagasivõtmise võimalus kitsendab riigil summadega manööverdamise vabadust. Raha väljaandmine jooksvalt kontolt toimub tema omaniku tšeki alusel. NSV Liidu pankades või hoiukassades avatakse jooksev konto riiklikele organisatsioonidele, keda finantseeritakse riigieelarvest, ühiskondlikele organisatsioonidele, kolhoosidele ja ka üksikisikutele. Majandusorganisatsioonid hoiavad oma vabu rahasummasid arvelduskontodel (vt.).

JOOKSEV PLANEERIMINE — rahvamajanduse, rahvamajandusharu, majanduspiirkonna või ettevõtte arendamise aasta-, kvartali-, kuu- või lühema perioodi plaanide koostamine ja täitmise organiseerimine. Jooksvas planeerimises lähtub sotsialistlik riik samadest teaduslikest ja metodoloogilistest printsiipidest kui rahvamajanduse perspektiivse planeerimise (vt.) organiseerimiselgi. Jooksev planeerimine toimub partei ja valitsuse direktiivide alusel ning kooskõlas perspektiivplaanidega. Rahvamajanduse kui terviku ulatuses teostavad jooksvat planeerimist üldriiklikud majandusorganid — NSV Liidu Riiklik Plaanikomitee, vabariikide plaanikomisjonid, administratiivsete majanduspiirkondade rahvamajanduse nõukogud, ettevõtetes aga direktorid (või tehasevalitsuse plaani- ja tootmisosakonnad ning dispetšeriorganid). Ettevõtte majandusliku tegevuse jooksev planeerimine hõlmab tehnilis-majanduslikku planeerimist (tehnika-, tootmis- ja finantsplaani koostamine) ja ettevõtte üksikosade (tsehhid, jaoskonnad) tootmistöö operatiivplaanide koostamist kuuks, nädalaks, ööpäevaks, vahetuseks või tunniks, millede täitmine tagab tehnika-, tootmis- ja finantsplaanis kindlaksmääratud näitajate täitmise ja ületamise. Jooksva planeerimise teel määratakse antud ajavahemikuks kindlaks niihästi kogu ettevõtte kui ka iga tsehhi ja jaoskonna konkreetsed ülesanded kõigi plaanis olevate näitajate osas (valmistatava toodangu nomenklatuur ja sortiment, iga liiki toodete hulk, valmistamise tähtajad, toodanguühiku omahind, töötajate arv kutsealade ja kvalifikatsiooni lõikes, tööviljakuse tase jne.). Jooksval planeerimisel tuginetakse seadmete kasutamise, tööaja, tooraine, materjalide, kütuse ja elektrienergia kulu progressiivsetele tehnilis-majanduslikele normidele ning tootmise organiseerimise eesrindlikele kogemustele. Jooksva planeerimise tähtsaks elemendiks on sotsialistlike ettevõtete majandusliku tegevuse analüüs (vt.), plaaniülesannete täitmise tagamine ja kontrollimine.

JOOKSVAD VARUD — tootmisvahendite tootmisvarude põhiline osa. Jooksvaid varusid kulutatakse süstemaatiliselt tootmises ja uuendatakse pidevalt uute tootmisvahendite soetamise teel. Nad moodustatakse tootmise häireteta varustamiseks. Ettevõtetesse kohale veetud tooraine ja materjalid leiavad järkjärgulist kulutamist vastavalt nende kulule tootmisprotsessis. Kulutamise tagajärjel muutub nende suurus laekumise päevadel olevast maksimumist kuni miinimumini. Jooksvate varude moodustamine ja nende absoluutne suurus olenevad tootmise organiseerimisest ja ulatusest, tootmisvahendite hankimise korrast ja tähtajast. Mida lühem on periood tootmisvahendite järjekordsete hangete vahel, seda väiksemad võivad olla jooksvad varud, seda kiirem on tootmisvahendite käive.

K

KAARDISÜSTEEM — elanikkonna varustamise otsese reguleerimise vorm, mille puhul elanikkonnale müüakse kaupu kindlaksmääratud normide piirides ja kaartide alusel. Kaardisüsteemi iseloom oleneb ühiskondlikust korrast. Kaardisüsteemi rakendatakse tavaliselt tarbeesemete äärmise puuduse perioodidel, kõige sagedamini aga sõja ajal. Kapitalistlikes maades on kaupade müügi normeerimise eesmärgiks viia töötajate tarbimine miinimumini ja valitsevaid klasse ei riiva see üldse. Neis maades, kus võim kuulub töötajatele, rakendati kaardisüsteemi sõja ajal ja sõja läbi kannatada saanud majanduse taastamise perioodil, olles seal nappide kaubaressursside kõige ratsionaalsema kasutamise vahendiks. Kaardisüsteemi abil tagati töötajatele teatud hulga produktide ostmine kindlate hindadega, stimuleeriti tööviljakuse tõstmist ja tootmise arendamist. Kaupade müügi normid olid diferentseeritud erisuguste majandusharude töötajate, erineva kutsealaga töötajate jne. järgi. Töönormide täitmise ja ületamise stimuleerimiseks seati sisse mitmesugused täiendava varustamise vormid. NSV Liidus eksisteeris kaardisüsteem 1918.—1921. aastal, 1929.—1934. aastal ja 1941.—1947. aastal.

KABALAA — laenu saajat orjastav võlakohustus, mis oli levinud vanal Venemaal. XVI sajandist peale vormistati kabalaa kirjalikult ja kanti kabalaaraamatutesse. Juriidiliselt lõppes võlakohustus pärast võla tasumist. Praktiliselt ei suutnud võlgnike enamus võlga tähtajaks tasuda ja sattus eluaegsesse sõltuvusse. Võlastumuse arenemine Venemaal tõi endaga kaasa terve sotsiaalse grupi sõltuvate, kreeditori poolt rõhutavate inimeste tekkimise. XVIII sajandi algul muudeti võlga mittetasunud inimesed pärisorjadeks. Sama liiki suhted esinesid feodalismi perioodil ka teistes maades.

KALKULATSIOON (arvutlus) — toodanguühikule või tehtud tööde mahule langevate kulude suuruse kindlaksmääramine rahalises väljenduses üksikute kululiikide järgi (kalkulatsioonikirjete järgi: tooraine, põhimaterjalid ja pooltooted, kõik kütuse- ja energialiigid tehnoloogilisteks vajadusteks, tootmistööliste palk ja eraldised sotsiaalkindlustuseks, seadmete korrashoiu ja ekspluateerimisega seotud kulud, tsehhikulud ja tehase üldkulud). Kalkulatsiooni abil tehakse kindlaks toodangu o m a h i n d (vt.). Sotsialistlikus majanduses kasutatakse plaanilist kalkulatsiooni ja aruandekalkulatsiooni. Plaaniline kalkulatsioon on üksiktoote, toodanguliigi või toodangugrupi omahinnaks, mis on kindlaks tehtud kulude arvutamisega üksikute kalkulatsioonikirjete järgi. Aruandekalkulatsioonid koostatakse toodanguühikule (tööde mahule) langevate kulude tegeliku suuruse kindlakstegemiseks ja plaaniülesannete täitmise kontrollimiseks, samuti aga ka võimalike plaanist kõrvalekalduniste väljaselgitamiseks. Plaaniliste kalkulatsioonide koostamisel tuleb tagada kaubatoodangu omahinna riiklikest plaaniülesannetest, kehtivatest standarditest ja tehnilistest tingimustest ning ettenähtud tehnoloogilisest protsessist täielik kinnipidamine. Plaanilised kalkulatsioonid koostatakse kvartalite lõikes kõigi toodangu väljalaske plaani võetud toodanguliikide kohta. Plaanis mitte ette nähtud toodangu kohta koostatakse eelarvelised kalkulatsioonid. Toodangu omahinda kalkuleeritakse kolmel põhimeetodil: normatiivsel meetodil — massilise või suureseerialise tootmisega ettevõtetes, valmistusastmelisel meeto-

dil — massilise ühelaadilise toodanguga tootmisaladel (metallurgia, söe- ja naftatööstus, elektrienergia tootmine, ehitusmaterjalide tootmine, kergetööstus jt.) ja tellimusjärgsel meetodil, mida kasutatakse individuaalses ja väikeseerialises tootmises (toodete üksikeksemplaride tootmine, remont-, katse- ja muud tööd). Reas tootmisharudes, kus toodangu sortiment on mitmekesine ja komplitseeritud, rakendatakse koondkalkulatsiooni. See eeldab mitmesuguste toodanguliikide taandamist ühele liigile, kasutades selleks kindlaid koefitsiente (näiteks metsatööstuses — tihumeetrid, puidutööstuses — valmiskonstruktsioonide kuupmeetrid, konservitööstuses — tuhanded tingkarbid).

KAPITAALEHITUS — kõigis rahvamajandusharudes toimuv uute tootmis- ja mittetootmisfondide loomise ning olemasolevate fondide rekonstrueerimise protsess, samuti aga ka masinate ja muude seadmete kohalemonteerimise ja käikuandmise protsess. NSV Liidu sotsialistlikus majanduses toimuv kapitaalehitus kujutab endast põhifonde (vt.) taastootmise peamist komponenti; teiseks, väiksemaks komponendiks on kapitaalremont (vt.). Sotsialismi tingimustes toimub kapitaalehitus plaanipäraselt, objektiivsete majandusseaduste nõuete kohaselt ja vastavalt mitmesuguste rahvamajandusharude arendamise vajadustele. Tootmisvahendite tootmise eelisarendamise vajadus nõuab, et otsustav osa tootmisvahenditest suunataks rasketööstusharudesse. Kapitaalehitusel on perspektiivsetes ja jooksvates rahvamajandusplaanides tähtis koht. Grandioosse ulatusega kapitaalehituse allikaks NSV Liidus on sotsialistlik akumulatsioon. Kapitaalehitus baseerub tootmisvahendite tootmise ja esmajärjekorras rasketööstuse — põhifondide taastootmise materiaalse baasi — eelisarendamisel. Kapitaalehitust planeeritakse NSV Liidus selliselt, et määratakse kindlaks riiklike kapitaalmahutuste maht, jaotatakse see objektide vahel, määratakse kindlaks põhifondide ja tootmisvõimsuste käikuandmise tähtajad ja ulatus ning ülesanded ehitusorganisatsioonidele. Üksikute objektide ehitamine toimub kinnitatud tehniliste projektide ja eelarvete alusel. Kapitaalehitust finantseeritakse eripankade kaudu. Peamiseks kapitaalehituse kiirendamise teeks on materiaalsete ja rahaliste ressursside koondamine tähtsamatele ehitustele ja käikulaskmise järgus olevatele objektidele, et oleks kindlustatud nende parem materiaalne varustamine. Tänapäeva grandioossete ülesannete edukas lahendamine NSV Liidus toimuva kapitaalehituse alal oleneb paljus ehitamise kiirendamisest, maksumuse alandamisest ja kvaliteedi parandamisest, mis nõuab ehituse igakülgset industrialiseerimist (vt.) eesrindliku tehnika baasil.

KAPITAALMAHUTUSED NSV LIIDUS — uute tootmis- ja mittetootmisalaste põhifondide loomiseks ning olemasolevate põhifondide rekonstrueerimiseks, s. t. kapitaalehituseks (vt.) suunatavad rahalised vahendid. Kapitaalmahutustel on sotsialistlikus majanduses natsionaalse tulu akumuleeritavas osas põhiline koht ja nad on laiendatud sotsialistliku taastootmise peamiseks allikaks. Nad etendavad sotsialistliku majanduse kiiretempolises arendamises tähtsat osa. Riiklikud mahutused, mida tsentraliseeritud korras tootmisharude ja rajoonide vahel plaanipäraselt jaotatakse, moodustavad kõigist põhifondide soetamiseks tehtavatest mahutustest domineeriva osa. Lisaks riigile teevad kapitaalmahutusi ka kooperatiiv-kolhooslikud organisatsioonid ja üksikkodanikud (elamuehituse osas). Sotsialistlikes maades tehakse kapitaalmahutused sotsialistlike akumulatsiooniallikate arvel. NSV Liit ehitas üles sotsialismi, olles ainsaks proletariaadi diktatuuri maaks. Kõik tema kapitaalmahutused baseerusid sisemistel allikatel. Kapitalistlikes maades on kapitaalmahutuste allikateks lisaväärtus, asumaade rööviminе, sõjalised kontributsioonid ja orjastavad laenud. Kapitalismi tingimustes suunduvad kapitaalmahutused stiihiliselt, konkurentsivõitluse korras nendesse tootmisharudesse, mis annavad kõige rohkem kasumit. Kapitaalmahutuste suurendamise eesmärgil osutavad sotsialistlikud maad üksteisele majandusliku koostöö korras plaanikindlat abi rahalise ja kaubakrediidi näol. Kapitaalmahutusi planeeritakse ja arvestatakse eelarvelistes hindades ja nad koosnevad: ehitus- ja montaažtööde (vt.) eelarvelisest maksumusest, nii-

hästi monteeritavate kui ka mittemonteeritavate seadmete maksumusest ning muudest kuludest, mis on küll seotud ehitusega, kuid ei suurenda põhifondide väärtust (ehitatavate ettevõtete jaoks kaadri ettevalmistamise kulud jne.).

KAPITAALREMONT — masinate, agregaatide, ehitiste ja hoonete remont nende täielikuks taastamiseks pärast pikaajalist ekspluateerimist. Kapitaalremont kujutab endast töövahendite kulumi osalist asendamist, mis on vajalik nende normaalseks funktsioneerimiseks kogu kasutamisaja jooksul. Kapitaalremonti tehakse kas kulunud detailide uutega täieliku asendamise teel või kulunud detailide kaotatud omaduste taastamise teel, allutades nad vastavale töötlemisele. Kapitaalremondi otstarbeks on anda tööriistadele tagasi nende esialgne täpsus ja tootlikkus (võimsus). Praktikas viiakse sageli üheaegselt kapitaalremondiga läbi s e a d m e t e m o d e r n i s e e r i m i n e (vt.), nende tehnilise taseme ja võimsuse tõstmine. Tihtipeale muudetakse kapitaalremondi ajal masinate konstruktsiooni, nad varustatakse võimsamate mootoritega, minnakse üle kõrgemale täpsusastmele, operatsioonide arv ajaühikus suureneb jne. Kapitaalremondiks vajalikud vahendid akumuleeritakse amortisatsioonieraldiste näol. Kapitaalremondiga seotud kuludel puudub ühtlane iseloom, neid tehakse pika aja möödudes (paljudes harudes 4—5 aasta tagant), neil on tavaliselt suur maht, mispärast nad määratakse juba ette kindlaks ja jaotatakse ühtlaselt ära tööriistade kogu funktsioneerimise ajale. Majandusliku efektiivsuse seisukohalt on kapitaalremondil, mis kujutab endast vaid tarbitud põhifondide osalist asendamist, oma kindlad piirid. Teda ei saa kasutada töövahendite täieliku asendamise eesmärgil. Kapitaalremondi kulud peavad olema väiksemad sama liiki uue tööriista tootmise kuludest.

KAPITAL — väärtus, mis toob palgatööliste ekspluateerimise teel lisaväärtust. Kapital ei ole asi, vaid on ühiskondlik suhe. Kapital kujutab endast kapitalistliku tootmisviisi peamist majanduslikku kategooriat, mis väljendab kapitalistide klassi ja töölisklassi vahelisi ühiskondlikke suhteid, s. o. kapitalistide poolt palgatööliste ekspluateerimise suhteid. Need suhted on rajatud sellele, et tootmisvahendid on käputäie kapitalistide eraomanduses, töölishulkadel aga tootmisvahendeid ei ole ja nad on sunnitud näljasurma vältimiseks müüma oma tööjõudu ja oma tööga rikastama kapitaliste. Raha ja tootmisvahendid (hooned, ehitised, masinad, seadmed, tooraine), mida kapitalistid kasutavad lisaväärtust loovate palgatööliste ekspluateerimiseks, kujutavad endast kapitali. Kapitali mitmesugused osad etendavad lisaväärtuse tootmise protsessis erinevat osa. See kapitali osa, mida kasutatakse tootmisvahendite soetamiseks, kujutab endast p ü s i v k a p i t a l i (vt.). Selle osa väärtus ei muutu, vaid vastavalt tooraine tarbimisele või masinate kulumisele kandub ainult üle valmiskaubale. Kapitali teist osa kasutatakse tööjõu ostmiseks ja makstakse välja palga näol; seda osa nimetatakse m u u t u v k a p i t a l i k s (vt.). Palgatöölised loovad uue väärtuse, mis on kapitalisti poolt ostetud tööjõu väärtusest suurem. See uus väärtus ongi tootmisprotsessis loodava ja kapitalistide poolt tasuta omastatava lisaväärtuse allikas. Tööstuskapital esineb üheaegselt kolmes vormis: r a h a k a p i t a l i n a (vt.), t o o t l i k u k a p i t a l i n a (vt.) ja k a u p k a p i t a l i n a (vt.). Selles peitub kapitali mitmesuguste vormide eraldi eksisteerimise võimalus, kaubandus- ja laenukapitali kui tööstuskapitalist eraldunud vormide tekkimise võimalus, millede omanikud omastavad tootmissfääris loodavast lisaväärtusest ühe osa. Kapitalismieelsetes tootmisviisides eksisteeris kapital ainult raha- ja kaubavormis kui liigkasukapital ja kaubanduskapital. Viimased ekspluateerisid ringlemisprotsessi kaudu väiketootjaid ning omastasid orjapidajate ja feodaalide poolt saadavast lisaproduktist ühe osa. Kapitali mõiste olemust moonutades väidavad kodanlikud majandusteadlased, et igasugune tööriist olevat iseenesest juba kapital ja toovat kasumit. Niiviisi püüavad nad varjata seda, et kapitalistid ekspluateerivad töölisi, ja kujutada kapitali asjana, mitteajaloolise kategooriana. Tegelikult kujutab kapital endast ajaloolist kategooriat. Kapitalistliku korra likvideerimisel ja tootmisvahendite ülemineku ühiskondlikku omandusse lak-

kab kapital eksisteerimast majandusliku kategooriana.

KAPITALI AKUMULATSIOON — lisaväärtuse muundumine kapitaliks. Kapitalistliku akumulatsiooni allikaks on palgatööliste tasuta tööga loodav lisaväärtus, millest osa suunatakse tootmise laiendamiseks. Lisaväärtuse normi ja massi suurenedes suureneb ka akumulatsioon. Kapitali akumulatsioon toimub kapitalistliku laiendatud taastootmise (vt.) protsessis. Kapitali akumulatsiooni protsess on seotud kapitali orgaanilise struktuuri kasvuga ning toob endaga vältimatult kaasa esiteks tööliste reservarmee kujunemise, tööpuuduse, tööliste laostumise ja vaesumise, teiseks aga kapitalistide rikastumise. (Vt. Kapitalistliku akumulatsiooni üldine seadus.) Imperialismi tingimustes omastavad monopolid lisaks lisaväärtusele, mida kapitalistid saavad tööliste ekspluateerimisest, veel osa tööliste ja teenistujate palgast ning talupoegade tuludest, mida kodanlik riik võtab mitmesuguste maksude ja lõivude näol, samuti aga ka väike- ja keskmiste ettevõtete omanike tulud ja vara, konkurentsi toimel laostunud iseseisvate ettevõtjate kapitalid, kasumid, mida saadakse asumaade ja sõltuvate maade rahvaste paljaksriisumisega. Tänapäeval on suurmonopolide tähtsaimaks kapitali akumuleerimise vahendiks majanduse militariseerimine, võidurelvastumine ja sõdadeks valmistumine. Akumuleeritud kapitali kasutatakse suures osas ebatootlikel eesmärkidel: relvastumiseks, spekulatsioonideks jne. Kapitali akumuleerumise objektiivne protsess on ühtlasi kapitalismi vastuolude arenemise protsessiks. Selle tulemusena tekivad materiaalsed ja subjektiivsed eeldused kapitalismi asendamiseks sotsialismiga.

«KAPITALI DEMOKRATISEERIMINE» — kodanlik väärteooria, mis väidab, et aktsiaseltside asutamise tulemusena kapitalismi loomus muutuvat, et iga töötaja, ostnud endale aktsia, muutuvat aktsiaettevõtte kaasomanikuks ja võivat selle juhtimisest osa võtta. Tegelikult aga on aktsiaettevõtete täielikeks peremeesteks suurkapitalistid, kelle valduses on niinimetatud aktsiate kontrollpakk (vt.), nemad saavad kasu aktsiakapitalist. Töötajad aga, kelledel on sadadest tuhandetest väljalastud aktsiatest üksikaks aktsiat, ei etenda ega saagi etendada aktsiaettevõtte juhtimises mingit osa ning saavad aktsiatelt vaid tühist tulu. Samal ajal aga võimaldab ühekahe aktsia müümine üksikutele töölistele kapitalistidel mobiliseerida elanikkonna vähese jõukusega kihtide väikesääste ja kasutada sel teel saadud vahendeid kapitalistlikuks ekspluateerimiseks. Ameerika Ühendriikides on oma tööst ja tulust elatuva elanikkonna käes aktsiaid ainult 5%, 97% kõigist töölisperekondadest ei oma aktsiaid ega obligatsioone. Niisama võlts on teooria, mis väidab, et «kapitali demokratiseerimist» soodustavat süsteem, mille puhul kapitalistliku ettevõtte töölised saavad kasumitest osa. Selle süsteemi olemus seisneb selles, et vähendanud algul tööliste palka, maksavad kapitalistid töölistele selle palgaosa seejärel välja kui nende osa kasumitest. Selle süsteemi eesmärgiks on nõrgendada tööliste klassisolidaarsust ja tekitada nendehulgas lõhe.

KAPITALI EKSPORT — vt. Kapitali väljavedu.

KAPITALI ESIALGNE AKUMULATSIOON — ajalooline protsess, mille käigus toimus väiketootjate massiline vägivaldne lahutamine tootmisvahenditest ja viimaste kontsentreerimine kapitalistide kätte (toimus Lääne-Euroopa riikides põhiliselt XVI—XVIII sajandil). Kapitali esialgne akumulatsioon oli kapitalistliku tootmisviisi kujunemise lähtemomendiks, niihästi tootmisvahendite omanike kui ka oma töötjõudu müüvate, tootmisvahenditest ilma jäetud, ent juriidiliselt vabade palgatööliste tekkimise lähtemomendiks. Väiketootjate ja peamiselt talupoegade vägivaldne lahutamine tootmisvahenditest (maast ja tootmisriistadest) kujutab endast kapitalismi eelajalugu ning tõestab, et kapitali tekkimise põhjuseks polnud mingi inimeste rühma säästlikkus, nagu seda kinnitavad kodanlikud majandusteadlased. Kapital tekkis ühiskonna majandusliku arenemise protsesside (konkurentsi, väikekaubatootjate laostumise) tulemusena, kusjuures seda kiirendati vägivalla ja röövimise kõige ebainimlikumate vormide kasutamisega. Kõige klassikalisemal kujul toimus kapitali esialgne aku-

mulatsioon Inglismaal, kus lordid haarasid talupoegade kogukonnamaad enda kätte, talupojad aga kihutati oma maatükkidelt minema. Talupoegadelt äravõetud maa muutsid mõisnikud lambakarjamaaks, andsid seda farmeritele rendile ja organiseerisid kapitalistlikele alustele tugineva põllumajandusliku tootmise. Maade enda kätte haaramisel kasutas tekkiv kodanlus ka selliseid meetodeid, nagu riigimaade võõrandamine pettusega ja kiriku vara riisumine. Elatusvahenditest ilmajäetud inimhulgad muutusid kerjusteks, hulkuriteks ja röövliteks. Riigivõim andis ekspropriieritute vastu välja seadusi, mida hakati nimetama «veriseks seadusandluseks». Piinamiste, piitsutamiste ja tulise rauaga põletamise abil kindlustas riik palgatöödistsipliini, ajas varanduseta inimesi vägivaldselt tööle kapitalistlikesse ettevõtetesse, piiras palga suurust ja pikendas tööpäeva. Väiketootjate laostumisega ja nende muutumisega «vabadeks» palgatöölisteks kaasnes rikkuste koondumine suuromanike kätte, kes muutusid kapitalistideks. Marx loetleb järgmisi suurkapitalide loomise põhilisi meetodeid: 1) koloniaalsüsteem — Ameerika, Aasia ja Aafrika vähearenenud rahvaste riisumine ning orjastamine; 2) riigilaenude süsteem — krediite andvate finantsistide rikastumine riigimaksude suurendamise arvel; 3) maksusüsteem — maksude rentimine, maksustamismonopol ja muud viisid, millede abil omastatakse osa elanikkonnalt võetavatest maksudest; 4) protektsioonisüsteem — kapitalistliku tööstuse arenemise soodustamine (kaitsetollid jne.), kaubandussõjad; 5) tööliste ja nende laste ebainimlik ekspluateerimine ja orjakaubandus. Kapitali esialgne akumulatsioon aitas kaasa kapitalistlike farmerite tekkimisele. Venemaal pidurdas väiketootjate lahutamist tootmisvahenditest, mis toimus XVII—XIX sajandil, pärisorjuse valitsemine ja andis sellele eriilme. Üks osa talurahvast jäi ilma oma varast, muutus pärusmõisate ja riigimanufaktuuride juurde vägivaldselt kinnistatud töölisteks. «Talurahvareform» 1861. aastal (vt.), millega kaasnes talurahvalt maa äravõtmine, kiirendas tunduvalt talurahva laostumist, temast suure osa muutumist proletariaadiks ja kapitalide kontsentreerumist suuromanike kätte. Venemaal etendasid suurkapitalide tekkimisel eriti suurt osa maa väljaostu summad, maksusüsteem ja protektsionism.

KAPITALI INVESTEERIMINE — kapitali pikaajaline mahutamine oma või välismaa ettevõtetesse kasumi saamise eesmärgil. Imperialismi ajastul toimub see peamiselt aktsiaseltside väärtpaberite ja riigilaenuobligatsioonide omandamise teel. Pankade investeeringute kaudu toimub monopolistliku kapitalismi ajastule iseloomulik tööstus-monopolide ja kodanliku riigi finantseerimine (aktsiate ja riigi väärtpaberite ülesostmine pankade poolt). Väga suure ulatuse võtab kapitali investeerimine välismaale, mida imperialistlikud riigid kasutavad teiste maade orjastamiseks.

KAPITALI KONTSENTREERUMINE — kapitali suurenemine lisaväärtuse akumuleerimise arvel, s. o. lisaväärtuse ühe osa kapitaliks muundumise arvel. Antud ekspluateerimisastme puhul kasvab lisaväärtuse mass proportsionaalselt üheaegselt rakendatavate tööliste arvuga, mis omakorda sõltub kapitali suurusest. Kapitali kontsentratsiooni stimuleerib kapitalistide poolt üha suuremate kasumite pidev tagaajamine. Kapitali kontsentratsiooni tingib ka konkurents. Mida suurem on individuaalkapital, seda suuremad võiduvõimalused on tema valdajal konkurentsivõitluses. Kapitali kontsentreerimiseks õhutab kapitaliste ka kasuminormi langemise tendentsi seaduse toime. Kasuminormi langemist püüavad kapitalistid tasa teha kasumi massi suurendamisega, kusjuures üheks teeks on kapitali suurendamine. Kapitali kontsentreerumine ja tsentraliseerumine (vt. Kapitali tsentraliseerumine) loovad tingimused tootmise kontsentratsiooniks (vt.). Saavutanud oma arengus kõrge taseme, tingisid need protsessid monopolide tekkimise. Monopolide valitsemine aga kutsus imperialismi ajastul omakorda esile kapitali kontsentratsiooni tohutu kiirenemise. Kapitali kontsentreerumine monopolide valitsemise baasil teravdab kõiki kapitalismi vastuolusid äärmise piirini ja kiirendab sotsialismi materiaalsete eelduste valmimist.

KAPITALI KÄIBEAEG — ajavahemik teatud vormis (näiteks rahavormis)

esineva kapitali avansseerimise momendist kuni tema tagasitulekuni kapitalistile samas vormis, kuid kasvanuna kasumi võrra. Kapitali käibeaeg koosneb tootmisajast (vt.) ja kapitali ringlemise ajast (vt.) ning sõltub tootmise iseloomust ühes või teises majandusharus (laeva ehitamine näiteks nõuab palju rohkem aega kui leivaküpsetamine), tehnika tasemest, valmistoodangu realiseerimiseks vajalikest tingimustest ja ajast. Kapitali käibeaja lühenemise peamiseks teguriks on tööviljakuse tõus. Kapitali käibe kiirus mõjutab kapitalisti poolt aasta jooksul saadava kasumi suurust. Kui näiteks antud muutuvkapital (vt.) käibib aastas 12 korda, siis ekspluateerib selle kapitali omanik aasta jooksul tegelikult 12 korda rohkem töölisi kui aastas ainult ühe käibe tegeva samasuure kapitali omanik. Seetõttu saab esimene kapitalist aastas — muudel võrdsetel tingimustel — 12 korda rohkem kasumit kui teine kapitalist. Seepärast on kapitalistid huvitatud oma kapitali käibeaja lühendamisest, s. o. kapitali käibe kiirendamisest, sest see võimaldab neil sama kapitaliga sama aja jooksul saada rohkem kasumit. Kapitalistid püüavad kapitali käivet kiirendada tööliskiassi ekspluateerimise tugevdamisega, tehes tootmisaega lühendavaid tehnilisi täiustusi, pikendades tööpäeva ja sundides töölisi intensiivsemalt töötama. Kapitalismi vastuolud ja raskused kaupade realiseerimisel pikendavad käibeaega.

KAPITALI KÄIBEPERIOOD — ajavahemik kapitali rahavormis avansseerimise momendist kuni momendini, mil ta tuleb kapitalistile tagasi samas vormis. Hõlmab tootmisaega (vt.) ja kapitali ringlemise aega (vt.). Kapitali käibeperioodile avaldab suurt mõju kapitali jagunemine põhikapitaliks (vt.) ja käibekapitaliks (vt.). Mida suurem on põhikapitali osatähtsus kogu kapitalis, seda pikem on kapitali käibeperiood.

KAPITALI KÄIVE — kapitali ringkäik (vt.), mis on võetud mitte üksikaktina, vaid perioodiliselt korduva protsessina. Kapitali üks käive hõlmab ajavahemikku kapitali rahavormis avansseerimise momendist kuni momendini, mil ta tuleb kapitalistile tagasi samas vormis. Kapitali käibeaeg koosneb tootmisajast, mille kestel kapital viibib tootmisvahendite ja tööjõu näol tootmissfääris, ja ringlusajast, mille kestel kapital on valmiskaupade ja raha näol ringlussfääris. Kapitali käibe kiirus avaldab mõju kasuminormile: mida kiirem on kapitali käive, seda kõrgem on muude võrdsete tingimuste korral kasuminorm.

KAPITALI ORGAANILINE STRUKTUUR — püsivkapitali väärtuse ja muutuvkapitali väärtuse suhe, mis väljendab kapitali tehnilist struktuuri, s. o. tootmisvahendite hulga ja neid tegevusse rakendava elava tööjõu hulga suhet. Kapitali orgaanilise struktuuri kasv tähendab ühtlasi tootmisvahendite tootmise eelisarenemist. Kapitalismi ja tehnika arenedes suureneb ettevõtetes kasutatavate tootmisvahendite hulk tööliste arvust kiiremini, mille tagajärjel püsivkapital suureneb kiiremini kui muutuvkapital; see on proletariaadi vaesumise ja tööstustööliste reservarmee tekkimise tähtsamaid põhjusi. Selle protsessi teiseks tulemuseks on kasuminormi alanemise tendents, sest kasuminorm (vt.) on kapitali orgaanilise struktuuri tasemega pöördvõrdelises vahekorras. Samal ajal kui kapitali orgaanilise struktuuri kasv tingib kogu kapitalistliku ühiskonna ulatuses kasuminormi alanemise tendentsi, toob ta üksikutes kapitalistlikes ettevõtetes endaga kaasa tööviljakuse tõusu ja kaupade individuaalse väärtuse langemise nende ühiskondlikust väärtusest madalamale, mille tulemusena üksikud kapitalistid saavad täiendavat kasumit. See stimuleerib tehnilist progressi kapitalismi tingimustes. Kapitali orgaanilise struktuuri kasv toob endaga kaasa tootmise kontsentreerumise, intensiivistab kapitali kontsentreerumist ja tsentraliseerumist ning teravdab vastuolu tootmise ühiskondliku iseloomu ja kapitalistliku omastamisvormi vahel.

KAPITALI RINGKÄIK — kapitali liikumise protsess tootmis- ja ringlussfääris, hõlmab rahakapitali muundumist tootlikuks kapitaliks, tootliku kapitali muundumist kaupkapitaliks ja viimase muundumist uuesti rahakapitaliks. Oma ringkäigu protsessis esineb kapital kolmes vormis: 1) rahakapitalina, kuivõrd kapitalist kasutab oma raha tootmisvahendite ja tööjõu ostmiseks; 2) tootliku kapitalina, s. o. kapi-

talistile kuuluvate tootmisvahendite ja tema poolt ostetud tööjõu näol; 3) kaupkapitalina, s. o. valmiskaupadena, mis sisaldavad palgatööliste poolt loodud lisaväärtust. Esimeses ja kolmandas vormis funktsioneerib kapital ringlussfääris, teises vormis aga tootmissfääris. Otsustavat osa kapitali ringkäigus etendab tootmisprotsess, mille käigus toimub väärtuse ja lisaväärtuse loomine. Rahakapital (vt.), tootlik kapital (vt.) ja kaupkapital (vt.) kujutavad endast tööstuskapitali kolme funktsionaalset vormi, milledest igaüks täidab kapitali ringkäigu protsessis oma erilist funktsiooni. Tööstuskapitali ringkäigu üldvalemit kujutab Marx järgmiselt:

$$R - K < \frac{Tj}{Tv} \ldots T \ldots K' - R'.$$

Seesama valem iseloomustab rahakapitali ringkäiku. Tootliku kapitali ringkäiku kujutab valem

$$T \ldots K' - R' - K' < \frac{Tj}{Tv} \ldots T'$$

ja kaupkapitali ringkäiku

$$K' - R' - K < \frac{Tj}{Tv} \ldots T \ldots K'.$$

Kõigile neile vormidele on ühine see, et tõukemotiiviks on lisaväärtuse saamine ja et kapital on pidevas liikumises, läbides tootmis- ja ringlusstaadiume.

KAPITALI RINGLEMINE — turul toimuv protsess, mille käigus kapital läheb üle rahavormist kaubavormi ja kaubavormist rahavormi. Kapitali ringlemine kujutab endast üht osa kapitali ringkäigust (vt.). Ta hõlmab tootmisvahendite ja tööjõu ostmist raha eest ja valmiskaupade realiseerimist kapitalisti poolt. Kapitali ringlemise protsessis vahetub ainult kapitali väärtusvorm, mingisugust väärtuse juurdekasvu ei toimu. Väärtust luuakse ainult tootmisprotsessis. Tööstuskapitali ringkäigu protsessis valmistab kapitali ringlemine ette kapitalistlikku tootmisprotsessi, samal ajal aga leiab ringlemise protsessis realiseerimist tootmisprotsessis loodud väärtus ja lisaväärtus.

KAPITALI RINGLEMISE AEG — aeg, mille kestel kapital viibib ringlussfääris, minnes rahavormist üle tootliku kapitali elementideks ja kaubavormist rahavormi. Kapitali ringlemise protsess hõlmab kahte akti: tootmisvahendite ja tööjõu ostmist ning valmiskaupade müüki. Ringlusaja kestus sõltub nende aktide toimumise tingimustest. Eriti keeruliseks ja rohkesti aega nõudvaks toiminguks kapitalistile on valmistoodete müümine, mille tingimused sõltuvad ostuvõimelisest nõudmisest ning transpordi- ja sidevahendite arengutasemest. Kapitalistid püüavad tehnilise progressi abil ringlusaega lühendada, sest see toob endaga kaasa kapitali käibe (vt.) kiirenemise ja aasta kestel saadava kasumi suurenemise. Kuid see püüe põrkab kasvavatele turustamisraskustele, sest kapitalistlike maade töörahva hulgad muutuvad üha vaesemaks ja nende ostuvõime väiksemaks, samal ajal aga suurenevad turustamisraskused ka kapitalistidevahelise konkurentsi ja majanduskriiside tõttu. Turustamist mitteleidvad kaubad seisavad kaua aega ladudes ja kauplustes, mis pikendab ringlusaega.

KAPITALI RINGLEMISE PERIOOD — ajavahemik, mille kestel kapital viibib ringlussfääris, minnes rahavormist üle kaubavormi ja kaubavormist rahavormi. Hõlmab aega, mida kapitalist vajab tootmisvahendite ja tööjõu ostmiseks ning valmistoodangu müümiseks. Kapitali ringlemise perioodi kestusele avaldavad mõju kaupade müügiturgude kaugus kaupade tootmise kohast, transpordiolud ja turukonjunktuur.

KAPITALI TEHNILINE STRUKTUUR — kapitalistlikes ettevõtetes kasutatavate tootmisvahendite hulga ja neid tegevusse rakendava elava töö hulga suhe. Kapitalismi arenedes ja koos tehnika progressiga kapitali tehniline struktuur kasvab, sest kasutatavate tootmisvahendite hulk ja nende võimsus suureneb kiiremini kui tööliste arv. Kapitalistidevaheline konkurents, kapitalistide püüe saada võimalikult suuri kasumeid teeb kapitali tehnilise struktuuri kasvu vältimatuks. Kapitali tehnilise struktuuri kasv tingib palgatööliste ekspluateerimise taseme tõusu, vajaliku tööaja lühenemist ja lisatööaja pikenemist. Kapitali tehnilise struktuuri kasv põhjustab kapitali orgaanilise struktuuri (vt.) kasvu ja tööpuuduse suurenemist.

KAPITALI TSENTRALISEERUMINE — kapitali suurenemine mitme kapitali üheks kapitaliks liitmise või suurkapitalide poolt väikekapitalide endaga liitmise teel. Kapitali tsentraliseerumine on konkurentsivõitluse tagajärjeks, mille käigus võistluses allajäävad väike- ja keskkapitalistid laostuvad, nende kapitalid aga hõivatakse suurkapitalistide või nende koondiste poolt. Üheks kapitali tsentraliseerimise viisiks on aktsiaseltside asutamine, mis kujutab endast paljude kapitalide liitmist ja nende iseseisvuse likvideerimist. Imperialismi ajastul koondub otsustav osa kapitalist tema tsentraliseerumise tulemusena juhtivate monopolide kätesse. Suurt osa selles etendab monopolidele allutatud kodanlik riik.

KAPITALI VÄLJAVEDU — kapitali investeerimine välismaale kõrgeima kasumi saamise eesmärgil. Üks imperialismi põhitunnuseid. Esineb kahe põhivormina: teistes maades uute ettevõtete rajamise või funktsioneerivate ettevõtete äraostmise näol (tootmiskapitali väljavedu) ja protsentide vastu riiklike ja eralaenude andmise näol (laenukapitali (vt.) väljavedu). Kapitali väljavedu on «üks imperialismi kõige olulisemaid majanduslikke aluseid» (V. I. Lenin). Kapitali väljavedu on tingitud monopolide ülevõimust kõikides kapitalistlikult arenenud maades ja väikse arvu kõige rikkamate maade monopolistlikust seisundist, kellede kätte on koondunud hiiglakapitalid ja kus on tekkinud tohutu «kapitali ülekülllus». See suhteliselt «liigne» kapital püüab eeskätt siirduda majanduslikult vähearenenud maadesse, kus kapitali on vähe, maa hind võrdlemisi madal, palgad madalad, tooraine odav ja kasum seetõttu kõrge. Kapitali eksporditakse ka tööstuslikult arenenud kapitalistlikesse maadesse. Kaasa aidates mahajäänud maades kapitalistlike suhete arenemisele, on kapitali väljaveo tagajärjeks samal ajal nende maade sattumine välismaiste monopolide rõhumise alla. Üheks tähtsaks kapitali väljaveo tagajärjeks on võistluse teravnemine imperialistlike riikide vahel kõige kasulikumate kapitali investeerimise sfääride pärast ja kapitalistlike maade majandusliku arenemise ebaühtluse suurenemine. Finantsoligarhia (vt.) kasutab kapitali väljavedu oma majandusliku ja poliitilise ülevõimu tugevdamiseks, ekspansiooniks ning turgude ja tooraineallikate vallutamiseks, kapitali investeerimise sfääri laiendamiseks. Kapitalismi üldkriisi perioodil, eriti aga pärast Teist maailmasõda on kapitali väljaveol enamasti sõjaline ja poliitiline iseloom. Monopolistlik kapital kasutab imperialistlikku riiki kapitali eksportijana, mis garanteerib kapitalistidele töötava rahva maksukoorma suurendamise arvel suuri kasumeid. Kapitali väljavedu toimub eeskätt võidurelvastumise ja kapitalistlike maade majanduse militariseerimise huvides. Peamiseks kapitali välja vedavaks maaks on tänapäeval Ameerika Ühendriigid. Välismaale investeeritud kapitalide üldsumma on Ameerika Ühendriikides ajavahemikul 1939—1955 suurenenud 11,4 miljardilt dollarilt 44,9 miljardi dollarini. Välismaale investeeritud kapitalidelt saavad Ameerika Ühendriigid iga aasta rohkem kui 2,5 miljardit dollarit tulu. Kapitali kõige kasulikuma investeerimise sfääride pärast peavad imperialistlikud riigid omavahel ägedat võitlust.

KAPITALISM — ühiskondlik kord, mille tingimustes valdav osa tootmisvahenditest on väikese arvu inimeste — kapitalistide või nende koondiste — omanduses, samal ajal aga enamik töötajaist on tootmisvahenditeta ja on seepärast sunnitud müüma oma tööjõudu, mida kapitalistid ekspluateerivad kasumi saamiseks. Kapitalism on viimane inimese ekspluateerimisel rajanev ühiskondlik-majanduslik formatsioon (vt. Kapitalistlik tootmisviis, Kapital, Kapitalismi põhiline majandusseadus, Imperialism).

KAPITALISMI KAKS ARENEMISTEED PÕLLUMAJANDUSES — kapitalismi arenemise preisi ja ameerika tee põllumajanduses. Esimene tee eeldab mõisnike maavalduse võrdlemisi aeglast evolutsiooni kapitalistlikuks junkrumajanduseks. Kodanlik arenemine toimub sel juhul nii, et teatud aja kestel on selle eesotsas mõisnike suurmajandid, millede raames minnakse tootmise organiseerimise pärisorjuslikelt vormidelt järk-järgult üle palgatöö kapitalistlikule ekspluateerimisele, kusjuures pärisorjuslikud igandid teotegemise, pooleterarendi (vt.) jne. näol säi-

livad veel kaua. Preisi teed mööda läksid Saksamaa, Itaalia, Jaapan ja mõned teised maad, kus ajalooliselt oma aja äraelanud feodaalkorra jäänused pidurdasid kapitalistliku tootmisviisi arenemist ja tugevdasid samal ajal talurahva laiade hulkade ekspluateerimist valitsevate klasside poolt. Teine tee eeldab feodaalsuhete otsustavat lammutamist, mõisamaade ekspropriieerimist ja talumajandite arenemist kapitalistliku farmimajanduse teed mööda. Nii näiteks läks Prantsusmaal 1789.—1794. aasta kodanliku revolutsiooni tulemusena aadli ja kiriku suurmaaomand talupoegade ja kodanluse kätte. Ameerika Ühendriikides oli osa maad hoopis asustamata, mida võis vabalt koloniseerida. Lõunas eksisteerinud orjandusliikele latifundiumidele anti otsustav löök 1861.—1865. aasta kodusõjas. Evolutsiooni ameerika tüüp tagab preisi tüübiga võrreldes kapitalismi kiirema arenemise, sest tootlikke jõude ei ahelda feodaalsuhted. Ameerika teega kaasneb kiire diferentseerumine põllumajanduses, talurahva enamuse vaesumine, kelle arvel rikastub ekspluataatorite väikesearvuline kiht. Siin avaldub reljeefsemalt ühelt poolt kulakluse ja teiselt poolt maaproletariaadi ja poolproletariaadi klassivastandlikkus.

Tsaristlikul Venemaal esinesid mõlemad evolutsioonitüübid, kuid domineeris preisi arenemistee.

KAPITALISMI PÕHILINE MAJANDUSSEADUS — lisaväärtuse seadus. Kapitalismi põhiline majandusseadus, mille avastas K. Marx, määrab ära kogu kapitalistliku formatsiooni arenemise. Lisaväärtuse saamine on kapitalistliku tootmise ajendiks. Kapitalistliku tootmise otseseks eesmärgiks on lisaväärtuse (vt.) loomine ja selle omastamine kapitalistide poolt. Kapitalismi põhiline majandusseadus väljendab kapitalistide täitmatut iha tööliste tasuta töö omastamiseks ja lisaväärtuse suurendamiseks. Kapitalismieelsetes antagonistlikes formatsioonides (orjandusliku ja feodaalkorra ajal) kulutati valdav osa lisaproduktist (vt.) ekspluataatorite isiklike tarvete rahuldamiseks. Kapitalismi tingimustes võtab lisaprodukt raha kuju ja osa sellest rahast kasutatakse kapitali akumuleerimiseks, s. t. suunatakse uuesti tootmisse. Kapitali akumuleerimine suurendab kapitalistide majanduslikku võimsust ja tähendab palgatööliste ekspluateerimise laienemist. Mida rohkem akumuleerib kapitalist lisaväärtust, seda kindlam on tema positsioon võitluses oma konkurentidega, seda stabiilsem on tema võim kapitalistlikus maailmas. Siit tulenebki piiritu püüd lisaväärtuse omastamiseks. Kasumi ahnitsemine on tootlike jõudude arengu peamiseks stiimuliks kapitalistlikus ühiskonnas ja ühtlasi ka selle arengu äärmise vastuolulisuse peapõhjuseks. Koos kapitali akumuleerumisega suureneb töö ekspluateerimine, lisaväärtuse norm, töörahva viletsus ja ka ekspluataatorite rikkus. Oma õpetusega lisaväärtusest paljastas K. Marx kapitalistliku ekspluateerimise olemuse, klassivõitluse majandusliku aluse kapitalistlikus ühiskonnas, näitas, millises suunas ja kuidas areneb edasi kapitalistlik tootmisviis, ning andis sellega proletariaadile võimsa relva revolutsiooniliseks võitluseks. Monopolismieelse kapitalismi ajastul esines lisaväärtuse seadus keskmise kasuminormi seadusena. Imperialismi ajastul on lisaväärtuse seadus edasi arenenud ja konkretiseerunud ning esineb keskmist kasuminormi tunduvalt ületava monopoolselt kõrge kasumi (vt.) seadusena. Mida enam süveneb kapitalismi põhilise majandusseaduse toime, seda teravamaks muutub kapitalismi põhiline vastuolu (vt.) ja läheneb tema kokkuvarisemine.

KAPITALISMI PÕHILINE VASTUOLU — vastuolu tootmisprotsessi ühiskondliku iseloomu ja erakapitalistliku omastamisvormi vahel. Kapitalismi põhiline vastuolu avaldub vastuolus töö ja kapitali vahel, järjekindlalt arenevate tootlike jõudude ja kapitalistlike tootmissuhete vahel. Tootlike jõudude arenedes süveneb ühiskondlik tööjaotus, tugevnevad majanduslikud seosed üksikettevõtete vahel ja erinevate tootmisharude vahel ning toimub tootmise kontsentreerumine. Selle tagajärjel kujuneb kapitalistlike riikide majandus ühtseks tootmisprotsessiks, millest võtavad osa ja on üksteisest sõltuvad tuhanded ja miljonid inimesed. Kuid kogu see võimas tootmisaparaat on kapitalistide eraomanduses, kes kasutavad seda võimalikult suure kasumi saamiseks. Seepärast areneb kapitalist-

lik majandus stiihiliselt ja plaanitult ning seal valitseb tootmise anarhia. Teda iseloomustab proportsioonide pidev rikkumine, disproportsionaalsus. Kapitalistlik majandus areneb igas riigis ja rahvusvahelisel areenil üksikute kapitalistide ja kapitalistide gruppide vahel toimuva ägeda konkurentsivõitluse tingimustes. Et võita konkurentsivõitluses ja saada rohkem kasumit, laiendavad kapitalistid tootmist, rakendavad uut tehnikat ja suurendavad tööliste ekspluateerimist. Kasumit taga ajades laiendavad kapitalistid tootmist äärmiste piirideni. Samal ajal elanikkonna maksevõimeline nõudmine on piiratud tööjõu väärtusega; töötute armee suurenemine võimaldab maksta palka, mis on tööjõu väärtusest märksa madalam. Rahvahulkade tarbimine jääb pidevalt maha toodangu kasvust. Seetõttu kaasneb kapitalistlike riikide *natsionaalse rikkuse* (vt.) suurenemisega rahvahulkade viletsus. Kapitalismi põhiline vastuolu on majanduskriiside põhjuseks. Majanduskriiside ajal muutub kapitalismi põhiline vastuolu eriti teravaks. Kapitalismi arenedes muutub põhiline vastuolu üha teravamaks. Kodanlike valitsuste katsed tootmise anarhia likvideerimiseks ja kriiside vältimiseks mitmesuguste majanduslike abinõudega ei anna tulemusi, sest kapitalismi põhiline vastuolu säilib. Seda vastuolu ei saa kapitalistliku korra raames likvideerida. Seda saab likvideerida ainult sel teel, et erakapitalistlik omandivorm asendatakse sotsialistliku omandivormiga. Selleks tuleb töölisklassil pidada revolutsioonilist võitlust kapitalistide võimu vastu, kukutada kapitalistlik kord ja kehtestada proletariaadi diktatuur.

KAPITALISMI ÜLDKRIIS — kogu kapitalistliku maailmasüsteemi kriis, mis hõlmab kaasaegse kodanliku ühiskonna kõiki majandusliku ja poliitilise elu alasid. Kapitalismi üldkriis kujutab endast perioodi, mis on seotud «kapitalismi krahhiga kogu tema ulatuses ja sotsialistliku ühiskonna sündimisega» (V. I. Lenin, Teosed, 27. kd., lk. 107). Kapitalismi üldkriisi iseloomustavad sõjad ja revolutsioonid, võitlus sureva kapitalismi ja kasvava sotsialismi vahel. Ta hõlmab kapitalismi lagunemise ja hukkumise suhteliselt pikka ajaloolist perioodi, alates sotsialismi tekkimisest kuni tema ülemaailmse võiduni. Kuna sotsialismile ülemineku eeldused ei valmi eri maades üheaegselt ja uute maade revolutsiooniline väljalangemine kapitalistlikust süsteemist ei toimu korraga, on kapitalistlike ja sotsialistlike riikide kooseksisteerimine paratamatu. Kapitalismi üldkriisi peamiseks tunnuseks on maailma lõhenemine kaheks, oma ühiskondliku ja majandusliku olemuse poolest vastandlikuks süsteemiks. Samuti iseloomustab teda imperialismi koloniaalsüsteemi kriis, turgude probleemi järsk teravnemine ja sellega seoses ettevõtete krooniline alakoormatus ja krooniline massiline tööpuudus kapitalistlikes maades, kapitalismi kõigi vastuolude teravnemine ja süvenemine. Kapitalismi üldkriis algas Esimese maailmasõja ja Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni perioodil. Esimene maailmasõda tähistas «suurimat ajaloolist kriisi, uue ajastu algust» (V. I. Lenin, Teosed, 21. kd., lk. 79). Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon tähistas inimkonna otsustavat pöördumist kapitalismilt sotsialismile, ta avas proletaarsete revolutsioonide ajastu kapitalistlikes maades ja koloniaalrevolutsioonide ajastu imperialistide poolt rõhutavates maades. Maailma lõhenemine kaheks süsteemiks — kapitalistlikuks ja sotsialistlikuks süsteemiks — ning kahe süsteemi vaheline võitlus on kapitalismi üldkriisi peamiseks tunnuseks. NSV Liidu kogemused on näidanud kogu maailma töörahvale, et rahvamajandus võib areneda ka ilma kapitalistideta, et töölisklassi juhtimisel areneb maa kiiremini ja edukamalt kui kapitalistide võimul olles, et sellisel maal kasvab pidevalt rahva heaolu. Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon innustas mitte ainult kapitalistlike maade töölisklassi, vaid ka kõiki rõhutud rahvaid, suurendas nende revolutsioonilist initsiatiivi ja avas imperialismivastaste koloniaalrevolutsioonide ajastu. Sotsialismi võit NSV Liidus, fašistlike riikide purustamine Hitlerivastase koalitsiooni poolt, milles peaosa etendas Nõukogude armee, kommunistliku ülesehitustöö edusammud NSV Liidus, sotsialismi selgelt väljenduvad eelised kapitalismiga võrreldes ja rõhutud rahvaste võitlus imperialismi vastu põhjustasid kapitalistliku süsteemi kriisi edasist süvenemist. Kapitalistli-

kust süsteemist langes välja rida Euroopa ja Aasia maid. Jõudude vahekord sotsialistliku ja kapitalistliku süsteemi vahel muutus järsult sotsialismi kasuks ja kapitalismi kahjuks. Meie ajastu peajooneks on sotsialismi väljumine ühe maa raamidest ja muutumine maailmasüsteemiks. Lagunes ka ühtne maailmaturg. Kujunes välja kaks paralleelset turgu — kapitalismileeri maade turg ja sotsialismileeri maade turg. Sotsialistlik maailmasüsteem hõlmab praegu rea Euroopa ja Aasia maid rahvastikuga üle 1 miljardi inimese ehk rohkem kui $^1/_3$ inimkonnast; tema arvele langeb umbes 30 protsenti kogu maailma tööstustoodangust. Imperialismitsooni ahenemine avaldub ka koloniaalsüsteemi progresseeruvas lagunemises. Kolonialismi ikke alt on vabanenud rida maid, kes on asunud iseseisva arenemise teele. Päevakorras on imperialismi koloniaalsüsteemi täieliku likvideerimise küsimus. Kõik see süvendab kapitalismi vastuolusid, teravdab veelgi turgude probleemi ja annab kaasaegse kapitalismi majanduse arenemisele ebastabiilse iseloomu. Kapitalismi üldkriisi perioodil suureneb kapitalistlike maade arenemise ebaühtlus ja imperialismileeri sisemised vastuolud paratamatult teravnevad. Kodanlike maade majandus areneb monopolide üha suurema rikastumise, laiade töörahva hulkade ekspluateerimise tugevnemise ja elatustaseme edasise alanemise suunas, mis avaldub eriti asumaades ja sõltuvates maades, majanduse suureneva militariseerimise ja kapitalistlike riikide vahelise konkurentsivõitluse teravnemise suunas. Töörahva hulkade olukorra halvenemine avaldub tööliste rahapalga langemises, tööpuuduse suurenemises, töö intensiivistumises, inflatsiooni ja majanduse militariseerimise tagajärjel toimuvas hindade tõusus, maksude suurenemises ja talurahva olukorra halvenemises. Majanduse militariseerimine süvendab kõiki kapitalistliku süsteemi vastuolusid. Kapitalistliku tootmise kasv põrkab üha sagedamini kokku piiratud turustamisvõimalustega. Kujunevad välja tingimused veelgi sügavamate ja teravamate ületootmiskriiside tekkimiseks. Kapitalismi iseloomustab üldkriisi perioodil reaktsioonilise poliitika ja ideoloogia tugevnemine, kodanliku demokraatia mandumine, püüe kehtestada avalik kodanlik diktatuur, fašism. Sotsialism demonstreerib üha enam oma eeliseid võrreldes kapitalismiga. Aastail 1929—1956 suurenes NSV Liidu tööstustoodang rohkem kui 22 korda, kapitalistlike maade tööstustoodang aga ainult 99 protsenti. Kahe vastandliku ühiskondliku ja majandusliku süsteemi eksisteerimine on seotud vastuoludega, poliitilise ja ideoloogilise võitlusega nende vahel. Reaktsioonilised jõud valmistavad ette uut maailmasõda. Et aga rahu, demokraatia ja sotsialismi jõud üha kasvavad, ei ole sõja tekkimine enam fataalne paratamatus. Kogu maailma progressiivsed jõud võitlevad kestva rahuliku kooseksisteerimise ning erineva ühiskondliku ja poliitilise korraga maade majandusliku ja kultuurilise võistluse eest. Sotsialistlikule maailmasüsteemile on selles rahulikus võistluses kindlustatud lõplik võit.

KAPITALISMILT SOTSIALISMILE ÜLEMINEKU AJAJÄRK — eriline ajajärk ajaloos, mis algab poliitilise võimu kättevõitmisega ja rahvamajanduse juhtivate positsioonide enda valdusse võtmisega töötava talurahvaga liidus oleva tööliisklassi poolt ning lõpeb sotsialismi lõpliku ülesehitamisega. Üleminek sotsialismile ei saa toimuda ilma erilise üleminekuajajärguta, mille eelduseks on proletaarse revolutsiooni võit ja proletariaadi võimu kehtestamine. Üleminekuajajärgu jooksul saab proletariaat jagu ekspluateerijate vastupanust ja korraldab täielikult ümber kogu rahvamajanduse, arendab sotsialismi võiduks vajalikke tootlikke jõudusid, rajab sotsialistliku majanduse, tugevdab ennast kui jõudu, mis on võimeline juhtima riiki, kasvatama ümber väikekodanlikke hulki ja ehitama sotsialismi. Üleminekuajajärgu majandus tekib kapitalismi kukutamise, proletariaadi diktatuuri kehtestamise ning põhiliste tootmisvahendite sotsialistliku ühiskonnastamise tagajärjel. Üleminekuajajärgul on põhilisteks majandussektoriteks sotsialism, väikekaubatootmine ja kapitalism. Suurtööstuse, pankade ja transpordiettevõtete natsionaliseerimise tulemusena tekkinud ja ka sotsialistlikke kooperatiivseid ettevõtteid hõlmav sotsialistlik sektor etendab üleminekuajajärgu majanduses juhtivat osa. Väikekaubatootmise sektorisse

kuuluvad isiklikule tööle ja tootmisvahendite eraomandusele tuginevad ning turuga seotud talumajandid (keskmike talumajandid), samuti aga ka palgatööd mittekasutavad kodutööndajate majandid. Kapitalistlik sektor koosneb üleminekuajajärgul erakapitalistlikest tööstus- ja kaubandusettevõtetest ning kulakute talumajanditest. Kõrvuti nende põhiliste majandussektoritega võib üleminekuajajärgul esineda ka teisi majandusvorme, näiteks patriarhaalne, suurelt osalt naturaalne talumajandus, ning riigikapitalism (vt.). Üleminekuajajärgu põhilistele majandussektoritele vastavad järgmised klassid: töölisklass, väikekodanlus (eriti talurahvas) ja kodanlus. Üleminekuajajärgu põhiliseks vastuoluks on vastuolu sureva kapitalismi ja areneva sotsialismi vahel. Üleminekuajajärgul toimub äge klassivõitlus põhimõttel «kes — keda», võitlus tekkiva sotsialismi ja kukutatud, kuid lõplikult veel hävitamata kapitalismi vahel. Proletariaadi diktatuur teostab sel ajajärgul majanduspoliitikat, mille eesmärgiks on sotsialismi ülesehitamine ja mis tugineb töölisklassi ja talurahva tihedale koostööle töölisklassi juhtimisel, sotsialistliku tööstuse ja talumajanduse huvide seostamisele. Sotsialismi ülesehitamine nõuab võimsa sotsialistliku tööstuse rajamist ja talumajanduse koopereerimist. Kogu rahvamajanduse ulatuses lõpeb üleminekuajajärk kapitalistlike elementide likvideerimisega linnas ja maal, sotsialismi võiduga. Üleminekuajajärgul kapitalismi majandusseaduste toime järjest väheneb ning tekivad sotsialismi majandusseadused, millede mõjusfäär järjest laieneb. Oma tegevuses tugineb sotsialistlik riik objektiivsetele majandusseadustele, arvestades nende nõudeid ja kasutades neid sotsialismi ülesehitamise huvides. Kaubatootmist ja väärtusseadust kasutatakse sotsialismi huvides, kapitalistlike elementide vastu. Tuginedes Marxi ja Engelsi teesidele, lõi Lenin kapitalismilt sotsialismile ülemineku ajajärgu teooria, töötas välja üleminekuajajärgu majanduspoliitika printsiibid, millede rakendamine tagab sotsialismi võidu kapitalismi üle. (Vt. Uus majanduspoliitika, Lenini kooperatsiooniplaan, Põllumajanduse kollektiviseerimine NSV Liidus). Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon rajas esmakordselt tee sotsialismile. NSV Liit tegi edukalt läbi kapitalismilt sotsialismile ülemineku ajajärgu. Sotsialistliku majanduse ülesehitamisel ja kapitalismi üle võidu saavutamisel etendas otsustavat osa sotsialistlik industrialiseerimine — võimsa rasketööstuse kui riigi majandusliku iseseisvuse, kaitsevõime ja kogu rahvamajanduse sotsialistliku ümberkujundamise aluse loomine. Industrialiseerimise baasil valmistati ette ja viidi läbi väikekaubatootmise iseloomuga talumajanduse juhtimine sotsialistliku suurtootmise rööbastele, mis toimus väiketalupoegade vabatahtliku koopereerumise teel. NSV Liidus omandatud sotsialismi ülesehitamise kogemustel on suur tähtsus kõikidele maadele. Sotsialismile ülemineku konkreetsed ajaloolised tingimused on igal maal isesugused. Kuid kõikides kapitalismilt sotsialismile üleminevates maades esinevad järgmised üldised seaduspärasused: töörahva hulkade juhtimine ühel või teisel viisil läbiviidavas proletaarses revolutsioonis ja proletariaadi diktatuuri kehtestamisel töölisklassi poolt, kelle tuumikuks on marksistlik-leninlik partei, töölisklassi liit talurahva põhihulkadega ja töötava rahva teiste kihtidega; kapitalistliku omanduse likvideerimine ja põhiliste tootmisvahendite ühiskondliku omanduse kehtestamine; põllumajanduse järkjärguline sotsialistlik ümberkujundamine; rahvamajanduse plaanipärane arendamine sotsialismi ja kommunismi ülesehitamise ning töötajate elatustaseme tõstmise eesmärgil; sotsialistliku revolutsiooni teostamine ideoloogia ja kultuuri alal ning töölisklassile, töörahvale ja sotsialismi üritusele ustava arvuka haritlaskonna loomine; rahvusliku rõhumise likvideerimine ning rahvaste võrdõiguslikkuse ja vennaliku sõpruse sisseseadmine; sotsialismi saavutuste kaitsmine välis- ja sisemiste vaenlaste vastu; antud maa töölisklassi solidaarsus teiste maade töölisklassiga — proletaarne internatsionalism. Üleminekuajajärgu põhilised seaduspärasused on kõikidest võimalikest iseärasustest hoolimata samad. Sotsialismi ülesehitamise leninliku poliitika põhimõtted on kõikide maade jaoks ühised. Rahvademokraatiamaad rakendavad neid edukalt, kohandades neid oma maa konk-

reetsete olude ja iseärasustega. Teatud tingimustes on sotsialismile võimalik üle minna ka kapitalismieelsetelt majandusvormidelt (vt. Mittekapitalistlik arenemistee).

KAPITALISTLIK INDUSTRIALISEERIMINE — kapitalistlike maade tööstuslik arendamine, mille tagajärjel rasketööstus saavutab domineeriva seisundi. Kapitalistlik industrialiseerimine toimub stiihiliselt. Algas ta tööstusliku pöördega (vt.), mis toimus Inglismaal XVIII sajandi viimasel kolmandikul ja XIX sajandi esimesel veerandil ning levis XIX sajandi jooksul reas teistes maades. Kapitalistlikes maades hõlmab industrialiseerimine esialgu kergetööstuse harusid, mis nõuavad vähem vahendeid. Kergetööstuses käibib kapital kiiremini, mis tagab kasumi kiirema saamise. Rasketööstuse arenemine algab siis, kui kergetööstuses on juba akumuleerunud kasumid, kui tekib suur nõudmine kergetööstusele vajalike masinate ja mehhanismide järele, kui hakkab arenema raudteetransport. Kapitalistlike maade industrialiseerimise allikateks on kõigepealt oma maa palgatööliste ekspluateerimine ja talurahva laostamine. Suurt osa kapitalistlikus industrialiseerimises etendasid välisallikad, sealhulgas teiste maade ja eriti asumaade töötava rahva riisumine, sõjad, orjastavad laenud ja kontsessioonid. Kapitalistliku industrialiseerimise protsess viib lõpule kapitalistliku tootmisviisi võidu feodalismi üle, põhjustab kapitalismi vastuolude teravnemist, linna ja maa vahelise vastandlikkuse süvenemist, miljonite töötajate vaesumist ja kapitalistlike maade arenemise ebaühtluse suurenemist. Eriti teravaks muutuvad imperialismi ajastul kapitalistlike suurriikide ja iseseisva arenemise teele asuvate vähearenenud maade vastuolud. Imperialistlikud riigid pidurdavad tööstuse arenemist majanduslikult mahajäänud maades. Just sellepärast ei ole enamikul Aasia, Lõuna-Ameerika ja Aafrika maadest peaaegu üldse oma suurtööstust. Ligikaudu 70% kapitalistlike maade tööstuslikust tootmisest langeb Ameerika Ühendriikide, Suurbritannia ja Prantsusmaa arvele. Asumaade ja sõltuvate maade tööstus aga annab kõigest 5% kogu kapitalistlikust tööstustoodangust. Et tugevdada oma majanduslikku ja poliitilist sõltumatust, teostab rida koloniaalikkest vabanenud vähearenenud maid industrialiseerimist. Hoopis teistsugune võrreldes kapitalistliku industrialiseerimisega on oma olemuselt ja meetodilt sotsialistlik industrialiseerimine (vt.).

KAPITALISTLIK KAUBANDUS — kaupade ja lisaväärtuse realiseerimise protsess, kaubanduskapitali (vt.) rakendamise sfäär. Oma põhifunktsioone täites loob kaubanduskapital seose tootmise ja tarbimise (tootmisalase ja isikliku tarbimise) vahel. Kapitalistliku kaubanduse eesmärgiks ja tõukejõuks on kasum. Viimase peamiseks allikaks on lisaväärtuse osa, mille tööstuskapitalist loovutab kaupmehele. Oma kasumite suurendamiseks kruvivad kaubanduskapitalistid üles hindu, kasutavad ostjate petmiseks igasuguseid meetodeid ja ekspluateerivad väikekaubatootjaid. Imperialismi ajastul on juhtivad positsioonid niihästi kaubanduses kui ka tootmises kapitalistlike monopolide käes. Monopoolsete hindade kehtestamise teel kasutavad nad kaubandust ulatuslikult tarbijate täiendavaks ekspluateerimiseks, linna ja maa vahelise ning vähearenenud maade suhtes rakendatava mitteekvivalentse vahetuse vahendina. Kapitalistlikus majanduses valitseva anarhia ja konkurentsi ning eriti majanduskriiside ajal esinevate turustamisraskuste tõttu (mis on tingitud töörahva põhihulkade madalast ostuvõimest) on kapitalistlikule kaubandusele omane ühiskondliku töö raiskamine. Kapitalistlikku kaubandust iseloomustab suure arvu vahetalitajate, tootmisest tarbijateni kaupade kulgemise keerukate teede, liiga suurte kaubatagavarade ja kolossaalsete reklaamikulude esinemine. See kõik põhjustab suuri kulutusi ringlussfääris, mis lõppkokkuvõttes langevad raske koormana tarbijate põhihulkade, s. o. töötajate õlgadele. Kapitalistliku kaubanduse põhivormideks on hulgi- ja jaekaubandus. Hulgikaubandus on tööstus- ja kaubandusettevõtete vaheline kaubandus suurte kaubapartiidega. Kaubandus ühelaadiliste massiliste kaupadega toimub kaubabörsidel (vt.), tuginedes kindlaks määratud standarditele ja näidistele. Jaekaubandus kujutab endast kaupade müüki otseselt elanikkonnale. Kapitalismi arenedes toimub kaubandus-

kapitali kontsentreerumine ja tsentraliseerumine, millega kaasneb väike- ja keskmiste kaubandusettevõtete massiline laostamine ja käibest väljatõrjumine. Jaekaubanduses toimub see protsess suurte universaalkaupluste (kus on müügil mitmekesine kaupade sortiment) ja spetsialiseeritud kaupluste (kauplevad mingi ühe grupi kaupadega, näiteks jalatsite või rõivastega), standardsete hindadega kaupluste (kauplevad mitmekesiste, hindade järgi rühmitatud kaupadega), ahel- ehk paljude filiaalidega kaubandusfirmade ja saatekaubandusfirmade loomise teel. Kõrvuti monopoolsete suurettevõtetega säilivad kapitalistlikus kaubanduses ka väike- ja keskmised kauplused. Teatud osa etendavad kapitalistlike maade kaubanduses ka kooperatiivsed organisatsioonid.

KAPITALISTLIK LAIENDATUD TAASTOOTMINE — kapitalistliku tootmise perioodiline uuendumine, mille puhul osa lisaväärtusest muundub kapitaliks, akumuleerub, kutsudes esile tootmise laienemise. Marx avastas esmakordselt kapitali akumulatsiooni seadused ja näitas, et kapitalismile on iseloomulik laiendatud taastootmine. Ühiskondliku kapitali taastootmise ja akumulatsiooni analüüsi, mille viis läbi Marx, nimetas Lenin äärmiselt tähtsaks ja täiesti uueks. Kapitalistlik lihtne taastootmine (vt.) on laiendatud taastootmise aluseks ja lähtepunktiks, seepärast on kapitalistlikule lihtsale taastootmisele omased põhilised printsiibid ja seaduspärasused iseloomulikud ka laiendatud taastootmisele. Tootmise laiendamise tõukejõuks on üha suurema hulga lisaväärtuse saamine. Tootmise laiendamisele ja täiustamisele tõukab kapitaliste ka konkurents. Kapitalistliku laiendatud taastootmise käigus suureneb kapitalistide poolt ekspluateeritavate tööliste armee. Kapitalistliku ekspluateerimise suhted uuenevad laiendatud alusel. Kapitalistliku laiendatud taastootmise käigus kasvab kapitali orgaaniline struktuur (vt.), toimub kapitali kontsentreerumine (vt.) ja kapitali tsentraliseerumine (vt.), tekib ja suureneb tööstuslik reservarmee, süvenevad kapitalistliku ühiskonna klassivastuolud, sest kapitali akumulatsiooniga kaasneb proletariaadi vaesumine. Ühiskondliku kapitali laiendatud taastootmine eeldab, et tootmisvahendeid on toodetud rohkem kui neid kulutati, ja et natsionaalne tulu ehk uus toodetud väärtus ($v + m$), on suurem kui toodetud tarbeesemete väärtus. Neid seaduspärasusi illustreerib Marx järgmise skeemiga:

I alajaotus

$$4000\ c + 1000\ v + 1000\ m = 6000.$$

II alajaotus

$$1500\ c + 750\ v + 750\ m = 3000.$$

Oletame, et tootmise laiendamiseks kasutatakse kõigepealt ära osa I alajaotuse lisaväärtusest (500 m), mis läheb selle alajaotuse püsivkapitali (vt.) ja muutuvkapitali (vt.) suurendamiseks ning jaguneb nende vahel vastavalt kapitali orgaanilisele struktuurile, s. o. vahekorras 4 : 1. Osa valmistatud toodangust, samuti nagu lihtsa taastootmisegi puhul, realiseeritakse oma alajaotuse piirides. See on eeskätt I alajaotuse püsivkapital (4000 c) ja selle alajaotuse püsivkapitali suurendamiseks kasutatav osa lisaväärtusest (400 m). II alajaotuse piirides realiseeritakse produkt, mis võrdub selle alajaotuse muutuvkapitali (750 v) ja lisaväärtuse osa summaga. Ülejäänud toodang realiseeritakse alajaotustevahelise vahetuse teel. Tootmist laiendades nõuab I alajaotus täiendavalt tarbeesemeid, mida toodab II alajaotus. Ta pakub vahetuseks tootmisvahendeid $1000\ v + 100\ v + 500\ m$, s. o. 1600 ulatuses. See võimaldab II alajaotuse kapitalistidel kasutada osa lisaväärtusest püsiv- ja muutuvkapitali suurendamiseks. II alajaotuse kapitalistid peavad ostma tootmisvahendeid 1600 ulatuses. See tähendab, et nad taastavad nende poolt kulutatud kapitali 1500 c ja suurendavad seda veel 100 c võrra. See aga tekitab vajaduse (vastavalt II alajaotuse kapitali orgaanilisele struktuurile) täiendava arvu tööliste palkamiseks 50 v ulatuses. Marx näitas, et ühiskondliku kapitali laiendatud taastootmise elluviimiseks peab I alajaotuse $v + m$ olema suurem kui II alajaotuse c. Tootmise laiendamise puhul kasvab I alajaotus II alajaotusest kiiremini. Tootmisvahendite tootmise ülekaalukas kasv tarbeesemete tootmisega võrreldes on laiendatud taastootmise majandus-

seadus. Marxi taastootmisteooriat arendades analüüsis Lenin laiendatud taastootmise käiku, arvesse võttes tehnilist progressi ja kapitali orgaanilise struktuuri kasvu. Ta näitas, et Marxi poolt avastatud laiendatud taastootmise seaduspärasused, eriti aga tootmisvahendite tootmise ülekaalukas kasv, põhjustavad kapitalismi tingimustes rahvahulkade tarbimise veelgi suuremat mahajäämist tootmise kasvust, sest nende tarbimise tase on piiratud tööjõu väärtusega. Kapitali orgaanilise struktuuri kasv toob endaga paratamatult kaasa tööpuuduse suurenemise ja töölisklassi elatustaseme langemise. Ühiskondliku kapitali laiendatud taastootmise analüüs näitab, et kapitalistliku tootmise laiendamine toob endaga kaasa kapitalismi põhilise vastuolu (vt.) süvenemise, et vajalikud proportsioonid luuakse vaid lühikeseks ajaks vägivaldsel teel majanduskriiside (vt.) kaudu. Marx avastas kapitalistliku lihtsa ja laiendatud taastootmise analüüsi abil mitte üksnes taastootmise seaduspärasused kapitalismi tingimustes, vaid andis ka rea olulisi teoreetilisi seisukohti, milledel on suur tähtsus kõigile formatsioonidele, sealhulgas ka sotsialistlikule laiendatud taastootmisele (vt.).

KAPITALISTLIK LIHTNE KOOPERATSIOON — kapitalistliku tootmisviisi arenemise esialgne aste, töö kapitalistliku ühiskonnastamise varane vorm. Tekkis väikekaubatootmise lagunemise alusel. Lihtsa kapitalistliku kooperatsiooni tüüpi ettevõte kujutas endast tavaliselt tööstusettevõtet, kus töötas üheaegselt suurem või väiksem arv töölisi, kes täitsid samalaadseid tootmisfunktsioone. Hoolimata sellest, et töötati käsitsi ja ilma tööjaotuseta, oli kapitalistlikul lihtsal kooperatsioonil lihtsa kaubatootmisega võrreldes eeliseid. Juba üksiktöötajate jõupingutuste lihtne ühendamine tõi endaga kaasa tööviljakuse tõusu. Töötajate individuaalsed võimed tasakaalustusid, nende vahel tekkis võistlus, tootmisvahendeid ja tööjõudu vajati vähem ning tootmisaeg lühenes. Neid eeliseid kasutasid esimeste kapitalistlike töökodade omanikud üha suurema hulga lisaväärtuse saamiseks ja konkurentsivõitluses. Oma arenemise käigus muutus lihtne kapitalistlik kooperatsioon kapitalistlikuks manufaktuuriks (vt.), s. o. tööjaotusel rajanevaks kooperatsiooniks.

KAPITALISTLIK LIHTNE TAASTOOTMINE — kapitalistliku tootmise uuendumine, perioodiline kordumine muutumatus ulatuses; lisaväärtuse kapitaliseerimist ei toimu, vaid ta läheb tervenisti kapitalistide isiklikuks tarbimiseks. Marx analüüsis esmakordselt teaduslikult kapitalistlikku taastootmist. Uurides individuaalkapitali lihtsat taastootmist, näitas Marx, et taastootmise käigus loovad kapitalisti poolt ekspluateeritavad palgatöölised produkte, mis omastatakse kapitalisti poolt, kuigi produkte toodetakse niisama palju kui varemgi, s. o. tootmine ei laiene. Tootmisprotsessi tulemusena saab kapitalist produkti, millel on suurem väärtus kui tema poolt tootmisse paigutatud kapitalil. Müünud toodetud produkti, on kapitalistil võimalik alustada tootmist uuesti, tööliste poolt loodud lisaväärtust aga kasutada isiklikuks tarbimiseks. Tootmisprotsessi lõppedes osutub kapitalist nagu varemgi rikkuse omanikuks, see rikkus aga võimaldab tal uuesti palgatöölisi ekspluateerida. Töölisel aga, kelle palk ainult asendab tema tööjõu väärtuse, ei ole tootmisprotsessi lõppedes endiselt mitte midagi peale oma tööjõu ja ta on sunnitud seda müüma kapitalistlikule ettevõtjale. Seepärast taastoodetakse ekspluateerimissuhteid pidevalt. Lihtsa taastootmise analüüs näitab, et mitte kapitalist ei avansseeri töölist, vaid vastupidi, tööline avansseerib kapitalisti, saades palka alles pärast seda, kui ta on juba loonud produkti. Igasugune kapital on akumuleeritud kapital, väärtus, mis on loodud tööliste tööga ja on kapitalistide poolt tasuta omastatud. Ühiskondliku kapitali lihtsat taastootmist uurides avastas Marx kogu kapitalistliku majanduse seosed ja seaduspärasused, selgitas välja tootmise pideva uuendumise kindlustamiseks vajalikud harudevahelised proportsioonid. Et tootmine pidevalt uueneks, peab ühiskondlik produkt kapitalismi tingimustes läbi tegema ringlusstaadiumi, peab üle minema kaubavormist rahavormi ja rahavormist kaubavormi, s. t. ühiskondlik produkt tuleb realiseerida. Realiseerimise seaduspärasuste-

väljaselgitamiseks on tarvis arvesse võtta, et produktide naturaalvormi poolest koosneb ühiskondlik tootmine kahest suurest alajaotusest: tootmisvahendite tootmisest ja tarbeesemete tootmisest, ühiskondliku produkti väärtus aga sisaldab kolme osa: püsivkapitali (c), muutuvkapitali (v) ja lisaväärtust (m). Kogu toodetud produkti taastootmiseks ja lakkamatuks realiseerimiseks vajalikke tingimusi illustreeris Marx lihtsa taastootmise skeemiga.

I alajaotus

$$4000\ c + 1000\ v + 1000\ m = 6000$$

II alajaotus

$$2000\ c + 500\ v + 500\ m = 3000.$$

Marx näitas, et osa I alajaotuses toodetud produktist — 4000 c — realiseeritakse sellesama alajaotuse piirides, osa II alajaotuses toodetud produktist — 500 v ja 500 m — realiseeritakse samuti oma alajaotuse piirides. Kogu ülejäänud toodang, nimelt I alajaotuse 1000 $v + 1000\ m$ ja II alajaotuse 2000 c, tuleb realiseerida alajaotustevahelise vahetuse teel. Toodetud produkti realiseerimise põhitingimuseks lihtsa taastootmise puhul on võrdus: I $(v + m) =$ II c. See tähendab ühtlasi, et I ja II alajaotuse püsivkapitali summa peab võrduma I alajaotuse toodanguga, ühiskonna natsionaalne tulu (mõlema alajaotuse $v + m$ summa) aga peab võrduma II alajaotuse toodanguga. Sel tingimusel leiab kogu lisaväärtus realiseerimist, tootmine uueneb muutumatus ulatuses. Marx näitas, et kapitalistliku taastootmise proportsioonid kujunevad stiihiliselt, et proportsionaalsus esineb ainult erandina, nende proportsioonide pidev rikkumine aga on üldreegliks.

KAPITALISTLIK MAAILMAMAJANDUSE SÜSTEEM — maailmamajanduse süsteem, mis kujutab endast üksikute kapitalistlike maade natsionaalsete majanduste kogusummat ja kus valitsev seisund on väikesel arvul imperialistlikel suurriikidel. Tema kujunemine jõudis lõpule i m p e r i a l i s m i (vt.) ajastul selle tulemusena, et paljudes maades arenes kapitalistlik suurtööstus, arenes rahvusvaheline tööjaotus ja maailmaturg, hakati välja vedama kapitali ja mahajäänud maad allutati imperialistlike riikide väikesele grupile. Kapitalistlikud maad muutusid ühtse maailmamajanduse lülideks. Selle ühtsuse imperialistlik iseloom tingis moonutusi rahvusvahelises tööjaotuses: asumaad ja sõltuvad maad on tooraineripatsiks arenenud majandusega tööstusriikidele, kes kasutavad röövellikult asumaade ja sõltuvate maade ressursse, pidurdavad nende tootlike jõudude arenemist ning rõhuvad ja ekspluateerivad nende maade rahvaid. Kapitalismi arenemise käigus ei kujunenud rahvaste majandusliku lähenemise ajalooline tendents võrdõiguslike maade rahvaste koostöö teel, vaid ühtede maade allutamisega teistele, vähemarenenud maade rahvaste rõhumise ja ekspluateerimisega arenenumate maade poolt, asumaade ja sõltuvate maade majanduse allutamisega imperialistlikele riikidele. Maadevaheliste majanduslike sidemete imperialistlikud vormid ja meetodid kutsuvad esile töötajate pahameele, teravdavad kapitalismi klassivastuolusid. Kapitalistlikku maailmamajanduse süsteemi õõnestab ka imperialistlike riikide ja monopolide äge võitlus müügiturgude ja tooraineallikate pärast. K a p i t a l i s m i ü l d k r i i s i (vt.) perioodil toimub kapitalistliku maailmamajanduse süsteemi kokkuvarisemise ja sellest süsteemist rea maade väljalangemise protsess, nende maade sotsialismi teele ülemineku ja s o t s i a l i s t l i k u m a a i l m a m a j a n d u s e s ü s t e e m i (vt.) tekkimise protsess. Teatud aja jooksul kuni sotsialistliku revolutsiooni võiduni ülemaailmses ulatuses on kahe maailmamajanduse süsteemi — kapitalistliku ja sotsialistliku süsteemi — kooseksisteerimine paratamatu.

KAPITALISTLIK MAAILMATURG — omavahel väliskaubandusega seotud kapitalistliku maailma maade rahvuslike turgude kogusumma. Kapitalistlik maailmaturg tekkis juba XVI sajandil kapitalismi manufaktuuriperioodi tingimustes, mis oli kapitalistliku tootmise edasise kasvu tähtsaks eelduseks, kujunes täielikult välja ja hakkas XIX sajandil kiiresti laienema, olles kapitalistliku tootmisviisi võidu ning masinalise suurtööstuse arenemise tulemuseks reas Euroopa maades ja Ameerika Ühendriikides. Ühtse kõikehõlmava maailmaturu kujunemine jõudis lõpule

imperialismi staadiumil, kapitalistliku maailmamajanduse süsteemi loomise lõpulejõudmisega. Kapitalistliku maailmaturu iseloomujooned olenevad täielikult kapitalistliku tootmisviisi iseloomust ja arenemisest. Kapitalistlikule maailmaturule on iseloomulikud anarhia ja partnerite vahel kõige kasulikumate turgude pärast toimuv äge konkurentsivõitlus, erinev eelistollide süsteem valitsevate kapitalistlike rahvuste jaoks ja majanduslikult nõrkade rahvaste diskrimineerimine. Kapitalistliku maailmaturu kaudu, kasutades mitteekvivalentset vahetust (vt.), ekspluateerivad tööstuslikult arenenud maad mahajäänud agraarmaid ning allutavad nad endale majanduslikult. Kapitalistliku tootmise vastuolud põhjustavad kapitalistliku maailmaturu ebastabiilsust. Imperialismi ajastul kujuneb kapitalistlikul maailmaturul suurimate kasumite saamise eesmärgil välja rahvusvaheliste monopolide ülevõim, monopoolsete hindade kehtestamise eesmärgil jaotatakse nende vahel ära turud, riisutakse paljaks asumaad ja sõltuvad maad, kellede rikkused omandatakse monopolide poolt poolmuidu. Kapitalistlike maade arenemise ebaühtluse suurenemine imperialismi ajastul ja turgudeprobleemi äärmine teravnemine kapitalismi üldkriisi perioodil muudavad võitluse turgude ümberjaotamise pärast veelgi ägedamaks, põhjustavad häireid rahvusvahelises kaubanduses ja rahvusvahelistes arveldustes. Kapitalismi üldkriisi kaasaegsel etapil toimus ühtse kõikehõlmava maailmaturu lagunemine ja kahe paralleelse maailmaturu — kapitalistliku ja sotsialistliku maailmaturu tekkimine. Kapitalistliku maailmaturu vastuolud ja rahvusvahelises kaubanduses esinevad häired muutusid sel etapil eriti sügavateks, mida tingisid kapitalistliku ekspluateerimise sfääri ahenemine, imperialismi koloniaalsüsteemi lagunemine, rahvahulkade vaesumise suurenemine kapitalistlikes maades, nende maade majanduse militariseerimine, samuti aga ka sotsialismileeri maadega toimuva kaubanduse diskrimineerimine rea imperialistlike riikide valitsevate ringkondade poolt.

KAPITALISTLIK MONOPOL — kapitalistide koondis või liit, kes on enda kätte koondanud suurema, mõnikord aga ka otsustava osa antud majandusharu toodangu tootmisest ja turustamisest (vt. Kartell, Sündikaat, Trust, Kontsern). Monopolid tekkisid kui tootmise ja kapitali kõrge kontsentratsioonitaseme paratamatu tulemus. Monopolide valitsemine kapitalistlike maade majanduses ja poliitikas moodustab imperialismi olemuse. Tööliste ekspluateerimise, oma kaupadele monopoolselt kõrgete ja väiketootjate kaupadele monopoolselt madalate hindade kehtestamise, mahajäänud ja vähearenenud maade rahvaste orjastamise ja süstemaatilise ekspluateerimise teel suurendavad monopolid oma kasumeid kapitalismi ajaloos enneolematu tasemeni. Eriti suuri kasumeid saavad nad sõdade ja majanduse militariseerimise tingimustes. Monopoolselt kõrgete kasumite saamise eesmärgil allutavad monopolid endale riigiaparaadi ja kasutavad seda ulatuslikult. Monopolide valitsemine süvendab kapitalismi põhilist vastuolu — vastuolu tootmise ühiskondliku iseloomu ja omastamise erakapitalistliku vormi vahel. Sel pinnal tugevneb kapitalistliku tootmise anarhia, teravneb konkurents, tekib seisaku ja roiskumise tendents, majanduskriisid muutuvad järjest katastroofilisemaks, töörahva aineline elatustase langeb ja klassivõitlus teravneb. Monopolide ülevõim intensiivistab tootmise ühiskonnastamise protsessi eraomanduse tingimustes ja valmistab ette materiaalsed eeldused ühiskonna sotsialistlikuks ümberkujundamiseks.

KAPITALISTLIK RAHVASTUSSEADUS — majandusseadus, mille järgi osa kapitalistliku ühiskonna töötavast elanikkonnast muutub ühiskondliku kapitali taastootmise protsessis suhteliselt üleliigseks ja satub nälja ja viletsuse kätte. Kapitali akumuleerumise käigus, tehnilise progressi, tootmise mehhaniseerimise ja automatiseerimise tulemusena muutub üha suurem osa kapitalist tootmisvahenditeks ning töötajõu palkamiseks minev osa kapitalist suhteliselt väheneb. Selle tulemusena nõudmine tööjõu järele suhteliselt väheneb ja osa töölisklassi muutub tööstuteks. Liigrahvastiku kasvu soodustavad: naiste ja laste töö kasutamise laiaulatuslik levimine, mille tagajärjeks

on ühe osa täiseaeliste meestööliste väljatõrjumine tootmisest; tööpäeva pikendamine ja töö intensiivistamine, mille tulemusena kapitalistide vajadus tööjõu järele väheneb; väikekaubatootjate hulkade laostumine kapitalistliku suurtootmise konkurentsi survel niihästi linnas kui ka maal. Töörahva petmise eesmärgil seletavad kodanlikud ideoloogid liigrahvastiku tekkimist mitte kapitalismi seadustega, vaid loodusseadustega (vt. Maltuslus) või inimeste psüühikaga (vt. Keynes). Kapitalistlik rahvastusseadus on ajalooline seadus, mis on omane ainult kapitalistlikule tootmisviisile ja pärast kapitalismilt sotsialismile üleminekut kaotab oma jõu.

KAPITALISTLIK TOOTMISVIIS — materiaalsete hüvede tootmise viis, mis on rajatud tootmisvahendite kapitalistlikule eraomandusele ja palgatöö ekspluateerimisele. Feodaalkorda asendanud kapitalistlik kord kujutab endast niisugust ühiskondlikku korraldust, mille puhul ühiskond on jagunenud kaheks põhiliseks klassiks: tootmisvahendite omanike klassiks ja juriidiliselt vabade, kuid ilma igasuguse omandita ja elatusvahenditeta ning näljasurma ähvardusel oma tööjõudu kapitalistidele pidevalt müüma sunnitud inimeste klassiks. Kapitalistlik tootmisviis on ajalooliselt piiratud, olles viimne inimese ekspluateerimisele rajatud ühiskondlik-majanduslik formatsioon. Kapitalistliku tootmisviisi tõukejõuks ja peamiseks stiimuliks on kapitalistide poolt kasumi saamine, mille allikaks on lisaväärtus, palgatööliste tasuta töö. Feodalismiga võrreldes on kapitalistlik tootmisviis progressiivsem, sest ta viis ühiskonna tootlikud jõud kõrgemale arenemistasemele, tõstis tunduvalt ühiskondliku töö viljakust, viis läbi töö ja tootmise tohutu ühiskonnastamise, suurendas järsult tootmise mahtu ja tõstis selle tehnilist taset. Kuid uue tehnika kasutuselevõtmist reguleerib ainult kapitalistide kasum ja kasutatakse teda alati töörahva ekspluateerimise tugevdamiseks. Arendanud ühiskonna tootlikud jõud enneolematu tasemeni, tõi kapitalistlik tootmisviis temale omaste lepitamatute vastuolude, pahede ja paisete tõttu endaga kaasa ühiskonna suurema osa laostumise ja viletsuse, sest ühiskondliku tootmise suurenemisest saadav kasu omastatakse kapitalistide poolt. Kapitalistlik tootmisviis viib linna ja maa vahelise vastandlikkuse, vaimse ja füüsilise töö vahelise vastandlikkuse äärmuseni. Kapitalistlikku majandust reguleerivad stiihilised majandusseadused, ta areneb anarhiliselt. Kapitali kontsentreerumise ja tsentraliseerumise tulemuseks on käputäie kapitalistide rikastumine, kapitali akumulatsioon ühel poolusel ning proletariaadi vaesumine ja väiketootjate laostumine teisel poolusel. Kapitalistliku tootmisviisi põhiliseks vastuoluks on vastuolu tootmise ühiskondliku iseloomu ja omastamise erakapitalistliku vormi vahel. See tingib kaupade ületootmise majanduskriiside paratamatuse kapitalismi tingimustes, sest turg ei suuda neid kaupu töötajate ostuvõime piiratuse tõttu vastu võtta. Töötajate elatustase aga püsib kapitalistliku korra tingimustes äärmise miinimumi piirides ja jääb alati maha tootmise kasvust. Majanduskriiside ajal toimub ühiskonna tootlike jõudude massiline hävitamine, tööpuudus kasvab järsult, määratu suured inimhulgad eemalduvad tootlikust tööst, seadmed seisavad kapitalistlikes ettevõtetes tegevusetult, vahel aga hävitatakse neid füüsiliselt. Koos kapitalismi arenemisega tõuseb tööliste ekspluateerimise aste, kõik kapitalistliku korra vastuolud teravnevad, klassivõitlus kapitalistide ja tööliste vahel intensiivistub ja muutub üha teravamaks, vastandlikkus linna ja maa vahel süveneb. Erilise teravuse omandavad need vastuolud imperialismi (vt.) ajal. Monopolistliku kapitalismi ülevõim kodanlikes maades muudab kapitalistliku korra majanduslikud ja klassivastuolud äärmiselt teravaks. Roiskumise tendents, parasitism ning kapitalistlike maade majandusliku ja poliitilise arenemise ebaühtlus imperialismi ajastul nõrgendavad üha enam ja enam kapitalistliku tootmisviisi alustugesid. Imperialism on sotsialistliku revolutsiooni eelõhtu. Imperialismi ajastul omandab vastuolu kapitalistlike tootmissuhete ja ühiskonna kasvanud tootlike jõudude vahel erilise teravuse. Kapitalism ei suuda tema enda poolt loodud tootlike jõududega enam toime tulla, kapitalistlik tootmisviis on ajalooliselt oma aja ära elanud ja tuleb asendada

uue, progressiivsema ühiskonnakorraga. Tootmisprotsessi ühiskondliku iseloomu arenemine, mis toimub kapitalistliku ühiskonna rüpes, loob objektiivsed materiaalsed eeldused üleminekuks uuele, sotsialistlikule tootmisviisile (vt.). Kapitalismi tingimustes tekib, koondub ühte ja organiseerub töölisklass, kes liidus talurahvaga moodustab ühiskondliku jõu, mis suudab kukutada iganenud ühiskonnakorra ja asendada kapitalismi sotsialismiga. Monopolistliku kapitalismi tingimustes kujunevad vajalikud tingimused, mis võimaldavad töölisklassil kõigi teiste ekspluateeritavate hulkade eesotsas läbi murda imperialismisüsteemi nõrgast lülist, teostada sotsialistlik revolutsioon esialgu ühel maal eraldi, seejärel aga ka teistes maades. Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võidu ja järgneva sotsialistliku ülesehitustöö tulemusena kehtestati esmakordselt inimkonna ajaloos sotsialistlik tootmisviis NSV Liidus. Sõjajärgsel perioodil asusid sellele teele ka mitmed teised lääne- ja idamaad.

KAPITALISTLIK TSÜKKEL — kapitalistliku tootmise arenemises ühe majanduskriisi (vt.) algusest kuni teise kriisi alguseni pidevalt korduv periood. Kapitalistlik tsükkel hõlmab nelja faasi: kriisi, depressiooni, elavnemist ja tõusu. Kapitalismi arenemise tsükliline iseloom aeglustab tootlike jõudude arenemist, majanduskriiside ajal aga tingib nende otsest purustamist.

KAPITALISTLIK TÖÖDISTSIPLIIN — tööliste allutamine kapitalile, kord, millele kapitalismi tingimustes peavad töölised nälja ja viletsuse ähvardusel alluma, kord, mille puhul nad peavad töötama kapitalisti kasuks, loovutama temale lisaprodukti. Vallandamise oht, samuti aga ka järelevaatajate tegevus ja trahvid sunnivad töölist tööprotsessis kapitalisti tahet täitma. Kapitalismi arenemise käigus võetakse kasutusele higi väljapressimise süsteemid (vt.), mis sunnivad töölist tööprotsessis ennast liigselt pingutama ja oma jõudu kiiresti välja kurnama. Tähtsat osa kaasaegses kapitalistlikus ettevõttes etendavad konveier ja vooltootmise süsteem, mis sunnivad töölist eriti pingeliselt töötama. Kapitalismi üldkriisi tingimustes hakkab kodanlus kapitalistliku töödistsipliini tugevdamise eesmärgil majandusliku sunni kõrval üha enam rakendama otsese sunni abinõusid — erilise seadusandluse kaudu, vabrikupolitsei loomise teel jne. Siia kuulub ka sunniviisiline töö tema mitmesugustes vormides. Kapitalistliku töödistsipliini säilitamise ja tugevdamise abinõudeks on ka mitmesugused võlasõltuvuse ja otsese võlaorjuse vormid, mitmesugused maa rentimise süsteemid jne. Ulatuslikult on hakanud levima spetsiaalsed töölistevastased seadused, nagu näiteks Taft-Hartley seadus Ameerika Ühendriikides, ja teised otsese sunni abinõud, millede eesmärgiks on sundida töölisi tootmises sõnakuulelikult alluma kapitalisti tahtele.

KAPITALISTLIKE MAADE MAJANDUSLIKU JA POLIITILISE ARENEMISE EBAÜHTLUSE SEADUS IMPERIALISMI AJASTUL — monopolistliku kapitalismi objektiivne seadus, mis avastati V. I. Lenini poolt ja tähendab seda, et imperialismi ajastul arenevad ühed maad hüppeliselt, võrreldes teiste maadega, ühed maad tõrjutakse maailmaturult teiste maade poolt kiiresti välja, juba jaotatud maailm jaotatakse perioodiliselt ümber sõja abil, konfliktid imperialismileeris teravnevad, ülemaailmse kapitalismi rinne nõrgeneb ning tekib võimalus selle rinde läbimurdmiseks üksikute maade proletariaadi poolt ja olukord, kus sotsialismi võit on võimalik ja paratamatu esialgu üksikutes maades. Kapitalistliku eraomanduse, konkurentsi ja tootmise anarhia tingimustes on ebaühtlus tootmise arenemise lahutamatuks jooneks; ta on kapitalismile omane tema kõigil ajalooetappidel. Monopolismieelsel ajajärgul, kui tootmine oli killustatud suure hulga suhteliselt väikeste ettevõtete vahel, kui valitses vaba konkurents ja puudusid monopolid, arenes kapitalism võrdlemisi sujuvalt. Ühed maad jõudsid teistele järele ja läksid neist ette evolutsiooni korras, ilma hüpeteta ja sõjaliste katastroofideta. Olukord muutus põhjalikult koos üleminekuga imperialismile, kui tootmise ja kapitali kontsentratsiooni protsess ning tehnika areng jõudsid kõrgele tasemele, kui tekkisid monopolid ja hakkas valitsema finantskapital, kui kapitali hakati välja vedama, kui maailma territoriaalne ja

majanduslik jaotamine imperialistlike riikide vahel oli juba lõpule viidud ja algas terav võitlus nende vahel maailma ümberjaotamise pärast. Neis tingimustes kasutavad teistest hiljem kapitalistlikule arenemisteele astunud maad tehnilise progressi saavutusi (täiuslikumaid masinaid, uusi tootmismeetodeid jne.) selleks, et oma võistlejaist ette jõuda, mööda minna. Seoses erinevate kapitalistlike maade tootmistaseme nivelleerumisega tekkisid tingimused ühtede maade hüppeliseks arenemiseks teiste maade suhtes. Seda arengu hüppelisust intensiivistab ka kapitali väljavedu. Need kodanlike riikide imperialistlikud rühmitused, kes varem olid mahajäänute seisundis, tõstavad nüüd, olles oma võistlejaist ette jõudnud, üles küsimuse turgude ja mõjusfääride ümberjaotamisest vastavalt uuele jõudude vahekorrale. Kapitalistlike maade arenemise ebaühtlus muutub imperialismi arenemise otsustavaks jõuks, kujuneb tõsiste vastuolude otseseks põhjuseks imperialistide vahel, kes oma kasuahnetel eesmärkidel võtavad mõnigi kord abiks sõjalise kokkupõrke. See kõik, nõrgendades kogu kapitalistlikku süsteemi, kergendab tema rinde läbimurdmist kõige nõrgemas punktis. Marx ja Engels tulid monopolismieelset kapitalismi uurides järeldusele, et sotsialism võib võita ainult üheaegselt kõigis maades. Arendades marksistlikku teooriat vastavalt imperialismi tingimustele ja lähtudes kaasaegse kapitalismi majandusliku ja poliitilise arenemise ebaühtluse seadusest, jõudis V. I. Lenin järeldusele, et sotsialistliku revolutsiooni võit on võimalik esialgu mõnedes maades või isegi ühel maal eraldi. Sotsialistliku revolutsiooni edasine arenemine toimub üksikute maade väljalangemisega kapitalistlikust süsteemist. Kahe süsteemi vahel toimuv võitlus on kapitalismi üldkriisi perioodi iseloomulik joon. Lenini poolt loodud uus sotsialistliku revolutsiooni teooria oli tõhusaks relvaks kommunistlikele ja töölisparteidele ning kõigile töötajaile nende võitluses sotsialismi eest. Faktist, et üksikutes maades võidab sotsialism eri ajal, tuleneb objektiivne vajadus maailmamajanduse sotsialistliku süsteemi loomiseks ning võimalus sotsialistliku ja kapitalistliku süsteemi rahulikuks kooseksisteerimiseks ja nende vaheliseks majanduslikuks võistluseks.

KAPITALISTLIKU AKUMULATSIOONI ÜLDINE SEADUS — kapitalistliku tootmisviisi majandusseadus, mis peegeldab kapitalistide klassi rikkuse kasvu ning tööliklassi vaesumise ja ekspluateerimise suurenemise vastastikust seost. Marx, kes selle seaduse avastas ja teda teaduslikult põhjendas, tõestas, et rikkuse akumulatsioon ühel poolusel on samal ajal viletsuse, töövaeva ja orjuse akumulatsioon vastaspoolusel, s. o. tööliklassi poolel. «Mida suurem on ühiskondlik rikkus, funktsioneeriv kapital, tema kasvamise ulatus ja energia, niisiis, mida suurem on proletariaadi absoluutne suurus ja tema töö tootlik jõud, seda suurem on tööstuslik reservarmee. Saadaolev töö- jõud areneb nendesamade põhjuste tõttu, kui kapitali laienemisjõudki. Tööstusliku reservarmee suhteline suurus kasvab järelikult koos rikkuse jõududega. Aga mida suurem on see reservarmee võrreldes tööliste tegevarmeega, seda hulgalisem on alaline ülerahvastus, kelle viletsus on pöördproportsionaalne tema töövaevaga. Lõpuks, mida suuremad on tööliklassi kerjuslikud kihid ja tööstuslik reservarmee, seda suurem on ametlik pauperism. See on kapitalistliku akumulatsiooni absoluutne, üldine seadus» (K. Marx, Kapital, I kd., lk. 560). Kapitali akumulatsioon, mille allikaks on lisaväärtus, suurendab kapitalina funktsioneeriva rikkuse hulka, aitab kaasa tema kontsentreerumisele ja tsentraliseerumisele ning toob ühtlasi kaasa tööliste arvu suurenemise. Tehnika arenemine, mida kiirendab konkurents ja mis on kapitali orgaanilise struktuuri (vt.) kasvu aluseks, tingib töö tootliku jõu suurenemise. Muutuvkapital, suurenedes absoluutselt, kasvab aeglasemalt kui püsivkapital ja kogu ühiskondlik kapital tervikuna. Tööliklass, põhjustades kapitalismi tingimustes kapitali akumulatsiooni, toodab järjest rohkem vahendeid, mis muudavad teda ennast suhteliselt liigseks. See suhteline ülerahvastus tekitab tööstusliku reservarmee, kelle ülalpidamine langeb kogu tööliklassi õlgadele. Sundides üht osa tööliklassist ülemäära töötama, mää-

ravad kapitalistid miljoneid töövõimelisi inimesi sunnitud jõudeelule; reservarmee konkurents aga sunnib tööliskiassi töötavat osa tegema üle jõu käivat tööd ja põhjustab tööliskiassi ekspluateerimise suurenemist. Kapitalistliku akumulatsiooni üldise seaduse toime avaldub proletariaadi relatiivses vaesumises (vt.) ja proletariaadi absoluutses vaesumises (vt.), talurahva hulkade laostumises ja proletariseerumises. (Vt. Kapitalistlik rahvastusseadus.) Imperialismi ajastul ja kapitalismi üldkriisi perioodil töörahva vaesumise protsess intensiivistub. Kuristik kodanliku ühiskonna parasiitliku ladviku luksuse ja pillamise ning miljoniliste rahvahulkade viletsuse vahel süveneb. Seetõttu vastuolu töö ja kapitali vahel teravneb. Marksistlik-leninlik õpetus kapitali akumulatsioonist annab proletariaadile võimsa relva võitluses kapitali ikke vastu. Kapitalism ise sünnitab oma hauakaevaja — proletariaadi —, keda õpetab, ühendab ja organiseerib kapitalistliku tootmisprotsessi enda mehhanism. Kapitalistide võimu kukutamine, proletariaadi diktatuuri kehtestamine, kapitalistide ekspropriieerimine ja ühiskonna sotsialistlik ümberkujundamine muutub objektiivselt paratamatuks.

KAPITALISTLIKU MAJANDUSE MILITARISEERIMINE — vt. Militarism.

KAPITALISTLIKU TÖÖSTUSE KODUSÜSTEEM — vt. Kodutööstus.

KARTELL — monopolistlik liit, millest osavõtjad sõlmivad monopoolse kasumi saamise huvides kokkuleppe hindade, müügiturgude, tootmise mahu, patentide vahetamise, tööjõu palkamise tingimuste jne. kohta. Sealjuures säilitavad kartelli astunud ettevõtted või monopolistlikud koondised kommertsja tootmisalase iseseisvuse. Kartellis toimub võitlus kvootide pärast, s. o. kartelli poolt igale osavõtjale kaupade realiseerimise alal antava osa pärast. See võitlus põhjustab sageli kartelli lagunemist. Äge võitlus toimub ka kartellide ja «metsikute» (s. o. kartellidesse mittekuuluvate) ettevõtete vahel, mitmesuguste tööstusharude kartellide vahel jne. Kõrvuti üksikute maade kartellidega luuakse ka rahvusvahelisi kartelle. Kartellid suurendavad suurte kapitalimagnaatide võimsust, tugevdavad tööliskiassi ekspluateerimist ja kujutavad endast ülemaailmse reaktsiooni koldeid (vt. Kapitalistlik monopol, Imperialism).

KASUM — kapitalistlikus ühiskonnas: tulu, mida funktsioneeriv kapitalist saab kapitali rakendamisel; lisaväärtuse muundunud vorm. Kapitalistile on kasum kauba müügist saadud summa ja tootmiskulude vahe. Kauba müümisega realiseerib kapitalist kauba tootmiskulusid ületava väärtuse ülejäägi, mis moodustabki kasumi. Kindlaks tehes oma ettevõtte tulutoovust, tasuvust, kõrvutab kapitalist kaupade realiseerimisel saadud ülejääki kogu tootmisse paigutatud kapitaliga. Lisaväärtus, võetuna kogu kapitali suhtes, võtab kasumi kuju. Sealjuures tekib petlik näilikkus, nagu oleks kasum kogu avansseeritud kapitali sünnitis. Niiviisi varjab kasumi vorm ekspluateerimissuhteid ja ekspluateerimise ulatust kapitalistlikus ühiskonnas (vt. Kasuminorm). Tekkinud pettekujutlust tugevdab see, et kapitalismi arenedes kujuneb välja keskmine (üldine) kasuminorm (vt.), mille tulemusena ühesuuruste kapitalide kohta tuleb ühepalju kasumit. Tegelikult on kasum lisaväärtuse muundunud vorm, mida loob tööliste töö, ta on muutuvkapitali (vt.) sünnitis. Kasum on kapitalistliku tootmise eesmärgiks. Kapitalistid on valmis kõige elajalikumateks ja ebainimlikumateks tegudeks, et aga saada suuremaid kasumeid. Mida rohkem saab kapitalist kasumit, seda kiiremini kasvab tema kapital, seda rohkem on tal võimalusi konkurentide väljatõrjumiseks. Imperialismi ajal kindlustavad kapitalistlikud monopolid endale monopoolselt kõrgete kasumite saamise töötava rahva ekspluateerimise tugevdamise, keskkodanluselt ühe osa kasumite äravõtmise, vähearenenud maade ja asumaade riisumise, sõdade ja majanduse militariseerimise arvel.

Sotsialistlikus ühiskonnas nimetatakse kasumiks seda osa puhastulust, mis sotsialistlikes ettevõtetes luuakse lisatööga ühiskonna jaoks ja esineb ettevõtte puhastuluna. Kapitalistliku kasumiga ja selle saamise räpaste allikatega ei ole tal midagi ühist. Sotsialist-

like ettevõtete kasum ei kajasta ekspluateerimise suhteid, mis eksisteerivad kapitalismi tingimustes, sest tootmisvahendid ei kujuta endast era-, vaid ühiskondlikku omandit, rahvamajandus aga areneb plaanipäraselt, kusjuures eesmärgiks on kogu ühiskonna ja tema iga liikme vajaduste rahuldamine. Kasum kujutab endast toodangu hinna ja omahinna vahet ettevõttes. Kui toodangu hinda, mida saab ettevõte, on arvatud ka riigi tsentraliseeritud puhastulu (käibemaksu näol), siis tuleb kauba hinna ja omahinna vahest omakorda maha arvata veel käibemaks. Jääk moodustabki kasumi. Seega kajastab kasum hinna endiseks jäämise korral otseselt omahinna muutumist. Kasum on sotsialistlikus ühiskonnas üheks ettevõtte majandusliku tegevuse, tema rentaabluse tähtsamaks näitajaks. Osa kasumist jääb ettevõtetele tootmise laiendamiseks, töötajate sotsiaalsete ja elutarbeliste tingimuste parandamiseks ning premeerimiseks. Teine osa laekub kasumieraldistena (vt.) riigieelarvesse üldriiklike vajaduste rahuldamiseks.

KASUMIERALDISED — riikliku sotsialistliku ettevõtte puhastulust (kasumist) riigieelarvesse äravõetav osa. Kasumieraldised, mida riigieelarvesse kannavad üle isemajandavad riiklikud ettevõtted ja majandusorganisatsioonid, on käibemaksu kõrval sotsialistliku riigi rahanduslike ressursside tähtsaimaks allikaks. Riigieelarvesse ülekantavate kasumieraldiste üldsumma määratakse kindlaks finantsplaaniga kui vahe kogu plaanilise kasumi ja tema selle osa vahel, mis jääb plaanis ettenähtud ulatuses ettevõtete käsutusse tootmise laiendamiseks antud ettevõtetes või tootmisharus (kapitaalmahutusteks ja omakäibevahendite suurendamiseks) ning ettevõttefondi (vt.) moodustamiseks. Riigieelarvesse kantakse üle kogu sovhooside puhastulu, välja arvatud see osa, mis läheb tootmise laiendamiseks ja valitsuse otsuse alusel loodavate erifondide moodustamiseks. Kasumieraldiste norm määratakse kindlaks protsentides ettevõtte või majandusorganisatsiooni (peavalitsuse, trusti) plaanilisest kasumist. Üksikettevõtetele ja majandusorganisatsioonidele määratavad kasumieraldiste normid on erinevad ning sõltuvad ühe või teise majandusorganisatsiooni plaanilisest kasumist ja rahaliste vahendite plaanilisest vajadusest omaenda otstarveteks. Tootmise mahu suurenemise ja rentaabluse tõusu tagajärjel suurenevad ka kasumieraldistena riigieelarvesse laekuvate rahaliste ressursside hulk ja osatähtsus süstemaatiliselt. Kui 1940. aastal moodustasid riigieelarvesse laekunud kasumieraldised 2,17 miljardit rubla, siis 1956. aastal oli neid juba 10,12 miljardit rubla. Kasumieraldiste osatähtsus riigieelarve tulude üldmahus aga on tõusnud 12%-lt 1940. aastal 17,3%-ni 1956. aastal.

KASUMINORM — kapitalistlikus ühiskonnas lisaväärtuse ja kogu tootmisse mahutatud kapitali suhe, väljendatuna protsentides. Kasuminormi abil tehakse kindlaks kapitalistliku ettevõtte tulukus. Tavaliselt mõeldakse kasuminormi all kasumi aastanormi, s. o. aasta jooksul saadud lisaväärtuse suhet kogu sama aja jooksul avansseeritud kapitaliga, väljendatuna protsentides. Kasuminormi valem on $\frac{m}{c+v}$, kus m on lisaväärtus, c — püsivkapital ja v — muutuvkapital. Kasuminorm on alati lisaväärtuse normist (vt.) madalam, sest kasuminorm kujutab endast lisaväärtuse suhet kogu avansseeritud kapitaliga, mitte aga selle ühe osaga (muutuvkapitaliga), nagu lisaväärtuse normi puhul. Kasuminorm on lisaväärtuse normi muundunud vorm, ta maskeerib kapitalistlikku ekspluateerimist. Kasuminorm sõltub: lisaväärtuse normist — mida kõrgem on lisaväärtuse norm, seda kõrgem on kasuminorm; kapitali orgaanilisest struktuurist (vt.) — mida madalam on kapitali orgaaniline struktuur, seda suurem on muude võrdsete tingimuste puhul kasuminorm; kapitali käibekiirusest — mida kiirem on kapitali käive, seda kõrgem on kasumi aastanorm; kokkuhoiust püsivkapitali kasutamisel jne. Erinevates tootmisharudes ei ole kapitali orgaaniline struktuur ühesugune, seepärast on neil ka kasuminorm erinev. Ent tootmisharudevahelise konkurentsi (vt.) tagajärjel need erinevad kasuminormid võrdsustuvad keskmiseks (üldiseks) kasuminor-

miks (vt.). Kasuminormide võrdsustumine toimub kapitali (ja töö) valgumisega ühtedest harudest teistesse. Monopolismieelse kapitalismi tingimustes toimib keskmise kasuminormi seadus: ühesuurustelt erinevatesse tootmisharudesse paigutatud kapitalidelt saavad kapitalistid konkurentsi tagajärjel üldreeglina võrdset kasumit. Kapitalismi arenedes kapitali orgaaniline struktuur pidevalt kasvab. Selle mõjul tekib keskmise kasuminormi alanemise tendents (vt. Kasuminormi langemise tendentsi seadus). Imperialismi perioodil saavad kapitalistlikud monopolid monopoolselt kõrget kasumit (vt.)

KASUMINORMI LANGEMISE TENDENTSI SEADUS — seadus, mille toimel keskmisel kasuminormil on kapitalismi arenedes langemise tendents. Iga kapitalist püüab suurendada ja odavdada oma tootmist, laiendada oma kaupade realiseerimist ja saada endale lisakasumit. Kõige kõrgema kasumi saamise püüe ja konkurentsivõitlus on tehnilise progressi, uute masinate ja uute kapitalistliku tootmise meetodite rakendamise ainsateks stiimuliteks. Ettevõtete tehnilise varustamise protsessi tulemuseks on kapitali orgaanilise struktuuri (vt.) kasv, mis lõppkokkuvõttes põhjustab üldise kasuminormi langemise. Kasuminorm (p') väljendub lisaväärtuse ja kogu avansseeritud kapitali suhtena: $p' = \frac{m}{c + v}$. Valemist järeldub, et püsivkapitali kasvamisel muutuvkapitalist kiiremini kasuminorm langeb, kuigi kasumi üldine mass suureneb. Oletame, et ühiskondlik kapital moodustab 300 ühikut (200 c + 100 v). Kapitali orgaaniline struktuur ($\frac{c}{v}$) võrdub suhtega 2 : 1. Kui lisaväärtuse norm on 100% ja toodetakse 100 m, siis kasuminorm võrdub 33,3%-ga ($p' = \frac{100\ m}{200\ c + 100\ v}$). Kui kapitalistid masinaid rakendades suurendavad kapitali 1200 ühikuni (1000 c + + 200 v), siis kasvab kapitali orgaaniline struktuur suhteni 5 : 1. Lisaväärtus ja kasumi mass suurenevad (kui ekspluateerimise aste jääb endiseks) kahekordseks, kasuminorm aga väheneb 16,6%-ni ($\frac{200\ m}{1000\ c + 200\ v}$). Seega on keskmisel kasuminormil kapitalistliku ühiskonna tootlike jõudude arenedes langemise tendents, kuid kasumi üldine mass kasvab seetõttu, et lisaväärtuse norm ja kapitali poolt ekspluateeritavate tööliste üldarv suureneb. Kasuminormi langemisele avaldavad vastumõju: ekspluateerimise normi tõus, tööliste palga vähendamine kapitalistide poolt alla poole tööjõu väärtust; tootmisvahendite (masinate, seadmete, tooraine jne.) väärtuse alanemine tööviljakuse tõusu tagajärjel, mis aeglustab kapitali struktuuri kasvu, arvestatuna väärtuse järgi; püsivkapitali kokkuhoid, mida kapitalistid saavutavad tööliste tervise ja elu arvel; mitteekvivalentne vahetus väliskaubanduses asumaadega, mis annab tööstuslikult arenenud maade kapitalistidele lisakasumit. Kõik need vastumõjuvad tegurid ei kaota, vaid ainult nõrgendavad kasuminormi langemise tendentsi. Keskmise kasuminormi langemise tendentsi seadus põhjustab kapitalismi vastuolude teravnemist. Kapitalistide püüe nõrgendada selle seaduse toimet tööliste ekspluateerimise tugevdamisega toob endaga kaasa vastuolude teravnemise proletariaadi ja kodanluse vahel. Võitlus üldise kasumi jaotamise pärast intensiivistab võitlust kodanluse enda hulgas. Taotledes lisakasumi saamist hoiavad kapitalistid oma kaupade hindu kõrgel tasemel, ühinevad liitudesse, tungivad mahajäänud maadesse, kus töökäed on odavamad. Tulemuseks on vastuolude teravnemine tööstuslikult arenenud maade ja mahajäänud maade, asumaade, vahel. Püüdes kasuminormi langemist tasa teha tema massi suurendamisega, laiendavad kapitalistid tootmise mahtu kaugelt üle ostuvõimelise nõudmise piiride ja tugevdavad ühtlasi töötajate ekspluateerimist. Kõik see toob endaga kaasa majanduskriiside süvenemise ja teravnemise. Keskmise kasuminormi langemise tendentsi seadus näitab kapitalistliku tootmisviisi ajaloolist piiratust.

KATEEDRISOTSIALISM (õppeasutuse kateedrist propageeritav sotsialism) — kodanliku poliitilise ökonoomia suund, mis oli levinud saksa kodanlike libe-

raalsete majandusteaduse professorite hulgas, kes propageerisid sotsialismi sildi all kodanlikku reformismi. Selle suuna esindajad Schäffle, Wagner, Schmoller, Brentano ja Sombart propageerisid möödunud sajandi 70—90-ndatel aastatel klassirahu proletariaadi ja kodanluse vahel. Et lepitada töölisi kodanliku riigiga ja nõrgendada proletariaadi klassivõitlust, tegid nad ettepaneku mõningate reformide läbiviimiseks sotsiaalkindlustuse alal, tööpäeva lühendamiseks ja maksustamise korra muutmiseks. Reaktsioonilist Preisi riiki kujutasid nad «rahvariigina». Raudteede riigistamist Preisi valitsuse poolt ja Bismarcki poolt kavatsetavat riikliku tubaka- ja viinamonopoli sisseseadmist kujutasid nad «riigisotsialismina». Kateedrisotsialistid piirdusid oma vaadete propageerimisega ülikoolides. Sellepärast nimetasid Marx ja Engels neid ka veel «kabinetisotsialistideks». Kateedrisotsialistid kritiseerisid raevukalt marksismi majandusteooriat. Nad pooldasid vaateid, mis olid omased niinimetatud poliitilise ökonoomia ajaloolisele koolkonnale (vt.), kes eitas objektiivsete majandusseaduste olemasolu. Venemaal propageerisid kateedrisotsialismi ideid legaalsed marksistid. Lenin nimetas neid «Brentano õpilasteks». Marx ja Engels, hiljem aga ka Lenin võitlesid järjekindlalt kateedrisotsialismi vastu, paljastades selle reaktsioonilist, kodanlik-liberaalset, teadusevastast olemust. Engels kirjutas, et «kateedrisotsialistlik segapuder ... ei ole enam teooria, vaid jaburdus» («Архив Маркса и Энгельса», т. I, 1932, стр. 330).

KATKESTAMATU TOOTMINE — ettevõtte ja tema allüksuste töötamine ilma pühadeks ja puhkepäevadeks tööd katkestamata. Kas tehnoloogilistel põhjustel või siis tarbijate pideva varustamise vajadusest tingituna rakendatakse sellist töögraafikut enamikus metallurgia- ja keemiatehaste tsehhides, energeetikatööstuse ettevõtetes, raudteetranspordis, sideasjanduses ja kommunaalmajanduses.

KAUBABÖRS — kapitalistliku turu erivorm, kus toimub suurejooneline hulgikaubandus samalaadsete massiliste kaupadega ja kuhu koondub nende kaupade nõudmine ja pakkumine antud maa, sageli aga ka kogu kapitalistliku maailmaturu ulatuses. Valdava osa tehingute kontsentreerimise tõttu avaldavad kaubabörsid maailmaturu kaubahindadele otsustavat mõju. Börsil sõlmitavad tehingud ei ole üldreeglina kaubamassi reaalse liikumisega otseselt seotud, vaid kujutavad endast ainult kauba omandiõiguse ostu-müüki. Börsitehinguid kasutatakse kasumite saamiseks, spekuleerides hindade erinevusega tehingu sõlmimise ja täitmise momendil. Suurkapitalistid või börsitegelaste koondised võivad kaupade massilise ülesostmise või müümise teel börsil hindu kunstlikult üles kruvida või alandada, mõjutades sellega börsikonjunktuuri enda huvides. Spekulatiivne kaubandus rikastab suurkapitaliste ning laostab väike- ja keskmisi ettevõtjaid. Imperialismi ajastul on kaubabörsid muutunud suurte monopolistlike koondiste poolt dikteeritavate hindade registreerimise kohtadeks.

KAUBAFETIŠISM — tootmisvahendite eraomandusel rajanevale kaubatootmisele omane tootmissuhete asjastamine. Kaubafetišismi objektiivseks aluseks on see, et stiihilise kaubatootmise tingimustes esineb kaupu tootev töö otseselt eratööna, tema ühiskondlik iseloom aga avaldub tootja seljataga toimuvas kaupade vahetuse protsessis. Eraldi olevate kaubatootjate ühiskondlikud seosed, nende sõltuvus üksteisest, tingituna tööjaotusest ühiskonnas, avaldub turul, kaupade vahetuses, asjade liikumises. Nähtuste pealispinnal esinevad need seosed kaupade omavahelise suhtena, mis näib tulenevat kaupade endi loomulikest, looduslikest omadustest. Seepärast omistasidki inimesed kaupadele üleloomulikke omadusi, fetišeerisid neid. Oma tootmistegevuse tulemusi vahetavate inimeste tegelikud ühiskondlikud suhted osutuvad peidetuiks välise näilikkuse taha. Tekkinud esmakordselt juba kaubatootmise kõige varasemal arenemisastmel, suurenes kaubafetišism produktide otseselt vahetuselt kaubaringlusele siirdumisel ja raha käibele ilmumisel. Kuna raha eest võib osta igasugust kaupa, tekib näilikkus, et kullal ja hõbedal, mis kujutavad endast raha, on juba looduselt saadud omadus muutuda igasuguseks hüviseks; tegelikult aga ei ole raha võim midagi muud kui stiihiliste ühiskondlike suhete võim inimeste üle.

Kõige kõrgemale arenemistasemele jõuab kaubafetišism kapitalifetišismina, mis omistab kapitalile loodusliku võime iseenesest suureneda, kuigi tegelikult on see inimestevaheliste suhete teatud tulemus. Kaubafetišismi olemuse avastas esmakordselt K. Marx. Tootmisvahendite eraomanduse kaotamisega ja sotsialistliku tootmisviisi kehtestamisega kaubafetišism kaob.

KAUBAKÄIVE — kaupade ringlus, ostu- ja müügiaktide kogusumma. Olenevalt kaubanduslike tehingute liigist tehakse vahet hulgi- ja jaekäibe vahel. Kaubakäibe alal valitseva olukorra majanduslikuks analüüsimiseks on tarvis teada niihästi kaubakäibe üldmahtu (müügioperatsioonide summat) kui ka sortimendilist struktuuri, territoriaalset jagunemist, jaotumist kaubandusvormide vahel, ajalist muutumist (aasta või mitme aasta kestel) jne. Jaekäibe kasv, võrreldavate hindade alusel, on elanikkonna tarbimises toimunud muutuste peamine näitaja. Kaubakäibe kasv, mis esineb kapitalistlikus ühiskonnas tootmise tõusu aastail, majanduskriiside ajal katkeb, sest töörahva põhimassi ostuvõime on piiratud.

Sotsialistlikus ühiskonnas, kus rahvatarbekaupade tootmine ja elanikkonna ostuvõime kiiresti kasvavad, suureneb kiires tempos ka kaubakäive ja paraneb tema struktuur. Riikliku ja kooperatiivkaubanduse jaekäive (arvestamata tarbijate kooperatiivide komisjonikaubandust) kasvas 1,18 miljardilt rublalt 1928. aastal 66,85 miljardi rublani 1958. aastal. Jaekäibes on valdaval kohal riiklik kaubandus (1958. aastal 65%).

KAUBALISUS — kaubatoodangu ja valmistatud toodangu üldmahu suhe, väljendatuna protsentides. Kaubalisuse näitajat kasutatakse peamiselt põllumajanduses. Tööstuses on toodang peaaegu kogu ulatuses ette nähtud realiseerimiseks: ettevõtte enda vajadusteks kasutatakse tööstustoodangut väga vähe ja ainult mõnedes tööstusharudes. Põllumajanduses on väiketalundite kaubalisus äärmiselt madal. Enne Oktoobrirevolutsiooni läks kehv- ja kesktalupoegade poolt kasvatatud teraviljast turule ainult 14,7%. Põllumajanduse sotsialistliku organiseerimise tulemusena on tööviljakus ja majandite spetsialiseerumisaste tõusnud. Koos sellega on järsult suurenenud ka põllumajanduse kaubalisus.

KAUBANDUS — tööproduktide vahetamine ostu-müügi vormis; kaubaringlust teenindav rahvamajandusharu. Kaubandus esineb neis ühiskondlikes formatsioonides, kus eksisteerib kaubatootmine. Kaubanduse olemus ja osatähtsus ühiskonna majanduselus sõltub täiel määral tootmisvahendite omandivormist, valitsevast tootmisviisist. Tootmisvahendite eraomanduse tingimustes on kaubandus sfääriks, kus rakendatakse kaubanduskapitali kasumi saamise eesmärgil. Imperialismi ajastul kuulub kaubanduses ülevõim kapitalistlikele kaubandusmonopolidele. Kaubandus jaguneb sise- ja väliskaubanduseks. Tehakse vahet ka hulgi- ja jaekaubanduse vahel. Hulgikaubandus toimub ettevõtete vahel ja tavaliselt suurtes partiides. Jaekaubanduseks on kaupade müümine otseselt elanikkonnale. Kaubandus säilib ka sotsialistlikus ühiskonnas.

KAUBANDUS SOTSIALISTLIKUS ÜHISKONNAS — kaupade vahetuse vorm, mille vajalikkust tingib sotsialistlikus ühiskonnas eksisteeriv kaubatootmine. Sotsialistliku ühiskonna kaubandus erineb oma olemuselt kapitalistlikust kaubandusest. Sotsialistlik kaubandus, mis on rajatud tootmisvahendite ja tööproduktide ühiskondlikule omandusele, mis toimub ilma kapitalistide ja spekulantideta ning millega tegeldakse mitte kasusaamise eesmärgil, vaid kogu ühiskonna tarviduste ja tootmisalaste vajaduste rahuldamise huvides, ei tunne kapitalistlikule kaubandusele iseloomulikku konkurentsi, anarhiat, hindade stiihilist ja spekulatiivset kõikumist ega liigkasuvõtmist. Sotsialistlikul kaubandusel on riikliku tööstuse ja kolhoosliku põllumajanduse vahel eksisteerivate plaanipäraste majanduslike seoste süsteemis tähtis koht, ta seob omavahel tootmist ja tarbimist. Kaubanduse kaudu realiseerib töötav rahvas oma tulusid, vahetades need talle vajalike kaupade vastu. Riikliku ja kooperatiiv-kolhoosliku tootmissektori olemasolu tõttu eksisteerib üheaegselt kolm sotsialistliku kaubanduse vormi: riiklik, kooperatiiv- ja kolhoosikaubandus. Esimene neist — riiklike organisatsioonide kaubandus — omab kaubanduses juhtivat positsiooni,

tema arvele langeb valdav osa hulgi- ja jaekäibest. 1958. aastal moodustas riikliku kaubanduse jaekäive 65,2% kogu jaekäibest. Riiklik jaekaubandus teenindab peamiselt linnaelanikkonda. Kooperatiivkaubandusega (hulgi- ja jaekaubandusega) tegelevad tarbijate ja osalt ka tööndusкooperatsiooni kaubandusettevõtted, mis on kooperatiivseks omandiks. Kooperatiivkaubandus on sotsialistliku kaubanduse põhivormiks maal. Maal elavaid ostjaid teenindavad tarbijate kooperatiivid teevad ühtlasi suurt tööd ka põllumajandussaaduste varumise alal. Kooperatiivkaubanduse osa jaekäibest moodustas 1958. aastal 29%. Kolhoosikaubandus kujutab endast kolhooside poolt ühe osa oma põllumajandussaaduste müüki, samuti aga ka kolhoosnikute poolt niihästi kolhoosi ühismajandist kui ka oma isiklikest abimajanditest saadud naturaaltulude realiseerimist. Riiklikku ja kooperatiivkaubandust planeerib otseselt riik. Kolhoosikaubandust riik otseselt ei planeeri, kuid seeeest on ta riikliku ja kooperatiivkaubanduse alatise mõju all. Sotsialistlik kaubandus mõjutab aktiivselt tootmist. Kaubandusorganisatsioonid sõlmivad tööstuselt teatud liiki ja teatava kvaliteediga kaupade hankimiseks majanduslepinguid, annavad tööstusele eeltellimusi jne. Kaubandusorganisatsioonid uurivad ja üldistavad ostjaskonna nõudmisi ning annavad need edasi tööstusele, ühtlasi aga mõjutab kaubandus ka ostjaskonna nõudmiste kujunemist ja aitab sellega kaasa uute kaupade kasutuselevõtmisele.

KAUBANDUSBILANSS — impordi ja ekspordi väärtuse suhe mingil maal teatud perioodi, tavaliselt aasta jooksul. Kui ekspordi väärtus ületab impordi väärtuse, siis nimetatakse kaubandusbilanssi aktiivseks, vastupidisel juhul aga passiivseks. Pärast Teist maailmasõda on Lääne-Euroopa kapitalistlike riikide kaubandusbilansid Ameerika Ühendriikidega passiivsed. Ameerika Ühendriigid, kes on tunduvalt laiendanud oma eksporti, takistavad kõigi abinõudega välismaa kaupade importi.

Vastandina kapitalistlikule majandusele, kus kaubandusbilanss kajastab kodanlike riikide vahelisi stiihilisi majanduslikke sidemeid, on sotsialistlike riikide kaubandusbilanss plaanimajanduse instrumendiks. Kõik väliskaubanduslikud operatsioonid on allutatud sotsialistliku ülesehitustöö ülesannetele ning toimuvad rahvamajandusplaani lahutamatuks osaks olevate riiklike ekspordi ja impordi plaanide alusel, mis võimaldab kindlaks määrata õiget kaupade ekspordi ja impordi suhet.

KAUBANDUSKAPITAL — ühiskondliku kapitali osa, mis leiab rakendamist kaupade ringlemise protsessis. Esineb kahes vormis: kaupadega kauplemise kapitalina ja rahaga kauplemise kapitalina. Liigkasukapitali kõrval on kaubanduskapital vanimaid kapitalivorme. Kaubanduskapital tekkis orjandusliku ühiskonna väljakujunemisel. Ühiskondliku tööjaotuse ja kaubavahetuse tulemuseks oli erilise, ainult kauplemisega tegeleva kaupmeeste klassi eraldumine. Kaubanduskapital teenib orjanduslikku, feodaal- ja kapitalistlikku ühiskonda. Kahes esimeses, kus majandus on põhiliselt naturaalne ja vahetatakse ainult ülejääke, täidab ta produktide vahetamisel vahendaja osa. Kapitalistlikus ühiskonnas, kus kapital valitseb kogu tootmise üle, kujutab kaubanduskapital endast tööstuskapitali eraldunud vormi. Kapitalistlikus ühiskonnas saab kaupmees oma kapitalilt keskmist kasumit, mille allikaks on lisaväärtus. Kaubanduskapitali funktsioneerimine tugevdab kapitalismi antagonistlikke vastuolusid, laiendab ekspluateerimissfääri, kiirendab tootmise arenemist ja ühtlasi eraldab lisaväärtuse realiseerimise tema tootmisest.

KAUBANDUSLIK HINNATÄIEND (sotsialistlikus majanduses) — jaehinna, millega kaubad müüakse elanikkonnale, ja hulgihinna, millega nad saabuvad kaubandusse, vahe. Kaubandusliku hinnatäiendi arvel kaetakse käibekulud ja kujuneb nõukogude kaubanduse puhastulu. Kaubanduslik hinnatäiend arvutatakse mahahindlusena jaehinnast ja tehakse kindlaks plaanilises korras.

KAUBANDUSLIK KASUM — lisaväärtuse osa kapitalistlikus majanduses, mis tööstuskapitalist loovutab tema kaupu realiseerivale kaubanduskapitalistile. Kapitalismieelsetes formatsioonides on kaubandusliku kasumi allikaiks: osa väiketootjate poolt loodavast väärtusest, orjapidajate ja feodaalide poolt saadav lisaprodukt, produk-

tide hinnavahed erinevates maades ja paikades, sageli aga lihtsalt tootjate ja tarbijate paljaksriisumine. Kapitalismi arenedes eraldub kaubanduskapital (vt.) tootmises rakendatud tööstuskapitalist (vt.) Kaubanduskapitali spetsialiseerumine kaubaringluse teenindamisele vähendab ringlusega seotud aega ja kulusid, kiirendab tööstuskapitali käivet ja suurendab tööstuskapitalisti kasumeid. Seepärast loovutab tööstuskapitalist omaenda huvides ühe osa kasumist kaubanduskapitalistile. Kaubanduskapital võtab osa kasuminormi võrdsustumise protsessist. Monopolistliku kapitalismi tingimustes saab kaubanduslik suurkapital monopoolselt kõrget kasumit.

Sotsialistlikus majanduses saavad kaubandusettevõtted lisaprodukti arvel puhastulu, mida majandusalases terminoloogias tavatsetakse nimetada kasumiks. Sotsialistlikus ühiskonnas pole kaubanduslikul kasumil midagi ühist kapitalistliku kasumiga ei oma olemuse, allikate ega ka kujundamise meetodite osas. Ta on osa selle produkti väärtusest, mis on loodud ekspluateerimisest vabade töötajate poolt ühiskonnale. Nõukogude kaubanduse tulusid kasutatakse üldriiklikeks vajadusteks, kaubandusvõrgu laiendamiseks, kaubanduse käibevahendite täiendamiseks ning kaubandustöötajate ainelise heaolu ja kultuuritaseme tõstmiseks.

KAUBATEADUS — vt. Kaubatundmine.

KAUBATOODANG SOTSIALISTLIKUS MAJANDUSES — ettevõtte või rahvamajandusharu toodang rahalises väljenduses, mis on ette nähtud realiseerimiseks mujale või on antud perioodi jooksul juba tegelikult realiseeritud. Sotsialistliku tööstuse kaubatoodang kujutab endast kõigi mujale realiseeritud või mujale realiseerimiseks ettenähtud valmis- ja pooltoodete väärtust. Kaubatoodangu hulka kuuluvad ka mujale tehtud tööstusliku iseloomuga tööd (remont, värvimine jne.). Ettevõtte kaubatoodang erineb kogutoodangust (vt.) sellega, et tema hulka ei kuulu pooltoodete ja lõpetamata toodangu suurenemine (ega vähenemine), samuti aga ka tellija tooraine väärtus. Ta näitab toodangu hulka, mis läheb ettevõtetest rahvamajandusele: teistele ettevõtetele, elanikkonnale, ekspordiks. Kaubatoodang tehakse kindlaks tehasemeetodil ja üksikutel juhtudel trusti- või rahvamajandusharu meetodil, s. t. kaubatoodangu summast arvatakse maha antud trusti või majandusharu koosseisu kuuluvate ettevõtete sisekäive. Põllumajanduse (sovhooside ja kolhooside) kaubatoodang kujutab endast põllumajandustoodangu selle osa väärtust, mis läheb väljapoole põllumajanduslikke ettevõtteid tööstuse varustamiseks toorainega, elanikkonna varustamiseks toiduainetega ja ekspordiks. Ta kujutab endast järgmiste realiseerimisliikide summat: a) põllumajandussaaduste kokkuost; b) müük kolhoositurul; c) muud võõrandamise viisid (seemnelaenude tagastamine, töö eest toiduainetega tasumine jm.).

KAUBATOOTMINE — produktide tootmine mitte omaenda vajadusteks, vaid müügiks. Kaubatootmise majandusseaduseks on väärtusseadus. Kaubatootmise tekkimine on seotud ühiskondliku tööjaotuse ja vahetuse arenemisega. Kaubatootmine eksisteerib orjandusliku korra, feodalismi, kapitalismi ja sotsialismi tingimustes. Kapitalismieelsetes formatsioonides on ülekaalus lihtne kaubatootmine (vt.). Kapitalistlikus ühiskonnas on kaubatootmisel üldine, valitsev iseloom. Tootmisvahendid on koondunud väikese arvu kapitalistide kätte, kes ekspluateerivad palgatöölisi. Peaaegu kõik töö produktid omandavad siin kauba vormi. Kaubaks kujuneb ka tööjõud. Tootmisvahendite eraomandusel põhinevale kaubatootmisele on omane vastuolu eratöö ja ühiskondliku töö vahel. Tootmisvahendite eraomandus lahutab inimesi, muudab üksiku kaubatootja töö tema eraasjaks. Kaubatootjate töö ei ole kooskõlastatud ega organiseeritud. Igaüks toodab seda, mida ta tahab, mida ta peab kasulikuks. Ent ühiskondlik tööjaotus seob kaubatootjaid, sest nad ei tooda enda tarbeks, vaid vahetuseks, nad vahetavad oma töö produkte ja järelikult sõltuvad üksteisest. Iga kaubatootja töö moodustab ühe osakese kogu ühiskonna kui terviku tööst ja on seega ühiskondlik töö. Eraomandusele rajatud kaubatootmise vastuolu selles seisnebki, et kaubatootjate tööl, mis on nende eraasi, on samal ajal ka ühiskondlik iseloom. Ent see töö ühiskondlik iseloom

avaldub alles siis, kui kaup tuleb turule ja vahetatakse teise kauba vastu. Alles vahetusprotsessis selgub, kas selle või teise tootja eratöö on ühiskonnale vajalik ja kas see leiab ühiskondlikku tunnustust. Kapitalistliku kaubatootmise tingimustes on vastuolu eratöö ja ühiskondliku töö vahel kapitalismi põhiliseks vastuoluks (vt.) — vastuoluks tootmise ühiskondliku iseloomu ja tootmistulemuste erakapitalistliku omastamise vahel.

Sotsialistlikus ühiskonnas eksisteeriv kaubatootmine on täiesti erinev nii lihtsast kui ka kapitalistlikust kaubatootmisest. Ta on eriliiki kaubatootmine, mis on rajatud tootmisvahendite ühiskondlikule omandusele. Sotsialistlikus ühiskonnas tööjõud ei ole kaup, kaubakäibe sfäär on piiratud. Sotsialistlikus ühiskonnas ei saa kaubatootmise arenemise tulemusena kapitalistlikke suhteid tekkida, ta ei sisalda kriisivõimalusi. Sotsialistlik riik juhib planeerimise kaudu kaupade tootmist ja vahetust. Tööl on sotsialistlikus ühiskonnas otseselt ühiskondlik iseloom. Tootmine areneb vastavalt rahvamajandusplaanidele, milledes leiavad kajastamist sotsialismi majandusseaduste nõuded. Ühiskond kasutab väärtusseaduse toimet sotsialismi ja kommunismi ehitamise huvides. Kaubatootmine on oma iseloomult ajalooline nähtus. Kommunismi teises faasis kaubatootmist enam ei eksisteeri.

KAUBATUNDMINE — teaduslik distsipliin, mille aineks on kaupade tarbimisväärtuse uurimine nende kvaliteedi, füüsikaliste ja keemiliste omaduste ning säilitamistingimuste seisukohalt. Jaguneb kaheks põhiosaks: toidukaupade kaubatundmiseks ja tööstuskaupade kaubatundmiseks.

KAUBAVARUD — valmistoodang, mis asub ettevõtete ladudes, turustus-, varumis- ja kaubandusorganisatsioonide ladudes ja baasides ning on ette nähtud realiseerimiseks. See toodang on väljunud tootmissfäärist, kuid pole veel jõudnud tarbijateni. Kaubavarusid mõõdetakse naturaalühikutes (tükid, meetrid, kilogrammid, tonnid) ja rahalises väljenduses. Kaubavarud on vajalikuks elemendiks kaubaringluses, nad on vajalikud kaubakäibe ja järelikult ka kogu taastootmisprotsessi pidevaks kulgemiseks. Kapitalismi tingimustes on kaubavarud kapitalismi põhilise vastuolu tõttu palju suuremad kui tootmise häireteta kulgemiseks on vajalik. Tohutu suurte valmistoodangu varude kuhjumine näitab ostuvõimelise nõudmise puudujääki.

Sotsialismi tingimustes nõuab teatud hulga kaubavarude loomist vajadus häireteta varustada ettevõtteid tootmisvahenditega ja elanikkonda tarbeesemetega. Valmistoodangu varud ettevõtete ladudes kujunevad seetõttu, et tootmisest väljunud toodangut ei saa kohe realiseerida: tavaliselt tuleb seda sorteerida, valida, pakkida ja komplekteerida teatud kogustes ärasaatmiseks. Sotsialistlikus majanduses määratakse kaubavarude suurus ja valmistoodangu paigutus kindlaks materiaalse ja tehnilise varustamise ning kaubakäibe planidega, lähtudes laiendatud taastootmise tagamiseks vajalike varude ratsionaalsest suurusest. Kaubavarude planeerimine ja õige normeerimine tagavad tarbijate häireteta varustamise, väldivad valmistoodangu liigsete, ülenormatiivsete varude tekkimist ja aitavad kaasa käibevahendite käibe kiirendamisele.

KAUDSED MAKSUD — maksud, mida kapitalistlikes maades võetakse elanikkonnalt kaupade, peamiselt esmajärguliste tarbeesemete (leib, suhkur, tee, sool jne.) hindade tõstmise teel. Kaudseid makse võetakse peamiselt massiliselt tarbijalt, s. o. töötajatelt. Kaudse maksustamise süsteemi moodustavad järgmised maksuliigid: a) aktsiisid — laiatarbekaupade hindade kaudu võetavad maksud; b) fiskaalsed monopolid — aktsiisimaksu erivorm, mille puhul riik kuulutab välja riikliku monopoli üksikute kaupade tootmisele ja nendega kauplemisele ning võtab kõrgendatud hindade kehtestamise teel tarbijalt tohutu suuri makse; c) tollid — maksud, mida võetakse kaupade importimisel või eksportimisel. Kaudsed maksud on kõige levinumaks maksustamise vormiks kapitalistlikes maades. Kaudsetel maksudel on varjatud iseloom, sest nad loovad kujutluse, nagu maksaksid kõik neid võrdselt. Tegelikult aga on nii, et «mida vaesem inimene, seda suurema osa oma tulust annab ta kaudsete maksude näol riigile. Puudustkannatav ja varatu mass moo-

dustab $^{9}/_{10}$ kogu rahvastikust, tarvitab $^{9}/_{10}$ kõigist maksustatud saadustest ja maksab $^{9}/_{10}$ kaudsete maksude kogusummast» (V. I. Lenin, Teosed, 5. kd., lk. 299—300).

KAUP — töö produkt, mis on ette nähtud inimese mingi vajaduse rahuldamiseks ja läheb tarbimisele vahetuse (ostu-müügi) kaudu. Ajaloolise arenemise käigus muutuvad töö produktid kaupadeks ühiskondliku tööjaotuse tekkimise tingimustes, kui tootmisvahendid kuuluvad juba mitmele omanikule. Kaubaliste suhete edasine arenemine on seotud tootmisvahendite eraomanduse tekkimisega. Kaubal on kaks külge. Eelkõige peab kaup rahuldama inimeste mingisugust vajadust, ta peab olema inimesele kasulik. Kaubal on tarbimisväärtus (vt.) ja väärtus (vt.). Kauba kaks omadust tulenevad sellest, et kaupu looval tööl on kahesugune iseloom; konkreetse töö (vt.) tagajärjel tekib kauba tarbimisväärtus, abstraktne töö (vt.) aga loob kauba väärtuse. Tarbimisväärtustena on kaubad oma kvaliteedilt täiesti erinevad, mistõttu neid kvantitatiivselt koos mõõta ei saa. Väärtustena kujutavad kaubad endast kaubatootjate ühiskondliku, samalaadse töö kehastusi. Kaupade väärtuse suurus sõltub ühiskondlikult vajalikust tööst. Eraomanduse tingimustes toodetud kaubas peituvad võrsetena kõik kaubatootmise vastuolud. Tootmisvahendite eraomandusele rajatud kaubamajanduse tingimustes kajastab kaubas kehastunud töö kahesugune iseloom vastuolu kaubatootjate eratöö ja ühiskondliku töö vahel. Kaupu tootva töö vastuolu avaldub tarbimisväärtuse ja väärtuse vastuoluna. Eraomanduse tingimustes tulevad kauba vastuolud ühiskonna pealispinnal ilmsiks kauba realiseerimise raskustes, kaubatootjatevahelises konkurentsis. Selle lõpptulemuseks on tootjate massiline laostumine ja nende väiksearvulise ladviku rikastumine.

Sotsialismi tingimustes toodetud tööproduktid võtavad samuti kauba vormi. Ent sotsialistlikus ühiskonnas toodetavad kaubad erinevad oma olemuselt kaupadest, mis toodetakse eraomanduse tingimustes. Erinevus tuleneb sellest, et kaupade tootmine ja vahetus toimub tootmisvahendite ühiskondliku omanduse tingimustes, valdav osa toodangust valmistatakse sotsialistlikes ettevõtetes vastavalt varemkoostatud rahvamajandusplaanile, rakendades kollektiivset tööd, töö kulu planeeritakse, kaubakäive ei ole stiihiline, vaid organiseeritakse kogu ühiskonna ulatuses plaanipäraselt. Kaup ei ole sotsialismi tingimustes lihtsalt vahetuseks määratud produkt, vaid produkt, mis valmistatakse plaanilises korras sotsialistliku ühiskonna vajaduste rahuldamiseks ja antakse tarbijale üle ostu-müügi kaudu. Kaup on sotsialistlikus ühiskonnas erilist liiki kaup. V. I. Lenin kirjutas 1921. aastal: «Sotsialistliku vabriku toode, mis vahetatakse talupoja toiduainete vastu, ei ole kaup poliitökonoomilises mõttes, igatahes mitte ainult kaup, mitte enam kaup, lakkab olemast kaup.» (V. I. Lenin, Teosed, 32. kd., lk. 362.) Sotsialismi tingimustes kujutavad kaupade valmistamisel kulutatud abstraktne ja konkreetne töö endast otseselt ühiskondliku töö kahte külge. Vastuolu tarbimisväärtuse ja väärtuse vahel ei ole sotsialistlikus ühiskonnas antagonistliku iseloomuga ja lahendatakse plaanilises korras. Tööjõud ei ole sotsialistlikus ühiskonnas kaup. Üldrahvaliku sektori raames kujutavad tootmisvahendid endast spetsiifilisi kaupu, mis erinevad tarbeesemetest, sest neid jaotatakse eelkõige teatud sotsialistlike ettevõtete vahel. Kuid see jaotamine toimub ostu-müügi abil, mistõttu tootmisvahenditel säilivad kaupade omadused. Riikliku tootmissektori piires nad aga enam ei väljenda suhteid tootmisvahendite erinevate omanike vahel. Kaupade selle omaduse on nad juba kaotanud. (Vt. Kaubatootmine, Väärtusseadus kapitalismi tingimustes, Väärtusseadus sotsialismi tingimustes, Väärtus, Väärtus sotsialistlikus majanduses.)

KAUPKAPITAL — üks tööstuskapitali (vt.) kolmest funktsionaalsest vormist. Esemeliselt kujutab kaupkapital endast teatud hulka toodetud kaupu — tootmisalase või isikliku tarbimise esemeid. Kaupkapitali väärtusse kuulub niihästi avansseeritud kapital kui ka tööjõu ekspluateerimise abil tootmisprotsessis loodud lisaväärtus. Kapitalismi teatud arenemisastmel eraldus kaupkapital iseseisvaks kaupa-

dega kauplemise kapitaliks, mis on tööstuskapitalile alluvaks vormiks.

KAUTSKY, KARL (1854—1938) — saksa sotsiaaldemokraatia ja II Internatsionaali silmapaistvamaid teoreetikuid. Oma tegevuse algul esines marksistina, aidates kaasa marksismi levimisele, eriti töödes «Karl Marxi majandusõpetus», «Agraarküsimus» jt. Kuid ka sel perioodil tegi ta järeleandmisi oportunismile. Näitas üles suurt ebajärjekindlust, ei olnud järjekindel saksa revisionisti Bernsteini (vt.) kritiseerimisel, oli revisionistide parteist väljaheitmise vastu, tegi oportunismile järeleandmisi riigi ja proletariaadi diktatuuri küsimuses, võttis marksismilt tema revolutsioonilise sisu, püüdis marksismi muuta dogmaks. Esimese maailmasõja algul läks avalikult üle oportunismi poolele, kutsus üles ühtsusele sotsiaalšovinistidega, kes propageerisid, et töölised peavad imperialistlikust sõjast osa võtma «oma» kodanluse poolel. Esines ultraimperialismi (vt.) teooriaga. Kaitses «tootlike jõudude» teooriat, mille järgi sotsialism võivat tekkida automaatselt, tootlike jõudude arendamise teel, ilma klassivõitluseta, ilma sotsialistliku revolutsioonita ja proletariaadi diktatuurita. Pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni astus välja proletariaadi diktatuuri ja nõukogude võimu avaliku vaenlasena «puhta» (s. o. kodanliku) demokraatia kaitsmise sildi all. Lenin kritiseeris oma töödes teravalt Kautsky oportunismi, paljastas tema taganemise marksismist, töölisklassi reetmise tema poolt.

KEELUTOLLID — kõrged tollid või tariifid, mis riik kehtestab välismaalt sisseveetavatele kaupadele, et kaitsta oma maa tööstust ja põllumajandust välismaa konkurentsi eest. Imperialismi ajastul ja eriti kapitalismi üldkriisi perioodil, kui võitlus välisturgude pärast järsult teravneb, muutuvad keelutollid kapitalistlike riikide vahelises konkurentsivõitluses üheks kõige tähtsamaks võitlusvahendiks. Imperialistlikud riigid, nagu näiteks Ameerika Ühendriigid, kehtestanud ise imporditavatele kaupadele kõrged tollid, taotlevad, et teised riigid need tühistaks, ning ujutades teiste riikide turud üle oma kaupadega, avaldavad nende majandusele desorganiseerivat mõju. Rahvusliku tööstuse kaitsevahendist välismaa konkurentsi vastu on keelutollid muutunud kõrgete monopolistlike kasumite saamise vahendiks. Välismaa kaupade siseturule pääsemise raskendamine või täielik keelamine annab monopolistlikele koondistele võimaluse hoida oma kaupade hindu siseturul kõrgel ning saada töötavate rahvahulkade paljaksriisumise arvel hiiglakasumeid.

KERGETÖÖSTUS — peamiselt ühiskondliku tootmise II alajaotuse koosseisu kuuluvate ja põhiliselt isikliku tarbimise esemeid tootvate tööstusharude grupp. Kergetööstuse harude hulka kuuluvad: puuvilla, villa, siidi, lina, džuudi ja kenafi esmane töötlemine; puuvilla-, lina-, villa-, siidi-, kanepi- ja džuuditööstus; kunstkiu-, kõie-, trikotaaži-, õmblus-, tekstiili- ja galanteriitööstus; vildi-, naha- ja jalatsitööstus; parkainete, karusnaha-, kunstnahatööstus ja teised tööstusharud. Kergetööstuse kiire kasvu aluseks on rasketööstuse eelisarendamine, mis tagab kergetööstuse ettevõtete varustamise uusima tehnikaga. Suurt osa kergetööstuse toodangu suurendamisel etendab põllumajandus, mis varustab kergetööstust tooraainega. Sotsialismi ajal tagab kergetööstuse toodangu suurendamine ühiskonna liikmete mitmekülgsete isiklike vajaduste rahuldamise ja loob tingimused üleminekuks kommunistlikule jaotamisprintsiibile.

KESKMINE (ÜLDINE) KASUMINORM — kasuminorm kogu ühiskondlikult kapitalilt, võrdub kogu töölisklassi poolt loodud lisaväärtuse ning kapitalistide klassi poolt avansseeritud ja kapitalistliku majanduse kõikidesse sfääridesse ja harudesse paigutatud kogukapitali suhtega. Tootmisharudes, kus kapitali orgaaniline struktuur on kõrge, luuakse (eeldusel, et kapitalid on võrdsed) vähem lisaväärtust kui kapitali madala orgaanilise struktuuriga tootmisharudes. Keskmise kasuminormi kujunemine tähendab lisaväärtuse ümberjaotamist mitmesuguste tootmisharude kapitalistide vahel põhimõttel: võrdse kapitali eest võrdne kasum. Tulemuseks on kapitalistide klassi omavahelise võitluse tugevnemine kasumi üldise massi jaotamise pärast. Keskmine kasuminorm kujuneb välja tootmisharudevahelise konkurentsi (vt.) mõjul kapita-

lide stiihilise valgumise teel madala kasuminormiga tootmisharudest kõrgema kasuminormiga tootmisharudesse. Kasuminormi võrdsustamise tulemuseks on, et kaupu ei müüda nende väärtuse, vaid t o o t m i s h i n n a (vt.) järgi. Sealjuures võrdub perioodi jooksul loodud lisaväärtuse summa kasumi üldsummaga. Keskmine kasuminorm kujuneb välja kapitalistidevahelises konkurentsivõitluses, ta väljendab kapitalistide klassi huvide ühtsust töötava rahva ekspluateerimise tugevdamises. Kapitalistliku tootmise arenedes toimub kapitali orgaanilise s t r u k t u u r i (vt.) kasv, mis tekitab keskmise kasuminormi langemise tendentsi. Kapitalistid püüavad kasuminormi langemist tõkestada tööliste ekspluateerimise tugevdamisega. See põhjustab proletariaadi ja kodanluse vastuolude teravnemist. Keskmise kasuminormi kategooria maskeerib veelgi rohkem ekspluateerimissuhteid ja varjab kapitalistide rikastumise tõelist allikat. Esimesena analüüsis keskmise kasuminormi kategooriat teaduslikult K. Marx. Ta paljastas kodanlike majandusteadlaste valelikud väited, et kasum ei olevat ekspluateerimise tulemus, ta näitas, et kasum on lisaväärtuse vorm, paljastas kõik kapitalistide kõrgeima kasumi taotlustega seotud klassivastuolud.

KEYNES, JOHN MAYNARD (1883—1946) — inglise kodanlik majandusteadlane, kes avaldas suurt mõju kaasaegsele kodanlikule majandusteadusele. Monopolistliku kapitalismi ja imperialistliku reaktsiooni ideoloog. Ta on avaldanud rea teoseid üldistes majandusteoreetilistes ning rahandusteooria ja raharingluse teooria küsimustes. Keynesi raharingluse teooria kujutab endast k v a n t i t a t i i v s e r a h a t e o o r i a (vt.) ja n o m i n a l i s t l i k u r a h a t e o o r i a (vt.) segu. Tema poolt esitatud kvantitatiivse teooria niinimetatud uus variant ei erine tegelikult millegagi vanast variandist. Kõige ulatuslikumalt on kodanlikus maailmas levinud Keynesi raamat «Rakendatuse, protsendi ja raha üldteooria» (1936). Keynes astus välja «reguleeritava kapitalismi» teooriaga, mille eesmärgiks on maskeerida kapitalismi lepitamatuid vastuolusid ja taotleda kapitalistliku majandussüsteemi elujõulisuse tõstmist majanduse riikliku reguleerimise teel. Keynes väitis, et kapitalismi puuduste põhjus ei peitu tema olemuses, vaid inimeste psühholoogias. Nii näiteks tulenevat tööpuudus mitteküllaldasest nõudmisest isiklike ja tootmisalaste tarbeesemete järele. Seda mitteküllaldast nõudmist põhjustavat Keynesi arvates inimestele omane kalduvus säästa osa oma sissetulekust, kapitalistide huvi vähenemine oma kapitalide rakendamise vastu, tingituna kapitalimahutuste rentaabluse vähenemisest. Elanikkonna rakendatuse suurendamiseks ja tootmise laiendamise stimuleerimiseks pidas Keynes vajalikuks, et riik tõstaks kapitali rentaablust reaalpalga alandamise teel, alandaks laenuprotsendi normi, viiks läbi inflatsiooni, teostaks majanduse militariseerimist riiklike ressursside arvel, suurendaks kulusid muudeks mittetootlikeks eesmärkideks. Monopolide huve ja ülevõimu kaitstes propageerib Keynes töölisklassi elatustaseme alandamise ning militariseerimise ja sõdade poliitikat. Keynesi seisukoha klassiolemuse paljastas Lenin täielikult juba 1920. aastal. Lenini hinnangu järgi on Keynes «läbi ja läbi kodanlane, bolševismi halastamatu vaenlane, kes nagu inglise väikekodanlane kunagi kujutab endale bolševismi ette koledana, julmana, metsikuna» (V. I. L e n i n, Teosed, 31. kd., lk. 190). Kodanluse agendid töölisliikumises püüavad Keynesi teooriat kasutada töölisklassi petmiseks. Laialdaselt rakendavad seda teooriat parempoolsed sotsialistid.

KLIIRING — vastastikuste nõudmiste ja kohustuste tasaarvestuse teel toimuvate sularahata arvelduste süsteem. Riigi piires kujutab kliiring endast pankade vahel arvelduspalatite kaudu toimuvate sularahata arvelduste süsteemi. Rahvusvahelistes arveldustes kujutab kliiring endast tsentraliseeritud korras toimuvat ja riikide poolt reguleeritavat vastastikuste maksete tasaarvestust väliskaubanduslike ja muude operatsioonide alal. Riikidevahelised kliiringkokkulepped näevad ette vastastikuste nõudmiste tasumist kas eranditult tasaarvestuse teel või lubavad teatud tingimustel tasaarvestamata summade kustutamist kulla või vabalt käibiva valuutaga. Kapitalistlike maade vaheline kliiring on arveldusvorm, mida tingib v a l u u t a k i t s e n d u s t e (vt.) sisse-

seadmine. Monopolid kasutavad kliiringut konkurentsivõitluseks välisturgudel.

Sotsialistlike maade vahelisel kliiringul on teistsugune iseloom; ta väljendab sotsialistlikke tootmissuhteid sotsialistliku maailmamajanduse süsteemis, sest vastastikuste majanduslike suhete aluseks on plaanipärane kaubavahetus, mis tuleneb nende maade rahvamajandusplaanide kooskõlastamisest. Sotsialismileeri maade väliskaubanduses on kliiring otstarbekohaseks arveldusviisiks, mis võimaldab kokku hoida käibekulusid ja kergendab vastastikuste arvelduste plaanilist reguleerimist.

KODANLIK KLASSIKALINE POLIITILINE ÖKONOOMIA — kodanliku majandusliku mõtte koolkond, kes alustas kapitalistliku tootmisviisi teaduslikku uurimist. Tekkis Inglismaal ja Prantsusmaal XVII sajandil, kapitalistliku tootmisviisi kujunemise ajal. Kõige rohkem arenes Inglismaal, tolle aja eesrindlikul kapitalistlikul maal. Kodanliku klassikalise poliitilise ökonoomia rajajaks oli Inglismaal W. Petty (vt.) (1623—1687), Prantsusmaal — P. Boisguillebert (1646—1714). Prantsusmaal arendasid poliitilist ökonoomiat edasi füsiokraadid (vt.), Inglismaal aga oma teostes eriti A. Smith (vt.) ja D. Ricardo (vt.). Klassikalise koolkonna esindajad kaitsesid tolle aja kohta progressiivse kodanluse huve tema võitluses feodaalkorra vastu. Välja astudes kaubandusmonopolide ja suurmaaomanike privileegide, keskaegse tsunftliku reglementatsiooni jäänuste ja teiste vaba konkurentsi kitsenduste vastu, püüdsid revolutsioonilise, tol ajal veel noore kodanluse eesrindlikud majandusteadlased põhjendada «majandusliku vabaduse» loosungit ja pooldasid majandusellu feodaalriigi vahelesegamise piiramist. Sel eesmärgil nad väitsid, et majanduselus valitsevad «looduslikud», igavesed seadused, millede toimet riigi vahelesegamine raskendab. Püüdes neid seadusi avastada, astus kodanlik klassikaline poliitiline ökonoomia merkantilismiga (vt.) võrreldes suure sammu edasi ja asus esmakordselt majandusteaduse ajaloos analüüsima kapitalistliku tootmisviisi sisemisi seaduspärasusi. Tema teeneks on see, et ta pani aluse töövääruse teooriale, mille järgi kaupade väärtuse määrab nende tootmiseks kulutatud töö, ja püüdis sel alusel käsitleda lisaväärtuse üksikuid vorme — renti, kasumit ja protsenti. Töövääruse teooriast lähtudes tuli selle koolkonna väljapaistev esindaja inglise majandusteadlane D. Ricardo järeldusele, et palga ja kasumi liikumine on vastandlik, andes sellega kodanluse ja proletariaadi majanduslike vastuolude formuleeringu. Üksikud klassikalise kodanliku poliitilise ökonoomia esindajad asusid esmakordselt analüüsima kogu ühiskondliku kapitali taastootmist, juhtisid tähelepanu tähtsatele kapitalismi majandus likele vastuoludele. Kodanlik klassikaline poliitiline ökonoomia oli oma kõige silmapaistvamate esindajate näol üheks allikaks marksismile, mis töötas nende majandusteooriad kriitiliselt ümber. Marx, kes hindas kõrgelt mõningaid kodanliku klassikalise poliitilise ökonoomia poolt esitatud ja väljatöötatud teoreetilisi seisukohti, kritiseeris samal ajal põhjalikult tema puudusi ja paljastas tema kodanlikku piiratust. Kuigi kodanlikul klassikalisel poliitilisel ökonoomial olid teatud teened, oli tema teaduslikkus siiski suhteline ja kodanliku silmaringi kitsaste raamidega piiratud. Tema esindajad pidasid kapitalismi tootmise igaveseks ja loomulikuks ühiskondlikuks vormiks. Vastavalt sellele seisukohale pidasid nad kõiki kapitalismi majanduslikke kategooriaid igavesteks, ei käsitlenud neid kui vormi, milles väljenduvad teatud tootmissuhted, vaid piirdusid väärtuse, palga, kasumi ja rendi kvantitatiivse analüüsiga. Suutmata lisaväärtuse tekkimist konsekventselt ja teaduslikult selgitada, andsid klassikalise koolkonna kodanlikud õpetlased väärtusele ja teistele majanduslikele kategooriatele vastuolulisi definitsioone. Kõrvuti teaduslike elementidega leidub nende teostes vulgaarseid definitsioone, mis seisnevad kapitalistliku ühiskonna nähtuste pealispinna kirjeldamises. Poliitilise võimu kättevõitmisega kodanluse poolt ja proletariaadi klassivõitluse teravnedes saabus teadusliku kodanliku poliitilise ökonoomia surmatund. Teda asendas vulgaarne poliitiline ökonoomia (vt.), mis seadis enda eesmärgiks kapitalismi teadliku ilustamise ja kaitsmise ning võitluse revolutsioonilise töölisliikumise vastu.

KODANLUS — kapitalistliku ühiskonna valitsev klass, kes on tootmisvahendite omanik ja kasutab neid palgatööliste ekspluateerimiseks. Kodanlus ja kodanlikud tootmissuhted tekkisid feodalismi rüpes väikekaubatootmise lagunemise ja kapitalistliku kaubamajanduse tekkimise protsessis. Kodanlus kui klass tekkis kapitali niinimetatud esialgse akumulatsiooni perioodil, väikekaubatootjate vägivaldse eksproprieerimise ja palgatöölisteks muutmise perioodil. Kodanluse rikkuse edasise akumulatsiooni allikaks kapitalismi arenedes on tööliste tasuta tööga loodav lisaväärtus, samuti aga ka väiketootjate ekspluateerimine ja laostamine ning teiste rahvaste röövimine. Kodanlus ja proletariaat (vt.) on kodanliku ühiskonna peamised klassid. Kodanlus ekspluateerib töölisi ja püüab neilt välja pigistada võimalikult rohkem lisatööd, mida ta tasuta omastab. Kodanluse ja proletariaadi huvid on diametraalselt vastandlikud, vastuolud nende vahel on antagonistlikud, lepitamatud. Proletariaadi põhilised klassihuvid tõukavad teda kodanlusevastasesse võitlusesse ja lõppkokkuvõttes kodanluse ülevõimu likvideerimisele, proletariaadi diktatuuri kättevõitmisele, tootmisvahendite kapitalistliku eraomanduse kaotamisele ja ühiskondliku omanduse kehtestamisele. Kodanlus koosneb suurkodanlusest, keskkodanlusest ja väikekodanlusest (vt.). Arvuliselt domineerib väike- ja keskkodanlus, kuid valitsev seisund on suurkodanlusel, kelle käes on kapitalistlikes maades majanduslik ja poliitiline võim. Kodanluse rikkuse kasvades suureneb proletariaadi ja kogu töötajaskonna vaesumine. Kapitalismi koidikul oli kodanlus tolle aja kõigè progressiivsema tootmisviisi esindajaks, ta võitles aktiivselt feodaalkorra vastu. XVII—XIX sajandi kodanlikud revolutsioonid rajasid teed kapitalismi arenemisele, andsid kodanlusele poliitilise võimu, lõid tingimused tootlike jõudude kiireks kasvuks. Kuid kodanlus allutas majandusliku progressi täielikult kasumite saamise eesmärgile, muutis ta töörahva ekspluateerimise tugevdamise vahendiks. Sel alusel arenenud võimsad kapitalismi tootlikud jõud sattusid lepitamatusse vastuollu kapitalistlike tootmissuhetega. Võideldes oma aja ära elanud kapitalistlike tootmissuhete säilitamise eest, muutus kodanlus reaktsiooniliseks ühiskonnaklassiks. Käesoleval ajal on kõige reaktsioonilisemaks jõuks finantsoligarhia (vt). Selle reaktsioonilise grupi rõhumine üha tugevneb ja levib mitte üksnes tööliskласsile, vaid ka väike- ja keskkodanlusele. Võitluses imperialismi vastu püüab tööliskласs enda poole tõmmata rahvastiku väikekodanlikke kihte, kelle olukord kapitalismi tingimustes pidevalt halveneb. Kolonialismist vabanenud, iseseisva arenemise teele asunud maades etendab rahvuslik kodanlus progressiivset osa, astudes oma välispoliitikas välja imperialismi vastu ja püüdes oma sisepoliitikaga tugevdada ja suurendada oma maade majandusliku sõltumatust monopolistlikust väliskapitalist. Kapitalismilt sotsialismile ülemineku ajajärgul tõmbab sotsialistlik riik mõnedes maades majanduslikule ülesehitustööle ja koostööle kaasa ka rahvusliku (kesk-)kodanluse, teostab erakapitali rahulikku ümberkujundamist riigikapitalismi kaudu ja suunab teda sotsialismi ülesehitamise teele. Sotsialismi võit tähendab igasuguse kodanluse likvideerimist.

KODUTÖÖNDUSLIK TOOTMINE — turu jaoks tööstustooteid valmistav väikekaubatootmine. Kodutööndusliku tootmise majandusliku loomuse selgitas välja V. I. Lenin, kes kritiseeris kodutööndusliku tootmise ebateaduslikku käsitlust narodnikute poolt. Narodnikud mõistsid «kodutööndaja» all niihästi väikekapitaliste kui ka palgatöölisi, nimetades kodutööndust «rahvalikuks tootmiseks». V. I. Lenin näitas, et «kodutööndus», millest rääkisid narodnikud, sisaldab kõige mitmekesisemaid majanduslikke vorme: talupoegade kodutööstusest ja käsitööst alates kuni kapitalistliku manufaktuurini. Kuna tööstuses on väikekaubatootmine rajatud eraomandusele, siis on talle omane samasugune kaubatootjate diferentseerumise protsess nagu talumajanduseski. Kapitalistlikes maades põhjustab kapitali kontsentratsioon väiketootmise väljatõrjumist ja kodutööndajate kihinemise protsessi intensiivistumist: väike osa neist muutub kapitalistideks; suur osa neist, keda halastamatult ekspluateerib kaubandus- ja tööstuskapital, eksisteerivad ajutiselt näi-

liselt edasi kui iseseisvad kaubatootjad, enamik kodutööndajaid aga laostub ja muutub palgatöölisteks. Eriti raske on kodutööndajate olukord asumaades ja sõltuvates maades, kus neid ekspluateeritakse julmalt ja kahekordselt: oma kodanluse ning imperialistlike riikide kodanluse poolt.

Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon ja sotsialismi võit meie maal vabastasid väikekaubatootja kapitali ekspluateerimisest. NSV Liidus on peaaegu kõik kodutööndajad kooperatiivsete tööndusartellide liikmed ja võtavad osa sotsialistlikust ülesehitustööst. 1958. aastal andis kooperatiivtööstus NSV Liidus 6% tööstuse kogutoodangust.

KODUTÖÖSTUS — omatoodetud tooraine töötlemine talumajandites või tööstustoodete tootmine tööliste kodudes. Naturaalmajanduse tingimustes teenindas kodutööstus kui käsitöö lihtsaim vorm talude endi vajadusi ja oli abistava iseloomuga. Naturaalmajanduse lagunedes, turu kujunemisel ja vahetuse arenedes omandab kodutööstus kapitalistliku tootmise vormi. Kapitalisti ülesandel valmistavad väiketootjad kaupu oma kodudes. Sealjuures annab kapitalist tooraine ja sageli ka tööriistad. Niisuguse süsteemi puhul säilib väikekaubatootjate iseseisvus ainult näiliselt ja palgatöölistest erinevad nad tegelikult vähe. Kapitalistliku tööstuse kodusüsteemil ei ole midagi ühist endisaegse külatööstusega ja ta ei kujuta endast mitte midagi muud kui vabriku, manufaktuuri või kaubandusettevõtte välisosakonda. Tööstuse kodusüsteem säilib kapitalistlikes maades ka praegu (eriti pitside, kübarate, pesu jne. tootmises). Ta võimaldab kapitalistidel ulatuslikult rakendada odavat naiste ja laste tööd ning suurendada tööliste ekspluateerimist.

KOGEMUSLIKUD JA STATISTILISED NORMID — toodanguühiku valmistamiseks kulutatava elava või asjastatud töö normid, mis kehtestatakse varasemate kogemuste alusel, lähtudes keskmistest (statistilistest) tööajakulu andmetest, neid tehniliselt ja majanduslikult põhjendamata. Kogemuslikud ja statistilised normid seaduspärastavad tegelikult väljakujunenud tööajakulu, nad ei orienteeri töölisi, insenere ega tehnikuid tootmist täiustama. Kogemuslike ja statistiliste normide kasutamine ei stimuleeri ettevõtetes küllaldaselt tööviljakuse tõstmist, põhjustab sageli töö hulga ja kvaliteedi järgi tasu maksmise printsiibi rikkumist ja võib moonutada üksikute tööliste töö hindamist. Seepärast on partei ja valitsus nende normide kasutamise hukka mõistnud ja nõuavad tehniliselt põhjendatud, *progressiivsete normide* (vt.) juurutamist.

KOGUKOND — 1) ürgkogukondliku korra põhiline tootmisalane ja ühiskondlik rakuke; 2) feodalismi tingimustes levinud ühiskondliku maakasutuse vorm. Tehakse vahet järgmiste kogukonna liikide vahel: ürgsugukondlik (matriarhaalne ja patriarhaalne) kogukond, perekondlik kogukond ja külakogukond ehk naaberkogukond. Ürgsugukondliku kogukonna peamiseks iseloomulikuks jooneks on maa, karja ja muude tähtsamate tootmisvahendite, samuti aga ka ühise tööga loodud toodete kogukondlik omandus ning sugukonna (matriarhaalse või patriarhaalse) eksisteerimine. Üleminekuvormiks ürgsugukondlikult kogukonnalt külakogukonnale on perekondlik kogukond — patriarhaalne perekond eesotsas vanemaga, kes mõnel pool oli valitav. See perekond ühendas lähemaid sugulasi, tavaliselt vendi ja nende naisi, samuti aga ka mittesugulasi, niihästi vabu kui ka juba mittevabu inimesi. Tootmine oli kollektiivne ja ka tooted kuulusid kollektiivile. Perekondlik kogukond hakkab arenema ürgkogukondlikult korralt orjanduslikule korrale üleminekuperioodil ja liitub juba patriarhaalse orjusega. Külakogukond tekib ürgsugukondliku kogukonna lagunemise tagajärjel. Külakogukond (naaberkond, külakond, maakogukond) põhineb juba ühe osa tootmisvahendite eraomandusel, teda iseloomustab tootjate suurem või vähem diferentseerumine. Külakogukonna arenemise esimesel etapil on maa kogukonna omandiks. Feodalismi ajal külakogukond kas laguneb ja kaob (kui feodalism tekkis väljaarenenud orjandusliku korra baasil) või säilib sajandeiks ja isegi tuhandeiks aastaiks (kui feodalism tekkis väljaarenemata orjandusliku korra baasil). Külakogukond säilib kuni kapitalismi ajastuni. Venemaal eksisteeris külakogukond kuni Oktoobrirevolutsioonini.

KOGUKONDLIK OMAND — teatud

liiki kogukonda (sugukondlikku, perekondlikku või külakogukonda) ühinenud inimeste rühma kollektiivne omand (vt. Kogukond).

KOGUKÄIVE — mingil perioodil ettevõtte kõigis tsehhides valmistatud toodangu summa rahalises väljenduses, vaatamata sellele, et osa sellest toodangust kasutati tootmiseks samas ettevõttes. Näiteks metallurgiakombinaadis moodustab kuus, kvartalis või aastas toodetud malmi, terase ja valtstoodete üldväärtus kombinaadi kogukäibe. Kogukäive väljendab toodangu väärtuse liikumist ettevõtte piires. Ühe tsehhi (valmistusastme) toodangu väärtus sisaldab teistkordselt teise tsehhi toodangu väärtust; näiteks terase väärtus hõlmab malmi väärtust, mis on juba kord iseseisvalt arvele võetud, valtsmetalli väärtusse aga kuulub terase väärtus. Toodangu väärtuse korduv arvestamine ettevõtte piirides moodustab niinimetatud toodangu sisekäibe. Kui me arvame kogukäibest maha sisekäibe, siis saame kogutoodangu (vt.) tehasemeetodil. Toodud näites koosneb tehasesisene käive (vt.) teraseks ümbertöötatud malmi väärtusest ja valtstoodete valmistamiseks tarbitud terase väärtusest. Ettevõtte kogukäibe suurus oleneb antud ettevõtte organisatsioonilisest struktuurist: ettevõtte ühe ja sama suurusega lõpliku toodangu puhul on kogukäive erinev, olenevalt üksikuteks tsehhideks eraldunud valmistusastmete arvust. Kogukäivet kui ettevõtte toodangu näitajat kasutatakse käesoleval ajal planeerimisel ja statistikas ainult üksikjuhtudel; selle näitaja praktiline tähtsus seisneb selles, et teda saab kasutada kogutoodangu mahu kindlaksmääramiseks tehasemeetodil.

KOGUTOODANG — plaani- või aruandeperioodil (kuu, kvartal, aasta) ettevõtetes ja rahvamajandusharudes valmistatud toodangu (toodete, tööde) üldmaht rahalises väljenduses. Kogutoodangu koosseisu kuuluvad: kogu kaubatoodang; lõpetamata toodangu juurdekasv (või kahanemine); omavalmistatud ja oma tehases tarbimiseks määratud pooltoodete, instrumentide, rakiste ja tagavaraosade varude juurdekasv (või vähenemine); kaubatoodangu hulka mittekuuluv tellijate tooraine väärtus. Tööstuse kogutoodang tehakse kindlaks tehasemeetodil, mille olemus seisneb selles, et igas üksikus tööstusettevõttes sisaldab kogutoodang kõigi antud perioodil valmistatud toodete ja pooltoodete väärtust, maha arvatud need omavalmistatud tooted ja pooltooted, mis on ära kasutatud edasiseks töötlemiseks samas ettevõttes. Masinaehituses, metallitööstuses ja remonditehastes, kus esineb suur lõpetamata toodang, võetakse viimane kogutoodangu kindlakstegemisel arvesse perioodi alguse ja lõpu vahe suuruses (juurdekasv lisatakse juurde, kahanemine arvatakse maha). Ettevõtete kogutoodangute summa moodustab tööstuse kogutoodangu. Tööstuse kogutoodang arvutatakse hulgihindades, tegelikes või võrreldavates hulgihindades. Hindamist võrreldavates hindades (vt.) kasutatakse kogutoodangu dünaamika planeerimiseks ja arvestamiseks, samuti aga ka plaani täitmise arvestamiseks. Põllumajanduse kogutoodangu moodustab kõigi antud aastal toodetud põllumajanduskultuuride ja -saaduste väärtuste summa; arvutatakse iga-aastastes jooksvates hindades ja võrreldavates hindades. Kapitaalehituse kogutoodang kujutab endast antud aastal tehtud ehitus- ja montaažtööde maksumust (eelarvelistes hindades või tegelike kulude järgi). Peale mainitud harude, kus luuakse esemeline toodang, toodetakse kogutoodangut ka transpordis ja side alal, kaubanduses ning materiaalse ja tehnilise varustamise alal, kus tootmine jätkub ja viiakse lõpule ringlussfääris. Kõigi nimetatud rahvamajandusharude kogutoodangute summa moodustab sotsialistliku majanduse ühiskondliku koguprodukti.

KOHALIK TÖÖSTUS NSV LIIDUS — tööstusharude rühm, mis teenindab peamiselt antud piirkonna elanikkonda, kasutab toodangu valmistamiseks peamiselt kohalikku, mitte aga juurdeveetavat toorainet ja kütust ning mida juhivad kohalikud nõukogud ja majandusorganid. Kohaliku tööstuse harude struktuuri iseloomustab suur mitmekesisus. Kohaliku tööstuse hulka kuuluvad niihästi mõningad rasketööstuse harud (masinaehitus ja metallitööstus, keemiatööstus, kohalike kütuseliikide tootmine jne.) kui ka tarbeesemeid tootvad harud (mööbli-, õmblus-, tekstiili-, trikotaažitööstus jt.). Kohaliku

tööstuse ettevõtete toodangu maht ulatub paljudesse miljarditesse rubladesse. Peamine osa sellest toodangust realiseeritakse kaubandusorganisatsioonidele müümiseks elanikkonnale.

KOKKUHOIUREŽIIM — sotsialistlik majandamismeetod, mis tagab minimaalsete kuludega kõige paremate tulemuste saavutamise. Kokkuhoiurežiim tähendab tööaja, samuti aga ka kõigi sotsialistliku ettevõtte käsutuses olevate materiaalsete ja rahaliste ressursside ratsionaalset kasutamist sotsialistlikuks laiendatud taastootmiseks. Maksimaalselt ökonoomne majandamine eeldab töötajate väsimatut võitlust kõigi materiaalsete väärtuste ja rahaliste ressursside kokkuhoidliku kasutamise, kõige väiksemategi pillamiste ja ebamajanduslikkuse väljajuurimise, kõigis rahvamajandusharudes kadude ja ebatootlike kulude vältimise ning tootmiskulude maksimaalse alandamise eest. Kokkuhoiurežiim väljendub seadmete kasutamise parandamises, ettevõtte finantsiliste ülesannete täitmises ja ületamises, administratiivkulude vähendamises, tööstus- ja põllumajandustoodangu väärtuse ja omahinna (vt.) alandamises ning kulude vähendamises kõigis rahvamajandusharudes. Kokkuhoiurežiimi rakendamist tagab ettevõtete tootmisvõimsuste kasutamise süstemaatiline parandamine, tootmise organiseerimise ja juhtimise pidev täiustamine, töötajate kultuurilise ja tehnilise taseme tõus, materiaalsete ja rahaliste ressursside kokkuhoidlik kulutamine, toodangu kvaliteedi tõstmine, lisakulude vähendamine jne. Kokkuhoiurežiim nõuab, et sotsialistlikus ühiskonnas võetaks arvesse väärtusseaduse toimet. Tähtsaimaks kokkuhoiurežiimi teostamise abinõuks on isemajandamine (vt.). Kokkuhoiurežiimil on väga suur tähtsus sotsialistliku akumulatsiooni (vt.) kasvu suhtes ning ta aitab kaasa sotsialistliku laiendatud taastootmise tempo kiirenemisele. Kokkuhoiurežiimi teostamise tähtsaimaks tingimuseks on, et kõik töötajad võtaksid aktiivselt osa võitlusest säästlikkuse ja kokkuhoiu eest rahvamajanduses, võitleksid ühiskondliku töö viljakuse pideva tõstmise eest.

KOLHOOS — sotsialistlikku tüüpi kollektiivmajand, töötavate talupoegade vabatahtlik koondis, mille eesmärgiks on organiseerida suurtootmist tootmisvahendite ühiskondliku kooperatiiv-kolhoosliku omanduse (vt.) ja ühise töö alusel, mille puhul inimese ekspluateerimine teise inimese poolt pole võimalik (vt. Põllumajanduslik artell, Ühise maaharimise ühistu, Põllumajanduslik kommuun). Kolhoosid tekkisid väiketalumajandite vabatahtliku ühinemisega kollektiivseteks suurmajanditeks, mis toimus Kommunistliku Partei initsiatiivil ja töötavate talupoegade aktiivsel toetusel. Kolhoositootmine NSV Liidus on mehhaniseeritud suurtootmine, ta toimub plaanilises korras (vt. Kolhoositootmise planeerimine) maal, mis kuulub riigile ja on kinnistatud kolhoosile põliseks ja tasuta kasutamiseks. Pärast masina-traktorijaamade reorganiseerimist remondi- ja tehnikajaamadeks ning põllumajandusliku tehnika müümist kolhoosidele on ka põhilised tootmisriistad (traktorid, kombainid ja teised keerukad masinad) kolhoosi omandiks ja on koondatud kolhoosidesse. Nad moodustavad kolhooside industriaalse baasi. Sotsialistlik riik etendab kolhooside arendamisel ning nende organisatsioonilisel ja majanduslikul tugevdamisel juhtivat osa, osutab abi ühismajapidamise planeerimisel, töö organiseerimisel ja kaadri ettevalmistamisel ning üldse küla majanduslikus, poliitilises ja kultuurilises elus. Töölisklass eraldas kolhoosidele kümned tuhanded suurtootmise organiseerimises kogenud inimesed. Sotsialismi ajastul on kolhooside põhivormiks põllumajanduslik artell, mis võimaldab õigemini kui teised kolhoosivormid kolhoosnikute isiklikke huve ühendada kolhoosi ja sotsialistliku riigi ühiskondlike huvidega, arendada sotsialistliku põllumajanduse tootlikke jõudusid ja tõsta kolhoosnikute heaolu. Kolhooside ühismajapidamine annab põhilise osa kogu- ja kaubatoodangust ja on kolhoosnikute sissetulekute põhiallikaks. Ühismajandi juhtimiseks valitakse kolhoosnikute üldkoosolekul juhatus ja esimees. Kolhoosnikute töö eest ühismajandis tasutakse vastavalt iga kolhoosniku poolt kulutatud töö hulgale ja kvaliteedile. Kolhoosnikute töö ja tarbimise mõõduks kol-

hoosi ühismajandis on normipäev (vt.). Kolhoosnikute materiaalse huvi suurendamiseks rakendavad kolhoosid igakuulist kolhoosnikutele avansi andmist (vt.). Naturaalsete ja rahaliste sissetulekute lõplik jaotamine kolhoosnikute vahel vastavalt normipäevadele toimub pärast seda, kui kolhoos on täitnud oma kohustused riigi suhtes ja moodustanud ühiskondlikud fondid. Kolhoosikorra loomine tõi endaga kaasa põhjalikud sotsiaal-majanduslikud ja kultuurilised ümberkujundused külas. Ajakohaste masinate ja traktorite kasutuselevõtmine võimaldas põllumajanduslikku tööd ulatuslikult mehhaniseerida. On kadunud talurahva diferentseerumine klassideks ja ekspluateerimine, mis on paratamatud eramajanduse tingimustes, on likvideeritud agraarne ülerahvastus ja vaesus külas, mis on väikemajapidamise kaaslasteks. Kolhoosikord kõrvaldas väiketootmisele omase stagnatsiooni. On kasvanud põldude saagikus ja loomakasvatuse produktiivsus, on suurenenud kolhooside kogu- ja kaubatoodang. Kolhooside rahalised tulud on kasvanud 2,07 miljardilt rublalt 1940. aastal 3,42 miljardile rublale 1950. aastal ja 13,18 miljardile rublale 1958. aastal. Külas on toimunud kultuurirevolutsioon, on likvideeritud kirjaoskamatus ja kehtestatud kohustuslik kaheksaklassiline haridus, miljonid täiskasvanud kolhoosnikud õpivad tehnikumides, kõrgemates õppeasutustes, mehhanisaatorite koolides jne. Külas funktsioneerib laialdane klubide, raamatukogude ja kinoseadeldiste võrk. Paljud kolhoosikülad on elektrifitseeritud ja radiofitseeritud jne. Rahvademokraatiamaad, kasutades NSV Liidu kogemusi kolhooside arendamisel, loovad kollektiivmajandeid vastavalt neis maades toimuva sotsialistliku ülesehitustöö konkreetsetele ajaloolistele vormidele ja teedele. Tootmisalase koopereerimise oluliseks iseärasuseks on siin see, et ta toimub väike-maaeraomanduse säilimise tingimustes. Rahvademokraatiamaades on olemas kolm tootmiskooperatiivide põhitüüpi: 1) ühise maaharimise ühistu, kus ühistatud on ainult põllumajanduslike tööde tegemine ühistu iga liikme maatükil; 2) tootmiskooperatiiv, kus on ühistatud põhilised tootmisvahendid ja töö, maad kasutatakse küll ühiselt, kuid ta on siiski eraomanduses, toodangu jaotamine toimub suurelt osalt normipäevade ja väiksemas ulatuses kooperatiivile antud maa suuruse järgi; 3) põllumajanduslik ärtell, kus töö, maa ja põhilised tootmisvahendid on täielikult ühistatud, saaduste jaotamine aga toimub eranditult normipäevade alusel, töö hulga ja kvaliteedi järgi.

KOLHOOSI FONDID — kolhoosi ühiskondlikud fondid, mis luuakse naturaalses ja rahalises vormis ning kindla sihtotstarbega. Kolhoosi fondide moodustamine ja nende olemus sõltub põllumajandusliku artelli loomusest. Kolhooside ühiskondlike fondide suurendamine on üheks kolhoosikorra tugevdamise tähtsamaks tingimuseks. Kolhoosi fondid on ette nähtud ärakulutatud tootmisvahendite asendamiseks, kolhoositootmise laiendamiseks ja põllumajandusliku artelli liikmete kasvavate tarbimisvajaduste rahuldamiseks. Peamine osa ja absoluutselt domineeriv osatähtsus kõigis kolhoosi fondides on kolhoosi jagamatul fondil (vt.), mis ei kuulu jaotamisele. Kolhoosi jagamatu fond läheneb tänapäeval üldrahvalikule omandile. Erinevalt jagamatust fondist kujutab osamaksude fond endast seda osa kolhoosiomandist, mille arvel kolhoosist lahkuvale kolhoosnikule antakse rahavormis kätte ta osamaks. Kulutatud tootmisvahendite iga-aastaseks asendamiseks ja tootmise laiendamiseks luuakse kolhoosis tavaliselt kolhoosi toodangu arvel seemnefond (seemnete aastavajaduse ulatuses) ja söödafond (kolhoosi ühiskarjale vajalike söötade aastavajaduse ulatuses). Viljaikalduse ja söödapuuduse juhuks luuakse seemnekindlustusfond ja söödakindlustusfond. Kolhoosides moodustatakse ka ühiskondlikud tarbimisfondid. Kolhoosnikute üldkoosoleku otsusel luuakse töövõimetute abistamise fond. Võib luua ka toiduainete kindlustusfondi (kuni 2% toidukultuuride kogutoodangust). Kolhoosi rahaliste fondide hulka kuulub jooksvate tootmiskulude fond. Tema suuruse määrab kolhoosi üldkoosolek. Administratiiv- ja majanduskulude fond määratakse kindlaks ulatuses, mis ei ületa 2% kolhoosi rahalistest tuludest. Kolhoosiküla kultuuriliste ja elutarbeliste vajaduste teenin-

damiseks moodustatakse kultuurifond, mille suurus määratakse kolhoosnikute koosoleku poolt eelarve koostamisel. Kolhooside fondide kasv peegeldab kolhooside ühiskondliku rikkuse suurenemist ja kolhoosnikute ainelise heaolu paranemist.

KOLHOOSI JAGAMATU FOND — põllumajandusliku artelli peamisi ühiskondlikke fonde, mis ei kuulu jaotamisele artelli liikmete vahel ja mida kasutatakse laiendatud taastootmise kindlustamiseks kolhoosi ühismajandis ning kolhoosnikute kultuurilise ja elutarbelise teenindamise parandamiseks. Jagamatu fondi kasv on kolhoosi ühismajandi arengu tähtsaim näitaja. Kolhoosi jagamatusse fondi kuuluvad: kolhoosi tööriistad, töö- ja produktiivloomad, majapidamishooned, kultuuri- ja elutarbelised ehitised, abiettevõtted, transpordivahendid, kuivenduskraavid, istandikud, materjalid ja rahalised vahendid, mis on ette nähtud ühismajandi arendamiseks, jm. Kolhoosi jagamatu fond moodustatakse järgmiste allikate arvel: 1) 25 kuni 50 protsenti kolhoosi astumisel ühistatud vara väärtusest, 2) kolhoosnikute sisseastumismaksud, 3) igaaastased eraldamised artelli rahalistest tuludest, 4) kolhoosnikute otsesed töömahutused kolhoosi mitmesugustesse tootmisharudesse, 5) riigilt tagastamise kohustuseta saadud vara ja raha jne. Tootmise kasvu, tööviljakuse tõusu ja tulude suurenemise tagajärjel jagamatu fond järjest suureneb ja kapitaalmahutused kasvavad. Ajavahemikul 1940—1958 suurenesid NSV Liidu kolhooside jagamatud fondid 2,77 miljardilt rublalt 12,31 miljardi rublani (võrreldavates hindades). Tänapäeval lähenevad jagamatud fondid oma ühiskondliku iseloomu poolest üldrahvalikule omandile. Masina-traktorijaamade reorganiseerimine ning traktorite ja muude masinate müümine kolhoosidele tõi endaga kaasa jagamatute fondide edasise kasvu, soodustab kolhoosliku omandi edasist arenemist ja lähenemist üldrahvalikule omandile.

KOLHOOSI KOGUTULU — kogutoodangu osa kolhoositootmises, arvestatuna rahas; jääb järele, kui kõik kolhoosi materiaalsed kulud on kaetud. Luuakse kolhoosnikute poolt kolhoositoodangu tootmiseks kulutatud tööga. Osa kolhoosi kogutulust läheb riiklikeks vajadusteks, teine osa jääb kolhoosile ja kasutatakse kolhoosi ühismajandi laiendamiseks ning kolhoosnikute isiklike vajaduste rahuldamiseks (vt. Kolhoosi tulude ja toodangu jaotamine).

KOLHOOSI MITMEKÜLGNE MAJANDAMINE — majandamine, mille puhul mitmesugused põllumajandusliku tootmise harud, eelkõige aga põllundus ja loomakasvatus on ratsionaalselt ühendatud, et saada maksimaalset põllumajandustoodangut maa igalt hektarilt ja saavutada võimalikult kõrgem tööviljakuse tase. Mitmekülgse majandamise võimalus on kolhooside üheks suureks eeliseks võrreldes üksiktalunditega, niihästi väiketaludega kui ka kapitalistlike suurtaludega. Mitmekülgse majandamisega saavutatakse seda, et kolhoosnikute töö leiab kalendriaasta jooksul ühtlasemat kasutamist ja rahalised vahendid laekuvad regulaarsemalt, mis võimaldab kolhoosi majandusalaseid abinõusid õigeaegselt finantseerida. Mitmekülgne majandamine soodustab ka tehnika, maa ja üldse kolhoosi tootmisvahendite paremat kasutamist. Avarad võimalused mitmekülgseks majandamiseks tekkisid kolhooside ühendamisega ja kolhoositootmise planeerimise (vt.) praktika muutmisega. Mitmekülgne majapidamine nõuab kolhooside spetsialiseerimist juhtivate harude, kultuuride või loomaliikide osas, et antud kolhoosi looduslikke ja majanduslikke tingimusi, tööjõuressursse ja kolhoosnikute tootmiskogemusi kõige täielikumalt kasutada.

KOLHOOSI PUHASTULU — kolhoosi kogutulu (vt.) osa, mis on loodud kolhoosnikute lisatööga ja mida kasutatakse kolhoosi ühismajandi arendamiseks, kolhoosi ühiskondlike fondide moodustamiseks, kolhoosnikute kultuuriliste ja elutarbeliste vajaduste rahuldamiseks ning kogu ühiskonna kui terviku vajaduste katmiseks. Seda osa kolhoosi puhastulust, mis jääb kolhoosi käsutusse, kasutatakse kolhoosi ühismajandi arendamiseks: tootmise laiendamiseks, ehitusteks ja elektrijaamade rajamiseks, masinate ostmiseks, loomakasvatusfarmidele sisseseade soetamiseks, tõuloomade ja sordiseemne ostmiseks, istandike ja aedade

rajamiseks, heina- ja karjamaade parandamiseks, tiikide, veekogude ja kuivendussüsteemide rajamiseks jne. Osa kolhoosi puhastulust kulutatakse kolhoosi ja kolhoosnikute kultuuriliste ja elutarbeliste vajaduste rahuldamiseks. (Vt. Kolhoosi tulude ja toodangu jaotamine.)

KOLHOOSI TULUDE JA TOODANGU JAOTAMINE — põllumajandusliku artelli tulude ja toodangu jaotamine ühiskonna, kolhoosi ühismajandi ja kolhoosnikute isiklike vajaduste rahuldamise eesmärgil. Tulude jaotamine kolhoosides sõltub kolhooslik-kooperatiivse omanduse iseärasustest ja toimub kooskõlas põllumajandusliku artelli põhikirjaga (vt.). Kolhoosi kogutulu luuakse kõikide kolhoosnikute tööga kolhoositootmise mitmesugustes harudes. Kolhoositoodangu tootmisest võtavad osa ka riiklikud ettevõtted. Eelkõige täidab kolhoos oma kohustused riigi suhtes. Kaubatoodangu müügist saadud rahalistest tuludest tagastab kolhoos riigilt saadud rahalised laenud, maksab ära laenuprotsendid, tulu- ja kindlustusmaksu. Pärast kulutatud tootmisvahendite asendamist moodustab kolhoos puhastulu arvel ühiskondlikud fondid, mis on vajalikud ühismajandi laiendamiseks ning kolhoosnikute heaolu ja kultuuritaseme tõstmiseks. Osa tuludest eraldatakse kolhoosi jagamatusse fondi (vt.). Osa naturaaltuludest läheb veel seemne- ja söödafondi suurendamiseks ning põua ja söödapuuduse puhuks kindlustusfondide (seemne- ja söödakindlustusfondide) loomiseks. Puhastulu arvel luuakse ka kolhoosi ühiskondlikud tarbimisfondid: 1) töövõimetute ja sõjaväelaste puudustkannatavate perekonnaliikmete abistamise ning lastesõimede ja orbude ülalpidamise fond, 2) toiduainetefond viljaikalduse puhuks, 3) kultuuriliste ja elutarbeliste vajaduste rahuldamise fond. Pärast seda, kui on täidetud kõik riiklikud kohustused ja moodustatud ühiskondlikud fondid, jaotatakse kolhoosi tulude ülejäänud osa kolhoosnikute vahel normipäevade alusel, vastavalt iga kolhoosniku poolt tehtud töö hulgale ja kvaliteedile. Kolhoosnikute materiaalse huvi tõstmiseks soovitasid partei ja valitsus kolhoosidele rakendada kolhoosnikute igakuulist avansseerimist (vt. Kolhoosnikutele avansi andmine), moodustades selleks kolhoosi tulude arvel ühest perioodist teise üleminevad rahalised ja toiduainetefondid.

KOLHOOSI ÜHISMAJAND NSV LIIDUS — põllumajanduslikku artelli ühinenud talupoegade sotsialistlik kollektiivmajand. Ta on organiseeritud riigi maal ja kolhooslik-kooperatiivses omanduses olevate tootmisvahenditega. Riik osutab kolhoosidele mitmesugust tootmisalast ja tehnilist abi. Kolhoosi ühismajandile kuuluvad kolhoosi tööriistad, töö- ja produktiivloomad, söödad, seemnevili, majapidamishooned, kultuurialased ja elutarbelised ehitised (klubid, haiglad, lastesõimed jne.), abiettevõtted (tellisetehased, saeveskid, veskid jne.), transpordivahendid, istandikud, kuivenduskraavid, elektrijaamad jne. Kolhoosi ühismajand tekkis NSV Liidus põllumajanduse kollektiviseerimise (vt.) protsessis, väiketalude tootmisvahendite ühistamise teel. Ühismajandite edasine arenemine toimub laiendatud taastootmise protsessis. Väiketaludega ja kapitalistlike suurmajanditega võrreldes on üheks kolhoosi ühismajandi otsustavaks eeliseks kõrge tööviljakus ja toodangu kaubalisus. Masina-traktorijaamade reorganiseerimine ning traktorite ja muu tehnika müümine kolhoosidele lõi tingimused ühismajandite veelgi kiiremaks arenemiseks.

KOLHOOSIDE ORGANISATSIOONILINE JA MAJANDUSLIK TUGEVDAMINE — abinõude süsteemi rakendamine kolhooside ühismajapidamise arendamiseks, nende toodangu kaubalisuse suurendamiseks, kolhooside ja kolhoosnikute tulude suurendamiseks, et tugevdada kolhoosikorda, rahuldada üldrahvalikke vajadusi ja teenida seega kogu rahva huve. Sellisteks abinõudeks on: õigete majanduslike suhete kindlustamine kolhooside ja riigi vahel, kolhoosides aga — kolhoosnikute ja kolhoosi vahel, kolhoositootmise industriaalse, materiaalse ja tehnilise baasi tugevdamine, ratsionaalsete majandamisvormide juurutamine, arvesse võttes kohalikke majanduslikke ja looduslikke tingimusi, väikeste kolhooside suurendamine, töö organiseerimise parandamine ja töödistsipliini tugevdamine, kolhooside ja kolhoosnikute mate-

riaalse huvi tõstmine tootmise arendamise vastu, kolhooside tugevdamine juhtivate töötajate ja eriteadlastega jne. Üheks tähtsaks abinõuks kolhooside tugevdamisel on uue korra kehtestamine kolhoositootmise planeerimises (vt.) ja kolhooside õiguste laiendamine põllumajandusliku artelli põhikirja (vt.) edasisel täiustamisel, mis suurendab kolhooside ja kolhoosnikute initsiatiivi kõlvikute kasutamisel, tootmise organiseerimisel ja kolhoosi toodangu jaotamisel. Oluliseks abinõuks kolhooside ühismajapidamise tugevdamisel on põllumajandussaaduste kokkuostuhindade tunduv tõstmine ning tulumaksu vähendamine. See soodustab kolhooside ja kolhoosnikute sissetulekute suurenemist ja stimuleerib kolhoositootmise edasist kasvu. Üheks tootmise suurendamise tingimuseks kolhoosides on üleminek uutele töö tasustamise vormidele, kolhoosnikute igakuulise avansseerimise praktiline rakendamine (vt. Kolhoosnikutele avansi andmine). Eriti suurt osa kolhooside loomisel ning nende organisatsioonilisel ja majanduslikul tugevdamisel etendasid NSV Liidus masina-traktorijaamad. Hiljem, kui tootmine saavutas kolhoosides kõrge arengutaseme, mindi kolhooside edasise organisatsioonilise ja majanduslikku tugevdamise huvides nende tootmisalaselt teenindamiselt masina-traktorijaamade kaudu üle põllumajandusmasinate müügile otse kolhoosidele (vt. Remondi- ja tehnikajaamad). Aastail 1954—1955 saadeti kolhoosidesse 120 000 põllumajanduse eriteadlast, üle 20 000 linnas töötava kommunisti soovitati tööle kolhooside esimeestena. On seatud ülesanne varustada kvalifitseeritud töötajatega kõik kolhooside põhilised tootmissektorid — põllundusbrigaadid ja loomakasvatusfarmid. Nõukogude riik on arendanud ulatuslikku eriteadlaste ettevalmistamist põllumajandusele. Partei ja valitsuse poolt tarvitusele võetud abinõud annavad avarad võimalused kolhoosnikute initsiatiiviks kolhooside organisatsioonilisel ja majanduslikul tugevdamisel ning artellide tegevuse juhtimisel.

KOLHOOSIKAUBANDUS — nõukogude jaekaubanduse vorm, mille vajalikkus tuleneb kolhoosliku omanduse iseloomust ja kolhoosipere isikliku majandi (vt.) olemasolust. Kolhoosikaubanduse kaudu leiavad realiseerimist kolhoositoodangu ülejäägid pärast kohustuste täitmist riikliku kokkuostu alal ning kolhoosnikute poolt normipäevade alusel toimuva jaotamise korras saadud ja õueaiamaal toodetud saaduste ülejäägid. Kolhoosikaubandusel on kohalik iseloom ja ta piirdub peaaegu eranditult ainult toidukaupadega. Kuigi kolhoosikaubandusel on NSV Liidu üldises jaekaubakäibes väike osatähtsus (1958. aastal — 5,7%), on tal elanikkonna varustamises köögivilja, kartuli, liha ja piimasaadustega tähtis koht. Kolhoosituru hindu riik ei planeeri, need kujunevad teatud määral stiihiliselt, kooskõlas nõudmise ja pakkumisega. Kuid hindade tase on riikliku ja kooperatiivkaubanduse majandusliku mõju all. See avaldub esmajoones selles, et enamik kaupadest müüakse elanikkonnale riiklike ja kooperatiivsete kaubandusorganisatsioonide poolt ühtsete riiklike jaehindadega. Nõudmise ja pakkumise vahekord kolhoositurul oleneb sellest, mil määral elanikkonna vajadused leiavad rahuldamist organiseeritud turu kaudu. Kui elanikkonna varustamine riikliku ja kooperatiivkaubanduse poolt toimub häireteta, siis kolhoosikaubanduses kujunevad hinnad riiklikke jaehindu ei ületa. Kolhoosikaubandusel on suur tähtsus niihästi kolhoosnikutele kui ka linnaelanikkonnale. Riikliku ja kooperatiivkaubanduse laienedes kolhoosituru osatähtsus järjest väheneb. Ühe osa oma toodangust realiseerivad kolhoosid ja kolhoosnikud tarbijate kooperatsiooni kaudu komisjonikaubanduse põhimõttel (vt. Tarbijate kooperatsiooni komisjonikaubandus).

KOLHOOSIPERE ISIKLIK MAJAND — kolhoosnikute majand, mis koosneb elumajast, majapidamishoonetest, produktiivloomadest, lindudest ja õueaiamaa harimiseks vajalikust väikeinventarist. Luuakse vastavalt põllumajandusliku artelli põhikirjale (vt.). Kolhoosipere isiklikul majandil on abistav iseloom, ta on kolhoosnikute isiklike vajaduste rahuldamise täiendavaks allikaks. Põhisissetulekuid saavad kolhoosnikud kolhoosi ühismajandist. Kolhoosipere isiklikus

majandis rakendatakse ainult kolhoosniku ja tema perekonnaliikmete isiklikku tööd. Olenevalt põllumajandusrajoonist (teraviljakasvatuse rajoonid, tehniliste kultuuride rajoonid, arenenud loomakasvatusega maaviljelusrajoonid, rändkarjakasvatuse rajoonid) on kolhoosniku isiklikus majandis teatud hulk loomi (lehmi, sigu, lambaid, kitsi, hobuseid jne.), millede arvu määrab kindlaks põllumajandusliku artelli põhikiri. Kolhoos eraldab kolhoosnikutele õueaiamaad nende maade arvel, mida riik on talle andnud tasuta ja tähtajata kasutamiseks. Põhiosa kolhoosnikute loomadele vajalikest söötadest toodetakse kolhoosipõldudel ja jaotatakse kolhoosnikute vahel normipäevade alusel. Kolhoosipere isiklik majand on kolhoosnikute isiklike huvide ja nende ühiskondlike huvide õige ühendamise üheks tingimuseks.

KOLHOOSITOODANGU OMAHIND — osa kolhoositoodangu väärtusest, väljendatuna rahas. Nii nagu riiklike ettevõtete toodangu omahindki, hõlmab ka kolhooside toodangu omahind kulutusi tootmisvahenditele ja töö eest tasumiseks. Kolhoositoodangu omahinna struktuur ja kalkuleerimise iseärasused tulenevad kolhooslik-kooperatiivse omanduse iseloomust. Toodangu omahinna kalkuleerimine võimaldab kolhoosides rakendada isemajandamise põhimõtteid, kõrvutada kulusid tuludega ja tagada majandi töö rentaablus. Kolhoosidel on suuri reserve toodanguühiku tootmiskulude alandamiseks kultuuride saagikuse ja karja produktiivsuse tõstmise, kompleksse mehhaniseerimise, töö organiseerimise ja tasustamise parandamise, materiaalsete vahendite ja tööjõu kokkuhoiu arvel. Kolhooside toodangu omahinna alandamine on kolhooside rahaliste tulude ja akumulatsiooni suurenemise tähtis tingimus.

KOLHOOSITOOTMISE PLANEERIMINE — kolhooside ühismajapidamise arendamise aasta- ja perspektiivplaanide koostamine riiklike plaaniülesannete alusel. NLKP Keskkomitee ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu poolt 1955. aastal kehtestatud põllumajanduse planeerimise uue korra kohaselt algab planeerimine kolhoosist. Uue korra kohaselt on kolhooside tootmisplaanide koostamise lähtealuseks riigi käsutusse antava kaubatoodangu planeerimine. Põllumajanduse arendamise riiklikus plaanis, mille kinnitab NSV Liidu Ministrite Nõukogu, nähakse ette riikliku kokkuostu korras varutavate põllu- ja loomakasvatussaaduste hulk. Põllumajanduse arendamise riiklikust plaanist lähtudes määravad rajoonide töörahva saadikute nõukogude täitevkomiteed igale kolhoosile põllu- ja loomakasvatussaaduste varumise plaaniülesande. Need ülesanded ongi planeerimise aluseks kolhoosides. Lähtudes nendest ülesannetest ning võttes arvesse ühismajandi ja kolhoosnikute vajadusi põllumajandussaaduste järele, määravad kolhoosid oma äranägemisel kindlaks üksikute kultuuride külvipinnad, loomakasvatuse produktiivsuse, loomade arvu ja loomaliikide järgi ning lahendavad kõik muud kollektiivmajandi arendamisega seotud küsimused. Iga kolhoos koostab eeloleva aasta tootmisplaani ja tuludekulude eelarve, määrates neis kindlaks kõikide tootmisharude arendamise näitajad (kogu- ja kaubatoodangu maht, normipäevade, raha ja materjalide kulutamine, naturaalsete ja rahaliste tulude jaotamine jne.). Kolhoosides tootmisplaanides nähakse ette niisuguste põllumajandusharude arendamine, mis kõige enam vastavad kolhooside looduslikele ja majanduslikele tootmistingimustele ja rahvamajanduse vajadustele, ning töötatakse välja abinõud, mis võimaldavad maad kõige paremini kasutada ja suurendada toodangut põllumajandusliku maa iga 100 ha kohta, kusjuures töö kulu väheneb. Kolhoosi tootmisplaani ja eelarve kinnitab kolhoosnikute üldkoosolek. Pärast külviplaanide ja loomakasvatuse arendamise plaanide kinnitamist kolhoosnikute üldkoosoleku poolt vaadatakse nad läbi rajoonide täitevkomiteedes. Juhul, kui esitatud plaan ei taga riikliku kokkuostu ülesannete täitmist, soovitab täitevkomitee kolhoosile teha plaanis vajalikke parandusi. Pärast kolhooside plaanide kontrollimist koostatakse koondplaanid esmalt rajoonide, seejärel oblastite (kraide, autonoomsete vabariikide) ja liiduvabariikide ulatuses ning esitatakse liiduvabariikide ministrite nõukogude poolt NSV Liidu Riiklikule Plaanikomiteele. Selline kolhoositootmise planeerimise kord kõrvaldas kuni 1955. aastani planeerimises esinenud

liigse tsentralismi ja šabloonsuse, päästis valla kolhoosnikute ning kohalike partei- ja nõukogude organite initsiatiivi tootmisreservide kasutamiseks, suurendas kolhooside vastutust riigile vajaliku hulga põllumajandussaaduste tootmise eest. Kõrvuti aasta-tootmisplaanidega koostavad kolhoosid ka ühismajapidamise arendamise perspektiivplaanid.

KOLHOOSITURG — vt. Kolhoosikaubandus.

KOLHOOSNIKUTELE AVANSI ANDMINE — kolhoositulude esialgse jaotamise vorm, mille puhul põllumajandusliku artelli liikmetele antakse ühismajandis väljatöötatud normipäevade eest kätte osa rahalistest ja naturaalsetest tuludest enne nende lõplikku jaotamist, s. o. enne majandusaasta lõppu. Avansi andmiseks vajalike vahendite allikaks on rahalised laekumised taimekasvatuse, loomakasvatuse ja abiettevõtete toodangu realiseerimisest, samuti aga ka avansid, mida kolhoosid saavad varumisorganisatsioonidelt. Paljud kolhoosid moodustavad spetsiaalsed üleminevad rahalised ja naturaalsed avansseerimisfondid, eraldades jooksva aasta tuludest osa toodangut ja rahalisi vahendeid kolhoosnikutele avansside andmiseks järgmisel aastal. Naturaalse avansseerimise korras annavad kolhoosid teravilja, kartulit, köögivilja ja teisi toiduaineid, samuti aga ka loomasööta. Koristustööde ajal ja kuni vastava toodanguliigi varumise plaani täitmiseni eraldatakse kolhoosnikutele avansi andmiseks ja majandisisesteks vajadusteks teatud protsent teravilja, päevalille, kartulit ja köögivilja olenevalt sellest, kui palju on neid saadusi tegelikult riiklikesse varumispunktidesse antud. Kolhoosnikutele avansi andmine suurendab nende tööaktiivsust jooksvate põllumajanduslike tööde tegemisel, soodustab tööviljakuse kasvu, tõstab artelli liikmete isiklikku materiaalset huvi ühismajandi arendamise vastu. Kolhoosnikutele avansi andmine levib iga aastaga üha ulatuslikumalt. Arvesse võttes eesrindlike kolhooside kogemusi, kus kolhoosnikutele antakse iga kuu rahalist avanssi kõigi ühismajandis väljatöötatud normipäevade ulatuses, soovitasid NLKP Keskkomitee ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu kolhoosidele, et nad üldkoosoleku otsusel annaksid kolhoosnikutele aasta jooksul iga kuu normipäevade järgi avansina vähemalt 25% nendest rahalistest tuludest, mis tegelikult on kõigist ühismajandi harudest saadud, ja 50% rahalistest vahenditest, mis saadakse avanssidena põllumajandussaaduste kokkuostu puhul. Kolhoosi nõudmisel peab Riigipank nimetatud osa rahalistest tuludest ja avanssidest kandma erilisele jooksvale kontole, millelt kolhoosi juhatus võib vahendeid kulutada ainult kolhoosnikutele avansside andmiseks ja normipäevade järgi jaotamiseks.

KOLONAAT — sõltuvusvorm Vana-Rooma impeeriumis, mille puhul väiketootjad (koloonid) sõltusid suurmaaomanikest. Kolonaadi tekkimine oli orjandusliku tootmisviisi (vt.) arenemise paratamatu tagajärg. See, et orjatööle rajatud põllumajanduslik suurtootmine (latifundiumid) ei olnud majanduslikult kasulik, põhjustas orjandusliku korra teatud arenemisastmel, et suur osa orjadest, kelle töö ei andnud enam tulu, lasti vabaks. Suurt osa kolonaadi tekkimisel etendas orjade järjest intensiivsem võitlus ebainimliku ekspluateerimise vastu, väljendudes reas suurtes ülestõusudes. Latifundiumide omanikud ja riik hakkasid oma maad väikesteks osadeks tükeldama ja neid vabakslastud orjadele ja juba varemast ajast vabadele kodanikele rentima. Neid uusi maapidajaid hakati nimetama koloonideks. Algul tasusid nad maaomanikele raharenti ja kandsid naturaalkoormisi, seejärel aga sattusid nad neist täielikku sõltuvusse. Olemata orjad, olid koloonid maatükkide juurde kinnistatud ja neid võidi müüa koos maatükkidega. F. Engelsi sõnade järgi olid seda tüüpi otsesed tootjad keskaja pärisorjade eelkäijateks. Kolonaadisüsteem laostas orjandusliku ühiskonna ja aitas kaasa uue, feodaalse tootmisviisi (vt.) kujunemisele.

KOLONIALISM — imperialistlike riikide poliitika, mille eesmärgiks on mahajäänud rahvaste ja majanduslikult vähearenenud maade rõhumine, orjastamine ja ekspluateerimine, nende tehnilise, majandusliku ja kultuurilise arenemise takistamine. Tingimustes, kus asumaade ja sõltuvate maade rahvaste rahvuslik vabadusliikumine riik-

liku iseseisvuse ja majandusliku sõltumatuse eest suureneb, püüavad imperialistid rakendada uusi kolonialismi vorme, mis seisnevad selles, et orjastamispoliitikat teostatakse mahajäänud maadele antava «abi» sildi all. Nendeks on esmajoones niinimetatud «abiandmise» ameerika programmid, mis on tuntud «Trumani doktriini», «Eisenhoweri doktriini» ja teiste nimetuste all ning mis seisnevad sõjamaterjalide andmises, sõjaväeinstruktorite saatmises jne., kuid tingimusel, et need maad lülituksid sõjaliste blokkide ameerika süsteemi ja alluksid tegelikult Ameerika imperialismile. Siia kuulub ka mitmesuguste rahvusliku vabadusliikumise vastu suunatud sõjaliste paktide süsteem. Käesoleval ajal on asumaade ja poolasumaade rahvaste võimsa rahvusliku vabadusliikumise tõttu päevakorda tõusnud kolonialismi täieliku likvideerimise küsimus.

KOLOONIA — enne kapitalismi — mingi riigi kodanike massilise asumise ala vallutatud territooriumil; kapitalismi perioodil — vt. Asumaa.

KOMMERTSKREDIIT — kaupade müümine või teenuste osutamine võlgu. Kapitalismi tingimustes kujutab kommertskrediit endast funktsioneerivate kapitalistide vahelisi suhteid kaupade realiseerimise protsessis. Kommertskrediit, mis tavaliselt on lühiajaline, on kapitalistlike ettevõtete vahelistes tehingutes väga levinud.

NSV Liidus esines kommertskrediit üleminekuajajärgul, kui eksisteeris erakapital ja kõik rahvamajanduse plaanihoovad ei olnud veel sotsialistliku riigi käes. Kommertskrediiti kasutati üleminekuajajärgul niihästi sotsialistliku sektori piirides kui ka tema majanduslikes sidemetes eraettevõtetega, kusjuures reguleerivat osa etendas sotsialistlik riik. NSV Liidus 1930.—1931. aastal läbiviidud krediidireformiga (vt.) keelati kommertskrediidi andmine.

KOMMUNAALMAJANDUS — linnamajanduse osa, mis teenindab linnaelanikkonna materiaalseid ja elutarbelisi vajadusi. Kommunaalmajanduse hulka kuuluvad: elamumajandus, linna energeetikaettevõtted, linna reisijate ja kaubavedu, sanitaartehnilised (veevärk, kanalisatsioon jne.) ja sanitaarhügieenilised ettevõtted (saunad, pesumajad jne.), linna heakorrastus (maamajandus, haljastus, tänavavalgustus jne.) jne. NSV Liidus on kommunaalettevõtted ning linnade ja tööstuskeskuste põhiline elamufond riiklikuks omandiks, üldrahvalikuks ühisvaraks.

KOMMUNISTLIK ÜHISKOND — klassideta ühiskond, mis on rajatud tootmisvahendite ühiskondlikule omandusele, kõrgesti mehhaniseeritud ja plaanipäraselt organiseeritud ühiskonnastatud tööle ning ekspluateerimisest vabade inimeste seltsimehelikule koostööle. Tehakse vahet kommunistliku ühiskonna arenemise kahe faasi vahel: esimene ehk madalam faas — sotsialism, teine ehk kõrgem faas — kommunism. Sotsialism ja kommunism on ühe ja sama tootmisviisi kaks arenemisastet, mis erinevad oma küpsuse astmelt. Sotsialismi ja kommunismi majandusliku aluse moodustab tootmisvahendite ühiskondlik omandus, masinaline suurtootmine, mida juhitakse ühtse rahvamajandusplaani järgi ja mis ei tunne konkurentsi, anarhiat ega kriise. Tootmissuhted vastavad tootlike jõudude iseloomule ega piira nende arenemist. Niihästi sotsialismi kui ka kommunismi tingimustes puuduvad ekspluataatorlikud klassid, on kaotatud rahvuslik ebavõrdsus, tootmise eesmärgiks on inimene oma vajadustega. Ühtlasi esinevad sotsialismi ja kommunismi vahel olulised erinevused, mis on tingitud tootlike jõudude ja tootmissuhete erinevast arenemisastmest. Kommunismi madalam faas — sotsialism — ei arene omaenda alusel, vaid pärineb otseselt kapitalistlikust ühiskonnast ning kannab seepärast majanduslikus, kõlbelises ja vaimses suhtes veel selle vana ühiskonna **pitserit**, mille rüpest ta tuli. Sotsialismi tingimustes on tootmisvahendite ühiskondlikul omandusel kaks vormi — üldrahvalik (riiklik) ja kooperatiiv-kolhooslik omandus, säilivad erinevused töölisklassi ja talurahva vahel, säilivad olulised erinevused linna ja maa vahel, vaimse ja füüsilise töö vahel, toodetud saaduste jaotamine toimub kulutatud töö hulga ja kvaliteedi järgi. Sotsialistlikus ühiskonnas säilib kaubatootmine ja kasutamist leiavad väärtusseadus, raha, kaubandus. Tootlike jõudude arenedes ja sotsialistliku tootmise täiustudes toimub järkjärguline üleminek kommu-

nismile, ühtsele, kommunistlikule omandivormile, erinevused sõbralike klasside (tööliste ja talupoegade) vahel kaovad, olulised erinevused linna ja maa vahel ning vaimse ja füüsilise töö vahel likvideeruvad. Kommunismile ülemineku tähtsaks tingimuseks on rasketööstuse igakülgne arendamine, kõigi rahvamajandusharude elektrifitseerimine, tootmise kompleksne mehaniseerimine ja automatiseerimine, elanikkonna kultuuritaseme tõus. Kommunismi materiaalse ja tehnilise baasi loomine, kõigi ühiskonnaliikmete kultuurilise ja tehnilise ning üldhariduslikU taseme tõstmine ja sel alusel tööviljakuse kiire kasv toovad endaga kaasa saaduste külluse, mis võimaldab täiel määral rahuldada kõigi ühiskonnaliikmete järjest kasvavaid materiaalseid ja kultuurilisi vajadusi. «Kommunistliku ühiskonna kõrgemas faasis, pärast seda, kui on kadunud indiviidide orjastav alistamine tööjaotusele ... kui töö on lakanud olemast ainult elatisvahend ja on ise saanud esimeseks eluvajaduseks; pärast seda, kui koos indiviidide igakülgse arenemisega on kasvanud ka tootlikud jõud ja kui kõik ühiskondliku rikkuse allikad on hakanud voolama täie jõuga — alles siis ... ühiskond võib oma lipule kirjutada: Igaüks oma võimete kohaselt, igaühele tema vajaduste järgi!» (K. Marx, Gotha programmi kriitika, lk. 15).

KOMMUNISTLIKE JA TÖÖLISPARTEIDE AGRAARPROGRAMM — osa partei üldisest programmist, määrab kindlaks põhiprintsiibid ja nõuded agraarküsimuses, mis on välja töötatud selleks, et kujuneks välja proletariaadi ja talurahva kindel liit proletariaadi juhtimisel, kes ühiselt võitleksid feodaalsete igandite ja kapitalistliku rõhumise kaotamise ning sotsialismi ja kommunismi ülesehitamise eest. Lenini seisukohad proletariaadi hegemooniast kodanlik-demokraatlikus revolutsioonis, kodanlik-demokraatliku revolutsiooni ümberkasvamisest sotsialistlikuks revolutsiooniks, proletariaadi ja talurahva liidust mitmesugustel sotsialismi eest peetava võitluse etappidel olid lähteteesideks Kommunistliku Partei agraarprogrammi väljatöötamisel. Nagu väitis Lenin, peab agraarprogramm sisaldama kolme osa: 1) kutsuma talupoegi ülestõusule, püstitama kõigi mõisamaade konfiskeerimise loosungi, 2) näitama, kuidas kindlustada revolutsioonilisi saavutusi ja üle minna võitlusele sotsialismi eest, 3) kindlaks määrama partei klassiülesanded maaproletariaadi ja -poolproletariaadi suhtes, valmistades neid ette sotsialistlikuks revolutsiooniks. Venemaal toimuva revolutsiooni kodanlik-demokraatlikul etapil lähtus agraarprogramm sellest, et agraarsuhete, klasside ja külas toimuva klassivõitluse küsimus on isevalitsuse vastu võitlemise põhiküsimus. Juba oma esimestes teostes pooldas Lenin maa natsionaliseerimist. Juba 1903. aastal, partei II kongressil, esitati nõudmine revolutsioonilise talurahvakomiteede loomiseks, kes pidid likvideerima pärisorjuse jäänused külas, ning talupoegadele «lõikude» tagasiandmiseks, s. o. nende maade tagasiandmiseks, mis talupoegadelt 1861. aasta «talurahvareformi» (vt.) perioodil ära võeti. 1905. aastal, talurahvaliikumise hoogustumise ajal, võttis partei III kongress vastu otsuse talurahva kõigi revolutsioonilise nõudmiste toetamiseks, kaasa arvatud mõisamaade tasuta äravõtmise (konfiskeerimise) nõudmine. Partei IV (ühinemise) kongressil võitles Lenin maa munitsipaliseerimise menševistliku projekti vastu ja kaitses kogu maa natsionaliseerimise nõudmist. Sotsialistliku revolutsiooni ettevalmistamise käigus 1917. aastal püsis bolševike partei endiste programmiliste nõudmiste juures, kuid samal ajal esitas ka uusi. Sotsialistliku revolutsiooni tingimustes omandas maa natsionaliseerimine uue tähenduse. See oli, nagu ütles Lenin, mitte ainult kodanliku revolutsiooni «viimaseks sõnaks», vaid ka sammuks sotsialismi poole. Partei esitas kollektiivsele suurmajapidamisele järkjärgulise ülemineku nõudmise. II ülevenemaalise nõukogude kongressi poolt vastuvõetud maadekreet lähtus agraarküsimuse lahendamisel järgmistest põhiprintsiipidest: 1) mõisnike, kiriku-, udelli-, kabineti- ja muude maade konfiskeerimine ning kogu maa natsionaliseerimine; 2) kõigi maavarade ning üldriikliku tähtsusega metsade ja veekogude jätmine riigi kätte, samuti mõningase osa põllumajandusmaade jätmine riigi kätte riiklike või ühismajandite organiseerimiseks; 3) konfiskeeritud maade üleandmine talu-

poegade kasutusse võrdsustava maakasutuse tingimusel. Maadekreedi praktilisel elluviimisel olid ette nähtud abinõud, mis andsid eeliseid kollektiivmajanditele. Partei VIII kongress (1919. a.) võttis programmi abinõud kolhooside ja sovhooside organiseerimiseks, vastandlikkuse kaotamiseks linna ja maa vahel, kindla liidu loomiseks keskmikuga. Agraarküsimuse lahendamisel etendasid tähtsat osa Lenini kooperatsiooniplaan (vt.) ja sotsialistliku riigi abinõude süsteem kolhoositalurahvale finantsilise, materiaalse ja tehnilise abi andmiseks ning põllumajanduse varustamiseks eriteadlastega. Kommunistliku Partei juhtimisel viisid töörahva hulgad läbi põllumajanduse kollektiviseerimise, likvideerisid kulakluse, rajasid mehhaniseeritud suurpõllumajanduse, luues tingimused talurahva liikumiseks kommunismile. Kommunistliku Partei kogemustel, mis on omandatud talurahvaküsimuse lahendamisel NSV Liidus, on väga suur tähtsus teiste maade kommunistlike ja töölisparteide agraarprogrammide väljatöötamisel ja elluviimisel.

Rahvademokraatiamaade kommunistlike ja töölisparteide agraarprogrammide kõige üldisemateks nõudmisteks on suurmaaomandi konfiskeerimine, maa andmine töötavate talupoegade omandiks, osa maa natsionaliseerimine ja põllumajanduse järkjärguline sotsialistlik ümberkujundamine. Neid programmilisi nõudmisi viiakse edukalt ellu. Nii viis Hiina Kommunistlik Partei rahvarevolutsiooni võidu tulemusena Hiinas läbi agraarreformi ja põhiliselt on seal küla sotsialistlik ümberkujundamine lõpule viidud. Mõisnike omandus kaotati. Kõik konfiskeeritud ja rekvireeritud maad ning tootmisvahendid, välja arvatud need, mis seaduse järgi kuulusid natsionaliseerimisele, anti talupoegade omandiks. Agraarreformi läbiviimiseks ja maa õiglaseks jaotamiseks maata ja vähese maaga talupoegade vahel moodustati kohalikud komiteed. Kommunistlike ja töölisparteide juhtimisel ning laiade töörahva hulkade aktiivsel osavõtul läksid rahvademokraatiamaad üle sotsialistlikule ülesehitustööle, põllumajanduse järkjärgulisele sotsialistlikule ümberkujundamisele, juhindudes sealjuures Lenini kooperatsiooniplaanist ja rakendades seda loovalt kooskõlas iga maa iseärasustega.

Tuginedes marksistlik-leninlikule agraarteooriale ja arvesse võttes NSV Liidus ja teistes sotsialismileeri maades läbiviidud agraarsete ümberkujunduste kogemusi, töötavad agraarprogramme välja ja võitlevad nende elluviimise eest kapitalistlike maade kommunistlikud parteid ja revolutsioonilised töölisparteid. Kapitalistlike maade kommunistlikud parteid ja revolutsioonilised töölisparteid esitavad oma programmide agraarküsimust käsitlevas osas nõudmisi, mis näevad ette mõisnike ja kapitalistliku suurmaaomanduse likvideerimist ning maa üleandmist töötavate talupoegade ja põllutööliste eraomandiks. Klassivõitluse tingimustes, kus tööliskiass ja talurahvas ei ole veel nii suurel määral organiseeritud, teadlikud ega tugevad, et kätte võita oma nõudmiste maksimumi elluviimist, esitab agraarprogramm üksiknõudmisi, nagu näiteks rentnike õiguste kaitsmine, rendimaksu vähendamine, põllutööliste huvide kaitsmine jne. Sealjuures esitavad kommunistlikud ja töölisparteid konkreetseid nõudmisi, mis vastavad iga üksiku maa spetsiifilistele iseärasustele. Kui loosung «Maa neile, kes seda harivad» kuulub kapitalistlike maade kõigi kommunistlike parteide programmi, siis üksikutes konkreetsetes küsimustes esitatakse nõudmisi, mis on iseloomulikud antud maale. Nii näiteks nõuab Prantsuse Kommunistlik Partei oma agraarprogrammis suurmaaomandi ekspropriieerimist ja selle üleandmist piiratud eraomandiks väike- ja keskatalupoegadele ning põllutöölistele, väike- ja keskmiste omanike maaeraomanduse seadusandlikku fikseerimist, ulatuslikku riiklikku abi põllumajandusele ja talurahva elatustaseme tõstmist, põllumajandusliku kooperatsiooni laialdast krediteerimist ja abistamist. Seni aga, kuni selle programmi elluviimiseks puuduvad poliitilised tingimused, on partei välja kuulutanud üksiknõudmiste programmi — «talurahva kaitsmise programmi». Nende nõudmiste hulka kuuluvad: siseturu laiendamine tööliskiassi ja töötava talurahva ostuvõime suurendamise ning sõjaliste kulude järsu vähendamise teel, ülemäära suure vahe likvideerimine põllumajandussaaduste kokkuostu- ja jaehindade

vahel, ookeanitaguse konkurentsi eest kaitsmine, ebavõrdõiguslike, põllumajandussaaduste siseturule kahju tekitavate lepingute tühistamine, põllumajanduse varustamine madalamate hindadega tööstuskaupadega, alandades tööstuskasumeid, abi andmine uustalunikele, rentniku ja pooleteramehe õiguste kaitsmine, põllu- ja tööstustööliste õiguste võrdsustamine jne. Itaalia Kommunistlik Partei nõuab oma agraarprogrammis kõigepealt üldist agraarreformi — feodaalsete igandite üldist likvideerimist. Peale selle on programmis esitatud rida üksiknõudmisi: ainult osal territooriumil kehtiva maareformiseaduse laiendamine kõigile riigi piirkondadele, põllumajanduslepingute reformeerimine, kontrolli sisseseadmine rendimaksu üle ja kindla rendimaksu taastamine pikaajaliste rentnike jaoks, keskaegsete maksude ja igasuguste rentnikel lasuvate koormiste kaotamine, tööstusmonopolide ikke likvideerimine põllumajanduslikus tootmises, hindade poliitika teostamine töötava talurahva kasuks, talupoegadele maksuja krediidisoodustuste andmine, põllutööliste palga tõstmine jne. Hispaania Kommunistliku Partei agraarprogrammi kuulub mõisamaade konfiskeerimine ja nende tasuta üleandmine maata ja vähese maaga talupoegade ning põllutööliste eraomandiks, iga liiki naturaalrendi ja kõigi feodalismi igandite kaotamine, talurahva abistamine krediidi ja põllutöömasinatega, maksude vähendamine, põllutööliste õiguste kaitsmine, neile kaheksatunnilise tööpäeva sisseseadmine ja palga alammäära kehtestamine, rentnike olukorra parandamine jne. Saksa Föderatiivses Vabariigis kuulutas Saksamaa Kommunistlik Partei Saksa Demokraatliku Vabariigi eeskujul välja demokraatliku agraarreformi läbiviimise nõudmise. Peale selle on esitatud rida üksiknõudmisi töötavate talupoegade olukorra parandamiseks. Kuna Inglismaal talupoegade klassi tegelikult pole, siis sisaldab Suurbritannia Kommunistliku Partei programmi «Britannia tee sotsialismile» agraarküsimust käsitlev osa eelkõige maa natsionaliseerimist rööbiti kõigi ülejäänud tootmisvahendite natsionaliseerimisega. Sellesse programmi on võetud terve rida nõudmisi, mis näevad ette põllumajandusliku tootmise parandamist, töötavatele farmeritele abi andmist jne. Majanduslikult mahajäänud maade, sõltuvate maade ja asumaade kommunistlikud parteid võitlevad eeskätt feodaalsete maavaldusvormide ja talupoegade feodaalse ekspluateerimise vastu, samuti aga ka väliskapitali ikke vastu põllumajanduses.

KOMMUNISTLIKUD LAUPÄEVAKUD — töörahva hulkade sotsialistliku võistluse esimesi vorme meie maal. Kommunistlikud laupäevakud tekkisid 1919. aasta kevadel Moskva tööliste algatusel vastuseks Kommunistliku Partei üleskutsele asuda rindele antava abi suurendamiseks tööle revolutsioonilise lt. Esimese laupäevaku organiseerisid Moskva-Kaasani raudtee Moskva Sorteerimisjaama depoo töölised 10. mail 1919, kes remontisid väljaspool tööaega ja tasuta kolm vedurit, saavutades sealjuures kõrge tööviljakuse. Kommunistlik Partei kutsus kõiki töölisi üles järgima Moskva raudteelaste eeskuju; tööalane võistlus levis üle kogu maa. Miljonid kommunistlikest laupäevakutest osavõtjad andsid kodusõja ajal ja rahulikule ülesehitustööle ülemineku aastail oma kangelasliku tööga suure panuse rinde abistamiseks, võitluseks laosega ja rahvamajanduse taastamise eest. Kommunistlikud laupäevakud olid suure ajaloolise tähtsusega sündmuseks. V. I. Lenin näitas, et laupäevakutes avaldusid tööliste uue, sotsialistliku töössesuhtumise võrsed, teadlik ja vabatahtlik algatus tööviljakuse tõstmiseks, üleminekuks uuele töödistsiplii nile ja sotsialistlike elutingimuste loomiseks. Need lihttööliste algatused, mis tekkisid sõja ja laose rasketes tingimustes, arenesid sotsialismi ja kommunismi ülesehitamise järgnevatel etappidel uuteks massilise s o t s i a l i s t l i k u v õ i s t l u s e (vt.) vormideks.

KOMPLEKSNE MEHHANISEERIMINE — tähtsamaid suundi tehnilises progressis, käsitsitöö asendamine üksteist täiendavate masinate süsteemiga, kindlustades põhi- ja abiprotsesside mehhaniseerimise tootmises. Kompleksse mehhaniseerimise puhul toimub käsitsitöö täielik asendamine mehhaniseeritud tööga, tööviljakus suureneb järsult, tootmise üldine tase tõuseb, töökergeneb ning tööliste ja kolhoosnikute kultuuriline ja tehniline tase tõuseb. Koos massilise tootmise kasvuga,

üha võimsamate masinate rakendamise ja kiirtootmismeetodite kasutuselevõtmisega muutub kompleksne mehhaniseerimine tehniliseks ja majanduslikuks vajaduseks. Tootmise kompleksne mehhaniseerimine loob tingimused *tootmise automatiseerimiseks* (vt.) — mehhaniseerimise kõrgeimale astmele, mille puhul kogu tootmisprotsess toimub automaatmasinate ja -aparaatide abil ning inimtöö seisneb ainult masinate käivitamises, reguleerimises ja nende töö kontrollimises.

KOMPLEKTSUS — 1) ettevõttes vajaliku hulga kõigi tema tootmiseesmärgile vastavate ja tootmisprogrammi täitmiseks vajalike masinate, mehhanismide ja muude seadmete olemasolu, 2) tellijale saadetava toodangu koosnemine kõigist tehnilistes normides ja eeskirjades ette nähtud detailidest ja tagavaraosade olemasolu (näiteks traktorite ja kombainide puhul instrumentide ja tagavaraosade komplekti olemasolu). Varustamise komplektsuse rikkumine põhjustab seadmete alakoormamist, mittetootlike kulude tekkimist ja materiaalsete ressursside külmutamist. Varustamise komplektsuse rikkujad võetakse administratiivsele vastutusele, hankiv ettevõte aga kannab materiaalset vastutust.

KOMPLITSEERITUD TÖÖ — erilise ettevalmistusega töötaja kvalifitseeritud töö. Komplitseeritud töö kujutab endast *lihtsat tööd* (vt.) kõrgemas astmes.

KOMPRADOORLIK KODANLUS — kodanluse ladvik asumaades ja poolasumaades (kaupmehed-vahendajad, pankurid, liigkasuvõtjad, mõningane osa tööstuslikust suurkodanlusest), kes on tihedalt seotud väliskapitalistide ja kohalike feodaalidega. Moodustab koos feodaalsete ja poolfeodaalsete elementidega imperialismi peamise sotsiaalse toe asumaades. Kompradoorlik kodanlus suhtub rahvuslikku vabadusliikumisse vaenulikult ja teostab kõige reaktsioonilisemat poliitikat. Tüüpiliseks kompradoorliku kodanluse esindajaks on hiina rahva reetur Jiang Jie-ši, kes hõivas Ameerika Ühendriikide relvastatud jõudude abiga Taivani saare.

KONDITSIOONID — mingi toodangu tingimuslikud omadused (kvaliteet, suurus, niiskuse protsent, lubatavad kõrvalekaldumised normist jne.), mis määratakse kindlaks kas otseselt lepinguosaliste poolt või normatiivses korras (näiteks riiklikud standardid — GOST-id). Nõukogude majanduses võetakse konditsioonid kas otseselt majanduslepingu teksti või lisatakse lepingu juurde eriandmikus, millele lepinguosalised peavad tingimata alla kirjutama. Konditsioonide rikkumine põhjustab materiaalset, üksikjuhtudel aga ka kriminaalvastutust.

KONFISKEERIMINE — kas kogu vara või sellest ühe osa sundvõõrandamine riigi poolt ilma mingisugust tasu maksmata. Konfiskeerimist rakendasid ulatuslikult kolonisaatorid orjastatud rahvaste suhtes. Sotsialistliku revolutsiooni ajal kujutab konfiskeerimine endast revolutsioonilist abinõu, millega proletariaadi diktatuur võtab suuromanikelt — kapitalistidelt ja mõisnikelt — kogu ühiskonna huvides tasuta ära tootmisvahendid. NSV Liidus rakendatakse konfiskeerimist kohtuotsuse põhjal kurjategijate vara suhtes.

KONJUNKTUUR — kapitalistliku tootmis- ja ringlusprotsessi konkreetne olukord majandusliku tsükli igal antud momendil. Kapitalistlik majandus areneb tsükliliselt, s. t. kapitalistlik taastootmisprotsess teeb teatud aja jooksul läbi mitu vastastikku seotud faasi: kriisi, depressiooni, elavnemise ja tõusu; viimane asendub uue kriisiga, millega algab järgmine majanduslik tsükkel jne. Majanduslik tsükli iga faasi iseloomustab niihästi tootmisprotsessile omaste põhiliste, üldiste ja korduvate tunnuste kui ka eriliste, individuaaltunnuste kogusumma. Konjunktuur hõlmab taastootmisprotsessi olukorra tunnuste kogusummat igal antud tsüklifaasil, selle faasi igal antud momendil. Kodanlik majandusteadus, püüdes varjata kapitalismi põhilist vastuolu, taandab konjunktuuri olukorra apologeetilistel eesmärkidel ringlussfääri olukorrale (turule, krediidile, raharinglusele jne.), ignoreerides tootmissfääri olukorda. Kodanlik poliitiline ökonoomia püüab tõestada kapitalismi kriisideta arenemise võimalikkust, pidades tsükli liikumist «konjunktuuri kõikumisteks». Marksistlik-leninlik poliitiline ökonoomia töötas välja teadusliku konjunktuuriteooria, näidates, et otsustavat osa konjunktuuris etendab tootmise olukord, mis määrab ka ringluse olukorra.

Sealjuures arvestab marksistlik majandusteadus kapitalistliku taastootmise seadusi, temale omaseid vastuolusid, tootmise ja ringluse olukorra ning kõigi taastootmisprotsessi ülejäänud momentide igakülgset vastastikust toimet, millede kogusummast tootmise juhtiva osa juures sõltubki konjunktuuri kulgemine kapitalistliku tsükli faaside ja kriisilt kriisile paratamatu liikumise alusel.

KONKREETNE TÖÖ — töö, mis kulutatakse teatud otstarbekohases, kasulikus vormis, töö, mis loob tarbimisväärtuse (vt.). Iga tarbimisväärtuse liigi tootmiseks on vajalik teatud tööliik. Tööliigid on niisama mitmekesised kui tarbimisväärtusedki. Mitmesugused tööliigid erinevad üksteisest oma võtete, tööriistade ja tulemuste poolest. Lukksepa töö erineb kvalitatiivselt kangru tööst. Konkreetne töö on kahesugust iseloomu omava töö üheks küljeks. Teist, vastandlikku külge esindab abstraktne töö (vt.), mis loob kauba väärtuse. Tarbimisväärtuste mitmekesisuse ja järelikult ka neid loovate konkreetse, kasuliku töö eri liikide arvu kasvus väljendub ühiskondliku tööjaotuse süvenemine. Tootmise alal töötajate konkreetne töö on reaalse ühiskondliku rikkuse allikas; tema efektiivsuse astet mõõdetakse töö tootliku jõuga. Tööviljakuse kasvades luuakse sama aja jooksul üha rohkem tarbimisväärtusi. Kaupade tootmise protsessis kannab konkreetne töö tootmisvahendite väärtust üle uuele produktile. Kapitalistlikus ühiskonnas, kus tootmise eesmärgiks on tasuta töö omastamine kapitalistide poolt, huvitab neid konkreetne töö sedavõrd, kuivõrd selle tööga loodav kaupade tarbimisväärtus on väärtuse ja lisaväärtuse kandjaks. Eraomandusele rajatud kaubatootmise tingimustes on konkreetse ja abstraktse töö vastuolu eratöö ja ühiskondliku töö vahelise vastuolu väljendajaks.

Sotsialistlikus ühiskonnas esineb konkreetne töö otseselt ühiskondliku tööna (vt.) ja omandab väga suure tähtsuse kui kogu ühiskonna tegeliku rikkuse suurendamise allikas, sest ühiskondliku tootmise eesmärgiks on kogu ühiskonna ja iga tema liikme järjest kasvavate vajaduste rahuldamine.

KONKURENTS — võitlus erakaubatootjate vahel soodsamate tootmis- ja turustamistingimuste pärast; kapitalistide võitlus võimalikult suure kasumi saamise pärast, mis väljendab tootmise ja vahetuse stiihilist iseloomu. Eraomandusele rajatud kaubatootmise tingimustes kujutab konkurents endast paratamatut nähtust, seaduspärasust (vt. Tootmise anarhia ja konkurentsi seadus). Konkurentsivõitluse protsessis toimub väikekaubatootjate kihinemine: paljud neist laostuvad ja muutuvad proletaarlasteks, tühine osa aga rikastub, jõuab välja kapitalistide ridadesse. Konkurentsivõitluses laostavad suurkapitalistid väike- ja keskmisi kapitaliste, haaravad nende kapitalid enda kätte. Konkurents põhjustab kapitali ja tootmise kontsentreerumist ja tsentraliseerumist. Konkurentsi kaudu toimivad stiihiliselt kapitalistlikku tootmist valitsevad majandusseadused. Monopolismieelset kapitalismi iseloomustas vaba konkurents. Imperialismi ajastul muutub konkurentsivõitlus monopolide valitsemise tõttu väga teravaks. Konkurents esineb monopolides endas, monopolide ja monopoliseerimata ettevõtete vahel, monopolide endi vahel, monopoliseerimata ettevõtete vahel, samuti aga ka rahvusvahelises ulatuses imperialistlike riikide vahel. Võitlus toimub müügiturgude, tooraineallikate, kapitali kasuliku rakendamise sfääride pärast, ülevõimu pärast antud tootmisharus, antud maa majanduses ja maailmamajanduse kapitalistlikus süsteemis. Rakendatakse igasuguseid võitlusvahendeid: dumpingut, boikotti, konkurentide ilmajätmist toorainest, krediidist ja transpordi kasutamise võimalusest, isegi diversioonide ja kahjurluse organiseerimist konkurentide ettevõtetes. Monopolistid kasutavad konkurentsivõitluses ulatuslikult neile allutatud kodanlikku riiki. Rahvusvahelisel areenil toimuv konkurentsivõitlus põhjustab sõjalisi kokkupõrkeid ja sõdu imperialistlike riikide vahel. Tootmisvahendite eraomanduse likvideerimine ja tootmisvahendite sotsialistlik ühiskonnastamine kõrvaldavad konkurentsi. Tekivad uued, sotsialistlikud majandusliku arengu stiimulid ja tõukejõud. Sotsialistlik võistlus (vt.) on konkurentsist printsipiaalselt erinev ja sellele otse vastandlik.

KONSORTSIUM — monopolistide (peamiselt pangamonopolistide) grupi kokkulepe sise- või välislaenude ja riigi- või eralaenude realiseerimiseks, samuti aga ka mingi kommertsoperatsiooni sooritamiseks. Sageli sõlmitakse konsortsiume aktsiaseltside asutamiseks. Konsortsiumid tegelevad ka börsimahhinatsioonidega ja opereerivad väärtpaberitega. Laenu mahutamisel või väljalastud aktsiate ja obligatsioonide realiseerimisel saavad konsortsiumist osavõtjad «komisjonitasu» näol kasumit, *asutamiskasumit* (vt.). Konsortsiumi eesotsas on tavaliselt suur pank, kes töötab välja laenutingimused või aktsiaseltsi organiseerimise tingimused ning realiseerib aktsiaid ja obligatsioone ostjatele. Konsortsiumid võivad olla ajutised või alatised. Alatised konsortsiumid tegelevad tavaliselt teatud maa või maade rühma laenude mahutamisega või teostavad operatsioone teatud aktsiaseltside paberitega.

KONTOKORRENTKONTO — ühtne jooksev ja laenukonto, mille kapitalistlikud pangad avavad oma klientide krediidi- ja arveldusoperatsioonide jaoks väga mitmesugustel tagatistel. Kontokorrendi iseärasuseks on, et tema kaudu käivad läbi niihästi panga poolt antud laenud kui ka klientidelt laekuvad vahendid. Kontokorrentkontode süsteem võimaldab pankadel oma klientide olukorda üksikasjaliselt tunda. See tuleneb sellest, et antud konto iseloomu tõttu on kliendid sunnitud koondama kõik oma operatsioonid mingisse ühte kindlasse panka. Imperialismi ajastul sooritatakse kontokorrentkontode kaudu pikaajalise krediteerimisega seotud operatsioonid ja nende kontode abil kontrollivad pangamonopolid tööstusettevõtete tegevust. Kontokorrentkontod aitavad kaasa panga- ja tööstusmonopolide kokkukasvamisele.

KONTRIBUTSIOON — võidetud maa elanikkonna või riigi rahalised või muud sundmaksed võitnud maa sõjaväele või valitsusele. Kontributsioon kui võidetud maalt väärtuste tasuta äravõtmise vorm on omane ekspluataatorlikele riikidele. Kontributsiooni tüüpiliseks näiteks on Prantsusmaa poolt Saksamaale 5 miljardi kuldfrangi maksmine pärast Prantsusmaa lüüasaamist 1870.—1871. aasta sõjas. Eriti suured ja laostavad on kontributsioonid, mis imperialistlike riikide poolt pannakse asumaade võidetud rahvastele.

KONTROLL RUBLAGA — vt. *Finantskontroll*.

KONTSERN — kapitalistlike monopolide vorme; erinevatesse tööstusharudesse kuuluvate ettevõtete, kaubandusfirmade, pankade, transpordi- ja kindlustuskompaniide koondis, kuhu need ettevõtted on ühinenud ühiste finantshuvide ja neid ettevõtteid kontrollivate suurkapitalistide grupist finantssõltuvuse alusel. Kontserni kuuluvad ettevõtted jäävad vormiliselt iseseisvateks, tegelikult aga on nad kontsernis valitsevast kapitalistide grupist täielikus sõltuvuses. Niisugune sõltuvus tekib aktsiapakkide kokkuostmise, tütarkompaniide organiseerimise, pikaajalise finantseerimise, juhatustest osavõtmise jne. teel. Kontsernis avaldub eriti kujukalt imperialismi ajastule omane panga- ja tööstuskapitali kokkukasvamine.

KONTSESSIOON — leping, millega riik või munitsipaliteet annab mingile välisriigile või välisettevõttele teatud tingimustel ja teatud tähtajaks loodusvarade, maade, ettevõtete ja kommunaalasutuste ekspluateerimise, raudteede ja sadamate ehitamise jne. õiguse. Monopolistlik kapital kasutab kontsessiooni kui üht vähearenenud maade ekspluateerimise vormi. Kontsessiooni tüüpiliseks näiteks kapitalistlikes maades on leping Iraani valitsuse ja grupi välismonopolide vahel Iraani naftaleiukohtade ekspluateerimise kohta, mille tulemusena need monopolid saavad määratu suuri kasumeid. NSV Liidus anti 1920. aasta 23. novembri dekreediga luba sõlmida kontsessioone selleks, et tõmmata väliskapitali neisse tootmisharudesse ja piirkondadesse, mida Nõukogude riik tollal arendada ei saanud. Välismaised kontsessioonid pidid NSV Liidus töötama proletariaadi diktatuuri poolt kindlaksmääratud tingimustel ja tema kontrolli all. Need kontsessioonid kujutasid endast riigikapitalistlikke ettevõtteid (vt. *Riigikapitalism*). Kuid mingit erilist osa kontsessioonid NSV Liidus ei etendanud.

KONVENTSIOON — rahvusvaheline leping (kokkulepe) majandusliku, juriidilise, tehnilise, sõjalise jne. iseloomuga küsimustes. Konventsioone sõlmitakse ka majandusorganisatsioonide

vahel, et reguleerida toodangu tootmise, jaotamise ja turustamise jne. küsimusi. NSV Liidus määratakse ettevõtete tegevus ära riikliku plaaniga, nendevahelised suhted aga selle plaani alusel sõlmitavate majanduslepingutega.

KONVERSIOON — varem väljalastud riigilaenude tingimuste muutmine, mis hõlmab eelkõige laenuprotsendi vähendamist, samuti aga ka tähtaegade pikendamist (pikaajaliste laenude osas) ja kõigi varem väljalastud laenude ühendamist üheks konversioonilaenuks. Kapitalistlikes maades kasutavad suurkapitalistid, kes on eelseisvast konversioonist alati informeeritud, seda täiendava tulu saamiseks, müües spekulatiivsetel eesmärkidel obligatsioone enne konversiooni teostamist, samuti aga ka saades komisjonitasu konversioonilaenu mahutamise eest.

NSV Liidus läbiviidud riigilaenude konversioonidel on printsipiaalselt teistsugune iseloom. Neid teostati sotsialistliku majanduse tugevdamise ning töötajate materiaalse ja kultuurilise elutaseme edasise tõusu kindlustamise huvides. Üheaegselt 1947. aasta rahareformiga läbiviidud konversioon aitas kaasa peamiselt sõja ajal, rubla ostujõu langemise tingimustes kujunenud riigivõla vähendamisele. Seda konversiooni teostades andis Nõukogude valitsus riigilaenu obligatsioonide valdajatele suuri soodustusi, vahetades obligatsioone soodsamas vahekorras kui sularaha.

KOOPERATIIVKAUBANDUS NSV LIIDUS — nõukogude kaubanduse vorme. Nii nagu riiklik kaubandus, kujutab ka kooperatiivkaubandus endast organiseeritud turgu, mida planeerib sotsialistlik riik. 1958. aastal hõlmas kooperatiivkaubandus 29,1% meie maa jaekaubakäibest. Domineeriv osa kooperatiivkaubanduse käibest kuulub tarbijate kooperatsioonile, ülejäänud osa tööndusskooperatsioonile. Tarbijate kooperatsioon teenindab peamiselt maaelanikkonda, müüb tööstuskaupu ning ostab kokku põllumajanduslikku toorainet ja toiduaineid. Kooperatiivsete organisatsioonide vahendid on nende liikmete kooperatiivseks omandiks. Nõukogude riik annab kooperatiivsetele organisatsioonidele finantsilist ja organisatsioonilist abi ning stimuleerib kooperatiivkaubanduse arendamist.

KOOPERATIIV-KOLHOOSLIK OMANDUS — grupiline, ühiskondlik, sotsialistlik omandus, mis tekib proletariaadi diktatuuri tingimustes. Kooperatiivne omandus tekib kooperatiivsetesse ettevõtetesse kollektiivse majandamise otstarbel vabatahtlikult ühinenud töötavate talupoegade, käsitööliste ja kodutööndajate tootmisvahendite ühistamise teel. Kooperatiiv-kolhooslikuks omandiks on tootmisettevõtted kolhoosides ja kooperatiivsetes organisatsioonides koos elus ja eluta inventariga, kolhooside ja kooperatiivsete organisatsioonide poolt toodetav toodang, samuti aga ka nende kultuurilise ja elutarbelise otstarbega ühiskondlikud hooned (vt. Kolhoos). Oma sotsiaalselt ja majanduslikult olemuselt on kooperatiiv-kolhooslik omandus riikliku sotsialistliku omandusega (vt.) ühetüübiline. Kooperatiiv-kolhooslik omandus väldib inimese ekspluateerimist teise inimese poolt, võimaldab tootmise plaanipärast arendamist, töö organiseerimist kollektiivses vormis ja tulude jaotamisel töö järgi jaotamise sotsialistliku printsiibi rakendamist. Niihästi üldrahvalik kui ka kooperatiiv-kolhooslik omandivorm on sotsialistlikud. Erinevus on vaid selles, et üldrahvalik omandus kujutab endast kõrgemat ühiskonnastamistaset. Üleminek kommunismile nõuab, et kolhoosliku omandi osas ühiskonnastamise tase järk-järgult tõuseks ja jõuaks niiviisi üldrahvaliku omanduse tasemele. Seda on võimalik saavutada ainult siis, kui ka edaspidi igati tugevdatakse ja arendatakse niihästi riiklikku kui ka kolhooslikku omandust. Koos kolhooside ühiskondliku rikkuse kasvuga tõuseb kolhooslik omandus üldrahvaliku omanduse tasemele.

KOOPERATIIVNE ETTEVÕTE — ettevõte, mis kuulub tootjate kollektiivile (tootmiskooperatsioon) või tarbijate kollektiivile (tarbijate kooperatsioon). Oma iseloomult on kooperatiivsed ettevõtted kapitalismi ja sotsialismi tingimustes erinevad. Kodanlikus ühiskonnas kasvab kooperatiivne ettevõte kokku kogu kapitalistliku majanduse süsteemiga ja on kapitalistlikuks majandusvormiks. Sotsialismi tingimustes, kus võimul on töötajad ja põhi-

lised tootmisvahendid kuuluvad sotsialistlikule riigile, on kooperatiivne ettevõte sotsialistlikuks majandusvormiks. Kooperatiivsete ettevõtete omandiks on masinad, ühiskondlikud hooned, inventar ja toodang. Kooperatiivse organisatsiooni juhtimise kõrgeimaks organiks on tema liikmete üldkoosolek. Sotsialistlikus ühiskonnas on kooperatiivseid ettevõtteid niihästi linnas kui ka maal. Linnades eksisteerivad nad peamiselt tööndusartellide vormis. 1956. aastal oli NSV Liidus üle 8000 artelli, mis valmistasid mitmesugust toodangut. Külas on kooperatiivse ettevõtte põhivormiks kolhoos (vt.). 1959. aasta algul oli NSV Liidus ligikaudu 69 100 kolhoosi. Tarbijate kooperatsioon (vt.) ühendab peamiselt maaelanikkonda. 1956. aastal eksisteeris NSV Liidus 20 000 tarbijate kooperatiivi.

KOOPERATSIOON — koostöö, töö ühiskonnastamise vorm, paljude inimeste ühine tegevus ühes ja sellessamas tööprotsessis või erinevates, kuid omavahel seotud tööprotsessides (vt. Töökooperatsioon).

KOOPEREERUMINE — töötajate ühinemine kooperatiivsetesse tootmisettevõtetesse või varustus- ja turustusettevõtetesse (vt. Kooperatiivne ettevõte, Kolhoos, Põlluma-janduslik artell, Lenini kooperatsiooniplaan, Kooperatiiv-kolhooslik omandus, Tarbijate kooperatsioon, Tööndusliku artellid NSV Liidus).

KORPORATSIOONID — aktsiaseltside üldnimetus Ameerika Ühendriikides. Ameerika Ühendriikides on üle 660 000 korporatsiooni, kuid rõhuv enamus neist on vaid näiliselt iseseisvad. Ülevõim kuulub vähestele suurtele korporatsioonidele. 1952. aastal valdasid 66 korporatsiooni, kes omasid igaüks aktivaid 1 miljardi dollari ulatuses ja rohkem ning moodustasid korporatsioonide üldarvus väga tähtsusetu osa (0,01%), 28,3% kõigi korporatsioonide aktivate üldsummast. Mitmesuguste finantssidemete kaudu aga kontrollisid need 66 miljardärkorporatsiooni rohkem kui 75% kõigi korporatsioonide aktivate üldsummast.

KORRUPTSIOON — äraostmine, riigi- ja poliitikategelaste müüdavus. Korruptsioon on omane igasugusele ekspluataatorlikule riigile ja muutus kapitalistlikes maades eriti ulatuslikuks imperialismi ajastul. Kodanliku riigiaparaadi kokkukasvamine kapitalistlike monopolidega on soodsaks pinnaks korruptsioonile. Kõik korruptsiooniga seotud kuriteod (altkäemaks, petmine, spekulatsioon jne.) jäävad kapitalistlikes maades karistamata.

KOTEERIMINE — välisvaluuta ja väärtpaberite hinna kindlaksmääramine. Valuuta koteerimine võib toimuda kahel meetodil — otsesel ja kaudsel meetodil. Otsese meetodi puhul väljendatakse välisvaluuta hinda antud maa rahaühikus. Nii näiteks toimub Ameerika Ühendriikides kõigi välisvaluutade koteerimine dollarites. Kaudse meetodi puhul koteeritakse antud maa valuutat vastavas välisvaluutas. Seda meetodit kasutab Inglismaa enamiku valuutade suhtes, hinnates naelsterlingit dollarites, Šveitsi frankides jne. NSV Liidus koteerib valuutat Riigipank plaanilises korras ja otsesel meetodil. Kõiki välisvaluutasid väljendatakse roublades. Koteerimisel lähtutakse rubla kindlaksmääratud kullasisaldusest ja võetakse arvesse kõiki välisvaluutade kullasisalduses toimunud muutusi. Riigipank teeb valuutade koteeringu regulaarselt teatavaks välisvaluutade kursibülletääni kaudu.

KREDIIDIKRIIS — häirete esinemine krediidisüsteemis, mis kaasnevad tavaliselt ületootmiskriisiga, mõnedel juhtudel aga tekivad ületootmiskriisist sõltumata. Krediidikriis avaldub peamiselt võlakohustuste ahela katkemises laenusaajate maksejõuetuse tagajärjel, ettevõtete ja pankade hulgalises pankrotistumises, raha kui maksevahendi üleüldises taganõudmises, pankadest hoiuste massilises väljavõtmises, protsendinormi järsus tõusus ja krediidi mahu vähenemises. Krediidikriis kui ületootmiskriisi tulemus aitab omakorda kaasa tööstuskriisi teravnemisele. Tööstusliku tõusu perioodidel toimub kommerts- ja pangakrediidi intensiivne kasv, kusjuures krediit suureneb tavaliselt rohkem kui tootmine. Ettevõtete spekulatiivse ja palavikulise asutamise ja laiendamise tulemusena ületavad pangalaenud sageli niihästi oma suuruse kui ka tähtaegade poolest pankadel olemasolevaid ressursse, mis

põhjustab pangakrahhe. Krediidialase pealisehituse liigne paisutamine, mis ei vasta kapitalistliku tootmise kasvule, põhjustab krediidikriisi tekkimist. Sotsialismi tingimustes ei ole krediidikriiside tekkimine võimalik, sest tootmise ja krediidi suurenemisel on pidev, plaanipärane iseloom.

KREDIIDINDUS KAPITALISTLIKUS MAJANDUSES — laenukapitali (vt.) liikumise vorm. Laenuandjateks on vabade kapitalide omanikud, laenusaajateks aga peamiselt tööstus- ja kaubanduskapitalistid. Krediidindust kasutatakse kapitalistliku ekspluateerimise vahendina. Kapitalistlikul krediidil on mitmesugused vormid (kommertskrediit, pangakrediit, riiklik krediit ja tarbimiskrediit). Krediidindus täidab kapitalistlikus majanduses tähtsaid funktsioone: ta teenindab kapitalide ümberjaotamist mitmesuguste tootmisharude vahel ja kasuminormi võrdsustamist, aitab kaasa ringluskulude kokkuhoiule, kiirendab kapitali kontsentreerumist ja tsentraliseerumist, intensiivistab tootmise ühiskonnastamise protsessi eraomanduse baasil. Kiirendades kapitalistliku tootmise kasvu ja soodustades kapitalismi arenemist, tingib krediidindus ühtlasi kapitalismi vastuolude teravnemist. Forsseerides kaupade ületootmist ja ajutiselt maskeerides juba olemasolevat ületootmist fiktiivse nõudmise teel, teravdab kapitalistlik krediidindus majanduskriise. Krediidinduse kaudu allutavad suurkapitalistid ja pangakapital endale väiketootmise.

KREDIIDINDUS SOTSIALISTLIKUS MAJANDUSES — vorm, mille abil riik mobiliseerib ajutiselt vabu rahalisi vahendeid ja kasutab neid plaanikindlas korras tagastamise ja tähtajalisuse tingimustel rahvamajanduse vajaduste rahuldamiseks. Krediidi vajadus sotsialistlikus ühiskonnas tuleneb kaubatootmise ja rahamajanduse olemasolust, raha kui maksevahendi funktsiooni arenemisest. Sotsialistlike ettevõtete vahendite ringkäigu protsessis tekivad ajutiselt vabad rahalised vahendid, sest rahaliste tulude laekumise tähtajad ja tootmisvajadusteks rahaliste kulude tegemise tähtajad ei lange ühte. Ettevõtted ja majandusorganisatsioonid akumuleerivad oma kontodele Riigipangas rahalisi vahendeid vastavalt sellele, kuidas leiab realiseerimist toodang, kuidas leiavad akumuleerimist amortisatsioonifond, kasum ja teised vahendid, mida kulutatakse teatud ajavahemike järel. Peale selle on ka töötajate tulude kasv märkimisväärsete vabade rahaliste vahendite tekkimise allikaks; neid vahendeid mobiliseeritakse hoiustena hoiukassadesse. Samal ajal tekib sotsialistlikel ettevõtetel ja majandusorganisatsioonidel ajutine vajadus täiendavate rahaliste vahendite järele, mida nad vajavad hooajalisteks kulutusteks, tooraine varumiseks, tootmisvarude moodustamiseks, tootmisega ja valmistoodete transportimisega seotud kulutusteks jne. Vastavalt sotsialistliku rahvamajanduse vajadustele määrab riik kindlaks krediidiplaani. Ajutiselt vabu rahalisi vahendeid mobiliseerivad riiklikud krediidiasutused: pangad ja hoiukassad. Sotsialistlikus majanduses moodustatakse krediidi arvel suur osa ettevõtete käibevahendeid (vt. Laenatud vahendid NSV Liidu ettevõtetes). Antava krediidi eest võtavad krediidiasutused kindlat protsenti. Hoiustelt aga maksavad samuti teatud protsenti. Saadavate ja makstavate protsentide vahe moodustab pangakasumi, sotsialistliku ühiskonna puhastulu osa. Krediidioperatsioonid sotsialistlike ettevõtete ja majandusorganisatsioonide vahel toimuvad tavaliselt sularahata arvelduste (vt.) vormis. Krediidindus on efektiivne vahend, mis võimaldab sotsialistlikul riigil teostada finantskontrolli ettevõtete ja majandusorganisatsioonide majandusliku ja rahanduslik tegevuse üle. Krediidindus on üheks majanduslike sidemete vormiks linna ja maa vahel, vormiks, mille kaudu riik abistab kolhoose. Krediidindus aitab kaasa sotsialistlike ettevõtete vahendite ratsionaalsele kasutamisele, sotsialistliku tootmise suurendamisele ja rentaabluse tõstmisele (vt. Lühiajaline krediit NSV Liidus, Pikaajaline krediit, NSV Liidu Riigipanga krediidiplaan).

KREDIITRAHA (pangatähed, tšekid, vekslid) — maksevahendid ja ringlemisvahendid, mis on tekkinud krediidinduse arenemise ja raha kui maksevahendi funktsiooni arenemise alusel. Krediitraha asendab ringluses kulda. Krediitrahal endal väärtust ei ole, ta on vaid väärtusmärk, kulla esindaja

ringluses. Krediitraha funktsioneerimine monopolismieelse kapitalismi ajal peegeldas tavaliselt materiaalsete väärtuste reaalset liikumist. Hoopis väiksemal määral leiab see aset imperialismi tingimustes. Kullastandardi (vt.) kaotamine kapitalistlikes maades ja pangatähtede mittevahetatavus kulla vastu kustutab krediitraha ja paberraha erinevuse.

KREEDITOR — laenuandja (organisatsioon, ettevõte või üksikisik).

KROONILINE TÖÖPUUDUS — alatine massiline tööpuudus, mis kapitalismi üldkriisi perioodil püsib kapitalistliku tsükli kõigis faasides. Kuni Esimese maailmasõjani esinenud majanduskriiside aastail tööliste reservarmee kasvas, tootmistegevuse elavnemise ja majandusliku tõusu aastatel aga vähenes tööpuudus tähtsusetu ulatuseni või kadus hoopis. Kapitalismi üldkriisi perioodil säilis tööpuudus ka elavnemise ja tõusu faasides. Ta muutub mitte ainult massiliseks, vaid ka alatiseks, krooniliseks, olles üheks tähtsaks kapitalismi üldkriisi iseloomustavaks jooneks. 1929.—1933. aasta ülemaailmse majanduskriisi ajal oli kapitalistlikus maailmas 30—40 miljonit ning 1937.—1940. aasta ülemaailmse majanduskriisi ajal 18 miljonit töötatöölist. 1950. aastal ulatus töötatööliste arv kapitalistlikes ja sõltuvates riikides ning asumaades ligikaudu 40 miljoni inimeseni. Kroonilise massilise tööpuuduse tulemuseks on kapitalistlike maade töölisklassi ainelise olukorra järsk halvenemine ja kapitalistliku ühiskonna klassivastuolude teravnemine.

KULLAPUNKTID — piirid valuutakursi kõrvalekaldumisel mündipariteedist, mis esineb sõltuvalt maksebilansi olukorrast kullaringluse ja maade vahel kulla vaba liikumise tingimustes. Valuutakurss võib pariteedist kõrvale kalduda ainult kulla ühelt maalt teise saatmise kulude summa ulatuses. Need kulud moodustavad veetavast kullast tühise osa: 0,5—0,7%. Minimaalne valuutakurss võrdub mündipariteediga, millest on maha arvatud kulla saatmise kulud (transport, kindlustus, kadu protsentides). Seda kurssi nimetatakse alumiseks kullapunktiks ehk eksportkullapunktiks. Maksimaalne valuutakurss võrdub mündipariteediga, millele on kulla saatmise kulud juurde arvatud. Seda nimetatakse ülemiseks kullapunktiks ehk import-kullapunktiks. Kui kurss langeb alumise kullapunktini, siis hakkab kuld antud maalt ära voolama. Ja vastupidi, kui kurss tõuseb ülemise kullapunktini, siis hakkab kuld antud maale juurde voolama. Kapitalismi üldkriisi ajal kaotasid kullapunktid kullastandardi (vt.) kokkuvarisemise tulemusena ja kapitalistlike maade üleminekuga paberraha ringlusele oma tähtsuse.

KULLASTANDARD — raharingluse süsteem, mille puhul väärtusmõõduna ja täisväärtusliku ringlemisvahendina funktsioneerib kuld ning pangatähti saab vabalt vahetada kulla vastu. Kullastandardi näiteks on kuldmüntide ringlemise süsteem, mis tekkis XIX sajandil ja eksisteeris kapitalistlikes maades kapitalismi üldkriisi perioodini (Ameerika Ühendriikides 1933. aastani). Kuldmündistandard tähendas tavaliselt: 1) kuldmüntide vaba vermimist, kusjuures rahaühiku kullasisaldus oli kindel ja muutumatu; 2) väärtusmärkide vaba vahetamist kuldmüntide vastu; 3) kulla vaba liikumist ühelt maalt teise, s. o. kulla vaba väljavedu ja sissevedu. 1914.—1918. aasta maailmasõda põhjustas kuldmündistandardi krahhi. Kõige rikkamates maades (Inglismaa, Prantsusmaa, Belgia, Holland jne.) tuli tema asemele kullakangistandard, mille puhul kuldmündid ei ringelnud ning pangatähtede vahetamine toimus ainult suurekaaluliste kullakangide vastu. Asumaades ja poolasumaades, samuti aga ka reas kapitalistlikes maades seati sisse kullakangistandard, mille puhul pangatähti vahetati välisvaluuta vastu. Niihästi kullakangi- kui ka kulladeviisistandardi puhul eksisteeris kulla eksportimise ja importimise ning valuutaoperatsioonide vabadus. Need kaks kullastandardi liiki eksisteerisid kapitalismi ajutise ja osalise stabilisatsiooni lühikese perioodi vältel. 1929.—1933. aasta ülemaailmne majanduskriis sundis kapitalistlikke maid loobuma kõigist kullastandardi liikidest. Inglismaa, tema järel aga kõik sterlingbloki (vt.) maad, samuti aga ka Skandinaaviamaad ja Jaapan loobusid kullastandardist 1931.—1932. aastal, Ameerika Ühendriigid — 1933. aastal, Prantsusmaa, Holland ja Šveits — 1936. aastal. Inflatsioon ja raha ostujõu langemine muu-

tusid kapitalistlike riikide rahasüsteemide iseloomulikuks jooneks kapitalismi üldkriisi perioodil.

KULLATAGAVARA — kullafond kangides ja müntides, mis on emissioonikeskpankade, riigikassade, spetsiaalsete valuuta reguleerimise fondide jne. käsutuses. Enamikus maailma maades on kullatagavara riigikassade käsutuses. Kapitalistlikes maades oli kullatagavaral monopolismieelsel perioodil kolm otstarvet, olles: 1) reservfondiks rahvusvaheliste maksete puhul; 2) reservfondiks metallraha ringluse puhul omal maal; 3) reservfondiks hoiuste järgi toimuvate maksete ja pangatähtede vahetamise puhul. Monopolistliku kapitalismi perioodil muutub kullatagavara ka üheks imperialistlike riikide vahelise võitluse vahendiks. Kapitalismi üldkriisi perioodil, eriti aga 1929.—1933. aasta ülemaailmse majanduskriisi ajast alates, kui kuldmüntide vermimine ja pangatähtede vahetamine kulla vastu kõikjal lõpetati, kullatagavara pangatähtede vahetamiseks vajaliku reservfondi osa enam ei etenda, küll aga eksisteerib edasi kui vajalik reserv rahvusvaheliste maksete teostamiseks ja on üheks kapitalistlike valuutade suhtelise stabiilsuse tingimuseks. Ligikaudu $^3/_4$ kapitalistlike maade kullatagavarast on koondatud Ameerika Ühendriikidesse, kes kasutavad seda vägagi suurel määral teiste maade orjastamiseks.

NSV Liidus ja rahvademokraatiamaades kasutatakse kullatagavara, mis on üheks osaks üldrahvalikust ühisvarast, kui maailmaraha reservfondi kaubanduses kapitalistlike maadega. Kullatagavara on üheks sotsialismileeri maade valuutade stabiilsuse tagamise vahendiks (vt. Raha sotsialistlikus majanduses).

KVALIFITSEERITUD TÖÖ — töö, mis nõuab erilist ettevalmistust, komplitseeritud töö. Kvalifitseeritud töö on korrutatud või astendatud lihtne töö (vt.): üks tund kvalifitseeritud tööd võrdub mitme tunni lihtsa tööga. Kaubatootmise tingimustes loob kvalifitseeritud töölise töö ajaühikus suurema väärtuse kui lihtne töö. Sotsialistlikus ühiskonnas eksisteerib tööjaotus ka töö keerukuse astme järgi. Sotsialistliku tootmise pidev suurendamine ja täiustamine kaasaegse eesrindliku tehnika alusel nõuab töötajate kultuurilise ja tehnilise taseme pidevat tõstmist, kvalifitseeritud töö osatähtsuse suurendamist kõigis rahvamajandusharudes. Rahvahariduse kasv, tootmistehniline väljaõpe, riiklike tööjõureservide süsteem, massiline individuaalne ja brigaadne väljaõpe ning kursused ettevõtetes tagavad sotsialistlikule rahvamajandusele vajaliku kvalifitseeritud kaadri plaanipärase ettevalmistamise. Kvalifitseeritud töö eest tasutakse kõrgemalt kui kvalifitseerimata töö eest, sest kvalifitseeritud töö loob kvalifitseerimata tööga võrreldes suurema väärtuse. Kvalifitseeritud töötajate kõrgem töötasu on töötajate kultuurilise ja tehnilise taseme tõusu materiaalseks stiimuliks. Nende kvalifikatsiooni tõstmine on üheks tööviljakuse järjekindla kasvu tingimuseks.

KVANTITATIIVNE RAHATEOORIA — kodanlikke rahateooriaid, mille järgi rahal sisemist (substantsilist) väärtust ei ole ja oma väärtuse omandab ta ringlussfääris, olenevalt ringluses olevast raha hulgast. Kvantitatiivne teooria tekkis XVII sajandil. Hiljem arendasid seda teooriat edasi rida tuntud kodanlikke majandusteadlasi, kelle hulgas oli ka D. Ricardo. Uuesti levis see teooria laialdaselt imperialismi ajastul. Kvantitatiivset teooriat propageerisid Hilferding, Fischer, Keynes ja teised kui üht «organiseeritud kapitalismi» teooria elementi. Marx kritiseeris kvantitatiivset rahateooriat üksikasjaliselt, näidates, et kaupade hinnad ei olene ringluses oleva raha (täisväärtusliku raha, kuldraha) hulgast, vaid vastupidi, ringluseks vajaliku raha hulk määratakse realiseeritavate kaubahindade summaga. «Illusioon, nagu toimuks see vastupidi ... tuleneb oma esimeste esindajate juures jaburast hüpoteesist, et kaubad astuvad ringlemisprotsessi ilma hinnata ja raha — ilma väärtuseta, misjärel ringlemisprotsessis vahetatakse teatud osa kaubapudrust metallikuhja teatud osa vastu» (K. Marx, Kapital, I kd., lk. 113—114). Kvantitatiivne rahateooria ei pea paika ka paberraharingluse suhtes, sest kaupade hinnad ei olene otseselt paberraha hulgast. Paberraha ostujõu langemine sõltub tegelikult ringluses oleva paberraha hulga ja ringluseks vajaliku kulla hulga suhtest. Kvantitatiiv-

set rahateooriat kasutavad kodanlikud majandusteadlased ulatuslikult selleks, et põhjendada monopolide poolt töölisklassi röövimise eesmärgil rakendatavaid inflatsioonilisi meetodeid ja koostada igasuguseid demagoogilisi projekte kapitalismi tervendamiseks raharinglusega manipuleerimise kaudu.

KVOOT — teatud toodanguliikide üldisest tootmisest ja turustamisest osavõtu määr, kehtestatakse kapitalistlike kartellide poolt kartellidesse ühinenud ettevõtetele, või üksikute rahvusvahelistesse kartellidesse kuuluvate monopolide osavõtumäär nende kartellide üldisest kaupade ekspordist. Kvootide kehtestamise peaeesmärgiks on piirata müügiturgude pärast toimuvat konkurentsivõitlust, säilitada kõrged hinnad ja tagada tohutu suurte monopolistlike kasumite saamine. Kartellides endas toimub kartellist osavõtjate vahel alatine äge võitlus kvootide suuruse pärast, mis on üheks teravnenud konkurentsi iseloomustavaks jooneks imperialismi ajal. Tavaliselt saavad kõige võimsamad kapitalistlikud rühmitused ja ettevõtted kartellides suhteliselt kõrgemaid kvoote. Tihtipeale lahkuvad kapitalistlikud ettevõtted, kes ei ole rahul neile antud kvoodiga, kartellist, mille tagajärjel kartell laguneb ja konkurentsivõitlus teravneb veelgi.

KÕRGEM RAHVAMAJANDUSE NÕUKOGU — esimene üldmajanduslik riiklik nõukogude organ, mis loodi 1917. aasta detsembris. Tema ülesandeks oli kogu maa majanduselu plaanipärane reguleerimine, kõigi majanduslike komissariaatide ja keskasutuste tegevuse kooskõlastamine ja koordineerimine, samuti aga ka kohalike rahvamajanduse nõukogude juhtimine. Kõrgemal Rahvamajanduse Nõukogul oli tööstus- ja kaubandusettevõtete ja harude natsionaliseerimise õigus, samuti aga ka õigus rakendada muid abinõusid produktide tootmise ja jaotamise organiseerimiseks. Üksikuid tööstusharusid juhtisid Kõrgema Rahvamajanduse Nõukogu osakonnad ja peavalitsused (või keskkomiteed), nagu metallide tootmise ja turustamise osakond, Nafta Tootmise ja Turustamise Peavalitsus, Tekstiiltoodete Tootmise ja Turustamise Keskvalitsus jt. Pärast suurtööstuse natsionaliseerimist muutus Kõrgem Rahvamajanduse Nõukogu nõukogude tööstuse juhtimise ja planeerimise komissariaadiks, kogu majandust planeeriva keskuse funktsioonid aga koondati Rahvakomissaride Nõukogusse kui riikliku juhtimise kõrgeimasse organisse ja tema erikomisjonidesse: Kaitse Nõukogusse — interventsiooni ja kodusõja ajal, 1920. aasta aprillist alates — Töö ja Kaitse Nõukogusse, seejärel aga 1921. aasta veebruarist alates ka Riiklikku Plaanikomisjoni. Kohtadel, kubermangudes ja hiljem oblastites, olid rahvamajanduse nõukogud, mis allusid Kõrgemale Rahvamajanduse Nõukogule ja kohalikele nõukogudele, omades täitevkomitee osakonna õigusi. Rahvamajanduse nõukogud tuginesid oma töös töölisaktiivile. Kõrgema Rahvamajanduse Nõukogu sisestruktuur muutus korduvalt vastavalt tööstuse kasvule ja sotsialistliku ülesehitustöö uutele ülesannetele. Kommunistliku Partei otsustes on korduvalt märgitud, et vastavalt sotsialistliku majanduse arenemise igale konkreetsele etapile on majanduse juhtimisel vaja järjekindlalt rakendada *demokraatliku tsentralismi* (vt.) printsiipi. See põhjustaski tööstuse juhtimise organisatsiooniliste vormide muutmise vajadust. Sotsialistliku tööstuse kiire kasv esimesel viisaastakul nõudis tööstust juhtiva keskorgani mitmeks jaotamist. Juba 1930. aastal võeti Kõrgema Rahvamajanduse Nõukogu kompetentsist ära toidu- ja maitseainete tööstus, mis anti üle Kaubanduse Rahvakomissariaadile. 1932. aasta jaanuaris loodi Kõrgema Rahvamajanduse Nõukogu baasil raske-, kerge- ja metsatööstuse rahvakomissariaadid. Üleminek tööstusettevõtete juhtimisele spetsiaalsete rahvakomissariaatide ja peavalitsuste kaudu võimaldas koondada otsustava tähtsusega rasketööstusharude loomiseks vajalikud materiaalsed ja rahalised vahendid riigi kätte, tagada tööstuse plaanipärane suunamine ja operatiivne juhtimine ning teostada sotsialistliku industrialiseerimise poliitikat. Seoses tootlike jõudude kasvuga ning tööstuse ja ehitustegevuse juhtimises esinevate tõsiste puuduste likvideerimise vajadusega mindi 1957. aastal uutes konkreetsetes ajaloolistes tingimustes üle tööstusettevõtete ja ehituste juhtimisele territoriaalsel printsiibil, s. o. administratiivsete

majanduspiirkondade järgi ja rahvamajanduse nõukogude (vt.) kaudu, millede tegevust suunavad ja koordineerivad vabariikide ministrite nõukogud ja riiklikud plaanikomisjonid.

KÄIBEFONDID — see osa ettevõtte tootmisfondidest, mis tootmisprotsessis tarbitakse ära tervenisti ühe tootmistsükli vältel ja mille väärtus kandub täielikult üle uuele tootele (ühtlasi ka tema tootmise kuludesse). Käibefondide hulka kuuluvad natuuras: 1) ladudes olevad tootmisvarud — tooraine, põhi- ja abimaterjalid, kütus, ostetud pooltooted, tagavaraosad jooksvaks remondiks, vähemväärtuslikud (s. o. hinnaga kuni 50 rubla) ja kiiresti (s. o. kuni ühe aasta jooksul) kuluvad instrumendid, inventar jne; 2) lõpetamata toodang; samas ettevõttes valmistatud pooltoodete maksumus ja eelolevate perioodide arvel tehtud kulud (ettevõtte kulud, mis kuuluvad arvamisele edaspidi väljalastava toodangu omahinda). Lõpetamata toodangu maksumus hõlmab materiaalsete vahendite (tooraine, materjalide, kütuse jne.) maksumuse kõrval ka selle toodangu valmistamisel töölistele ja teenistujatele väljamakstud palka. Tootmise mahu kasvades käibefondide vajadus suureneb. Tootmisaja (vt.) lühendamine, materjalide kokkuhoid ja käibevahendite käibe kiiruse suurendamine seevastu vähendavad käibefondide vajadust.

KÄIBEKAPITAL — see osa tootlikust kapitalist, mille väärtus kandub täielikult üle toodetavatele kaupadele ja mis tuleb pärast kauba realiseerimist kapitalisti kätte rahavormis tagasi. Käibekapitali hulka kuulub tooraine, kütuse ja abimaterjalide väärtus, sest need tarbitakse iga antud tootmistsükli vältel täielikult ära ja nende väärtus läheb tervenisti üle kaupadele. Mis puutub tööjõusse, siis erinevalt kõikidest teistest tootmisvahenditest tema väärtus kaupadele üle ei kandu, sest töölise töö loob uue väärtuse, mis sisaldab lisaväärtust. Vaatamata sellele on muutuvkapital (tööjõu väärtus) oma käibe iseloomu poolest sarnane selle osaga kapitalist, mis leiab kehastamist tooraines, kütuses ja abimaterjalides, sest realiseerimisel tuleb tööjõu väärtus alati kapitalisti kätte tagasi, olles suurenenud lisaväärtuse võrra. Seetõttu kuulub ka muutuvkapital käibekapitali hulka. Kodanlikud majandusteadlased tunnustavad kapitali jagunemist ainult põhi- ja käibekapitaliks ja ignoreerivad tema jagunemist püsiv- ja muutuvkapitaliks, maskeerides sellega lisaväärtuse päritolu ja varjates töölise ekspluateerimist kapitalisti poolt.

KÄIBEMAKS NSV LIIDUS — sotsialistliku riigi tsentraliseeritud puhastulu; osa sotsialistliku ühiskonna puhastulust, mis laekub täielikult riigieelarvesse üldrahvalike vajaduste rahuldamiseks. Käibemaks kujutab endast rangelt kindlaksmääratud eraldisi riigieelarvesse. Erinevalt ettevõtte kasumist, mille suurus sõltub omahinnaplaani täitmisest ning millest üks osa jäetakse ettevõtte käsutusse, käibemaksu suurus omahinnaplaani täitmisest ei sõltu. Oma sotsiaalse ja majandusliku olemuse poolest ei saa käibemaksu päriselt maksuks lugeda. Kaubaühikult võetava käibemaksu suuruse määravad ära riigi poolt kehtestatud majanduslikult põhjendatud hinnad ning omahinna ja ettevõtte kasumi tase. Käibemaksu iseärasuseks on see, et teda võetakse ühekordselt. Käibemaks on üheks riigieelarve tulude peamiseks allikaks.

KÄIBEVAHENDID — käibefondid (vt.) ja ringlusfondid rahalises väljenduses; sotsialistlike ettevõtete ja majandusorganisatsioonide vahendid, mida kasutatakse tootmisvarude, lõpetamata toodangu, valmistoodangu ja muude väärtuste varude loomiseks, samuti aga ka tootmise ja ringlusega seotud muude vajaduste rahuldamiseks. Nimetatud kaks käibevahendite koostisosa teenindavad taastootmisprotsessi erinevalt: esimesed funktsioneerivad tootmissfääris, teised aga ringlussfääris. Nii ühed kui teised funktsioneerivad ettevõtte vahendite ringkäigu raames, siirduvad alatasa tootmissfäärist ringlussfääri ja viimasest uuesti tagasi tootmissfääri, tagades ettevõtte vahendite katkematu ringkäigu. Käibevahendid jagatakse oma- ja laenatud käibevahenditeks, samuti aga ka normeeritavateks ja mittenormeeritavateks käibevahenditeks (vt. Omakäibevahendite normatiiv). Suur tähtsus käibevahendite õige kasutamise suhtes on nende käibe kiirendamisel, mis võimaldab ettevõttel sama hulga käibevahen-

dite juures välja lasta rohkem toodangut.

KÄIBEVAHENDITE KÄIBEKIIRUSE NÄITAJAD — majanduslikud näitajad, mis iseloomustavad käibevahendite (vt.) kasutamise efektiivsust. Ettevõtete ja majandusorganisatsioonide käibevahendid siirduvad pidevalt ühest taastootmisprotsessi staadiumist teise. Nende katkematu liikumine kujutab endast käibevahendite ringkäiku. Aeg, mille jooksul käibevahendid läbivad oma ringkäigu kõik staadiumid, moodustab käibevahendite ringkäigu täisperioodi. Käibevahendite käibekiiruse näitajaks on kas ühekordse ringkäigu kestus päevades — käibevälde — või ringkäikude arv antud perioodil (kvartalis, aastas) — käibesagedus. Käibevälde leitakse järgmiselt: käibevahendite keskmine varu korrutatakse perioodi (kvartali, aasta) päevade arvuga ja saadud korrutis jagatakse sama perioodi jooksul realiseeritud toodangu väärtusega. Käibesagedus leitakse kui realiseeritud toodangu väärtuse ja käibevahendite keskmise varu jagatis. Käibevahendite käibekiirust iseloomustavate andmete abil saab kindlaks teha käibevahendite käibe kiirendamise tagajärjel vabanenud vahendite summat. Selleks tehakse kindlaks käibevahendite vajadus aruandeperioodil, lähtudes selle perioodi tegelikust käibest (realiseeritud toodangu väärtusest) ja eelmise perioodi käibevältest (päevades). Sel meetodil arvutatud käibevahendite summa ja aruandeperioodil tegelikult käibinud vahendite summa vahe moodustabki käibevahendite käibe kiirendamise tagajärjel vabanenud vahendite summa. Peamisteks sotsialistlikes ettevõtetes käibevahendite käivet kiirendavateks teguriteks on tootmisaja (tootmistsükli) ja ringlusaja lühendamine ning ülenormatiivsete varude likvideerimine. Seda saavutatakse uue tehnika ja eesrindlike töö organiseerimise meetodite kasutuselevõtmise, varustamise ja turustamise parandamise, toodangu kiirema väljasaatmise ja arvelduste kiirema sooritamise teel. Käibevahendite käibe kiirenedes vabanevad materiaalsed ressursid, mis kasutatakse ära täiendava toodangu väljalaskmiseks, kapitaalehituseks ja muudeks rahvamajanduse vajadusteks. Käibevahendite käibe kiirenemine aitab kaasa NSV Liidu riigieelarve paremale täitmisele, võimaldab valmistatud toodangut kiiremini kätte toimetada tarbijatele ning parandada ettevõtete ja majandusorganisatsioonide rahanduslikku olukorda.

KÄSITÖÖ — käsitsi toimuv väiketootmine, mille puhul kasutatakse lihtsaid tööriistu ja puudub tootmise sisemine tööjaotus. Käsitöö kui tootmisvorm on iseloomulik kapitalismieelsetele ühiskondlikele formatsioonidele. Kõige madalamaks käsitöö vormiks on toodete kodune valmistamine tootjate endi vajaduste rahuldamiseks, olles abistava iseloomuga ja vastates naturaalmajanduse tingimustele. Käsitöö arenemise tulemuseks on tema eraldumine põllumajandusest. Toorsaadusi hakatakse valmistoodeteks ümber töötama tarbija tellimusel. Käsitöö ning kaubaliste ja rahaliste suhete edasise arenemise tulemuseks on tema muundumine lihtsaks kaubatootmiseks (vt.). Tuhandeid aastaid kestnud käsitöö arenemine valmistas ette ülemineku masinate kasutamisele ja kapitalistliku suurtootmise tekkimise. Kapitalismi ajal säilib käsitöö osaliselt veel maal, mõnedes teisejärgulise tähtsusega tööstusharudes ja luksusesemete valmistamisel (graveerimine, vääriskivide töötlemine jne.). Eriti suures ulatuses on käsitööndusliк tootmine säilinud asumaades ja vähearenenud maades. Konkurentsi tõttu laostub ja vaesub käsitöölisi massiliselt. Käsitööliste diferentseerumise tulemuseks on ühelt poolt väikese rühma jõukate, võõrast tööjõudu ekspluateerivate käsitööliste tekkimine ja teiselt poolt nende massiline muutumine oma tööjõudu müüvateks proletaarlasteks. Sotsialismi ehitavates maades on käsitöölised koopereerumise teel ühinenud tööndusliкesse artellidesse ja võtavad osa sotsialistlikust ülesehitustööst (vt. Tööndusliкud artellid NSV Liidus).

L

LAENATUD VAHENDID NSV LIIDU ETTEVÕTETES — rahalised vahendid, mida ettevõtted ja majandusorganisatsioonid on saanud lühiajalise pangakrediidi näol materiaalsete väärtuste hooajaliste (osaliselt ka mittehooajaliste) varude moodustamiseks, hooajaliste kulude ja omakäibevahenditega (vt.) mittekaetavate plaaniliste kulude tegemiseks ning teel olevate arveldusdokumentide tagatisel. Laenatud vahendeid kasutatakse ulatuslikult ka põllumajandusliku tooraine varumisel, kaubanduses ja valmistoodangu turustamisel. Kolhoosid kasutavad laenatud vahendeid seemnete ja väetiste hooajaliste varude moodustamiseks, söötade ostmiseks jne. Ettevõtted saavad laenatud vahendeid lühiajalise krediidi näol, kindlaks tähtajaks ja otstarbeks. Laenatud vahendite kasutamise eest maksavad ettevõtted ja majandusorganisatsioonid Riigipangale kindlat protsenti. Krediidi kustutamise tähtaegade määramisel võetakse arvesse krediteeritavate materiaalsete varude käibe plaanilisi tähtaegu. Ettevõtete ja majandusorganisatsioonide käibevahendite jaotamine omadeks ja laenatud vahenditeks stimuleerib nende kõige ratsionaalsemat ja ökonoomsemat kasutamist, nende käibe kiirendamist, võimaldab ettevõtteid ja majandusorganisatsioone varustada vahenditega vastavalt tootmise jaotuse ja ringluse käigust tulenevale tegelikule vajadusele, vastab isemajandamise huvidele ning on aluseks rahandusorganite ja pankade poolt teostatavale finantskontrollile.

LAENUKAPITAL — rahakapital, mida selle omanikud laenutavad ajutiseks teistele kapitalistidele, saades selle eest teatud tasu protsendi näol. Tööstuskapitali ringkäigu protsessis tekib ajutiselt vaba rahakapital. Need ajutised vabad rahasummad muutuvad krediidinduse kaudu laenukapitaliks, mida tööstuskapitalistid kasutavad tootmise ja kaubanduse laiendamiseks. Laenukapitali iseärasuseks on see, et teda ei kasuta tootmises see kapitalist, kellele ta kuulub. Laenuprotsendi ja ettevõtjakasumi allikaks on tööliste ekspluateerimise teel saadav lisaväärtus. Laenukapitali valemiks on: R — R′. Kapitalistlike tootmissuhete fetišeerimine saavutab siin oma kõrgeima piiri. Tekib näilikkus, et tulu allikaks on mitte lisaväärtus, vaid raha ise, mis võimaldab laenukapitali omanikul saada kasumit, ilma et ta ise mingisugust ettevõtet organiseeriks. Laenuks antud kapitalilt saadav kasum jaguneb kaheks osaks: 1) protsendiks, mille saab laenu andnud kapitalist (kreeditor); 2) ettevõtjakasumiks, mille saab funktsioneeriv kapitalist — laenu saaja. Laenukapitali vahendajateks on pangad. Ühelt poolt koguvad nad kokku ja kontsentreerivad enda kätte vabad rahakapitalid, teiselt poolt aga annavad krediite mitmesuguste majandusharude ettevõtetele ning isegi kapitalistlikule riigile (riigilaenud). Intensiivistades tootmise ühiskonnastamist aitab krediidindus kaasa kapitalistlikule laiendatud taastootmisele ning samal ajal süvendab ja teravdab kapitalismi vastuolusid. Laenukapital väljendab otseselt suhteid rahakapitalistide ja funktsioneerivate kapitalistide vahel, lõppkokkuvõttes aga väljendab ta kodanliku ühiskonna põhilist tootmissuhet — palgatööliste ekspluateerimist kapitalistide klassi poolt.

LAIATARBEKAUPADE TOOTMISE FOND — fond, mis luuakse nendes ettevõtetes, kus on olemas tootmisjäätmetest laiatarbekaupu valmistav tsehh või jaoskonnad. Laiatarbekaupade toot-

mise fond on ette nähtud laiatarbekaupade tootmise laiendamiseks ja nende kvaliteedi tõstmiseks, tootmiseesrindlaste premeerimiseks ning ettevõtte töötajaskonna kultuurilise teenindamise ja elutarbeliste tingimuste parandamiseks. Fondi suunatakse 95% kasumist, mis ettevõte saab nihästi nimetatud kaupade realiseerimisest kui ka jäätmetest valmistatud ja laiatarbekaupade tootmiseks kasutatavate pooltoodete realiseerimisest. Ülejäänud osa kasumist kasutatakse tsentraliseeritud korras ära vastavate ministeeriumide, keskasutuste ja rahvamajanduse nõukogude poolt konkursside ja näituste korraldamiseks või muuks otstarbeks.

«LANGEVA MULLAVILJAKUSE SEADUS» — pseudoteaduslik kodanlik teooria, mis leiab kapitalismi kaitsjate poolt ulatuslikku kasutamist, et põhjendada, nagu esineks maakeral ülerahvastus. «Langeva mullaviljakuse seaduse» formuleeris esimesena XVIII sajandil prantsuse füsiokraat Turgot (vt.). Hiljem kasutas seda «seadust» ekspluataatorite huvide kaitsmise eesmärgil inglise vulgaarmajandusteadlane Malthus. Selle «seaduse» olemus seisneb väites, et maasse üle teatud piiri mahutatav täiendav töö ja kapital ei too enam endaga kaasa põllumajandussaaduste hulga vastavat suurenemist, et nende mahutuste efektiivsus langeb. Sellest tehti järeldus, et maakera järjest suurenevat rahvastikku ei ole võimalik toita ja et rahvastikku tuleb kunstlike abinõudega vähendada. Käesoleval ajal propageerivad maltuslased «langeva mullaviljakuse seadust» mitmesugustes vormides: «langeva tagastamise seadusena», «bioloogilise potentsiaalina» jne. Paljud kaasaegsed kodanlikud majandusteadlased väidavad, et «viljakuse langemine» esinevat kõigis tootmissfäärides. Nende väljamõeldud «seaduste» abil püüavad kapitalismi kaitsjad seletada kapitalistlikes maades esinevat viletsust ja tööpuudust. Kodanlike majandusteadlaste poolt välja mõeldud «langeva mullaviljakuse seadust» kritiseeris igakülgselt V. I. Lenin. «Langeva mullaviljakuse seaduse» pooldajate vaadete alusetus seisneb selles, et nad ignoreerivad tootlike jõudude arenemist põllumajanduses, ignoreerivad tehnika arenemist, piirduvad ainult loomuliku mullaviljakuse käsitlemisega, pidades seda igaveseks. Tegelikult aga tootlike jõudude arenedes mullaviljakus muutub. Teaduse ja tehnika arenedes tekivad võimalused mullaviljakuse tõstmiseks uute mehhaaniliste mullaharimise võtete kasutuselevõtmise, mineraalsete ja orgaaniliste väetiste kasutamise, õigete külvikordade sisseseadmise, uute ratsionaalsete maaviljelusmeetodite rakendamise, maaparandustööde tegemise, uute, kõrgeid saake andvate sortide juurutamise jne. teel. Üldistades põllumajanduse eesrindlaste praktikat, tõestasid nõukogude teadlased, et mullaviljakust on võimalik progressiivselt suurendada. «Langevat mullaviljakust» propageerivate vaadete alusetust näitab põllumajanduses töötava rahvastiku arvuline vähenemine, kusjuures põllumajandustoodang suureneb, töö kulu toodanguühikule väheneb ja saagikus eesrindliku agrotehnika rakendamise tulemusena suureneb.

LASSALLE, FERDINAND (1825—1864) — saksa väikekodanlik sotsialist, saksa töölisliikumise tegelane, «Üldise Saksa Töölisühingu» rajajaid. Vastupidiselt Marxile ja Engelsile, kes kaitsesid Saksamaa ühendamise revolutsioonilist teed — ühendamist «altpoolt» proletariaadi juhtimisel, toetas Lassalle Saksamaa ühendamist «ülaltpoolt», ühendamist junkurliku Preisimaa ümber. Lassalle nägi proletariaadi päästmist üldise valimisõiguse sisseseadmises, ühiskonna ümberkorraldamise peamiseks vahendiks aga pidas ta tööliste tootmiskooperatiivide loomist kodanlaste ja mõisnike valitsuse toetusel. Lassalle pidas kodanlikku riiki klassidest kõrgemal seisvaks organisatsiooniks, keda võib üldise valimisõiguse kasutamise abil muuta «vabaks rahvariigiks». Lassalle propageeris «raudset palgaseadust», mille ta võttis üle Malthuselt ning mille järgi palgatase ei saavat ületada töölise ja tema perekonna elatusvahendite miinimumi. Sellest tulenes järeldus, et palga tõstmise eest peetaval võitlusel ei ole mõtet, kuna palga tõstmine üle selle taseme põhjustab abiellumuse ja sündimuse suurenemist, rahvaarvu kasv aga toob endaga uuesti kaasa palga langemise, mis omakorda kutsub esile sündimuse vähenemise jne. Lassalle propageeris niinimetatud «kärpimata töötulu», «õiglast jaotamist». Talurahvast pidas ta reakt-

siooniliseks klassiks. Lassalle'i oportunistlikud vaated tekitasid töölisliikumisele määratu suurt kahju. Lassalle'i kritiseeris igakülgselt oma teoses «Gotha programmi kriitika» (1875) ja teistes töödes Marx. Engels pidas pärast Marxi surma sihikindlat võitlust «Lassalle'i kultuse» vastu, mida Saksa sotsiaaldemokraatlikus parteis juurutasid mõned tema oportunistlikud juhid.

LASTE TÖÖ — alaealiste palgatöö kapitalistlikes maades. Laste töö massiline kasutamine algas XVIII sajandi lõpul, perioodil, kui tootmises hakkas levima masinate kasutamine. Esialgu laste töö rakendamist ja laste ekspluateerimise astet kapitalistlikes vabrikutes seadustega ei piiratud. Hoolimata seadustest, mis keelavad alla 14 aasta vanuste laste tööle võtmist, ekspluateeritakse praegugi laste tööd kõigis kapitalistlikes maades, sest laste ja alaealiste töö eest makstakse neis maades palju vähem kui täiskasvanud tööliste töö eest. Eriti julm on laste töö ekspluateerimine asumaades ja sõltuvates maades.

NSV Liidus kehtivad tööseadused laste töö rakendamist ei luba. Tööle on lubatud võtta noori alles alates 16. eluaastast, alaealiste tööpäeva kestuseks on 6 tundi, kusjuures nad saavad täispalga. Nõukogude riik hoolitseb alaealiste väljaõpetamise eest. Peale tööstuskoolide ning vabriku- ja tehasekoolide on NSV Liidus loodud tootmistehnilise ja üldharidusliku õpetuse süsteem, mis võimaldab tootmisettevõtetes töötavatel alaealistel omandada kutseala, tõsta oma kultuurilist ja tehnilist taset ning tööalast kvalifikatsiooni.

LASTIRAHA — vt. Prahiraha.

LATIFUNDIUM — suurmaavaldus, eraomanduses olev mõis. Orjanduslikud latifundiumid tekkisid esmakordselt Vana-Rooma impeeriumis ühiskonna valitseva ladviku poolt talumaade ja vabade riigimaade enda kätte haaramise teel. Odavat orjatööd ulatuslikult rakendavate latifundiumide arenemine tõi endaga kaasa väiketootjate laostumise ja kutsus esile rahvahulkade võitluse maa eest. Orjandusliku korra languse perioodil asendus latifundiumidele rajatud suurtootmine järk-järgult orjade ja koloonide väikemajapidamisega. Latifundiumid eksisteerisid ka feodalismi ajastul ja esinevad praegu kapitalistlikes maades. Tänapäevani on latifundiumid säilinud Ameerika Ühendriikides (eriti lõunapoolsetes osariikides), Lõuna-Ameerikas, Itaalias ja paljudes Idamaades. Tsaristlikul Venemaal said pärisorjuslike latifundiumide omanikud talurahva ekspluateerimisest määratu suuri tulusid. Latifundiumide omanikud kujutavad endast ekspluataatorite klassi üht kõige reaktsioonilisemat kihti. Oktoobrirevolutsioon Venemaal ja agraarsed ümberkujundused teistes sotsialismileeri maades likvideerisid latifundiumid. Latifundiumide maade baasil on loodud riiklikud ja kollektiivsed suurmajandid. Üks osa endiste latifundiumide maafondist on jaotatud töötavate talupoegade vahel.

LENIN, VLADIMIR ILJITŠ (1870—1924) — suurim teoreetik, kõigi maade töörahva juht ja õpetaja, Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei rajaja ja Nõukogude riigi organiseerija. V. I. Lenin astus poliitilise võitluse areenile XIX sajandi 90-ndatel aastatel, mil jõudis lõpule monopolismieelselt kapitalismilt imperialismile ülemineku protsess. Läänes juhtisid töölisliikumist II Internatsionaali liidrid, kes asusid dogmaatilistel positsioonidel ja kaldusid juba tol ajal revisionismi poole. Sel perioodil kandus ülemaailmse revolutsioonilise liikumise keskpunkt üle Venemaale, kus lähenes revolutsioon ja algas võitlus proletariaadi partei loomise eest. Oma tegevuse esimestest sammudest peale arendas Lenin loovalt marksistlikku õpetust vastavalt uutele ajaloolistele tingimustele. Ka edaspidi toimus sotsialistliku teooria loov väljatöötamine Lenini poolt alati lahutamatus seoses proletariaadi revolutsioonilise võitluse praktikaga ja sotsialistliku ülesehitustöö ülesannetega. Marksistliku poliitilise ökonoomia, filosoofia, teadusliku sotsialismi, revolutsioonilise strateegia ja taktika väljaarendamine tähendab niisuguse harmoonilise revolutsioonilise teooria loomist, mis suunab kommunistlike ja töölisparteide praktilist tegevust. V. I. Lenini esimesteks töödeks olid «Uusi majanduslikke liikumisi talurahva elus» (1893), «Niinimetatud turgude-küsimuse kohta» (1893), «Narodnikluse majanduslik sisu ja selle arvustus hr. Struve raamatus (Marksismi kajastus kodanlikus kirjanduses)» (1895). 1894. aastal kirjutas

Lenin kuulsa raamatu «Mis on «rahvasõbrad» ja kuidas nad võitlevad sotsiaaldemokraatide vastu?», mille eesmärgiks oli narodnikluse (vt.) purustamine. Neis teostes põhjendas Lenin töölisklassi ja talurahva revolutsioonilise liidu ideed. Neis teostes, mis olid suunatud narodnikute vastu, kes eitasid kapitalismi arenemise võimalust Venemaal ja väitsid, et kapitalismi tingimustes seisab realiseerimisprobleem lisaväärtuse realiseerimises (seda probleemi oli narodnikute arvates võimalik lahendada ainult välisturu arvel), näitas Lenin, et kapitalism areneb Venemaal möödapääsmatult, ja analüüsis põhjalikult kaubatootmise arenemise protsesse. Lenin näitas, et talumajanduse rüpes toimuvad mitte ainult talurahva kehvikuteks, keskmikeks ja kulakuteks kihinemise protsessid, vaid et kujunevad välja ka uued klassid — proletariaat ja kodanlus — ning et klassivastuolud suurenevad. Lähtudes Marxi teooria põhiteesidest, võttis V. I. Lenin oma tolleaegsetes teostes narodnikute vaated reformijärgse Venemaa majandusliku arengu suhtes terava kriitika alla. Lenin paljastas ka «legaalsete marksistide» vaateid, kes kapitalismi ilustasid ja selle vastuolusid kinni mätsisid. Kõige üldistatumal ja täielikumal kujul analüüsis Lenin kapitalismi arenemist Venemaal ja kritiseeris narodnikute vaadete alusetust oma fundamentaalses teoses «Kapitalismi arenemine Venemaal» (1899). Selles teoses toimus narodnikluse lõplik ideeline purustamine. Tohutu faktilise materjali baasil jälgib Lenin samm-sammult, kuidas toimub talurahva kihinemine («talurahva proletariseerumine»), kaubamajanduse ja siseturu kujunemine ja kasv, ja näitab, et väiketöönduste majanduslik kord ei kujuta endast «rahvatootmist», nagu seda püüdsid kujutada narodnikud, vaid tüüpilist väikekodanlikku korda, mis arenedes eraldab ühele poole kapitaliste ja teisele poole palgatöölisi. V. I. Lenin näitas, et kapitalismi arenemine Venemaal tegi läbi kolm ajaloolist staadiumi: kooperatsiooni (vt.), manufaktuuri (vt.) ja masinalise tootmise. Ilma eelnevate staadiumideta ei oleks saanud nii kiiresti areneda masinaline suurtööstus, milline tööviljakuse tohutu kasvu juures märgatavalt suurendab palgatööliste arvu. Raamat «Kapitalismi arenemine Venemaal» kaitseb suurepäraselt K. Marxi majandusõpetust ja arendab seda edasi. Selles teoses arendab Lenin edasi kapitalistliku taastootmise marksistlikku teooriat, põhjendab igakülgselt marksismi seisukohti tootmisvahendite tootmise ülekaalukast kasvust laiendatud taastootmise puhul, kapitalistliku realiseerimise vastuoludest, kapitali orgaanilise struktuuri kasvust, proletariaadi vaesumisest ja majanduskriiside paratamatusest kapitalismi ajal. Selles teoses andis V. I. Lenin üksikasjalise majandusliku põhjenduse sellele, et eelseisvas kodanlik-demokraatlikus revolutsioonis on vajalik töölisklassi ja talurahva liit töölisklassi juhtimisel, ja näitas, et selle revolutsiooni etteotsa asunud proletariaat ei jää peatuma, vaid läheb edasi sotsialistlikule revolutsioonile.

Lähtudes Marxi õpetusest maarendi kohta, andis Lenin oma agraarküsimust käsitlevates töödes purustava hoobi Lääne-Euroopa ja Vene revisionismile, milline väitis, et põllumajanduses kapitali kontsentreerumise ja tsentraliseerumise seadused ei kehtivat. Agraarküsimust käsitlevad Lenini teosed kujutavad endast väga suurt panust marksistlikku teooriasse. Neis teostes («Agraarküsimus ja «Marxi arvustajad»», «Kapitalism põllumajanduses», «Sotsiaaldemokraatia agraarprogramm 1905.—1907. aastal toimunud esimeses Vene revolutsioonis», «Uusi andmeid kapitalismi arenemisseadustest põllumajanduses» ja paljudes teistes) kaitses Lenin ja arendas edasi marksistlikku renditeooriat, selgitas välja kapitalismi arenemise iseärasused põllumajanduses, näitas igakülgselt absoluutse rendi kui põllumajanduse arengut pidurdava teguri tähtsust. Lenin paljastas «langeva mullaviljakuse seaduse» kehtimist kinnitavate väidete pseudoteadusliku iseloomu. Agraarküsimust käsitlevad Lenini tööd on revolutsiooniliste töölisparteide agraarprogrammide teoreetiliseks põhjenduseks.

Aastail 1912—1913 kirjutas Lenin mitmeid artikleid töölisklassi olukorrast kapitalismi tingimustes. Neis artiklites arendab V. I. Lenin edasi Marxi õpetust lisaväärtusest ja kapitalistliku akumulatsiooni mõjust töörahva olukorrale. Artiklites iseloomustatakse väga põh-

jalikult ja ilmekalt töölisklassi olukorda kapitalismi tingimustes, proletariaadi kasvavat ekspluateerimist, «higi väljapressimist teaduse kõigi reeglite kohaselt» ning proletariaadi kasvavat absoluutset ja relatiivset vaesumist kapitalistlikus ühiskonnas. Lenin tõestas, et «rikkus kasvab kapitalistlikus ühiskonnas uskumatu kiirusega — üheaegselt töölismasside vaesumisega» (V. I. Lenin, Teosed, 18. kd., lk. 404). Lenin pidas revisionismi vastu leppimatut võitlust kõigis marksistliku õpetuse küsimustes.

V. I. Lenini suur ajalooline teene seisab selles, et ta töötas välja imperialismiteooria. Lenin oli esimeseks marksistiks, kes analüüsis imperialismi teaduslikult. Reas juba enne Esimest maailmasõda, ajavahemikul 1912—1914, kirjutatud artiklites pööras V. I. Lenin tähelepanu kaasaegses kapitalismis esinevatele uutele nähtustele (trustide ülevõim, kapitalistlike monopolide ja riigi kokkukasvamine). Imperialismiteooria uurimisele pühendas Lenin mitu tööd: «Euroopa Ühendriikide loosungist» (1915), «Imperialism kui kapitalismi kõrgeim staadium» (1916), «Imperialism ja sotsialismi lõhenemine» (1916) jt. Lenin töötas imperialismiteooria välja leppimatus võitluses oportunistide ja reformistidega, võitluses kodanlike ja väikekodanlike teooriate vastu. Paljude imperialismi käsitlevate tööde hulgas on keskne koht Lenini geniaalsel teosel «Imperialism kui kapitalismi kõrgeim staadium», kus analüüsitakse igakülgselt, põhjalikult ja marksistlikult imperialismi kui kapitalismi kõrgeimat ja ühtlasi viimset staadiumi, sotsialistliku revolutsiooni eelõhtut. Teoses «Imperialism kui kapitalismi kõrgeim staadium» selgitas Lenin välja imperialismi olemuse, näidates, et «imperialism on kapitalism selles arenemisstaadiumis, kus on välja kujunenud monopolide ja finantskapitali ülevõim, on omandanud silmapaistva tähtsuse kapitali väljavedu, on alanud maailma jaotamine rahvusvaheliste trustide poolt ja on lõpule viidud kogu maakera territooriumi jaotamine suurimate kapitalistlike riikide vahel» (V. I. Lenin, Teosed, 22. kd., lk. 247). Vaba konkurents tekitab tootmise kontsentratsiooni, viimane aga oma arengu teatud astmel monopoli. Imperialism ei kõrvalda kapitalismi põhiomadusi: konkurentsi, anarhiat, ekspluateerimist, kriise jne. «Kriiside likvideerimine kartellide poolt on kodanlike majandusteadlaste muinasjutt, kes iga hinna eest püüavad kapitalismi ilustada. Vastupidi, mõnes töösttusharus loodav monopol tugevdab ja süvendab kaootilisust, mis on omane kogu kapitalistlikule tootmisele tervikuna» (V. I. Lenin, Teosed, 22. kd., lk. 195). Imperialismi olemust uurides määras Lenin kindlaks imperialismi ajaloolise koha. Lenin näitas, et imperialism on monopolistlik, roiskuv või parasiitlik ja surev kapitalism, proletaarse revolutsiooni eelõhtu. Imperialismile on seesmiselt omased vägivald ja reaktsioon. Lenin kritiseeris Kautsky (vt.) marksismivastaseid, ebateaduslikke «imperialismiteooriaid», andis purustava hoobi Kautsky ultraimperialismi (vt.) teooriale, Hilferdingi (vt.) teooriale ja teistele. Lenin näitas ära oportunismi ja imperialismi tiheda seose, oportunismi reeturliku osa töölisliikumises. Lenin avastas imperialismi ajastu kapitalismi majandusliku ja poliitilise arenemise ebaühtluse seaduse. Lenin näitas, et neis tingimustes toimub arenemine äärmiselt ebaühtlaselt, hüppeliselt. Sellest lähtudes tegi Lenin geniaalse järelduse, et sotsialismi võit on võimalik esialgu mõnedes maades või ühel maal eraldi ja et sotsialismi üheaegne võit kõigis maades ei ole võimalik. «Majandusliku ja poliitilise arenemise ebaühtlus on kapitalismi absoluutne seadus. Sellest järeldub, et on võimalik sotsialismi võit esialgu mõnedes maades või isegi ühel kapitalistlikul maal eraldi» (V. I. Lenin, Teosed, 21. kd., lk. 308). See oli uus sotsialistliku revolutsiooni teooria. Suur tähtsus on ka sellel, et Lenin uuris läbi imperialismi koloniaalsüsteemi olemuse küsimuse, maakera rahvastiku valdava enamuse imperialismivastase rahvusliku vabadusvõitluse paratamatuse küsimuse, milline võitlus peab imperialismi kukutamises etendama määratu suurt osa. Imperialismi käsitlevates Lenini teostes peituvad kapitalismi üldkriisi õpetuse alused.

Suur tähtsus V. I. Lenini majandusteaduslikes teostes, artiklites, kõnedes ja ettekannetes on sotsialistliku ülesehitustöö probleemidel ja sotsialismi majandusprobleemidel. Marxi majan-

dusõpetusest lähtudes ja seda õpetust edasi arendades ning sotsialistliku ülesehitustöö esimeste aastate kogemusi üldistades rajas V. I. Lenin sotsialismi poliitilise ökonoomia alused; oma teostes andis Lenin tõeliselt teadusliku lahenduse sotsialismi põhiprobleemidele, näitas kätte teed üleminekuks kapitalismilt sotsialismile, uuris igakülgselt läbi küsimuse proletariaadi diktatuurist, töölisklassi ja töötava talurahva liidust töölisklassi juhtimisel. Üleminekuajajärgu majanduspoliitika teoreetilisi aluseid esitas Lenin järgmistes teostes: «Nõukogude võimu järjekordsed ülesanded», «Kuidas organiseerida võistlust?», «Ühtsest majandusplaanist», «Toitlusmaksust», «Kooperatsioonist» ning teistes ettekannetes ja sõnavõttudes. Lenin näitas ära sotsialistliku majanduse seaduspärasused, kavandas üldised teed ja konkreetse plaani sotsialismi ja kommunismi ülesehitamiseks meie maal. Lenin juhtis tähelepanu, et kõigile maadele üldiste sotsialismi ülesehitamise põhiprintsiipide rakendamisel on vaja arvestada iga maa konkreetseid tingimusi.

Sotsialismi ülesehitamise leninlik plaan nägi ette sotsialistlikku industrialiseerimist ja talumajanduse sotsialistlikku ümberkorraldamist.

Mitmetes oma teostes juhtis Lenin tähelepanu vajadusele luua ja arendada sotsialistlikku tööstust ja esmajärjekorras rasketööstust. Sotsialistliku ülesehitustöö plaani väljatöötamisel pööras Lenin erilist tähelepanu elektrifitseerimise probleemile. Lenini initsiatiivil ja juhtimisel koostatud Venemaa elektrifitseerimise riiklik plaan (GOELRO plaan) kujutas endast meie maa rahvamajanduse arendamise esimest riiklikku perspektiivplaani, mis nägi ette sotsialistliku majanduse vundamendi loomise 10—15 aasta jooksul. VIII ülevenemaalisel nõukogude kongressil (1920. a.) esitas Lenin kuulsa vormeli: «Kommunism — see on nõukogude võim pluss kogu maa elektrifitseerimine». Ta rõhutas, et «ainult siis, kui meie maa on elektrifitseeritud, kui tööstusele, põllumajandusele ja transpordile on rajatud kaasaegse suurtööstuse tehniline baas, alles siis me võidame lõplikult» (V. I. Lenin, Teosed, 31. kd., lk. 478). Sotsialistliku ülesehitustöö tuleviku, töölisklassi ja talurahva liidu kindlustamise, põllumajanduse arendamise ja sotsialistliku ümberkujundamise seisukohalt on väga suur tähtsus neil Lenini teostel, mis on kirjutatud aastail 1921—1923. Brošüüris «Toitlusmaksust» põhjendatakse igakülgselt uut majanduspoliitikat kui proletaarse riigi erilist poliitikat, mis tagab võimaluse sotsialistliku majanduse vundamendi rajamiseks, kui sotsialismi eduka ülesehitamise teed. 1923. aastal kirjutas V. I. Lenin rea artikleid: «Lehekülgi päevikust», «Kuidas reorganiseerida Tööliste-Talupoegade Inspektsioon», «Pigem vähem, aga paremini». Neis artiklites tegi Lenin kokkuvõtte tehtud tööst ja kavandas meie maal sotsialistliku ülesehitustöö jätkamise plaani. Artiklis «Kooperatsioonist» töötas Lenin välja oma kuulsa kooperatsiooniplaani, mis näeb ette talurahva kaasatõmbamist sotsialistlikule ülesehitustööle vabatahtlikkuse printsiibi alusel.

Lenin paljastas marksismivastased vaated selle kohta, et sotsialismi tingimustes ei toimivat objektiivsed majandusseadused. Juba partei programmi esimestes variantides (XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul) töötas ta läbi sotsialistliku tootmise eesmärgi küsimuse. Lenin rõhutas, et sotsialistliku tootmise eesmärgiks on tema liikmete täieliku heaolu ja vaba igakülgse arenemise kindlustamine. Sotsialistlikku industrialiseerimist käsitlevates teesides formuleeris Lenin tootmise pideva täiustamise vajaduse sotsialismi tingimustes. Seega andis Lenin kõik sotsialismi põhilise majandusseaduse lähteteesid.

Oma töös «Nõukogude võimu järjekordsed ülesanded» ja reas teistes teostes juhtis Lenin tähelepanu rahvamajanduse plaanipärase arendamise objektiivsele paratamatusele sotsialismi tingimustes. Ta töötas selle küsimuse läbi ka praktilisest küljest (ühtse rahvamajandusplaani loomine, GOELRO plaan, Riikliku Plaanikomisjoni loomine). Lenin selgitas välja, et sotsialismi ajal on objektiivselt vaja saavutada kapitalismiga võrreldes kõrgem tööviljakus, ja näitas ära tegurid, mis selle tagavad, ning juhtis tähelepanu töö uuele iseloomule sotsialismi ajal ja sotsialistliku võistluse tähtsusele.

Ainult ühiskondliku omanduse ja ekspluateerimise kaotamise alusel tekib

töötajatel võimalus ettevõtlikkuse, julge algatuse ja tõelise initsiatiivi ülesnäitamiseks. Sotsialistliku võistluse esimestes sammudes nägi Lenin tulevase kommunistliku töössesuhtumise võrseid, ta selgitas välja sotsialistliku töödistsipliini põhiiseärasused, tema printsipiaalse erinevuse töödistsipliinist ükskõik missuguse ekspluataatorliku korra tingimustes.

Lenin arendas loovalt marksistlikku õpetust töö järgi jaotamisest sotsialismi ajal, ta näitas, et isikliku materiaalse huvi printsiibil on sotsialismi ülesehitamise seisukohalt suur tähtsus. Läbi töötades linna ja maa majandusliku sideme ning sotsialistliku majandamise meetodite küsimuse, näitas Lenin, et sotsialismi ja kommunismi ülesehitamiseks on vaja säilitada kaubatootmine, ta töötas läbi isemajandamise, üldrahvaliku sotsialistliku arvestuse ja kontrolli küsimuse. Lenin töötas välja rahvamajanduse juhtimisel rakendatava demokraatliku tsentralismi printsiibid.

Lenini teostes on loovalt edasi arendatud marksistlikke teese kommunismi ülesehitamise teede kohta, kommunismi materiaalse ja tehnilise baasi loomise ja vajaduste järgi jaotamisele ülemineku tingimuste kohta. Lenin näitas sotsialismi suuri eeliseid kapitalismiga võrreldes ja sotsialismi võidu paratamatust ülemaailmses ulatuses. Lenini teosed on geniaalne panus majandusteadusse. Loovalt edasi arendades ja rakendades leninlikku õpetust, võitlevad kommunistlikud ja töölisparteid edukalt sotsialismi ja kommunismi eest.

LENINI KOOPERATSIOONIPLAAN — plaan väikeste üksiktalundite sotsialistlikuks ümberkujundamiseks nende vabatahtliku koopereerimise teel, kommunistliku ühiskonna ülesehitamise leninliku plaani koostisosa. Selle plaani töötas V. I. Lenin välja oma teostes «Kooperatsioonist», «Toitlusmaksust» ja teistes töödes. Kooperatsiooniplaani väljatöötamisel juhindus V. I. Lenin Marxi ja Engelsi tähtsaimatest seisukohtadest, mille järgi väiketalupoegade eksproprieerimine ei ole võimalik ja on kahjulik ning nad on vaja üle viia sotsialismi rööbastele. Lenini kooperatsiooniplaan lähtub töölisklassi ja töötava talurahva liidu vajadusest sotsialismi ja kommunismi ülesehitamise huvides. Lenini kooperatsiooniplaani elluviimise otsustavaks tingimuseks on sotsialistliku revolutsiooni võit, proletariaadi diktatuuri kehtestamine ja see, et sotsialistlik riik võtab majanduse juhtivad positsioonid enda valdusse. Neis tingimustes on kooperatsioon sotsialistlikuks majandusvormiks. Proletariaadi diktatuuri tingimustes on kooperatsioon ainuvõimalikuks teeks, mille abil saab töötavaid talupoegi järk-järgult tõmmata sotsialistlikule ülesehitustööle, on ainuõigeks vahendiks üleminekul eraomanduslikult väiketalumajapidamiselt sotsialistlikule suurmajapidamisele. Kooperatsioon on talurahva laiadele hulkadele kõige arusaadavam ja kättesaadavam sotsialismile ülemineku vorm. Töötavate talupoegade koopereerimise tähtsaimaks printsiibiks on vabatahtlikkuse printsiip. Töötavate talupoegade vabatahtlik kaasatõmbamine sotsialistlikule ülesehitustööle toimub veenmise meetodil, näidates praktikas kollektiivse töö ja tootmise sotsialistliku organiseerimise eeliseid. Koopereerimise tähtsaimaks eelduseks pidas Lenin üldrahvaliku omanduse juhtivat osa, rasketööstuse eelisarendamist, mis tagab sotsialismi materiaalse ja tehnilise baasi loomise ka põllumajanduses. Lenini plaan näeb ette kõigi kooperatsiooniliikide arendamist: alates lihtsaimatest — tarbijate ning varustus- ja turustuskooperatsioonist — kuni mitmesuguste tootmiskooperatsiooni vormideni. Tootmiskooperatsiooni kõrgeimaks vormiks on *kolhoos* (vt.). Üleminek väiketalumajapidamiselt sotsialistlikule suurmajapidamisele on vajalik selleks, et ületada vastuolud sotsialistliku suurtööstuse ja väiketalumajanduse vahel. Proletariaadi diktatuur ei saa kuigi kaua tugineda kahele erinevale alusele. Talumajandite üleviimine kooperatsiooniteele ei saa toimuda isevoolu korras. On vajalikud proletariaadi diktatuuri plaanipärased abinõud, et väiketalupoeglik küla sammuks sotsialistliku linna järel. Lenini kooperatsiooniplaan näeb kolhoosikorra arendamiseks ette sotsialistliku riigi igakülgset abi, sealjuures ka finantsalast abi. Kõige otstarbekohasemaks vormiks, mis võimaldas varustada kolhoositootmist uue tehnikaga ja organiseerida tootmisalast koostööd linna ja kolhoosiküla vahel, olid *masina-*

traktorijaamad (vt.). Kaasaegsele etapile aga vastab masinate müümine kolhoosidele ning masina-traktorijaamade reorganiseerimine remondi- ja tehnikajaamadeks, mis varustavad kolhoose masinate, mootorikütusega jne. Lenini kooperatsiooniplaani viidi NSV Liidus ellu Kommunistliku Partei juhtimisel ägedas klassivõitluses kapitalistlike elementide ja nende huve esindavate poliitiliste rühmade vastu (trotskistide, buhhaarinlaste ja kodanlike natsionalistide vastu). Lenini kooperatsiooniplaan, mis leidis väljenduse NSV Liidu põllumajanduse kollektiviseerimises, on suure rahvusvahelise tähtsusega. Kõigis rahvademokraatiamaades toimub Lenini kooperatsiooniplaani alusel talumajandite edukas sotsialistlik ümberkujundamine vastavalt nende maade tingimustele ja iseärasustele.

LIHTNE KAUBATOOTMINE — eraomandusel ja isiklikul tööl põhinev tootmine, kus väiketootjad ei valmista tooteid isiklikuks tarbimiseks, vaid müügiks. Lihtne kaubatootmine kujutab endast majandussektorit, mis hõlmab võõrast tööjõudu mitteekspluateerivate talupoegade ja käsitööliste majandeid. Lihtsa kaubatootmise tekkimise eelduseks on ühiskondlik tööjaotus ja eraomanduse olemasolu. Esineb mitmesugustes ühiskondlik-majanduslikes formatsioonides. Lihtne kaubatootmine on sama tüüpi kui kapitalistlik kaubatootminegi, sest nad mõlemad baseeruvad tootmisvahendite eraomandusel. Samal ajal on nende vahel ka oluline erinevus, mis seisab selles, et esimene tugineb isiklikule tööle, teine aga palgatööliste ekspluateerimisele. Lihtsale kaubatootmisele on omane vastuolu isikliku ja ühiskondliku töö vahel (vt. Kaubatootmine). Lihtne kaubatootmine areneb väärtusseaduse toimel. Kaubahindade kõikumise kaudu reguleerib väärtusseadus stiihiliselt töö jaotumist mitmesuguste produktide tootmise vahel. Nende kaupade hinnad, mida turul piisavalt ei ole, tõusevad väärtusest kõrgemale, nende tootmine muutub kasulikumaks ja tootjad püüavad neid valmistada võimalikult rohkem. Pikapeale kaupade pakkumine tasakaalustub nõudmisega. Hinnad alanevad ja hakkavad ühtima väärtusega. Kui aga antud kaupa valmistatakse rohkem kui vaja, siis langevad hinnad väärtusest madalamale ja tootmine lakkab. Väärtusseaduse toimel arenevad tootlikud jõud lihtsa kaubatootmise tingimustes stiihiliselt. Et kaupu müüakse ja ostetakse nende ühiskondliku väärtuse järgi, on tootjad sunnitud sellega arvestama ja viima oma töö kulu kooskõlla ühiskondlikult vajaliku töö kuluga. Täiuslikumat tehnikat kasutavad kaubatootjad valmistavad kaupu keskmistest ühiskondlikult vajalikest kuludest väiksemate kuludega, müüvad neid aga samade hindadega kui teisedki ning järelikult rikastuvad. See innustab ka teisi kaubatootjaid kasutusele võtma täiuslikumaid tootmismeetodeid. Väärtusseaduse stiihilise toime, hindade kõikumise ja konkurentsi mõjul lihtne kaubatootmine laostub, kaubatootjad diferentseeruvad ning ühiskonna ajaloolise arengu teatud astmel tekib kapitalism. Lihtne kaubatootmine sünnitab kapitalismi. See aga ei põhjusta lihtsa kaubatootmise täielikku kadumist. Sotsialistliku revolutsiooni momendiks säilib lihtne kaubatootmine enamikus maades ja sellega tegeleb küllaltki suur osa rahvastikust. Sotsialistlik riik ei eksproprieeri väiketootjaid, vaid juhib nad — võtnud enda kätte rahvamajanduse võtmepositsioonid — sotsialistlikule arenguteele; V. I. Lenini kooperatsiooniplaani kohaselt ühinevad nad vabatahtlikult kooperatiividesse, mis tuginevad tootmisvahendite ühiskondlikule omandusele.

LIHTNE TÖÖ — erialast ettevalmistust mittenõudev töö; iga erialast tööoskust mitteomava inimese tööjõu kulu, kvalifitseerimata töö. Kaubatootmise tingimustes taanduvad kõik komplitseeritud (vt. Komplitseeritud töö) või kvalifitseeritud töö liigid ühiskondliku tootmise protsessis lihtsale ehk kvalifitseerimata tööle, mis on töö mõõtühikuks. Lihtsa kaubatootmise ja kapitalismi tingimustes toimub kvalifitseeritud töö eri liikide lihtsale tööle taandumine vahetusprotsessis stiihiliselt.

Et eksisteerib kaubatootmine ja erinevused kvalifitseeritud ja kvalifitseerimata töö vahel säilivad, siis sotsialismi tingimustes taandub komplitseeritud töö samuti lihtsale tööle; see protsess aga viiakse läbi teadlikult, plaanipäraselt. Töötajate töö tasustamisel arvestab sotsialistlik riik erinevust kvalifitseeritud ja kvalifitseerimata töö

vahel, lähtudes sealjuures sotsialistliku ühiskonna iga liikme poolt tehtud töö hulga ja kvaliteedi järgi jaotamise majandusseaduse nõuetest. Töötajate kultuurilise ja tehnilise taseme tõusuga, vaimse ja füüsilise töö olulise erinevuse (vt.) likvideerimisega kaob kommunistlikus ühiskonnas piir lihtsa ja komplitseeritud töö vahel üha enam, kommunistliku ühiskonna kõigi liikmete töö muutub kvalifitseeritud tööks (vt. Linna ja maa oluline erinevus sotsialismi tingimustes).

LIIGKASUKAPITAL — protsente andva kapitali eriline vorm ajaloos, on iseloomulik orjanduslikule ja feodaalkorraie ning vähearenenud kapitalistlikele suhetele. Liigkasukapital tekkis ürgkogukondliku korra lagunemise staadiumis, juba varem tekkinud varalise ebavõrdsuse — ürgkogukondliku kogukonna jõukateks ja vaesteks jagunemise — pinnal ning soodustas omakorda selle korra edasist lagunemist ja orjanduslikule korrale üleminekut. Liigkasukapital võtab osa orjade ja pärisorjade ekspluateerimisest, andes orjapidajatele ja feodaalisandatele laene ning saades lõpptulemusena protsente orjade ja pärisorjade lisatööst (ja osalt isegi vajalikust tööst). Liigkasuvõtjad ekspluateerisid väiketootjaid ka otseselt, andes neile laenu ja võttes neilt protsente. Liigkasukapitali iseloomulikuks iseärasuseks on erakordselt kõrge protsendimäär, mis moodustas Vana-Roomas 50 protsenti ja mõnikord ka 100 protsenti aastas, keskajal aga 100—200 protsenti ja isegi rohkem. Feodalismi lagunemise perioodil soodustas liigkasukapital kapitalistliku tootmisviisi tekkimiseks vajalike tingimuste ettevalmistamist, sest ta põhjustas ühelt poolt väikekaubatootjate kiiremat laostumist ja proletariseerumist, muutes nad palgatöölisteks, teiselt poolt aga kiirendas ta hiljem tööstuskapitaliks muutuva rahakapitali akumuleerumist. Luues küll mõningad eeldused kapitalismi tekkimiseks, takistab liigkasukapital samal ajal kapitalismi arengut, soodustades vana tootmisviisi säilimist. Kapitalismi ajal on tüüpiliseks protsente toovaks kapitaliks laenukapital (vt.); sellest hoolimata eksisteerib edasi ka väikekaubatootjaid ekspluateeriv liigkasukapital. Eriti ilmneb see asumaades ja sõltuvates maades, kus liigkasukapitali olemasolu ja arengut soodustab imperialismi ike ning sotsiaalsete ja majanduslike suhete mahajäämus.

LINNA JA MAA OLULINE ERINEVUS (sotsialismi tingimustes) — erinevus, mis avaldub selles, et tööstuses moodustavad tootmisvahendid ja toodang riikliku (üldrahvaliku) omandi, põllumajanduses aga etendab tähtsat osa grupiline, kolhooslik omand; tööstuskeskustes ja linnades on töö ühiskonnastamise aste ja tehnika arengutase — tootmise elektrifitseerimise, mehhaniseerimise, automatiseerimise ja kemiseerimise tase — märksa kõrgem kui maal; linnaelanikkonna üldine kultuuriline ja tehniline tase on kõrgem kui maaelanikkonnal. Oluline erinevus linna ja maa vahel on ületatav ning sotsialismilt kommunismile järkjärgulisel üleminekul see kaob. Linna ja maa olulise erinevuse kaotamise tähtsamateks abinõudeks on põllumajandusliku tootmise täielik varustamine masinatega, tootmisprotsesside kompleksne mehhaniseerimine ja automatiseerimine, põllumajandustöötajate kultuurilise ja tehnilise taseme tõstmine ning põllumajandusliku rahvastiku kultuuri üldine tõstmine. Sel eesmärgil arendatakse edasi rasketööstust, mis varustab põllumajandust tööviljakust tunduvalt tõstva eesrindliku tehnikaga. Põllumajandusliku tootmise arendamine kolhoosides ja sovhoosides, kõigi põllumajandusharude kompleksne mehhaniseerimine ja elektrifitseerimine loovad tingimused kolhoosnikute materiaalse heaolu ja kultuuritaseme edasiseks tõusuks ning kogu maarahvastiku elutingimuste põhjalikuks parandamiseks. Linna ja maa erinevuste kõrvaldamisel etendavad väga tähtsat osa tootmisvahendite üldrahvalikul omandusel rajanevad ettevõtted, kolhoosikorra edasine tugevdamine ja masinatraktorijaamade reorganiseerimine. Ühtse kommunistliku omanduse tekkimine tulevikus tähendab ühtlasi olulise erinevuse kadumist linna ja maa vahel, on aluseks piiride kadumisele töölisklassi ja kolhoositalurahva vahel. Linna ja maa, tööstuse ja põllumajanduse vahel jäävad alles ainult mõningad erinevused seoses nende tootmisalaste iseärasustega.

LINNA JA MAA VASTANDLIKKUS — linna valitsevate klasside ja maarahvastiku töötavate hulkade huvide vastandlikkus, mis on iseloomulik kõigile antagonistlikele klassiformatsioonidele. See vastandlikkus on tekkinud töö ühiskondliku jaotuse, linna maast eraldumise ja ühiskonna klassideks jagunemise protsessis. Kõrgeima arengutaseme saavutas ta kapitalismi tingimustes. Kapitalistlikus ühiskonnas on linna ja maa vastandlikkuse majanduslikuks aluseks talurahva ekspluateerimine linnakodanluse poolt, maarahvastiku suurema osa majanduslik laostumine tööstuse, kaubanduse, krediidi- ja maksusüsteemi arenemise käigus. Niisugustes tingimustes jääb maa majanduslikult, poliitiliselt ja kultuuriliselt üha enam linnast maha. Maarahvastiku suurema osa halastamatu ekspluateerimine ühelt poolt ja proletariaadi ekspluateerimise tugevnemine teiselt poolt teevad võimalikuks ja vajalikuks töölisklassi ning talurahva liidu töölisklassi juhtimisel. See kujutab endast jõudu, mis likvideerib kapitalistliku korra. Sotsialistliku revolutsiooni, tootmisvahendite eraomanduse likvideerimise ja ekspluateerivate klasside hävitamise tagajärjel kaob linna ja maa vastandlikkus ning luuakse töölisklassi kindel liit talurahvaga. Nii töölisklassil kui ka kolhoositalurahval on ühised huvid — kommunistliku ühiskonna ehitamine. Sotsialismi ajal säilib oluline erinevus linna ja maa vahel, mis aegamööda nõrgeneb ja kommunistlikus ühiskonnas kaob täiesti (vt. Linna ja maa oluline erinevus sotsialismi tingimustes).

LISAPRODUKT — materiaalse tootmise sfääri töötajate poolt loodud tööprodukt, mis ületab nende tööjõu taastootmise vajadused. Lisaprodukt tekib tootlike jõudude arenemise sel staadiumil, mil töötaja hakkab looma rohkem kui on vajalik tema tööjõu väärtuse taastamiseks. Lisaprodukti ilmumisega tekib tootmisvahendite eraomandus ja inimese ekspluateerimine inimese poolt. Lisaprodukt toodetakse lisatööaja jooksul. Orjandusliku ja feodaalse tootmisviisi puhul oli lisaprodukti omastamine ekspluateerimise eesmärgiks. Kapitalistlikus ühiskonnas on ekspluateerimise eesmärgiks lisaprodukti omastamine lisaväärtuse kujul. Ekspluataatorlikud klassid kasutavad lisaprodukti isiklikuks tarbimiseks ja tootmise laiendamiseks. Antagonistlikes klassiühiskondades väljendab ühiskondliku produkti jagunemine vajalikuks ja lisaproduktiks lepitamatuid vastuolusid ekspluateerijate ja ekspluateeritavate vahel.

Sotsialismi ajal on lisaprodukt oma loomult hoopis teine kui kapitalistlikus ühiskonnas. Ta ei väljenda siin ekspluateerimissuhteid. Samuti nagu vajalik produkt luuakse ta sotsialistlikes ettevõtetes ühiskondlikus omanduses olevate tootmisvahenditega. Lisaprodukt on «produkt ühiskonnale», ta kuulub tervenisti kogu ühiskonnale ning kulutatakse sotsialistliku tootmise laiendamiseks ja sotsialistliku ühiskonna liikmete materiaalse heaolu ja kultuuritaseme tõstmiseks.

LISATÖÖ — üle selle määra tehtud töö, mis on vajalik töötaja ja tema perekonna ülalpidamiseks. Lisatööd tehakse lisatööaja (vt.) jooksul, millal luuakse lisaprodukt (vt.). Töö jagunemine vajalikuks tööks (vt.) ja lisatööks tekib siis, kui tööviljakus on kasvanud niivõrd, et töötaja hakkab tootma rohkem kui on vajalik tema enda eksisteerimiseks. Sellest hetkest muutub lisatöö inimühiskonna arenemise vajalikuks tingimuseks.

«Üldiselt peab lisatöö kui antud vajadusi ületav töö alati eksisteerima. Ent kapitalistlikus, samuti kui orjandulikus süsteemis jne., esineb ta ainult antagonistlikul kujul ning teda täiendab ühiskonna teatud osa täielik jõudeolek» (К. Маркс, Капитал, том III, стр. 832). Tootmisvahendite eraomandusele rajatud ühiskondades omastavad lisatööga loodu ekspluateerijad. Orjandusliku korra ajal kujutas kogu töö endast tööd orjapidajale. Feodalismi ajal on talupoja vajalik töö oma majandis ja lisatöö mõisas silmanähtavalt eraldatud nii ajas kui ruumis. Kapitalismi tingimustes näib isegi töölise lisatöö tasutud tööna. Orjanduse ja feodalismi ajal toodab lisatöö produkte peaasjalikult ekspluateerijate isiklike vajaduste rahuldamiseks. Et isiklikud vajadused on piiratud, ei esine neis formatsioonides lisatöö piiritu omastamise püüet. Kustutamatu janu lisatöö järele ilmub alles kapitalistlikus ühiskonnas, kui lisaväärtus saab toot-

mise eesmärgiks. Kapitalismi arenedes omastavad kapitalistid üha enam lisatööd.

Sotsialismi ajal kujutab lisatöö endast tööd kogu ühiskonna heaks. Selle töö tulemusi kasutatakse ühiskondlikuks otstarbeks (tootmise laiendamiseks, reservide loomiseks, mittetootmissfääri ülalpidamiseks). Lõpptulemusena kindlustab lisatöö kogu ühiskonna ja tema iga üksiku liikme heaolu pideva kasvu.

LISATÖÖAEG — aeg, mille jooksul töötaja valmistab materiaalseid hüvesid üle tema tööjõu taastootmiseks vajaliku määra. Tootmisvahendite eraomandusele rajatud ühiskonnas püüavad ekspluateerijad, tootmisvahendite omanikud, pikendada lisatööaega ja suurendada sellega lisaprodukti, rohkem omastada tasuta tööd. Orjandusliku korra tingimustes kujutab orja kogu tööaeg endast tasuta aega, mille orjapidaja omastab. Tegelikult jaguneb tööpäev ka siin vajalikuks ja lisatööajaks. Orjad said elatusvahendite miinimumi orjapidaja käest naturaalkujul. Kogu nende ülejäänud tööprodukti omastas orjapidaja. Feodaalühiskonnas on lisatööaeg selgesti eraldatav, eriti teoorjuse kaudu toimuva ekspluateerimise puhul, kui pärisorjuses olev talupoeg töötab suure osa nädalast feodaali majandis. Kapitalistliku tootmisviisi puhul maskeerib tööaja jagunemist vajalikuks ja lisatööajaks palk, mis esineb pealtnäha kui täielik tasu kogu töölise poolt tehtud töö eest. Kapitalistide rikastumiskirel ja püüdel suurendada lisatööaega ei ole kapitalistlikus ühiskonnas mingisuguseid piire. Üha suuremate kasumite saamise eesmärgil kasutavad kapitalistid lisatööaja suurendamiseks mitmesuguseid meetodeid — niihästi töö intensiivistamist kui ka tööpäeva absoluutset pikendamist.

Sotsialistlikus ühiskonnas ei esine inimese ekspluateerimist inimese poolt. Lisatööaeg on siin aeg, mille jooksul tööline loob «produkti ühiskonnale». Lisatööaeg on vajalik, sest kogu tööpäeva kestel loodud tööprodukt kasutatakse ühiskondliku tootmise ja töötajate materiaalse heaolu järjekindla kasvu huvides.

LISAVÄÄRTUS — palgatöölise tööga loodud väärtus, mis ületab tema tööjõu väärtuse ning mille kapitalist omastab ilma seda hüvitamata, s. o. töölise tasuta tööga loodud väärtus. Uurides kapitalistlikku tootmisviisi, näitas Marx, et tootmisvahendite valdaja, kapitalist, ostab turult erilist kaupa — *tööjõudu* (vt.). Kapitalist ühendab tootmisvahendid ja tööjõu temale kuuluvas ettevõttes. Sealjuures valmistatud kaubad kuuluvad kapitalistile, nende väärtus aga ületab kulutatud tootmisvahendite ja tööjõu väärtuse, s. o. avansseeritud kapitali väärtuse. Väärtuse ülejääk tekib sellest, et tööline kulutab ainult osa tööpäevast oma tööjõu väärtust asendava väärtuse loomiseks. Kapitalist pikendab tööpäeva üle *vajaliku tööaja* (vt.) piiride. Nälja ähvardusel on tööline sunnitud töötama kapitalisti kasuks ka lisatööaja kestel, tehes seega mitte ainult vajalikku tööd, vaid ka lisatööd. Kapitalist omastab lisatööaja jooksul loodud väärtuse, ilma et ta selle eest midagi maksaks. Seda väärtuse ülejääki nimetas Marx lisaväärtuseks. Lisaväärtuse loob järelikult töölise lisatöö, töö, mille eest ta tasu ei saa. Lisaväärtuse saamine on kapitalistliku tootmise eesmärk, ühiskondliku tootmise põhiline tõukejõud kapitalistlikus ühiskonnas. «Selle (kapitalistliku — Toim.) tootmisviisi absoluutseks seaduseks on lisaväärtuse tootmine ehk kasusaamine» (K. Marx, Kapital, I kd., lk. 537). Töölise poolt loodud lisaväärtuse suurus oleneb tööpäeva pikkusest ja ekspluateerimise astmest, s. o. tööpäeva selle osa, mille jooksul tööline töötab enesele (vajalik tööaeg), ja selle osa, mille jooksul ta töötab kapitalistile (lisatööaeg), suhtest. Kapitalistid suurendavad lisaväärtust kas tööpäeva üldise kestuse pikendamise teel (*absoluutse lisaväärtuse* (vt.) tootmine) või vajaliku tööaja lühendamise teel (*relatiivse lisaväärtuse* (vt.) tootmine). Marx näitas, et lisaväärtus on ekspluateerivate klasside tulude üldine allikas kodanlikus ühiskonnas, *kasumi* (vt.), *protsendi* (vt.) ja *rendi* (vt.), s. o. lisaväärtuse mitmesuguste vormide kujunemise alus. Palgatööliste tööga loodud lisaväärtuse kasutab kapitalist isiklikuks tarbimiseks ja tootmise laiendamiseks, akumulatsiooniks. Tootmise laiendamine võimaldab kapitalistil omastada üha suuremat lisaväärtuse massi. Piiritu rikastumiskirg on kapitalistlikus ühiskonnas akumulatsiooni peamiseks stii-

muliks. Kapitalist püüab omastada lisaväärtust maksimaalselt. Kapitali akumuleerimine põhjustab proletariaadi absoluutset ja relatiivset vaesumist (vt. Proletariaadi absoluutne vaesumine, Proletariaadi relatiivne vaesumine). Ühiskonnas, mille arengu stiimuliks on lisaväärtuse saamine, esineb tootlike jõudude ja tootmissuhete vahel paratamatult sügav vastuolu, mis avaldub eriti teravalt majanduskriiside näol. Selle vastuolu lõpptulemuseks on kapitalismi hukkumine. Lähtudes lisaväärtuse teooriast, analüüsis Marx põhjalikult kodanliku ühiskonna klassivahekordi, paljastas proletariaadi ja kodanluse huvide lepitamatu vastandlikkuse majandusliku aluse, näitas, et lisaväärtuse tootmisel kodanluse mitmesuguste rühmade huvid ühtivad ja et võitlus toimub nende vahel ainult lisaväärtuse jaotamise pärast. Lisaväärtuse seadus on kapitalismi arenemise seadus, kapitalismi põhiline majandusseadus. Lenin nimetas lisaväärtuse teooriat Marxi majandusteadusliku õpetuse nurgakiviks. Lähtudes lisaväärtuse teooriast tõestas Marx täiesti ümberlükkamatult, et kapitalismi revolutsiooniline asendamine sotsialismiga on vältimatu, tõestas proletariaadi kui kapitalismi hauakaevaja ja uue, sotsialistliku ühiskonna looja suurt ajaloolist osa.

LISAVÄÄRTUSE NORM — näitaja, mis iseloomustab tööliste ekspluateerimise astet kapitalistide poolt; arvutatakse lisaväärtuse (m) ja muutuvkapitali (v) suhtena. Lisaväärtuse norm näitab, missuguse osa tööpäevast kulutab tööline oma tööjõu väärtuse asendamiseks ja missuguse osa tööpäevast ta töötab kapitalistile ilma tasuta. Oletame, et tööjõu väärtus päevas (v) on 5 dollarit ja selle asendamiseks kulub 5 töötundi. Tööpäeva jooksul, mille pikkuseks on, oletame, 10 tundi, luuakse väärtus, mis on võrdne 10 dollariga. Kui tööline loob 5 tunniga 5 dollari suuruse väärtuse, siis ülejäänud 5 tunni jooksul loob ta 5 dollari suuruse lisaväärtuse (m). Niisiis, lisaväärtuse norm (m') võrdub: $m' = \frac{m}{v} =$

$$= \frac{5 \text{ tundi}}{5 \text{ tundi}} = \frac{5 \text{ dollarit}}{5 \text{ dollarit}} \cdot 100 = 100\%.$$

Kapitalismi arenedes tööliskassi ekspluateerimise aste tõuseb. Revolutsioonieelsel Venemaal (1908. aastal) oli lisaväärtuse norm üle 100 protsendi. Ameerika Ühendriikide töötlevas ja mäetööstuses oli see 1889. aastal 145 protsenti, 1919. aastal 165 protsenti, 1929. aastal 210 protsenti, 1939. aastal — 220 protsenti ja 1947. aastal ligikaudu 260 protsenti. Seega kasvas lisaväärtuse norm vähem kui 60 aasta jooksul peaaegu 1,8 korda.

LITSENTS — eriluba, mis saadakse riigiorganitelt ja mis annab õiguse kaupade sissevedamiseks välismaalt või nende väljavedamiseks välismaale. Litsents antakse teatud tähtajaks, kusjuures näidatakse ära saatja ja saaja maa ning eksport- või importkaupade kogus ja väärtus. Litsents kujutab endast luba nende kaupade toimetamiseks üle piiri. Patendilitsents tähendab seda, et teistele isikutele või riikidele antakse õigus tehnilise dokumentatsiooni või patenteeritud leiutiste realiseerimiseks ja kasutamiseks.

LOKAUT — ettevõtete sulgemine ja neis töötavate tööliste massiline vallandamine kapitalistide poolt, et saavutada tööliste nõusolek töötingimuste halvendamiseks, palga vähendamiseks, ametiühingu õiguste piiramiseks, streikide kuulutamise õigusest loobumiseks jne. Lokauti rakendavad kapitalistid eriti ulatuslikult majanduskriiside ajal.

«LOOMULIK HIND» — majandusteaduslik termin, mis esineb kodanliku klassikalise poliitilise ökonoomia esindajail. A. Smithil kujutab «loomulik hind» endast ideaalset hinda, mille ümber kõiguvad turuhinnad. Tegelikult kujutab Smithil «loomulik hind» endast tootmishinda (vt.), mida ta samastas väärtusega. D. Ricardo käsitles «loomulikku hinda» ühelt poolt kui kauba väärtust, mis määratakse töökulutustega, teiselt poolt aga mõistis ta nagu A. Smithki selle kategooria all tootmishinda. Kuid niihästi Smith, Ricardo kui ka nende pooldajad ei suutnud oma vaadete klassipiiratuse tõttu tootmishinna loomust välja selgitada. Marx näitas kodanlike majandusteadlaste seisukohtade alusetust «loomuliku hinna» osas, võttis selle kategooria kriitika alla ning andis väärtuse ja tootmishinna kategooriatele tõeliselt teadusliku põhjenduse.

LUMPENPROLETARIAAT — deklasseerunud rahvakihid kapitalistlikes maades, kes elavad peamiselt suurlinnades; inimesed, kes on välja löödud normaalse elu rööbastest, kellel ei ole kindlat tegevust ja elatusvahendeid, kes ei võta osa ühiskondlikult kasulikust tööst (kerjused, hulkurid, kriminaalkurjategijad, prostituudid ja teised). Kodanlus püüab neid deklasseerunud hulki kasutada oma reaktsioonilisteks eesmärkideks, värvates nende hulgast fašistlikke jõukusid, streigimurdjaid, palgalisi mõrvareid ja muid igasuguste räpaste ülesannete täitjaid. Kapitalistlik kord oma kroonilise tööpuudusega, proletariaadi vaesumisega ja laiade väikekodanluse hulkade laostumisega taastoodab neid ühiskonna jätiseid pidevalt. Koos kapitalismi hävitamisega kaob ka lumpenproletariaat.

LUXEMBURG, ROSA (1871—1919) — Saksamaa ja Poola töölisliikumise silmapaistev tegelane, Saksamaa Kommunistliku Partei rajajaid. Oportunistide vastu peetavas võitluses kaitses klassivõitluse ja proletariaadi poolt võimu kättevõitmise revolutsioonilisi loosungeid. Pidas aktiivset võitlust imperialistlike sõdade vastu. Tema võitlus oportunismi vastu ei olnud järjekindel. Partei organisatsiooniliste printsiipide küsimuses oli ta menševike poolel. Koos Parvusega esitas Luxemburg permanentse revolutsiooni poolmenševistliku teooria, mille trotskistid üle võtsid, samuti tegi ta mitmeid vigu ka rahvusküsimuses. R. Luxemburg on majandusteaduslike teoste «Sissejuhatus poliitilisele ökonoomiale» ja «Kapitali akumulatsioon» autor, milledes uuritakse kapitalismi majanduslikku olemust. Raamatus «Kapitali akumulatsioon» iseloomustas ta valesti kapitalistlikku taastootmist ja imperialismi. Oma akumulatsiooniteoorias püüdis ta tõestada, et akumulatsioon on kapitalistlikus ühiskonnas võimalik ainult olemasoleva mittekapitalistliku keskkonna, s. o. talupoegade ja käsitööliste väikemajandite absorbeerimise arvel, kellede kadumisega kapitalism ei suutvat enam edasi areneda ja hukkuvat automaatselt, iseenesest. Luxemburgi akumulatsiooniteooriaga on seotud ka imperialismi iseloomustus; ta iseloomustab imperialismi kui kapitalistlike riikide poliitikat, mille eesmärgiks on maailma mittekapitalistliku keskkonna jäänuste absorbeerimine. Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni mõjul sai Luxemburg enamikust oma vigadest aru. V. I. Lenin, kritiseerides Luxemburgi ekslikke vaateid reas küsimustes, märkis samal ajal R. Luxemburgi suuri revolutsioonilisi teeneid, kes võitles tulihingeliselt kapitalismi vastu ja töölisklassi vabastamise eest. 1919. aasta jaanuaris mõrvasid kontrrevolutsioonilise kodanluse palgasulased R. Luxemburgi koos Saksamaa Kommunistliku Partei teise juhi K. Liebknechtiga metsikul viisil.

LÕIV — maks, mida võtavad riigivõi kohtuorganid. Lõiv erineb teistest maksudest sellega, et teda võetakse ainult neilt kodanikelt, kes on huvitatud, et vastavad riigiorganid täidaksid nende huvides mingisuguseid funktsioone või osutaksid neile teatud teenuseid. Lõivu võtmine on reeglina riigi monopol. Kapitalistlikes riikides määratakse lõivud tavaliselt nii, et nad kõige rohkem koormavad vähevarakaid klasse. Seega on lõiv oma olemuselt töötava rahva tulude omastamise täiendavaks vahendiks.

Sotsialistlikes riikides on lõivude nagu kogu maksusüsteemigi (vt. M a k s u d) iseloom sootuks teistsugune. NSV Liidus kehtib ühtne riigilõiv, mida makstakse mõnede riiklike ja ühiskondlike organisatsioonide ja asutuste ning üksikisikute huvides sooritatavate riigi- ja kohtuorganite operatsioonide puhul (näiteks lõiv, mida võtavad notariaalkontorid dokumentide ärakirjade tõestamisel). Tavaliselt arvatakse lõivude hulka ka kaupade sisseveo ja väljaveo puhul võetavad tollimaksud (sisse- ja väljaveotollid).

LÕPETAMATA KAPITAALEHITUS — hoonete või ehitiste ehitamine, seadmete montaaž jne., mis on tähtpäevaks lõpetamata. Lõpetamata kapitaalehituse maksumuseks on antud kuupäevaks tegevusse rakendamata objektidesse paigutatud kapitaalmahutuste summa (eelarvelises maksumuses). Lõpetamata kapitaalehitus moodustab teatud ulatuses niinimetatud «ülemineva ehituse», mis on vajalik põhifondide pidevaks laiendatud taastootmiseks. Lõpetamata kapitaalehituse normaalsuuruse ületamine, mis tekib vahendite pihustamisel paljude ehitusobjektide

vahel, ehitustähtaegade pikendamise ja objektide kasutuselevõtmise tähtaegadest mittekinnipidamise tagajärjel toob endaga kaasa vahendite kinnikülmumise, kapitaalmahutuste efektiivsuse languse ja põhjustab rahvamajandusele suuri kahjusid. Kapitaalehituseks suunatavate summade kõige ratsionaalsema kasutamise eesmärgil tuleb lõpetamata kapitaalehitust igati vähendada, et antud kapitaalmahutuste juures anda põhifonde maksimaalselt ekspluatatsiooni. Selleks tuleb kõrvaldada vead kapitaalehituse planeerimises, koondada materiaalsed ja finantsressursid kõige tähtsamatele ja käikulaskmise järgus olevatele ehitusobjektidele.

LÕPETAMATA TOODANG — tootmisprotsessis olevad tööobjektid, mis ei ole veel valmistoodang. Lõpetamata toodangu hulka kuuluvad ka pooltooted, mida ühed tsehhid on lasknud välja nende edasiseks töötlemiseks sama ettevõtte teistes tsehhides. Lõpetamata toodangu vajalik hulk tsehhis või ettevõttes oleneb valmistatava toodangu mahust ja tootmistsükli (vt.) kestusest ning moodustab ettevõtte tootmisvaru (vt.).

LÕPPBILANSS — bilanss, mis koostatakse aruandeaasta lõpul, s. o. seisuga 31. detsember (või, mis on sama, järgmise aasta 1. jaanuariks). Vahepealsetest (kuu-)bilanssidest erineb lõppbilanss aktiva (vt.) ja passiva (vt.) maksimaalselt täpsustatud kirjete poolest, milles teatud osa etendab täielik inventuur.

LÖÖKTÖÖ — üks sotsialistliku võistluse massilisi avaldumisvorme. Tekkinud NSV Liidus 1926. aastal, levis löökTöö eriti ulatuslikult esimese viisaastaku aastail seoses Kommunistliku Partei üleskutsega arendada sotsialistlikku võistlust viisaastakuplaani eduka täitmise eest. Selle liikumise peaeesmärgiks oli tõsta tööviljakust, täita ja ületada plaaniülesandeid, igati täiustada tootmisprotsessi, paremini organiseerida tööd, ratsionaliseerida tootmist ja selle juhtimist, arendada leiutustegevust ja tõsta sotsialistliku tootmise üldist kultuuri. LöökTööbrigaadid olid kommunistlike laupäevakute parimate traditsioonide jätkajad. Hiljem kasvasid löökTööst välja sotsialistliku võistluse (vt.) uued, kõrgemad vormid.

LÜHIAJALINE KREDIIT NSV LIIDUS — krediit (laen), mida antakse lühikeseks ajaks, tavaliselt kuni üheks aastaks. NSV Liidus on lühiajaline krediit nagu teisedki krediidiliigid otsene pangakrediit. Majandusorganite vastastikusele krediteerimisele rajatud kommertskrediit kaotati NSV Liidus 1930.—1931. aastal läbiviidud krediidireformiga (vt.). Lühiajalise krediidi ühtseks keskuseks on NSV Liidu Riigipank. Osaliselt annavad lühiajalist krediiti ka eripangad. Lühiajalisi laene antakse ettevõtetele ja majandusorganisatsioonidele nende ajutiste vajaduste rahuldamiseks täiendavate käibevahendite osas; need vajadused aga tulenevad tootmis- ja ringlemisprotsessist, majandusorganite käibevahendite moodustamisest ning osaliselt ka seadmete moderniseerimise ja uute tehnoloogiliste protsesside kasutuselevõtmise vajadustest. Peamisteks lühiajalise krediidi ressursside allikateks on ettevõtete ja organisatsioonide ajutiselt vabad rahalised vahendid ning Riigipangas hoitavad riigieelarve reservid. Vastavalt NSV Liidus kehtivatele lühiajalise krediteerimise põhiprintsiipidele antakse lühiajalist krediiti plaanis ettenähtud eesmärkideks, vastavalt plaani täitmisele, kaupade ja muude materiaalsete väärtuste käibe plaaniliseks tähtajaks ja kindla materiaalse tagatise olemasolu korral. Krediteerimise protsessis teostab Riigipank rahanduslikku kontrolli selle üle, kuidas ettevõtted täidavad majandusplaane. Töövõtuorganisatsioonid saavad lühiajalist krediiti eripankade kaudu.

LÜLI — töökooperatsiooni brigaadisisene vorm palju tööd nõudvate rühvel- ja mõnede tehniliste kultuuride kasvatamisel kolhoosides. Lüli on kolhoosi alatise tootmisbrigaadi (vt.) koostisosa. Lülide organiseerimist tingib vajadus likvideerida isikliku vastutuse puudumine rühvelkultuuride kasvatamisel tehtavate käsitsitööde puhul. Need tööd ei nõua suure arvu kolhoosnikute ühist tööd, kuid sealjuures sõltub nendest suurel määral kultuuride saagikus. Lüli koosseisu kuulub tavaliselt 8—12 inimest, olenevalt töövõimeliste kolhoosnikute üldarvust brigaadis ja rühvelkultuuride pindala suurusest brigaadiliikme kohta. Kõige rohkem on lülid levinud põllun-

dus- ja teistes taimekasvatusbrigaadides, rühvelkultuuride, köögi- ja aedvilja kasvatamisel, mis ei ole veel küllaldaselt mehhaniseeritud ning nõuab rohkesti ja süstemaatilist käsitsitööd kogu tööperioodi kestel. Igale lülile kinnistatakse rühvelkultuuride külvipinnad, kus ta oma jõududega teeb alatise tootmisbrigaadi brigadiri üldjuhtimisel ära kõik käsitsitööd kogu põllumajandusaasta vältel — alates külviks ettevalmistamisest kuni saagi koristamiseni. Lüli eesotsas on lülivanem, kelle määrab kolhoosijuhatus lüli liikmete hulgast ja kes üheaegselt lüli juhtimise funktsioonide täitmisega võtab osa otsesest tööst võrdselt kõigi lüliliikmetega. Igale lülile määrab kolhoosijuhatus kindlaks eelseisva aasta tootmisülesande.

M

MAA HIND — kapitaliseeritud maarent, maatüki hind kapitalismi tingimustes, mis kujutab endast tasu maarendi saamise õiguse eest. Maa on kapitalistlikus ühiskonnas eraomandiks: ta on ostu ja müügi objektiks ja tal on hind. Ent maa hind erineb tavalise kauba hinnast: kui mitte arvestada kunstlikult rajatud teid, kraave jne. ning maasse mahutatud kapitali, ei ole maa töö produkt ja järelikult ei ole tal ka väärtust. Maa hind sõltub aastas saadava rendi (vt.) suurusest ja laenuprotsendist (vt.), mis pank hoiustelt maksab. Kui maatüki eest saadakse aastas näiteks 500 dollarit renti ja pank maksab hoiustelt 4 protsenti, siis on antud maatüki hinnaks

$$\frac{500 \cdot 100}{4} = 12\,500 \text{ dollarit.}$$

Seega on maa hind võrdne sellise rahasummaga, mis panka paigutatuna annaks protsentide näol maatüki eest saadava rendiga võrdset tulu. Seepärast esinebki maa hind kapitaliseeritud rendina. Kapitalismi arenedes rent suureneb, protsendimääral aga on tendents langeda, mistõttu maa hinnad tõusevad. Maa hinna tõus kutsub esile põllumajandussaaduste kallinemise. See iseloomustab maaomanike klassi parasiitlikkust, kes juhib tohutuid rahakapitale kõrvale nende tootlikust kasutamisest põllumajanduses. NSV Liidus on maa rahva ühisomandiks, teda ei müüda ega osteta ja järelikult ei ole tal ka hinda. Rahvademokraatiamaades on maa ostu- ja müügivõimalusi kitsendatud.

MAA MUNITSIPALISEERIMINE — maa üleandmine kohalike omavalitsuste (munitsipaliteetide) käsutusse. Kapitalistlikes maades on seda eri aegadel tehtud maa mõninga osa suhtes, ostes maaomanikelt maad munitsipaalhoonete ja -ettevõtete ehitamiseks. Venemaal esitasid menševikud 1905.—1907. aasta revolutsiooni ajal maa munitsipaliseerimise programmi, mis nägi ette mõisamaade üleandmise kohalike omavalitsuste käsutusse ja maa rentimise talupoegadele. Hingemaad ja muud maad pidid jääma nende seniste omanike kätte. Lenin näitas oma teostes, et maa munitsipaliseerimise programm ei oleks hävitanud täielikult feodalismi igandeid külas ega oleks suutnud innustada talurahvast viima proletariaadi juhtimisel kodanlik-demokraatlikku pööret lõpule. Maa munitsipaliseerimise programm ei eeldanud revolutsiooni võitu ja takistas talurahva koondumist revolutsioonilise proletariaadi ümber. Lenin paljastas maa munitsipaliseerimise menševistliku programmi reaktsioonilise olemuse ja kuulutas välja maa natsionaliseerimise (vt.) programmi.

MAA NATSIONALISEERIMINE — maaeraomanduse likvideerimine ja maa muutmine riigi omandiks. Maa natsionaliseerimise teoreetilised alused on antud Marxi õpetuses maarendist (vt.). Marx tõestas, et maaeraomanduse monopol (vt.) on tootlike jõudude arenemise peamiseks takistajaks põllumajanduses. Võimul olev kodanlus maid ei natsionaliseeri, sest ta on ise maaomanikuks ja, mis peaasi, ta kardab igasugust kallalekippumist eraomandusele. Arendades edasi Marxi agraarteooriat, näitas Lenin, kui suur tähtsus on maa natsionaliseerimisel üleminekul kodanlik-demokraatlikult revolutsioonilt sotsialistlikule revolutsioonile. V. I. Lenin näitas ühtlasi, et maa muutmine mõisnike ja kapitalistide eraomandist sotsialistliku riigi omandiks tähendab mitte ainult võimsat lööki tootmisvahendite eraomandusele üldse, vaid on ühtlasi suureks

sammuks sotsialismi poole. NSV Liidus natsionaliseeriti maa . Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võidu tagajärjel. II ülevenemaalisel nõukogude kongressil 26. oktoobril (8. novembril) 1917 vastuvõetud maadekreediga tühistati maaeraomandus. Maa kuulutati riiklikuks (üldrahvalikuks) omandiks. Kõik mõisamaad konfiskeeriti, s. t. võõrandati tasuta. Mõisad koos kogu elus ja eluta inventariga ning mõisahoonetega kuulutati riigi omandiks ja anti täielikult üle nõukogude võimu kohalike organite käsutusse. Nende abinõude tulemuseks oli mõisnike kui klassi häving. Proletaarse riigi käes muutus maa ekspluateerimise vahendist võimsaks kapitalismi likvideerimise majanduslikuks hoovaks külas. Maa anti töörahvale tasuta kasutamiseks. Talurahvas sai oma kasutusse rohkem kui 150 miljonit hektarit maad (arvestamata varem kulakuile kuulunud maid) ja vabanes iga-aastase rendi maksmisest ning maade väljaostmise kuludest rohkem kui 700 miljoni kuldrubla suuruses summas (arvestamata rendimakse, mida mõisnikud mitmetes Venemaa ääremaades võtsid natuuras). Kustutati talupoegade 1300 miljoni rubla suurune võlg Talurahva Maapangale. Talurahvas vabanes mitte ainult rendimaksudest, vaid ka maade väljaostmise tohutu suurtest kuludest. Suur tähtsus oli maa natsionaliseerimisel ka NSV Liidu põllumajanduse kollektiviseerimise eeldusena. Nagu märkis V. I. Lenin, loodi külas maa natsionaliseerimise tagajärjel sotsialismile üleminekuks paindlikum agraarkord. Maaeraomanduse likvideerimisega ja maa muutmisega üldrahvalikuks omandiks kergendas sotsialistlik riik üleminekut maa ühiskondlikule kasutamisele. Rahvademokraatiamaade ajaloolise arengu iseärasusi arvestades ei natsionaliseerinud sotsialistlik riik seal kogu maad, vaid ainult suurmaaomanikele kuulunud maad. Osa natsionaliseeritud maast kasutatakse seal riigimajandite organiseerimiseks, teine osa aga jaotati töötavate talupoegade vahel. Talupoegade tootmisalane koopereerumine toimub seal väike-maaeraomanduse säilimise tingimustes.

MAAFONDID — maaressursside kogusumma riigis, moodustades tähtsa osa ühiskondlikust rikkusest. Maafondide majanduslik tähtsus tuleneb sellest, et maa on peamiseks tootmisvahendiks põllumajanduses ja vajalikuks materiaalseks tingimuseks igasugusele tootmisprotsessile. Maafondide kasutamise iseloom sõltub valitsevast tootmisviisist. Kapitalismi tingimustes on põhiline osa maafondidest suurmaaomanike ja kapitalistlike monopolide omanduses ning neid kasutatakse töörahva hulkade ekspluateerimise vahendina. Revolutsioonieelsel Venemaal kuulus põllumajanduslike maade üldsuurusest (367 miljonit hektarit, NSV Liidu 1939. a. 17. septembrini kehtinud piirides) üle 232 miljoni hektari mõisnikele, tsaari perekonnale, kloostritele ja kulakutele ning ainult 135 miljonit hektarit töötavatele talupoegadele, kes aga moodustasid 66,7% Venemaa rahvastikust. NSV Liidus on kõik maad riiklikuks, s. o. üldrahvalikuks omandiks ja moodustavad ühtse riikliku maafondi. Maafondi üldpindalaks oli NSV Liidus 1. novembril 1955. a. 2233,3 miljonit hektarit. Vastavalt majanduslikule otstarbele ja kasutamise iseloomule jaguneb ühtne riiklik maafond viieks kategooriaks: 1) põllumajanduslik maa, mida kasutavad sovhoosid ja kolhoosid; kolhoosidele on kinnistatud põliseks kasutamiseks (arvestades metsi ja teisi esialgu veel põllumajanduslikult kasutamata maid) 653 miljonit hektarit. Peale selle on kolhoosidele pikaajaliseks kasutamiseks antud 185 miljonit hektarit maad riiklikust maa- ja metsafondist; 2) eriotstarbelised maad, mida kasutatakse tööstuses, transpordis ja teistes rahvamajandusharudes; 3) riikliku metsafondi maad; 4) linnamaad, mis on määratud linnade ja asulate ehitusvajadusteks, ja 5) riiklikud tagavaramaad, mis ei ole ei ühtedele ega teistele maakasutajatele alatiseks kasutamiseks välja antud. Riiklikust maafondist eraldatakse spetsiaalseid maafonde ümberasujatele, uute sovhooside organiseerimiseks ja kaugkarjamaadeks; riiklikust maafondist eraldatakse ka maaparandus-, turba- ja teised fondid. Nõukogude riik kui maafondi ainuomanik ja sotsialistliku majanduse organiseerija juhib maafondi plaanipärast ja ratsionaalset kasutamist pideva sotsialistliku laiendatud taastootmise huvides. Sotsialismi tingimustes on maafondide kasutamise peasuunaks juba ülesharitud

maade parema kasutamise kõrval uute maade ülesharimine. Ajavahemikul 1954—1956 hariti üles 36 miljonit hektarit uudis- ja jäätmaid. Toimub uute maade edasine kasutuselevõtmine Siberis, Uraalis, Kaug-Idas, Volgamaal, Kasahstanis, mittemustmullavööndis ja teistes piirkondades.

MAAILMAMAJANDUSE KAPITALISTLIK SÜSTEEM — vt. Kapitalistlik maailmamajanduse süsteem.

MAAILMAMAJANDUSE SOTSIALISTLIK SÜSTEEM — vt. Sotsialistlik maailmamajanduse süsteem.

MAAILMA TERRITORIAALNE JAOTAMINE — mahajäänud ja vähearenenud maade territooriumide anastamine imperialistlike riikide poolt, mis on iseloomulik imperialismi ajastule. Kuni XIX sajandi 60—70-ndate aastateni oli maakeral veel palju vaba maad, mida kolonisaatorid polnud hõivanud. XIX sajandi lõpuks muutis käputäis kõrgeltarenenud kapitalistlikke maid kõik mahajäänud ja vähearenenud maad asumaadeks ja poolasumaadeks, tehes neist kõrgete kasumite saamise eesmärgil põllumajandusliku tooraine baasid ja odava tööjõu turud. Seoses maailma territoriaalse jaotuse lõpliku väljakujunemisega XX sajandi algul ning kapitalistlike maade majandusliku ja poliitilise arengu üha suureneva ebaühtluse tõttu kerkis päevakorda imperialistlike riikide võitlus maailma ümberjaotamise pärast. See põhjustas imperialistlikke sõdu jaotatud maailma ümberjaotamiseks ning mis tahes territooriumi anastamiseks ja tööstuslikult arenenud maade allutamiseks kõige tugevamale agressiivsele imperialistlikule riigile. Nüüd, kus eksisteerib sotsialistlike riikide võimas rahuleer eesotsas Nõukogude Liiduga, kus imperialismi koloniaalsüsteem laguneb ja rahu aktiivselt kaitsvad demokraatlikud jõud kodanlikes maades kasvavad, põrkavad imperialistide katsed, kes püüavad valla päästa sõda maailma ümberjaotamise pärast, rahvaste vastupanule, kes takistavad sõja tekkimist. Sellistes tingimustes sõjad ei ole enam fataalseks paratamatuseks. On tekkinud reaalsed jõud, mis on võimelised vältima sõdade tekkimist, imperialistliku sõja puhkemisel aga tegema imperialismile lõpu.

MAAKASUTUS — üksikisikutele, kollektiividele või riigile kuuluva maa kasutamise kord, tingimused ja vormid. Maakasutuse süsteemi määravad ühiskonnas valitsevad tootmissuhted. Kapitalismi tingimustes rajaneb maakasutus maaeraomandusel, mis tingib põllutööliste ja töötavate talupoegade enamiku ekspluateerimise suurmaaomanike poolt. Maa ost ja müük, maa rentimine kasumi saamise eesmärgil, talupoegade maatajäämise protsess ning nende muutumine proletaarlasteks, maarendi ja maa hindade tõus on maakasutusele iseloomulikud jooned kapitalistlikes maades.

NSV Liidus on maa riiklikuks omandiks, üldrahvalikuks ühisvaraks, ta ei saa olla ostu ja müügi ega eraviisilise rentimise objektiks. NSV Liidus on maakasutajateks: a) riiklikud asutused, organisatsioonid ja ettevõtted; b) kollektiivmajandid ja kooperatiivid; c) ühiskondlikud organisatsioonid; d) kolhoosnikud, üksiktalupojad, töölised ja teenistujad. Maakasutamise majanduslik ja sotsiaalne sisu eri kategooriatesse kuuluvate maakasutajate puhul ning nende osatähtsus ei ole ühesugune. Kolhoosid ja sovhoosid on peamisteks põllumajanduslikeks maakasutajateks. Kolhooside kasutusse on eraldatud 838,4 miljonit hektarit, riiklike majandite maad võtavad enda alla 138,9 miljonit hektarit. Tööliste ja teenistujate isiklikus kasutuses olevad maad moodustavad 1,1 miljonit hektarit; elanikkonna teiste gruppide kasutuses on 0,2 miljonit hektarit. Sotsialistlik riik määrab kindlaks maa kasutamise konkreetse sisu, maakasutaja õiguspädevuse, maakasutuse tekkimise ja likvideerimise korra, reguleerib maakasutust ja maakorraldust (vt.), määrab kindlaks maakasutajate kohustused riigi suhtes ja paljud muud sotsialistliku maakasutuse küsimused. Rahvademokraatiamaades on maakasutajateks riigimajandid, töötavate talupoegade kooperatiivid ja eramajapidajad. Talupoegade eraomanduses olev maa võib olla rentimise ning ostu ja müügi objektiks. Kuid maa ost ja müük ning rentimine on ühel või teisel määral piiratud ja riigi kontrolli all.

MAAKORRALDUS — abinõude süsteem maa kui tootmisvahendi kasutamise alal. Maakorralduse sisu ja vormid olenevad valitsevast tootmisviisist. Antagonistlikes klassiühiskondades on maakorralduse eesmärgiks maaeraomanduse kaitsmine ja tugevdamine ning ta on vahendiks, mille abil suurmaaomanikud ekspluateerivad töötajaid.

NSV Liidus kujutab maakorraldus endast abinõude süsteemi, mida Nõukogude riik rakendab maasuhete reguleerimiseks, maa kui tootmisvahendi ratsionaalseks kasutamiseks sotsialistlikes põllumajandusettevõtetes ja kogu rahvamajanduses, tehes seda sotsialistliku laiendatud taastootmise huvides. Sotsialismi ajal on maakorraldusel plaanipärane iseloom, tema eesmärgiks on luua niisugused tingimused, mis aitavad kaasa maa kõige efektiivsemale kasutamisele ja ühiskondliku töö kõige efektiivsemale kulutamisele, et sel teel saada maksimaalsel hulgal põllumajanduslikku ja muud toodangut, mis on vajalik kogu ühiskonna vajaduste rahuldamiseks. Maakorraldus jaguneb kaheks põhiliigiks: majanditevaheliseks ja majandisiseseks maakorralduseks. Majanditevahelise maakorralduse abil toimub maafondi jaotamine ja ümberjaotamine üksikute rahvamajandusharude ja konkreetsete ettevõtete vahel, uute maakasutusobjektide kujundamine, olemasolevate maakasutusobjektide korrastamine ja muutmine, samuti aga ka eriotstarbeliste maafondide eraldamine (metsamajandusele, mäetööstusele, turbarabadeks, kaugkarjamaadeks jne.). Majandisisene maakorraldus toimub üksikute põllumajandusettevõtete (kolhooside, sovhooside) raames; sealjuures leiavad lahendamist järgmised põhiülesanded: 1) kolhoosi- ja sovhoosiasulate ja tootmiskeskuste territooriumide korraldamine; 2) teedevõrgu paigutamine; 3) kõlvikute korraldamine; 4) külvikordade all oleva maa korraldamine; 5) aedade ja viinamarjaistandike all oleva maa korraldamine; 6) heinamaade all oleva maa korraldamine; 7) karjamaade all oleva maa korraldamine. Hästi läbiviidud maakorraldus aitab kaasa maksimaalse hulga põllumajandustoodangu saamisele maakõlvikute igalt hektarilt minimaalse töö ja vahendite kuluga toodanguühiku kohta.

Ka rahvademokraatiamaades toimub maakorraldus töötajate huvides, soodustades talumajanduse kollektiivsete vormide arenemist ja tugevnemist.

MAARENT — lisaprodukti osa antagonistlikes klassiformatsioonides, mille loovad otsesed tootjad põllumajanduses ja mille omastavad maaomanikud. Marx rõhutas, et milline olekski rendi spetsiifiline vorm, on rendi omastamine «majandusvorm, milles leiab realiseerimist maaomandus» (К. Маркс, Капитал, т. III, стр. 646). Feodalismi tingimustes on maarendi aluseks pärisorjade ekspluateerimine ja maarent kujutab endast siin lisaprodukti, mille omastab feodaal. On olemas kolm feodaalse maarendi vormi: teorent, naturaalrent ja raharent. Kapitalistliku maarendi allikaks on palgaliste põllutööliste ekspluateerimine ning maarent väljendab kapitalistide, maaomanike ja palgatööliste tootmissuhteid. Ta kujutab endast palgatööliste poolt põllumajanduses loodava lisaväärtuse seda osa, mis jääb üle pärast seda, kui on maha arvatud keskmine kasum majapidamisse paigutatud kapitalilt, ja mida kapitalistlik rentnik maksab maaomanikule. Kapitalismi tingimustes eksisteerib diferentsiaalrent (vt. Diferentsiaalrent kapitalismi tingimustes), mis on seotud monopoliga maale kui majanduse objektile, ja absoluutne rent (vt.), mis on seotud maaeraomanduse monopoli olemasoluga, ning monopoolne rent (vt.), mis kujutab endast lisatulu, mida saadakse seetõttu, et eriti soodsates looduslikes tingimustes toodetud kauba hind ületab kauba väärtuse. Maarent ei eksisteeri üksnes põllumajanduses. Maaomanikud saavad teda hankivas tööstuses ja ehituskruntide eest.

Sotsialistlikus ühiskonnas on tingimused absoluutse ja monopoolse rendi eksisteerimiseks kaotatud. Kuid diferentsiaalrendi tekkimiseks vajalikud majanduslikud tingimused on olemas; diferentsiaalrent aga erineb siin oluliselt diferentsiaalrendist kapitalismi tingimustes (vt. Diferentsiaalrent kolhoosides).

MAAVALDUS — maaomandus teatud ajaloolises vormis. Igale ühiskondlikule korrale on iseloomulikud omad erilised maavalduse vormid, mis sõltuvad

vastavast tootmisviisist. Kõigis antagonistlikes ühiskondlik-majanduslikes formatsioonides olenevad maavalduse vormid eraomanduse valitsemisest. Orjandusliku korra ajal olid maaomanikeks peamiselt orjapidajad. Feodalismi ajal olenesid maavalduse ja pärisorjusliku ekspluateerimise vormid feodaalomanduse valitsemisest. Kapitalismi ajal on domineeriv osa maast samuti eraomanduses. Maa võtab kauba vormi — muutub ostu ja müügi objektiks, omandab hinna. Maavalduse konkreetsed vormid on erinevates kapitalistlikes maades väga mitmekesised, kuid kõikjal iseloomustab neid maaomandi kontsentreerumine suurkodanluse ja mõisnike kätte, väiketootjate maast ilmajätmine ja laostamine. Kapitalistlik maavaldus on tootlike jõudude arenemise piduriks põllumajanduses, tema likvideerimisest on huvitatud niihästi töötavad talurahvahulgad kui ka tööliskiass.

NSV Liidus on maaeraomandus likvideeritud, maa on riiklikuks omandiks, s. o. üldrahvalikuks ühisvaraks, mis on tootlike jõudude pideva ja kiire kasvu üheks tähtsaimaks tingimuseks põllumajanduses. Põhilise osa maast on riik andnud kolhoosidele põliseks ja tasuta kasutamiseks. Rahvademokraatiamaades on agraarsete ümberkujunduste tulemusena mõisnike maavaldus likvideeritud, maa on töötavate talupoegade omandiks, osa maast on rahvademokraatlike riikide valduses.

MAAVILJELUSSÜSTEEM — agrotehniliste, organisatsiooniliste ja majanduslike abinõude süsteem, mille rakendamise eesmärgiks on mullaviljakuse ja põllumajanduskultuuride saagikuse järjekindel suurendamine. Maaviljelussüsteem ja tema sisu on muutunud vastavalt ühiskonna tootlike jõudude arengutasemele ja tootmissuhete iseloomule. Vana primitiivne aletamissüsteem seisnes kõrge loodusliku viljakusega uudis- ja jäätmaade ülesharimises ning nende mahajätmises pärast mõneaastast kasutamist. Maavarude piiratuse tõttu tuli vaheaega põllu kasutamises («puhkeaega») lühendada kuni ühe-kahe aastani, mis tähendas üleminekut maaviljeluse kesasüsteemile selle mitmesugustes variantides. Kapitalistliku korra tingimustes tekkis kesasüsteemi kõrval külvikordadega (viljavaheldusega) maaviljelussüsteem, mis on kesasüsteemist progressiivsem. Liivmuldadega pinnase jaoks on töötatud välja maaviljeluse haljasväetiskesasüsteem. See seisneb mulla rikastamises orgaanilise ainesega sel teel, et teatud perioodi tagant kasvatatava väetiskultuuri (lupiin, mesikas) haljasmass küntakse pinnasesse sisse. Järgmiseks etapiks maaviljelussüsteemide arengus tuleb pidada heinaväljasüsteemi, mis kujutab endast mullaviljakust tõstvate abinõude kompleksi. Maaviljeluse heinaväljasüsteem näeb samuti ette kõlvikute ja metsa õiget paigutamist, veerežiimi reguleerimist, võitlust pinnase erosiooni vastu, mullaharimise erilisi võtteid, teatud väetamissüsteemi kasutamist jne. Maaviljeluse tingimuste mitmekesisus NSV Liidu laialdasel territooriumil võimaldab üheaegselt kasutada mitmesuguseid maaviljelussüsteeme, mis uusima tehnika rakendamise korral vastavad kõige rohkem üksikute tsoonide mullastiku-, kliima- ja muudele tingimustele. Agronoomia ja tehnika areng nõuavad muudatusi ka maaviljelussüsteemides, võimaldades nüüd praktiliselt üles tõsta küsimust spetsiaalsete maaviljelussüsteemide väljatöötamisest NSV Liidu erinevate tsoonide jaoks (niisutus-maaviljelus, maaviljelus põuastel aladel jne.).

MAJANDUS — ühiskondlike tootmissuhete teatud ajalooline kompleks ehk ühiskonna tootlike jõudude igale antud arengutasemele vastav majanduslik kord. Määravateks elementideks majanduses on tööriistade ja tootmisvahendite omandussuhted. Nii on kapitalistlik eraomandus kodanliku ühiskonna majanduse aluseks, ühiskondlik omandus aga sotsialistliku majanduse aluseks. Peale tööriistade ja tootmisvahendite omandussuhete hõlmab majanduslik kord inimeste seisundit ja suhteid tootmisprotsessis, mis sõltuvad omandivormist, inimeste vastastikuseid teenuseid ja jaotamissuhteid. Majanduse all mõistetakse ka *rahvamajandusharude* (vt.) kogusummat.

MAJANDUSGEOGRAAFIA — majandusteaduse haru, mis uurib tootlike jõudude geograafilist paiknemist, nende arenemise tingimusi ja iseärasusi mitmesugustes riikides ja rajoonides. Esmajärgulist tähtsust omab majandusgeograafias vastastikuste seoste uurimine rahvamajandusharude paiknemise ja

antud maa majandusrajoonide arenemise vahel, võttes sealjuures arvesse rajoonide spetsialiseerumist kindlatele tööstus- või põllumajandusharudele. NSV Liidu majandusgeograafia uurib majandusliku rajoneerimise, majandusrajoonide spetsialiseerimise ja kompleksse arendamise ning rajoonidevaheliste majanduslike sidemete ratsionaliseerimise probleeme, tööstuse, põllumajanduse, transpordiettevõtete ja rahvastiku geograafilise paiknemise teaduslikke aluseid jne. Väga tähtsal kohal on majandusgeograafias riigi ja tema majandusrajoonide looduslike tingimuste ja ressursside rahvamajanduslik hindamine. (Vt. Tootlike jõudude paiknemine, Majanduslik rajoneerimine sotsialistlikes riikides).

MAJANDUSKRIIS — kapitalistliku tsükli faas, millele on iseloomulik kapitalistliku majanduse kõikide vastuolude tormiline avaldumine, kaupade ületootmine ja äärmiselt suurte raskuste tekkimine nende realiseerimisel, hindade langemine, tootmise mahu kiire vähenemine, tööpuuduse kasv, palkade langemine, makseteks vajaliku sularaha terav puudus, krediidisidemete katkemine ja paljude ettevõtete pankrotiseerumine. Kriiside tekkimise põhjused peituvad kapitalismis endas. Kriiside põhjuseks on kapitalismi põhiline vastuolu — vastuolu tootmise ühiskondliku iseloomu ja tootmistulemuste kapitalistliku omastamisvormi vahel. See vastuolu avaldub kapitalistliku tootmise anarhilisuses, ühiskondliku tootmise proportsioonide pidevas rikkumises. Kapitalismi põhiline vastuolu väljendub ka kapitalistlikule majandusele omases antagonistlikus vastuolus tootmise ja tarbimise vahel. Ajades taga kõrgeid kasumeid, laiendavad kapitalistid ühelt poolt tootmist, teiselt poolt aga tõstavad töötava rahva ekspluateerimise astet. Sel põhjusel jääb rahva enamuse maksevõimeline nõudmine maha tootmise mahu kasvust. Kui vahe kasvanud tootmise ja mahajäänud maksevõimelise nõudmise vahel ületab teatud piirid, puhkebki majanduskriis. Majanduskriis kujutab endast olemasolevate vastuolude plahvatust ja nende ajutist vägivaldset lahendamist. Rikutud tasakaal taastub kriisi ajal vägivaldselt sel teel, et vähendatakse tootmist, suletakse paljud ettevõtted, hävitatakse osa kaupu ja tootlikke jõude. Kapitalistide püüd saada suuri kasumeid ka kriisiaegsete madalate hindade juures sunnib neid moderniseerima tootmist ja uuendama põhikapitali. See loob tingimused tootmise uueks laienemiseks. Samal ajal intensiivistavad kapitalistid töötava rahva ekspluateerimist, mille tagajärjeks on turu mahu vähenemine. See raskendab kriisist väljapääsu. Ületootmiskriisid kahjustavad niihästi tööstust kui ka põllumajandust (vt. Põllumajanduskriis) ja korduvad teatud ajavahemiku tagant. Esimene tööstuskriis, mis hõlmas kogu riigi majanduse, puhkes Inglismaal 1825. aastal. XIX sajandil jooksul toimusid ületootmiskriisid 1836., 1847.—1848., 1857., 1866., 1873., 1882. ja 1890. aastal. Eriti raske oli 1873. aasta kriis. XX sajandil toimusid kriisid 1900.—1903., 1907., 1920.—1921., 1929.—1933., 1937.—1938., 1948.—1949. ja 1953.—1954. aastal. Viimane majanduskriis algas 1957. aasta lõpul ja 1958. aasta algul. Imperialismi ja kapitalismi üldkriisi tingimustes omandavad ületootmiskriisid erilise teravuse. Nad kahjustavad kapitalistlikes riikides peaaegu kõiki majandusharusid ja viivad kõik kapitalistliku süsteemi vastuolud äärmise teravuseni. Oma võimsuselt kõige tugevamaks majanduskriisiks, mis vapustas kogu kapitalistlikku maailma, oli 1929.—1933. aasta ülemaailmne majanduskriis. Kriisid kiirendavad töötava rahva vaesumist ja soodustavad kapitalismi vastuolude süvenemist. Töötavale rahvale tekitavad kriisid tohutu suurt viletsust, nad teravdavad klassivõitlust ja avaldavad töölisklassile revolutsioneerivat mõju. Ületootmiskriisid on üheks kõige eredamaks tõestuseks kapitalistliku tootmisviisi arenemisvõimetusest, mistõttu kapitalism peab vältimatult taanduma kõrgema ühiskondliku tootmise vormi — sotsialistliku tootmisviisi — ees.

MAJANDUSLEPING NSV LIIDUS — ettevõtete ja organisatsioonide vaheline kokkulepe, millega määratakse kindlaks poolte kohustused kaupade hankimise ja teatud tööde tegemise alal vastavalt rahvamajandusplaanile. Lepingud detailiseerivad plaani vastavalt lepinguosaliste organisatsioonide tegevuse konkreetsetele tingimustele ja üles-

annetele. Taolisi lepinguid sõlmitakse peamiselt tootmisriistade ja -vahendite ning tarbeesemete hangete kohta. Majanduslepingus nähakse ette hangitavate materiaalsete väärtuste kogus, kvaliteet ja sortiment, hanketähtajad, arvelduste sooritamise kord, hankeplaani täitmise ja lepingutingimustest kinnipidamise vastastikuse kontrollimise ning sanktsioonide esitamise kord. Vajadus vormistada sotsialistlikus ühiskonnas ettevõtete ja organisatsioonide vahelised majanduslikud sidemed majanduslepingutega tuleneb isemajandamise põhimõtte rakendamisest. Majanduslepingute süsteem võimaldab ühendada materiaalsete ressursside tsentraliseeritud jaotamist organisatsioonide (ettevõtete) operatiivse iseseisvusega ja isemajandamispõhimõtete rakendamisega. Ettevõtete või organisatsioonide vaheliste majanduslepingute sõlmimine on kohustuslik. Kõik poolte vahel tekkivad vaidlused lahendab arbitraaž.

MAJANDUSLIK RAJONEERIMINE SOTSIALISTLIKES RIIKIDES — territoriaalse tööjaotuse tagajärjel riigis välja kujunenud majandusrajoonide teaduslikult põhjendatud eraldamine nende majanduslike ja looduslike iseärasuste alusel. Majandusrajoon on riigi osa, mis oma tootmisalase spetsialiseerumise ja struktuuri poolest moodustab rahvamajanduse süsteemis teatud terviku. Majandusrajoonide kujunemine ja arenemine on tihedasti seotud territoriaalse tööjaotusega, tootlike jõudude paigutuse ja kasutamisega. Erinevates ühiskondlik-majanduslikes formatsioonides kujuneb territoriaalne tööjaotus ja majandusrajoonide spetsialiseerumine välja erinevalt. Kapitalistlikus ühiskonnas kujunevad territoriaalne tööjaotus ja majandusrajoonid välja stiihiliselt ja on antagonistliku iseloomuga. Mõjustatuna kõrgeima kasumi taotlemisest arenevad majandusrajoonid kapitalismi tingimustes stiihiliselt ja äärmiselt ebaühtlaselt. Ühed rajoonid arenevad teiste ekspluateerimise arvel, mille tagajärjeks on mõnede rajoonide majanduse paigaltammumine ja isegi langus (niihästi antud kui ka teistes riikides). Nii näiteks toimus Ameerika Ühendriikides põhjarajoonide tööstuse arenemine endiste orjanduslike lõuna-osariikide arenemise takistamise ja ekspluateerimise arvel; tsaristlikul Venemaal arenesid tööstuslikud keskrajoonid Vene impeeriumi koloniaalsete ääremaade ekspluateerimise arvel jne.

Sotsialistlikus ühiskonnas arendatakse majandusrajoone rangelt teaduslikel alustel, plaanipäraselt. Majanduslik rajoneerimine toimub sotsialistlikus ühiskonnas tõeliselt teaduslikel alustel tänu ühiskondlikule omandusele ja majandusseaduste teadlikule kasutamisele. Sotsialistliku tootmisviisi tingimustes toimuvad töö territoriaalne jaotamine ja majandusrajoonide spetsialiseerimine plaanilises korras vastavalt rahvamajanduse plaanipärase, proportsionaalse arenemise seadusele. Riigi jaotamine majandusrajoonideks on õigete perspektiivsete ja jooksvate majandusplaanide koostamise, tootlike jõudude ratsionaalse paigutamise ning tööviljakuse tõstmise tähtsamaid vahendeid. NSV Liidu majandusliku rajoneerimise peamisteks põhimõteteks on: majandusterritooriumi spetsialiseerimine rahvamajanduse üldises süsteemis ja antud rajooni kompleksne arendamine; tootmise plaanipärane ja ratsionaalne jaotamine riigi territooriumil selliselt, et looduslikud, klimaatilised ja tööjõuressursid leiaksid maksimaalset kasutamist; tootmise lähendamine tooraineallikatele ja valmistoodangu tarbimise rajoonidele; vastassuunaliste ja liiga kaugete vedude likvideerimine; rahvastiku rahvusliku koostise ja rahvusrajoonide majanduse edasiarendamise arvessevõtmine; antud rajooni spetsialiseerimise perspektiivsete ja potentsiaalsete võimaluste ning kompleksse arendamise võimaluste arvessevõtmine; rajoonidevaheliste sidemete organiseerimise ja planeerimise, riigikaitse huvide ja sotsialistlike riikide vahelise tööjaotuse arvessevõtmine.

MAJANDUSLIKUD KATEGOORIAD — majanduslike, ühiskondlike tootmissuhete teoreetilised väljendajad. Majanduslikeks kategooriateks on näiteks: ühiskondlik tööjaotus, kaup, väärtus, raha, kapital, lisatöö, akumulatsioon, isemajandamine, normipäev, sotsialistliku ühiskonna fondid jne. Majanduslike kategooriate piiritlemine kergendab ühiskonna arenguseaduste mõistmist, aitab üldistada majanduselus massiliselt esinevaid nähtusi ja

teha neist praktilisi järeldusi. Igale tootmisviisile on omased oma erilised kategooriad. Mitmele erinevale tootmisviisile omaste kategooriate (nagu näiteks töö, kaup, väärtus, vahetus, raha jne.) iseloom ei jää muutumatuks. Ta muutub vastavalt tootmisviisile, mille suhete väljendamiseks teda kasutatakse. Isegi kõige üldisemate ja abstraktsemate ning seetõttu paljudele erinevatele tootmisviisidele ühiste majanduslike kategooriate sisu areneb koos majanduslike suhete arenguga; seetõttu kujutavad nad endast ajalooliste tingimuste produkte. «Lihtsaim majanduslik kategooria, näiteks vahetusväärtus,» ütleb Marx, «eeldab rahvastikku, kes tegeleb tootmisega teatud konkreetsetes tingimustes, samuti aga ka teatud konkreetseid perekonna, kogukonna või riigi vorme jne.» (К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. XII, ч. I, стр. 191). Majanduslike kategooriate vahelistes seostes kajastuvad iga konkreetse tootmisviisi puhul eksisteerivate tootmissuhete seosed.

MAJANDUSPOLIITIKA — riigi majanduslike abinõude süsteem. Kapitalismi tingimustes väljendab majanduspoliitika kodanliku ühiskonna antagonistlikke klassivastuolusid ja stiihilisi protsesse riigi majanduses. Kodanliku riigi majanduspoliitikat aetakse ekspluataatorlike klasside ja eelkõige monopolistliku kapitalismi huvides, monopolidele kõrgete kasumite kindlustamise eesmärgil. Sotsialistliku riigi majanduspoliitika rajaneb sotsialismi objektiivsete majandusseaduste nõuete teadlikul kasutamisel, ta on allutatud majandusliku, poliitilise ja kultuurilise ülesehitustöö, töötava rahva heaolu järjekindla tõusu ja kommunistliku ühiskonna loomise huvidele. Sotsialistliku ülesehitustöö igal etapil on majanduspoliitika olnud allutatud ühiskonna materiaalse elu nõuete, sise- või rahvusvahelise olukorra poolt dikteeritud põhiülesannetele. (Vt. Sotsialistlik industrialiseerimine, Põllumajanduse kollektiviseerimine NSV Liidus, Kapitalismilt sotsialismile ülemineku ajajärk, Sotsialistliku riigi majanduslik osa.)

MAJANDUSSEADUSED — ühiskonna arenemise majanduslikele protsessidele omaseid kõige üldisemaid olulisi seoseid ja vältimatuid põhjuslikke sõltuvussuhteid kajastavad seadused. Majandusseadused on tootmisviisi arenemise seadused; nad määravad materiaalsete hüvede tootmise ja jaotamise iseloomu. Majandusseadused on objektiivsed, nad väljendavad inimese teadvusest sõltumatute protsesside vastastikuseid seoseid. Majandusseadused tekivad ja toimivad teatud majanduslike tingimuste baasil ning muutuvad või kaotavad oma jõu koos majanduslike tingimuste muutumisega. Inimesed võivad neid seadusi avastada ja tunnetada, arvestada oma praktilises tegevuses nende nõudeid, kuid nad ei saa neid luua, ümber kujundada ega muuta. Tundes majandusseadusi kasutavad inimesed nende toimet oma huvides. On majandusseadusi, mis toimivad kõikides ühiskondlikes formatsioonides, näiteks seadus, mille järgi tootmissuhted peavad vastama tootlike jõudude iseloomule (vt.). On spetsiifilisi majandusseadusi, mis on omased ainult teatud ühele tootmisviisile, näiteks rahvamajanduse plaanipärase, proportsionaalse arenemise seadus (vt.) sotsialismi tingimustes. Selline seadus aga nagu väärtusseadus toimib mitmes formatsioonis. Ühiskonna majandusseaduste hulgas on määrav tähtsus põhilisel majandusseadusel, mis väljendab antud tootmisviisi kõige olulisemaid külgi ja määrab ühiskonna arenemise peasuuna. Enamiku majandusseaduste iseärasuseks on nende kehtivuse ajalooline piiratus. Majandusseadused erinevad loodusseadustest. Ühiskonna uute arenguseaduste avastamine ja kasutamine on lahutamatult seotud inimeste tegevusega. Kui inimeste tegevus on vastuolus oma aja ära elanud ühiskondlike jõudude huvidega, siis tingib see oma aja ära elanud klasside vastupanu. Tootmisvahendite omandivormi muutumisega ja endiste tootmissuhete asendumisel uute tootmissuhetega kaotavad vanad majandusseadused oma jõu ja tekivad uued seadused. Sotsialismieelsetes formatsioonides on majandusseaduste arvessevõtmise ja inimeste praktilises tegevuses kasutamise võimalused toot-

misvahendite eraomanduse olemasolu ja sellest tuleneva ühiskondliku tootmise arengu stiihilisuse ja anarhilisuse tõttu äärmiselt piiratud; antagonistlikes formatsioonides on inimesed võimetud kontrollima oma tegevuse ühiskondlikke tagajärgi. Majandusseaduste süsteemikindel ja teadlik kasutamine kogu ühiskonna huvides algab alles sotsialistliku korra tingimustes, mida iseloomustab kogu ühiskonna ja selle iga üksiku liikme kasvavate vajaduste rahuldamise huvidele allutatud ühiskondliku tootmise plaanipärane arendamine. «Inimesed hakkavad täie asjatundlikkusega kasutama nende enda ühiskondliku tegevuse seadusi, mis esinesid inimeste suhtes seni võõrastena, nende üle võimutsevate loodusseadustena,» kirjutab Engels. Sotsialismi objektiivsete seaduste olemus nõuab nende teadlikku kasutamist. Kommunistlik partei ja sotsialistlik riik võtavad majandusseadusi arvesse ja kasutavad neid oma majanduspoliitikas ja majandusalases organiseerimistegevuses.

MAJANDUSSEKTOR — teatud omandivormil põhinevate majanduslike suhete tüüp. Olemasolevate majanduslike sektorite kogusumma ja nendevahelised suhted iseloomustavad ühiskonna sotsiaalset ja majanduslikku struktuuri ning ühiskonna arenguastet. Nii sisaldab kapitalistlik ühiskond «kõigi oma aja ära elanud ühiskondlike vormide tootmissuhteid, mille riismetest ja elementidest ta koosneb, vedades osaliselt endaga kaasa nende jäänuseid, mida ta ei jõudnud kõrvaldada» (К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. XII, ч. I, стр. 195). Erinevalt kapitalismist iseloomustab sotsialistlikku majandust ühe majandussektori — sotsialistliku sektori — jagamatu valitsemine. Kapitalismilt sotsialismile ülemineku ajajärgul säilivad pikema või lühema aja jooksul sotsialismieelsetest formatsioonidest pärinevad majandussektorid, ent juhtiv osa kuulub sotsialistlikule sektorile. Enamikule maadele on üleminekuajajärgul tüüpiline kolme sektori: sotsialistliku sektori, väikekaubatootmise sektori ja kapitalistliku sektori üheaegne eksisteerimine. NSV Liidus oli üleminekuajajärgul viis sektorit: 1. patriarhaalne talumajandus; 2. väikekaubatootmine; 3. erakapitalism; 4. riigikapitalism ja 5. sotsialistlik sektor. Euroopa rahvademokraatiamaades on praegu kolm majandussektorit: sotsialistlik, väikekaubatootmis- ja kapitalistlik sektor. Hiinas on peale selle veel riigikapitalistlik sektor, mida esindavad peaasjalikult tööstuslikud ja kaubanduslikud segaettevõtted (s. o. riigi-eraettevõtted). Sedamööda kuidas leiavad lahendamist kapitalismilt sotsialismile ülemineku ajajärgu ülesanded, muutub sotsialistlik sektor valitsevaks, väikekaubatootmis- ja riigikapitalistlik sektor aga kujunevad aja jooksul ümber sotsialistlikuks; kapitalistlik sektor likvideeritakse.

MAJORAAT — pärimissüsteem, mis tekkis feodalismi ajastul ja mille eesmärgiks oli maavalduste säilitamine vana feodaalaristokraatia käes. Sellise pärimiskorra puhul läheb kogu kinnisvara üle kõige vanemale liikmele perekonnas või suguvõsas, tuginedes esiksündimise õigusele. Majoraat on oma mitmesugustes vormides säilinud mõnedes maades, eriti aga Inglismaal kuni käesoleva ajani.

MAKSEBILANSS — vahekord teatud ajavahemikus ühe riigi poolt teistele riikidele tasutud rahaliste maksete summa ja teistelt riikidelt laekunud rahaliste maksete summa vahel. Maksebilanss hõlmab kaubandusbilanssi (vt.), makseid ja tulusid seoses rahvusvahelise laevaliiklusega, intresside ja dividendide makseid antud maale paigutatud väliskapitalilt ning laekunud intresse ja dividende välismaale mahutatud kapitalilt, turismi, rahvusvaheliste valuutaoperatsioonidega jms. seotud makseid ja tulusid, samuti aga ka seoses kapitali välja- ja sisseveoga laekuvaid summasid. Maksebilanss on aktiivne, kui antud maale laekunud summad ületavad tema makseid, ja passiivne, kui maksed ületavad laekunud summasid. Maksebilansi passiivne saldo kaetakse tavaliselt kulla väljaveoga. Pärast Teist maailmasõda on Ameerika Ühendriikide aktiivse maksebilansiga kaasnenud enamiku teiste kapitalistlike riikide peaaegu krooniliselt passiivne maksebilanss. Selline olukord on kutsunud paljudes kapitalistlikes riikides esile nende kulla- ja dollarireservide kahanemise ja tekitanud terava «dollarinälja». Sotsialistlikes riikides väljendab maksebilanss mitte stiihilisi, vaid

plaaniliselt reguleeritavaid majanduslikke seoseid välisriikidega, mis teenindavad sotsialistliku majanduse arendamise ja rahva heaolu tõstmise huve.

MAKSEVÕIMELINE NÕUDMINE — ostjate nõudmine kaupade ja teenuste järele, mis sõltub nende käsutuses oleva raha hulgast. Maksevõimeline nõudmine jaguneb nõudmiseks tootmisvahenditele ja tarbeesemetele. Nii üks kui teine sõltub tootmisviisi iseloomust, toodetava ühiskondliku produkti struktuurist, natsionaalse tulu suurusest ja jaotamisest. Kapitalistlikus ühiskonnas määrab töötava rahva maksevõimelise nõudmise suuruse palk, mida hoitakse kõige minimaalsemal tasemel ning mis kõigub järsult, olenedes kapitalistliku tsükli (vt.) faasidest. Töötava rahva maksevõimelisel nõudmisel on kapitalistlikus ühiskonnas tendents langeda, mida tingivad esmajärguliste tarbeesemete hindade tõus, tööpuudus ja töötajate reaalpalga alanemine. Vastuolu kapitalistliku tootmise piiritu laienemise tendentsi ja töötava rahva maksevõimelise nõudmise piiratuse vahel on üheks kapitalismi põhilise vastuolu (vt.) avaldumisvormiks.

Sotsialismi tingimustes kasvab rahva maksevõimeline nõudmine plaanipäraselt koos tootmise laienemisega ja on üheks sotsialistlikku tootmist edasiarendavaks teguriks. Erinevalt kapitalistlikust ühiskonnast kindlustatakse sotsialistlikus ühiskonnas elanikkonna ostuvõime ja tarbeesemete tootmise plaanikindel suhe. Sotsialistliku tootmise kasvu baasil tõuseb NSV Liidus süstemaatiliselt ka elanikkonna ostuvõime. See toimub tööliste ja teenistujate rahapalga kasvu, kolhoosnikutele normipäevade alusel väljaantavate toiduainete ja raha hulga suurenemise, riigi poolt elanikele väljamakstavate toetussummade ja neile antavate soodustuste suurendamise, tarbekaupade hindade alandamise jne. teel. Sotsialistlikus ühiskonnas reguleerib riik ostuvõimelise nõudmise ja kaubakäibe kasvu plaanilises korras. Tähtsat osa etendab sealjuures elanikkonna rahaliste tulude ja kulude bilansi koostamine.

MAKSUD — kohustuslikud maksed riigi- või kohalikku eelarvesse, mida sooritavad nii eraisikud kui ka ettevõtted ja asutused (vt. Kaudsed maksud, Otsesed maksud). Maksude sotsiaalne ja majanduslik olemus, nende otstarve ja mõju maa majanduslikus ja poliitilises elus sõltuvad ühiskondlikust korrast. Kapitalismi tingimustes on maksusüsteem ja maksupoliitika eelkõige vahenditeks, mille abil riigi kulud veeretatakse töölisklassi ja teiste töötajate õlgadele ning mille abil teostatakse kodanluse klassivõimu. Olles kapitalistlike riikide riigieelarvete tulude peamiseks ja otsustavaks allikaks, kujutavad maksud endast täiendavat abinõu töötajate ekspluateerimiseks. Maksukoormuse suurenemine väljendub maksusummade absoluutses suurenemises, maksukohuslaste arvu suurenemises vähest tulu saavate isikute arvel, maksumäärade tõusus, keskmiselt ühele inimesele langeva maksusumma suurenemises, palgast maksudena riigieelarvesse mobiliseeritava osa suurenemises, mõnedele töötava elanikkonna kihtidele varem antud niigi tühiste maksusoodustuste vähendamises. Valdav osa maksudest, mida kodanlik riik kogub elanikkonnalt, kulutatakse ebatootlikult: majanduse militariseerimiseks, võidurelvastumiseks, kapitalistide subsideerimiseks ja kapitalistliku riigiaparaadi tugevdamiseks.

Sotsialismi tingimustes on maksud printsipiaalselt teistsugused kui kapitalistlikes riikides. Sotsialistlikus ühiskonnas maksud ei väljenda ekspluateerimissuhteid. Kapitalismilt sotsialismile ülemineku ajajärgu tingimustes on maksustamine üheks meetodiks, mille abil toimub rahaliste vahendite mobiliseerimine ühiskonna sotsialistliku ümberkujundamise huvides ning piiratakse ja tõrjutakse välja kapitalistlikke elemente. Sotsialismi tingimustes kujutab maksude võtmine endast kogu ühiskonna huvides toimuva kommunistliku ülesehitustöö finantseerimiseks vajalike vahendite mobiliseerimise meetodit. NSV Liidus moodustavad maksud tühise osa töötajate tuludest, nende osatähtsus riigieelarves ei ületa 8—10 protsenti. Maksudena elanikkonnalt saadavad summad kulutab sotsialistlik riik rahvamajanduse finantseerimiseks, sotsiaalseteks ja kultuurilisteks üritusteks ning meie kodumaa kaitsevõime tugevdamiseks. NSV Liidus toimub elanikkonnalt

võetavate maksude vähendamine ja lähemal ajal kaotatakse nad täielikult.

MALTUSLUS — ebateaduslike vaadete süsteem, mis sai oma nimetuse inglise kodanliku vulgaarmajandusteadlase kirikuõpetaja T. R. Malthuse (1766—1834) nime järgi; Malthus väitis, et töörahva laiade hulkade viletsus olevat kapitalistlikus ühiskonnas tingitud sellest, et inimesed sigivad kiiremini kui kasvab elatusvahendite hulk. Püüdes jäädvustada kapitalistlikku korda ja eemaldada töölisklassi revolutsioonilisest võitlusest palgaorjuse vastu, kinnitavad Malthus ja tema poolehoidjad, et töörahva madala elutaseme tõelised põhjused ei peituvat kapitalistlikus korras, vaid looduses endas. Maltuslaste ekslike väljamõeldiste järgi põhjustavat elanikkonna kiirem kasv, võrreldes elatusvahendite tootmisega, viletsust, haigusi, kuritegevuse kasvu ja isegi sõdu. Vastavuse loomiseks elanikkonna arvu ja tema elatusvahendite vahel tegi Malthus ettepaneku hoiduda abielude sõlmimisest ja laste sünnitamisest. Elanikkonna kasvu vältimise peamiseks vahendiks pidas Malthus epideemiaid, näljahädasid, kurnavat tööd ja sõdu, mis hävitavad tohutuid töötava elanikkonna hulki. Praegu kasutavad Ameerika Ühendriikide agressiivsed ringkonnad seda ebateaduslikku reaktsioonilist teooriat ulatuslikult «rassiteooria» ideoloogiliseks varjamiseks, tööpuuduse põhjuste seletamiseks, sõdade ja mitmesuguste töörahva hulkade vastu suunatud monopolistliku kodanluse abinõude ülistamiseks. Tegelikult aga on tootlike jõudude arenemine suuteline varustama maakera elanikkonda kõige vajalikuga ja tagama tema juurdekasvu. Progressiivsed teadlased on arvude ja faktidega tõestanud «maltusluse» täielikku teaduslikku alusetust. Malthuse vaadetele andsid hävitava kriitika marksismileninismi klassikud. Nad tõestasid, et inimühiskonnas ei ole «igavest», «loomulikku» rahvastusseadust, ei ole «*langeva mullaviljakuse seadust*» (vt.). Igal ühiskondlikul korral on omad erilised rahvastusseadused. Kapitalismi tingimustes on relatiivne ülerahvastus, s. o. tööpuudus, *kapitalistliku akumulatsiooni üldise seaduse* (vt.) paratamatuks tagajärjeks. Artiklis «Töölisklass ja uusmaltusiaanlus» (1913) kirjutas V. I. Lenin: «Klassiteadlikud töölised peavad alati kõige halastamatumat võitlust katsete vastu seda reaktsioonilist ja argpükslikku õpetust peale sundida tänapäeva ühiskonna kõige eesrindlikumale, kõige tugevamale, suurte ümberkujunduste teostamiseks kõige enam valmisolevale klassile» (V. I. *Lenin*, Teosed, 19. kd., lk. 210). Sotsialistliku ülesehitustöö praktika NSV Liidus ja rahvademokraatiamaades näitab seda, et sotsialismi tingimustes tõuseb koos elanikkonna kiire kasvuga järjekindlalt ka töötajate materiaalne heaolu.

MANUFAKTUUR — kapitalistlik kooperatsioon, mis on rajatud tööjaotusele ja käsitöötehnikale, kapitalismi teine arenemisstaadium tööstuses. Manufaktuur on suurtööstuse esimene vorm kapitalismi tingimustes. Tekkis XVI sajandi teisel poolel. Oli ettevalmistusastmeks üleminekul käsitööliste ja kodutööndajate väiketootmiselt kapitalistlikule masinalisele suurtööstusele. Manufaktuuris jaguneb tootmisprotsess mitmeks lihtsaks operatsiooniks, mis sealjuures säilitavad oma käsitööstusliku iseloomu. Manufaktuur tekib kahesugusel viisil: 1) ühte töökotta ühendatakse kapitalisti juhtimise alla mitmesuguste iseseisvate käsitööalade töölised, kes võtavad üksteise järel osa mingi produkti loomisest (näiteks kellamanufaktuur). Töölised kaotavad oma iseseisvuse ja sooritavad ühekülgseid operatsioone, osaoperatsioone, mis täiendavad üksteist ühe ja sama kauba tootmise protsessis; 2) ühte töökotta ühendatakse ühe ja sellesama kutseala käsitöölisi. Ühelaadiline töö jaguneb mitmesugusteks isoleeritud ja iseseisvateks operatsioonideks, mis muutuvad üksiktöölise ainufunktsiooniks (näiteks nõelamanufaktuur). Kapitalistliku manufaktuuri tähtsus seisis selles, et ta lõi eeldused tööstusliku suurtootmise tekkimiseks, lihtsustas paljusid tööoperatsioone, spetsialiseeris ja täiustas tööriistu, valmistas ette kvalifitseeritud tööliste kaadrit ning lõi sellega tingimused üleminekuks käsitsitöölt masinatele. Tööjaotuse arenemine ühiskonnas ja manufaktuuris põhjustas kaubatootmise kasvu nii tööstuses kui ka põllumajanduses. Tekkisid kaubatoodangut andvad põllundusrajoonid: linakasva-

tuse, puuvillakasvatuse, tubakakasvatuse jne. rajoonid. Kaubandus- ja tööstuskapital, tungides sügavalt põllumajandusse, organiseeris kodutööndusi ja laostas väiketalumajapidamist. Manufaktuurne tööjaotus (vt.) põhjustab tööviljakuse tõusu. Kapitalismi manufaktuuriperioodile on tüüpiline paljude väikeettevõtete ja väheste suurettevõtete kõrvuti eksisteerimine. Käsitööl rajanev manufaktuur ei olnud suuteline väiketööstust välja tõrjuma ega saanud kogu ühiskondlikku tootmist hõlmata. Manufaktuur ei olnud suuteline rahuldama kogu seda nõudmist, mille kasvav turg tööstuskaupade järele esitas. Tekkis vajadus üleminekuks masinalisele tööstusele.

MANUFAKTUURNE TÖÖJAOTUS — tööjaotus kapitalistliku manufaktuuri (vt.) piirides ühe ja sellesama produkti tootmise protsessis. Manufaktuurse tööjaotuse tulemusena spetsialiseerub iga tööline mingi ühe operatsiooni sooritamisele, muutub osatööliseks ja kulutab selleks operatsiooniks hoopis vähem aega kui käsitööline. Tööviljakus tõuseb märgatavalt. Ühtlasi intensiivistub tööliste ekspluateerimine kapitalistide poolt. Tööline muutub osatööliseks, tema töö aga intensiivsemaks. Manufaktuurne tööjaotus on Marxi väljenduse järgi tsiviliseeritud ja rafineeritud ekspluateerimise vahendiks. Manufaktuurne tööjaotus toob endaga kaasa tööriistade muutumise, need muutuvad lihtsamaks ja paremaks, kohandudes osatööliste iseseisvatele funktsioonidele. See loob tehnilised eeldused masinate tekkimisele. Peale selle valmistab manufaktuurne tööjaotus vabrikutele ette oskustöölisi. Manufaktuurne tööjaotus eeldab juba teatud küpsusastme saavutanud tööjaotust ühiskonnas ja avaldab sellele omakorda mõju, arendades ja liigestades seda edasi.

«MARSHALLI PLAAN» — plaan Lääne-Euroopa maade majanduslikuks ja poliitiliseks allutamiseks Ameerika monopolidele, nende maade majanduse militariseerimiseks ning NSV Liidu ja rahvademokraatiamaade vastu suunatud sõjalis-poliitiliste blokkide loomiseks. Teostati «Lääne-Euroopa taastamise majandusliku abistamise» sildi all 4 aasta jooksul (1948. a. aprillist kuni 1952. a. keskpaigani), taotledes Ameerika ülevõimu kehtestamist Euroopas ja kogu maailmas. «Marshalli plaani» tähtsaks ülesandeks oli ka militarismi taaselustamine Lääne-Saksamaal. Majanduslikult kujutas «Marshalli plaan» endast kaupade ja laenukapitali riiklikku eksporti Ameerika Ühendriikidest, et vallutada Lääne-Euroopa maades ja nende asumaades uusi müügiturgusid, tooraineallikaid ja kapitali rakendamise sfääre. Ameerika Ühendriikide valitsus andis Lääne-Euroopa riikidele krediite, mida need olid kohustatud kulutama ameerika kaupade ja peaasjalikult tarbekaupade ostmiseks. «Marshalli plaani» finantseerimiseks vajalikud vahendid sai Ameerika Ühendriikide valitsus rahvalt võetavate maksude näol. «Marshalli plaani» järgi antava «abi» summa moodustas kokku ligikaudu 15 miljardit dollarit. Abi anti kolmel kujul: «mittetagastatavate subsiidiumidena», laenudena ja «tingimustekohase abina». Lääne-Euroopa maades avati «ekvivalendikontod», kuhu kanti kohaliku valuuta summad, mis laekusid «annetistena» saadud Ameerika kaupade müügist. «Ekvivalendikonto» summasid võis kulutada ainult Ameerika Ühendriikide valitsuse kontrolli all ja neid kasutati Lääne-Euroopas sõjatoodangu tootmise laiendamiseks ja strateegiliste objektide ehitamiseks. «Marshalli plaan» soodustas Ameerika monopolide rikastumist riigieelarve arvel, kuid see ei nõrgendanud vastuolusid Ameerika Ühendriikide majanduses. Samal ajal takistas ta Lääne-Euroopa majanduse sõjajärgset taastamist, eriti aga mõnede tsiviiltööstusharude taastamist, suurendas tööpuudust ja soodustas töörahva hulkade vaesumist. Kommunistlikud parteid ja kõik revolutsioonilised töölisparteid pidasid võitlust «Marshalli plaani» vastu.

MARX, KARL (1818—1883) — ülemaailmse proletariaadi juht ja õpetaja, teadusliku kommunismi rajaja. Marx astus poliitilise tegevuse areenile XIX sajandi 40-ndatel aastatel. Sel ajal valitses peamistes Lääne-Euroopa maades ja Ameerika Ühendriikides juba kapitalistlik majandussüsteem, oli kujunenud välja proletariaat, kes hakkas võitlema kodanluse vastu, olid valminud tingimused teadusliku sotsialismi tekkimiseks. Marxi teostes on leidnud üldistamist tohutu suur inimühiskonna ja klassivõitluse ajaloo materjal ning

on üldistatud proletariaadi kapitalismivastase võitluse kogemused. Marxi suurimaks ajalooliseks teeneks inimkonna ees on see, et ta töötas välja geniaalse sotsialistliku teooria, mis muutus proletaarsete hulkade lipukirjaks võitluses ekspluateerimise vastu, võitluses kapitalismi kukutamise eest, uue, sotsialistliku ühiskonna teaduslikel alustel ülesehitamise eest. Töös «Karl Marx» kirjutas V. I. Lenin: «Marx oli XIX sajandi kolme peamise ideelise voolu, kolmele inimkonna kõige eesrindlikumale maale kuuluva voolu — klassikalise saksa filosoofia, klassikalise inglise poliitilise ökonoomia ja üldse prantsuse revolutsiooniliste õpetustega seotud prantsuse sotsialismi — jätkaja ja geniaalne lõpuleviija.» (V. I. Lenin, Teosed, 21. kd., lk. 34.)

Järjekindlalt edasi arendades varasema majandusteaduse kõiki teaduslikke elemente ja kriitiliselt ümber töötades selle seisukohti, teostas Marx revolutsioonilise pöörde majandusteoorias, rajas koos Engelsiga tõeliselt teadusliku proletaarse poliitilise ökonoomia. Sellele eelnes revolutsiooniline pööre filosoofias ja ühiskonnateaduses, dialektilise ja ajaloolise materialismi loomine Marxi ja Engelsi poolt. Tulles järeldusele, et ühiskondlik olemine määrab ühiskondliku teadvuse, näitas Marx ühtlasi, et peamiseks, mis määrab kogu ühiskonna korra, on inimestevahelised majanduslikud tootmissuhted, mis omakorda olenevad materiaalsete tootlike jõudude olukorrast. Sellest tegi Marx järelduse, et esmajärguline tähtsus kuulub majanduslike suhete ja neile omaste objektiivsete majandusseaduste analüüsile. V. I. Lenin märgib, et Marxi majandusõpetus on marksismi peamiseks sisuks, on marksistliku teooria kõige sügavamaks, igakülgsemaks ja üksikasjalisemaks tõestuseks üldse.

Oma majandusõpetuse töötas Marx välja võitluses kodanliku ja väikekodanliku poliitilise ökonoomia vastu. Tuginedes Smithi ja Ricardo kodanliku teadusliku poliitilise ökonoomia saavutustele, selgitas Marx välja nende vaadete ebajärjekindluse ja vasturääkivuse, kõrvaldas kõik ebateaduslikud elemendid, mis kodanlikul klassikalisel poliitilisel ökonoomial teaduslike elementide kõrval esinesid. Oma majandusteooria rajas Marx järgmiste teostega: «Filosoofia viletsus» (1847), mille ta kirjutas vastuseks Proudhoni teosele «Viletsuse filosoofia», «Kommunistliku partei manifest» (1848), mille ta kirjutas üheskoos F. Engelsiga, «Palgatöö ja kapital» (1849) jt. Marxi pikaajalise teadusliku töö esimeseks suurimaks tulemuseks poliitilise ökonoomia valdkonnas oli raamat «Poliitilise ökonoomia kriitikast» (1859), milles esmakordselt leiab süstematiseeritud ja teadusliku esitamist väärtus- ja rahateooria. Selle raamatu ilmumine oli tähtsaks etapiks Marxi töös kapitalistliku korra uurimisel ja kodanliku majandusteaduse kritiseerimisel. Marx näitas, et teatud arenemisastmel satuvad ühiskonna tootlikud jõud vastuollu olemasolevate tootmissuhetega, mille tagajärjeks on sotsiaalne revolutsioon ja ühiskonna majandusliku aluse muutumine, see aga kutsub omakorda esile kogu pealisehituse muutumise. 1867. aastal ilmus «Kapitali» — Marxi peamise teadusliku töö — I köide. «Kapitalis» uuritavaks põhiküsimuseks on lisaväärtus. Pajudest tähtsatest avastustest, millega Marx oma nime teaduse ajalukku kirjutas, tuleb, kirjutas Engels, märkida kahte: materialistlik ajalookäsitus ja lisaväärtuse avastamine, mis teostas tõeliselt revolutsioonilise pöörde kogu majandusteaduses, relvastas proletariaadi tugeva relvaga võitluses kapitalismi vastu. «Lisaväärtuse õpetus on Marxi majandusteadusliku teooria nurgakivi» (V. I. Lenin, Teosed, 19. kd., lk. 6).

Marx põhjendas «Kapitalis» igakülgselt, et kapitalismi arenemisseaduseks on lisaväärtuse seadus; lisaväärtuse tootmine on selle tootmisviisi absoluutne seadus. Lisaväärtuse avastamine, tema olemuse väljaselgitamine ja selle osa uurimine, mida ta etendab kapitalismi arenemises, on Marxi ülisuureks teeneks. Kodanlikud majandusteadlased ei julgenud uurida seda aktuaalset lisaväärtuse tekkimise küsimust, mis avab kapitalistliku tootmisviisi olemuse, töö ekspluateerimise kapitali poolt. Lisaväärtuse avastamise suhtes etendas otsustavat osa see, et Marx arendas järjekindlalt edasi tööväärtusteooriat, kaubatootmise teooriat. Revolutsiooniline pööre seisis siin kõigepealt selles, et Marx avastas töö kahesuguse iseloomu, selgitas välja, et väärtus on inimestevaheliseks ühiskondlikuks suh-

teks, mis on varjatud esemelise rüüga. Marx avastas kaubafetišismi saladuse. Marx selgitas välja raha tõelise olemuse, mida varjasid kodanlikud suhted. Marx näitas, kuidas raha ajalooliselt arenes, näitas, et raha on kaubatootmise ja vahetuse arenemise kõrgeimaks produktiks ning väljendab arenenud ühiskondlikku seost tootjate vahel, keda ühendab turg. Ajaloolise arenemise teatud astmel muundub raha kapitaliks, väärtuseks, mis toob lisaväärtust. Lisaväärtuse allika avastamises tuli kujukalt esile Marxi geenius. Marx näitas, et mitte töö, vaid tööjõud on kaup. Siit tuleneski kapitalistliku ekspluateerimise olemuse avastamine, kogu tema kavala mehhanismi avastamine, mida nii hoolikalt maskeeris kapitalisti ja töölise vahelise «võrdsuse» näilikkus. Marx avastas ekspluateerimise suurendamise kaks meetodit — absoluutse ja relatiivse lisaväärtuse. Ühtlasi selgitas Marx välja tootlike jõudude arenemise tegurid kapitalismi tingimustes, kapitalismi kogu vastuolulisuse. Uurides palga olemust kapitalismi tingimustes, näitas Marx, kuidas kapitalistlikku ekspluateerimist maskeeritakse sellega, et pealispinnal esineb palk kui töö eest saadav tasu. Tegelikult aga kujutab palk endast vaid tööjõu hinna muundunud vormi. Ülitähtis ja uus, nagu rõhutab Lenin, on Marxil kapitali akumulatsiooni analüüs. Sellest analüüsist tulenes tööstusliku reservarmee vajadus ja töörahva laiade hulkade vaesumise paratamatus kapitalismi tingimustes. Kõigest sellest tegi Marx järelduse kapitalistliku akumulatsiooni ajaloolisest tendentsist, kapitalismi ajaloolisest saatusest. Eriti jõuline on Marxi «Kapitali» I köites äratoodud uurimusest tulenev revolutsiooniline järeldus selle kohta, et kapitalismi majandusseaduste toime paratamatuks tagajärjeks on ühelt poolt nende kapitalimagnaatide arvu pidev vähenemine, kes usurpeerivad ja monopoliseerivad kogu ühiskondlikust tootmisest saadavat kasu, teiselt poolt aga viletsuse, rõhumise, orjuse, mandumise, ekspluateerimise ja ühtlasi ka kapitalistliku tootmise protsessi enda mehhanismi poolt õpetatava, ühendatava ja organiseeritava töölisklassi viha suurenemine; kapitali monopol muutub ahelateks sellele tootmisviisile, mis kasvas üles koos temaga. «Tootmisvahendite tsentralisatsioon ja töö ühiskonnastamine jõuavad sellise punktini, kus nad muutuvad ühtesobimatuks nende kapitalistliku kestaga. See purustatakse. Lööb kapitalistliku eraomandi tund. Ekspropriieerijad ekspropriieeritakse.» «Kapitali» II ja III köidet ei jõudnud Marx oma eluajal ilmumiseks ette valmistada. Selle töö tegi ära F. Engels. «Kapitali» I köide on pühendatud kapitali tootmise protsessi analüüsile. «Kapitali» II köide sisaldab individuaalkapitali ringlemise ja ühiskondliku kapitali taastootmise protsessi analüüsi. Marx näitas «Kapitali» II köites, et kapital muudab pidevalt oma vormi, liikudes, sooritades oma ringkäiku, läbides kolm staadiumi: rahastaadiumi, tootliku staadiumi ja kaubastaadiumi. Need kolm kapitali staadiumi on aluseks omaette gruppide tekkimisele kapitalistide klassi raames — pankurite, tööstuskapitalistide ja kaubanduskapitalistide tekkimisele. Lisaväärtuse saamise püüe ja kasuahnus sunnivad kapitalisti oma kapitali ikka uuesti ringlusse paiskama, et veelgi suuremat lisaväärtust saada. Väga tähtis ja uus on Marxi analüüs ühiskondliku kogukapitali taastootmise kohta. Marx kõrvaldas Smithi vea («Smithi dogma»), näidates, et kogu ühiskondlik produkt jaguneb oma väärtuse järgi 3 osaks ($c + v + m$) ja et kogu ühiskondlik tootmine jaguneb oma naturaalvormilt 2 põhiliigiks: tootmisvahendite tootmiseks ja tarbeesemete tootmiseks. Marx analüüsis lihtsa ja laiendatud taastootmise tingimusi ja avastas tootmisvahendite tootmise ülekaaluka kasvu majandusseaduse. Sellele järeldusele tuli ta juba «Kapitali» I köites, selgitades välja kapitali orgaanilise koosseisu kasvu paratamatuse. «Kapitali» III köites asub Marx analüüsima kapitalistliku tootmise protsessi kui tervikut, selgitades välja need mitmesugused vormid, mis lisaväärtus omandab. Marx lahendab hiilgavalt keerulise probleemi, nimelt lisaväärtuse jaotumise kapitalistide mitmesuguste gruppide vahel, näitab, et vabrikandi tööstuskasumi, kaupmehe kaubanduskasumi, pankuri ja liigkasuvõtja protsendi ning maaomaniku rendi allikaks on lisaväärtus kui töölise tasuta töö tulemus. Marx näitas, et ühiskonna pealispinnal esinev kasum ei ole

midagi muud kui lisaväärtuse muundunud vorm. III köites selgitatakse üksikasjaliselt välja kapitalistliku konkurentsi mõju, käsitletakse keskmise kasuminormi tekkimise ja väärtuse tootmishinnaks muundumise probleemi.

Nende kategooriate analüüsimine töövääruusteooria positsioonidelt võimaldas Marxil kindlaks teha keskmise kasumi otsese seose lisaväärtusega, veenvalt tõestada, et keskmise kasumi vormis omastab kapitalistide klass kogu lisaväärtuse, mille on loonud töölisklass, ja ära näidata klassihuvide lepitamatuse materiaalsed alused. Marx näitas, et eksisteerib kasuminormi langemise tendents, mis süvendab kõiki kapitalismi vastuolusid. Eriti suur on Marxi teene selles, et ta vabastas maarenditeooria igasugusest seosest kurikuulsa «langeva mullaviljakuse seadusega», analüüsis teaduslikult absoluutset ja diferentsiaalrenti kapitalismi tingimustes. Marx paljastas suurmaavalduse parasiitliku iseloomu, rõhutas maaeraomanduse monopoli ja absoluutse rendi kaotamise progressiivsust ning ühtlasi näitas, et kodanlus ei ole enam suuteline maad natsionaliseerima. Uurinud läbi kapitalistliku rendi tekkimise küsimuse, näitas Marx samal ajal, kuidas talurahva feodaalne ekspluateerimine läheb üle kapitalistlikuks ekspluateerimiseks, kuidas väiketalupoja olukord kapitalismi tingimustes pidevalt halveneb. Marx tõi esile kapitalistliku majandamise röövelliku iseloomu põllumajanduses (samuti ka tööstuses) ja näitas, et igasugune progress toimub siin ainult niisugusel teel, mis õõnestab igasuguse rikkuse allikat — maad ja töölist. Analüüsinud kogu kapitalistliku taastootmise protsessi, tegi Marx kindlaks need põhjused, mis tingivad majanduskriise, avastas kapitalismi põhilise vastuolu — vastuolu tootmise ühiskondliku iseloomu ja erakapitalistliku omastamise vahel. Surematu «Kapitali» lõpposaks pidi autori kavatsuse järgi olema neljas raamat, mis pidi sisaldama poliitilise ökonoomia kriitilise ajaloo, s. o. «Lisaväärtuse teooriad». Selle raamatu avaldas esmakordselt pärast Marxi ja Engelsi surma 1905.—1910. aastal K. Kautsky. Selles raamatus käsitleb Marx kodanliku poliitilise ökonoomia ajalugu, paljastab kodanlike majandusteadlaste teooriate klassiolemuse ja piiratuse. «Lisaväärtuse teooriates» näitab Marx kodanliku poliitilise ökonoomia evolutsiooni tema tekkimisest alates kuni tema lõpuni, s. o. vulgaarse poliitilise ökonoomia tekkimiseni. «Lisaväärtuse teooriate» esimene osa koosneb seitsmest peatükist ning on pühendatud peamiselt füsiokraatide (peatükid II ja VI) ja Adam Smithi vaadete kriitilisele analüüsile (peatükid III ja IV). I ptk. («Sir James Stuart») on justkui sissejuhatuseks füsiokraatide teooria analüüsile. Esimese osa lisasse on paigutatud kriitilised ajalooesseed, mis iseloomustavad Hobbesi, Petty, Locke'i, Northi, Berkeley', Hume'i ja Massie' majandusteaduslikke vaateid, ning esseed füsiokraatide koolkonna kohta. «Lisaväärtuse teooriate» teises osas on keskne koht D. Ricardo õpetuse kriitilisel analüüsil, samuti aga ka A. Smithi hinnateooria, tootmiskulude teooria ja renditeooria analüüsil. «Lisaväärtuse teooriate» kolmandas osas käsitletakse peamiselt Ricardo koolkonna lagunemise küsimust. Kodanliku poliitilise ökonoomia ajaloo põhjalikust analüüsist tulenevad järeldused esitas Marx kokkuvõtlikult ja üldistatud kujul «Kapitali» I köite teise trüki järelsõnas (1873): «Kuivõrd poliitiline ökonoomia on kodanlik, s. o. kuivõrd ta ei käsitle kapitalistlikku korda ajalooliselt mööduva arenemisastmena, vaid, vastupidi, ühiskondliku tootmise absoluutse, lõpliku vormina, sedavõrd võib ta jääda teaduslikuks ainult seniks, kui klassivõitlus on varjatud või kui ta avaldub ainult üksikutes nähtustes.» Möödunud sajandi 30-ndaid aastaid iseloomustab see, et klassivõitlus on hakanud «praktiliselt ja teoreetiliselt omandama ikka selgemaid ja ähvardavamaid vorme. Ta lõi matusekella teaduslikule kodanlikule majandusteadusele... Omakasupüüdmatu uurimise asemele astub maksuline sulesõda, erapooletute teaduslike otsingute asemele võlts ja lömitav apologeetika».

Kapitalistliku ühiskonna arenemisseaduste analüüs võimaldas Marxil koos Engelsiga teha järelduse kapitalistliku korra paratamatust hukkumisest, tema asendamisest sotsialistliku tootmisviisiga, näidata proletariaadi ajaloolist missiooni, kes on suuteline juhtima kõiki rõhutud ja ekspluateeritavaid **hulki**

võitluses kapitalismi vastu ja kommunistliku ühiskonna võidu eest. Proletaarse, sotsialistliku revolutsiooni ja proletariaadi diktatuuri vajalikkuse teooria on peamine järeldus kommunismi rajaja kogu teaduslikust ja revolutsioonilisest tegevusest. Majandusteooria ja sotsialismi ülesehitamise praktika seisukohalt on väga suur tähtsus Marxi teesidel sotsialistliku ja kommunistliku ühiskonna põhijoonte kohta. Peamiselt nendele küsimustele on pühendatud Marxi töö «Gotha programmi kriitika» (1875), milles ta esitab oma märkused Lassalle'i programmi kohta, mille Lassalle oli koostanud Saksamaa ühinenud sotsiaaldemokraatliku partei jaoks. «Gotha programmi kriitikas» on keskse kohal küsimused, mis käsitlevad kapitalismilt sotsialismile ülemineku ajajärku, proletariaadi diktatuuri kui üleminekuajajärgu riiki, kommunismi kaht faasi, jaotamise printsiipe kommunismi esimesel ja teisel arenemisfaasil. Marx näitas, et kommunismi esimesele faasile vastab töö järgi jaotamise printsiip. Ta võttis hävitava kriitika alla Lassalle'i idee töölistele antava «täieliku», «kärpimata» tööprodukti kohta. Marx näitas, et ühiskondlikust koguproduktist tuleb teha rida mahaarvamisi, mis on vajalikud niihästi tarbitud tootmisvahendite (lihtsa taastootmise puhul) taastamiseks kui ka laiendatud taastootmiseks, samuti aga ka reservfondi moodustamiseks. Ülejäänud osa kujutab endast tarbimisfondi. Kuid ka sellest tuleb teha mõningaid mahaarvamisi ühiskondlikeks ja muudeks vajadusteks. Kommunistliku ühiskonna teises, kõrgemas faasis, kui luuakse vajalikud materiaalsed ja vaimsed eeldused, kui kõik «ühiskondliku rikkuse allikad on hakanud voolama täie jõuga — alles siis võib täielikult ületada kodanliku õiguse kitsast vaatepiirist ja ühiskond võib oma lipule kirjutada: Igaüks oma võimete kohaselt, igaühele tema vajaduste järgi!» Marxi õpetus on XIX sajandi suurim avastus. Marksism on elav, pidevalt edasi arenev õpetus. Marksistliku teooria edasiarendamine on seotud Lenini suure nimega, kõigi maade revolutsiooniliste marksistide teostega ning kommunistlike ja töölisparteide tegevusega.

MASINAAEG — aeg, mille vältel tehakse mingit tööd või sooritatakse masina või mingisuguse mehhanismi abil tootmisoperatsiooni. Masinaaja suurus oleneb tootmisprotsessi või operatsiooni iseloomust, nendest seadmetest ja instrumentidest, millede abil tööd tehakse, tooraine kvaliteedist ja antud töö tegemisel rakendatavast tehnoloogilisest režiimist. Nii näiteks oleneb treipingi masinaaeg detaili töödeldava pinna pikkusest, detaili pöörete arvust minutis, lõiketera ettenihke suurusest detaili ühe pöörde puhul jne. Oluliseks teguriks, mis avaldab mõju masinaajale, on tööliste kvalifikatsioon, nende kultuuriline tase ja töössesuhtumine. Eesrindlikud töölised lühendavad tunduvalt ühe detaili töötlemiseks vajalikku masinaaega, rakendades tootmisprotsessides kõrge tootlikkusega kiirmeetodeid. Masinaehituse eesrindlased lühendavad masinaaega sel teel, et rakendavad tootlikumaid instrumente, kasutavad uusi kõrge tootlikkusega seadmeid ja moderniseerivad vanu. Masinaaeg on ainult üks osa tööajast, mida vajatakse detaili töötlemiseks. Tööaja teise osa moodustab aeg, mis kulutatakse abioperatsioonide sooritamiseks. Abiaega saab lühendada peamiselt tööliste töö ratsionaalsema organiseerimisega. Masina- ja abiaja lühendamine toodanguühiku tootmisel ja masinaaja osatähtsuse suurendamine kogu tööajas on tähtsad seadmete tootmisvõimsuse kasutamist parandavad, tööviljakust tõstvad ja tootmist suurendavad tegurid.

MASINA-TRAKTORIJAAMAD — riiklikud põllumajandusettevõtted traktorite ja masinate pargiga ning spetsialistide kaadriga; organiseeriti kolhooside tootmistehniliseks teenindamiseks. Kolhooside massilise ülesehitustöö algperioodil polnud kolhoosidel küllalt vahendeid, et osta traktoreid ja muid keerukaid masinaid, et soetada mootorikütust ja ehitada remonditöökodasid, samuti puudus neil kvalifitseeritud kaader. Paljud väikesed kolhoosid ei olnud võimelised suurt masinatehnikat ratsionaalselt kasutama. Pealegi tootis tööstus tol perioodil masinaid ebapiisavalt, neid ei jätkunud kõigi kolhooside varustamiseks. Neis tingimustes organiseeris riik kolhooside tootmistehnilise teenindamise masina-traktorijaamade kaudu. Masina-traktorijaamad

olid Nõukogude riigi käes tähtsaks vahendiks, mis võimaldas kasvatada töötavat talurahvast kollektivismi ja üldriiklike huvide vaimus. Masina-traktorijaamade ajalooline tähtsus seisis selles, et nad aitasid tugevdada töölisklassi ja talurahva liitu võitluses sotsialismi ülesehitamise eest. Riik rajas masina-traktorijaamu selleks, et aidata töötavat talurahvast üle minna põllumajandusliku tootmiskooperatsiooni teele ning jääda kindlalt sellele teele. Tänu masina-traktorijaamadele muutusid kolhoosid oma valdavas enamuses suurteks, majanduslikult tugevateks sotsialistlikeks ettevõteteks.

Esimene masina-traktorijaam loodi NSV Liidus 1928. aastal (Ševtšenkonimelise sovhoosi juurde Odessa oblastis). Järgnevatel aastatel loodi masina-traktorijaamu enamikus meie maa põllumajandusrajoonides. Esimeste masina-traktorijaamade töökogemused näitasid, et neis oli leitud kõige otstarbekohasem vorm, mille kaudu saab põllumajandusele anda võimsat masinatehnikat ja mille abil saab individuaalmajandid sotsialistlikult ümber korraldada. Sõjajärgseil aastail taastati masina-traktorijaamade abil kiiresti kolhoosid ja põllumajanduslik tootmise sõjaeelne tase. Masina-traktorijaamad etendasid suurt osa põllumajanduse kiires edasiarendamises, mille partei organiseeris NLKP Keskkomitee septembripleenumi (1953. a.) ning teiste partei ja valitsuse poolt põllumajanduse kohta viimastel aastatel vastuvõetud otsuste alusel. 1957. aastal oli 8000 masina-traktorijaamas üle 2 miljoni alalise töötaja, 1 178 000 traktorit (ümberarvestatult 15-hobujõulisteks) (1957. aasta algul), mitusada tuhat teraviljakombaini ja palju muud põllumajanduslikku tehnikat.

Nõukogude Liidu masina-traktorijaamade kogemusi põllumajandusliku suurtootmise organiseerimises kasutatakse ulatuslikult teistes sotsialismimaades põllumajanduse koopereerimisel, külas sotsialistliku tootmise tööstusliku, materiaalse ja tehnilise baasi loomisel. Kolhooside ülesehitustöö uuel etapil, kus enamik NSV Liidu kolhoosidest on muutunud suurteks, majanduslikult tugevateks majanditeks, kus nad on tehniliselt tunduvalt paremini varustatud kui varem, saavad suuri tulusid, on varustatud kvalifitseeritud juhtiva ja põllumajanduse spetsialistide kaadriga, ei ole enam vaja kolhooside tootmistehnilist teenindamist masina-traktorijaamade kaudu. Ühtlasi langes ära ka rida tähtsaid funktsioone, mida varem masina-traktorijaamad täitsid: talurahva veenmine kollektiivse suurmajapidamise eelistes, kolhoositootmise ja tehnilise progressi organiseerimine põllumajanduses, põllumajandussaaduste akumuleerimine. Neis tingimustes hakkas masina-traktorijaamade edasine eksisteerimine pidurdama tootlike jõudude arenemist põllumajanduses, sest ühel maatükil oli kaks peremeest — kolhoos ja masina-traktorijaam. Seoses sellega töötas NLKP Keskkomitee veebruaripleenum (1958. a.) välja abinõud masina-traktorijaamade reorganiseerimiseks ja kolhoosidele tehnika müümiseks. 1958. aasta märtsis võttis NSV Liidu Ülemnõukogu pärast nende abinõude üldrahvalikku heakskiitu vastu vastava seaduse (Vt. Remondi- ja tehnikajaamad). Pärast seda kui NSV Liidus võitis kollektiviseerimise poliitika, on masina-traktorijaamade reorganiseerimine ning üleminek uutele kolhooside tootmistehnilise teenindamise vormidele kõige suuremaks sündmuseks NSV Liidu põllumajanduses, tähtsaimaks revolutsiooniliseks abinõuks. See annab tunnistust uuest etapist kolhoosikorra arendamisel, tõstab põllumajanduse juhtimise kõrgemale tasemele, aitab kaasa rahvahulkade loova initsiatiivi arenemisele, tootlike jõudude kõige täielikumale kasutamisele, põllumajandustoodangu kiirele kasvule, tööstuse ja põllumajanduse sidemete tugevnemisele, töölisklassi ja kolhoositalurahva liidu kindlustamisele. Neil partei ja valitsuse poolt väljatöötatud abinõudel on suur teoreetiline ja programmiline tähtsus kommunismi ülesehitamise ülesannete lahendamisel ja nad kujutavad endast marksistlik-leninliku teooria loovat edasiarendamist.

MASSILINE TOOTMINE — tootmise organiseerimise progressiivne vorm spetsialiseeritud ettevõtetes, mis lasevad välja ühetüübilist toodangut piiratud nomenklatuuris. Massilist tootmist iseloomustab spetsialiseeritud seadmete ja automaatmasinate rakendamine ning tootmisprotsessi pidevus. Samanimeliste

standardsete toodete massiline tootmine, kõrge tootlikkusega masinate ja seadmete rakendamine ning tsehhide ja jaoskondade spetsialiseerimine detailide töötlemisele võimaldavad mehhaniseerida töö põhi- ja abiprotsesse, paremini kasutada tootmispinda, järsult tõsta tööviljakust, vähendada tooraine- ja materjalide kulu ning alandada omahinda. Massilise tootmise organiseerimine loob kõige soodsamad tingimused voolumeetodi rakendamiseks ja toodangu valmistamise protsessi täielikuks automatiseerimiseks.

MATERIAALNE JA TEHNILINE VARUSTAMINE SOTSIALISTLIKUS MAJANDUSES — sotsialistlike ettevõtete plaanipärane varustamine tootmisvahenditega. Materiaalse ja tehnilise varustamise süsteemi ülesanneteks on: rahvamajanduse ja tema üksikute harude materiaalsete ressursside tegeliku vajaduse kindlaksmääramine; selle vajaduse rahuldamiseks sotsialistliku majanduse käsutuses olevate kõigi ressursside väljaselgitamine; materiaalsete vahendite jaotamine vastavalt nende olemasolule ja rahvamajandusharude vajadustele; tootmisvahendite toimetamine tootjalt tarbijale materiaalsete vahendite ja ühiskondliku töö kõige väiksemate kulutustega; tootmisvahendite ratsionaalse ja ökonoomse kasutamise (tarbimise) tagamine. Proportsioonid materiaalsete ressursside mitmesuguste liikide tootmise ja kasutamise vahel määratakse kindlaks materiaalsete bilansside abil. Need bilansid koostatakse tootmisvahendite tähtsamate liikide — söe, naftasaaduste, elektrienergia, metalli, tööpinkide, traktorite ja tsemendi — ja ka tarbeesemete põhiliikide kohta. Materiaalsed fondid, mida planeerivad NSV Liidu Riiklik Plaanikomitee, liiduvabariikide plaanikomisjonid ja rahvamajanduse nõukogud, määravad ära rahvamajanduse materiaalse ja tehnilise varustamise plaani sisu. Materiaalse ja tehnilise varustamise plaanis nähakse ette abinõud, mis tagavad vajalike ressursside kujunemise (tootmine, ettevõtete sisemiste ressursside mobiliseerimine, aseainete kasutuselevõtmine, tooraine ja materjalide erikulu vähendamine, import). Materiaalse ja tehnilise varustamise plaanide koostamisel omab eriti suurt tähtsust materiaalsete ressursside reservide ja nende kokkuhoidliku tarbimise võimaluste väljaselgitamine. Tööstuse ja ehitustegevuse juhtimise reorganiseerimine, mis soodustas ettevõtete õiguste laiendamist, nõudis ka materiaalse ja tehnilise varustamise süsteemi muutmist. Seoses tööstus- ja ehitusministeeriumide kaotamisega on materiaalse ja tehnilise varustamise planeerimise, materiaalsete ressursside vajaduse kindlaksmääramise, tooraine, materjalide, kütuse ja elektrienergia kulunormide väljatöötamise funktsioonid ministeeriumidelt üle läinud rahvamajanduse nõukogudele. Rajooniidevaheliste ja vabariikidevaheliste hangete ning üldriiklikeks vajadusteks minevate hangete planeerimine ja täitmise kontroll ning ekspordi ja impordi planeerimine on NSV Liidu Riikliku Plaanikomitee ja liiduvabariikide plaanikomisjonide funktsiooniks. Rahvamajanduslikult tähtsaimate toodete nomenklatuuri osas säilib varustamise tsentraliseeritud planeerimine. Hankijate turustusorganite ja tarbijate vastavate turustusorganite vahelise seose põhiliseks, kõige otstarbekohasemaks ja majanduslikult kõige kasulikumaks vormiks on otsesed lepingud. Kinnitatud varustamisplaani alusel toimub operatiivne töö selle plaani realiseerimiseks, laooperatsioonide sooritamiseks ning ettevõtete ja tsehhide otseseks varustamiseks tootmisvahenditega, tootmise rütmilisuse kindlustamiseks ja selleks vajalike reservide loomiseks. Sealjuures tuleb esmajoones kindlustada seda, et kõik ressursid, mida iganes on võimalik mobiliseerida, suunataks tootmisse ega esineks vahendite kinnikülmutamist baasides ja ladudes.

MATERIAALNE TOOTMINE — vt. Tootmissfäär.

MATERIAALSE HUVI PRINTSIIP — sotsialistlik majandamisprintsiip, mille kohaselt sotsialistliku ühiskonna liikmete materiaalse heaolu aste oleneb nende töö hulgast ja kvaliteedist ning ühiskondliku tootmise tulemustest. Töötades välja kapitalismilt sotsialismile ülemineku ja laiade rahvahulkade aktiivsele sotsialistlikule ülesehitustööle kaasatõmbamise abinõusid, näitas Lenin, «et iga suur rahvamajandusharu tuleb rajada isiklikule huvile» (V. I. Lenin, Teosed, 33. kd., lk. 47). Mitte otseselt entusiasmi alusel, selgitas

Lenin, vaid suure revolutsiooni poolt sünnitatud entusiasmi abil, isikliku huvi ja isemajandamise alusel võib majandust edukalt arendada ja üles ehitada sotsialismi. Sotsialistlik majandussüsteem sünnitas uued tööviljakuse tõstmise stiimulid, mis on printsipiaalselt teistsugused ja palju võimsamad kui kapitalistlikus ühiskonnas. Sotsialistlikus ühiskonnas tuleneb töötajate materiaalne huvi sellest, et nad töötavad iseendale, oma ühiskonnale. Avaldub see niihästi ühiskondlikes tööstiimulites (sotsialistlik võistlus) kui ka isiklikus materiaalses huvis. (Vt. Töö järgi jaotamise seadus.) Riiklikes ettevõtetes ja asutustes toimub töö eest tasu maksmine palga (tükipalga, progressiivse tükipalga, ajapalga ja progressiivse ajapalga) vormis. Tariifisüsteemile ja tootlusnormidele toetudes tasutakse töö eest diferentseeritult, sõltuvalt töö keerukusest, kvalifikatsioonist ja rahvamajanduslikust tähtsusest. Kolhoosides toimub töö eest tasu maksmine rahaliste ja naturaalsete tulude jaotamise näol samuti töö järgi. Tööd hinnatakse ja arvestatakse normipäevades. Preemiate maksmine tootmise kvantitatiivsete ja kvalitatiivsete näitajate täitmise ja ületamise eest ning materiaalne vastutus majanduslikus tegevuses ilmnevate puuduste eest on isemajandamise (vt.) organiseerimise kõige olulisemateks momentideks sotsialistlikus rahvamajanduses. Sotsialistlik riik rakendab materiaalse huvi printsiipi tööliskassi ja kolhoositalurahva vahelistes majanduslikes suhetes, linna ja maa vahelise majandusliku käibe organiseerimisel, mis avaldub kokkuostuhindades ja maksupoliitikas. Materiaalse huvi printsiibi järjekindel rakendamine töö eest tasu maksmisel riiklikes ja kooperatiiv-kolhooslikes ettevõtetes on tõhusaks vahendiks võitluses sotsialistliku tootmise laiendamise, ühiskondliku töö viljakuse ja töötajate materiaalse heaolu taseme tõstmise eest.

MATERIAALSED BILANSID — näitajate süsteem, mis iseloomustab ressursside olemasolu üksikute toodanguliikide osas ja nende vajadust rahvamajanduses. Materiaalsed bilansid koostatakse tavaliselt tabeli kujul, mis koosneb kahest poolest — sissetulekupoolest ja väljaminekupoolest. Sissetulekupoolel näidatakse kõiki ressursside allikaid ja nende suurust, väljaminekupoolel näidatakse väljamineku põhisuundi suuruse ja liikide ning tarbivate tootmisharude või tarbijate gruppide järgi. Vastavalt üksikute toodanguliikide majanduslikule otstarbele tehakse planeerimisel vahet materiaalsete bilansside kahe rühma vahel: 1) tootmisvahendite bilansid (nende hulka kuuluvad metallide, kütuse, elektrienergia, metsa- ja ehitusmaterjalide, kemikaalide ja kummitoodete, seadmete ja masinate ning põllumajandusliku tooraine bilansid) ja 2) tarbeesemete bilansid (nendeks on rahvatarbekaupade põhiliikide bilansid). Sedamööda kuidas sotsialistlik majandus kasvab ning tootmisseosed mitmesuguste tootmisharude vahel tugevnevad ja keerukamaks muutuvad, suureneb ka materiaalsete bilansside tähtsus. Praegu hõlmab riikliku plaani koostamisel väljatöötatavate materiaalsete bilansside süsteem kõiki tähtsamaid ja otsustavamaid tootmisvahendeid ja tarbeesemeid. Üha suuremat osa hakkavad etendama liiduvabariikide ja majanduspiirkondade järgi koostatavad tähtsamate toodanguliikide tootmise ja kasutamise bilansid.

MATERJALIDE ARVESTUS — kõigi ettevõtetes rakendatavate ja kasutatavate materjaliliikide (tooraine, põhi- ja abimaterjalide, pooltoodete, kütuse jne.) liikumise arvestus. Sellise arvestuse ülesandeks on: 1) õigeaegselt registreerida materjalide saabumist ettevõtte ladudesse; 2) anda täpseid andmeid kõigi materjaliliikide olemasolust nende alalhoiu kontrollimiseks ja regulaarse informatsiooni saamiseks selle kohta, kas ettevõte on tooraine ja materjalidega kindlustatud; 3) pidada arvestust materjalide suunamise ja kulutamise õigsuse üle. Materjalide arvestus toimub niihästi rahalises väljenduses kui ka naturaalsete näitajate abil. Naturaalne arvestus, mida nimetatakse tavaliselt sordiliseks ehk koguseliseks arvestuseks, toimub harilikult tehase ja tsehhide ladudes kaardisüsteemi alusel. Igale nomenklatuuriühikule avatakse omaette kaart, mis sisaldab kõiki vajalikke rekvisiite (nomenklatuurinumber, materjali nimetus, mõõtmed, mõõtühik ja varunorm). Varunormi näitamisel on väga oluline tähtsus, sest see võimaldab jälgida, kas

ettevõttel ei ole tekkinud antud materjali ülejääki või vastupidi, kas varu ei ole langenud allapoole lubatavat taset. Materjalide rahaline arvestus toimub ettevõtte keskraamatupidamises. Viimastel aastatel on rakendatud rida abinõusid materjalide arvestuse ratsionaliseerimiseks ja odavdamiseks. On läbi viidud plaani- ja aruandenäitajate unifitseerimine, kogu statistiline arvestus on koondatud Statistika Keskvalitsuse organitesse, on vähendatud arvestuse ja aruandluse vormide ja näitajate arvu, rahvamajandusplaani ja ettevõtete tehnika-, tootmis- ja finantsplaani näitajate arvu jne.

MATIMAKS NSV LIIDUS — naturaaltasu, mida kehtivate määrade alusel võeti jahvatamise, teravilja tangudeks ümbertöötamise ja õliseemnete töötlemise eest. Matimaksu määrad olid diferentseeritud kultuuride ja töötlemisviiside järgi. Matimaksu võtsid kõik riiklikud, kooperatiivsed ja kolhoosidele kuuluvad veskid ja õlivabrikud kolhoosidele, kolhoosnikutele, üksiktalupoegadele ja abimajanditele kuuluvate õliseemnete ja teravilja töötlemise eest. Matimaksust olid vabastatud riiklikud ettevõtted. Ettevõtete poolt kogutud matimaks anti teatud rahalise tasu eest üle riiklikele varumispunktidele ja see läks riiklike teravilja ja õliseemnete tsentraliseeritud ressursside täiendamiseks. 1954. aastal naturaalne matimaks kaotati ja asendati rahalise tasuga, mida võetakse jahvatamise ning teraviljakultuuride ja õliseemnete töötlemise eest.

MERKANTILISM — suund kodanlikus poliitilises ökonoomias ja reas Euroopa maades XV—XVIII sajandil esinenud majanduspoliitika; see suund on iseloomulik varasema perioodi tööstuskapitalismile, mil tööstuskapital ei olnud veel kaubanduskapitalist eraldunud. Kõigi merkantilistide õpetuse põhiprintsiibiks on: kasum luuakse ringlussfääris, raha on natsiooni rikkuseks; raha väljavedu antud maalt vähendab tema rikkust, sissevedu aga suurendab seda. Sellest printsiibist lähtudes nõudsid esimesed merkantilistid (Stafford ja teised) — rahabilansiteooria pooldajad — tungivalt, et keelataks igasugune raha väljavedu antud maalt. Nad pidasid antud maa rikkuse kasvu vältimatuks tingimuseks aktiivset rahabilanssi (raha sissevedu ületab raha väljaveo). Hilisemad merkantilistid — kaubandusbilansi pooldajad (T. Man, A. Serra) — ei olnud antud maalt raha väljavedamise vastased ega pidanud aktiivset rahabilanssi antud maa rikkuse kasvu vältimatuks tingimuseks. Nende arvates oli niisuguseks tingimuseks aktiivne kaubandusbilanss. Oma rikkuse suurendamise eesmärgil ei tohi riik kaupu rohkem sisse vedada kui ta välja veab. Aktiivne kaubandusbilanss peab lõppkokkuvõttes tagama raha suurema juurdevoolu antud maale. Merkantilistide vaated olid tingitud tolle aja majandusliku arenemise tasemest, kapitali esialgse akumulatsiooni ajastust. Kapitalistlik tootmine oli manufaktuuride näol alles kujunemas. Väliskaubandus toimus suures ulatuses, kuid põhiline koht kaubakäibes oli tarbeesemetel. Raha akumulatsioon oli ühiskondliku rikkuse kasvu peamiseks vormiks. Seda olukorda kajastades lähtusid merkantilistid ringluse pealispinnalistest nähtustest, väljendasid kujuneva kodanluse huve, kelle eesmärgiks oli võimalikult suurema hulga kulla ja hõbeda akumuleerimine. XVII sajandi keskpaiku algas merkantilismi lagunemine, sest kapitalismi arenedes kujunes rikkuse suurendamise peamiseks vormiks mitte enam lihtsalt raha akumulatsioon, vaid laiendatud kapitalistlik taastootmine. Majandusteadlaste tähelepanu keskpunktiks kujuneb üha enam tootmissfäär, mitte aga ringlussfäär. Selline vaadete muutumine kajastus merkantilismi lagunemise ajajärgu majandusteadlaste teostes (W. Petty, D. North, D. Hume, J. Locke jt.). Merkantilismi kui kodanliku majandusmõtte suuna asemele tuli füsiokratism (vt. F ü s i o k r a a d i d). Merkantilism oli oma aja kohta progressiivne, tema poolt väljatöötatud protektsionismi majanduspoliitika aitas kaasa esimeste suurte kapitalistlike ettevõtete — manufaktuuride — arenemisele. Venemaal arenesid merkantilistlikud ideed teistsugustes ajaloolistes tingimustes (vt. P o s s o š k o v).

METALLISTLIK RAHATEOORIA — kodanlik rahateooria, mille esindajad samastavad raha väärismetallidega, ignoreerivad raha spetsiifilist ühiskondlikku iseloomu, omistavad raha funktsioone asjadele — kullale ja hõbedale,

nägemata rahas inimeste tootmissuhete väljendust. Kapitali esialgse akumulatsiooni (vt.) ajastul etendas metallistlik rahateooria teatud progressiivset osa võitluses müntide rikkumise vastu feodaalide riigivõimu poolt. Selle teooria esindajad olid müntide rikkumise vastasteks ja stabiilse metallvaluuta pooldajateks. Merkantilistid deklareerisid, et ühiskonna ainsaks tõeliseks rikkuseks on kuld ja hõbe, mis oma loomuselt olevatki raha. Kõige silmapaistvamateks metallistliku teooria esindajateks monopolismieelse kapitalismi perioodil olid K. Knies, W. Lexis ja A. Lansburgh. Venemaal propageeris seda teooriat M. M. Speranski. Kapitalismi üldkriisi perioodil, eriti selle kaasaegsel etapil, on metallistliku teooria mõju kullastandardi kokkuvarisemise ja paberraharingluse valitsemise tõttu vähenenud, kuigi üksikud Ameerika Ühendriikide kodanlikud majandusteadlased püüavad selle teooriaga põhjendada kullastandardi taastamise vajalikkust Ameerika Ühendriikide finantsvõimu tugevdamiseks kogu maailmas. Selle teooria peamine pahe peitub raha loomuse moonutatud tõlgendamises. Raha ei ole asi, vaid esemelise kesta all olev ühiskondlik suhe. Metallistlik teooria saab raha funktsioonidest aru ühekülgselt, käsitledes ainult neid funktsioone, mille täitmiseks on vaja täisväärtuslikku raha (väärtuse mõõt, aare, maailmaraha), ega ole seepärast suuteline raharingluse arenemist tema mitmesugustes vormides (pangatäht, paberraha) teaduslikult põhjendama.

MIGRATSIOON — elanikkonna ümberasumine omal maal (sisemigratsioon) või ühelt maalt teise (rahvusvaheline migratsioon). Rahvastiku sisemigratsioon — külast linna asumine ja vastupidi või ühest piirkonnast teise ümberasumine — on kapitalismi tingimustes tingitud agraarsest (varjatud) ülerahvastusest (vt.) ja töötuusest (vt.). NSV Liidus ja teistes sotsialismimaades on rahvastiku siirdumine linnadesse tingitud industrialiseerimisest ja toimub plaanilises korras. Rahvusvaheline migratsioon on keeruline nähtus, mis koosneb kahest vastastikku teineteist täiendavast protsessist: emigratsioonist (vt.) ja immigratsioonist (vt.).

MILITARISM — kapitalistlike riikide reaktsiooniline poliitika, mille eesmärgiks on nende sõjalise võimsuse tugevdamine vallutussõdadeks. See poliitika levis eriti ulatuslikult imperialismi ajastul. Militarismi kasv on tingitud kapitalistlike riikide võitlusest juba jaotatud maailma ümberjaotamise pärast, asumaade ja mõjusfääride pärast, imperialistlike suurriikide maailmavalitsemise püüdest; imperialistlik kodanlus kasutab sõjalist jõudu töölisliikumise mahasurumiseks kapitalimaades ning võitluseks rahvusliku vabadusliikumise vastu asumaades ja sõltuvates maades. Monopolid kasutavad majanduse militariseerimist, võidurelvastumist ja sõdu monopoolselt kõrge kasumi saamiseks. Pärast Teist maailmasõda on toimunud militarismi tohutu laienemine reas juhtivates kapitalistlikes riikides ja teistes agressiivsetesse imperialistlike riikide ja eeskätt Ameerika Ühendriikide reaktsiooniliste ringkondade poolt organiseeritud sõjalistesse blokkidesse kuuluvates riikides. Neis maades relvastatud jõud suurenevad, riiklikud sõjalised kulutused kasvavad, võidurelvastumine intensiivistub ja asutatakse arvukaid sõjaväebaase. Militarismi kasv tekitab pinevust rahvusvahelises olukorras ja suurendab uue sõja ohtu. Militarismi paratamatuks tagajärjeks on kapitalistlike maade majanduse militariseerimine, millega kaasnevad monopolistliku riigikapitalismi intensiivsem arenemine ja kapitalismi üldkriisi edasine teravnemine. Tootmissfääris väljendub militariseerimine sõjatööstuse ja seda teenindavate harude toodangu mahu ja osatähtsuse märgatavas suurenemises, kusjuures tsiviiltootmine väheneb suhteliselt või isegi absoluutselt. Militarism intensiivistab monopolistliku riigikapitalismi arenemist. Sõjaliste kulude kasv ja majanduse militariseerimine avaldavad hukatuslikku mõju töörahva hulkade olukorrale, sest nad põhjustavad maksude suurenemist, inflatsiooni ja laiatarbeesemete hindade kasvu, töölishulkade vallandamist tsiviiltööstusest, riiklike kulutuste vähendamist haridusele, tervishoiule ja sotsiaalhoolduselle. Ühtlasi tähendab majanduse militariseerimine tohutute materiaalsete ja rahaliste ressursside ning inimressursside mittetootlikku kulutamist, majanduse militariseerimine suurendab kapitalistliku tootmise dispro-

portsionaalsust, tekitab häireid raharingluses ja rahanduses. Majanduse militariseerimine on kapitalismi parasitismi ja roiskumise avaldumisvormiks imperialismi ajastul. Olles sõjatööstuse ja sellega seotud harude intensiivse kasvu põhjuseks, võib militariseeritud majandus esile kutsuda tööstustoodangu üldmahu ajutist kasvu ja edasi lükata majanduskriisi saabumist, kuid ta ei saa kaotada kriise põhjustavaid vastuolusid. Vastupidi, intensiivistades rahvahulkade vaesumist, süvendab kapitalistliku majanduse militariseerimine kapitalismi vastuolusid, loob tingimused, mis majanduskriise teravdavad. Kapitalistlike maade töötajad ja kõik progressiivsed jõud peavad sihikindlat võitlust militarismi vastu, rahu ja demokraatia eest. Militarismivastases võitluses on määratu suur tähtsus Nõukogude Liidu ja kõigi sotsialismileeri maade rahuarmastaval poliitikal, kes astuvad välja rahu kindlustamise, aatomirelva keelamise ja relvastuse üldise vähendamise eest.

MILL, JOHN STUART (1806—1873) — inglise kodanlik majandusteadlane, oli lähedane poliitilise ökonoomia kodanlikule klassikalisele koolkonnale. Erinevalt Smithist (vt.) ja Ricardost (vt.) eemaldub ta tööväärtuse teooriast ja taandab väärtuse tootmiskuludele. Kapitalistide kasumit seletas Mill ebateadusliku «mõõdukuse teooria» alusel. Milli peamist majandusteaduslikku teost «Poliitilise ökonoomia põhialused ja neist mõnede rakendamine ühiskondliku filosoofia suhtes» kritiseeris teravalt N. G. Tšernõševski. Oma märkustes Milli selle teose kohta esitas Tšernõševski üksikasjaliselt omaenda majandusteaduslikud vaated.

MINEVIKU TÖÖ (varem tehtud töö) — tootmisvahendites ja tarbeesemetes kehastunud töö. Igast konkreetsest tootmisprotsessist võtavad osa töö objektid ja töövahendid, mis on varem tehtud töö tulemuseks. Kaubatootmise protsessis kandub töö objektides ja töövahendites asjastunud varem tehtud töö väärtuselises vormis üle uuele produktile. Sealjuures kandub töö objektides asjastunud varem tehtud töö (töö objektide väärtus) uuele produktile üle täies suuruses; töövahendites asjastunud varem tehtud töö (töövahendite väärtus) aga kandub uuele produktile üle ainult järk-järgult, sedamööda kuidas töövahendid kuluvad. Tootlike jõudude arenedes ja ühiskondliku töö viljakuse tõustes kannab üks ja sama kogus elavat tööd uuele produktile üle järjest rohkem väärtust ehk teisiti väljendatuna — varem tehtud töö osa toodanguühikus suureneb, elava töö osa aga väheneb. Varem tehtud, asjastatud töö kokkuhoid (tooraine ja materjalide kokkuhoid, seadmete tootlikum kasutamine jne.) on sotsialistliku tootmise kasvu ja kogu ühiskondliku töö kokkuhoidliku kulutamise tähtsamaid eeltingimusi sotsialistlikus ühiskonnas.

MITTEEKVIVALENTNE VAHETUS — ebavõrdne vahetus; viis, mille abil imperialistlikud riigid ekspluateerivad ning riisuvad paljaks sõltuvaid riike ja asumaid. Mitteekvivalentne vahetus leiab aset ka kapitalistlikes riikides endis (vahetus linna ja maa vahel). Mitteekvivalentse vahetuse olemus seisneb selles, et mitmesuguseid majandusliku ja poliitilise surve vahendeid kasutades müüvad monopolid asumaadele, sõltuvatele ja majanduslikult nõrgalt arenenud maadele, samuti aga ka kapitalistlike riikide talurahvale tööstuskaupu kõrgete monopolihindadega, toidu- ja tooraineid aga ostavad neilt madalate hindadega.

MITTEKAPITALISTLIK ARENEMISTEE — maa ja rahva otsene üleminek kapitalismieelselt korralt sotsialistlikule korrale, vältides kapitalismi. Teoreetiliselt põhjendab ja selgitab seda marksistlik-leninlik õpetus sotsialismile ülemineku erinevate vormide võimalikkusest eri maades. Mittekapitalistlik arenemistee on võimalik teatud ajaloolistes tingimustes ja eelkõige siis, kui sotsialism on juba võitnud ühes suurriigis või mitmes riigis. Nii näiteks astus NSV Liidu abiga sotsialistlikule arenemisteele minevikus mahajäänud, naturaalse majandusega Mongoolia, kus $^2/_5$ kariloomadest kuulus feodaalidele ja kloostritele. Praktikas juba tõestamist leidnud mittekapitalistliku arenemistee võimalikkusel on tohutu suur tähtsus imperialistlike suurriikide poolt rõhutavate asumaade ja poolasumaade rahvastele, kellede rahvuslik vabadusvõitlus võib teatud tingimustes lõppeda üleminekuga sotsialistlikule arenemisteele, jättes vahele kapitalistliku staadiumi.

MITTETOOTLIKUD KULUD — ettevõtte kulud, mida põhjustavad tootmise organiseerimises, materiaalsete väärtuste arvestamisel ja säilitamisel esinevad puudused, samuti aga ka lepingujärgsete kohustuste mitteõigeaegne täitmine. Mittetootlike kulude hulka kuuluvad ettevõtte süü läbi tekkinud tööseisakute eest väljamakstud töötasu, kütuse ja elektrienergia kulud tööseisakute ajal, materiaalsete väärtuste riknemine tehase ja tsehhide ladudes, vagunite, laevade ja muude transpordivahendite seisuaegade eest makstud trahvid, majanduslepingute rikkumisega seoses tasutud trahvid, viivised ja leppetrahvid, tähtajaks tagastamata laenude eest makstud protsendid ja muud mittetootlikud kulud. Mittetootlike kulude hulka kuuluvad ka praagi tootmise läbi tekkinud kahjud. Mittetootlike kulude vähendamine on üheks toodangu omahinna alandamise tingimuseks. Mittetootlike kulude vältimiseks ja nende täielikuks likvideerimiseks uuritakse hoolikalt nende tekkimise põhjusi, süüdlastelt aga nõutakse kehtivate normide ja korra kohaselt sisse ettevõttele tekitatud kahjud.

MITTETOOTMISSFÄÄR — ühiskondliku töö harud väljaspool materiaalse tootmise sfääri. Sotsialistlikus ühiskonnas kuuluvad sellesse sfääri elanikkonna kultuurilise ja elutarbelise teenindamise asutused ja organisatsioonid, teaduslikud asutused, valitsus- ja riigikaitseasutused. Elanikkonna kultuuriline ja elutarbeline teenindamine hõlmab selliseid ühiskondliku tegevuse harusid, nagu haridus, tervishoid ja kehakultuur, elamu- ja kommunaalmajanduse organisatsioonid (välja arvatud tootmisettevõtted, nagu näiteks elektrijaamad ja veevärk), reisijate vedu ja side. Mittetootmissfääris ei looda ühiskondlikku produkti ja natsionaalset tulu; vastupidi — mittetootmissfääri ülalpidamise kulud (kaasa arvatud ka selles sfääris töötavate inimeste palgad) kaetakse natsionaalsest tulust. Riigi materiaalsed kulutused elanikkonna kultuurilisi ja elutarbelisi vajadusi rahuldavate asutuste ülalpidamiseks kaetakse elanikkonna kollektiivse tarbimise fondist. Mittetootmissfääri arenemise seaduspärasuseks sotsialismi tingimustes on valitsusasutuste ülalpidamise kulude vähenemine ning kõigi kultuuri- ja teadusalade kiire arenemine.

MONOMETALLISM — rahasüsteem, mille puhul *üldise ekvivalendina* (vt.) esineb ainult üks rahakaup (kuld või hõbe). Üleminek kullamonometallismile algas kapitalistlikes maades XIX sajandi lõpul. Kuid reas maades säilis veel kaua aega *bimetallismi* (vt.) süsteem ning üldiselt (välja arvatud mahajäänud maad) hakkas kullamonometallism valitsema alles XX sajandi algul.

MONOPOLISTLIK KAPITALISM — vt. *Imperialism.*

MONOPOLISTLIK RIIGIKAPITALISM — monopolistliku kapitali valitsemise vorm, mille aluseks on kapitali kõrge kontsentratsioon ja tsentralisatsioon ning monopolide otsustav osa kapitalistlike maade majanduses ja poliitikas ja mille tagajärjeks on monopolide juhtkonna ja riigiaparaadi kokkukasvamine ning kodanliku riigi allutamine finantsoligarhiale. Selle allutamise eesmärgiks on vahelesegamine riigi majandusse, monopoolselt kõrgete kasumite taotlemine, finantskapitali võimu tugevdamine ja tema imperialistliku ekspansiooni laiendamine. Monopolistlik riigikapitalism saavutab oma arenemises haripunkti *kapitalismi üldkriisi* (vt.) perioodil. Imperialismi ajastul kujutab kodanlik riik endast monopolistliku kapitali diktatuuri ja arendab oma tegevust selle huvides. Monopolistlik riigikapitalism väljendub mitmesugustes vormides: «personaaluniioonis», s. o. tähtsate riigitegelaste kaasatõmbamises monopolistlike koondiste juhtimisele ja monopolide esindajate otseses osavõtus kodanlike riikide valitsustest; riiklike ettevõtete, raudteede jne. ehitamise või kodanliku natsionaliseerimise teel loodava «riigimajanduse» allutamises monopolidele; maksude mehhanismi ja kasutoovate sõjaliste tellimuste kaudu tohutute riigieelarveliste vahendite omastamises monopolistliku kapitali poolt, mis neelavad üha suurema osa natsionaalsest tulust; majanduse «riiklikus reguleerimises» niihästi rahu ajal kui ka eriti sõja ajal ning majanduse intensiivse militariseerimise perioodidel; monopolide poolt välisriikides teostatava majandusliku ekspansiooni soodus-

tamises ja riiklikus organiseerimises; rahvusvaheliste monopolistlike koondiste loomises, milledest võtavad osa kodanlikud riigid. Kapitalismi vastuolude teravnemine kiirendab monopolistliku riigikapitalismi arenemist. Sellepärast on sõjad ja sõdade ettevalmistamise perioodid, samuti nagu majanduskriiside perioodidki, monopolistliku riigikapitalismi suurima kasvu ajaks. Käesoleval ajal on kapitalistlikest maadest monopolistlik riigikapitalism kõige rohkem arenenud Ameerika Ühendriikides. Enne Teist maailmasõda oli see iseloomulik fašistlikule Saksamaale. Kodanliku riigi sekkumine majandusellu ei kõrvalda kapitalistliku süsteemi põhilisi vastuolusid, vaid teravdab kapitalistliku tootmise anarhiat ja süvendab kapitalismi vastuolusid. Mitmesuguste monopolistlike gruppide vahel toimub äge võitlus riigiaparaadi endale allutamise, valitsusorganites soojade kohtade saamise ning riigipiruka jaotamise pärast. Monopolistlik riigikapitalism, mis on tootmise ühiskonnastamise kõrgeimaks võimalikuks astmeks erakapitalistliku omanduse baasil, toob endaga kaasa tööliskassi ekspluateerimise edasise suurenemise ja töörahva elatustaseme langemise. Sõjalist monopolistlikku riigikapitalismi iseloomustas V. I. Lenin kui sõjalist sunnitööd töölistele, kasumite sõjalist kaitset ja paradiisi kapitalistidele. Tuginedes neile alluvale riigivõimuaparaadile, tõstavad monopolid tööliskassi ekspluateerimise astet, intensiivistavad töörahva paljaksriisumist kõrgete maksude ja hindade kehtestamise teel ning seavad ettevõtetes sisse sunnitööreziimi. See kõik põhjustab vastuolude ning võitluse teravnemist töö ja kapitali vahel. Monopolistliku riigikapitalismi arenemine on kapitalismi roiskumise tulemus, kasvanud tootlike jõudude ja ajalooliselt oma aja ära elanud kapitalistlike tootmissuhete vahelise konflikti tulemus. Ühtlasi on monopolistlik riigikapitalism, nagu märkis V. I. Lenin, täielikuks materiaalseks ettevalmistuseks sotsialismile, selle künniseks. Kuid sotsialismile üleminekuks on vaja revolutsioonilist pööret, võimu üleminekut tööliskassi kätte. Monopolistlik riigikapitalism ei saa kõrvaldada kapitalistliku majanduse vastuolusid ja temale omast tootmise anarhiat ning tingib kõigi kapitalismi vastuolude edasist teravnemist.

MONOPOOLNE HIND — kaupade hind, mis on märksa kõrgem tootmishinnast. Monopoolseks hinnaks on tootmiskulud pluss *monopoolselt kõrge kasum* (vt.). Monopoolsed hinnad valitsevad kapitalistlikes maades, millede majanduses domineerivad monopolistlikud koondised. Monopoolne hind on üheks peamiseks monopoolselt kõrgete kasumite saamise vahendiks. Kapitalistlikud monopolid säilitavad kõrgeid kaubahindu mitmesuguste meetoditega. Tähtsateks monopoolsete kaubahindade kehtestamise vahenditeks on kõrgete tollide poliitika, mis kaitseb kapitalistlikke monopole välismaise konkurentsi eest, välisturgude haaramine ja seal kaupade müümine monopoolselt kõrgete hindadega, riigiaparaadi kasutamine monopoolsete hindade saamiseks toodangu eest, mida seoses majanduse militariseerimisega valmistatakse riiklike tellimuste alusel. Suurendades kaupu tootvate tööliste ekspluateerimist ja sundides talumajandeid müüma põllumajanduslikku toorainet madalate hindadega, turustavad monopolistid nendele samal ajal oma kaupu üleskruvitud hindadega. Monopoolsete hindade leviku tõttu muutub väärtusseaduse stiihiline toime laastavamaks, suureneb kapitalistliku majanduse anarhia. Monopoolsete hindade levik põhjustab elukalliduse üldist tõusu, tööliste ja teenistujate reaalpalga ning talupoegade reaalsissetulekute langemist kapitalistlikes maades, kaupade turustamisraskuste suurenemist kapitalistlikul turul. Monopoolsed hinnad ei muuda kapitalistlikes maades toodetava väärtuse ja lisaväärtuse üldsummat, ei kaota väärtusseaduse toimet. Mida suurmonopolid võidavad, seda kaotavad kapitalistlike ja sõltuvate riikide ning asumaade töötajad, samuti aga ka see osa kodanlusest, kes ei kuulu monopolistlikesse koondistesse.

MONOPOOLNE MAAERAOMANDUS (maaeraomanduse monopol) — riigi põhilise maafondi koondumine suurmaaeraomanike kätte. Maaeraomanduse monopol on barjäär, mis takistab kapitali vaba mahutamist maasse. Oma kapitali maasse mahutamise loa eest peab kapitalistlik ettevõtja maaomanikule maksma renti iga-

suguse rendile võetud maatüki eest, sealhulgas ka kõige halvema maatüki eest, mis ei anna diferentsiaalrenti. Maaeraomanduse monopol on absoluutse rendi (vt.) tekkimise põhjuseks. See rent ei saa olla lihtsaks mahaarvamiseks keskmisest kasumist, sest ilma keskmise kasumita kapitalist oma kapitali maasse ei mahuta. Absoluutse rendi maksmise obligatoorseks eelduseks on põllumajandussaaduste hindade kõrgem tase võrreldes tootmishinnaga. Maaeraomandus on üheks peamiseks põhjuseks, miks põllumajandus jääb maha tööstusest ning vastandlikkus linna ja maa vahel süveneb. Maaeraomandus pidurdab tootlike jõudude arenemist, piirates kapitali mahutamist maasse ja eemaldades suure ja üha kasvava osa lisaväärtusest tootlikust tarbimisest. Suurmaaomanikud kujutavad endast puhtparasiitlikku klassi, olles liigseteks isegi kapitalistlikule tootmisviisile endale. Marx kirjutab, et «kapitalistlik tootmisviis teeb maaomaniku sideme maaga sedavõrd lõdvaks, et maaomanik võib veeta kogu oma elu Konstantinoopolis, kuigi ta maaomand asub Šotimaal» (К. Маркс, Капитал, т. III, стр. 631). Maaeraomandus tingib seda, et väiketootja on orjalikult kiindunud oma maalappi, millest ilmajäämisel ta võib seda tagasi saada ainult raha eest. Eraomandus on paljude väiketalundite säilimise põhjuseks. Need väiketalundid on täielikus sõltuvuses suurmaaomanikest ja pankuritest, kes neid ekspluateerivad ja laostavad. Maaeraomanduse monopoli õõnestab suurmaavalduse likvideerimine. Maa natsionaliseerimisega, s. o. maaeraomandi muutmisega riiklikuks omandiks, likvideerub ka absoluutne rent.

MONOPOOLNE RENT — kapitalistliku maarendi (vt.) vorme. On täiendavaks tuluks, mida saadakse selle tõttu, et kauba hind on kauba väärtusest kõrgem, kui see kaup on toodetud eriti soodsates tingimustes. Selliseid kaupu müüakse tavaliselt monopoolsete hindadega (vt.), mis on kaupade väärtusest kõrgemad. Monopoolse hinna ja kauba väärtuse vahe omandab monopoolse rendi vormi ja omastatakse tavaliselt maaomaniku poolt. Põllumajanduses saadakse monopoolset renti neilt maatükkidelt, kus saab kasvatada haruldasi kultuure (näiteks eri sorti viinamarju, mida kasutatakse maitseomadustelt haruldaste veinide valmistamiseks, jne.), samuti aga ka vee kasutamise eest niisutusmaaviljeluse piirkondades. Monopoolset renti makstakse tarbija arvel, lõppkokkuvõttes aga kogu ühiskonnas loodava lisaväärtuse arvel. Hankivas tööstuses saadakse monopoolset renti neilt maa-aladelt, kus hangitakse eriti haruldasi maavarasid, mis realiseeritakse samuti nende hankimise väärtust ületavate monopoolsete hindadega. Linnamaade omanikud, kasutades maatükkide vähesust, võtavad samuti monopoolset renti. See toob endaga kaasa korteriüüri ja ehituskruntide eest makstava rendi järsu tõusu, mis omakorda vähendab märksa tööliste reaalpalka.

MONOPOOLSELT KÕRGE KASUM — kasum, mida monopolid saavad oma ülevõimu tõttu ühes või teises tootmissfääris või vahetussfääris ja mis on tunduvalt suurem tavalisest (keskmisest) kasumist. Monopoolsete kasumite saamine on kapitalistlike monopolide peamiseks eesmärgiks, monopolistliku kapitalismi tõukejõuks. Monopoolse kasumi nagu igasuguse kapitalistliku kasumigi üldiseks aluseks on lisaväärtus (vt.). Monopoolselt kõrge kasumi saamise vahenditeks on töölisklassi, talurahva ja käsitööliste ekspluateerimine «oma maa» monopolide poolt, mis viiakse äärmise piirini töö intensiivistamisega ja töö organiseerimisel higi väljapressimise süsteemide rakendamisega; lisaväärtuse ümberjaotamine kapitalistide klassi piirides, mille puhul väikesed ja monopoliseerimata ettevõtted ei saa tihtipeale isegi keskmist kasumit; majanduslikult mahajäänud ja sõltuvate maade orjastamine ja süstemaatiline paljaksröövimine imperialistlike riikide kodanluse poolt, asumaade töörahva hulkade halastamatu ja julm ekspluateerimine, samuti aga ka majanduse militariseerimine ja sõjad, mis toovad monopolistidele rikkalikke sõjalisi tellimusi, mille eest riigikassa maksab kõrgemat hinda. Monopoolselt kõrge kasumi taotlemine põhjustab ägedat konkurentsi suurmonopolide vahel, stimuleerib kapitali kontsentreerumist ja tsentraliseerumist ning teravdab kõiki kapitalismi vastuolusid. Monopoolselt kõrge kasumi tagaaja-

mine monopolistide poolt tähendab töötajate ekspluateerimise tugevdamist tootmisprotsessis ja nende kui tarbijate röövimist, sest neil tuleb monopolidele maksta suuri summasid rohkem, sest viimased müüvad kaupu kõrgete monopoolsete hindadega.

MORAALNE KULUMINE — majanduslik kategooria, mis iseloomustab seadmete konstruktsiooni vananemist ja seadmete väärtuse vähenemist seetõttu, et ilmuvad täiuslikumad ja tootlikumad masinad või niisugused masinad, millede tootmisel on kulutatud vähem vahendeid ja tööd. Kui materiaalne kulumine avaldub masina üksikosade füüsilises muutumises (lagunemises, kulumises, roostetamises) masina kasutamise või pikaajalise säilitamise protsessis, siis moraalne kulumine esineb masina füüsilisest seisukorrast ja tootmises kasutamise astmest sõltumata. Moraalselt vananenud masin «kaotab vahetusväärtust sel määral, mil sama konstruktsiooniga masinate taastootmine muutub odavamaks, või sel määral, mil paremad masinad hakkavad temaga konkureerima» (K. Marx, Kapital, I kd., lk. 350). Mida kiiremini areneb tehnika, seda kiiremini tekib vajadus moraalselt vananenud tehnika asendamiseks. Sealjuures läheb üks osa varem tehtud tööst, ennetähtaegselt asendatavates masinates sisalduvast väärtusest kaduma ega leia uutes loodavates kaupades taastootmist.

Anarhilise kapitalistliku majanduse tingimustes, eriti aga monopolistliku kapitali valitsemise tingimustes, põrkab tehnika uuendamine vastuoludele ja on allutatud kasumisaamise huvidele. Kui monopolistidel on võimalik saada kõrgeid kasumeid seadmeid uuendamata, siis takistavad nad igati uue tehnika kasutuselevõtmist ja pidurdavad kunstlikult seadmete moderniseerimist. Kuid konkurentsi ja tootmise anarhia seadus sunnib kapitaliste hukkumise ähvardusel uut tehnikat varem või hiljem rakendama. Konkurentsi mõjul eemaldavad kapitalistid ja hävitavad füüsiliselt täiesti kõlblikke masinaid, asendades nad täiuslikumatega. Eriti suures ulatuses toimub tehnika hävitamine kriiside ajal, mil kõige võimsamad kapitalistlikud monopolid uuendavad massiliselt tehnikat ja täiustavad tehnoloogiat, et tõsta oma ettevõtete konkurentsivõimet ja väljuda kriisist. Moraalselt vananenud masinate asendamine nõuab uute kapitalide mahutamist ega ole seepärast kaugeltki mitte kõigile kapitalistidele, eriti aga väikekapitalistidele kättesaadav. Kapitalismi tingimustes esinev masinate moraalne kulumine intensiivistab väike- ja keskettevõtete laostumist, sest need ei ole suutelised tehnikat uuendama. Et vähendada moraalselt vananenud masinate asendamise läbi tekkivat kahju ja masinatest kõige lühema ajaga välja pressida kõik, milleks need on võimelised, suurendavad kapitalistid amortisatsiooni aastanorme, kruvivad üles kaubahindu, organiseerivad tööd mitmes vahetuses, tõstavad tööliste töö intensiivsuse astet ja pikendavad tööpäeva. See kõik lasub raske koormana töötajate õlgadel ja vähendab tegelikke, tänapäeva masinalises suurtootmises peituvaid tehnilise progressi võimalusi.

Sotsialistliku plaanimajanduse tingimustes on uue tehnika järjekindlaks arenemiseks kõik teed lahti, sest tootmine on siin allutatud kogu ühiskonna kasvavate vajaduste rahuldamisele; saavutatakse seda sotsialistliku tootmise kiire ja järjekindla arendamisega tootmise täiustamise alusel. Sotsialismi põhiline majandusseadus eeldab uue tehnika massilist rakendamist ja järelikult vanade masinate asendamist uutega. «Tootliku jõu kiire arenemise korral tuleb kõik vanad masinad asendada kasulikumatega, s. o. täiesti kõrvale heita» (К. Маркс, Капитал, т. III, стр. 794). Füüsiliselt kõlbliku, kuid moraalselt vananenud tehnika asendamine sotsialismi tingimustes on objektiivselt paratamatu ja seda tuleb silmas pidada seadmete kasutamise aja kindlaksmääramisel, amortisatsiooninormide kehtestamisel ja mitmesugustele rahvamajandusharudele vajalike masinate väljalaskmise perspektiivplaanide koostamisel. Kuid see protsess ei põhjusta antagonistlikke vastuolusid. Uue tehnika rakendamine ja moraalselt vananenud tehnika asendamine toimub sotsialistlikes ettevõtetes plaanipäraselt, majandusliku ülesehitustöö majanduslike tingimuste ja konkreetsete ülesannete igakülgse arvestamise alusel. Masinate massilise uuendamise protsess ei põhjusta kõlb-

liku tehnika hävitamist, sellega ei kaasne üksikute ettevõtete laostumine, vaid ta tagab sotsialistliku tootmise taseme üldise tõusu. Uue tehnika rakendamine ei ole vastuolus tööliste huvidega, vaid vastupidi, kergendab töötajate tööd, muudab selle tootlikumaks ja paremini tasutavaks. Varem tehtud töö kaod leiavad kompenseerimist uute masinate kõrgema tootlikkusega, lõppkokkuvõttes aga võidab ühiskond kõrgema tööviljakuse näol. Moraalselt vananenud seadmete asendamisel tekkivaid kadusid saab sotsialismi tingimustes viia miinimumini, kui kasutuselolevad seadmed leiavad kõige täielikumat kasutamist, kui neid moderniseeritakse ja jaotatakse ümber eri liiki ettevõtete vahel.

MORDVINOV, NIKOLAI SEMJONOVITŠ (1754—1845) — XIX sajandi alguse silmapaistvamaid vene majandusteadlasi, mõisnike klassi eesrindliku osa ideoloogе. Mordvinov tunnistas, et töö loob kõik rikkused, ja sidus Venemaa heaolu küsimuse võitlusega Venemaa majandusliku sõltumatuse ja iseseisvuse eest. Ta pooldas palavalt seda, et Venemaa loodusvarad tulevad igakülgselt kasutusele võtta, et tuleb ehitada raudteid ja rajada kaevandusi, arendada krediidindust ja organiseerida pangad kõigis kubermangudes. Vene tööstuse arendamiseks nõudis Mordvinov, et tööstust tuleb kaitsta välismaise konkurentsi eest tollitariifidega. Manufaktuuride rajamist propageerides pooldas Mordvinov samal ajal üleminekut masinalisele tootmisele. Ta kavandas ka programmi tehnika arendamiseks põllumajanduses. Juhtides tähelepanu paberraha ostujõu langemise kahjulikkusele, astus ta välja raharingluse reguleerimise vajaduse eest. Mordvinov sai aru vaba töö eelistest pärisorjusliku tööga võrreldes, kuid mõisnike ideoloogina ei pidanud ta pärisorjuse otsest likvideerimist võimalikuks, pooldades seda, et talupojad ostaksid endid mõisnike käest järk-järgult vabaks ja et mõisnike maaomandus leiaks edasist laiendamist. Mordvinovi vaated on vastuolulised, sest ta eeldas, et Venemaa mahajäämust saab likvideerida pärisorjuse tingimustes.

MORUS, THOMAS (1478—1535) — utoopilise sotsialismi rajajaid, inglise filosoof-humanist. Oma õpetuse esitas ta teoses «Kuldraamat, mis on niisama kasulik kui lõbus, riigi parimast korraldusest ja uuest saarest Utoopia» (1516). Selles raamatus kritiseerib Morus tol ajal Inglismaal väljakujunenud kapitalistlikke suhteid. Sotsiaalsete hädade peapõhjust nägi ta eraomanduses. Morus kirjeldab fantastilisel maal — Utoopias — valitsevat ideaalset sotsialistlikku korda, mille aluseks on ühiskondlik omandus. Kogu Utoopia täiskasvanud elanikkond, välja arvatud õpetlased ja isikud, kes ajutiselt täidavad ühiskondlikke funktsioone, tegeleb mitmesuguse käsitööga. Erilist maaelanikkonda ei ole. Põllumajandusega peab perioodiliselt tegelema iga Utoopia elanik. Utoopia elanike tööpäev pidi kestma 6 tundi, tööst vabal ajal pidid nad tegelema teaduse ja kunstiga. Moruse kujutlus ideaalsest ühiskondlikust korrast etendas ühiskondliku mõtte arenemises progressiivset osa, kuid seda piirasid tema aja objektiivsed tingimused: tehnika madal arengutase, sündiva kapitalistliku ühiskonna klassivahekordade arenematus. Morus ei tundnud ühiskonna arenemise seadusi ja tema ideed olid utoopilised. Tol ajal ei olnud inimeste ühiskondliku ebavõrdsuse kaotamine võimalik.

MULLAVILJAKUS — maa omadus anda teatud saaki, mis oleneb pinnases leiduvatest toitainetest, niiskusest, mulla struktuurist ja muudest füüsikalistest ning keemilistest teguritest, samuti aga ka viljeldavast kultuurist. Eritletakse loomulikku (potentsiaalset) viljakust, mis on välja kujunenud looduslike mullatekkeprotsesside mõjul ja majanduslikku (efektiivset) mullaviljakust, mis realiseerub pinnase ja tema loodusliku viljakuse tootmisotstarbelisel kasutamisel ja mis muutub koos ühiskonna tootlike jõudude arengutaseme ja tootmissuhete iseloomu muutumisega. Mitmesuguste agrotehniliste abinõude (mulla struktuuri kujundamise, väetamise, kuivendamise, niisutamise, õige harimise jt.) abil saab looduslikku viljakust suurel määral muuta ja tõsta. Niihästi enne tootmisprotsessi võtmist kui ka pärast seda on erinevate muldade viljakus äärmiselt erinev, tingituna eriti just maaviljeluskeemia ja agrotehnika arenemisest. Ta sõltub põllumajanduskultuuride saagikusest ja sama suure saagi saamiseks va-

jalike vahendite ja töö kulust. Kaasaegsed agrotehnilised teadmised ja olemasolevad tootmisvahendid võimaldavad pinnase potentsiaalset (looduslikku) viljakust kuivendamise, niisutamise ja muude agrotehniliste abinõude rakendamise teel täielikult ära kasutada. Agrotehniliste abinõude süsteemi juurutamine põllumajanduslikku tootmisse, õiged külvikorrad, kõige täiuslikumate masinate kasutamine — kõik see suurendab tunduvalt mullaviljakust, järelikult aga ka saake ning kummutab täielikult kodanlike majandusteadlaste väljamõeldised progressi aeglustumisest põllumajanduses, mis pidavat esinema «langeva mullaviljakuse seaduse» (vt.) toimel.

MUUTUVKAPITAL — kapitali osa, mis kulutatakse tööjõu ostmiseks (s. t. töölistele palkade maksmiseks) ja mis suureneb tootmisprotsessis. Kapitalistlikus tootmisprotsessis tööline taastoodab mitte ainult oma palga, vaid loob ühtlasi lisaväärtust (vt.), sest ta töötab kauem kui see on vajalik tema tööjõu väärtuse taastootmiseks. Muutuvkapital suureneb seetõttu, et töölised loovad lisaväärtust, mille kapitalistid omastavad ilma tasu maksmata. Seega leiab tööjõu ostmiseks avansseeritud kapital mitte üksnes taastamist, vaid isegi suureneb. Käibe iseloomu poolest on muutuvkapital käibekapitali (vt.) osaks, tema väärtus tuleb tagasi toodetud kauba realiseerimisel. Kapitali jagunemise püsiv- ja muutuvkapitaliks avastas esmakordselt Marx. Sellega avastati ühtlasi lisaväärtuse tekkimise tõeline allikas, paljastati kapitalistliku ekspluateerimise olemus ja kapitalistliku tootmise otsene eesmärk. Püsiv- ja muutuvkapitali erinevust sai välja selgitada ainult töö kahesuguse iseloomu avastamise tõttu. Tööline kannab konkreetse tööga kulutatud tootmisvahendite väärtuse üle uuele tootele, abstraktne töö aga loob uue väärtuse, mis sisaldab niihästi tööjõu väärtust kui ka lisaväärtust.

MÕISAMAJANDUS — suurmaaomanike — feodaalide, aadlike — majandus. Arenenud feodalismi ajajärgul olid mõisnike valduses suured maaomandid (pärus- ja teenismõisad). Mõisnike maa jagunes kahte ossa: mõisamaa, mida haris feodaal, ja pärisorjade kasutuses olev maa (talupoegade hingemaad). Mõisamaadel toimus põlluharimine mõisnikest sõltuvate talupoegade tööga, kes tegid teopäevi, töötades oma tööriistadega. Talupojad pidid täitma mõisnike vastu ka muid kohustusi — tasuma obrokit kas natuuras või rahas. Mõisnikul olid ka mõningad omad põllutööriistad, tööloomad, ehitised ja töökojad. Feodalismi lagunedes, talupoegade vabanedes pärisorjusest mõisamajandus kas hävineb või läheb järk-järgult üle kapitalistlikele rööbastele. Enamikus riikides aga säilivad ka kapitalismi tingimustes feodalismi igandid mõisnike suurmaaomandi näol, mis võimaldab neil teorendi (vt.) ja pooleterarendi (vt.) abil saada renti, samal ajal aga saada palgaliste põllutööliste ekspluateerimise teel ka veel kasumit.

N

NAISTE TÖÖ — naiste osavõtt tootmisprotsessist. Selle osavõtu vorm sõltub ühiskondlikust korrast. Naiste palgatöö massiline rakendamine oli seotud masinalise tootmise ja kapitalistliku suurtööstuse arenemisega. See põhjustas kogu töölisklassi ekspluateerimise suurenemist. Kui varem kuulus tööjõu väärtusse summa, mis on vajalik töölise ja tema perekonna elatusvahendite taastootmiseks, siis naiste ja laste töö rakendamise arenedes jaotub perekonna ülalpidamine kõigi töötajate vahel ning sellele vastavalt alaneb palga tase. Kuid kõige rohkem ekspluateeritakse kapitalismi tingimustes naistöölisi. Kroonilist massilist tööpuudust kasutades maksab kodanlus naistöölistele samasuguse töö eest madalamat palka kui meestöölistele. Kvalifitseeritud naistööliste palk on sageli kvalifitseerimata meestööliste palgast madalam. Eriti suur on nende naiste ekspluateerimine, kes kuuluvad vähemusrahvuste hulka. Ameerika Ühendriikides moodustas «värviliste» naistööliste, s. o. peamiselt neegrinaiste keskmine palk 1950. aastal alla 15% valgete meestööliste keskmisest palgast. Eriti rasked on naiste töötingimused asumaades ja sõltuvates maades, kus nad saavad sama töö eest palka hoopis vähem kui mehed. Naiste töö ekspluateerimine on kapitalistidele täiendava kasumi allikaks. Naistöölised ja kogu töölisklass võitlevad naiste võrdõiguslikkuse eest, võrdse töö eest võrdse tasu saamise eest. Paljastades naiste töö ekspluateerimist, tunnustavad revolutsioonilised töölisparteid naiste töö progressiivsust, sest naiste osavõtt tootmisest võimaldab neil aktiivselt osa võtta ühiskondlikust elust. Alles kapitalismi kukutamine loob tingimused naiste vabastamiseks igasugusest ikkest.

NSV Liidus ja teistes sotsialismimaades erineb naiste töö kardinaalselt naiste tööst kapitalistlikes maades. Sotsialismimaades on naistel meestega võrdsed õigused kõigil riikliku, ühiskondlik-poliitilise, majandus- ja kultuurielu aladel. Kõigil tööaladel saavad töölised võrdse töö eest võrdset tasu soole vaatamata. Sotsialismimaades rakendatakse naiste tööd ulatuslikult kõigis materiaalse tootmise ja kultuurielu sfäärides. Naised võtavad aktiivselt osa riigi valitsemisest. Sotsialistlik ühiskond loob selleks vajalikud tingimused. Naiste töö ulatuslik rakendamine meeste tööga võrdsetel alustel sotsialistliku omanduse baasil on põhiliseks majanduslikuks tingimuseks, mis on vajalik naiste vabastamiseks igasugusest ikkest.

NARODNIKLUS — väikekodanlik ideeline ja poliitiline vool, mis tekkis XIX sajandi 60-ndatel aastatel revolutsiooniliselt meelestatud vene intelligentsi hulgas. Narodnikluses oli mitu suunda. M. A. Bakunin ja tema poolehoidjad propageerisid anarhismi ja pooldasid kehtiva korra kukutamist talupoegade mässude abil. P. L. Lavrovi poolehoidjad olid «rahva sekka mineku» teel teostatava propagandistliku taktika poolt («хождение в народ», siit ka sõna «народничество» — narodniklus). P. N. Tkatšov ja tema pooldajad tõstsid esiplaanile vandenõude taktika ja individuaalse terrori idee. Ühiskondlike nähtuste seletamisel lähtusid narodnikud idealistlikust «subjektiivsest sotsioloogilisest meetodist», mille mõte seisnes selles, et mitte massid ei tee ajalugu, vaid üksikud heroilised isiksused. Marx ja Engels kritiseerisid teravalt Bakunini, Tkatšovi ja Lavrovi poolt propageeritavaid ideesid. Väljendades talurahva hulkade protesti isevalitsuse ja mõisnike rõhumise

vastu astusid revolutsioonilised narodnikud XIX sajandi 60-ndail ja 70-ndail aastail väga teravalt välja tsarismi vastu, võideldes selle kukutamise eest. Vääriti mõistes tegelikku klassijõudude vahekorda ja talurahva loomust, ei võinudki nad leida rahva toetust. Lüüasaamise ja võitluse perspektiivituse mõistmise mõjul, eriti aga uue, läbinisti revolutsioonilise jõu — proletariaadi — tekkimise ning talurahva tugevneva diferentseerumise mõjul narodniklus lagunes. Osa narodnikuid eesotsas P l e h h a n o v i g a (vt.) läksid üle marksismi positsioonidele. «Liberaalse narodnikluse» esindajad (D a n i e l s o n (vt.), V o r o n t s o v (vt.) jt.) töötasid ägedalt marksistlike ideede levimise vastu ning olid tegelikult kodanliku ideoloogia ja kulakluse huvide väljendajateks. Narodnikud eitasid majandusseaduste objektiivset iseloomu. Samal ajal aga püüdsid mõned neist oma kapitalismi kriitikas kasutada Marxi majandusteaduslikku õpetust. Kapitalismi kritiseerides maalisid narodnikud ereda pildi töötava rahva vaesumisest kapitalismi tingimustes. Kuid nad ei suutnud anda seletust, mille järgi kapitalismi sisemised seadused on tema arenemise ja hävingu seadusteks. Narodnikud pidasid kapitalismi tekkimist ja arenemist Venemaal languseks, tagasiminekuks võrreldes Vene «omapärase» majandusliku korraga ning püüdsid kapitalismi arenemist «tõkestada», «peatada», lõpetada ühiskonna sajandeid eksisteerinud alustugede «õõnestamine». Nad ei näinud talurahva ebaühtlust, kihinemist, kehvikute kurnamist kulakute poolt ning pidasid külakogukonda ja tööndusartelli sotsialismi võrseteks ja lähtealuseks. Oma majanduslikes vaadetes toetusid nad niinimetatud «Smithi dogmale» ja Sismondi vaadetele, millede järgi lisaväärtuse realiseerimine ei ole kapitalismi tingimustes ilma välisturuta võimalik. Narodnikud olid väiketootmise säilitamise poolt ja esitasid reaktsioonilisi utopistlikke projekte ühiskonna ümberkorraldamiseks, ühiskondliku töö organiseerimiseks, rahva materiaalse heaolu ja kultuuritaseme tõstmiseks. Taoliste «narodniklike fantaasiapärlite» hulka kuulub näiteks «üldise keskhariduse» korraldamise «plaan» eriliste «põllumajanduslike gümnaasiumide» organiseerimise teel, mis pidid ennast majandama õpilaste enda tööga, või talumajanduse korraldamise «plaan» mõisahärra ja talupoja «tiheda solidaarsuse» ning «liidu» alusel. Niisuguste, teorendi süsteemile tuginevate utoopiliste pärisorjuslike plaanide teostamine pidi, nagu arvasid nende plaanide autorid, viima väikemajandid õitsengule ja tõstma rahva elatustaset. Samasugune oli ka narodnikute «odava krediidi» idee mõte ja eesmärk. Narodnikud olid arvamisel, et selliste fantastiliste majandusplaanide abil, millede elluviimise pidi nende arusaamise järgi enda peale võtma tsaarivalitsus, muutuvad väiketalundid ja kogukondliku tootmise alusel töötavad tööndusartellid küllalt «püsivaiks» ja suudavad võistelda kapitalistliku suurtootmisega. See pidi vältima talurahva proletariseerumist, kapitalismi arenemine Venemaal pidi katkema. Narodnikute väikekodanlikke utoopilisi vaateid kritiseeris marksismi seisukohalt G. V. Plehhanov ja tema poolt asutatud «Töö Vabastuse» rühm. V. I. Lenin andis oma töödes «Mis on «rahvasõbrad» ja kuidas nad võitlevad sotsiaaldemokraatide vastu?», «Narodnikluse majanduslik sisu ja selle arvustus hr. Struve raamatus», «Kapitalismi arenemine Venemaal» jt. narodnikute vaadetele hävitava kriitika ja paljastas liberaalsed narodnikud kui kulakluse ideoloogid.

NATSIONAALNE RIKKUS — ühiskonna käsutuses olevate materiaalsete hüvede kogum, mis sõltuvalt tootmisviisist on kogu ühiskonna või selle üksikute klasside, gruppide ja isikute omandiks. Natsionaalse rikkuse moodustavad järgmised elemendid: rahvamajanduse tootmisalased põhi- ja käibefondid (hooned, ehitised, masinad, seadmed, toorained, materjalid, kütus jne.), ringlusfondid (valmistoodangu varud), reserv- ja kindlustusvarud, rahvamajanduse mittetootmisfondid, inimeste isiklik vara. Natsionaalse rikkuse tähtsaks osaks on vastava maa looduslikud ressursid (maavarad, haritavad ja harimiseks kõlblikud maad, metsad, veekogud jne.), mis on tõmmatud taastootmisprotsessi, samuti aga ka töötajate tootmisalased, teadusalased ja tehnilised kogemused. Sotsialismi tingimustes kuulub natsionaalne rikkus kogu rah-

vale (on riiklikuks omandiks), kolhoosidele ja kooperatiividele, isiklik vara aga on töötajate isiklikus omanduses. NSV Liidus oli juba 1936. aastal 90 protsenti kõikidest tootmisfondidest (kaasa arvatud maa, metsad, tehased, vabrikud, kaevandused, kõik transpordiliigid jne.) riiklikuks sotsialistlikuks omandiks, s. o. kogu rahva varaks, 8,7 protsenti — kolhooside omandiks, 1,1 protsenti — kolhoosnikute isiklikuks omandiks ja 0,2 protsenti — üksiktalunike ja koopereerumata käsitööliste omandiks. Kapitalismi tingimustes on valdav osa natsionaalsest rikkusest ekspluataatorlike klasside valduses. Natsionaalse rikkuse kasv, mis toimub kapitali akumuleerumise tagajärjel, on vältimatult seotud töörahva vaesumisega. Kapitalistlikes riikides kuulub suurem osa natsionaalsest rikkusest suuromanikele. Nii näiteks kontrollib Ameerika Ühendriikides rahvamajandust 60 kõige suuremate monopolistide perekonda, Prantsusmaal 200 perekonda, Inglismaal on 2 protsendi omanike valduses 67,5 protsenti natsionaalsest rikkusest.

NATSIONAALNE TULU — uus loodud väärtus; ühiskondliku koguprodukti (teatud ajavahemiku, näiteks aasta jooksul loodud hüviste kogumassi) väärtus, millest on maha arvatud antud perioodi jooksul kulutatud tootmisvahendeid asendava osa väärtus. Natsionaalne tulu kehastab uut kulutatud tööd. Natsionaalse tulu suurus sõltub eelkõige ühiskondliku töö viljakuse kasvust ja materiaalse tootmise sfääris tegelevate töötajate arvust. Natsionaalne tulu on kõikide maade majandusliku arengu üldistavaks näitajaks. Sotsialistliku majanduse eelised avalduvad kõige selgemini natsionaalse tulu järjekindlas ja kiires kasvus. Võrreldes 1913. aastaga oli NSV Liidu natsionaalne tulu 1956. aastal kasvanud 19,1 korda, Ameerika Ühendriikide natsionaalne tulu aga ainult 3,2 korda. Natsionaalse tulu jaotumine klasside ja gruppide vahel oleneb tootmisviisist. Kapitalistlikus ühiskonnas omastavad kapitalistid ja mõisnikud natsionaalsest tulust tavaliselt enam kui 50 protsenti, töötav rahvas aga saab sellest ainult väikese osa. Sotsialismi tingimustes kuulub kogu natsionaalne tulu töötavale rahvale ja jaotatakse vastavalt sotsialismi põhilisele majandusseadusele. Natsionaalset tulu kasutatakse töötava rahva materiaalsete ja kultuuriliste vajaduste rahuldamiseks (umbes $^3/_4$), tootmise laiendamiseks ja vajalike reservide moodustamiseks (umbes $^1/_4$). (Vt. Kapitalistlik laiendatud taastootmine, Kapitali akumulatsioon, Sotsialistlik laiendatud taastootmine, Akumulatsioonifond, Tarbimisfond.)

NATSIONALISEERIMINE KAPITALISTLIKES MAADES — erakapitalistlikus omanduses olevate tootmisvahendite üleminek kodanliku riigi omandusse. Kapitalistlik natsionaliseerimine ei muuda kapitalistliku korra iseloomu. Ettevõtted muutuvad riigikapitalistlikeks ettevõteteks (vt. Riigikapitalism). Natsionaliseeritud kapitalistlike ettevõtete sotsiaalne iseloom ei muutu, sest kapitalistide ja palgatööliste klass säilib. Enamasti on ettevõtete või üksikute majandusharude natsionaliseerimine tingitud kodanliku riigi püüdest päästa üht või teist kapitalisti või kapitalistide rühma pankrotist. Riik maksab natsionaliseeritud ettevõtete omanikele välja nende ettevõtete täieliku väärtuse, sageli aga maksab neile lisaks sellele veel paljude aastate jooksul protsente. Sel korral laseb riik välja obligatsioonid, mis vahetatakse natsionaliseeritud ettevõtete aktsiate vastu. Nende obligatsioonide alusel saavad endised omanikud aastakümnete jooksul niihästi kompensatsiooni ettevõtete kapitali eest kui ka kindlat protsenti. Sealjuures on reegliks, et endised omanikud jätkavad natsionaliseeritud ettevõtete juhtimist riigi ülesandel, saades tohutu suurt palka. Üksikute ettevõtete, eriti aga raudteede kapitalistlik natsionaliseerimine võib peale ülalmainitud põhjuste olla tingitud ka sõjalistest strateegilistest kaalutlustest. Üksikutes kapitalistlikes maades natsionaliseeritakse tänapäeval terveid tööstusharusid, mis varustavad teisi tootmisharusid söe, energia või metalliga ja töötavad oma tehnilise mahajäämuse ning konkurentsivõimetuse tõttu kahjumiga. Muutes need ettevõtted riigi omandiks, tagab kodanlik riik endistele omanikele mitte ainult «õiglase» kompensatsiooni, vaid viib riigi arvel läbi

ka nende tööstusharude rekonstrueerimise. Taoliseks näiteks võib olla töörakondliku valitsuse poolt teostatud kapitalistlik natsionaliseerimine Inglismaal. Lisaks Inglise Pangale natsionaliseeriti söetööstus, transport, elektrijaamad, gaasitööstus ja osaliselt teraseva lutööstus. Kui kodanlus peab seda endale kasulikuks, siis denatsionaliseerib ta natsionaliseeritud ettevõtted. Sel korral ostavad kapitalistid ja nende koondised riigilt ettevõtted ära nende väärtusest tunduvalt madalamate hindadega, teenides sel viisil niihästi natsionaliseerimise kui ka denatsionaliseerimise (vt.) pealt.

NATURAALMAJANDUS — majandus, milles töö produkte ei valmistata turul vahetamiseks, vaid majandisiseste ja eelkõige tootjate endi isiklike vajaduste rahuldamiseks. Nõrgalt arenenud ühiskondliku tööjaotuse tõttu domineeris naturaalmajandus ürgkogukondlikus, orjanduslikus ja feodaalses ühiskonnas. Tööjaotuse süvenedes laienes järk-järgult ka kaubamajandus. Kapitalistlikus ühiskonnas muutub kaubatootmine tootlike jõudude edasi arenedes valitsevaks. Mahajäänud maades on talumajandus tänapäevani poolnaturaalse iseloomuga.

NATURAALMAKS — maks, mida võetakse natuuras, s. t. teatud saaduste näol. Naturaalmaks NSV Liidus — vt. Toitlusmaks.

NIMELINE KONTO — konto raamatupidamises, mis peegeldab mingi konkreetse vahendite (materjalide, instrumentide, toodangu, hoonete, ehitiste, masinate jne.) liigi liikumist või ühe teatud organisatsiooni või isikuga teostatavate arvelduste liikumist. Nimeliste kontode kasutamine on raamatupidamises üheks analüütilise arvestuse tähtsaimaks viisiks.

NOMINAALPALK — rahas makstav palk, teatud rahasumma, mille tööline saab tehtud töö eest. Nominaalpalk ei anna täielikku ettekujutust tegelikust töötasust, sest viimane sõltub hindade tasemest ja maksude suurusest. Massiliselt tarbitavate kaupade hindade tõusu ja maksukoorma suurenemise tagajärjel tööliste reaalpalk (vt.) kaasaegsetes kapitalistlikes riikides langeb, kuigi nominaalpalk mõningal määral tõuseb. Sotsialistlikus ühiskonnas kasvab tööliste ja teenistujate reaalpalk nominaalpalga suurenemise ja tarbekaupade hindade süstemaatilise alanemise tõttu järjest. Peale selle täiendavad individuaalset rahapalka NSV Liidus riigi ja ühiskondlike organisatsioonide järjest suurenevad assigneeringud sotsiaalseteks ja kultuurilisteks üritusteks. Need suurendavad tööliste ja teenistujate tulusid rohkem kui ühe kolmandiku võrra.

NOMINALISTLIK RAHATEOORIA — kapitalismi varasel arengustaadiumil tekkinud kodanlik rahateooria, mis on imperialismi, eriti aga kapitalismi üldkriisi perioodil väga levinud. Nominalistliku rahateooria põhiidee kohaselt raha ei olevat kaup, ei omavat sisemist väärtust, vaid tinglikku, nominaalset väärtust, mis on tinglikuks arvestusühikuks. Selle teooria pooldajad väidavad, et raha ostu- ja maksejõud ei olenevat üldse rahas sisalduva väärismetalli väärtusest, vaid määratakse kindlaks riigi poolt. Nominalistliku rahateooria praktiliseks eesmärgiks on esitada paberraha tõelise rahana, kuulutades riigi raha loojaks, ning põhjendada sellega teoreetiliselt kapitalistlike riikide inflatsioonipoliitikat. Esimese maailmasõja eel, kui imperialistlik Saksa riik moodustas tsentraliseeritud kullafondi, intensiivselt kõrvaldades ringlusest kuldraha, esines nominalismi prohvetina saksa kodanlik majandusteadlane Knapp. Tema teooria pidi ideoloogiliselt õigustama Saksa imperialismi rahanduspoliitikat, kelle eesmärgiks oli sõja vallapäästmine. Moonutades raha majanduslikku olemust ja ignoreerides stiihiliste majandusseaduste toimet kapitalistlikus ühiskonnas, kujutas Knapp riiki kui raha kõikvõimsat loojat, kusjuures raha ideaalseks vormiks olevat paberraha. Knappi järelkäija — austria kodanlik majandusteadlane Bendiksen — pidas kõige paremaks rahaks mittevahetatavaid pangatähti. Pärast hitlerlaste võimuletulekut kasutasid fašistlikud ideoloogid nominalistlikku rahateooriat elanikkonna paljaksriisumise õigustamiseks. Nominalismi hilisemaks versiooniks on imperialistliku kodanluse ideoloogi Keynesi teooria. Ideaalseks rahaks pidas Keynes mittevahetatavat pabervaluutat, mille emissioon olevat võimeline tagama kapitalistliku majanduse püsivat õitsengut. Selle väite klassiolemus seisneb monopolistide

poolt inflatsioonipoliitika abil töötava rahva paljaksriisumise teoreetilises põhjendamises.

NORMIPÄEV — kolhoosnikute töö kulu mõõtühik kolhoosi ühismajandis, olles ühtlasi mõõtühikuks ka kolhoosi tulude jaotamisel kolhoosnikute vahel. Normipäev on majanduslik kategooria, mille on sünnitanud kooperatiiv-kolhooslik omandivorm. Ta väljendab sotsialistlikke tootmissuhteid, on kolhoosi tootmistegevuse arvestamise, organiseerimise ja planeerimise tähtsaks majanduslikuks vahendiks. Normipäevade alusel toimub sotsialistliku jaotamisprintsiibi rakendamine, lähtudes kolhoosnikute poolt põllumajandusliku artelli ühiskondlikus tootmises tehtud töö hulgast ja kvaliteedist. Kolhoosniku tööhindeks on normipäevade arv, mis ta on kolhoosi ühismajandis välja töötanud. Normipäevade alusel jaotatakse kolhoosnikute vahel ära see osa kolhoosi tuludest, mis läheb isiklikuks tarbimiseks. Tulude suurus, mis kolhoosnikud saavad normipäevade alusel, ei sõltu üksnes kolhoosniku poolt väljatöötatud normipäevade arvust, vaid ka ühele normipäevale langevast produktide hulgast ja rahalisest tasust. See tõstab kolhoosnikute huvi kolhoosi kui terviku majandusliku olukorra parandamise vastu. Töö kvaliteedi hindamine normipäevades väljendub ka veel selles, et kolhoosnikute töö eest tasu maksmisel võetakse arvesse tootmistulemusi (viljakust, produktiivsust), arvates täiendavalt normipäevi juurde või maha, sõltuvalt sellest, kas viljakuse (produktiivsuse) plaan on ületatud või on jäänud täitmata. Normipäeva kasutuselevõtmine kolhoosides oli tähtsaks abinõuks tootmisdistsipliini tugevdamisel ning kolhoosnikute materiaalse huvi tõstmisel kolhoosi ühismajandi arendamise vastu. Vastavalt põllumajandusliku artelli tüüppõhikirjale määrab kolhoosnikute üldkoosolek kindlaks normipäevade kohustusliku miinimumi. Sealjuures võetakse arvesse mehhaniseerimise taset, viljeldavaid kultuure, tööjõu vajadust ja olemasolu jne.

NSV LIIDU KREDIIDISÜSTEEM — krediidiasutuste (pankade, hoiukassade) võrk, mis mobiliseerib ajutiselt vabu rahalisi vahendeid ja annab neid plaanipäraselt majandusorganite käsutusse sotsialistliku majanduse arendamiseks. Sotsialistliku krediidisüsteemi määratu suureks eeliseks kapitalistliku krediidisüsteemiga võrreldes on see, et ta tugineb tootmisvahendite ühiskondlikule omandusele, et talle on võõras kapitalistliku kasumi tagaajamine ja et ta tegutseb rahva huvides. See annab sotsialistlikule krediidisüsteemile plaanilise iseloomu, võimaldab koondada tohutul hulgal rahalisi vahendeid riigi kätte ning kasutada neid otstarbekalt majandusliku ja kultuurilise ülesehitustöö huvides. Kogu krediidisüsteem on koondatud Nõukogude riigi kätte, ta koosneb riiklikest asutustest ja tema juhtivaks lüliks on NSV Liidu Riigipank (vt.). Krediidisüsteemi struktuuris olid kuni 7. aprillini 1959 esindatud järgmised lülid: NSV Liidu Riigipank, Väliskaubanduse Pank, pikaajaliste mahutuste eripangad — Tööstuspank, Põllumajanduspank, Kommunaal- ja Elamuehituse Finantseerimise Pank, riiklikud tööhoiukassad. NSV Liidu Ministrite Nõukogu ettepanekul reorganiseeris NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidium 1959. aasta 7. aprilli seadlusega pikaajaliste mahutuste pankade süsteemi. Likvideeriti Põllumajanduspank, Kommunaal- ja Elamuehituse Finantseerimise Pank ning kommunaalpangad; nende funktsioonid anti üle NSV Liidu Riigipangale ja NSV Liidu Tööstuspangale. NSV Liidu Tööstuspank aga nimetati ümber Üleliiduliseks Kapitaalmahutuste Finantseerimise Pangaks (NSV Liidu Ehituspangaks).

NSV LIIDU MAJANDUSLIK PÕHIÜLESANNE — ülesanne jõuda majanduslikult, s. o. tähtsamate tööstus- ja põllumajandustoodangu liikide tootmise hulgalt iga inimese kohta, järele enamarenenud kapitalistlikele riikidele ja seejärel minna nendest ette. Esimesena püstitas selle ülesande V. I. Lenin Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni eel oma teoses «Ähvardav katastroof ja kuidas sellega võidelda». Nõukogude riigile, kes sai tsaristlikult Venemaalt pärandusena tehniliselt ja majanduslikult mahajäänud rahvamajanduse ja oli ümber piiratud vaenulikest kapitalistlikest riikidest, sai selle ülesande lahendamine eluküsimuseks. Eelkõige aga oli vaja taastada ja rekonstrueerida kogu rahvamajandus uuel tehnilisel baasil. Tänu sotsialistliku majandussüsteemi eelistele tegi meie maa

sõjaeelsetel viisaastakutel sotsialismi ja kapitalismi vahelises majanduslikus võistluses tohutuid edusamme. 1938. aastal ületas NSV Liit tööstustoodangu kasvutempolt kõik kapitalistlikud riigid ja saavutas tööstustoodangu üldmahu poolest esikoha Euroopas ja teise koha maailmas. Tekkisid eeldused NSV Liidu majandusliku põhiülesande kui sotsialistliku ülesehitustöö praktilise ülesande püstitamiseks. Partei XVIII kongressil 1939. aastal seda tehtigi. Sõda lükkas selle ülesande lahendamise ajutiselt edasi. Ent sõjajärgsetel viisaastakutel tõusis majanduslik põhiülesanne uutes konkreetsetes ajaloolistes tingimustes uuesti päevakorda. Partei XX ja XXI kongress juhtis tähelepanu selle ülesande kõige kiirema lahendamise vajadusele, et saavutada majanduslik ülekaal peamiste kapitalistlike riikide suhtes ja tagada järkjärguline üleminek sotsialismilt kommunismile. NSV Liidu majandusliku põhiülesande lahendamise tähtsaimaks tingimuseks on tööstuse ja eriti rasketööstuse igakülgne arendamine, uute ettevõtete ehitamine ja olemasolevate ettevõtete senisest täielikum kasutamine, tööviljakuse tõstmine, eesrindliku tehnika juurutamine kõigis rahvamajandusharudes ja kaadri ettevalmistamine, kes suudaks seda tehnikat täielikult kasutada. Majandusliku põhiülesande tähtsaks koostisosaks on tarbeesemete tootmise laiendamine. Lahendanud teraviljaprobleemi, seadis Kommunistlik Partei nõukogude rahvale ülesande jõuda lähematel aastatel Ameerika Ühendriikidele järele liha-, piima- ja võitoodangult iga elaniku kohta. 1956. aastal toodeti iga elaniku kohta rohkem kui 1913. aastal:

elektrienergiat	68	korda
kivisütt	10	„
naftat	6,3	„
malmi	5,9	„
terast	8	„
tsementi	11	„
iga liiki riiet	1,7	„
nahkjalatseid	3,3	„
peensuhkrut	2,2	„
mineraalväetisi	110	„

Kommunistliku ülesehitustöö käigus jõuab meie maa tööstustoodangu tasemelt Ameerika Ühendriikidele kiiresti järele. 1957. aastal moodustas:

rauamaagi toodang	84,2	miljonit tonni
söe „	463	„ „
nafta „	98,3	„ „
malmi „	37	„ „
terase „	51	„ „
elektrienergia „	209,5	miljardit kilovatt-tundi
tsemendi „	28,9	miljonit tonni
peensuhkru „	ligikaudu 4,5	„ „
villase riide „	282	miljonit meetrit,
nahkjalatsite „	315	„ paari.

Ameerika Ühendriikides toodeti 1956. aastal:

rauamaaki	98	miljonit tonni
sütt	479	„ „
naftat	354	„ „
malmi	69	„ „
terast	104,5	„ „
elektrienergiat	684	miljardit kilovatt-tundi
tsementi	59	miljonit tonni
suhkrut	2,1	„ „
villast riiet	299	„ meetrit
nahkjalatseid	589	„ paari.

1965. aastal jõuab NSV Liidu tööstustoodang järgmisele tasemele:

rauamaagi toodang	230—245	miljonit tonni
malmi „	65— 70	„ „
terase „	86— 91	„ „
söe „	600—612	„ „
nafta „	230—240	„ „
elektrienergia „	500—520	miljardit kilovatt-tundi
tsemendi „	75— 81	miljonit tonni
suhkru „	9,25— 10	„ „
villase riide „	500	„ meetrit
nahkjalatsite „	515	„ paari.

NSV LIIDU MINISTRITE NÕUKOGU JUURES ASUV STATISTIKA KESKVALITSUS (NSVL SKV) — üleriiklik sotsialistliku arvestuse ja statistika organ NSV Liidus, juhendab arvestus- ja statistikaalast tööd kogu riigis. 25. juulil 1918. aastal kirjutas Lenin alla «Riikliku statistika põhimäärusele», millega Statistika Keskvalitsusele pandi statistikaalase töö juhtimine, statistiliste

andmete kogumine kõigilt riiklikelt, ühiskondlikelt ja eraettevõtetelt ning organisatsioonidelt, loenduste läbiviimine ja statistiliste andmete läbitöötamine. Statistika Keskvalitsus ja tema kohalikud organid (liiduvabariikide statistika keskvalitsused, kraide, oblastite jne. statistikavalitsused) moodustavad ühtse tsentraliseeritud süsteemi. Statistika Keskvalitsuse peaülesandeks on statistiliste materjalide töötlemine, analüüsimine ja valitsusele sotsialistliku majanduse arendamise riiklike plaanide täitmise käigu ja riigi materiaalsete ressursside kohta usaldusväärsete, teaduslikult põhjendatud statistiliste andmete esitamine. Statistika Keskvalitsuse organid koguvad, töötlevad ja analüüsivad majanduslike ettevõtete ja organisatsioonide tööd iseloomustavaid andmeid.

NSV LIIDU MINISTRITE NÕUKOGU RIIKLIK TEADUSLIK-TEHNILINE KOMITEE — riiklik juhtimisorgan, kelle ülesandeks oli kodu- ja välismaa teaduse ja tehnika saavutuste ning eesrindlike tootmiskogemuste uurimine, nende ulatuslik propageerimine, teaduslik-tehnilise kirjanduse väljaandmine ja kontrolli teostamine rahvamajanduses uue tehnika arendamise ja juurutamise üle. Teaduslik-Tehnilise Komitee ülesandeks oli abistada NSV Liidu Riiklikku Plaanikomiteed, vabariikide plaanikomisjone, aga ka vastavaid ministeeriume ja rahvamajanduse nõukogusid administratiivsetes majanduspiirkondades selle teaduslik-tehnilise taseme kindlaksmääramisel, millest lähtudes planeeritakse rahvamajandusharude arendamist. 1961. aastal, seoses NSV Liidu Ministrite Nõukogu Riikliku Teaduslike Uurimistööde Koordineerimise Komitee asutamisega Riiklik Teaduslik-Tehniline Komitee likvideeriti.

Administratiivse majanduspiirkonna rahvamajanduse nõukogu juures töötab nõuandva organi õigustes tehnika- ja majandusnõukogu. (Vt. NSV Liidu Riiklik Plaanikomitee, Rahvamajanduse nõukogu, Demokraatlik tsentralism majanduse juhtimisel.)

NSV LIIDU RAHVAMAJANDUSE ARENDAMISE KONTROLLARVUD — esimesed rahvamajanduse arendamise aastaplaanide kavandid, mis koostati meie maal 1925.—1930. aastal. Tol ajal esinesid üleminekuajajärgu majanduses veel kapitalistlik ja väikekaubamajanduse sektor, mida ei saadud riiklikult planeerida. Seepärast nähti kontrollarvudes sotsialistlikule sektorile antavate plaaniülesannete kõrval ette ka abinõud eramajandussektori reguleerimiseks hinnapoliitika, maksude, krediidinduse, ühistegevuse arendamise, maa rentimise ja palgatöö piiramise jne. kaudu. Esimesed kontrollarvud, millised koostati Riikliku Plaanikomisjoni poolt aastaiks 1925/26 ja 1926/27, ei taganud sotsialistliku ülesehitustöö pakiliste ülesannete lahendamist ja seepärast valitsus neid vastu ei võtnud. Tänu partei ja valitsuse poolt tarvitusele võetud abinõudele paranes kontrollarvude koostamise organiseerimine ja metodoloogia. 1927. aastast alates hakkas Riiklik Plaanikomisjon kontrollarve välja töötama partei Keskkomitee pleenumite poolt kinnitatud direktiivide alusel. Vastavalt sellele, kuidas laienes sotsialistlik sektor rahvamajanduses, muutusid kontrollarvud järk-järgult rahvamajanduse arendamise aastaplaanideks, milledes riiklikud ülesanded said üha suurema ülekaalu, võrreldes kaudse reguleerimise abinõudega. Pärast seda, kui talurahva põhihulgad olid üle läinud kollektiivsele suurtootmisele ja kulakute majandid olid likvideeritud, hakkas riik otseselt planeerima ka põllumajandust. 1931. aastal mindi kontrollarvudelt üle kogu rahvamajanduse arendamise riiklikele aastaplaanidele. Käesoleval ajal kasutatakse rahvamajanduse arendamise kontrollarve rahvamajanduse arendamise perspektiivsel planeerimisel. NLKP erakorraline XXI kongress kinnitas 5. veebruaril 1959 NSV Liidu rahvamajanduse arendamise kontrollarvud aastaiks 1959—1965.

NSV LIIDU RAHVAMAJANDUSE ARENDAMISE VIIE AASTA (SEITSME AASTA) PLAANID — kõigi majandus- ja kultuurialade arendamise riiklikud perspektiivplaanid. Need plaanid koostatakse, lähtudes kommunistliku ülesehitustöö käigus üles kerkinud ülesannetest ja kajastavad sotsialismi põhilise majandusseaduse (vt.) ja rahvamajanduse plaanipärase, proportsionaalse arenemise seaduse (vt.) nõudeid. Iga NSV Liidu rahvamajanduse arendamise viie aasta plaan

on teatud etapiks kommunistlikus ülesehitustöös. Viie aasta plaanide juhtivaks lüliks on rasketööstuse arendamise plaan. Esimene viie aasta plaan aastateks 1928—1932 töötati välja ÜK(b)P XV kongressi (1927) direktiivide alusel, võeti vastu ÜK(b)P XVI üleliidulisel konverentsil ja kinnitati V üleliidulisel nõukogude kongressil (1929). Plaan täideti ennetähtaegselt, 4 aasta ja 3 kuuga. Esimese viisaastaku majanduslikeks ja poliitilisteks ülesanneteks oli muuta NSV Liit mahajäänud põllumajanduslikust maast arenenud tööstusriigiks, viia kiilustatud väiketalumajandus üle kollektiivse suurpõllumajanduse rööbastele, luua sotsialistliku majanduse vundament, luua tingimused kapitalistlike elementide lõplikuks hävitamiseks nii linnas kui maal ja tugevdada riigi kaitsevõimet. Esimese viie aasta plaani eduka täitmise tagajärjel muutus NSV Liit agraarmaast tööstusmaaks. Tööstuse osatähtsus tööstuse ja põllumajanduse toodangu kogusummas tõusis 1928. aasta 51,5 protsendilt 70,7 protsendile 1932. aastal. Tootmisvahendite tootmise (grupi «A») osatähtsus tööstuse kogutoodangus, mis oli 1928. aastal 39,5 protsenti, tõusis 1932. aastal 53,4 protsendile. Loodi rida uusi tähtsaid tööstusharusid. Tööviljakus tõusis tööstuses 41 protsenti. Põllumajanduses kollektiviseeriti 61,5 protsenti taludest ja 77,7 protsenti külvipinnast. Sellega oli NSV Liidus sotsialistliku majanduse vundament loodud.

Teine viie aasta plaan koostati aastateks 1933—1937 ÜK(b)P XVII konverentsi direktiivide alusel ja kinnitati partei XVII kongressi (1934), NSV Liidu Kesktäitevkomitee ja Rahvakomissaride Nõukogu (1934) poolt. Teise viisaastaku põhilisteks majanduslikeks ja poliitilisteks ülesanneteks oli kapitalistlike elementide lõplik likvideerimine, inimese ekspluateerimist teise inimese poolt põhjustavate tingimuste täielik likvideerimine, kapitalismi igandite kõrvaldamine majandusest ja inimeste teadvusest, rahvamajanduse tehniline rekonstrueerimine, uue tehnilise baasi loomine kõikidele rahvamajandusharudele. Nagu esimenegi viie aasta plaan, nii täideti ka see plaan enne tähtaega. Teise viie aasta plaani täitmise tagajärjel muutus sotsialistlik tootmissüsteem ainuvalitsevaks kogu NSV Liidu rahvamajanduses. Sellega oli sotsialism põhijoontes üles ehitatud. 1937. aastal, teise viisaastaku viimasel aastal, oli sotsialistliku majanduse osatähtsus: natsionaalses tulus — 99,1%, tööstuse kogutoodangus — 99,8%, põllumajanduse kogutoodangus (kaasa arvatud kolhoosnikute isiklikud abimajandid) — 98,5%, kaubandusettevõtete jaekäibes (kaasa arvatud ühiskondlik toitlustamine) — 100%. Tööviljakus tõusis tööstuses teisel viisaastakul 82%. Põllumajanduse kollektiviseerimise aste ulatus 93 protsendini talude arvust ja 99,1 protsendini külvipinnast. Kapitalistlikud elemendid olid linnas ja maal täielikult likvideeritud.

Kolmas viie aasta plaan, aastateks 1938—1942, kinnitati partei XVIII kongressil (1939). Kolmas viie aasta plaan pidi olema suureks sammuks NSV Liidu majandusliku põhiülesande, s. o. kõige enam arenenud kapitalistlikele maadele majanduslikult, s. o. toodangu hulgalt iga elaniku kohta, järele jõudmise ja neist etteminemise ülesande lahendamisel. Juba 1940. aastal moodustasid tootmise põhifondid 1913. aastaga võrreldes 603%, natsionaalne tulu — 611%, kogu tööstuse kogutoodang — 1172%. Viisaastaku kolme aastaga tõusis tööviljakus tööstuses 33%. Kolmanda viie aasta plaani eduka täitmise katkestas hitlerliku Saksamaa sõnamurdlik kallaletung Nõukogude Liidule 1941. aasta juunis.

Neljanda viie aasta plaani, aastateks 1946—1950, võttis NSV Liidu Ülemnõukogu vastu 1946. aastal. Plaan nägi ette Suure Isamaasõja aastail kannatada saanud rajoonide taastamise, tööstuse ja põllumajanduse sõjaeelse taseme saavutamise ja seejärel selle taseme tunduva ületamise. Neljas viie aasta plaan täideti enne tähtaega, 4 aasta ja 3 kuuga. 1950. aastal moodustasid tootmise põhifondid kogu rahvamajanduses 1940. aastaga võrreldes 134%, natsionaalne tulu — 164%, kogu tööstuse kogutoodang — 173%, sealhulgas tootmisvahendite toodang — 205% ja tarbeesemete toodang 123%. Neljandal viisaastakul kasvas tööviljakus tööstuses 1940. aastaga võrreldes 37%.

Direktiivid viienda viie aasta plaani kohta, aastateks 1951—1955, kinnitati

partei XIX kongressil 1952. aastal. Need nägid ette kõikide rahvamajandusharude edasiarendamist, rahva materiaalse heaolu ja kultuuritaseme tõusu. Plaan täideti enne tähtaega. Tööstusliku tootmise suurendamise ülesanded täideti 4 aasta ja 4 kuuga. 1955. aastal toodeti tööstustoodangut 3,2 korda rohkem kui 1940. aastal; sealjuures tootmisvahendite tootmine suurenes 3,9 korda. Tööviljakus tõusis tööstuses 44%. Rasketööstuse edukas arenemine ja põllumajandustoodangu suurenemine võimaldas viisaastaku lõpul toota tarbeesemeid 2 korda rohkem kui 1940. aastal. NSV Liidu natsionaalne tulu moodustas 1955. aastal 1940. aastaga võrreldes 276%. Riikliku ja kooperatiivkaubanduse kaubakäive oli sama aja jooksul suurenenud enam kui 2 korda.

Direktiivid kuuenda viie aasta plaani kohta, aastateks 1956—1960, võeti vastu NLKP XX kongressil (1956). Kuuenda viie aasta plaani põhiülesandeks oli rasketööstuse eelisarendamise, järjekindla tehnilise progressi ja tööviljakuse tõusu baasil tagada kõigi rahvamajandusharude edasine võimas areng, suurendada järsult põllumajanduslikku tootmist ning saavutada sel teel nõukogude rahva materiaalse heaolu ja kultuuritaseme tunduv tõus.

Seoses uute ülesannetega, mis tekkisid rahvamajanduses tööstuse ja ehitustegevuse juhtimise ümberkorraldamise ning mitmesuguste uute maavarade leiukohtade ja energiaallikate avastamise tagajärjel, avanesid uued võimalused meie maa rikkalikkude ressursside senisest täielikumaks kasutamiseks ja tootmise senisest otstarbekamaks territoriaalseks paigutamiseks. See võimaldas rajada uusi ettevõtteid ja tööstuskeskusi, mis ei olnud kuuenda viie aasta plaani direktiivides ette nähtud. Seepärast pidasid NLKP Keskkomitee ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu vajalikuks koostada NSV Liidu rahvamajanduse arendamise perspektiivplaan aastateks 1959—1965. NSV Liidu rahvamajanduse arendamise kontrollarvud aastateks 1959—1965 kinnitati NLKP XXI kongressi poolt 1959. aastal. Seitsme aasta plaani põhiülesandeks on kõikide rahvamajandusharude edasiarendamine tootmisvahendite tootmise eelisarendamise baasil, meie maa potentsiaali märgatav tugevdamine, et tagada rahva elatustaseme lakkamatu tõus. Selle plaani täitmise tulemusena astutakse otsustav samm kommunismi materiaalse ja tehnilise baasi loomisel ning NSV Liidu majandusliku põhiülesande täitmisel. Kontrollarvud näevad ette, et tööstustoodang peab seitseaastaku jooksul suurenema umbes 80 protsenti, sealhulgas tootmisvahendite tootmine 85—88 protsenti ja tarbeesemete tootmine 62—65 protsenti. Teravilja kogusaak peab seitseaastaku lõpuks moodustama 10—11 miljardit puuda aastas. Tööviljakuse tõus tööstuses on kavandatud, arvestatuna ühe töötaja kohta, 45—50 protsendi ulatuses, kolhoosides peab tööviljakus seitseaastaku jooksul suurenema ligikaudu kahekordseks. Natsionaalne tulu peab seitseaastaku jooksul kasvama 62—65 protsenti, tööliste ja teenistujate reaaltulud keskmiselt 40 protsenti ning kolhoosnikute reaalsissetulekud samuti vähemalt 40 protsenti. Riikliku ja kooperatiivkaubanduse jaekäive peab suurenema umbes 62 protsenti (võrreldavates hindades).

Lisaks rahvamajanduse arendamise viie (seitsme) aasta plaanidele koostatakse NSV Liidu sotsialistliku majanduse planeerimisel ka üksikute tootmisharude ja kogu rahvamajanduse perspektiivplaane pikemateks perioodideks, mis hõlmavad 15—20 aastat.

NSV LIIDU RIIGIPANGA KASSAPLAAN — kõigi Riigipanga süsteemi lülide kassakäivete plaan, plaan sularaha sissetuleku ja väljamineku kohta Riigipanga kassades plaaniperioodi jooksul. Riigipanga kassaplaan koostatakse igaks kvartaliks ja igaks kuuks ning kinnitatakse valitsuse poolt. Kassaplaani koostamisel võetakse arvesse elanikkonna rahaliste tulude ja kulude bilanssi, jaekaubakäibe mahtu ja põllumajandustoodangu kokkuostu ulatust, palgafondi ja muid näitajaid, millest sõltub rahaliste laekumiste ja väljamaksete suurus. Riigipanga kassaplaan on tähtsaks raharingluse planeerimise vahendiks. Kassaplaani sissetulekupool sisaldab järgmisi kirjeid: laekumised kaubandusest, laekumised kõigilt transpordiliikidelt, laekumised maksude ja lõivudena, elanikkonna hoiused jne. Kõigi sissetulekukirjete hulgas on otsustav tähtsus kaubandusest saadavatel

sissetulekutel, mis moodustavad $^4/_5$ kõigist Riigipanga kassasse laekuvatest summadest. Riigipanga kassaplaani väljaminekupool iseloomustab sularaha väljaandmist Riigipanga kassast. Siia kuuluvad järgmised kirjed: sularaha väljaandmine palkadeks, pensionide maksmiseks, põllumajandussaaduste kokkuostmiseks, hoiuste väljamaksmine elanikkonnale jne. Peamiseks kulukirjeks on palgad ja muud taolised maksed elanikkonnale, mis moodustavad keskmiselt 90% kogu sularahast, mis antakse välja Riigipanga kassast. Kassaplaan peab raharingluse seaduse nõuete kohaselt ette nägema raha väljalaskmist ja ringlusest eemaldamist kooskõlas Riigipanga kassadesse (kogu maa ulatuses) raha laekumisega ja sealt väljaandmisega. Riigipanga kontroll kassaplaani täitmise üle võimaldab õigeaegselt avastada, kas ei ole rikutud neid proportsioone, mis on kindlaks määratud tootmise, jaotamise ja ringlemise riikliku plaaniga.

NSV LIIDU RIIGIPANGA KREDIIDIPLAAN — plaan, millega määratakse kindlaks väljaantavate laenude otstarve, suurus ja krediidiressursside saamise allikad. Koostatakse igaks kvartaliks rahvamajanduse nõukogude, ministeeriumide ja keskasutuste krediidinõudeavalduste alusel, teostades krediteerimise objektide hoolikat kontrolli. Valitsuse poolt kinnitatud krediidiplaan on operatiivse töö direktiiviks. Krediidiplaani sissetulekupoolel kajastatakse Riigipanka koonduvate ajutiselt vabade vahendite allikaid ja suurust, väljaminekupoolel aga esinevad kirjed, mis iseloomustavad krediitide (laenude) kasutamise otstarvet ja suurust. Krediidiressursside allikate hulka kuuluvad sotsialistlike ettevõtete ja majandusorganite, riigieelarve ja rahandusasutuste ning ühiskondlike organisatsioonide ajutiselt vabad vahendid, samuti aga ka kolhooside jooksvatel kontodel olevad vahendid. Seega leiavad krediidiplaanis kajastamist kõik sotsialistliku rahvamajanduse rahalised vahendid, mida pank võib kasutada ettevõtete vajaduste rahuldamiseks lühiajalise krediidi osas. Krediidiplaani väljaminekupoolel esinevad kirjed, mis näitavad krediidiressursside suurust ja nende suunamist harude ja krediidiliikide lõikes. Vastavalt NSV Liidu rahvamajanduse arendamisele kasvab krediidi vajadus. Krediidiplaani koostamisel lähtutakse riigiasutuste ja igasuguste majandusorganisatsioonide ning üksikute kodanike vabade rahaliste vahendite maksimaalsest kasutamisest, samuti aga ka isemajandamise tugevdamise ja kokkuhoiu suurendamise ülesandest, mis peab esiteks kaasa aitama täiendavate vabade rahaliste vahendite kujunemisele, teiseks aga vähendama majandusorganite krediidivajadust ja tagama kogu meie maa soodsa rahandusliku olukorra tervikuna.

NSV LIIDU RIIGIPANK — emissioonipank, peamine lühiajalise krediteerimise pank, meie maa ühtne arvelduskeskus ja kassa. Asutati Nõukogude valitsuse dekreediga 1921. aasta oktoobris. NSV Liidu Riigipank on operatsioonide mahu, koondatavate rahaliste vahendite hulga ja võrgu poolest maailma suurimaks pangaks (Riigipanga klientuur moodustas 1. jaanuaril 1952 üle 2 miljoni organisatsiooni ligemale 4,5 miljoni kontoga). Riigipank täidab järgmisi põhilisi funktsioone: 1) mobiliseerib sotsialistlike ettevõtete, organisatsioonide ja eelarveliste asutuste ajutiselt vabu rahalisi vahendeid; 2) teostab isemajandavate ettevõtete ja majandusorganisatsioonide lühiajalist krediteerimist; 3) teostab kogu NSV Liidu ühiskonnastatud majanduse arveldusi; 4) on sotsialistliku majanduse ühtne kassa; 5) täidab emissioonipanga funktsioone ja reguleerib raharinglust; 6) hoiab valuutaväärtusi ja teostab enamiku arveldustest välisriikidega. Riigipanga aparaadi põhilüliks on rajooniosakond, kes teeb ära kogu operatiivse töö. Riigipangal on juhtiv koht NSV Liidu krediidisüsteemis, ta teostab finantskontrolli tööstus- ja kaubandusettevõtete tegevuse üle, aitab kaasa isemajandamise ja rahandusliku distsipliini tugevdamisele. Kõik Riigipanga operatsioonid sooritatakse krediidiplaani alusel, mis omakorda on igati kooskõlas rahvamajandusplaaniga.

NSV LIIDU RIIKLIK PLAANIKOMITEE — NSV Liidu Ministrite Nõukogu Riiklik Plaanikomitee. Moodustati Rahvakomissaride Nõukogu dekreediga, millele kirjutas alla V. I. Lenin, 22. veebruaril 1921 kui Riiklik Üldine Plaanikomisjon. NSV Liidu Riiklik

Plaanikomitee on meie maa rahvamajanduse teaduslik plaani- ja majandusorgan. Koos sotsialistliku sektori tugevnemise ja arenemisega, uute tootmisharude tekkimisega, kaadri arvulise koosseisu ja kvalifikatsiooni tõusuga on laienenud ja süvenenud ka NSV Liidu Riikliku Plaanikomitee funktsioonid. Tunduvalt suurenes Riikliku Plaanikomitee tähtsus pärast üleminekut tööstuse ja ehitustegevuse juhtimise territoriaalsele printsiibile 1957. aastal. NSV Liidu Riiklik Plaanikomitee, Riiklik Teaduslik Majandusnõukogu ja vabariikide riiklikud plaanikomisjonid uurivad igakülgselt rahvamajanduse vajadusi ja koostavad rahvamajanduse arendamise jooksvaid ja perspektiivplaane, võttes sealjuures arvesse teaduse ja tehnika saavutusi. Riiklik Plaanikomitee peab tähtsamate rahvamajandusharude arendamisel teostama ühtset tsentraliseeritud poliitikat, tagama tootlike jõudude õiget paigutust ja kõigi rahvamajandusharude proportsionaalset arendamist, koostama rahvamajanduse materiaalse ja tehnilise varustamise plaane, kindlustama kontrolli teostamist tööstustoodangu hankeplaanide järjekindla täitmise üle. Vabariikide plaanikomisjonide poolt esitatud plaanide alusel töötab NSV Liidu Riiklik Plaanikomitee välja rahvamajanduse arendamise koondplaanid. Rahvamajanduse nõukogude poolt koostatud plaanide analüüsimisel on plaaniorganite kohuseks mitte lubada autarkia ja kohalike huvide eelistamise nähtusi, jälgida, et antud majanduspiirkonna huve ei seataks vastu üldriiklikele huvidele.

NSV LIIDU TÖÖLISKLASS — nõukogude ühiskonna juhtiv klass, kellele koos kogu rahvaga kuuluvad otsustava tähtsusega tootmisvahendid ja kes töötab riiklikes sotsialistlikes ettevõtetes, mis kujutavad endast ühiskonnastatud tootmise kõrgemat vormi; sotsialistliku riigi juhtiv jõud. Erinevalt kapitalistlike riikide p r o l e t a r i a a d i s t (vt.) pole sotsialistlike riikide töölisklassi tootmisvahenditest ilma jäetud, ta on klass, kes on tootmisvahendite peremees. Tuginedes kindlale liidule talurahvaga juhib töölisklass kommunistlikku ülesehitustööd. Sotsialistliku ühiskonna kõikidel majandusliku, poliitilise ja kultuurielu aladel kuulub juhtiv koht töölisklassile ja tema eesrindlikule väesalgale — Kommunistlikule Parteile. NLKP juhtimisel industrialiseeris töölisklass kogu maa majanduse ja oli põllumajanduse sotsialistliku rekonstrueerimise organiseerijaks. Sõjajärgsetel aastatel on NSV Liidu töölisklass olnud kõigis rahvamajandusharudes esineva tehnilise progressi, tööviljakuse tõstmise ja NSV Liidu majandusliku põhiülesande kiireima täitmise eest peetava üldrahvaliku sotsialistliku võistluse initsiaator. Tööliste loominguline initsiatiiv, tootmisnovaatorite, leidurite ja ratsionaliseerijate liikumine omandab üha suurema ulatuse. Nõukogude võimu aastatel on töölisklass tunduvalt kasvanud niihästi arvuliselt kui ka tootmisalase kvalifikatsiooni ja kultuuritaseme poolest. Koos tööviljakuse tõusuga kasvab aastast aastasse ka tööliste reaalpalk ja tõuseb nende materiaalse heaolu üldine tase. Nõukogude töölisklass ei tunne tööpuudust. 1957. aastal oli NSV Liidus 52,1 miljonit töölist ja teenistujat (1913. aastal 12,9 miljonit). Töölisklassi ridade täiendamise põhiliseks allikaks on linna- ja maanoorsugu. Iga aasta valmistab riiklike t ö ö j õ u r e s e r v i d e (vt.) süsteem ette sadu tuhandeid noori kvalifitseeritud töölisi. Üha enam täienevad töölisklassi read keskkooli lõpetanud noorte arvel.

NSV LIIDUS 1930.—1931. AASTAL LÄBIVIIDUD KREDIIDIREFORM — ettevõtete vastastikuse kommertskrediteerimise (kaupadega krediteerimise) asendamine otsese krediteerimisega NSV Liidu Riigipanga kaudu. Kuni 1930. aastani oli majandusorganisatsioonidel üksteisele kaubakrediidi andmise õigus; kaubakrediiti anti lahtiste kontode ja vekslite alusel saadava krediidi vormis. Veksleid võtsid diskonteerimiseks vastu pangad ja seetõttu oli raske kindlaks teha, missugune majandusorganisatsioon saadud vahendeid tegelikult kasutab. Sotsialistliku rahvamajanduse arenemine, erakapitali väljatõrjumine ja plaanimajanduse tugevnemine võimaldasid üle minna otsesele krediteerimisele pankade poolt ja sisse seada efektiivne kontroll ettevõtete tootmis- ja finantstegevuse üle. Niisugune krediidinduse organiseerimine nõudis pankade spetsialiseerimist, piiri tõmbamist lühiajalise ja pikaajalise krediidi vahele ning sellise korra loo-

mist, mille puhul iga ettevõte hoiab oma vabu vahendeid ja saab lühiajalist krediiti ainult ühes kindlas pangaosakonnas. Oli vaja piiritleda ettevõtte vajadusi, mida kaetakse omavahenditega ja mida laenatud vahenditega. Krediteerimissüsteemi. muutmine lõi eeldused finantskontrolli (vt.) tõhustamiseks ettevõtete töö üle ja isemajandamise tugevdamiseks. Krediidisüsteemi reformeerimise ja sealjuures esinenud moonutuste likvideerimise tulemusena muutus Riigipank ettevõtete lühiajalise krediteerimise keskuseks. Kapitaalmahutuste finantseerimiseks ja pikaajaliseks krediteerimiseks asutati eripangad. (Vt. Eripangad NSV Liidus.)

NÕUDMINE JA PAKKUMINE — elanikkonna maksevõimelise nõudmise ja pakkumise vahekord kas mingi ühe kauba osas või kaupade suhtes üldse. Nõudmine ja pakkumine mõjutavad alatasa teineteist. Et kaupade müügiprotsess kulgeks normaalselt, peab üldine ringluses olevate kaupade hulk olema kooskõlas maksevõimelise nõudmisega (vt.), samuti peab olema vastavus ka kaubamassi sortimendilise struktuuri ja tarbijaskonna poolt üksikute kaupade järele esitatava nõudmise vahel. Tootmisvahendite eraomanduse tingimustes kujuneb vahekord nõudmise ja pakkumise vahel välja stiihiliselt ning avaldab turuhindade kõikumise kaudu mõju tootmisvahendite ja töö jaotumisele eri rahvamajandusharude vahel. Maksevõimelise nõudmise mahajäämine tootmise kasvust on kapitalismile iseloomulikuks jooneks; selles avaldub kapitalismi põhivastuolu, mille tulemusena tekivad majanduskriisid. Sotsialistlikus ühiskonnas määratakse vahekord rahva maksevõimelise nõudmise ja kaupade pakkumise vahel kindlaks plaaniga. Maksevõimeline nõudmine kasvab pidevalt, olles siin tootmise edasiarendamise tähtsaimaks stiimuliks. Et sotsialistlikus ühiskonnas on tootmise eesmärgiks kogu ühiskonna järjest kasvavate materiaalsete ja kultuuriliste vajaduste rahuldamine, on vaja pidevalt uurida tarbijaskonna nõudmisi ja muuta kaupade plaanilist sortimenti vastavalt rahva vajaduste ja maitse muutumisele ning alandada kaupade omahinda ja hindu.

NÄHTAMATU EKSPORT — välisriikidele või nende kodanikele osutatud teenuste eest laekuvad summad. Tavaliselt kuuluvad nähtamatu ekspordi hulka tulud välisturistide teenindamisest, oma maa laevadega välismaa kaupade veost saadud tulud ning tulud mitmesuguste teenuste ja tööde eest, mida on osutatud või tehtud teistele riikidele, nagu näiteks tulud välismaa laevade remontimisest, välisriikide eraaktsiaseltside või riiklike organisatsioonide tellimisel koostatud mitmesuguste ettevõtete ehitusprojektide eest, mitmesuguste ettevõtete seadmete ehitamise või monteerimise juhtimise eest välismaal jne.

O

OBLIGATSIOONID — väärtpaberid, mida riik või ettevõtted annavad välja võlakohustustena; tõend laenu andmise kohta, mis annab selle omanikule õiguse kindla tulu saamiseks. Riiklike obligatsioonide järgi saada olev tulu makstakse mõnikord välja võitude loosimise teel. Obligatsioonid kuuluvad väljaostmisele vastavalt laenu tingimustele. Kapitalistlikud aktsiaseltsid annavad välja obligatsioone oma kapitalide suurendamiseks, kusjuures obligatsioonide valdajad saavad varem kindlaksmääratud protsenti ja neil puudub õigus osavõtmiseks aktsiaseltsi ettevõtete juhtimisest (aktsiate valdajatel see õigus on). Kodanlikud riigid realiseerivad riigilaenu obligatsioone, et katta riigieelarve defitsiiti, mis tavaliselt tekib suurte sõjaliste kulutuste tõttu. Kapitalistlike ettevõtete poolt väljaantud obligatsioonide protsente makstakse nende ettevõtete kasumitest. Riigilaenu obligatsioonide protsentide allikaks on maksud.

NSV Liidus kuulub laenuobligatsioonide väljalaskmise ainuõigus sotsialistlikule riigile. Obligatsioonide valdajateks on töötajad, kes ostavad neid riigilt vabatahtlikult. Nõukogude riik maksab obligatsioonide hinna nende valdajatele välja tavaliselt võitudena. Võitude ja protsentide väljamaksmise allikaks on sotsialistliku ühiskonna puhastulu.

OBROK — feodaalrendi liik, pärisorjade lisatöö omastamine feodaali poolt raha või produktide näol. Feodalismi varasemal arenguastmel võeti obrokit natuuras. Kaubalis-rahaliste suhete arenedes asendus natuuras võetav obrok rahalise obrokiga. Obroki suuruse määramisel arvestasid feodaalid mitte ainult põllumajandusest saadavaid tulusid, vaid ka tulusid, mis talupojad said kauplemisest ja käsitööst. Obrok lasus talurahva õlgadel raske koormana, ta neelas talundite sissetulekutest suure osa. Sel teel omastas feodaal ka osa talupoja vajalikust tööst. Hiljem hakati Venemaal sõnaga «obrok» nimetama riigimaksu, mis seati sisse talupoegadel lasuvate mitmesuguste riiklike kohustuste asemele.

OKSJON — vara avalik müümine enampakkumisel, kus vara läheb kõige kõrgemat hinda pakkunud isiku omandusse. Oksjon võib olla vabatahtlik — vara omaniku initsiatiivil korraldatav oksjon — ja sunniviisiline, mida rakendatakse sel juhul, kui vara omanik on jäänud pankrotti, pole tasunud võlga jne. Sunniviisilise oksjoni korraldajateks on ametiisikud, näiteks kohtutäiturid. Sunniviisilist oksjonit võivad korraldada ka riiklikud asutused, nagu näiteks: pandimajad — väljaostmata panditud asjade müümiseks, tollimajad — salakaupade või konfiskeeritud kaupade realiseerimiseks.

OMAKÄIBEVAHENDID — vahendid, mis sotsialistlik riik on andnud ettevõtetele ja majandusorganisatsioonidele alatiseks kasutamiseks, et nad saaksid endale soetada niisugusel hulgal materiaalsete väärtuste varusid, mis on vajalik häireteta tootmiseks ja toodangu realiseerimiseks. Omakäibevahendite plaanilist summat nimetatakse normatiiviks. Nimetus «omakäibevahendid» on tinglik, sest kõik riiklike ettevõtete ja majandusorganisatsioonide vahendid kuuluvad kogu rahvale; seda nimetust kasutatakse selleks, et eraldada alatiselt ettevõtte käsutuses olevaid käibevahendeid ettevõtte laenatud vahenditest, mis kuuluvad tagastamisele. Riiklike ettevõtete omakäibevahendite moodustamise allikaks on kasum ja riigieelarvest saadavad assigneeringud. Ettevõtete ja majandusorganisatsioonide

juhtkond kannab vastutust ettevõtete varustatuse eest omakäibevahenditega, samuti aga ka nende säilitamise ning efektiivse ja sihipärase kasutamise eest.

OMAKÄIBEVAHENDITE NORMATIIV — rahasumma, mis eraldatakse ettevõtetele ja majandusorganisatsioonidele häireteta tootmis-, varustus- ja turustustegevuseks ning tootmisprogrammi täitmiseks vajalike materiaalsete väärtuste varude loomiseks. Ettevõtte omakäibevahendite normatiivid kehtestatakse riikliku plaaniga. Aasta üksikutel perioodidel tekkiv ülenormatiivne vahendite vajadus kaetakse Riigipanga krediidiga, s. o. laenatud vahendite arvel. Panga poolt teostatava rahanduslikku kontrolli tugevdamise eesmärgil kehtestatakse mõningatel üksikjuhtudel süsteem, mille puhul ka osa minimaalselt vajalikest vahenditest antakse ettevõttele Riigipanga krediidi näol. Ettevõtte omakäibevahendite normatiivide suurus sõltub otseselt tootmise (kaubakäibe) mahust ja vahendite käibevältest (varunormist päevades). Tootmise (tööde, kaubakäibe) mahu suurenemine toob endaga kaasa kaupade ja muude materiaalsete väärtuste varude suurenemise, see aga omakorda — täiendavate käibevahendite vajaduse. Käibevahendite käibe kiirenemise tõttu suurenevad käibevahendite normatiivid siiski aeglasemalt kui tootmise maht. Seoses iga-aastase tootmise mahu kasvuga leiab ettenähtav riiklike ettevõtete ja majandusorganisatsioonide omakäibevahendite normatiivide suurenemine kõigepealt katmist ettevõtete endi ressursside arvel ja alles viimaste ebapiisavuse korral eelarveliste assigneeringutega. Ettevõtete endi ressursside osatähtsus omakäibevahendite normatiivi juurdekasvu katteallikates on suurenenud NSV Liidu rahvamajanduses tervikuna 37,4 protsendilt 1948. aastal 58,8 protsendini 1950. ja 67,8 protsendini 1956. aastal.

OMAKÄIBEVAHENDITE NORMEERIMINE — näitajate väljatöötamine, millega määratakse kindlaks ettevõtte või majandusorganisatsiooni tootmisprogrammi täitmiseks ja toodangu realiseerimiseks vajalike omakäibevahendite summa suurus. Omakäibevahendite normatiivid tuleb välja töötada sellise arvestusega, et ei tekiks tooraine, materjalide, pooltoodete ja valmistoodete liigseid (ülenormatiivseid) varusid ega ka käibevahendite nappust ettevõtte rütmilise ja häireteta töö tagamisel. Omakäibevahendite vajaduse kindlaksmääramisel lähtutakse vastavatest tooraine, materjalide, kaupade, rahaliste vahendite jms. varude normidest, milliseid väljendatakse päevades või mingisugustes teistes ühikutes (näiteks protsentides käibe mahust jne.), ja tootmisprogrammist (vedude, tööde, kaubakäibe plaanist). Omakäibevahendite normeerimisel on majanduslikul tegevuse üksikutel aladel (tööstus, ehitustegevus, varustustegevus jne.) teatud iseärasusi. Tööstusettevõtetes näiteks arvutatakse varunormide ja tootmiskulude alusel omakäibevahendite normatiivid välja eraldi tooraine ja põhimaterjalide, abimaterjalide, kütuse, taara, väheväärtuslike ja kiiresti kuluvate esemete, jooksvaks remondiks vajalike tagavaraosade, lõpetamata toodangu, tulevaste perioodide kulude ja laos oleva valmistoodangu kohta. Töövõtu korras ehitus- ja montaažtöid tegevatele organisatsioonidele määratakse omakäibevahendite normatiivid kindlaks, lähtudes varunormidest, milliseid väljendatakse protsentides tööde mahust. Varustus- ja turustusorganisatsioonides arvutatakse kaubavarude katmiseks vajalik omakäibevahendite summa välja, lähtudes laokäibest, varunormidest päevades (käibevältest) ja kaupade eest tasumisel kehtivast omakäibevahendite osavõtumäärast. Analoogiliselt normeeritakse kaubavarude katteks vajalikke käibevahendeid ka jaekaubanduses.

OMAHIND — toote ühiskondlikud tootmiskulud rahalises väljenduses, millest on maha arvatud see osa, mille arvel kujuneb puhastulu. Nõukogude tööstuses koosneb omahind järgmistest põhielementidest: tooraine, põhi- ja abimaterjalide, kütuse ja elektrienergia kulud, põhivahendite amortisatsioon ja palk. NSV Liidu isemajandavate ettevõtete praktikas arvatakse toodangu omahinda lisaks tootmisvahendite kuludele ja palgale veel mõned muud rahalised kulud (eraldised sotsiaalkindlustuseks, krediidiprotsendid, halduskulud jne.), mis majandusteaduslikust seisukohast võttes kujutavad endast üht osa lisaprodukti väärtusest. Üksikute ele-

mentide osatähtsus omahinna struktuuris sõltub tootmisharu spetsiifilistest tingimustest ja iseärasustest. Valdava osa tööstustoodangu omahinnast moodustavad tooraine ja põhimaterjalide kulud ning palk. Omahind arvutatakse tehase (vabriku) omahinnana (vt.) ja täieliku omahinnana. Toodangu omahind on tema üldväärtusest erinev majanduslik kategooria, sest iga sotsialistlik ettevõte peab selleks, et häireteta jätkata tootmist, omahinna piirides asendama kõik kulutatud ressursid. Omahind erineb kardinaalselt kapitalistlikest tootmiskuludest, mis kujutavad endast kulutatud püsiv- ja muutuvkapitali summat. Omahind seevastu on sotsialistlikus majanduses toodangu tootmiseks ja realiseerimiseks kulutatud vahendite summa. Omahinna alandamine kujutab endast ühiskonna huvides toimuva ühiskondliku töö säästmise tähtsamat näitajat ja on ühiskondliku tootmise laiendamise tähtsaks allikaks.

OMAHINNA INDEKS — suhtarv, mis näitab, kui palju on aruandeperioodi toodangu (või tööde) omahind muutunud, võrreldes baasperioodiga (tavaliselt võrreldes eelmise aasta keskmise tegeliku omahinnaga). Mingi ühe toote omahinna indeks leitakse sel teel, et selle toote aruandeperioodi omahind jagatakse sama toote baasperioodi omahinnaga. Tööstusettevõtete ja ka kogu NSV Liidu tööstuse toodangu omahinna indeks arvutatakse sel teel, et jooksval perioodil väljalastud toodangu maksumus tegelikus omahinnas jagatakse sama toodangu maksumusega baasperioodi omahinnas. Nimetatud maksumuste jagatis annab omahinna indeksi, nende vahe aga toodangu omahinna alandamisest saadud kokkuhoiu summa.

OMANDUS — teatud ajalooliselt väljakujunenud materiaalsete hüvede omastamise vorm. Vastupidiselt kodanlikele õpetlastele, kes omandussuhetes näevad inimeste suhteid asjadega, käsitleb marksism omandust kui suhteid inimeste, klasside vahel, mis avalduvad viimaste suhetes asjadega. Ühiskonna kõigil arengustaadiumidel etendab otsustavat osa tööriistade ja tootmisvahendite omastamise vorm, sest sellest sõltuvad kõik ühiskondlikud suhted. Omandivorm iseloomustab kõige olulisemat, põhilist joont antud ajalooliselt kujunenud ühiskonna tootmissuhetes (vt.). Samuti nagu ühiskonna majanduslik struktuur, muutuvad ka omandussuhted ühiskonna tootlike jõudude (vt.) arenemise mõjul. Igale tootmisviisile (vt.) on iseloomulik mitte ainult tootlike jõudude teatud arengutase, vaid ka teatud omandivorm. Ürgkogukondliku korra eksisteerimisel olid tootmisvahendid ja tööproduktid ühiskondlikuks omandiks. Eraomandit tollal veel ei eksisteerinud. Viimane tekib ürgkogukondliku korra lagunemise ja orjanduslikul tootmisviisil (vt.) kujunemise ajajärgul. Eraomanduse tekkimise tulemusena algas inimese ekspluateerimine inimese poolt ja ühiskond lõhestus klassideks. Orjanduse ja feodalismi tingimustes on eraomandus ühiskondlike suhete aluseks. Kõige kõrgema arengutaseme saavutas eraomandus kapitalistlikus ühiskonnas. Eraomandus on vastuolus tootlike jõudude kaasaegse arengutasemega, mis teeb tema asendamise sotsialistliku omandusega vältimatuks. See saavutatakse sotsialistliku revolutsiooniga ja proletariaadi diktatuuri kehtestamisega. Sotsialistlikus ühiskonnas valitseb tootmisvahendite ühiskondlik omandus kahes vormis: üldrahvaliku, riikliku sotsialistliku omanduse (vt.) ja kooperatiiv-kolhoosliku omanduse (vt.) näol; on olemas ka isiklik omand. Kommunismi teine faas eeldab tootmisvahendite ühiskondliku omanduse ühtse vormi — kommunistliku omanduse loomist.

ORGANISATSIOONILISTE JA TEHNILISTE ABINÕUDE PLAAN — abinõude süsteem, mille rakendamise eesmärgiks on tootmise organisatsiooni, toodete valmistamise tehnoloogia ja toodete konstruktsiooni täiustamine, töö organiseerimise ja töö tasustamise parandamine, ettevõtte põhi- ja käibevahendite täielikum ja otstarbekam kasutamine. See on ettevõtte tööliste, inseneride, tehnikute ja teenistujate loomingulise initsiatiivi tulemusena tootmises avastatud sisemiste reservide kasutuselevõtmise kompleksplaan. Organisatsiooniliste ja tehniliste abinõude plaan on ettevõtte tehnika-, tootmis- ja finantsplaani tähtsamaid osi. Sellesse plaani võetud abinõude rakendamine võimaldab suurendada toodangu väljalaset ja parandada toodangu kvaliteeti,

tõsta tööviljakust ja alandada toodangu omahinda, millega omakorda kaasneb ettevõtte rentaabluse tõus. Organisatsiooniliste ja tehniliste abinõude plaani koostamisel lähtutakse varem kindlaksmääratud eesmärkidest. Selleks määratakse eelnevalt kindlaks, missugustes peamistes suundades peab iga tsehh või tootmisjaoskond välja töötama ettevõtte (tsehhi, jaoskonna) jaoks kõige aktuaalsemaid abinõusid ja missugune on nende abinõude orienteeruv efektiivsus (naturaalses ja rahalises väljenduses, töötundides), mis neil tuleb välja töötada ja ellu rakendada. Sellisteks peamisteks suundadeks võivad näiteks olla: abinõude väljatöötamine nn. «kitsaskohtade» (mis ei lase tootmisvõimsusi kompleksselt ja täies ulatuses kasutada) likvideerimiseks seadmete ja instrumentide moderniseerimise ning tootmise tehnoloogia ja toodete konstruktsiooni täiustamise teel; abinõude väljatöötamine praagi, kadude ja tööseisakute täielikuks või osaliseks likvideerimiseks; abinõude väljatöötamine materjalide, instrumentide, kütuse ja elektrienergia säästmiseks; abinõude väljatöötamine kompleksse mehhaniseerimise ja automatiseerimise ning kiirtöötlemismeetodite juurutamiseks, käsitsitöö ja abiaja osatähtsuse vähendamiseks jne. See võimaldab keskendada novaatorite, leidurite ja tootmise ratsionaliseerijate tähelepanu kõige tähtsamate küsimuste lahendamisele. Organisatsiooniliste ja tehniliste abinõude plaani võetakse kõik heaks kiidetud, tehnilises ja majanduslikus suhtes efektiivseteks tunnistatud abinõud, mis tulevad plaaniaastal ellu rakendada. Nendeks abinõudeks võivad olla: a) direktiivsed, s. o. kõrgemalseisva majandusorganisatsiooni (rahvamajanduse nõukogu, trusti) poolt ettenähtud abinõud; b) tööliste, inseneride, tehnikute ja teenistujate algatusel vastuvõetud (sealhulgas ka leiutusbüroode kaudu vormistatud) abinõud; c) ettevõtte (tsehhide, jaoskondade) administratsiooni algatusel nende tavalise töö korras teostatavad abinõud; d) teiste ettevõtetega kogemuste vahetamise ning kodu- ja välismaa praktiliste kogemuste kasutamise korras teostatavad abinõud. Ettevõtte (tsehhi) organisatsiooniliste ja tehniliste abinõude plaan koostatakse kindla vormi kohaselt, näidates ära: abinõude sisu, rakendamise tähtaja ja koha, täitmise eest vastutavad isikud, abinõu ellurakendamise kulud ja nende katmise allikad; kokkuhoiu, mis saavutatakse abinõu rakendamise tagajärjel. Abinõu majanduslik hinne antakse järgmiste näitajate abil: «tinglik kokkuhoid aastas», s. o. kokkuhoid, mida võib saada 12 kuu jooksul abinõu rakendamise momendist arvates, ja «kokkuhoid aasta lõpuni», s. o. kokkuhoid abinõu rakendamise momendist kuni aasta lõpuni. Seda kokkuhoidu võetakse arvesse ka tootmiskulude eelarve koostamisel ja toodangu omahinna kalkuleerimisel. Organisatsiooniliste ja tehniliste abinõude rakendamisega seotud kulud tehakse kapitaalmahutuste arvel (kui ettevõtte põhifondide väärtus suureneb) ja toodangu omahinna arvel. Viimasel juhul kaetakse need tavaliselt mitte rohkem kui kahe aasta jooksul või isegi enne abinõu rakendamise aasta lõppu. Organisatsiooniliste ja tehniliste abinõude rakendamisest saadava kokkuhoiu kõrvutamine nende abinõude rakendamise kuludega võimaldab kindlaks teha nende abinõude majanduslikku efektiivsust — niihästi rahalise kokkuhoiuna kui ka ettevõtte ja kogu rahvamajanduse seisukohalt positiivsete tulemustena (omahinna alanemine, töökulu vähenemine, toodangu kvaliteedi tõus, töötingimuste ja ohutustehnika paranemine jne.). Väga tähtis on, et kõik ettevõtte töötajad oleksid otseselt materiaalselt huvitatud uute organisatsiooniliste ja tehniliste abinõude väljatöötamisest ja juurutamisest. Sellele aitab kaasa preemiatesuuruse õige kindlakstegemine (olenevalt abinõude efektiivsusest) ja nende õigeaegne väljamaksmine.

«ORGANISEERITUD KAPITALISM» — ebateaduslik kodanlik teooria, mis väidab, et kapitalistlikud monopolid olevat võimelised kõrvaldama konkurentsi, tootmise anarhiat ja majanduskriise. Selle teooriaga tuli XIX sajandi lõpul välja revisionist Bernstein. Seda teooriat propageerisid Kautsky ja Hilferding. «Organiseeritud kapitalismi» teooria levis laialt pärast Esimest maailmasõda. Sel perioodil kujunes see teooria II Internatsionaali ametlikuks teooriaks ja oli tihedas seoses «klassirahu» propageerimisega. «Organiseeritud kapitalismi» teooria

mitmesuguseid variante propageeritakse selleks, et varjata kapitalismi paiseid, kaitsta roiskuvat kapitalistlikku korda õiglase kriitika eest ja juhtida töörahvas kõrvale kapitalismi alustugede vastu suunatud revolutsioonilisest võitlusest. Kaasaegse kapitalismi tingimustes propageerivad kodanlikud majandusteadlased «organiseeritud kapitalismi» teooriat «planeeritava kapitalismi», «rahvakapitalismi» ja «reguleeritava kapitalismi» nime all. Peamiseks majandust reguleerivaks jõuks olevat kodanlik riik. Nende teooriate levitajateks tänapäeval on Keynesi järglased, mitmesugused kodanlikud majandusteadlased ja parempoolsed sotsialistid. Tegelikult aga ei saa monopolid ega ka kodanlik riik, kes on nende tööriistaks, tootmise anarhiat ja majanduskriise kõrvaldada, sest viimaste aluseks on kapitalistlik eraomandus ning vastuolud tootmise ühiskondliku iseloomu ja erakapitalistliku omastamisvormi vahel. Monopolide tekkimine ja arenemine ei kõrvalda, vaid, vastupidi, teravdab neid vastuolusid. Kapitalismi majanduslik areng, seda vapustavad kriisid ja kõikide kapitalismi vastuolude teravnemine tõestavad selgesti kõnealuse teooria ebaõigsust.

ORGANISEERITUD TURG NSV LIIDUS — riikliku ja kooperatiivse kaubandusvõrgu kaudu plaaniliste hindade alusel plaanipäraselt organiseeritud kaubandus. Organiseeritud turg hõlmab hulgi- ja jaekäivet, samuti aga ka põllumajandussaaduste kokkuostu kolhoosidelt ja kolhoosnikutelt riiklike ja kooperatiivsete organisatsioonide poolt. Kaubandusse suunatava kaubamassi maht ja struktuur, kõikide kaupade hinnad ning kaupade hulga vastavus elanikkonna rahalistele sissetulekutele määratakse kindlaks planeerimise teel. Organiseeritud turul on NSV Liidu kaubakäibes valitsev seisund (1958. aastal — 94,3% kogu kaubakäibest) ja Nõukogude riik arendab teda kooskõlas sotsialismi majandusseaduste nõuetega.

ORJANDUSLIK TOOTMISVIIS — materiaalsete hüvede tootmise viis, mille puhul orjapidaja omanduses on niihästi tootmisvahendid kui ka tootja — ori. Orjus on esimene ja kõige jämedam inimese ekspluateerimise vorm. Ori kuulus täielikult oma isandale ning orjapidaja võis oma suva järgi otsustada mitte ainult tema töö, vaid ka elu üle. Orjade tööl oli avalikult sunniiseloom. Kõrgeima arengutaseme saavutas orjanduslik tootmisviis vanas Roomas. Orjandus tekkis ürgkogukondliku korra lagunemise, tööviljakuse tõusu, eraomanduse ja *lisaprodukti* (vt.) tekkimise tagajärjel. Orjade tööd rakendati laialdaselt orjanduslikes mõisates (latifundiumides) ja käsitööndustuslikus tootmises. Orjade hankimise tähtsaimaks allikaks olid sõjad. Orjade ridu täiendasid ka laostuvad käsitöölised ja talupidajad. Ühiskonna lõhenemine antagonistlikeks klassideks — orjapidajateks ja orjadeks — tõi endaga kaasa riigi tekkimise, et allutada ühiskonna ekspluateeritavat enamust ekspluateerivale vähemusele. Majandus oli orjanduse tingimustes oma põhiolemuselt naturaalne, ent käsitöö eraldumine iseseisvaks tööndusalaks ja vahetuse laienemine tähistasid juba kaubatootmise, rahamajanduse, kaupmeeste ja liigkasuvõtjate tekkimist. Linna ja maa, samuti ka vaimse ja füüsilise töö vastandlikkus on orjandusliku tootmisviisi sünnitisteks. Orjatööle tuginevas antiikmaailmas arenesid tunduvalt edasi majandus ja kultuur. Kuid orjanduslik kord ei loonud tingimusi tehnika ja tootmise edasiseks tõsiseks arenguks. Orja tööviljakus oli äärmiselt madal, sest ta polnud üldse huvitatud oma töötulemustest. Füüsilist tööd peeti häbiväärseks tegevuseks. Valitsev klass tegeles ainult lisaprodukti parasiitliku tarbimisega, teadmata, mida oma tohutute rikkustega peale hakata. Ühiskonna peamised tootlikud jõud (orjad ja vabad väiketootjad) ruineerusid süsteemikindlalt. Orjanduslikud suhted ei vastanud enam kasvanud tootlikele jõududele. See määraski orjandusliku tootmisviisi hukkumisele. Kogu orjandusliku ühiskonna ajalugu on tulvil antiikmaailma rõhutud rahvahulkade ja eeskätt orjade ägedat võitlust oma rõhujate vastu. Orjade ülestõusud põimusid läbi ekspluateeritavate väiketalupoegade võitlusega suurorjapidajate vastu. Äge klassivõitlus õõnestas orjanduslikku korda ja kiirendas tema hukkumist. Orjanduslik tootmisviis asendus *feodaalse tootmisviisiga* (vt.).

«OSAVÕTUSÜSTEEM» — seisneb selles, et suurkapitalist või kapitalistide koondis, omades aktsiaseltsi (vt.) aktsiate kontrollpakki, kasutab selle seltsi kapitali teiste aktsiaseltside (nn. «tütarühingute») aktsiate kontrollpaki ülesostmiseks. Kasutades «tütarettevõtete» aktsiakapitale, ostavad monopolid üles uue aktsiaseltside rühma aktsiad, muutes nad «tütarühingu tütarühinguteks» jne. Omades «keskaktsiaseltsi» («emaühingu») kapitalist ainult osa, võivad monopolistid «tütarühingute» ja viimaste «tütarühingute» kaudu kontrollida kapitali, mille suurus ületab 10—20 korda nende isikliku kapitali. Nii aitab «osavõtusüsteem» monopolistide võimu tohutult suurendada. Ta võimaldab «tütarühingute» ja «tütretütarühingute» kapitali abil sooritada igasuguseid mahhinatsioone ja nöörida väiksemaid aktsionäre, sest seaduse järgi ei vastuta «emaühing» «tütarühingute» eest, keda loetakse iseseisvateks ja sõltumatuteks ettevõteteks. «Osavõtusüsteemi» rakendamise tulemusena kontrollivad Ameerika Ühendriikides 66 miljardäride korporatsiooni 75 protsenti kõikide aktsiaseltside aktivatest, kellede arv ületab 660 000.

OSTUJÕUD — 1) raha ostujõud on kaupade hulk, mida teatud rahaühiku eest saab osta, samuti ka teenuste hulk, mille eest selle rahaühikuga võidakse tasuda. Raha ostujõud raha väärtust otseselt ei väljenda, sest raha ostujõud sõltub raha väärtuse ja kaupade väärtuse vahekorrast. Raha ostujõus kajastub ka kaubahindade kõikumine, mis ei sõltu rahast. Kodanlikud teooriad samastavad raha ostujõudu tema väärtusega; 2) elanikkonna ostujõud (ostuvõime) on rahasumma, mille võib kulutada kaupade ostuks (vt. Maksevõimeline nõudmine).

OTSESED MAKSUD — maksumaksja arvestatavalt tulult või temale kuuluva vara väärtuselt võetavad maksud (tulumaks, maamaks, tööndusmaks jne.). Kapitalistlike riikide rahanduspoliitikas esineb mitmesuguseid otsese maksustamise süsteeme: proportsionaalne (ehk võrdeline), progressiivne ja regressiivne maksustamine. Proportsionaalse süsteemi puhul võetakse maksu määrade alusel, mille suurus ei sõltu tulu suurusest. Progressiivse maksustamise puhul tõusevad tulu suurenedes ka maksumäärad. Regressiivse süsteemi puhul väheneb maksumäär sedamööda, kuidas suureneb tulu. Formaalselt maksavad kapitalistlikus ühiskonnas makse kõik klassid ja rahvastikurühmad. Ent monopolistlik kodanlus veeretab maksud mitmesuguste abinõudega töötavate rahvahulkade õlgadele. Kapitalistlike ettevõtete töö kohta võltsitud bilansside ja aruannete koostamine võimaldab suurmonopolistidel varjata oma tulude tõelist suurust ja suures osas hoiduda neil õigupoolest maksta tulevate maksude tasumisest. Kapitalistlikus ühiskonnas lähevad otsesed maksud kodanliku riigiaparaadi ülalpidamiseks, majanduse militariseerimiseks, monopolide subsideerimiseks. Tegelikult on kaudsed maksud üheks töötava rahva ekspluateerimise vormiks.

Sotsialistlikes riikides rahvalt võetavad otsesed maksud erinevad põhimõtteliselt kapitalistliku ühiskonna otsestest maksudest. Nad kujutavad endast rahvastiku isiklikest tuludest ühe osa kohustuslikku üleandmist riigieelarvesse kogu ühiskonna huvides. Maksusummasid kasutatakse üldrahvalikeks vajadusteks. Töötava rahva tuludest moodustavad nad äärmiselt tühise osa. NSV Liidus ületavad assigneeringud sotsiaalseteks ja kultuurilisteks üritusteks (haridusele, tervishoiule, pensionideks, stipendiumideks ja muudeks väljamakseteks elanikkonnale) rahvalt otseste maksudena laekuva rahasumma mitmekordselt. Alates 1960. aastast vähendatakse järk-järgult elanikkonnalt võetavaid otseseid maksusid ning lõpetatakse nende võtmine täielikult 1965. aastal.

OWEN, ROBERT (1771—1858) — suur inglise utopistlik sotsialist. Esialgu esines Owen kodanliku reformaatori ja filantroobina, hiljem aga (umbes 1820. aastast alates) jõudis ta veendumusele, et ühiskond on vaja kollektiivse töö ja ühiskondliku omanduse alusel radikaalselt ümber korraldada. Owen kritiseeris kapitalismi, kirjeldades seda kui ebaratsionaalset ühiskondlikku süsteemi. Viletsuste peapõhjusteks pidas Owen eraomandit, religiooni ja kodanlikku perekonnavormi. Kapitalistlikule korrale seadis Owen vastu «ratsionaalse» ühiskonna, mida ta kujutas ette väikeste, ise end valitsevate

sotsialistlike kogukondade vaba föderatsioonina. Nendes kogukondades ei tohtinud Oweni arvates olla kohta eraomandil. Tööd tuleb kogukonnas tema üksikute liikmete vahel jaotada vastavalt nende võimetele ja kogukonna huvidele, tooteid aga tuleb jaotada vastavalt vajadustele. Owen püüdis oma ideid praktikas rakendada. Ta organiseeris Ameerika Ühendriikides katsekolooniaid ettevõtete kollektiivse valdamise põhimõttel. Pärast ebaõnnestumist Ameerika Ühendriikides propageeris Owen vahetusturgusid, kus vahetus toimuks väiketootjate vahel ilma rahata, spetsiaalsete kviitungite («tööraha») vahendusel. Kviitungitele pidi märgitama tootе valmistamiseks kulutatud aeg tundides. Kuid kaupade väärtuste väljendamine töötundides ei ole kaubatootmise tingimustes võimalik. Sotsialismile ülemineku abinõuna soovitas Owen tootmisettevõtete organiseerimist kooperatiivide põhimõttel. Kõik tulevase sotsialistliku ühiskonna projektid ja nende elluviimise katsed, mis Owen ette võttis, tuginesid utoopilistele unistustele «kaasaegse ühiskonna rahulikust ümberkujundamisest sotsialismi abil, arvestamata sellist põhilist küsimust nagu seda on klassivõitlus, nagu seda on poliitilise võimu vallutamine tööliskласsi poolt, nagu seda on ekspluataatorite klassi võimu kukutamine» (V. I. Lenin, Teosed, 33. kd., lk. 433). Seepärast lõppesid kõik Oweni katsetused tema väljapaistvale energiale ja organiseerijatalendile vaatamata ebaõnnestumisega. Owen oli klassivõitluse ja revolutsioonilise liikumise vastane. Ta pani kõik lootused hariduse levitamisele ja kasvatuslikele abinõudele. Oma ideede realiseerimiseks pöördus ta tihti abipalvetega reaktsiooniliste tegelaste, nagu näiteks Metternichi, Nikolai I jt. poole. Owen etendas tähtsat osa esimeste vabrikuseaduste elluviimisel Inglismaal. Ta avaldas mõju ametiühingu- ja eriti ühistegevusliikumise arengule Inglismaal. Owen on ainus suurtest utopistidest, kes tegi katset, ehkki ebaõigele utoopilisele teooriale tuginevat katset, tööliste endi kaasatõmbamiseks ühiskonna sotsialistlikule ümberkujundamisele.

P

PALGAFOND NSV LIIDUS — ettevõttes, rahvamajandusharus või kogu rahvamajanduses töötavate tööliste ja teenistujate üldine palgasumma, mille sotsialistlik riik määrab plaaniga kindlaks vastavaks perioodiks (aasta, kvartal, kuu jne.). Palgafond sisaldab järgmisi töötasu liike: a) tükihinnete ja tariifimäärade alusel arvutatud iga liiki tüki- ja ajapalk ning ametipalgad (kaasa arvatud mitmesugused juurdemaksed); b) preemiad (välja arvatud erifondidest makstavad preemiad); c) tasu tööseisakute eest; d) korraliste puhkuste tasu; e) vanusetasu; f) tasuta osutatavate kommunaalteenuste ja naturaalsete tasude maksumus; g) muud töötasu liigid. Palgafond määratakse kindlaks summana, mis tuleb arvutuste kohaselt tööliste le ja teenistujatele välja maksta, eraldamata sellest maksusid ja muid mahaarvamisi. Palgafondi ei kuulu väljamakstavad sotsiaalkindlustussummad, pensionid, kolimisrahad ja päevarahad lähetusel oldud aja eest. Palgafondi planeeritakse ja analüüsitakse personali kategooriate järgi: töölised, teenistujad, insenerid ja tehnikud jne. Tööliste palga osas tehakse vahet tunni-, päeva- ja kuupalgafondi vahel. Tunnipalgafond on tegelikult töötatud tundide eest väljamakstav summa; päevapalgafondiks on tunnipalgafond pluss mitmesugused juurdemaksed (näiteks ületundide eest, imikuid toitvatele emadele jms.); kuupalgafond hõlmab päevapalgafondi ja mitmesuguseid juurdemakseid (vanusetasu, lisatasu töötamise eest kaugetes piirkondades, puhkusetasu jne.). Ettevõtte töö tulemuste analüüsimisel korrigeeritakse plaanilist palgafondi vastavalt tootmisprogrammi täitmise astmele.

PALK KAPITALISMI TINGIMUSTES — tööjõu väärtuse rahaline väljendus ehk tööjõu hind. Palga niisuguse olemuse kapitalismi tingimustes avastas esmakordselt majandusteaduse ajaloos Marx. Tööjõud on kapitalistlikus ühiskonnas kaup, teda müüakse ja ostetakse. Tööjõu väärtuse määrab ära tema taastootmiseks vajalike elatusvahendite väärtus. Kapitalistliku ühiskonna pealispinnal esineb tööjõu väärtus muundunud vormis, töö eest makstava tasu kujul, väliselt esineb palk töö hinnana, mis varjab tööpäeva jagunemist vajalikuks tööajaks ja lisatööajaks. Seetõttu näib, nagu saaks tööline kogu töö eest tasu. Kodanlikud majandusteadlased toetavad teadlikult seda näilisust, sest see maskeerib kapitalistliku ekspluateerimise olemust. Tegelikult aga palkab kapitalist töölise vaid selleks, et saada kasumit tööliste tasuta tööga loodud lisaväärtuse tasuta omastamise arvel; see lisaväärtus aga kujutab endast vahet palgatöölise poolt loodud uue väärtuse ja tööjõu väärtuse vahel. Mitmesugused kapitalismi tingimustes rakendatavad palgavormid, eriti aga kaasaegsed higi väljapressimise süsteemid aitavad kaasa kapitalistide kasumi suurendamisele palgatööliste ekspluateerimise tugevdamise arvel. Tööjõu müümise tingimused, millised määratakse kapitalistliku tootmise üldise tendentsiga, tingivad töö intensiivsuse kasvule vaatamata palga keskmise taseme langemise. Tavaliselt on palk tööjõu väärtusest palju madalam. Proletariaadi klassivõitlus oma elatustaseme tõstmise eest võimaldab proletariaadil saavutada üksikutel etappidel palga mõnesugust tõusu, see tõus aga toimub vaid tööjõu väärtuse piirides. Töölisklassi majandusliku võitlusega ei

saa kaotada ekspluateerimist. Materiaalsete ja kultuuriliste elutingimuste põhjalikku muutmist võib proletariaat saavutada ainult kapitalistliku korra likvideerimisega.

PALK SOTSIALISMI TINGIMUSTES — riiklike sotsialistlike ettevõtete töötajate töö tasustamise vorm, natsionaalse tulu osa, mis asendab vajaliku töö kulu ja mille riik jaotab rahavormis tööliste ja teenistujate vahel kooskõlas töö järgi jaotamise majandusseadusega. Sotsialismi tingimustes on töölisklass koos kogu töötava rahvaga tootmisvahendite omanikuks, tööjõud ei ole enam kaup, palk aga ei väljenda enam klassidevahelisi antagonistlikke suhteid. Sotsialismi tingimustes ei ole palk tööjõu hinnaks. Igal töötajal on sotsialistlikus ühiskonnas õigus saada võrdse töö eest võrdset tasu, olenemata soost, vanusest ja rahvusest. Töö tasustamisel rakendatakse NSV Liidus printsiipi, mille järgi töötajate isiklikud huvid tuleb õigesti ühendada kogu ühiskonna huvidega. Tähtsaimaks tingimuseks, mis tagab töötaja isikliku materiaalse huvi oma töö tulemuste ja tootmise kasvu vastu, on see, et palga suurus tehakse otseselt sõltuvaks iga töötaja poolt kulutatud töö hulgast ja kvaliteedist, töötaja kvalifikatsioonist ning töötingimustest. Kuna eksisteerib kaubatootmine, siis omandab palk rahapalga vormi. Põhilisteks palga vormideks sotsialismi tingimustes on tükipalk ja ajapalk. Palka planeerib niihästi kogu rahvamajanduse ulatuses kui ka üksikutes rahvamajandusharudes sotsialistlik riik vastavalt sotsialismi majandusseaduste nõuetele. Palga organiseerimise ja reguleerimise, töö järgi jaotamise majandusseaduse nõuete silmaspidamise ja tööviljakuse kasvu tagamise suhtes on eriti suur tähtsus t a r i i f i s ü s t e e m i (vt.) ja t ö ö n o r m e e r i m i s e (vt.) õigel organiseerimisel. Laiendatud sotsialistliku taastootmise huvides peab tööviljakus kasvama kiiremini kui palk. Vastavalt sotsialismi põhilise majandusseaduse nõuetele kasvab reaalpalk järjekindlalt. Nõukogude võimu neljakümne aasta jooksul kasvas reaalpalk NSV Liidus — arvestades tööpäeva pikkuse lühendamist — 4,8-kordseks. Individuaalne rahapalk kõike seda ei hõlma, mida sotsialistlik riik töötajate vajaduste rahuldamiseks eraldab. Ühiskondlike fondide arvel suunavad sotsialistlik riik ja ühiskondlikud organisatsioonid töötajate sotsiaalsete ja kultuuriliste vajaduste rahuldamiseks peale individuaalpalga veel suuri summasid. Need suurendavad tööliste ja teenistujate reaaltulusid umbes ühe kolmandiku võrra. Nii kulutati 1957. aastal nendeks vajadusteks NSV Liidus üle 20 miljardi rubla.

PANDIMAJA (LOMBARD) — eriline krediidiasutus, mis annab raha laenuks teatud protsendi eest vara tagatisel. Kapitalistlikes maades on lombardikrediit seotud kõrge protsendiga ja tal on liigkasukrediidi iseloom. NSV Liidus on pandimajad sotsialistlikud ettevõtted, milledel pole midagi ühist kapitalistliku lombardiga. Pandimaja peamiseks funktsiooniks on majapidamistarvete ajutine hoidmine väikese tasu eest. Peale selle annab pandimaja töötajatele ajutist abi laenu näol.

PANGATÄHT — pankuri veksel, krediitraha eriliik. Pangatähed tekkisid esmakordselt XVII sajandil kapitalistliku vekslikäibe arenemise tulemusena. Erinevalt paberrahast, mis tekib raha kui ringlemisvahendi funktsiooni alusel, tekivad pangatähed raha kui maksevahendi funktsioonist. Alguses lasksid pangatähti välja üksikud pankurid ja kommertspangad. Hiljem, kesk-emissioonipankade tekkimisega läks pangatähtede väljalaskmine nende kätte. Monopolismieelse kapitalismi perioodil lasti pangatähti tavaliselt välja kaubatehinguid peegeldanud eravekslite asemel. Pangatähed olid kindlustatud keskpangale kuuluva kullaga ja pangaportfellis olevate eravekslitega. Imperialismi ajastul ja eriti kapitalismi üldkriisi perioodil kaotavad pangatähed üha enam oma stabiilsuse ja muutuvad paberrahaks, sest monopolide vekslid hakkavad järjest vähem peegeldama kaubatehinguid ja on üha rohkem seotud mitmesuguste finantsmahhinatsioonidega, nende kindlustuseks aga hakatakse kasutama peamiselt riigi väärtpabereid. Sealjuures pangatähtede vahetamine kulla vastu lõpeb. Raha emissiooni kasutatakse pankade poolt neis tingimustes eelarve defitsiidi katmiseks. Pangatähe kohta sotsialistlikus ühiskonnas vt. R a h a s o t s i a l i s t l i k u s m a j a n d u s e s.

PANK — kapitalistlikus ühiskonnas: kapitalistlik ettevõte, kes on vahendajaks kreeditoride ja laenuvõtjate vahel ning kaupleb rahakapitaliga. Nagu teistegi kapitalistlike ettevõtete tegevus, nii on ka panga tegevus allutatud kasumi saamise ülesandele. Pangad tsentraliseerivad vaba rahakapitali ja annavad seda krediiti vajavatele kapitalistlikele ettevõtetele ning kodanlikule riigile. Pangakasum kujutab endast krediidi eest saadavate protsentide ja hoiuste pealt makstavate protsentide vahet. Lisaks sellele teostab pank arveldusi kapitalistide vahel ja täidab igasuguseid rahalisi ülesandeid, millelt ta saab samuti kasumit. Pangakasum on tootmistööliste poolt loodava lisaväärtuse osa. Pangad aitavad kaasa kapitali käibe kiirenemisele, kapitali tsentraliseerumisele ja kontsentreerumisele. Pangaoperatsioonid võimaldavad kokku hoida sularaha ja vähendada käibekulusid. Kapitalistlikud pangad, kes kontsentreerivad vaba raha ja seda jaotavad, kujutavad endast tegelikult aparaati vahendite stiihiliseks ümberjaotamiseks kapitalistliku majanduse harude vahel. See jaotamine toimub kapitalistide huvides ja teenib suurima kasumi saamise eesmärki. Et pankade tegevus soodustab kapitalistliku tootmise kiiremat arenemist ja ekspluateerimise suurenemist, siis põhjustab ta ühtlasi kapitalistlike vastuolude teravnemist ja kiirendab kriisi saabumist. Kapitalismi kõrgeimal arenemisstaadiumil põhjustavad tootmise kontsentreerumine ja tööstusmonopolide tekkimine kontsentratsiooni ka panganduses. Pangad hakkavad etendama uut osa. Vahendajatest muutuvad nad kõikvõimsateks monopolistideks. Toimub panga- ja tööstusmonopolide kokkukasvamine ning tekib finantskapital. Kapitalistlikud pangad kujutavad endast ühiskondliku arvepidamise omapärast vormi. Pangaoperatsioonid peegeldavad tootmise ja kaubakäibe kulgu. Kuid kapitalismi tingimustes on see vorm vastuolus eraomanduse valitsemisega, sest eraomandus ei võimalda rahvamajanduse plaanipärast juhtimist.

Proletariaat kasutab pangasüsteemi majanduse sotsialistlikuks ümberkorraldamiseks tootmisvahendite ühiskondliku omanduse alusel. Sotsialismi tingimustes muutuvad pankade funktsioonid põhjalikult. Sotsialistlikus ühiskonnas on pangad riiklikeks krediidiasutusteks. Sotsialistliku majanduse arendamise huvides mobiliseerivad pangad vastavalt rahvamajandusplaanile vabu rahalisi vahendeid, krediteerivad ja finantseerivad ettevõtteid, organiseerivad rahalisi arveldusi ja makseid rahvamajanduses ning reguleerivad raharinglust. Isemajandamise tugevdamise ja plaani täitmise eesmärgil teostavad pangad sotsialistlike ettevõtete tegevuse ning kaupade tootmise ja ringlemise üle finantskontrolli. Pankade tegevus määratakse rahvamajandusplaaniga ja toimub isemajandamise alusel (vt. NSV Liidu Riigipank, Eripangad NSV Liidus).

PANKROT — kapitalistlikes maades esinev varaline või võlaline maksejõuetus, mille tagajärjel üksikud kapitalistid, ettevõtted, aktsiaseltsid, firmad jne. ei saa oma kreeditoride nõudmisi rahuldada. Avaldub selles, et võlgnikud ei täida enam oma kohustusi. Tööstus- ja kaubandusettevõtete pankrotid, mis omandavad massilise iseloomu majanduskriiside perioodidel, põhjustavad börsi- ja pangakrahhe, raha- ja krediidisüsteemi häireid ning kriise. Pankrot avaldab töötajate olukorrale negatiivset mõju, sest pankrotti jäänud ettevõtete likvideerimine toob endaga kaasa palga kaotuse ja suurendab tööpuudust.

PARITEET — võrdsus, samaväärsus. Valuuta(või mündi)pariteet on erinevate rahaühikute väärtuste suhe kullasisalduse alusel. Nii näiteks sisaldab 1 naelsterling 2,4882 grammi puhast kulda, üks dollar aga 0,88867 grammi. Järelikult on naelsterlingi valuutapariteet dollari suhtes:

$$\frac{2{,}4882}{0{,}88867} = 2{,}80.$$

Rubla pariteedi määrab kindlaks Nõukogude riik vastavalt nõukogude ja välisriikide valuuta kullasisaldusele.

PARTSELLIMAJANDUS — väiketalude pidamine väikestel maatükkidel (partsellidel), mis kuuluvad talupidajale endale või on renditud. Partsellimajandust iseloomustab mahajäänud meetodite ja algeliste tootmisvahendite kasutamine. Partsellimajandus ei võimalda väikemaapidajail saada küllal-

dasel hulgal vajalikke elatusvahendeid, mistõttu nad on sunnitud oma tööjõudu müüma. Partsellimajandus, mis tekkis koos maaeraomanduse ilmumise ja arenguga, on laialt levinud kapitalistlikes riikides, kus kehvikud ja sulased on maaelanikkonna kõige arvukamaks kihiks. Kapitalistlikus põllumajanduses toimub pidev protsess, mille käigus kapitalistlikud suurmajandid tõrjuvad väiketalundeid (partsellitalundeid) välja ja liidavad enda külge. See lükkab ümber kodanliku «väiketalumajanduse püsivuse teooria». Kuid kapitalistid ja mõisnikud on siiski huvitatud partsellimajandite säilitamisest, s. o. oma maatükki omavate põllutööliste kui odava tööjõu püsiva allika säilitamisest.

Sotsialistlikus ühiskonnas on tingimused partsellimajanduse eksisteerimiseks likvideeritud. Sotsialismi võiduga loodi NSV Liidus mehhaniseeritud suurpõllumajandus, mis vastab täiel määral talurahva huvidele.

PASSIVA — raamatupidamisbilansi parem pool. Sotsialistlike ettevõtete bilansi passivas on näidatud nende vahendite moodustamise allikad rahalises väljenduses. Vahendite allikad, mida näidatakse passivas, moodustavad kaks põhirühma. Esimesse rühma kuuluvad pikemaks ajaks ettevõttesse mahutatud vahendid: ettevõtte põhikirjafond ja riigieelarvest finantseerimise korras saadud summad. NSV Liidu tööstusettevõtetes hõlmavad need kirjed bilansi passiva kogusummast 70—80 protsenti. Teise rühma kuuluvad kõik ettevõtte lühiajalised kohustused, milledest tähtsaimaks on tootmise ja ringluse vajadusteks saadud laenude võlgnevus Riigipangale. Siia kuulub ka järgmisse aastasse üle minev võlgnevus hankijaile neilt saadud tooraine ja materjali eest. Passivasse kuulub ka võlgnevus töölistele ja teenistujatele ning summad, mis kuuluvad väljamaksmisele muudele kreeditoridele: rahandusorganitele, deponentidele (vt.) jne. Kasumi summa näidatakse ettevõtte bilansis täies suuruses ka siis, kui suurem osa sellest on juba üle kantud riigieelarvesse. Passivakirjete hulgas võib esineda ka niisuguseid, mille likvideerimiseks tuleb ettevõttel võtta tarvitusele kiireid abinõusid (näiteks möödalastud tähtpäevadega võlad Riigipangale ja hankijatele).

PAUPERISM — laiade rahvakihtide massiline viletsus, mis on iseloomulik kõikidele klassiühiskondadele. Pauperism on «kapitalistliku tootmise olemasolu ja rikkuse arenemise tingimuseks» (K. Marx, Kapital, I kd., lk. 560). Kapitalismi tingimustes on pauperism kapitalistliku akumulatsiooni üldise seaduse (vt.) toime tulemuseks. Suure ulatuse võtab pauperism imperialismi (vt.) ajal, eriti aga kapitalismi üldkriisi (vt.) perioodil, millal massiline tööpuudus omandab kroonilise ilme, proletariaat vaesub absoluutselt ja relatiivselt, monopolistide rikkus aga samal ajal kasvab. (Vt. Proletariaadi absoluutne vaesumine. Proletariaadi relatiivne vaesumine.) Tootmisvahendite eraomanduse kaotamine ja ekspluataatorlike klasside likvideerimine tähendab ühtlasi ka pauperismi sünnitavate põhjuste hävitamist ning tingimuste loomist kogu rahva heaolu järjekindlaks tõusuks.

PEAVALITSUSTE SÜSTEEM — nõukogude tööstuse juhtimise süsteem välismaise sõjalise interventsiooni ja kodusõja perioodil (1918—1920), on iseloomulik «sõjakommunismile» (vt.). Selleks et maksimaalselt mobiliseerida ja riigi kätte koondada tol ajal piiratud hulgal olemasolevaid tööstuslikke ressursse ja kasutada neid plaanilises korras riigikaitseks, seati sisse kogu tööstuse rangelt tsentraliseeritud juhtimine Kõrgema Rahvamajanduse Nõukogu eriharuliste peavalitsuste kaudu. Ettevõtetel majanduslikku iseseisvust ei olnud; tooraineid, seadmeid ja kütust said ettevõtted peavalitsuste orderite alusel tasuta ning sämas korras, keskuse juhendite põhjal andsid ära oma toodangu. See tööstusliku tootmise ja jaotamise juhtimise erakordne tsentralisatsioon, mis oli allutatud sõjaaja ülesannetele, kaotati pärast seda, kui Nõukogudemaa oli läinud üle rahulikule majanduslikule ülesehitustööle uue majanduspoliitika alusel. Tööstuse juhtimise ja planeerimise uus süsteem ühendas tsentraliseeritud plaanilise juhtimise printsiipe majandusliku iseseisvusega, mis võimaldab alamastme juhtimislülidel ja igal ettevõttel üles näidata loovat initsiatiivi, samuti rajanes uus süsteem isemajanda-

m i s e (vt.) printsiipide rakendamisel ning tõstis tunduvalt kollektiivi ja iga üksiku töötaja materiaalset huvi oma ettevõtte töö parandamise vastu.

PEONAAŽ — vt. V õ l a o r j u s.

«PERSONAALUNIOON» — imperialismi tingimustes toimuva pangamonopolide ja tööstusmonopolide kokkukasvamise, ühtesulamise vorme. Pankade juhtijad saavad tööstuslike aktsiaseltside direktoriteks või juhatuste liikmeteks ja vastupidi, tööstustegelased saavad pankade juhatuste esimeesteks või järelevalvenõukogude liikmeteks. Ühed ja samad isikud juhivad suurimaid firmasid kõige mitmesugusemates kapitalistliku majanduse harudes. Pankade ja tööstuse «personaaluniooni» täiendab monopolistide ja kapitalistlike maade valitsuste «personaalunioon». Monopolide esindajad tungivad riigivõimu aparaadi koosseisu, sageli aga asuvad monopolistid ise tähtsamatele riiklikele ametikohtadele. Teiselt poolt toimub valitsuse esindajate kaasatõmbamine monopolistlike koondiste juhatustesse. Riigiaparaat hakkab üha enam alluma f i n a n t s o l i g a r h i a l e (vt.).

PESTEL, PAVEL IVANOVITŠ (1793—1826) — dekabristide revolutsioonilise liikumise väljapaistvaim juht, mõisteti tsaarivalitsuse poolt surma. Kõige täielikumalt on Pesteli vaated leidnud kajastamist tema poolt tulevase revolutsioonilise valitsuse jaoks koostatud juhendis — «Vene õiguses», — pärisorjuse ja isevalitsuse likvideerimise ning Venemaa kogu ühiskondliku korra ümberkorraldamise programmis. Pestel häbimärgistas pärisorjuslikku korda, oli selle poolt, et arendada tööstust ja tõsta rahva töö viljakust tööjaotuse ja masinate kasutuselevõtmise teel. Agraarprojektis nägi ta ette talupoegade viivitamatut ja täielikku vabastamist pärisorjusest, suurmõisnike maade ühe osa konfiskeerimist ja sellest ühiskondliku fondi moodustamist, millest maata ja varanduseta inimesed võiksid saada väikesi maatükke endi iseseisvaks eksisteerimiseks. Sellega lootis Pestel ära kaotada viletsuse, tõsta kõlblust ja muuta Venemaa ühiskondlikku korda. Ta oli arvamisel, et Venemaal säilinud kogukondlik maakasutus kergendab tema projekti elluviimist. Pestel nõudis igasuguste privileegide tühistamist ja poliitilise korra demokratiseerimist. Objektiivselt vastasid Pesteli vaated Venemaa kodanliku arengu huvidele ja olid sel ajal progressiivsed, kujutades endast Venemaa revolutsioonilise ümberkorraldamise plaani.

PETTY, WILLIAM (1623—1687) — inglise majandusteadlane ja statistik, klassikalise kodanliku poliitilise ökonoomia rajajaid. Tähtsamad majandusteaduslikud tööd: «Traktaat maksudest ja lõivudest», «Iirimaa poliitiline anatoomia», «Poliitiline aritmeetika», «Mõnda rahast». Petty tõi palju uut majandusteadusesse. Ta oli esimeseks kodanliku tootmisviisi sisemiste seaduspärasuste uurijaks. Tema uurimuste tähtsaimaks tulemuseks on, et ta tegi kindlaks kauba «l o o m u l i k u h i n n a» (vt.) sõltuvuse kauba valmistamisel kulutatud tööst. Ent Petty ei suutnud mõista veel kaupu loova töö kahesugust iseloomu ja oletas ekslikult, et ainult väärismetallide kaevandamisel tehtav töö loob otseselt väärtust. Kõik muud tööliigid loovad Petty arvates väärtust vaid niivõrd, kuivõrd nende produkte vahetatakse raha vastu. Seepärast samastas ta sageli väärtust väärtuse rahalise väljendusega, määratledes väärtust kui rahasummat, mida võib kauba eest saada. Selles avaldus m e r k a n t i l i s m i (vt.) mõju Petty'le. Püüdes õigustada tollal aetavat palga maksimumi reguleerimise poliitikat, tegi ta esimesena kindlaks, et palga suurus sõltub elatusvahendite miinimumist. Petty selgitas samuti välja rendi olenevuse palga suurusest. Eeldades, et väärtus jaotub palgaks ja rendiks (mille all ta mõistis kogu lisaväärtust), näitas Petty, et palga tõus peab muude tingimuste samaks jäädes tooma endaga kaasa rendi alanemise. Petty töödes esineb diferentsiaalrendi teooria algeid. Petty majandusteaduslikud vaated avaldasid suurt mõju majandusliku mõtte edasisele arengule ja tööväärtuse teooria kujunemisele.

PIKAAJALINE KREDIIT — krediit, mida antakse pikemaks ajaks. NSV Liidus antakse praegu pikaajalist krediiti pikaajaliste mahutuste eripankade kaudu kapitaalehituseks, loomakasvatuse arendamiseks, individuaalelamute ehitamiseks, laiatarbekaupade tootmise suurendamiseks ja elanikkonna elutarbelise teenindamise parandamiseks. Krediiti riiklike ettevõtete kapitaal-

kulutusteks annab ka NSV Liidu Riigipank. Kujunenud praktika järgi annab Riigipank krediiti niisugusteks mahutusteks, mis tasuvad end ära suhteliselt lühikese aja jooksul võrreldes tavaliste kapitaalmahutustega. Selliste krediitide hulka kuuluvad: a) krediidid, mis on määratud uue tehnika rakendamisega, mehhaniseerimisega ja tootmistehnoloogia parandamisega seotud kulutuste tegemiseks, ning b) krediidid, mis on määratud elanikkonnale vajalike kaupade tootmise organiseerimiseks ja laiendamiseks. NSV Liidu Riigipank annab soodsatel ja vastastikku kasulikel tingimustel pikaajalist krediiti ka välisriikidele, esmajoones aga rahvademokraatiamaadele nende rahvamajanduse arendamiseks.

PLAANILINE ENNETUSREMONT — seadmete pidevat töökorrasolekut tagavate abinõude (tehniline hooldus, järelevalve) ja remontide plaaniline süsteem. See hõlmab tootmisseadmete igapäevast jooksvat teenindamist, nende perioodilist ülevaatust, töötamise täpsuse kontrollimist ning jooksvat, keskmist ja kapitaalremonti. Plaanilise ennetusremondi iseloomulikuks jooneks on profülaktika, millega taotletakse seadmete seisakute maksimaalset vähendamist, avariide ja progresseeruva kulumise vältimist. Plaanilise ennetusremondi eesmärgiks on seadmete heas tehnilises seisukorras hoidmine ja häireteta tootmisprotsessi tagamine. Kui remonditöölised, õlitajad ja korrastajad hooldavad neile usaldatud seadmeid korralikult, väldib see või vähendab tunduvalt jooksvat remonti, s. o. põhifondide igapäevase ekspluateerimisega seotud lihtsamate remonttööde mahtu (näiteks üksikute pisidetailide vahetamine, milleks pole vaja kogu masinat demonteerida jne.). Õigeaegne ja kvaliteetne jooksev remont omakorda väldib sagedasi keskmisi ja kapitaalremonte. Kapitaalremont on masinate, agregaatide, ehitiste ja hoonete selline remont, mis on vajalik nende täielikuks taastamiseks pärast pikemaaegset ekspluateerimist. Ta kujutab endast töövahendite kulumi osalist asendamist, mis on vajalik nende vahendite normaalseks funktsioneerimiseks kogu nende kasutusaja jooksul. Kapitaalremondi käigus asendatakse kulunud detailid kas täiesti uute detailidega või taastatakse nad nende sellekohase töötlemise teel. Keskmise remondi korral tehakse lihtsamaid remonttöid ning viiakse läbi masinate ja seadmete profülaktilisi ülevaatusi, et vältida avariisid. Plaaniline ennetusremont soodustab põhifondide remontidevahelise tööaja pikenemist, millel on suur tähtsus seadmete abil valmistatava toodangu hulga suurendamise ja toodangu omahinna alandamise suhtes.

PLAANILINE KASUM — riikliku ettevõtte plaaniline puhastulu rahalises väljenduses. (Vt. Riikliku ettevõtte puhastulu.) Plaanilise kasumi suuruseks on ettevõtte toodangu hulgihinna ja plaanilise omahinna vahe. Vastavalt kinnitatud finantsplaanile kantakse üks osa ettevõttele laekuvast kasumist eraldistena riigieelarvesse (vt. Kasumieraldised). Plaanilisest kasumist ettevõtte käsutusse jäävat osa kasutatakse antud ettevõtte tootmise laiendamiseks (kapitaalmahutusteks ja omakäibevahendite suurendamiseks); teine osa plaanilisest kasumist moodustab ettevõttefondi, mida kulutatakse ettevõtte töötajate kultuurilise ja elutarbelise teenindamise parandamiseks, nende premeerimiseks ja tootmise täiustamiseks.

PLAANILINE OMAHIND — isemajandava ettevõtte plaanilised kulud toodangu valmistamisele ja realiseerimisele või tööde tegemisele, väljendatuna rahas. Omahinna planeerimisel lähtutakse seadmete, tooraine, materjalide, kütuse ja elektrienergia kasutamise ning töö kulu tehniliselt ja majanduslikult põhjendatud progressiivsetest normidest toodanguühiku kohta; samuti võetakse arvesse eelmise perioodi omahinnaplaani täitmise analüüsi andmeid ja teiste, analoogilist toodangut välja laskvate ettevõtete eesrindlikke kogemusi. Omahinna planeerimine hõlmab tootmiskulude eelarve koostamist, üksikute toodete, tööde või teenuste omahinna kalkuleerimist, kaubatoodangu omahinna kindlakstegemist, tootmis- ja realiseerimiskulude suuruse ülesande kindlaksmääramist, arvestatuna kaubatoodangu 1 rubla kohta. Plaaniliste tootmis- ja realiseerimiskulude kindlaksmääramine tagab toodangu omahinnaplaani seostatuse tehnika-, tootmis- ja finantsplaani teiste osadega ning annab lähteandmeid ette-

võtte käibevahendite planeerimiseks. Üksikute toodete ja tööliikide omahinna planeerimine on igas ettevõttes vajalik riiklike hulgihindade kehtestamiseks ja kogu kaubatoodangu plaanilise omahinna kindlakstegemiseks. Kaubatoodangu omahinda planeeritakse selleks, et võimaldada üksikettevõtete ja tootmisharude majandusliku tegevuse tulemuste kontrollimist. Kaubatoodangu tootmis- ja realiseerimiskulude plaanilise taseme kindlaksmääramine, arvestatuna kaubatoodangu 1 rubla kohta, innustab võitlema tootmise sisemiste reservide avastamise ja kasutuselevõtmise, tööviljakuse tõstmise ja toodangu mahu suurendamise eest.

PLAANIMAJANDUS — tootmisvahendite ühiskondlikul omandusel ja vabal loomingulisel tööl põhinev rahvamajandus, mida ühiskond juhib plaani alusel kooskõlas rahvamajanduse plaanipärase, proportsionaalse arenemise seaduse (vt.) nõuetega. Plaanimajandus tekib pärast kapitalismi kukutamist ja tootmisvahendite sotsialistlikku ühiskonnastamist, areneb vastavalt sellele, kuidas laieneb ühiskondlik majandussektor, kuidas tõrjutakse välja kapitalistlikud elemendid ja toimub põllumajanduse sotsialistlik ümberkujundamine. Plaanimajandus on sotsialismi otsustavaid eeliseid kapitalismiga võrreldes. Plaanimajandus ei ole ühendatav tootmisvahendite kapitalistliku eraomandusega, mis paratamatult sünnitab konkurentsi, tootmise anarhiat, kriise ja tööpuudust ning töötava rahva vaesumist. Seetõttu ongi «planeeritava kapitalismi» teooriad ebateaduslikud (vt. Rahvamajanduse planeerimine, Sotsialistlik rahvamajandussüsteem).

PLEHHANOV, GEORGI VALENTINOVITŠ (1856—1918) — esimesi vene marksiste, silmapaistev marksismi propageerija, vene ja rahvusvahelise sotsialistliku liikumise silmapaistev tegelane, filosoof, majandusteadlane, ajakirjanik. Alustas poliitilist tegevust XIX sajandi 70-ndail aastail narodnikuna. Hiljem, katkestanud sidemed narodniklusega (vt.), läks üle marksismi positsioonidele. 1883. aastal organiseeris marksistliku «Töö Vabastuse» rühma. Ajavahemikul 1883—1903 kirjutas mitu väärtuslikku marksistlikku tööd narodnikluse, «ökonomistide» ja oportunistide vastu, milles arendas marksismi põhiseisukohti. Töödes «Sotsialism ja poliitiline võitlus» (1883), «Meie lahkuminekud» (1885) esines ta narodnikluse kritiseerijana, näitas narodnikute teooria paikapidamatust, mille kohaselt Venemaa võivat vältida kapitalistlikku arenemisteed. Plehhanov püstitas teesi, et revolutsiooniline liikumine võidab Venemaal proletaarse liikumisena, sest ainult proletariaat on võimeline kukutama isevalitsust. Plehhanov võitles revisionismi kui marksismile vaenuliku voolu vastu. Ta astus välja kapitali kontsentreerumise ja tsentraliseerumise marksistliku teooria revideerimise vastu. Ta sai täielikult aru bernšteinluse ohtlikkusest ja vajadusest selle vastu leppimatult võidelda. Plehhanov kritiseeris kodanlikku poliitilist ökonoomiat majandusteaduse vulgariseerimise pärast ning kummutas tollal levinud väljamõeldise, nagu oleks Marx oma lisaväärtuse teooria omastanud saksa vulgaarse poliitilise ökonoomia «uue ajaloolise koolkonna» esindajalt Rodbertuselt. Selle perioodi parimate teoste hulka kuulub ka Plehhanovi raamat «Monistliku ajalookäsituse arengu küsimusest» (1895), «Jooni materialismi ajaloost» (1896) ja rida teisi. Plehhanov hakkas marksistidest esimesena teaduslikult läbi töötama vene ühiskondliku mõtte ajalugu. Plehhanovi narodniklusevastased tööd panid aluse uuele, marksistlikule perioodile Venemaa ühiskondlike ja majanduslike vaadete arengus. Narodnikute vaadete kritiseerimine ja marksismi propageerimine Plehhanovi poolt etendasid Vene töölisklassi organiseeritud poliitilises võitluses ja töölisklassi relvastamisel marksismi revolutsioonilise teooriaga tähtsat osa. Paljusid küsimusi aga, millistel oli Vene revolutsioonilises liikumises suur tähtsus, tõlgendas Plehhanov dogmaatiliselt. Selles avaldusid tema menševistlike vaadete eod. Ta ignoreeris väikekaubatootmise olemasolu ja väitis, et Venemaal arenevat puhas kapitalism. Seepärast ei pidanud ta teiseks revolutsiooniliseks jõuks ja proletariaadi liitlaseks mitte talurahvast, kes tema arvates oli täiesti reaktsiooniline, vaid liberaalset kodanlust. Plehha-

nov astus välja maa natsionaliseerimise bolševistliku programmi vastu ja jäi seisukohale, et maa tuleb reformidega munitsipaliseerida. See menševistlik seisukoht tulenes tema ekslikust vaatest, nagu oleks reformieelsel Venemaal talurahvast ekspluateerinud mitte mõisnikud, vaid riik (feodalismi igandite puudumine), samuti aga ka absoluutse rendi eitamisest. Pärast VSDTP 1903. aastal toimunud II kongressi läks Plehhanov üle menševike poolele. Hiljem eraldus Plehhanov mitu korda menševikest, kõikudes bolševismi ja menševismi vahel. Esimese maailmasõja ajal kaitses Plehhanov menševistlikku «isamaakaitsmise» taktikat, mis oli seotud sellega, et ta sai täiesti ebaõigesti aru imperialismist. Oktoobrirevolutsiooni suhtus Plehhanov eitavalt, ent mitte soovides välja astuda proletariaadi vastu, eemaldus ta poliitilisest tegevusest. Tema vead on seletatavad eelkõige imperialismi ajastu iseloomu ning tööliskassi ja talurahva liidu tähtsuse mittemõistmisega. V. I. Lenin kritiseeris Plehhanovi ekslikke vaateid ja oportunismi. Samal ajal märkis Lenin tunnustavalt Plehhanovi suuri teeneid.

PLUTOKRAATIA — riigivõimu koondumine valitseva klassi jõukaimate esindajate kätesse, kusjuures rahvas on täiesti ilma õigusteta. Imperialismi ajastul iseloomustab plutokraatiat f i n a n t s o l i g a r h i a (vt.) võimutsemine paljudes kapitalistlikes maades ning progressiivsetele organisatsioonidele surve avaldamise püüe.

POLIITILINE ÖKONOOMIA — teadus materiaalsete hüvede ühiskondliku tootmise ja jaotamise seadustest inimühiskonna mitmesugustel arenemisastmetel. Poliitiline ökonoomia tekkis orjandusliku korra ajal kui rakendusteadus, majapidamise õpetus. Sellest tema esialgne nimetus — oikonomia («oikos» — maja, majapidamine ja «nomos» — seadus). Ent juba sel perioodil ilmneb majandusteaduse klassiiseloom; valitsevad klassid kasutavad majandusteadust selleks, et ideoloogiliselt põhjendada orjapidaja õigust orjade tööle. Sedamööda kuidas areneb ühiskondlik tööjaotus ja kaubandus, kuidas arenevad tootjate vahelised ühiskondlikud, majanduslikud sidemed, kasvab ka majandusteaduse tähtsus tootlike jõudude arendamisel ja valitsevate klasside majanduspoliitika põhjendamisel. Nii tekkis ja arenes kapitalismi arenemise algperioodil (XVI—XVIII saj.) majandusteoorias ja majanduspoliitikas välja suund, milles otsustav tähtsus anti kaubandusele ja rahandusele kui ainsale rikkuse allikale (vt. M e r k a n t i l i s m). Kapitalistliku tootmisviisi arenemise käigus tekkis ja kujunes välja k o d a n l i k k l a s s i k a l i n e p o l i i t i l i n e ö k o n o o m i a (vt.). Selle väljapaistvaimad esindajad A. S m i t h (vt.) ja D. R i c a r d o (vt.) tegid väga palju ära ühiskondliku tootmise ja materiaalsete hüvede jaotamise seaduste mõistmiseks. Ent kodanliku piiratuse tõttu käsitlesid nad kapitalismi kui täiuslikku ja igavest korda ega võinud seetõttu küündida ühiskonna arenemise kõige üldisemate seaduste mõistmiseni, ei avanud kapitalismi vastuolulist, ajalooliselt mööduvat iseloomu. Proletariaadi kui iseseisva klassijõu väljaastumise tulemuseks oli, et kodanlikud majandusteadlased hakkasid avalikult kaitsma kodanlikku korda, hakkasid vulgariseerima ja labastama kõike seda, millenî oli jõutud majandusliku mõtte varasema arenguga. Analüüsides kapitalistlikku tootmisviisi ja kasutades kriitiliselt kodanliku klassikalise poliitilise ökonoomia teaduslikke elemente, lõid Marx ja Engels tõeliselt teadusliku proletaarse poliitilise ökonoomia, millest sai marksistlik-leninliku teooria tähtsamaid koostisosi. Proletaarse poliitilise ökonoomia tekkimine tähistas suurimat revolutsioonilist pööret majandusteaduses. Proletaarne poliitiline ökonoomia lahendas kõik majandusteooria põhiküsimused täiesti uut moodi. Ta andis ka poliitilisele ökonoomiale endale uue määratluse. Seal, kus kodanlikud majandusteadlased nägid ainult esemete liikumist, näitab proletaarne poliitiline ökonoomia suhteid inimeste vahel, ühiskonnaklasside vahel, majanduslikke, tootmisalaseid suhteid. Tootmissuhteid peab ta peamisteks, otsustavateks suheteks kõikide ühiskondlike suhete hulgas. Poliitiline ökonoomia uurib tootmissuhete muutumise seadusi, ühelt ühiskondlikult tootmisviisilt teisele ülemineku objektiivseid seaduspärasusi. Marksistlik-leninlik poliitiline ökonoomia uurib ühiskondlikke tootmissuhteid, s. o. majan-

duslikke, inimestevahelisi suhteid, ühiskonna madalamatelt astmetelt kõrgematele astmetele arenemise objektiivseid seadusi, ühe tootmisviisi teisega asendumise põhjusi. Vastupidi kodanlikule poliitilisele ökonoomiale, mis käsitleb kapitalistlikku tootmisviisi kui igavest, muutumatut, inimloomusele täiesti vastavat tootmisviisi, avastas proletaarne poliitiline ökonoomia kapitalismi tekkimise, arenemise ja vältimatu hukkumise sisemised seadused, tõestas teaduslikult, et kapitalismil on ajalooliselt ajutine iseloom, et kapitalismile on omane ajalooline piiratus. Marksistlik-leninliku poliitilise ökonoomia teaduslikud järeldused kasvavad välja ühiskondliku tootmise majanduslike tingimuste analüüsist. «Tunnistanud majandusliku korra selleks aluseks, millel kerkib poliitiline pealisehitus, pööras Marx kõige rohkem tähelepanu selle majandusliku korra uurimisele» (V. I. Lenin, Teosed, 19. kd., lk. 5). Eriti põhjalikult on läbi uuritud kapitalistlik tootmisviis. Marxi peamine töö — «Kapital» — on pühendatud kapitalistliku ühiskonna tootmissuhete analüüsimisele, kapitalistliku ekspluateerimise saladuste paljastamisele, töö ja kapitali vaheliste majanduslike suhete analüüsimisele, lepitamatute klassivastuolude ja kapitalismi sotsialismiga revolutsioonilise asendamise paratamatuse näitamisele. Marxi majandusteooria nurgakiviks on õpetus lisaväärtusest, milles peitub kapitalistliku ekspluateerimise olemus, mis on lepitamatute klassivastuolude aluseks ja teeb kodanliku korra revolutsioonilise kukutamise vältimatuks. Ajaloolise materialismi ja lisaväärtuse teooria rajamisega muutus sotsialism utoopiast teaduseks. Proletaarne poliitiline ökonoomia näitab, kuidas inimkonna ajaloolise arenemise käik valmistab ette tingimused sotsialistliku tootmisviisi võiduks ja järkjärguliseks üleminekuks kommunismile. Analüüsides teaduslikult proletariaadi majanduslikku seisundit kapitalistlikus ühiskonnas, näitas proletaarne poliitiline ökonoomia proletariaadile kätte tema ajaloolise missiooni, tema juhtiva osa võitluses kapitalismi kukutamise ja sotsialistliku ühiskonna ülesehitamise eest. Marksismi rajajad lõid proletaarse poliitilise ökonoomia lepitamatus võitluses kapitalismi kodanlike apologeetide ja väikekodanlike kriitikute vastu. Võideldes marksismi avalike ja varjatud vaenlaste vastu, arendas Lenin proletaarset poliitilist ökonoomiat edasi, konkretiseeris teda ajaloolise arengu uute andmete üldistamise alusel, tõstis ta uuele, kõrgemale astmele. Lenin lõi imperialismi ja kapitalismi üldkriisi teooria ning sotsialistliku revolutsiooni uue teooria, tuginedes imperialismi analüüsile. Marksistlik-leninlik poliitiline ökonoomia uurib mitte ainult kapitalismi hukkumise seaduspärasusi, vaid ka uue, sotsialistliku tootmisviisi (vt.) tekkimise ja arenemise seaduspärasusi. Sotsialismi eest peetava maailma-ajaloolise tähtsusega võitluse kogemuste üldistamise alusel on Lenini ja tema õpilaste teostes, kommunistlike ja töölisparteide otsustes, majandusteadlaste ja sotsialistliku ülesehitustöö praktikute töödes läbi töötatud üks proletaarse poliitilise ökonoomia tähtsamaid osi — sotsialismi poliitiline ökonoomia. Selles käsitletakse kapitalismilt sotsialismile ülemineku majanduslikke tingimusi, uuritakse sotsialistliku tootmisviisi objektiivseid seadusi, esitatakse õpetus kommunismi kahest faasist, sotsialismi ülesehitamise ja sotsialismilt kommunismile ülemineku teedest. Proletaarne, marksistlik-leninlik poliitiline ökonoomia on võimas relv võitluses kapitalismi vastu ja kommunismi ülesehitamise eest. Ta on kogu maailma kommunistlike ja töölisparteide ning nende poolt juhitavate töörahva hulkade tegevuse juhiseks. Proletaarne poliitiline ökonoomia on parteiline teadus, klassiteadus. Ta ühendab endas range teaduslikkuse järjekindla revolutsioonilisusega, relvastab töötavat rahvast võitluses kapitalistlikust rõhumisest vabanemise eest, kommunismi võidu eest. Marksistlik-leninlik poliitiline ökonoomia paljastab kapitalismi kaitsva kodanliku poliitilise ökonoomia ebateadusliku, reaktsioonilise olemuse, peab lepitamatut võitlust revisionismiga, paljastab vahepealsete klasside poliitilise ökonoomia — väikekodanliku poliitilise ökonoomia (vt.) — puudused ja piiratuse. Marksistlik-leninliku poliitilise ökonoomia elujõud peitub tema tihedates sidemetes praktikaga. Ta üldistab kapitalistliku majanduse arenemise ko-

gemusi, proletariaadi ja rõhutud ning sõltuvate rahvaste imperialismivastase võitluse kogemusi. Ta üldistab kommunismi ehitamise kogemusi NSV Liidus ja sotsialismi ehitamise kogemusi sotsialistlikku maailmasüsteemi kuuluvates maades. Üldistades kõiki majandusliku arenemise kogemusi, valgustab poliitiline ökonoomia töölisklassi ja kogu töötava inimkonna võitlusteed ning suunab neid võitlusele kommunismi eest. Poliitilise ökonoomia kõrval eksisteerib rida majandusteadusi, mis uurivad majanduslike suhete mitmesuguseid külgi poliitilise ökonoomia poolt avastatud seaduste alusel.

POLIITILISE ÖKONOOMIA AJALOOLINE KOOLKOND — kodanliku vulgaarse poliitilise ökonoomia suundi, mis tekkis XIX sajandi 40-ndatel aastatel Saksamaal ja avaldas suurt mõju kodanliku majandusliku mõtte arenemisele reas teistes maades. Ajaloolise koolkonna põhiseisukohtadeks on: ühiskonna majandusliku arenemise objektiivsete seaduste eitamine ja seoses sellega teadusliku majandusteooria väljatöötamise võimalikkuse eitamine, «mittemajanduslike tegurite» (riigi, õiguse, religiooni, moraali) otsustava osa tunnistamine majanduslikus arenemises. Ajaloolise koolkonna iseloomulikuks jooneks on, et majanduslike nähtuste teoreetiline uurimine asendatakse ajalooliste faktide kogumise ja süstematiseerimisega ning tendentsliku töötlemisega, silmas pidades kapitalistliku korra kaitsmise huve. Selle koolkonna niinimetatud ajalooline meetod seisab selles, et kõik olemasolevad majanduslikud vormid tuletatakse ürgsetest «võrsetest», millega kapitalismi majandussuhted jäädvustatakse. Tehakse vahet XIX sajandi keskpaiku esinenud «vana ajaloolise koolkonna» (W. Roscher, B. Hildebrand ja K. Knies) ja XIX sajandi viimasel kolmandikul eksisteerinud uue ajaloolise koolkonna (G. Schmoller, K. Bücher, W. Sombart jt.) vahel. Viimane seadis esiplaanile teooria, mille järgi kodanlikul riigil on kapitalistliku majanduse arenemises otsustav osa. «Uue ajaloolise koolkonna» peamiseks keskuseks oli 1872. aastal asutatud «Sotsiaalse Poliitika Ühing», mille rüpes kujunes välja niinimetatud *kateedrisotsialism* (vt.) — sotsialismi kodanlik võltsing, mis propageeris võimalust, et vastuolud töölisklassi ja kodanluse vahel on ületatavad kapitalistliku riigi poolt läbiviidavate «sotsiaalsete reformidega» (kusjuures eeskätt peeti silmas Saksa junkurlikku ja kodanlikku riiki). Marksismi klassikud võtsid ajaloolise koolkonna seisukohad hävitava kriitika alla ja näitasid, et see koolkond peegeldab kodanluse hirmu ühiskonna arenemise objektiivsete seaduste ees, mis viivad kapitalismi paratamatule asendamisele sotsialismiga, ja püüet jäädvustada kapitalistlikku ühiskonnakorda. Ajaloolise koolkonna olemust paljastas oma töödes ka N. G. Tšernõševski, kes näitas, et see koolkond on reaktsiooni vili ja on suunatud töörahva vabadusliikumise vastu. Ajaloolise koolkonna poolt väljatöötatud demagoogilised võltsteesid junkurliku ja kodanliku riigi erilise osa kohta, sotsialistliku fraseoloogia silmakirjaliku kasutamise jne. võttis üle saksa fašism. Mõned ajaloolise koolkonna esindajad olid avalikult solidaarsed fašismiga.

POLIITILISE ÖKONOOMIA AUSTRIA KOOLKOND — XIX sajandi viimase kolmandiku ja XX sajandi alguse kodanliku poliitilise ökonoomia peasuundi, mida iseloomustab subjektiivne psühholoogiline meetod. Austria koolkonna esilekerkimine XIX sajandi lõpul kujutas endast kodanluse huvides toimuvat katset takistada marksistlike ideede levikut, milleks majandusseadusi tõlgendati subjektivistlikult, idealistlikult. Selle koolkonna peamisteks esindajateks olid Austria ülikoolide professorid C. Menger, F. Wieser ja E. Böhm-Bawerk, kes propageerisid klassihuvide harmooniat kodanlikus ühiskonnas, ilustasid ja kaitsesid kapitalistlikku korda. Austria koolkonna põhiseisukohaks on piirkasulikkuse teooria, mille järgi «hüviste väärtuse» määrab «piirhüvise» subjektiivne kasulikkus, s. o. antud kaubaliigi selle eksemplari subjektiivne kasulikkus, mis indiviidi kõige vähem pakilise tarbe rahuldab. Lähtudes sellest subjektiiv-psühholoogilisest väärtusteooriast, eitasid austria koolkonna esindajad tööväärtuse teooriat, Marxi lisaväärtuse õpetust ja väitsid, et kapitalistlik kasum ei teki töölisklassi ekspluateerimisest, vaid «oleviku hüviste» (tarbeesemed) ja «tuleviku hüviste» (töö ja tootmisvahendid) kasulikkusele antavate subjektiivsete hin-

nangute erinevusest. Selle koolkonna teoreetikud asendavad ühiskonna arenemise objektiivsete majandusseaduste tundmaõppimise ühiskonnast isoleeritud indiviidi subjektiivse psühholoogiaga ning ignoreerivad täiesti tootmisprotsessi ja töö osa majanduselus. See teooria ei suuda seletada majanduselu reaalseid nähtusi — vahetust, väärtust, kasumit jne. Nii näiteks ei saa kaupade subjektiivse hindamise teel seletada hindu kas või sellepärast, et kuigi kaupade subjektiivsel hindamisel on näljaste, vaeste ja rikaste vahel olemas erinevus, maksavad nad kauba (näiteks leiva) eest siiski üht ja sama, turul stiihiliselt kujunevat hinda. Piirkasulikkuse teoorias ei ole kübetki ajaloolisust. Käesoleval ajal on piirkasulikkuse teooria aluseks enamikule kodanlikele majandusteooriatele, mis õigustavad monopolistliku kapitali ülevõimu ja kõrgete kasumite saamist. Kaasaegse austria koolkonna esindajad (Mises, Gayeck, Robbins) püüavad psühholoogilise meetodi abil põhjendada, et ühiskonna plaanipärane kontroll oma liikmete tegevuse üle ei ole võimalik, et indiviidi psühholoogia tingib stiihilist protsessi kõigil ühiskonna elu staadiumidel. Sellest tehakse järeldus, et kapitalism on igavene. Sotsialismimaade plaanimajanduse edusammud lükkavad need kodanliku teooria väljamõeldised täielikult ümber.

POLIITILISE ÖKONOOMIA HARWARDI KOOLKOND — kodanliku poliitilise ökonoomia suund Ameerika Ühendriikides, mis tegeleb peamiselt kapitalistliku konjunktuuri küsimustega. Tema keskuseks on Harwardi ülikooli juures asuv Majanduslike Uurimiste Komitee, mis asutati 1917. aastal W. M. Personsi juhtimisel. Harwardi koolkond on kodanlikus kirjanduses laialdaselt tuntud oma katsetega ette öelda majanduslikku konjunktuuri niinimetatud «konjunktuuribaromeetri» koostamise abil. Persons püstitas teesi, et kolme konjunktuurinäitaja liikumises, mida väljendatakse kolme kõverana, esinevat teatud järjekindlus. Kõver A — «spekulatsiooni indeks» — peegeldab muutusi väärtpaberite turul, kõver B — «äritegevuse indeks» — muutusi, mis toimuvad kaubaturul, kõver C — «rahaturu indeks» — muutusi krediidi alal. Harwardi koolkond püüab selliste kõverate analüüsi alusel ette öelda, millal saabuvad muutused kapitalistliku tootmistsükli käigus. Harwardi koolkonna metodoloogia on väär, ta on rajatud mõnedele empiirilistele seaduspärasustele, mis tuletatakse statistiliste andmete töötlemise abil, kusjuures ei peeta kinni teaduse elementaarsetest nõuetest. «Konjunktuuribaromeeter» rajaneb peamiselt ringlussfääri kuuluvatel andmetel. «Baromeetri» koostamisel ei kasutata peaaegu üldse tööstusliku tootmise näitajaid. Harwardi koolkonna konjunktuuriennustusi on elu korduvalt ümber lükanud. Muuhulgas kukkusid läbi tema prognoosid 1929. aasta ja järgnevate kriisiaastate kohta. Harwardi koolkonna õpetuse teoreetiliseks aluseks on ameerika kodanliku majandusteadlase W. C. Mitchelli tööd. Kapitalismi vastuolude kinnimätsimise eesmärgil eitas Mitchell majanduskriiside paratamatust ja väitis, et tsükkel kujutavat endast keskmisest tasemest positiivsete ja negatiivsete kõrvalekaldumiste perioodilist kordumist. Kriisi asemel võttis ta tarvitusele termini «retsessioon» (ajutine äritegevuse katkestamine). Otsustavat tähtsust tsükliliste kõikumiste kindlaksmääramisel omistas ta raha- ja krediidisfääris toimuvatele protsessidele. Harwardi koolkonna apologeetiline iseloom põhjustas tema jäljendamist teiste kapitalistlike maade konjunktuuriinstituutides. Kapitalistliku majanduse arenemine ja tema tsükliline iseloom lükkavad Harwardi koolkonna väljamõeldised täielikult ümber. Ajaloo kogemused näitavad, et kapitalistliku omanduse valitsemise tingimustes ei saa kriise tekitavaid põhjusi kõrvaldada.

POOLASUMAA — formaalselt sõltumatuse säilitanud maa, mis aga tegelikult on poliitilises ja majanduslikus sõltuvuses imperialistlikest riikidest. Sellised on näiteks mitmed Ladina-Ameerika riigid, mis sõltuvad Ameerika Ühendriikidest (vt. Imperialismi koloniaalsüsteem).

POOLETERARENT — maa rentimise liik, mille puhul maaomanikule antakse ära osa saaki. Esineb peaaegu kõigis kapitalistlikes maades, asumaades ja poolasumaades. Kujutab endast feodalismi jäänust. Pooleterarendi puhul omastab maaomanik pooleteramehe lisaprodukti tervikuna, sageli aga ka suure

osa vajalikust produktist. Mõnedes maades (Ameerika Ühendriikides, Itaalias, Prantsusmaal) esineb üksikuid pooleterarendi juhtumeid, kus maad rendib kapitalistlik pooleteramees, kes ekspluateerib palgatöölisi. Pooleterarendi eriliigiks on pooleterasüsteem, mille puhul maa rentimise eest antakse ära pool saaki. Ameerika Ühendriikide kuues lõunaosariigis olid 1950. aastal 20% kõigist farmeritest ja 39% neegerfarmeritest pooleteramehed. Venemaal säilis pooleterarent kui pärisorjuslike suhete jäänus kuni 1917. aastani.

POOLTOODE — ühe või mitu töötlemisstaadiumi läbinud tööprodukt, mis on ette nähtud edasiseks töötlemiseks samas ettevõttes, et valmistada temast isiklikuks või tootlikuks tarbimiseks kõlblikku valmistoodet. Pooltooted on näiteks terastoorik ja kedrus. Ühe tehase pooltoode võib teises tehases olla valmistooteks. Müügilelastav kangas on näiteks valmistoode, ent õmblusvabrikus või moeateljees on sama kangas pooltoode. Ettevõttes on pooltoodeteks kõik tooted, mis peavad läbima veel mingisuguse osa tootmisprotsessist. Ettevõtte toodangu omahinna kalkuleerimisel võetakse pooltoodete maksumus arvesse eri kirjena ja kantakse otsestesse tootmiskuludesse nagu tooraine ja põhimaterjalidki. Tehakse vahet omavalmistatud pooltoodetele ja teistelt ettevõtetelt saadud pooltoodetele tehtud kulude vahel. Viimased lülitatakse antud ettevõtte toodangu omahinda sel juhul, kui need pooltooted lähevad ettevõttes edasisele töötlemisele. Teistelt ettevõtetelt saadavate pooltoodete soetamise kulud suurendavad kaubatoodangu ja kogutoodangu mahtu neid tarbivas ettevõttes.

POSSOŠKOV, IVAN TIHHONOVITŠ (1652—1726) — XVII sajandi lõpu ja XVIII sajandi alguse silmapaistev vene majandusteadlane. Ta kirjutas raamatuid mitmesugustes moraali, usundi, sõjanduse ja majanduse küsimustes. Tema tähtsaimaks teoseks on «Raamat vaesusest ja rikkusest» (1724). Possoškov oli tolleks ajaks välja kujunenud uue klassi — kaubanduskodanluse — ideoloog, selle klassi ideoloog, kelle huvid hakkasid juba kokku põrkama valitseva mõisnike klassi huvidega. Oma vaadetelt oli Possoškov merkantilist, ent Venemaa majandusliku arenemise iseärasuste käsitlemisel oli ta paljudes küsimustes Lääne merkantilistidest üle. Ta omistas riigi majanduslikus arenemises suurt tähtsust kaupmeestele ja astus välja kaupmeeste tegevuse igakülgse toetamise ja ergutamise eest. Possoškov püüdis tagada Venemaa majanduslikku sõltumatust Lääne-Euroopa riikidest, arendada Vene tööstust ja põllumajandust, tema välis- ja sisekaubandust, levitada kirjaoskust ja parandada rahandust. Majanduslikke reforme seostas Possoškov alati poliitilistega, milledest ta pidas kõige tähtsamaks õiglase kohtupidamiskorra kehtestamist. Ta arvustas teravalt kehtivat korda ja suhtus kriitiliselt seisuste feodaalsetesse privileegidesse. Possoškov ei astunud välja isevalitsuse ja pärisorjuse vastu, kuid pidas vajalikuks talupoegade kohustuste reglementeerimist seadusandlikul teel, et teha lõpp talurahva ohjeldamatule paljaksriisumisele mõisnike poolt.

PRAHIRAHA — tasu kauba vedamise eest. Seda terminit kasutatakse peamiselt veetranspordis, kusjuures ka transporditavaid veoseid nimetatakse mõnikord prahiks (vrd. näiteks prahilaev, prahileping). NSV Liidus määratakse prahiraha tariifid kindlaks riigiorganite poolt vastavalt kõigi transpordiliikide ratsionaalse kasutamise huvidele.

PREMIAALNE TÖÖ TASUSTAMINE NSV LIIDUS — töö tasustamise süsteem, mille puhul tegelikult valmistatud toodete või töötatud aja eest makstavale tasule arvatakse veel juurde preemia konkreetsete tööalaste saavutuste eest, lähtudes varem kindlaks määratud näitajatest (tootmisplaani täitmine või ületamine, vahetuse või päevaülesande täitmine, tooraine, materjali, kütuse ja elektrienergia kokkuhoid, seadmete seisuaegade vähendamine, saagikuse tõstmine, toodangu kvaliteedi parandamine jne.). Sotsialistlikus tootmises on premiaalne palgasüsteem laialt levinud. See süsteem stimuleerib parandama kvantitatiivseid ja kvalitatiivseid töönäitajaid. Premiaalset palgasüsteemi rakendatakse nii tootmisülesannete otseste täitjate kui ka juhtiva aparaadi töötajate ja eriteadlaste töö tasustamisel.

PRIVILEGEERITUD AKTSIAD — aktsiad, mis annavad õiguse kindla tulu saamiseks. Erinevalt tavaliste aktsiate valdajatest, kes saavad dividendi, mille

suurus kõigub olenevalt aktsiaseltsi kasumi muutumisest, saavad privilegeeritud aktsiate valdajad kindlat dividendi varem kindlaks määratud protsendi ulatuses. Ettevõtte kasumi vähenemise puhul on privilegeeritud aktsiate valdajad eelistatud seisundis; kasumite suurenemisel aga nende tulud ei suurene ja siis on eelistatud seisundis tavaliste aktsiate valdajad. Tavaliselt müüvad aktsiaseltside asutajad turul privilegeeritud aktsiaid, jättes endale tavalised. Privilegeeritud aktsiate valdajad ei võta osa aktsiaseltsi juhtimisest.

PROGRESSIIVSED NORMID — toodanguühiku valmistamiseks kulutatava töö (elava ja asjastatud töö) normid, mis on kindlaks määratud arvestusega, et kasutatakse ära eesrindlaste tootmiskogemused ning rakendatakse uusimat tehnikat ja tehnoloogiat. Progressiivsed normid kehtestatakse, lähtudes: tööaja kulust toodanguühikule või teatud operatsiooni sooritamiseks, väljalastava toodangu suurusest ajaühikus (nn. tootlusnormid), põhi- ja abimaterjalide, kütuse ja energia kulust ning seadmete tootlikkusest. Progressiivsete normide kindlaksmääramine toimub tehnilise normeerimise meetodil.

PROLETARIAADI ABSOLUUTNE VAESUMINE — tööliskassi elatustaseme langemine kapitalismi tingimustes, mis on omane kapitalistlikule tootmisviisile. Proletariaadi absoluutne ja relatiivne vaesumine (vt.) on kapitalismi majandusseaduseks (vt. Kapitalistliku akumulatsiooni üldine seadus). Absoluutne vaesumine avaldub paljudes vormides: reaalpalga langemises elukalliduse tõusu, korteriüüri ja maksude suurenemise tagajärjel; massilise kroonilise tööpuuduse suurenemises; töö intensiivsuse tõusus ja töötingimuste halvenemises, mis põhjustavad töövõime enneaegset kaotust ning õnnetusjuhtumite ja tootmistraumade sagenemist; toitumise ja töötajate korteritingimuste halvenemises jne. Proletariaadi absoluutse vaesumisega kaasneb kapitalistlikes maades klassivõitluse teravnemine, streikide arvu suurenemine. Proletariaadi elatustase on eriti madal asumaades. Rööbiti proletariaadi absoluutse ja relatiivse vaesumisega toimub kapitalistlikes maades talurahva põhimassi ja teiste töörahvakihtide laostumine ja vaesumine.

PROLETARIAADI RELATIIVNE VAESUMINE — tööliskassile langeva osa vähenemine kapitalistlike maade natsionaalses tulus, kusjuures ekspluataatorlike klasside osa selles pidevalt kasvab. Proletariaadi relatiivne vaesumine on absoluutse vaesumise (vt.) kõrval üheks küljeks proletariaadi üldise vaesumise protsessis, milline on kapitalistliku tootmisviisi seaduseks. Tööliskass on kõigi materiaalsete hüvede looja, kuid kapitalismi tingimustes need hüved ei kuulu töölistele, vaid kapitalistidele — tootmisvahendite omanikele. Tööline saab palga näol ainult oma tööjõu väärtuse. Et toodetava ühiskondliku produkti ja natsionaalse tulu suurus kasvab, tööliste osa aga, mis nad kapitalistide käest saavad, on piiratud, siis vähenevad tööliskassi tulud valitsevate klasside tuludega võrreldes pidevalt. Nii moodustas tööliste palk Ameerika tööstuses 1889. aastal 70 protsenti, 1929. aastal 47 protsenti ja 1939. aastal 49 protsenti kapitalistide kasumitest. Käesoleva sajandi 20-ndatel aastatel kuulus 1 protsendile rahvastikust 59 protsenti kõikidest rikkustest, samal ajal kui kõige vaesematele kihtidele, kes moodustasid 87 protsenti rahvastikust, langes ainult 8 protsenti natsionaalsest rikkusest. Paljudes kapitalistlikes maades moodustab töörahva osa natsionaalsest tulust vähem kui 50 protsenti, kuigi töölised moodustavad $^{9}/_{10}$ maa rahvastikust (vt. Kapitalistliku akumulatsiooni üldine seadus).

PROLETARIAAT — kapitalistliku ühiskonna palgatööliste klass, kes on ilma jäetud tootmisvahenditest ja kes on sunnitud kapitalistidele müüma oma tööjõudu. Proletaarlaste klass tekib koos kapitalistliku tootmisviisiga (vt.). Proletariaat on üks kapitalistliku ühiskonna kahest põhilisest klassist. Proletariaat on ekspluateeritav klass; tema ekspluateerimise aluseks on tootmisvahendite kapitalistlik eraomandus. Proletariaadi ekspluateerimine kodanluse poolt tekitab nende vahel lepitamatuid vastuolusid ja sünnitab klassivõitluse. Selle võitluse käigus ei saa proletariaat oma klassihuvidest kohe teadlikuks. Esialgu võitlevad palgatöölised üksikutes

ettevõtetes ainult oma igapäevaste eluvajaduste rahuldamise eest. Kapitalismi arenedes ja tema vastuolude teravnedes muutub see võitlus kogu töölisklassi organiseeritud võitluseks ja suundub kogu kapitalistliku korra vastu tervikuna. Proletariaat saab teadlikuks oma klassihuvidest võitluses kapitalistliku ekspluateerimise vastu. Proletariaadi klassiorganisatsiooni kõrgeimaks vormiks on kommunistlik partei. Proletariaat ja tema partei juhinduvad oma võitluses marksismi-leninismi teooriast, rahvusvahelise revolutsioonilise liikumise kogemuste üldistusest. Proletariaat on peamiseks tootlikuks jõuks, ühiskonna kõikide rikkuste peamiseks loojaks. Kogu kapitalismi arenemiskäik, millega kaasneb tootmise kontsentreerumine, kõikide töötajate ekspluateerimise suurenemine ja klassivastuolude teravnemine muudab proletariaadi kõige eesrindlikumaks ja järjekindlalt revolutsiooniliseks klassiks, kes peab saama kapitalismi hauakaevajaks, kogu töötava rahva juhiks võitluses tema vabanemise eest. Oma majanduslike ja poliitiliste põhihuvide eest peetava klassivõitluse lahingutes areneb erinevate maade proletaarlaste ühtekuuluvustunne ja solidaarsus, kujuneb välja proletaarne internatsionalism, mis on vääramatuks jõuks võitluses imperialismi vastu, demokraatia ja sotsialismi eest. Oma partei juhtimisel organiseerib proletariaat enda ümber kogu töötava rahva ja ekspluateeritavad rahvahulgad, loob eelkõige liidu töötava talurahvaga ja juhib nende võitlust kapitalistliku korra vastu, ühiskonna revolutsioonilise ümberkorraldamise eest. Pärast sotsialistlikku revolutsiooni, mis ühiskonnastab tootmisvahendid, lakkab töölisklass olemast klass, kes on ilma jäetud tootmisvahenditest. Töölisklass muutub peremeeste klassiks, kes valdab koos kogu muu töötava rahvaga tootmisvahendeid ja kõiki ühiskonna rikkusi. Ta on sotsialistliku riigi juhtijaks. Töölisklassi võimu kõrgeimaks printsiibiks on liit töötava talurahvaga töölisklassi juhtimisel. Proletariaadi diktatuur on sotsialistliku revolutsiooni võidu ning ühiskonna majandusliku ja kultuurilise arengu otsustavaks tingimuseks teel sotsialismile ja kommunismile.

PRONKSVEKSEL — veksel, millel puudub reaalne tagatis. Niisuguste vekslite diskonteerimist või nende tagatisel laenude saamist kasutavad kapitalistid mitmesugusteks spekulatiivseteks mahhinatsioonideks ja ülespuhutud ettevõtete loomiseks. Pronksvekslid on finantsvekslite eriliigiks, milledel erinevalt kommertsvekslitest ei ole reaalset alust kaupade tegeliku müügi näol, nad soodustavad spekulatsiooni ja kapitalistide rikastumist, halvendavad pangatähtede ringlust, sest osa pronksvekslitest satub pankadesse valuuta tagatisena.

PROTEKTSIONISM — valitsevate ekspluateerivate klasside majanduspoliitika, mis soodustab antud riigi tööstuse või põllumajanduse arengut sel teel, et vabastab nad välismaisest konkurentsist, kindlustab töösturitele ja mõisnikele monopoolse seisundi oma riigi piires ja tagab neile suuri kasumeid. Protektsionismi teostamiseks maksustatakse välismaa kaubad kõrgete sisseveotollidega, et piirata või keelata nende sissevedu, teatud kaupade väljavedu keelatakse või piiratakse, üksikutele kapitalistidele antakse preemiaid ja rahalisi subsiidiume jne. Kodumaa tööstuse ja kaubanduse kaitsmise poliitikat kasutati juba enne kapitalismi, ent protektsionismi süsteemiks kujunes see välja ja levis alles kapitalistliku tootmisviisi tingimustes. Kapitalismi arenemise algperioodil on protektsionismi poliitika kapitali esialgse akumuleerimise meetodiks. Protektsionism kiirendab tootmisvahendite kontsentreerumist suurkapitalistide kätte. Välisturgude pärast peetava võitluse elavnemise ja kapitalistlike riikide vaheliste vastuolude teravnemise tõttu levib protektsionism imperialismi ajastul eriti ulatuslikult. Osalt kasutatakse protektsionismi ka «majandusliku autarkia» huvides ja militaristlikule poliitikale tähtsate tootmisharude arendamiseks siseriigis. Kõige agressiivsemat protektsionistlikku poliitikat ajavad ameerika monopolistid. Oma maal rakendavad nad äärmuslikke protektsionistlikke abinõusid, teistes maades aga taotlevad, et kaotataks kõik abinõud, mille eesmärgiks on oma maa tööstuse sõltumatuse ja iseseisvuse säilitamine ning kindlustamine. Imperialismi tingimustes põhjustab protektsionism paratamatult töölisklassi ja töötava rahva

muude kihtide seisundi halvenemist (hindade tõus, maksude suurendamine, dumpingu (vt.) subsideerimine) ja kapitalismi kõigi vastuolude teravnemist.

PROTSENT (intress) — kapitalistlikus ühiskonnas tasu, mida kreeditor saab oma võlgnikult viimasele laenuks antud raha ehk rahakapitali kasutamise eest. Kapitalistliku tootmisviisi tingimustes on protsent kasumi osa, mille tööstus- või kaubanduskapitalist maksab laenukapitalistile ehk pankurile tasuks tema kapitali kasutamise eest. Protsendimäär ehk -norm oleneb laenukapitali nõudmise ja pakkumise vahekorrast. Kapitalismi arenedes omab protsendimäär alanemise tendentsi, mida põhjustab esiteks kasuminormi alanemise tendents ja teiseks laenukapitali kiire akumuleerumine rantjeede (vt.) kihi kasvu ja kapitalistliku krediidisüsteemi arenemise tagajärjel (vt. Krediit kapitalismi tingimustes. Liigkasukapital).

Sotsialistlikus ühiskonnas on protsendi eksisteerimine seotud krediidi ja isemajandamisega kui sotsialistliku majanduse kategooriatega. Sotsialismi tingimustes ei väljenda protsent ekspluateerimissuhteid, vaid on üks osa sotsialistlikus tootmises loodavast puhastulust, mis makstakse välja laenatud rahasummade ajutise kasutamise eest. Protsendi suuruse määrab sotsialistlik riik plaanilises korras.

PROUDHON, PIERRE JOSEPH (1809—1865) — prantsuse väikekodanlik sotsialist. Peamised majandusteaduslikud tööd: «Mis on omand» (1840), «Majanduslike vastuolude süsteem ehk viletsuse filosoofia» (1846). Proudhoni seisukohad olid idealistlikud. Ta ei mõistnud majanduslike kategooriate olemust, pidades neid inimideede sünnitisteks, mitte aga ühiskondlike tootmissuhete väljenduseks. Kapitalismi pahedest ja vastuoludest pääsemist nägi Proudhon mitte tööliste klassivõitluses kapitalistide vastu, vaid väikekäsitööliste ja talupoegade omandi tugevdamises ning tööliste järkjärgulises muutmises omanikeks, viies läbi mitmesuguseid uuendusi vahetuse ja krediidi sfääris. Proudhon pidas vajalikuks kaupade väärtuse kindlaksmääramist (konstitueerimist) täpses vastavuses nende tootmiseks kulutatud töö hulgaga. Väiketootjate tööproduktide otsese vahetuse ja töölistele tasuta laenude andmise teel pidi eriline «Rahvapank» Proudhoni arvates kindlustama väiketootjaile nende «täieliku tööprodukti» kättesaamise. Seega polnud Proudhoni ideed objektiivselt suunatud mitte kapitalismi vastu, vaid nende eesmärgiks oli kapitalismi aluse — erakaubatootmise — tugevdamine. Proudhoni projektid olid oma iseloomult utoopilised ja reaktsioonilised. Proudhoni majandusteaduslikud vaated peegeldasid väikekodanluse seisukohtade kahepaiksust kapitalismi tingimustes. Proudhon ei mõistnud kapitalismi tõelist olemust, tema seaduspärasusi ja majanduslike kategooriate olemust. Marx kritiseeris Proudhoni ekslikke vaateid oma töös «Filosoofia viletsus» (1847) ja muudes teostes.

PUHTAD RINGLUSKULUD — ringluskulud, mis on seotud ainult väärtuse vormi muutumisega (kaubavormist rahavormi ja vastupidi). Kapitalistlikus ühiskonnas on nad seotud kapitalistliku korra iseärasuste, tootmise anarhia ja konkurentsiga ning nad kaetakse lisaväärtuse arvel. Kapitalistlikus kaubanduses kuuluvad ringluse puhaskulude hulka reklaamikulud, suur osa kaubandustöötajate palgast ja postikuludest, kaubanduskontorite ülalpidamise kulud, kulud, mida tekitab spekulatsioon jne. Kapitalistlikus ühiskonnas on valdav osa ringluskuludest puhasteks ringluskuludeks, sest tootmise anarhia ja konkurents tingivad kaubandusaparaadi liiga suureks paisumist, paljude edasimüügiga tegelevate liigsete lülide tekkimist, ülemääraseid realiseerimis- ja muid ebatootlikke kulusid. Puhaste ringluskulude suurenemine näitab raiskamise kasvu kapitalismi tingimustes. Peale puhaste ringluskulude eksisteerivad kulud, mis on tingitud tootmisprotsessi jätkumisest ringlussfääris — kaupade vedamise, säilitamise, pakkimise ja fassoneerimisega seotud kulud (vt. Ringluskulud). Nendele protsessidele kulutatud töö suurendab kaupade väärtust. Sotsialistlikus kaubanduses on ringluskulud seotud peaasjalikult tootmise jätkumisega ringluses. Konkurentsi ja spekulatsiooniga seotud kulusid ei esine. Seetõttu on puhtad ringluskulud sotsialistlikus kaubanduses väga väikesed.

PUUL (ingl. k. pool) — monopolistliku koondise vorm, mille puhul kõikide liikmete kasum laekub üldisesse fondi ja jaotatakse varem kindlaksmääratud proportsioonide kohaselt. Puulideks nimetatakse ka kapitalistide ajutisi ühinguid, mis organiseeritakse kaupade ülesostmiseks või turustamiseks, et tõsta nende hindu.

PÕHIFONDID. Tootmisalased põhifondid — sotsialistliku majanduse fondid, mis teenindavad tootmist pikema perioodi jooksul, võttes tootmisprotsessist osa korduvalt. Nad annavad oma väärtuse üle nende abil toodetavale toodangule osade kaupa, sedamööda, kuidas nad kuluvad. Kulunud põhifondide asendamine toimub amortisatsioonieraldiste arvel. Põhifondide maht suureneb natsionaalse tulu akumuleeritava osa arvel (osaliselt ka amortisatsioonifondi arvel). Aktiivseks osaks tootmispõhifondide koosseisus on masinad. Nende arvust ja kvaliteedist sõltuvad otseselt toodangu maht ja tööviljakuse tase. Et põhifondid kujutavad endast sotsialistliku ühiskonna tootmisaparaati, on nende mahul, tehnilisel tasemel ning ratsionaalsel ja kõige efektiivsemal kasutamisel sotsialistliku tootmise arendamise suhtes väga suur tähtsus. NSV Liidus kasutusel oleva klassifikatsiooni kohaselt kuuluvad tootmispõhifondide hulka: tootmishooned ja ehitised, jõu- ja töömasinad, aparaadid, ülekandeseadmed, transpordivahendid, instrumendid ja inventar (mille kasutamisaeg on pikem kui aasta ja hind üle 50 rubla), torujuhtmed, teede ehitised ja sillutis, tammid, veevärgid, kuivendus- ja niisutusseadmed, metsaistandikud, töö- ja produktiivloomad ja kõik maasse või metsamassiividesse nende kasutamiskõlblikuks muutmise eesmärgil mahutatud summad. Mittetootmisalasteks põhifondideks on sotsialistliku riigi, kolhooside ja kooperatiivide vara, mis teenindab mittetootmisotstarbelisi vajadusi mitme aasta vältel. Neid uuendatakse ainult natsionaalse tulu arvel. Mittetootmisalasteks põhifondideks on: elamud, hariduse, tervishoiu, kommunaalmajanduse, valitsuse jne. alastele asutustele ja organisatsioonidele kuuluvad hooned, ehitised ja sisustus.

PÕHIKAPITAL — see osa püsivkapitalist, mille väärtus kandub valmistatavatele kaupadele üle järk-järgult paljude tootmisperioodide vältel ja mis tuleb kaupade realiseerimisel kapitalistile raha näol tagasi osade kaupa. Põhikapital esineb asjastunud kujul tootmishoonete ja ehitistena, masinatena, seadmetena ja instrumentidena. Võrreldes tooraine ja abimaterjalidega on töövahendite iseärasuseks see, et nad funktsioneerivad tootmisprotsessis võrdlemisi kaua aega. Seepärast ei kandu nende väärtus nende abil valmistatavatele toodetele üle mitte ühe korraga, vaid sedamööda, kuidas nad kuluvad. Pärast valmistoodangu realiseerimist tuleb töövahendite kulunud osa väärtus kapitalistile tagasi raha näol, moodustades amortisatsioonifondi (vt.). Põhikapital teeb täisringi rea aastate jooksul kapitali ringkäigu (vt.) kordumise tulemusena. Peale füüsilise kulumise kuluvad tootmisriistad ka moraalselt. (Vt. Moraalne kulumine.)

PÕHIKIRJAFOND (sotsialistlikus ettevõttes) — riigi vahendid, mis on alatiselt isemajandava ettevõtte käsutuses tema põhi- ja käibevahenditena. Põhikirjafondi suurus ettevõtte riikliku registreerimise momendil märgitakse tema põhikirja. Põhikirjafondi edasine suurenemine rahalises väljenduses toimub puhastulust (kasumist) ettevõtte käsutusse jäetava osa arvel, kui sellest aga ei piisa, siis vahendite riikliku ümberjaotamise tulemusena või finantseerimise tõttu riigieelarvest. Enda käsutusse saadud vahendite arvel suurendab ettevõte oma põhi- ja käibevahendeid.

PÕHIMATERJALID — töö objektid, millest ettevõttes valmistatakse toodangut, näiteks maak malmi sulatamisel või puuvill puuvillase kedruse valmistamisel. Põhimaterjalide hulka kuulub niihästi toormaterjal kui ka tehnilise varustamise korras saadavad esemed. Tootmises kasutamise iseloomu ja kulunormide kindlaksmääramise järgi jagunevad põhimaterjalid kolme rühma: esimese rühma moodustavad materiaalse ja tehnilise varustamise korras saadavad esemed, mis kulutatakse tootmises ära töötlemata kujul ja ilma et sealjuures tekiks jäätmeid, näiteks laagrid, kinnitusdetailid jne.; teise rühma moodustavad materjalid, mis lähevad toote koostisse pärast tehnoloogilist eel-

töötlemist, kuid ilma et materjali nimetus muutuks, näiteks mitmesugused valtsmetalli liigid; kolmandasse rühma kuuluvad materjalid, mis tehnoloogilise töötlemise tagajärjel liituvad ja annavad toodete valmistamiseks uue materjali, mille omadusi polnud ühelgi tema koosseisu kuuluval lähtematerjalil, näiteks metallurgias särdamissegu koostisse kuuluvad materjalid. Põhimaterjalide vajadus ja nende kasutamine tootmises fikseeritakse progressiivsete erikulunormidega, mis kehtestatakse arvesse võttes uue tehnika ja tehnoloogia tootmisse juurutamist ning eesrindlikke kogemusi.

PÕLLUHARIMISÜHISTU — vt. Ühise maaharimise ühistu.

PÕLLUMAJANDUS — rahvamajandusharu; materiaalse tootmise põhiharusid, mis toodab elanikkonnale toiduaineid ja tööstusele tooraine'd. Põllumajanduses on tootmine seotud mitte üksnes majanduslike protsessidega, vaid ka looduslike taastootmisprotsessidega. Põllumajanduse õigeks juhtimiseks tuleb tunda ja osata õigesti kasutada niihästi ühiskonna arenemise majandusseadusi kui ka taimede ja loomade kasvu bioloogilisi seadusi (vt. Mullaviljakus). Põllumajandus koosneb kahest tootmisharude kompleksist: taimekasvatusest ja loomakasvatusest. Taimekasvatus hõlmab teravilja ja tehniliste kultuuride viljelemist, kartulikasvatust, juurviljakasvatust, aiandust, heinakasvatust jne. Loomakasvatus hõlmab veise-, lamba-, sea-, linnu- jne. kasvatust. Üheks põhiliseks tootmisvahendiks on põllumajanduses maa. Maa kui tootmisvahendi iseärasuseks on see, et õige kasutamise korral tema viljakus ei kahane, vaid koguni tõuseb. Põllumajandusele on iseloomulik tähtsamate tootmisoperatsioonide sesoonsus, samuti aga ka põllumajandusliku tootmise iseärasustest tulenev suur erinevus tootmisaja ja tööperioodi vahel. Kapitalistlikus ühiskonnas toodetakse peamine osa põllumajandussaadustest kapitalistlike ettevõtete poolt, kes kasutavad palgatööd. Samal ajal aga on kapitalistlikes maades põllumajandusliku tootmise arvukaimaks vormiks väiketalumajandus. Kapitalismi arenemise protsessis talupoegade isiklikul tööl baseeruv talumajandus laostub, töötavad talupojad aga satuvad kapitalistide võlaorjusse, muutuvad sulasteks, palgatöölisteks. Väike osa kõige jõukamatest talupoegadest muutub kulakuteks.

Pärast sotsialistliku revolutsiooni võitu kujundatakse põllumajandus töölisklassi abiga ja tema juhtimisel üksiktalupoegadele kuuluvate väikemajandite vabatahtliku koopereerimise teel järkjärgult sotsialistlikel alustel ümber. NSV Liidus on loodud sotsialistlik põllumajandus, mis kujutab endast mehhaniseeritud suurtootmist. Maa on riiklikuks omandiks. Põllumajandusettevõtete kasutada on 1030 miljonit hektarit maad, sellest 763 miljonit hektarit kolhooside ning 267 miljonit hektarit sovhooside ja muude riiklike majandite kasutuses. Kogu külvipind moodustas 1958. aastal 195,6 miljonit hektarit, sellest 131,41 miljonit hektarit kolhoosides ning 56,89 miljonit hektarit sovhoosides ja muudes riiklikes majandites. 1958. aasta lõpul oli põllumajanduses 69 100 kolhoosi, 6000 sovhoosi, 345 masina-traktorijaama, umbes 60 000 üksiktalundit, üle 1,7 miljoni traktori (ümber arvutatuna 15-hobujõulisteks tingtraktoriteks), 500 000 teraviljakombaini, 700 000 veoautot ja miljoneid muid keerukaid põllumajandusmasinaid. Ainuüksi 1954.—1956. aasta jooksul künti üles 36 miljonit hektarit uudis- ja jäätmaid. Uus etapp kolhoosikorra arengus, mis algas masina-traktorijaamade reorganiseerimisega, loob tingimused kõigi põllumajandusharude hoogsaks edasiarenemiseks NSV Liidus.

PÕLLUMAJANDUSE INTENSIIVISTAMINE — ühelt ja samalt maatükilt saadava põllumajandustoodangu suurendamine, rakendades täiendavalt tootmisvahendeid ja tööd. Põllumajanduse intensiivistamine toimub tootmisprotsesside mehhaniseerimise, mineraalväetiste kasutamise, töömahukate kultuuride külvipinna suurendamise, kõrge produktiivsusega loomaliikide aretamise, maaparandustööde tegemise jne. teel. Kapitalismi tingimustes toimub põllumajanduse intensiivistamine suurema kasumi saamise eesmärgil ja väljendub kapitalimahutuste kasvus maaühiku kohta. Suured kapitalistlikud põllumajandusettevõtted, mida arendatakse intensiivistamise teel, tõrjuvad väiketalundid välja, sest viimaste või-

malused teaduse ja tehnika saavutuste rakendamiseks oma majapidamises on väga piiratud. Kapitalismi tingimustes on põllumajanduse intensiivistamise tulemuseks töötavate talupoegade laostumine ja põllutööliste ekspluateerimise tugevnemine.

Sotsialismi tingimustes on põllumajanduse intensiivistumine majandamise kultuuri tõusu tähtsaks näitajaks ning põllumajanduslikus tootmises teaduse ja tehnika saavutuste rakendamise paratamatuks tagajärjeks. Sotsialistliku põllumajanduse intensiivistamise protsess toimub plaanipäraselt, kogu ühiskonna huvides. Sotsialistlik riik varustab põllumajandust süstemaatiliselt kõrge tootlikkusega masinatega. Need kolhoosid ja sovhoosid, kus majandamine on intensiivsem, kulutavad toodanguühiku kohta vähem tööd, saavad põllumajanduslike kõlvikute igalt 100 hektarilt toodangut rohkem ja neil on suuremad sissetulekud. Sotsialistliku põllumajanduse intensiivistamine on põllumajandusliku töö viljakuse kasvu, sovhooside ja kolhooside tulude suurenemise ning kolhoositalurahva heaolu tõusu aluseks.

PÕLLUMAJANDUSE KOLLEKTIVISEERIMINE NSV LIIDUS — põllumajanduse sotsialistliku ümberkujundamise protsess, mis toimub sel teel, et üksikväiketalumajandid ühinevad vabatahtlikult tootmiskooperatiivideks. Põllumajanduse kollektiviseerimine toimub Lenini kooperatsiooniplaani (vt.) alusel. Põllumajanduse kollektiviseerimise tähtsamateks eeldusteks NSV Liidus olid: sotsialistlik industrialiseerimine, maa natsionaliseerimine, kooperatsiooni lihtsamate vormide arendamine varustamise, turustamise ja krediidinduse alal, esimeste kolhooside ja sovhooside positiivsed kogemused, näidates talupoegadele sotsialistliku suurpõllumajanduse eeliseid, linna ja maa tootmisalase koostöö lihtsaima vormi — kontraheerimissüsteemi — loomine, masina-traktorijaamade rajamine ja Nõukogude riigi finantsabi. Suurt tähtsust talumajanduse üleviimisel sotsialistlikule teele omas Kommunistliku Partei töö, mida tehti rahvahulkade poliitiliseks kasvatamiseks, samuti aga ka võitlus kulakluse vastu ja kollektiviseerimise vastaste — buhhaarinlaste ja trotskistide paljastamine. 1929. aasta teisest poolest alates toimus põllumajanduse massiline kollektiviseerimine ja selle baasil kulakluse kui klassi likvideerimine. Kui 1929. aastal oli kolhoosidesse ühinenud ainult 3,9% taluperedest, siis 1930. aastal — juba 23,6% ja 1934. aastal — 71,4%. Ainuüksi kolme aasta jooksul (1933. aasta alguseks) organiseeriti 210 600 kolhoosi, mis ühendasid 61,5% talumajanditest. Kollektiivmajapidamise põhivormiks külas on sotsialismi ajajärgul põllumajanduslik artell. Kommunistliku Partei juhtimisel ja töötava talurahva aktiivsel toetusel läbiviidud kollektiviseerimise tulemusena loodi külas sotsialistlik kord, kolhoosikord. Talurahvas muutus täiesti uueks, sotsialistlikuks klassiks, kes on vaba ekspluateerimisest ja kes toodab ühiskondlikule omandusele ja kollektiivsele tööle tuginedes. NSV Liit muutus väiketalumajanduse maast maaks, kus on olemas suurpõllumajandus, mis rajaneb tootmisvahendite sotsialistlikul omandusel. Põllumajandusele avanesid seega laialdased perspektiivid edasiarenemiseks eesrindliku tehnika baasil. Juba 1930. aasta algul juhtis ÜK(b)P Keskkomitee tähelepanu vajadusele hoogustada selliste tehaste ehitamist, mis toodavad traktoreid ja kombaine, s. o. niisuguseid masinaid, mida kehvikute või keskmike üksikmajandid rakendada ei suuda. Läbi viies põllumajanduse kollektiviseerimise ja kogu maa industrialiseerimise, lõi Nõukogude riik kõik peamised eeldused tööviljakuse kiireks ja püramatuks kasvuks põllumajanduses. Kollektiviseerimise meetod oli väga progressiivne, sest ta võimaldas mõne aastaga luua kollektiivse suurpõllumajanduse, mis baseerub kõrgeimal tehnikal, hakkas meie maale andma rohkem kaubatoodangut ja avas tee talurahva heaolu tõusule. Kollektiviseerimine tugevdas tööliskassi ja kolhoositalurahva liitu. Põllumajanduse kollektiviseerimise kogemusi NSV Liidus kasutatakse nüüd põllumajanduse sotsialistlikul ümberkujundamisel rahvademokraatiamaades, kusjuures võetakse arvesse iga maa iseärasusi. Kuigi tingimused ei ole erinevates maades ühesugused, on Lenini kooperatsiooniplaani põhiprintsiibid siiski ühised kõigile maadele.

PÕLLUMAJANDUSKRIIS — majanduskriis kapitalistlike maade põllumajanduses. Perioodilised kapitalistlikud

ületootmiskriisid avalduvad ka põllumajanduses, sest tööstuse ahenemine põhjustab paratamatult tööliselanikkonna ostuvõime langemist ja nõudmise vähenemist põllumajandussaaduste järele. Kuid kapitalistlikule põllumajandusele on omased spetsiifilised ületootmiskriisid, millel ei ole tsüklilist iseloomu (vt. Majanduskriis, Kapitalistlik tsükkel). Sedalaadi põllumajanduskriiside põhjuseks on samuti kapitalismi põhiline vastuolu — vastuolu tootmise ühiskondliku iseloomu ja omastamise erakapitalistliku vormi vahel. Tavaliselt on põllumajanduskriisil pikaldasem iseloom kui tööstuskriisil. Nii näiteks kestis XIX sajandi viimasel veerandil alanud põllumajanduskriis kuni 90-ndate aastate keskpaigani. Põllumajanduskriisi iseärasus oleneb kapitalistliku taastootmise iseärasustest põllumajanduses, maaeraomanduse monopolist. Maaeraomanduse monopoli tõttu sunnib maaomanik rentnikku tasuma rendimaksu soodsama konjunktuuri ajal sõlmitud lepingu järgi turuolukorrale ja teistele tingimustele vaatamata. Suurema rendi tasumiseks suurendab kapitalistlik rentnik palgatööliste ekspluateerimist; mõnikord loovutab ta maaomanikule oma kasumi ja isegi osa avansseeritud kapitalist. Seepärast ei võeta kasutusele uut tehnikat või rakendatakse seda ebapiisavalt; ilma selleta aga ei saa vajalikul määral alandada tootmiskulusid ega saavutada ka stabiilsust konkurentsivõitluses. Tööstuses annab põhikapitali uuendamine tõuke tootmise uueks tõusuks. Põllumajanduses ei saa see tegur niisugust osa etendada. Üldse raskendavad eraomandus ja feodalismi igandid tootlike jõudude arenemist põllumajanduses suuremal määral kui tööstuses. Pealegi suurendavad väike- ja kesktalupojad, kes tahavad pääseda laostumisest ja jääda oma maalapikestele, omaenda töö äärmise intensiivistamisega juba niigi turustamist mitteleidvate saaduste tootmist. Kõik see raskendab väljapääsu kriisist. Kõige teravamas vormis kulgeb põllumajanduskriis imperialismi ajastul, mil ta tavaliselt põimub läbi sügavate tööstuskriisidega. Põllumajanduskriisi tulemusena jäävad talurahva laiad hulgad ilma oma omandist ja ühtlasi ka elatusvahenditest. Eksproprieerituna suurkapitali poolt täiendavad nad proletariaadi ridu. Tänu kapitalismi põhilise vastuolu likvideerimisele sotsialismi ajal põllumajanduskriisi võimalust ei esine.

PÕLLUMAJANDUSLIK ARTELL — kollektiivmajandi vorm, mille puhul põhilised tootmisvahendid ja talupoegade töö on ühistatud, tulude jaotamine aga toimub töö järgi. Artell on kolhooside põhivormiks sotsialismi ajal. Artellis on maa, põllutöömasinad, inventar, tööloomad, seemnevarud, ühisloomadele vajalik sööt, majapidamishooned ja saaduste esmase töötlemise ettevõtted ühistatud. NSV Liidus on artelli ühismajand organiseeritud riiklikul maal, mis on artellile kinnistatud põliseks tähtajata kasutamiseks. Majandamine toimub plaanipäraselt, kolhoosnikute kollektiivse tööga ja kaasaegse tehnika abil. Töö organiseerimise peamiseks vormiks artellis on alatine tootmisbrigaad (vt.). Kolhoosnikute tööd ühismajandis tasustatakse tükitöö alusel ja arvestatakse normipäevades (vt.). Põllumajandusliku artelli aluseks on tema rikkuse ja tulude allikaks oleva ühismajandi arendamine. Artellis on ühismajandi kõrval olemas veel kolhoosnikute isiklik abimajand õueaiamaal: eluhooned, põhikirjaga kindlaksmääratud arv produktiivloomi, kodulinnud, väikeinventar jne. See on vajalik kolhoosnikute tarvete rahuldamiseks kolhooside ülesehitustöö antud etapil. Vastavalt põllumajandusliku artelli põhikirjale määratakse kolhoosnikute abimajandi suurus kindlaks põllumajandusliku artelli liikmete otsusega. Otsustavat tähtsust omava ühismajandi arendamise huvide õige ühendamine kolhoosnikute isiklike huvidega on põllumajandusliku artelli organiseerimise tähtsaimaks printsiibiks (vt. Kolhoosi ühismajand NSV Liidus).

PÕLLUMAJANDUSLIK KOMMUUN — kollektiivmajandi vorm, mille puhul erinevalt põllumajanduslikust artellist on ühistatud kõik tootmisvahendid ja ka kolhoosnikute isiklik majand. Tarbimine ja kommuuni liikmete elukondlik teenindamine toimub tervenisti ühismajandi arvel. Nõukogude võimu esimestel aastatel olid kommuunid üheks esimeseks vormiks kolhoosiliikumises. Kommuunides esi-

nes võrdsustav jaotamine. Nad kujunesid tavaliselt endiste mõisate baasil. Kommuunidesse ühinesid kehvikud, keskmikud, demobiliseeritud punaarmeelased ja sulased, samuti aga ka mõned töölised ja teenistujad. Nõukogude riik andis kommuunidele materiaalset ja finantsilist abi. Nõukogude võimu esimestel aastatel polnud veel materiaalset ja tehnilist baasi sellist laadi majandite jaoks. Tihtipeale eksisteerisid kommuunide nimetuse all kommuunist madalamat tüüpi tootmisühendused. Talupoegade endi otsusel läksid kommuunid hiljem üle põllumajandusliku artelli põhikirjale. Kolhoositootmise kasvu ja põllumajandusliku töö viljakuse tõusu tingimustes, kui on võimalik rahuldada kõiki kolhoosnikute vajadusi, kui saadusi on külluses ning on olemas kolhoosnikuid kõrge tehnika baasil teenindavad ühiskondlikud asutused (mehhaniseeritud pesumajad, leivatehased, sööklad jne.), on põllumajanduslike kommuunide tekkimine jälle võimalik. Kuid kommuun kui kolhoosiliikumise vorm kujutab endast grupilisele omandusele rajatud tootmiskollektiivi ja iseenesest ta veel ei lahenda kommunistliku omanduse ühtsele vormile ülemineku küsimust.

PÕLLUMAJANDUSLIKU ARTELLI PÕHIKIRI — dokument, milles on süstematiseeritud kujul esitatud põhilised seisukohad ja reeglid, mis reguleerivad kolhoosi organisatsioonilist ja tootmisalast tegevust. Põhikirjas on fikseeritud kolhoosi eesmärgid ja ülesanded, ühise majandamise meetodid, kollektiivse töö organiseerimise ja kolhoosi tulude jaotamise printsiibid. Põhikirjas on kindlaks määratud jagamatu fondi ja kolhoosi muude ühiskondlike fondide moodustamise kord. Põhikirjas leiab kajastust talupoegade kolhoosidesse ühinemise vabatahtlikkuse leninlik printsiip. Vastavalt artelli põhikirjale ühistatakse NSV Liidus kõik põhilised tootmisvahendid. Kolhoosipere isiklikuks omandiks jääb elamu, teatud arv produktiivloomi, linde, väikeinventar jne. Maa, mis kujutab endast riigi omandit, kinnistatakse kolhoosidele põliseks kasutamiseks, kolhoosi ühismajandi arendamiseks. Osa maast antakse õueaiamaana kolhoosnikutele. Põhikiri määrab õueaiamaa ja kolhoosnikute isiklike abimajandite suuruse. Kolhoosikorra aluse moodustab kolhooside ühismajand. Põhikirjas on fikseeritud kolhooside ühismajandi arendamise ning kolhoositootmise arendamise riiklike plaaniülesannete täitmise teed ja abinõud. Töö organiseerimise põhivormiks artellis on *alatine tootmisbrigaad* (vt.). Töö eest tasutakse normipäevade järgi. Põhikirjas on ette nähtud, et kolhoos koostab oma ühismajandi arendamise perspektiiv-, aasta- ja tootmise organiseerimise tööplaane. Kolhoosi esmaseks ülesandeks, öeldakse põhikirjas, on oma kohustuste täitmine riigi suhtes. Vastavalt põhikirjale on juhatus ja kõik artelli liikmed kohustatud täielikult kasutama tootmisvahendeid. Kogu artelli töö, nõuab põhikiri, peab rajanema laiaulatuslikul nõukogude demokraatial — juhtivad organid — juhatus ja kolhoosi esimees — on valitavad ja nad on kohustatud andma oma tegevusest aru üldkoosolekule. Kolhoosi juhtimise kõrgeimaks organiks on kolhoosnikute üldkoosolek. Praegu kehtiva põllumajandusliku artelli tüüppõhikirja võttis vastu II kolhoosnikute-lööktööliste kongress ja kinnitati NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu ja ÜK(b)P Keskkomitee poolt 17. veebruaril 1935. Selles põhikirjas leidsid üldistamist kolhoositöö esimeste aastate kogemused. Rohkem kui 20 aasta jooksul, mis on möödunud selle põhikirja vastuvõtmisest, on kolhoosiküla elus toimunud suuri muutusi. Kolhoosnikud on hakanud paremini mõistma rahva üldhuvisid, liit tööliskassi ja talurahva vahel on tööliskassi juhtimisel üha tugevnenud. Kolhooside ühiskondlike tööde tegemisel on masinad omandanud otsustava tähtsuse. Kolhoose on tugevdatud kvalifitseeritud juhtivate töötajatega, kes on suutelised praktiliselt lahendama mitmeharulise suurtootmise organiseerimise küsimusi. Põllumajanduse planeerimises on rakendatud uus kord. Kõige selle tulemusena tekkis vajadus kehtestada ühismajandi juhtimises kord, mis vastaks rohkem kolhooside töö uutele konkreetsetele tingimustele. NLKP Keskkomitee ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu määrusega «Põllumajandusliku artelli põhikirjast ja kolhoosnikute initsiatiivi edasisest arendamisest kolhoosi tootmistegevuse organiseerimisel ning artelli asjade

ajamisel» (1956) said kolhoosid suure iseseisvuse põhikirja täiendamiseks ja üksikute sätete muutmiseks, arvestades konkreetseid kohalikke olusid. Põllumajandusliku artelli põhikiri, milles on tehtud parandusi, muudatusi ja täiendusi, kinnitatakse kolhoosnikute üldkoosoleku poolt ja registreeritakse rajooni töötava rahva saadikute nõukogu täitevkomitees. Pärast seda ta jõustub ning temast kinnipidamine on kõikidele kolhoosnikutele kohustuslik. Kolhoosikorra arenedes tekib vajadus põhikirjas uute muudatuste tegemiseks.

PÕLLUMAJANDUSLIKUD TOOTMISKOOPERATIIVID RAHVADEMOKRAATIAMAADES — ühismajanditesse töötavate talupoegade vabatahtliku ühinemise mitmesugused vormid, mis erinevad üksteisest maa ja tootmisvahendite erineva ühistamisastme ning sellest tuleneva tulude jaotamise viisi poolest. Enamik põllumajanduslikke kooperatiive kujutab endast kõrge produktiivsusega majandeid ja etendab riigi varustamisel müügiteravilja, loomakasvatussaaduste ja põllumajanduslike toorainetega tähtsat osa. Põllumajanduse sotsialistlik ümberkorraldamine toimub rahvademokraatiamaades talupoegade maaeraomanduse säilimise tingimustes. See tingibki tootmiskooperatiividesse ühinemise vormide omapärasuse erinevates riikides ning annab tulude jaotamisele kooperatiivi liikmete vahel teatud erivärvingu. Igal kooperatiiviliigil on tüüppõhikiri, milles on kindlaks määratud kooperatiivi liikmete tootmisvahendite ja töö ühistamise aste ning saadud tulude jaotamise viis. Kõigist kooperatiivivormidest võib esile tõsta kolme põhilist. Esiteks — ühise maaharimise ühistu, kus ühiselt toimub ainult üksikute põllumajanduslike tööde tegemine ühistu liikmete omanduses olevatel maadel. Teiseks — tootmiskooperatiivid, kus tootmisvahendid ja töö on ühistatud, maa aga on ühendatud ühtseks massiiviks, kuigi on endiselt kooperatiivi liikmete eraomanduses. Põhiosa saadustest (70—75% tuludest) jaotatakse neis kooperatiivides normipäevade järgi, teatud osa aga vastavalt iga kooperatiivi liikme maaosa suurusele. Kolmandaks — tootmiskooperatiivi kõrgem vorm, põllumajanduslikud artellid, kus maa on ühistatud ja kinnistatud kooperatiivile, saaduste jaotamine aga toimub ainult töö järgi. Hiina Rahvavabariigis on põllumajandusliku tootmiskooperatiivi põhivormiks sotsialistliku iseloomuga kõrgemat tüüpi kooperatiivid, kus maa ja muud põhilised tootmisvahendid on eraomandusest läinud üle kollektiivsesse omandusse. Sellistes kooperatiividest toimub tulude jaotamine töö järgi. 1957. aasta algul oli rohkem kui 120 miljonist taluperest kõrgemat tüüpi kooperatiividesse astunud rohkem kui 107 miljonit peret. Seal kõrval on Hiinas säilinud ka talupoegade poolsotsialistlikku tüüpi kooperatiive. Neis on põhilised tootmisvahendid ühistatud ja maa on ühendatud ühte massiivi, kooperatiivi liikmete eraomandus sellele maale aga on säilinud. Tulusid jaotatakse nendes kooperatiivides töö ja maaosa suuruse järgi.

PÕLLUMAJANDUSSAADUSTE VARUMINE NSV LIIDUS — plaaniline, tsentraliseeritud põllumajandussaaduste kokkuost kolhoosidelt ja kolhoosnikutelt plaanilistes hindades, sots. tööstuse ja põllumajanduse majandusliku seose vorme. Varumise eesmärgiks on koondada riigi kätte põllumajandussaaduste tsentraliseeritud ressursid elanikkonna ja tööstuse kasvavate vajaduste rahuldamiseks ning riiklike reservide moodustamiseks. Põllumajandussaaduste riiklik varumine tagab kolhooside, kolhoosnikute ja üksiktalupoegade kaubatoodangu organiseeritud realiseerimise ning loob sellega vajalikud tingimused põllumajandustootmise järjekindlaks kasvuks; see on sotsialismi määratu suureks eeliseks kapitalismiga võrreldes, kus talurahvas kannatab peaaegu alatasa selle all, et ta ei saa realiseerida suurt osa oma toodangust. Varumissüsteemi on NSV Liidu mitmesugustel arenemisetappidel muudetud ning kohandatud uute tingimuste ja ülesannetega. Enne masina-traktorijaamade reorganiseerimist toimus põllumajandussaaduste riiklik varumine põllumajandussaaduste riiklike müügikohustuste, kontraheerimise ja masina-traktorijaamade töö eest makstava naturaaltasu vormis ning põllumajandussaaduste kokkuostu vormis. Seoses masina-traktorijaamade reorganiseerimisega ja tehnika müümisega kolhoosidele naturaaltasu kadus. Samuti langes ära vajadus säilitada riiklik varumine kujul, mille

puhul kolhoosid andsid riigile kohustusliku müüginormi näol põllumajandussaadusi varumishindadega ja samal ajal müüsid neid ka riikliku varumise korras kokkuostuhindadega; langes ära vajadus kontraheerimise järele.

Varem kehtinud riikliku varumise mitmekesiste vormide asemel on kehtestatud ühtne vorm riikliku kokkuostu näol. Kokkuost toimub ühtsete hindadega, mis on diferentseeritud piirkonniti. Riikliku kokkuostu plaanid määratakse kolhoosidele ja sovhoosidele tähtsamate põllumajandussaaduste osas pikemaks ajavahemikuks — viieks kuni seitsmeks aastaks, korrigeerides aastaplaane olenevalt vastava aasta tingimustest ja ühtede või teiste kultuuride saagikusest. Selleks et õigemini kindlaks teha, mil määral kolhoosid võtavad osa riigi varustamisest põllumajandussaadustega, määratakse põhiliste saaduste riikliku varumise ulatus kindlaks hektarilise arvestusprintsiibi alusel, kusjuures müüginormid on diferentseeritud vastavalt põllumajandusliku tootmise spetsialiseerimisele.

PÄEVATOOTLUS — töölise tööviljakus, arvutatuna keskmiselt ühe töötatud inimpäeva kohta, kusjuures töötatud päevad hõlmavad mitte üksnes puhast (otsest) tööaega, vaid ka kogu ülejäänud aega tööpäeva jooksul. Keskmist tööviljakust, mis on arvutatud ühe töötatud inimpäeva kohta, mõjutab ka tööpäeva tegeliku kestuse muutumine.

PÄRISORJUS — feodaalsuhete süsteem, mille puhul feodaal oli tootmisvahendite ja eelkõige maa omanik, töötaja — pärisorja — suhtes aga omas mittetäielikku omandiõigust (vt. Feodaalne tootmisviis). Talupoeg oli isiklikus sõltuvuses mõisnikust, mis oli tavaliselt riigivõimu poolt juriidiliselt fikseeritud. Mõisnik omastas talupoja lisaprodukti feodaalse rendi vormis. Feodaalkorra kulminatsiooni perioodil ei olnud pärisorjadel õigust oma vara müüa ja võõrandada või mõisniku juurest ära minna. Laialdaselt praktiseeriti pärisorjade müümist. Mõisniku juurest lahkunud talupoeg kuulutati jooksikuks. Enamikus maades allusid pärisorjad mõisnike kohtule ja politseivõimule. XVII—XIX sajandil Lääne-Euroopa maades toimunud kodanlike revolutsioonide tulemusena pärisorjus kaotati. Venemaal kaotati pärisorjus 1861. aastal. Kuid pärisorjuse igandid suurmaavalduse, orjastavate rendisuhete, seisusliku mittevõrdõiguslikkuse jne. näol säilisid kuni Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsioonini. Rahvademokraatiamaades kaotati pärisorjuse igandid revolutsiooniliste agraarsete ümberkujunduste käigus pärast rahvademokraatliku revolutsiooni võitu.

PÄRUSMÕIS — feodaalse maaomandi liik Vene riigis XII—XVII sajandil. Anti edasi pärimise teel, võõrandati ja killustati omaniku tahtel. Pärusmõisad kuulusid peamiselt suurfeodaalidele — vürstidele, bojaaridele jne. Ühel omanikul oli tavaliselt mitu pärusmõisa, mis asusid laialipillatuna riigi mitmesugustes osades. Pärusmõisate omanikele anti mitmesuguseid riiklikke soodustusi, kuid nad olid kohustatud teenima riigi sõjaväes.

PÜSIV ÜLERAHVASTUS — relatiivse ülerahvastuse vorme kapitalismi tingimustes. Hõlmab arvukaid inimeste gruppe, kellel puudub alatine töö ja kelle tegevus on väga ebaregulaarne. Eelkõige kuuluvad siia arvukad töötajate kihid, kes on rakendamist leidnud kapitalistliku tootmise kodusüsteemis või teevad juhuslikku päevatööd. Nendel tööliskiassi kihtidel on see iseärasus, et nad on suurema osa aastast tööta. Käsitsitootmise väljatõrjumine masinalise suurtööstuse poolt, mis toob endaga kaasa käsitööliste laostumise, intensiivistab selle ülerahvastuse liigi kasvu. Inimesed, kes on tootmisest ammu välja tõrjutud ja kellel puudub võimalus tööalasele tegevusele tagasi pöörduda, moodustavad relatiivse ülerahvastuse madalama kihi — pauperid. Kui mitte arvestada hulkureid, kerjuseid, vargaid, prostituute ja teisi deklasseerunud elemente (kellede arv kasvab eriti imperialismi ajastul), siis kuuluvad siia töövõimelised, kuid pauperiseerunud elanikud, pauperite orvud ja lapsed ning lõpuks allakäinud, vaesestunud ja töövõimetud inimesed. «Pauperism on tööliste tegevarmee invaliidide-maja ja tööstusliku reservarmee surnud kaal.» (K. Marx, Kapital, I kd., lk. 559.)

PÜSIVHINNAD — hinnad, millede abil toimub erinevatel aastatel toodetud, kuid teatud üht liiki (või sorti) toodangu ühtne hindamine. Püsivhindu

kasutatakse selleks, et kindlaks teha vaadeldava perioodi jooksul valmistatava toodangu üldmahus toimuvaid muutusi, kui toodangu struktuur ei ole püsiv või kui samade toodete jooksvad hinnad on muutunud. Kehtivate hindade kasutamine selleks otstarbeks ei kõlba, sest juhul, kui hinnad on muutunud, väljendatakse üht ja sama toodangut erinevatel perioodidel erineva suurusega hindades. Et püsivhindade vahekord hakkab aja jooksul väga palju erinema suhetest kehtivate hindade vahel, millega toodang realiseeritakse, ja et hakatakse tootma paljusid uusi toodanguliike, millele püsivhindu pole kehtestatud, tekib vajadus uutele püsivhindadele üleminekuks. Kuni esimese viisaastakuni näidati NSV Liidus toodangu mahu dünaamikat 1913. aasta püsivhindades. Alates esimesest viisaastakust hinnati riikliku tööstuse toodangut 1926/27. aasta hindades. Viiendal viisaastakul kasutati võrreldavate hindadena alates 1950. aasta 1. juulist ja hiljem alates 1952. aasta 1. jaanuarist kehtivaid ettevõtete hulgihindu. Alates kuuendast viisaastakust kasutatakse hulgihindu, mis kehtestati 1955. aasta 1. juulist. Erinevate perioodide ehitustoodangu võrdleval hindamisel kasutatakse ehitus- ja montaažtööde eelarvelisi püsivhindu.

PÜSIVKAPITAL — kapitali osa, mis funktsioneerib tootmisvahenditena (hoonete, ehitiste, masinate, seadmete, kütuse, tooraine, abimaterjalide näol) ja mille väärtus tootmisprotsessis ei muutu. Kapitali jaotamine püsiv- ja muutuvkapitaliks, mida esimesena tegi Marx, on tähtsaimaks eelduseks kapitalistliku ekspluateerimise olemuse teaduslikul analüüsimisel. Kapitali taoline jaotamine baseerub sellel, et mitte kogu kapital, vaid ainult see osa kapitalist, millega makstakse tööjõu eest, on *lisaväärtuse* (vt.) ja kapitali kasvu allikaks. Püsivkapitali väärtus kantakse tööliskonkreetse tööga loodavale uuele tootele üle osade kaupa vastavalt sellele, kuidas tootmisvahendid tööprotsessis kuluvad. Püsivkapital ei ole lisaväärtuse allikaks, vaid on lisaväärtuse tootmise ja kapitalisti poolt omastamise eeltingimuseks. Püsivkapitali üksikud osad kannavad oma väärtuse loodavale uuele tootele üle erinevalt. Hooned, seadmed ja masinad, mis võtavad osa paljudest tootmistsüklitest paljude aastate kestel, kannavad oma väärtuse üle osade kaupa. Käibe iseloomu poolest moodustab see osa püsivkapitalist *põhikapitali* (vt.). Teine osa püsivkapitalist — tooraine, kütus, abimaterjalid — tarbitakse tootmisprotsessis täielikult ära ühe tootmisperioodi jooksul ja kannab kogu oma väärtuse loodavale uuele tootele üle, moodustades ühe osa *käibekapitalist* (vt.).

Q

QUESNAY, FRANÇOIS (1694—1774) — prantsuse majandusteadlane, *füsiokraatide* (vt.) koolkonna rajaja poliitilises ökonoomias. Quesnay majanduslikud vaated kujunesid tol ajal, kui kapitalism rajas Prantsusmaal alles endale feodaalkorra rüpes teed. Peamiseks rahvamajandusharuks pidas Quesnay põllumajandust, kus tema arvates toimuvat rikkuse suurenemine, kus luuakse «puhasprodukt» ehk rent. «Puhasprodukti» all mõtles ta kogu lisaprodukti põllumajanduses, pidades seda ekslikult looduse armuanniks. Tööstuses ja kaubanduses Quesnay arvates «puhasprodukti» ei looda. Seepärast pidas ta neid rahvamajandusharusid ja ka kapitaliste ja töölisi viljatuks. Quesnay rõhutas eriti ekvivalentse vahetuse printsiipi, hüljates merkantilistide seisukoha, mille järgi kasum luuakse vahetuses. Quesnay oli vabakaubanduse pooldaja. Vastavalt oma õpetusele «puhasproduktist» jagab Quesnay ühiskonna kolmeks klassiks: 1) tootlik klass (farmerid, põllutöölised), 2) viljatu klass (tööstus- ja kaubanduskapitalistid ning töölised), 3) maaomanikud. Viimased on Quesnay arvates «puhasprodukti» ainsateks saajateks. Kodanluse huvisid peegeldades pidas Quesnay võimalikuks panna kõigi maksude tasumine maaomanikele. Quesnay silmapaistvaks teoseks on tema «Majanduslik tabel» (1758), milles ta esmakordselt poliitilise ökonoomia ajaloos püüdis näidata, mil viisil natsionaalse tootmise aastaprodukt jaguneb kolme klassi vahel nii, et saab võimalikuks taastootmine endises ulatuses. Quesnay tegi esimesena katset tõmmata piir põhi- ja käibekapitali vahele. Quesnay katset kogu ühiskondliku taastootmise protsessi esitamiseks tervikuna hindas Marx kõrgelt kui kapitalistliku tootmise esimest süstemaatilist kontseptsiooni. Ühtlasi võttis Marx kapitalistliku taastootmise teadusliku teooria väljatöötamisel Quesnay süsteemi väärseisukohad teravа kriitika alla.

R

RAAMATUPIDAMINE (raamatupidamisarvestus) — majanduslike vahendite käibe süstemaatiline, rangel dokumentatsioonil rajanev arvestus ettevõtte tootmisplaani täitmise protsessis. Raamatupidamisarvestus toimub rahalises hindes, kusjuures majanduslikud operatsioonid registreeritakse jooksvalt kontodel, mis on omavahel seotud niinimetatud «kahekordse kirjendamisega»; raamatupidamisarvestus viiakse lõpule arvestuse lõpptulemuste koondamisega raamatupidamisbilanssi (vt.). Teatud ulatuses kasutab raamatupidamine ka naturaalseid näitajaid (näiteks materjalide ja toodete liikumise kirjendamisel ladudes ja kauplustes). Kapitalismi tingimustes on raamatupidamine täielikult allutatud kodanluse poolt kasumi saamise huvidele, teda kasutatakse monopolistlike kasumite allikate ja suuruse maskeerimiseks ning igasuguste finantsmahhinatsioonide varjamiseks. Sotsialismi tingimustes on raamatupidamine printsipiaalselt teistsugune ja kujutab endast sotsialistliku kontrolli ja plaanilise juhtimise meetodit. Raamatupidamine peab kaasa aitama isemajandamise juurutamisele ja sotsialistliku omandi kaitsmisele. Raamatupidamise kord on NSV Liidus kindlaks määratud «Määrusega ettevõtete ja majandusorganisatsioonide raamatupidamise dokumentide ja sissekannete kohta». Sissekannete aluseks on vastavalt vormistatud tõendavad dokumendid, mis on koostatud operatsioonide sooritamise momendil ja sisaldavad igale dokumendile kohustuslikke rekvisiite (andmete miinimum). Sissekanded tehakse spetsiaalsetesse registritesse: köidetud raamatutesse, kaartidele, andmikkudesse. On olemas mitmeid raamatupidamise vorme, milledest viimastel aastatel on kõige rohkem levinud žurnaal-orderivorm. Raamatupidamise andmed on tähtsaks allikmaterjaliks sotsialistliku ettevõtte majandusliku tegevuse analüüsimisel (vt.).

RAAMATUPIDAMISARVESTUS — vt. Raamatupidamine.

RAAMATUPIDAMISBILANSS — ettevõtte vahendite loetelu rahalises vormis niihästi vahendite koosseisu ja paigutuse (aktiva, vt.) kui ka allikate, sihtotstarbe ja tagastamise tähtaegade (passiva, vt.) järgi, tugineb raamatupidamise (vt.) andmetele. Raamatupidamisbilanss koostatakse iga kuu, kvartali ja aasta lõpul. Bilansi näitajate täpsustamiseks kasutatakse perioodilisi inventuure. Graafiliselt on bilansil kahepoolse tabeli kuju, kusjuures mõlema poole arvulised tulemused on alati võrdsed, sest nad peegeldavad üht ja sama suurust, mida vaadeldakse erinevatelt seisukohtadelt. Aktiva- ja passivakirjed on omavahel otseses seoses seetõttu, et ettevõtete vajadusteks antavatel vahenditel on sihtiseloom.

RAAMATUPIDAMISOSAKOND — ettevõtte, majandusorganisatsiooni või asutuse osakond, mis tegeleb raamatupidamisega (vt.). Sotsialistlikes tööstusettevõtetes peab raamatupidamisosakond arvestust tootmiskulude kohta, teostab rahandus- ja Riigipanga organitega arveldusi rahaliste vahendite ja sihtkrediitide alal ning hankijate ja ostjatega — varustamise ja realiseerimise alal, koostab ettevõtte raamatupidamisbilansse ja perioodilisi aruandeid. Peale keskraamatupidamise, mis hõlmab kogu ettevõtte majandusliku töö arvestust, on ettevõtte üksikutes lülides (tsehhides, ladudes) sageli oma

arvestusorganid, millede töö kulgeb tihedas kontaktis keskraamatupidamisega ja viimase pideva kontrolli all. Raamatupidamisosakonna töötajad kontrollivad vahendite kulutamise seaduslikkust ja otstarbekust ettevõtetes ja asutustes. Raamatupidamisosakond ja tema kohapealsed lülid on alalises tihedas seoses ettevõtte teiste osadega, kust nad saavad kõik vajalikud andmed tõendavate ja muude dokumentide kujul. Ettevõtte raamatupidamisosakonna üheks oluliseks ülesandeks on kogutud ja töödeldud andmete analüüs plaani täitmise tulemuste hindamiseks ja kasutamata majanduslike reservide väljaselgitamiseks.

RADIŠTŠEV, ALEKSANDER NIKOLAJEVITŠ (1749—1802) — XVIII sajandi lõpu ja XIX sajandi alguse suurim vene mõtleja, materialistlik filosoof, ajakirjanik ja majandusteadlane, revolutsioonilise pärisorjusevastase suuna rajaja vene ühiskondlikus ja majanduslikus mõtlemises, isevalitsuse vastu võitleja, kes kritiseeris teravalt Vene pärisorjuslikku korda ning astus välja vene ühiskonna ümberkujundamise eest uutel sotsiaalsetel ja majanduslikel alustel. Andis 1790. aastal välja oma kuulsa raamatu «Teekond Peterburist Moskvasse». Selle eest ta areteeriti ja mõisteti surma, surmaotsus aga asendati hiljem Siberisse asumisele saatmisega. Oma majanduslikke ideid, mis on silmapaistvalt originaalsed ja sügavad, arendas Radištšev töödes «Kiri hiina turust», «Minu mõisa kirjeldus», raamatus «Teekond Peterburist Moskvasse», kirjavahetuses ja paljudes avaldamata käsikirjades. Pärisorjuses nägi ta riigi majanduse ja kultuuri mahajäämuse, rahva viletsuse ja harimatuse peapõhjust. Radištšev põhjendas pärisorjuse revolutsioonilise hävitamise vajalikkust ja kutsus talurahvahulkasid üles isevalitsuse kukutamisele. Kõrvuti üleskutsetega mõisnike ja nende maaomanduse vastu suunatud revolutsiooniks esitas Radištšev ka projekti talurahvaküsimuse lahendamiseks «ülaltpoolt», et ära hoida talurahva rahutusi ja tõsta elanikkonna tööviljakust. Radištšev oli äge talupoegade maaomandiõiguse kaitsja ja aadlike maamonopoli vastane. Maad võib omada ainult see, kes seda harib, väitis Radištšev. Ta nõudis laiaulatuslike abinõude rakendamist manufaktuuride arendamiseks ja tööndusteharu suurendamiseks, nähes neis pärisorjuse likvideerimise eeldust. Radištšev analüüsis esimesena majandusteadlastest sügavamalt kodutööndusе arenemist Venemaal, tegi kindlaks, et kodutööndajad satuvad üha suuremasse sõltuvusse ülesostjatest, ja juhtis tähelepanu mitmesugustele vormidele, milles kaupmehekapital tungib tootmisse. Radištšev esitas teesi, et mõisnike, töösturite ja kaupmeeste rikkus ja tulud on saadud töötava rahva ekspluateerimisest. Originaalsed on Radištševi vaated maksude olemuse ja riigi maksunduspoliitika iseloomu kohta. Ta käsitleb iga maksuliiki, lähtudes eelkõige rahvahulkade olukorrast ja sellest, missugust mõju ta avaldab majanduslikule tegevusele. Radištševi majandusteaduslikud vaated on tulvil revolutsioonilist võitlusvaimu pärisorjuse hävitamise ja uuele ühiskonnale ülemineku eest.

RAHA — eriline kaup, mis on kaubatootmise ja vahetuse arenemise protsessis eraldunud kaupade üldisest massist ning on *üldiseks ekvivalendiks* (vt.) kõikidele kaupadele. Raha tekkis stiihiliselt, kaubatootmise arenemise protsessis juba iidsel ajal, 3000—4000 aastat e. m. a. Kaubatootmise ja vahetuse varajastel arenemisastmetel etendavad üldise ekvivalendi osa mitmesugused kaubad, nagu näiteks loomad, karusnahad, metallid, väärtuslikud teokarbid ja kivid jne. Järk-järgult hakkavad raha osa stiihiliselt etendama väärismetallid — hõbe ja kuld. XX sajandil hakkas rahakauba osa etendama ainult kuld. Raha on väärtuse üldiseks kehastuseks. Raha tarbimisväärtuses väljendub kõigi teiste kaupade väärtus; rahas sisalduv *konkreetne töö* (vt.) on *abstraktse töö* (vt.) avaldumise üldiseks vormiks; rahas kehastunud eratöö esineb vahetult ühiskondlikus vormis. Iga tavalist kaupa ei saa otseselt igasuguse teise kauba vastu vahetada. Seevastu üldiseks ekvivalendiks olevat raha võib vahetada igasuguse kauba vastu. Raha on töö väliseks, esemeliseks mõõduks. Raha ei mõõda kaupades sisalduvat tööd ta sisemise mõõdupuu — tööaja — abil, vaid kaudselt — väärtuse vormis. Raha tekkimisega jaguneb kaubamaailm kaheks poolu-

seks: 1) kõik kaubad ja 2) raha. Seepärast põhjustabki raha tekkimine kauba (vt.) vastuolude edasist süvenemist. Oma osa majanduses etendab raha temale omaste funktsioonide (vt. Raha funktsioonid) kaudu, sealjuures võib ta reas funktsioonides esineda kas otseselt või rahamärkide näol (vt. Krediitraha). Raha väljendab kaubatootjatevahelisi tootmissuhteid. Seepärast muutub raha olemus vastavalt tootmisviisile, mida ta teenindab. Kapitalistliku kaubatootmise tingimustes teenindab raha ekspluataatorliku vähemuse rikastumise protsessi, raha muundub kapitaliks ja kujuneb kapitalistliku ekspluateerimise vahendiks. Hoopis teistsugune on raha olemus ja majanduslik osa sotsialistlikus majanduses (vt.).

RAHA FUNKTSIOONID — raha kui üldise ekvivalendi konkreetsed avaldumisvormid. Raha (vt.) esineb järgmises viies funktsioonis: 1) Raha kui väärtuse mõõt. Funktsiooni olemus seisneb selles, et raha abil mõõdetakse kõikide kaupade väärtust. Kõik kaubad, sealhulgas ka kuld, on ühiskondliku töö produktidena ühismõõtsed. Ent otseselt kaupa nende valmistamisel kulutatud tööajas mõõta ei saa. Ainult kuld esineb stiihiliselt ühiskondliku töö vahetu kehastusena, väärtuse mõõtmise abinõuna. Raha kui väärtuse mõõdu funktsiooni võib raha täita mõtteliselt ettekujutatava rahana, ideaalse rahana. Kuid igal juhul väljendatakse sealjuures raha ja kauba vahel reaalselt eksisteerivaid vahekordi. Kulla kogust, tema massi, mõõdetakse kaaluühikutes. Teatud hulk kulda, mida kasutatakse kulla massi mõõtühikuna, ongi rahaühikuks, hindade mastaabiks. Rahaühiku määrab kindlaks riik. Kaupade hindade mõõtmine rahas toob endaga kaasa hinna (vt.) kategooria tekkimise ja teeb võimalikuks hinna kõrvalekaldumise väärtusest. 2) Raha kui ringlemisvahend. Raha ilmumisega muutub kauba vahetamine kauba vastu kauba vahetamiseks raha vastu, mis tähendab ringluse tekkimist. Raha muutub vahendajaks kaupade ringlemise protsessis ning omandab sellega ringlemisvahendi funktsiooni. Juba lihtsa kaubamajanduse ajal loob ringlemisprotsess formaalse võimaluse kriiside tekkimiseks, sest ostu- ja müügiaktid ei lange alati ühte, vaid erinevad teineteisest nii ajas kui ka ruumis. Raha täidab ringlemisvahendi funktsiooni kiiresti edasi liikudes: teenindanud mingi ühe kauba realiseerimist, hakkab ta kohe teenindama teise kauba realiseerimist jne. Ta on kogu aeg liikumises. See asjaolu võimaldab ostu- ja müügitehingutes tõelist raha, s. o. rahaks olevat kaupa asendada tema esindajaga, rahamärgiga — mittetäisväärtusliku vahetusrahaga või paberrahaga. 3) Raha kui aarde kogumise vahend. Vaheaeg ringlusprotsessis tekitab seisaku raha ringlemises. Et raha on üldiseks ekvivalendiks ja teda võib vahetada mis tahes kauba vastu, kujuneb ta igasuguse rikkuse kehastuseks üldse ja, eemaldatuna ringlusest, muutub aardeks. Raha, s. o. rahaks oleva kauba kogumine kujuneb teatud määral eesmärgiks omaette, sest see tähendab rikkuse omamist kõige üldisemas vormis. Raha ühiskondlik jõud muutub eraisikute jõuks. Kapitalistlikus ühiskonnas, kus tootmise eesmärgiks on suurima kasumi taotlemine, püüavad kapitalistid paisata kõik rahasummad käibesse. Raha kui aare täidab sealjuures rahakäibe reservuaari ülesandeid. Kapitalismi tingimustes kontsentreerub ta pankadesse (vt.). 4) Raha kui maksevahend. Kaupade võõrandamisel järelmaksuga esineb raha täpselt samuti nagu iga teisegi kaubatehingu puhul väärtuse mõõduna, seejärel aga maksevahendina. Selles funktsioonis esineb ta ka raha laenamise tehingutes, samuti aga ka rendi ja maksude tasumisel ning mitmesuguste lepingujärgsete kohustuste õiendamisel. Raha kui maksevahendi funktsioon tingib mitmesuguste ringlust hõlbustavate vahendite — vekslite, pangatähtede ja tšekkide — kasutuselevõtmise. See funktsioon loob võimaluse võlakohustuste vastastikuseks kustutamiseks ja sularaha kokkuhoiuks. Maksevahendi funktsioon sisaldab kriisi tekkimise võimalust, sest ta eeldab kauba müümist võlgniku poolt mitte kaupade ostmise, vaid üksnes võla tasumise eesmärgil. Lahkuminekute tekkimise võimalus vastastikustes arveldustes loob tingimused kriiside teravnemiseks. 5) Maailmaraha. Maailmaturul ja rahvusvahelises maksekäibes esineb raha oma esialgsel kujul täisväärtusliku rahakaubana, väärisme-

talli kangidena. Maailmarahaks on kuld. Maailmaraha esineb: 1) üldise maksevahendina; 2) üldise ostuvahendina; 3) ühiskondliku rikkuse üldise kehastajana. Maailmakaubanduse ja krediidisuhete arenedes omandasid üksikud natsionaalsed valuutad selle eelise, et arveldusi kõige erinevamate maade vahel hakati õiendama nimelt nendes, kogu maailma ulatuses arveldusvahendiks muutunud valuutades. Et maailmaraha olemusele vastab kulla enda funktsioneerimine, siis võib üks või teine valuuta olla tõepoolest ülemaailmne ainult siis, kui ta on vabalt kulla vastu vahetatav, kui riik on võimeline tasuma oma võlgu teistele riikidele kullas.

Osa, mida raha etendab, on kapitalismi arenedes tunduvalt muutunud. Raha muundub kapitaliks, kujuneb võõra töö tasuta omastamise vahendiks, ekspluateerimise vahendiks. Raha on kapitali kõige üldisem vorm, olgugi et ta töölise ja lihtkaubatootja käes funktsioneerib samal ajal lihtsalt rahana.

Sotsialistlikus ühiskonnas on raha olemus kardinaalselt muutunud (vt. Raha sotsialistlikus majanduses). Raha väljendab siin sotsialistlikke tootmissuhteid ja on kommunistliku ühiskonna ehitamise vahendiks. Seepärast on ka raha funktsioonid oluliselt muutunud. Sotsialistlikus majanduses täidab raha järgmisi funktsioone: 1. Väärtuse mõõt. Üldise ekvivalendi osa etendab ka sotsialismi ajal kuld. Raha säilitab ajalooliselt kujunenud seose kullaga. Järelikult täidab ka siin väärtuse mõõdu funktsiooni kuld. Raha kui väärtuse mõõtu kasutatakse sotsialistlike ettevõtete majandusliku tegevuse arvestamiseks, ta on rahvamajanduse plaanilise juhtimise ja arvestuse vahendiks ning isemajandamise instrumendiks. Raha abil kalkuleeritakse kaupade omahinda ja määratakse kindlaks nende plaanilised hinnad, tehakse kindlaks palga suurus, teostatakse kontrolli töö määra ja tarbimise määra üle. Hindade mastaabi määrab kindlaks sotsialistlik riik. Hindade mastaabiks on NSV Liidus rubla. 2. Ringlemisvahend. Ringlemisprotsess on sotsialistlikus ühiskonnas organiseeritud plaanipäraselt. Ringlemisprotsessi kaudu kontrollib sotsialistlik ühiskond tootmisplaanide täitmise käiku ja teeb plaanides vajalikke muudatusi vastavalt sotsialismi põhilise majandusseaduse ja rahvamajanduse plaanipärase, proportsionaalse arenemise seaduse nõuetele. Raha kui ringlemisvahendi funktsioon ei sisalda sotsialistlikus majanduses kriiside tekkimise võimalust, vaid teenindab järjest laieneva sotsialistliku kaubakäibe kaudu rahva kasvavate vajaduste rahuldamise huve. Selles funktsioonis kasutatakse raha kaubakäibe laiendamiseks. 3. Raha kui maksevahend. Maksevahendina kasutatakse raha töölistele ja teenistujatele palkade ning kolhoosnikutele rahaliste tulude väljamaksmisel, sotsialistlike ettevõtete ja üksikisikute poolt laenude ja maksude tasumisel, sotsialistlike ettevõtete vahelistes arveldustes, kui kaupade või teenuste eest tasumisel on tekkinud viivitus, ja mitmesuguste muud liiki maksete puhul. Sotsialistlik riik kasutab raha maksevahendi funktsioonis, selleks et ulatuslikult kontrollida sotsialistlike ettevõtete tegevust ja nendevahelisi arveldusi. Raha kasutatakse siin plaani täitmise stimuleerimiseks. 4. Raha kui sotsialistliku akumulatsiooni ja säästmise vahend. Kuna sotsialismi tingimustes eksisteerib rahamajandus, siis peab osa reserve ja akumulatsioonifonde vältimatult esinema raha kujul. Sotsialistlikud ettevõtted hoiavad oma rahalisi fonde pankades jooksvatel ja arvelduskontodel. Raha täidab sel puhul sotsialistliku akumulatsiooni vahendi funktsiooni. Töötajad, kes saavad oma töö eest tasu vastavalt töö hulgale ja kvaliteedile, säästavad ühe osa oma palgast selleks, et omandada hinnalisemaid tarbeesemeid või mingil isiklikul põhjusel lükata oma raha kasutamine teatud ajaks edasi. Raha täidab sel korral säästmisvahendi funktsiooni. 5. Maailmaraha. Maailmarahana esineb kuld. Kuld on väliskaubanduslike ja mitmesugust liiki krediidioperatsioonide puhul esinevate rahvusvaheliste arvelduste sooritamise vahendiks nii kapitalistlikul kui ka sotsialistlike maade maailmaturul. Arveldustes sotsialistlike maade vahel võidakse kasutada ükskõik missuguse sotsialistliku maa valuutat — kõik valuutad on siin võrdõiguslikud. Et sotsialismileeri maad on kõige tihedamates kaubanduslikes ja krediidialastes sidemetes NSV Liiduga, kasutatakse arveldusvahendina tavaliselt Nõukogude rublat. Sotsialist-

liku maa kullavaru on maailmaraha riiklikuks reservfondiks.

RAHA NULLIFIKATSIOON — rahamärkide täieliku väärtusetuse ametlik tunnustamine riigi poolt, millega kaasneb nende tühistamine seaduslike maksevahenditena, nende kõrvaldamine käibelt ja uute rahamärkide väljalaskmine vana raha asemele, kusjuures viimane jäetakse välja ostmata või makstakse ta eest äärmiselt väikest kompensatsiooni. 1944. aastal vahetati näiteks Kreekas 50 miljardit vana drahmi ühe uue vastu. Kui inflatsioonist vabanemiseks on objektiivseid majanduslikke eeldusi, võib nullifikatsioon olla stabiilse raharingluse taastamise abinõuks.

RAHA SOTSIALISTLIKUS MAJANDUSES — üldine ekvivalent või rahaline väärtusvorm; väljendab sotsialistlikke tootmissuhteid. Raha vajadus sotsialistlikus majanduses on tingitud kaubatootmise olemasolust ja väärtusseaduse toimest. Raha on sotsialismi ajal hoopis erinev rahast kapitalismi tingimustes, sest ka kaubatootmine on sotsialismi ajal eri liiki kaubatootmiseks. Raha ei saa sotsialismi tingimustes muunduda kapitaliks ega kujuneda inimeste ekspluateerimise vahendiks. Raha kasutatakse sotsialismi ja kommunismi ülesehitamise huvides, plaanilises majandamiseks, arvestuseks ja kontrolliks, majanduslike sidemete loomiseks linna ja maa vahel, sotsialistliku tööstuse ja sotsialistliku põllumajanduse vahel. Raha teenindab ühiskondliku koguprodukti taastootmist, produkti tootmist ja majanduslikku käivet igas riiklikus ja kolhooslik-kooperatiivses ettevõttes. Raha kasutatakse sotsialismi ajal kui isemajandamise (vt.) instrumenti, kui instrumenti, mis võimaldab arvestada ja kontrollida töö ja tarbimise määra vastavalt töö hulga ja kvaliteedi järgi toimuva jaotamise printsiibile, kui kogu rahvamajanduse ja iga üksiku sotsialistliku ettevõtte plaanipärase juhtimise vahendit. Sotsialistlikus majanduses kasutatava raha olemus avaldub tema funktsioonides (vt. Raha funktsioonid).

RAHAKAPITAL — rahasumma, mis toob kapitalistidele tulu võõra töö ekspluateerimise arvel. Enne kapitalistlikku tootmisviisi eksisteeris rahakapital orjandusliku korra ja feodalismi ajal kaubandus- ja liigkasukapitali vormis. Kapitalismi ajal kujutab rahakapital endast tööstuskapitali (vt.) üht vormi. Rahakapitali funktsiooniks kapitali ringkäigus on tootmisvahendite ja tööjõu ostmine selleks, et saada kapitalistliku tootmise protsessis lisaväärtust. Pärast kaupade realiseerimist, mis on toodetud palgatööliste poolt ja sisaldavad lisaväärtust, omandab tööstuskapital uuesti rahakapitali vormi, kuid mis on suurem avansseeritud rahakapitalist. Raha ei ole rahakapitaliks iseenesest, vaid sellepärast, et kapitalistid kasutavad teda tootmisvahendites ja tööjõus kehastunud tootliku kapitali elementide ostmiseks ja lisaväärtuse saamiseks. Kapitali ringkäigu protsessis vabanev rahakapital võib muutuda ja muutubki laenukapitaliks (vt.). Kapitali ringkäigus avalduvad kõik kapitalismile iseloomulikud vastuolud. Eriti raskeks momendiks kapitalistidele on kaupkapiteli rahakapitaliks muundamine. Eriti teravalt avaldub see majanduskriiside ajal.

RAHALINE VÄÄRTUSVORM — vahetusväärtuse kõige arenenum vorm. Seda vormi iseloomustab, et kõigi kaupade väärtus väljendub ühe üldiseks ekvivalendiks (vt.) oleva kauba tarbimisväätuses, kauba, mille naturaalvormiga see üldise ekvivalendi osa on kokku kasvanud. Lõppkokkuvõttes hakkas seda osa etendama kuld. Rahaline väärtusvorm kujutab endast vahetusväärtuse kõige arenenumat vormi sellepärast, et ta on vahetuse ja väärtusvormi arenemise pikaajalise ajaloolise protsessi lõpptulemuseks. Rahalise väärtusvormi tekkimisega hakkavad kõik kaubad oma väärtust väljendama rahakaubas, rahas (vt.).

RAHANDUSKRIIS — laiemas mõttes: häired kapitalistliku riigi rahandussüsteemis, kaasa arvatud krediidisüsteem, raharinglus ja riigi rahandus; kitsamas mõttes: kriis riigi rahanduses, mis võib tekkida nii majanduskriisi tagajärjel kui ka sellest sõltumata. Sügava ja väga terava majanduskriisi (nagu seda oli näiteks 1929.—1933. aasta ülemaailmne majanduskriis) tulemuseks on, esiteks, kodanliku riigi tulude vähenemine, sest koos tootmise ja kaubakäibe langusega vähenevad ka riigieelarvesse maksude-

ja lõivudena laekuvad summad, teiseks aga — riigi kulude suurenemine seoses pankroteerumisohus olevate kapitalistlike ettevõtete subsideerimisega riigieelarve summade arvel. Kõige selle tulemusena tekib eelarves suur defitsiit, mis teatud tingimustes toob endaga kaasa inflatsiooni (vt.). Väga suured kulud parasiitlikule rõhumisaparaadile ja majanduse militariseerimisele võivad rahanduskriisi esile kutsuda ka siis, kui majanduskriisi ei ole. Sotsialismi ajal organiseeritakse kogu rahandussüsteemi tööd plaanipäraselt, rahandussüsteem tugineb pidevalt kasvavale sotsialistlikule tootmisele, riigieelarve aga on stabiilne ja defitsiidita.

RAHAREFORM — riigivõimu poolt teostatav ümberkujundus raharingluses. Rahareform seisab kas selles, et üks rahasüsteem asendatakse teisega, või selles, et antud rahasüsteemis muudetakse üksikuid elemente. Mitmesuguste rahareformide abil on kapitalistlikes maades teostatud valuutade stabiliseerimist pärast pikemat või lühemat inflatsooniperioodi (vt. Devalvatsioon, Deflatsioon, Raha nullifikatsioon). Niisuguste reformide puhul suurendasid kodanlikud riigid tavaliselt töötajatelt võetavaid makse ja rakendasid teisi abinõusid, mille tagajärjel rahvahulkade elatustase langes. Pärast Esimest maailmasõda viisid mitmed kapitalistlikud riigid läbi rahareformi (Saksamaa — 1924. aastal, Inglismaa — 1925.—1928. aastal, Prantsusmaa — 1928. aastal), mis tõid küll kaasa valuutade lühiajalise stabiliseerumise, kuid ei taastanud sõjaeelset kuldraharinglust. Pärast Teist maailmasõda viidi reas kapitalistlikes maades (Belgia, Prantsusmaa, Taani, Holland, Norra jt.) läbi rahareform, mis aga ei toonud endaga kaasa valuutade stabiliseerumist, väljendudes ainult ringlusest ühe osa paberraha äravõtmises, mille järel aga paberraha hulk hakkas jälle kasvama ning algas uus inflatsioon. 1949. aasta sügisel viisid paljud kapitalistlikud maad läbi oma valuutade devalvatsiooni Ameerika Ühendriikide dollari suhtes, nende valuutade kursi langemise protsessi see aga ei pidurdanud.

NSV Liidu ja rahvademokraatiamaade rahareformid erinevad printsipiaalselt rahareformidest kapitalistlikes maades. Nad toimuvad siin sotsialistliku majanduse huvides ja toovad endaga kaasa töötajate heaolu tõusu. NSV Liidus viidi esimene rahareform läbi 1922.—1924. aastal. Selle rahareformiga asendati kogu paberraha, mis oli oma väärtuse suures osas kaotanud, stabiilse krediitrahaga — tšervoonetsitega (ja stabiilse vahetusrahaga). See reform tõi endaga kaasa rubla stabiliseerumise ja aitas suuresti kaasa uue majanduspoliitika edule, linna ja maa vahel majandusliku koostöö kujunemisele ja sotsialistlike elementide võidule. Ka pärast Teist maailmasõda (1947. aasta detsembris) toimus NSV Liidus rahareform; ringlusse lasti uus, täisväärtuslik raha ja selle vastu vahetati välja vana raha, mille ostujõud oli Suure Isamaasõja perioodil teatud määral langenud. 1947. aasta rahareformiga likvideeriti sõjatagajärjed NSV Liidu raharingluses ja taastati täisväärtuslik Nõukogude rubla, mis suurendas töötajate reaaltulusid. Seejärel tugevdas kaubahindade alandamine, mida Nõukogude valitsus rea aastate jooksul teostas, Nõukogude rublat veelgi. Rahvademokraatiamaades viidi pärast Teist maailmasõda samuti läbi rahareform, millega likvideeriti inflatsioon ja kehtestati stabiilne valuuta.

RAHARENT — feodaalse maarendi vorme, tekib kaubalis-rahaliste suhete arenedes. Raharent on iseloomulik feodaalse tootmisviisi lagunemise staadiumile. Tema levimine kiirendab naturaalmajanduse muutumist kaubamajanduseks. Osa pärisorja poolt toodetud produktist realiseeritakse turul, muundub rahaks ja läheb rahaobroki vormis feodaalse maaomaniku kätte. Samaaegselt naturaalrendi muundumisega raharendiks tekib tavaliselt ka palgaliste põllutööliste (sulaste) klass. Jõukas talupoeg, kes maksab raharenti ja ekspluateerib palgasulaste tööd, areneb kapitalistlikuks farmeriks. Kasum, mida sellises majandis saadakse, ei ulatu veel keskmise kasumini, ta sõltub raharendist, mis on tema piiriks. «Oma edasiarenemises,» kirjutab Marx, «toob raharent endaga paratamatult kaasa — jättes kõrvale kõik vahepealsed vormid, nagu näiteks väiketalude rentnikud — kas maa muutumise vabaks talurahva omandiks või kapitalistliku toot-

misviisi vormi, kapitalistliku rentniku poolt makstava rendi» (К. Маркс, Капитал, т. III, стр. 811).

RAHARINGLUS — raha liikumine ringlussfääris. Eraomanduse tingimustes on raharinglusel stiihiline iseloom. Eksisteerib objektiivne majandusseadus, mis määrab ringlemiseks vajaliku raha hulga. Kui kõrvale jätta krediidisuhted, siis määrab ringlemiseks vajaliku raha hulga kaubahindade summa, mis on jagatud samanimeliste rahaühikute ringlemiskiirusega. Täielikumal kujul, s. o. kui arvesse võtta krediidisuhteid, võrdub vajalik raha hulk ringlemis- ja maksevahendite antud ringlemiskiiruse puhul kaupade hindade summaga miinus krediiti müüdud kaupade hindade summa ja vastastikku kustutuvad maksed pluss nende maksete summa, mille tasumise tähtaeg on saabunud. Raharinglus ulatus kujuneb kapitalismi tingimustes välja stiihiliselt. Kapitalistlikes maades eksisteeris enne Esimest maailmasõda metallraha ringlus ja kulla vastu vahetatavate pangatähtede ringlus. Neis tingimustes kohandub raharinglus automaatselt vajadusega. Aare on raha juurdevoolu ja äravoolu reservuaariks. Mittevahetatavate pangatähtede ja paberraha ringlemisel aga ei saa ringluses olev raha hulk enam käibe vajadusega automaatselt kohanduda. Kapitalistlikus majanduses esinevad häired ja paberraha emissiooni kasutamine kodanlike riikide sõjaliste kulutuste finantseerimiseks, mis on iseloomulik kapitalismi üldkriisile, põhjustavad ringluskanalite ummistumist üleliigse väärtusetuks muutuva paberrahaga, s. o. põhjustavad *inflatsiooni* (vt.). Käesoleval ajal kasutatakse kapitalistlikes maades väikekäibe teenindamiseks paberraha ja mittetäisväärtuslikke münte. Peale selle kasutatakse kapitalistidevahelistes suhetes laialdaselt ka arveldusi tšekkide abil. Kapitalistlikus majanduses teenindab raharinglus kapitali ringkäiku, palgatööliste palga ja teiste ühiskonnakihtide tulude realiseerimist.

Sotsialismi ajal on raharinglus kapitalistlikust raharinglusest printsipiaalselt erinev. Ta ei teeninda kapitali ringkäiku, sest kapitalistlikud suhted on likvideeritud. Tal ei ole stiihiline, vaid plaanipärane iseloom: kaubakäibe ulatus, hinnad, krediit ja muud raharinglust mõjutavad tegurid määratakse põhiliselt kindlaks plaanilises korras; sularaha ringlemine toimub põhiliselt vaid ettevõtete (asutuste) ja elanikkonna vaheliste suhete sfääris ning üksikute elanikkonna gruppide vahel. Raharingluse kaudu realiseerivad töötajad, kes on tootmisvahendite peremehed, oma osa sotsialistliku ühiskonna produktist. Sotsialistlike ettevõtete vahelised rahalised arveldused toimuvad *sularahata arvelduste* (vt.) teel. Sotsialismi ajal toimib raharingluse objektiivne majandusseadus. Viimase nõudeid arvestades reguleerib sotsialistlik riik raharinglust ja kasutab seda sotsialistliku majanduse arendamise huvides. Raharingluse reguleerimine toimub riigi rahanduse planeerimise ning krediidi- ja kassaplaanide koostamise teel. Raharingluse plaanipärase arendamise aluseks on tootmisvahendite sotsialistliku omanduse valitsemine ja sotsialistlikes ettevõtetes toodetavate tohutu suurte kaubakoguste kontsentreerimine sotsialistliku riigi kätte.

RAHASÜSTEEM — rahakorraldus, seaduse poolt fikseeritud raharingluse süsteem riigis. Rahasüsteem sõltub raha olemusest, ühiskondlikust korrast ja majanduse olukorrast riigis. Rahasüsteemi kuuluvad järgmised elemendid: 1) kaup, mis etendab üldise ekvivalendi osa ja täidab väärtuse mõõdu funktsioone; 2) rahaühik — hindade mastaap; 3) seaduspärastatud ringlemisvahendid ja maksevahendid; 4) täisväärtuslike ja mittetäisväärtuslike müntide vermimise kord; 5) pangatähtede ja riigikassatähtede väljalaskmise kord. Rahasüsteemi aluseks on kaup, mis etendab raha osa, kas kuld, hõbe või mõlemad koos. Esialgu oli valitsevaks rahasüsteemiks *bimetallism* (vt.), mille puhul rahasüsteemi aluseks olid niihästi kuld kui ka hõbe. XIX sajandi lõpul asendus bimetallism enamikus maailma maades *monometallismiga* (vt.), mida iseloomustab kuldraha ringlemine ja kulla vastu vahetatavate pangatähtede ringlemine. Kapitalismi üldkriisi perioodil, eriti aga Teisest maailmasõjast alates ja selle sõja tulemusena asendus kuldraharinglus kodanlikes maades inflatsioonilise paberraharinglusega.

RAHASÜSTEEM NSV LIIDUS —

NSV Liidu rahasüsteemi aluseks on kuld kui rahakaup. Ringluses on NSV Liidu Riigipanga (vt.) pangatähed 10, 25, 50 ja 100 rubla suurustes kupüürides, riigikassatähed (vt.) 1, 3 ja 5 rubla suurustes kupüürides ning metallvahetusraha. 1. jaanuarist 1961 on rubla kullasisalduseks 0,987 412 grammi kulda. Nõukogude raha stabiilsuse tagavad kullatagavara ja eelkõige need kaubakogused, mis on Nõukogude riigi käes ja mida müüakse stabiilsete plaaniliste hindadega.

RAHVA RIKKUS — vt. Natsionaalne rikkus.

RAHVAMAJANDUS — ühiskondlike tootmis- ja tegevusharude kogum. Rahvamajanduse mõiste on laiem kui materiaalse tootmise mõiste, viimase alla kuuluvad ainult ühiskondlikku produkti loovad harud — tööstus, põllumajandus, ehitus, veosetransport jt. Peale nende kuulub rahvamajanduse koosseisu veel rida harusid, mis ei loo ühiskondlikku produkti. Niisugusteks rahvamajandusharudeks on krediidindus, kaubandus (osaliselt), haridus, tervishoid, teadus, valitsemine jne. Sotsialismi tingimustes on rahvamajandus plaanimajanduseks (vt.).

RAHVAMAJANDUSE BILANSS — põhilisi proportsioone ja suhteid kogu rahvamajanduse ulatuses koondkujul iseloomustav majanduslike näitajate süsteem. Rahvamajanduse bilanss hõlmab kõiki sotsialistliku laiendatud taastootmise momente — tootmist, jaotamist, ringlust ja tarbimist — nende ühtsuses ja vastastikuses seoses. Sotsialistlikule riigile on rahvamajanduse bilanss sotsialistliku tootmise arvestamise ja planeerimise abinõuks. Rahvamajanduse bilanss koosneb järgmistest põhilistest bilansitabelitest. 1) Koondtabel, milles iseloomustatakse sotsialistliku laiendatud taastootmise protsessi tervikuna. 2) Ühiskondliku koguprodukti tootmise ja jaotamise bilanss, mis peegeldab sotsialistliku laiendatud taastootmise põhilisi materiaalseid proportsioone. Selles tabelis näidatakse ühiskondliku produkti mahtu ning tema lõplikku jaotumist tarbitud tootmisvahendite asendamise fondiks ja natsionaalseks tuluks; natsionaalse tulu jaotumist akumulatsiooni- ja reservide fondiks ning isikliku tarbimise fondiks; tootmisvahendite tootmise ja tarbeesemete tootmise vahekorda; sotsiaalsete sektorite osatähtsust tootmises ja ühiskondliku produkti kasutamises. Kõiki neid plaanilises bilansis esinevaid põhilisi proportsioone kõrvutatakse möödunud aastate aruandebilanssidega, kasutades võrreldavaid hindu, mis võimaldab kindlaks teha ühiskondliku produkti ja natsionaalse tulu dünaamika ning välja selgitada struktuurilised muutused. 3) Rahvamajanduse finantsbilanss, mis peegeldab põhilisi finantsilisi proportsioone. Selles näidatakse ühiskondliku produkti ja natsionaalse tulu tootmist ja primaarset jaotumist materiaalse tootmise harudes; rahaliste vahendite laekumist rahandussüsteemi riiklikelt ja kooperatiivsetelt organisatsioonidelt ning elanikkonnalt; rahaliste vahendite andmist rahandussüsteemi poolt organisatsioonidele ja elanikkonnale; organisatsioonide ja elanikkonna lõplikult realiseeritavaid tulusid. Rahvamajanduse finantsbilansi analüüs ja tema koordineerimine ühiskondliku produkti bilansiga (põhiliste kokkuvõtete järgi) on vajalik selleks, et rahvamajandusplaani väärtuselisi näitajaid saaks kõige otstarbekohasemalt kasutada ühe või teise perioodi majanduslike ja poliitiliste ülesannete edukaks lahendamiseks. 4) Tööjõu koondbilanss, mis väljendab tööjõuressursside jaotamise ja kasutamise põhilisi proportsioone. Kõrvuti nende bilanssidega sisaldab rahvamajanduse bilanss ka natsionaalse rikkuse bilanssi, põhifondide bilanssi ja mõningaid sünteetilisi näitajaid: elanikkonna arvu ja struktuuri, rahva heaolu tõusu, tehnilise progressi põhinäitajaid, ühiskondliku töö viljakust, toodangu hulka iga elaniku kohta, põhilisi muutusi tootmise paigutuses, hinnaindekseid, majanduslike sidemete arenemist välisriikidega, tähtsamaid näitajaid aga kõrvutatakse teiste maade vastavate näitajatega. Rahvamajanduse bilansi koostamisel etendavad suurt osa materiaalsed bilansid (vt.).

RAHVAMAJANDUSE JUHTIVAD POSITSIOONID — juhtivad tootmisharud, mis määravad rahvamajanduse arenemise. Pärast poliitilise võimu kättevõitmist võtab proletariaat enda valdusse juhtivad majanduslikud positsioonid, et tagada sotsialismi ülesehitamine. Juhtivad positsioonid kujuta-

vad kapitalismilt sotsialismile üleminekuajajärgul endast eelkõige natsionaliseeritud suurtööstust, mis juba üleminekuajajärgu algul etendas NSV Liidu majanduses juhtivat osa, transporti, pangandust, suurkaubandust ja sideasjandust. Sotsialistlik tööstus tõrjus majanduslikus võistluses välja kapitalistlikud elemendid ja andis neile purustavaid hoope. Sotsialistlik tööstus varustas talumajandust tootmisvahendite ja laiatarbekaupadega, mille eest ta sai põllumajandussaadusi. Tööstuse ja põllumajanduse majanduslikud suhted arenesid tööliste ja talupoegade liidu alusel, milles juhtivat osa etendas töölisklass; sealjuures avaldas sotsialistlik masinaline tööstus talupoegade väikekaubamajandusele ümberkujundavat mõju, aitas talurahval üle minna kollektiivsele suurtootmisele. Sotsialistlikule sektorile tuginedes piiras riik kapitalistliku majanduse arenemist ja aitas kaasa sotsialismi kasvule. Tähtsat osa võitluses sotsialismi eest etendas väliskaubanduse monopol kui kindel barjäär, mis kaitses meie maad väliskapitali sissetungi eest ja NSV Liidu rahvamajanduse kapitalistlikule maailmasüsteemile allutamise katsete eest.

RAHVAMAJANDUSE NÕUKOGU — tööstuse ja ehitustegevuse põhiline juhtiv organ NSV Liidu administratiivsetes majanduspiirkondades. Loodi NLKP Keskkomitee veebruaripleenumi (1957. a.) otsuste ning tööstuse ja ehitustegevuse juhtimise korra edasise täiustamise seaduse alusel, mille NSV Liidu Ülemnõukogu võttis vastu 10. mail 1957. aastal. Rahvamajanduse nõukogud organiseeriti kõigis administratiivsetes majanduspiirkondades. Suur osa majandusharulistest ministeeriumidest likvideeriti. Üleminek tööstus- ja ehitusettevõtete juhtimisele territoriaalsel printsiibil oli ueks sammuks, mis tugevdas ja arendas edasi *demokraatlikku tsentralismi majanduse juhtimisel* (vt.), kõrvaldas arvukad ametkondlikud barjäärid, parandas tunduvalt tootmise kohapealset operatiivset juhtimist, avas edasised perspektiivid spetsialiseerimiseks ja koopereerimiseks tööstuses. Rahvamajanduse nõukogud juhivad otseselt kõiki majanduspiirkonnas asuvaid tööstusettevõtteid ja ehitusorganisatsioone, juhindudes rahvamajanduse arendamise üldriiklikust plaanist. Rahvamajanduse nõukogude ülesandeks on: perspektiivsete ja jooksvate tootmisplaanide koostamine, ettevõtete spetsialiseerimise plaanide, tootmise koopereerimise ning tooraine ja pooltoodete vastastikuste hangete plaanide väljatöötamine, materiaalse ja tehnilise varustamise plaanide koostamine ja elluviimine. Rahvamajanduse nõukogu peamiseks tööks on ettevõtete ja ehitusorganisatsioonide juhtimine kas otseselt või siis temale alluvate kombinaatide, trustide ja muude eriharu printsiibil loodud majanduslike koondiste kaudu. Rahvamajanduse nõukogud kannavad täielikku vastutust alluvate majanduslike koondiste, trustide, kombinaatide, valitsuste ning viimaste kaudu kõikide ettevõtete ja ehitusorganisatsioonide rahandusliku tegevuse eest. Rahvamajanduse nõukogud tuginevad oma töös töötajate laialdasele osavõtule tööstuse ja ehitustegevuse juhtimisest. Administratiivse majanduspiirkonna rahvamajanduse nõukogu moodustatakse liiduvabariigi ministrite nõukogu poolt ja oma tegevuses allub ta otseselt vabariigi ministrite nõukogule. Rahvamajanduse nõukogu struktuur, mille kinnitab liiduvabariigi valitsus, oleneb antud majanduspiirkonna tööstuse iseloomust. Majanduspiirkonna rahvamajanduse nõukogu juures töötab nõuandva organi õigustega tehnika- ja majandusnõukogu, kuhu kuuluvad silmapaistvad spetsialistid, teadlased, tootmisnovaatorid ning ühiskondlike organisatsioonide esindajad. Territoriaalsel põhimõttel toimuv juhtimine eeldab ka tsentraliseeritud planeerimise tugevdamist, millega seoses NSV Liidu Riikliku Plaanikomitee ja liiduvabariikide plaanikomisjonide osatähtsus on suurenenud. Tööstuse juhtimise reorganiseerimine lõi tingimused töötajate loova initsiatiivi ja aktiivsuse avaldumiseks ja ühiskondliku tööjaotuse süvenemiseks ning kujutab endast väga tähtsat, tootlike jõudude edasist kasvu soodustavat abinõu. Sellel abinõul on kommunismi ülesehitamise teede kindlakstegemise suhtes mitte üksnes praktiline, vaid ka suur teoreetiline tähtsus.

RAHVAMAJANDUSE PERSPEKTIIVNE PLANEERIMINE — sotsialistliku rahvamajanduse ja üksikute rahva-

majandusharude ning rajoonide arendamise plaanide koostamine paljudeks aastateks ette ja nende täitmise organiseerimine. Rahvamajanduse planeerimine (vt.) hõlmab ka rahvamajanduse jooksvate plaanide kooskõlastamist perspektiivplaanidega, sest suurte majanduspoliitiliste ülesannete lahendamine nõuab mitmeid aastaid. Kogu rahvamajandust hõlmavate pikemaaegsete plaanide koostamine toimub üheaegselt üksikute majandusharude, rajoonide, linnade või üksikürituste perspektiivplaanide, samuti aga ka üksikute riiklike ettevõtete ja kolhooside perspektiivplaanide väljatöötamise ja elluviimisega. Esimeseks kogu rahvamajanduse arendamise perspektiivplaaniks oli NSV Liidus kogu maa elektrifitseerimise leninlik plaan — GOELRO plaan (vt.). Rahvamajanduse arendamise 5—7 aasta perspektiivplaanide alusel toimub jooksev planeerimine. Sotsialismi teele asunud rahvademokraatiamaad kasutavad laialt Nõukogude Liidus rahvamajanduse perspektiivsel planeerimisel omandatud kogemusi.

RAHVAMAJANDUSE PLAANIPÄRASE, PROPORTSIONAALSE ARENEMISE SEADUS — sotsialismi objektiivne majandusseadus, mille järgi tootmisvahendite ühiskondliku omanduse valitsemise tingimustes on võimalik ja vajalik plaanipäraselt arendada rahvamajandust ning kehtestada vajalikud proportsioonid kogu majanduse ja tema üksikute harude arenemises. Vastupidiselt tootmisvahendite kapitalistlikule omandusele, mis eraldab majanduse isoleeritud eraettevõteteks ning tekitab konkurentsi ja tootmise anarhiat, ühendab ühiskondlik omandus kõik sotsialistlikud ettevõtted ühtseks plaanimajanduseks kogu maa ulatuses. Kapitalismi tingimustes murravad vajalikud proportsioonid tootmises endale teed proportsionaalsuse rikkumise ja kriiside kaudu. Sotsialismi tingimustes tekib võimalus ja vajadus kõigi rahvamajandusharude kriisideta arendamiseks üksikute tootmisharude, ettevõtete ja rajoonide töö plaanipärase kooskõlastamise teel. Rahvamajanduse plaanipärase arenemise seaduse toime võib anda vajalikku efekti siis, kui see toime avaldub sotsialistliku tootmise peamise eesmärgi — töötajate materiaalsete ja kultuuriliste vajaduste rahuldamise — nimel. Seepärast määratakse proportsioonide iseloom sotsialistlikus majanduses kindlaks vastavalt sotsialismi põhilise majandusseaduse nõuetele. Rahvamajanduse plaanipärase, proportsionaalse arenemise seadus on tootmise reguleerijaks sotsialistlikus majanduses, ta nõuab õiget vahekorda tootmisvahendite tootmise ja tarbeesemete tootmise vahel rasketööstuse eelisarendamise baasil, ratsionaalsete proportsioonide kehtestamist tööstuse ja põllumajanduse vahel, üksikute tööstusharude ja põllumajanduse vahel, tootmise ratsionaalset paigutamist, õigeid vahekordi tarbeesemete tootmise kasvu ja kaubakäibe arendamise vahel, akumulatsiooni ja tarbimise vahel, kooskõla akumulatsiooni järjekindla kasvu ning rahvahulkade materiaalse ja kultuurilise taseme süstemaatilise tõusu vahel. Rahvamajanduse plaanipärase, proportsionaalse arenemise seaduse nõudeid viivad Kommunistlik Partei ja sotsialistlik riik ellu plaanide abil, mis organiseerivad ja suunavad töörahva hulkade loovat tegevust. (Vt. Rahvamajanduse planeerimine.) Kõigis sotsialismi maailmasüsteemi maades valitseb tootmisvahendite ühiskondlik omandus. See nõuab mitte ainult majanduse plaanipärast arendamist igal niisugusel maal üksikult, vaid ka sidemete loomist nende vahel vastavalt plaanipärase arenemise seaduse nõuetele, plaanipärast töö organiseerimist ja tööjaotust kõigi sotsialistliku leeri maade vahel täieliku võrdõiguslikkuse, sõltumatuse ja vastastikuse kasulikkuse alusel.

RAHVAMAJANDUSE PLANEERIMINE — sotsialistliku rahvamajanduse arendamise plaanide koostamine ja töö organiseerimine ühtse rahvamajanduse plaani alusel. Rahvamajanduse planeerimine on võimalik ainult sotsialistliku tootmisviisi tingimustes, põhiliste tootmisvahendite ühiskondliku omanduse tingimustes. Rahvamajanduse planeerimine toimub Kommunistliku Partei ja Nõukogude riigi juhtimisel ning rahvahulkade aktiivsel osavõtul. Rahvamajanduse planeerimisel lähtutakse ühiskonna materiaalsetest eluvajadustest, võetakse arvesse teaduse ja tehnika saavutusi ning eesrindlikke töömeetodeid, peetakse silmas rahvamajandus-

harude arendamise õiget kooskõla liiduvabariikide ja administratiivsete majanduspiirkondade majanduse kompleksse arendamisega, et tagada kõigi materiaalsete ja tööjõuressursside ratsionaalset kasutamist. Majanduse plaanipärasel juhtimisel kasutatakse teadlikult objektiivsete majandusseaduste, eeskätt aga rahvamajanduse plaanipärase, proportsionaalse arenemise seaduse (vt.) toimet ja peetakse alati silmas sotsialismi põhilise majandusseaduse (vt.) nõudeid. Planeerimine on sotsialistliku riigi tähtsamaid majanduse organiseerimise funktsioone ning on direktiivse iseloomuga. Pärast kinnitamist kõrgemate riigivõimuorganite poolt omandab rahvamajandusplaan riikliku seaduse jõu, mille täitmine on kohustuslik ja määrab ära kogu maa majandusliku arengu. Rahvamajanduse plaanipärane arendamine toimub vastavalt majanduse juhtimisel rakendatavale leninlikule demokraatliku tsentralismi (vt.) printsiibile. Riiklik planeerimine eeldab juhtivate lülide — tähtsaimate rahvamajandusharude ja tegevusalade — esiletõstmist, millede edukast arendamisest oleneb kogu rahvamajandusplaani täitmine. Üldistades majanduse arendamise praktilisi kogemusi ning arvesse võttes riigi välis- ja siseolukorda, määravad Kommunistlik Partei ja sotsialistlik riik igal etapil kindlaks riiklike plaanide tähtsaimad majanduslikud ja poliitilised ülesanded ning sellega ka kogu rahvamajanduse ja tema üksikute harude laiendatud taastootmise tempo. Majanduse plaanipärane arendamine nõuab niihästi kodumaa kui ka välismaa teaduse ja tehnika saavutuste igakülgset tundmaõppimist ja kiiret kasutuselevõtmist kõigis majandusharudes, et oleks tagatud järjekindel tehniline progress ja selle alusel tootmise mahu suurenemine ja ühiskondliku töö viljakuse tõus. Üheks teadusliku plaanimajanduse aluseks on seadmete, tooraine ja materjalide, kütuse ja elektrienergia kasutamise ning töö kulu eesrindlike tehnilis-majanduslike normide väljatöötamine toodanguühiku (tööde-ühiku) kohta ja nende juurutamine. Rahvamajanduse häireteta arengu suhtes on suur tähtsus riigi kätte koondatavatel materiaalsetel, finantsilistel ja tööjõureservidel. Rahvamajanduse riiklik planeerimine tugineb pikemaks perioodiks (kolme, viie, seitsme, kümne ja rohkema aasta peale) koostatud perspektiivplaanide ja jooksvate plaanide kooskõlastamisele.

Rahvamajandusplaanides esineb teatud arv näitajaid (ülesandeid) nii naturaalsetes (toodangu ja tööde liigid jne.) kui ka rahalistes mõõtühikutes (omahind, toodang keskmiselt ühe töötaja kohta jne.). Eri rühmaks nende hulgas on nn. kvalitatiivsed näitajad (tööviljakuse tõus, toodangu kvaliteet, rentaablus jne.). Tähtsaks planeerimise meetodiks, eriti aga õigete proportsioonide määramisel üksikute rahvamajandusharude arenemises, on bilansside süsteemi materiaalsete (naturaalsete), rahaliste, tööjõu- jm. bilansside koostamine. Bilansside süsteem, mida üldistab rahvamajanduse bilanss, iseloomustab põhilisi proportsioone sotsialistliku majanduse arenemises. (Vt. Rahvamajanduse bilanss, Materiaalsed bilansid, Väärtuselised bilansid, Tööjõubilanss.) Plaanide edukas täitmine eeldab sotsialistliku võistluse laia levikut, plaani täitmise kontrolli, täiendavate reservide ja ressursside väljaselgitamist ja kasutuselevõtmist majandusplaanide täitmise käigus ning planeerimise korra pidevat täiustamist. Plaanimajandus on sotsialismi suurimaks eeliseks, tagades kriisideta arengu, tootmise järjekindla ja märksa kiirema kasvu kui kapitalistlikus ühiskonnas, töö ja materiaalsete vahendite ökonoomse kasutamise ning rahvahulkade heaolu pideva tõusu.

NSV Liidu rahvamajanduse plaanilist juhtimist teostavad Kommunistliku Partei juhtimisel NSV Liidu Ministrite Nõukogu ja liiduvabariikide ministrite nõukogud, NSV Liidu Ministrite Nõukogu Riiklik Plaanikomitee ja Riiklik Teaduslik Majandusnõukogu, liiduvabariikide riiklikud plaanikomisjonid, administratiivsete majanduspiirkondade rahvamajanduse nõukogud, üleliidulised ja vabariiklikud ministeeriumid ja keskasutused ning kohalikud nõukogud. NSV Liidu Riiklik Plaanikomitee ja Riiklik Teaduslik Majandusnõukogu on meie maa rahvamajanduse teadusliku planeerimise organiteks. Arvesse võttes objektiivsete majandusseaduste nõudeid ning konkreetset välis- ja sise-

olukorda annavad sotsialistlik riik ja Kommunistlik Partei juhiseid plaanide koostamiseks.

Nõukogude majanduse uutes arenemistingimustes, mis tekkisid tööstuse ja ehitustegevuse juhtimise ümberkorraldamisega ning masina-traktorijaamade reorganiseerimisega, on ettevõtete, rahvamajanduse nõukogude ja vabariikide planeerimisalaste õiguste laiendamisel suur tähtsus. Kommunistlik Partei teeb suurt tööd, et kõrvaldada liigne tsentralism planeerimises, kasutada planeerimises laiemalt majanduslikke stiimuleid, töötajate isiklikku materiaalset huvitatust.

Rahvamajandusplaani koostamine algab vahetult ettevõtetes — tehastes, vabrikutes, kolhoosides ja sovhoosides. Sellest võtab osa kogu töötajaskond, et välja selgitada ja kasutusele võtta kõik tootmise laiendamise ja täiustamise reservid. Tööstusettevõtete plaaniprojekte täpsustatakse kombinaatides, trustides ja muudes tööstuskoondistes ning seejärel rahvamajanduse nõukogudes, kohaliku tööstuse ettevõtete plaaniprojekte aga oblasti (kraide) täitevkomiteedes. Rahvamajanduse nõukogude ja oblastite plaaniprojektide alusel koostatakse liiduvabariikide koondplaanid. Viimaste alusel töötab NSV Liidu Riiklik Plaanikomitee välja ühtse rahvamajandusplaani projekti. NSV Liidu ühtne rahvamajandusplaan hõlmab kõigi rahvamajandusharude arendamise tähtsamaid näitajaid kogu riigi kui terviku kohta ning liiduvabariikide majanduse arendamise tähtsamaid näitajaid.

RAHVAMAJANDUSHARU PUHASTOODANG — kogutoodangu osa rahalises väljenduses, mis jääb järele siis, kui kogutoodangu üldväärtusest lahutada materiaalsed tootmiskulud. Materiaalsete kulude hulka kuuluvad: kulutatud tooraine, materjalide, kütuse, elektrienergia jms. väärtus ning põhifondide amortisatsioon. Puhastoodang on see osa kogutoodangu väärtusest, mis luuakse antud perioodil kulutatud elava tööga, s. t. puhastoodang on uueks loodud väärtuseks, erinevalt asjastatud tööga loodud ülekantud väärtusest, mis väljendab tarbitud tootmisvahendite hulka. Igas ettevõttes ja tootmisharus jaguneb puhastoodang palgafondiks ja puhastuluks. Viimane esineb kasumi (riikliku ettevõtte puhastulu), käibemaksu (riigi tsentraliseeritud puhastulu) ja muude tulude vormis. Kogu rahvamajanduse ulatuses on puhastoodanguks see osa ühiskondlikust koguproduktist, mis jääb järele pärast materiaalsete tootmiskulude lahutamist ja mida nimetatakse natsionaalseks tuluks. Planeerimise ja statistika praktikas üksikettevõtete puhastulu kindlaks ei tehta. Rahvamajandusharude puhastoodangu näitajaid kasutatakse NSV Liidu natsionaalse tulu kindlakstegemisel, samuti aga ka mitmesuguseks analüütiliseks otstarbeks: tööviljakuse väljaarvutamisel jne.

RAHVATULU — vt. Natsionaalne tulu.

RAHVUSVAHELINE KAPITALISTLIK TÖÖJAOTUS — tööjaotus mitmesuguste kapitalistlike maade vahel. Tekkis kapitalistlikes maades tootlike jõudude stiihilise kasvu tulemusena kapitalistide poolt suurima kasumi tagaajamise baasil. Rahvusvahelisele kapitalistlikule tööjaotusele on omased sügavad vastuolud. Esiteks, ta ühendab kodanlikud riigid kapitalistlikuks maailmamajanduseks, milles iga üksiku maa majandus on kapitalistliku maailmasüsteemi osaks. Teiseks, rahvusvaheline kapitalistlik tööjaotus toimub mitmesuguste maade kapitalistlike ettevõtete vahelise ägeda konkurentsi tingimustes, mis toob endaga kaasa nõrkade maade allutamise tugevatele maadele. Äge konkurents tootmisharude piires ja tootmisharude vahel ning antagonistlikud vastuolud tootlike jõudude ja tootmissuhete vahel on rahvusvahelise kapitalistliku tööjaotuse iseloomulikeks joonteks. Imperialismi ajastul kujunes rahvusvaheline kapitalistlik tööjaotus välja kõige arenenumate ja majanduslikult võimsate suurriikide ülevõimu tingimustes. Seda tööjaotust iseloomustab eelkõige see, et asumaad ja sõltuvad maad on muudetud metropolide agraar- ja tooraineripatsiteks. Imperialistlikud riigid takistavad nendes maades rasketööstuse — nende iseseisvuse ja sõltumatuse majandusliku aluse — loomist. Tänapäeva rahvusvaheline kapitalistlik tööjaotus on rajatud valitsemise ja allumise suhetele. Seda kasutavad imperialistlikud riigid asumaade ja sõltuvate maade rahvaste ekspluateerimiseks.

RAHVUSVAHELINE SOTSIALISTLIK TÖÖJAOTUS — tööjaotus sotsialistlike maade vahel. Tekkis pärast Teist maailmasõda ja sotsialistliku maailmamajanduse süsteemi (vt). väljakujunemist. Rahvusvaheline sotsialistlik tööjaotus kujuneb plaanipäraselt, vabatahtlikkuse alusel, võrdõiguslike ja suveräänsete sotsialistlike riikide koostöö korras, kusjuures võetakse arvesse ajalooliselt väljakujunenud tootmistingimusi, tööoskust ja kõigi tootlike jõudude ratsionaalset kasutamist neis maades. See tööjaotus toimub tootmise pideva kasvu olukorras, maadevahelise konkurentsi puudumise tingimustes, võimaldab kõigil sotsialistliku leeri maadel arendada oma rahvamajandust kiires tempos ja plaanipäraselt, aitab kaasa nende maade majandusliku mahajäämuse likvideerimisele. Plaanipärane rahvusvaheline sotsialistlik tööjaotus aitab kiirendada iga sotsialistliku maa majanduse arenemist tootmise laialdase spetsialiseerimise ja koopereerimise teel, võimaldab vältida liigseid kulutusi üksikute rahvamajandusharude arendamisel ning koondada jõud ja vahendid selliste rahvamajandusharude arendamiseks, millede jaoks on antud maal kõige soodsamad looduslikud ja majanduslikud tingimused.

RAHVUSVAHELISED ARVELDUSED — eri maade ja firmade esindajate arveldused väliskaubanduse ja väliskaubandusega seotud operatsioonide (transport, kindlustus) alal, krediidi ja reparatsioonide alal, esinduste ja delegatsioonide ülalpidamise kulude ning turismi alal, samuti aga ka seoses kasumite, honorariide ja palga ülekandmisega ning muude mittekaubandusliku iseloomuga operatsioonidega. Rahvusvaheliste arveldustega seotud operatsioonid koonduvad suurpankadesse ja toimuvad pangaülekannetena ning vekslite, tšekkide, pangatähtede ja kulla edasisaatmise näol; nad on tavaliselt seotud ühe valuuta vahetamisega teise valuuta vastu teatud valuutakursi (vt.) järgi. Kapitalismi üldkriisi perioodil on rahvusvaheliste arvelduste süsteem kapitalistlikus maailmas suuresti häiritud, mis väljendub valuutade kursi langemises, maksebilansside tasakaalutuses, valuutakitsenduste (vt.) kehtestamises ja suurema osa valuutade mittekäibivuses. Sotsialistliku maailmasüsteemi raames areneb välja uus rahvusvaheliste arvelduste tüüp, mille aluseks on riiklik valuutamonopol ja sotsialistlike maade plaanilised majandussuhted.

RANTJEE — rahakapitalist, kes annab oma kapitali laenuks või mahutab väärtpaberitesse, ise aga elab protsentidest (vt.) või väärtpaberitest saadavast tulust. Rantjeed on kapitalistide kõige parasiitlikum kiht. Imperialismi ajastule on iseloomulik rantjeede kihi märgatav suurenemine, milles väljendub kapitalismi parasitism ja roiskumine tema monopolistlikus staadiumis.

RANTJEERIIGID — imperialistlikud liigkasu võtvad riigid, kellede monopolistlik kodanlus, piirdumata kasumite saamisega omal maal, tagab endale kõrgeid kasumeid oma kapitalide mahutamisega teistesse, peamiselt vähearenenud maadesse. Monopolid omastavad suure osa nende maade natsionaalsest tulust kasumitena, mida nad saavad otseselt kapitalimahutustelt, laenudelt, kindlustustegevusest ning võlglasriikidele osutatavatest transpordialastest ja muudest teenustest. «Rantjeeriik on parasiitliku, roiskuva kapitalismi riik.» (V. I. Lenin, Teosed, 22. kd., lk. 258.) Kõige suuremate rantjeeriikidena paistsid juba enne Esimest maailmasõda silma Inglismaa, Prantsusmaa, Ameerika Ühendriigid ja Saksamaa. Praegu domineerivad rantjeeriigina Ameerika Ühendriigid. Rantjeeriikide finantsoligarhia rikastumine võlglasriikide rahvaste arvel on üheks kaasaegse kapitalismi parasiitliku iseloomu avaldumisvormiks ja üheks kapitalismi vastuolude teravnemise allikaks. Rantjeeriikide poolt orjastatud maade rahvad võitlevad väliskapitali vastu, taotlevad vabanemist imperialistlikust ikkest.

RASKETÖÖSTUS — rahvamajanduse juhtiv tööstusharu; tootmisvahendeid — metalli, kivisütt, naftat, elektrienergiat, masinaid, tööpinke, seadmeid, ehitusmaterjale jne. — tootvate ettevõtete ja tootmisharude kogum. Töö objekte valmistavad ka muud tööstusharud, ent ainult rasketööstus toodab tootmisriistu. Seepärast ongi ta otsustavaks jõuks kogu rahvamajanduse arendamisel. Rasketööstuse arendamine

on sotsialismi ja kommunismi materiaalse ja tehnilise baasi peaülesandeid (vt. Sotsialismi materiaalne tootmisbaas). Kommunistlik Partei ja Nõukogude valitsus hoolitsevad kogu aeg rasketööstuse eelisarendamise, s. o. kergetööstusest ja teistest rahvamajandusharudest kiirema arendamise eest, sest ainult niiviisi saab tagada põllumajanduse, kerge- ja toiduainetetööstuse edasist kasvu, töötava rahva elatustaseme tõusu ja igakülgselt tugevdada riigi kaitsevõimet. Peamisteks rasketööstusharudeks on: masinaehitus- ja metallitööstus, must- ja värviline metallurgia, söe-, nafta- ja keemiatööstus, elektrienergia ja ehitusmaterjalide tootmine, ehitustegevus jne. Rasketööstus loodi NSV Liidus sotsialistliku industrialiseerimise (vt.) poliitika tulemusena. Rasketööstus luuakse ka Euroopa ja Aasia rahvademokraatiamaades. Viisaastakute jooksul kasvas NSV Liidu rasketööstus võimsaks jõuks. Nii kasvas 1913. kuni 1958. aastani söetoodang 29,1 miljonilt tonnilt 495,8 miljoni tonnini, naftatoodang 9,2 miljonilt tonnilt 113,2 miljoni tonnini, terasetoodang 4,2 miljonilt tonnilt 54,9 miljoni tonnini, elektrienergiatoodang 1,9 miljardilt kilovatttunnilt 233,4 miljardi kilovatt-tunnini. Ka rahvamajanduse perspektiivplaan aastateks 1959—1965 näeb ette rasketööstuse edasist eelisarendamist (vt. Tootmisvahendite tootmise ülekaaluka kasvu seadus).

REAALPALK — materiaalsete hüvede või teenuste hulk, mida saab osta rahapalga eest. Rahapalga muutumatuks jäädes sõltub reaalpalga suurus massiliselt tarbitavate kaupade ja teenuste hindade tasemest (korteriüür, trammi-, autobussi- ja raudteepiletite hinnad, kommunaalteenuste hinnad jne.). Reaalpalga indeksi arvutamiseks tuleb nominaalpalga indeks jagada kaupade ja teenuste hinnaindeksiga, s. o. viia rahapalk võrreldavatesse hindadesse. Kodanlikud majandusteadlased ja statistikud ei võta kapitalistlike maade reaalpalga arvutamisel tavaliselt arvesse töötatöölisi (s. t. arvutavad reaalpalga välja ainult töötavate tööliste osas). Sel põhjusel ja ka seetõttu, et kodanlik statistika võltsib andmeid tarbeesemete hindade kohta, annavad kapitalistlike riikide reaalpalga indeksid töölisklassi tegelikust olukorrast ilustatud pildi. Üldiseks seaduspärasuseks kapitalistlikus ühiskonnas on palkade alanemine.

Sotsialistlikes riikides palk endast tööjõu väärtust ei kujuta. Siin on tööliste ja teenistujate reaalpalga pidev suurenemine seaduspärane. Nii näiteks oli tööliste ja teenistujate reaalpalk NSV Liidus 1956. aastal 1950. aastaga võrreldes 44% ja 1940. aastaga võrreldes 82% suurem. Reaalpalga mõistega ei tohi segi ajada elanikkonna reaaltulusid sotsialistlikus ühiskonnas (vt.). Viimastes võetakse lisaks palgale arvesse ka täiendavaid tulusid, mida töölised ja teenistujad saavad riigilt ja ühiskondlikelt organisatsioonidelt.

REAALTULUD — vt. Elanikkonna reaaltulud sotsialistlikus ühiskonnas.

RE-EKSPORT — antud riiki välismaalt sisseveetud kaupade väljavedu teistesse riikidesse, ilma et neid vahepeal töödeldaks. Re-ekspordil on suur tähtsus vahenduskaubandusega tegelevates riikides, kes veavad tooraineid oma asumaadest ja sõltuvatest maadest sisse ning müüvad seejärel edasi. Reekspordiga tegelevatele riikidele laekub lisaks vahenduskaubandusest saadavale kasumile veel kasum taasväljaveetavate kaupade transpordist.

REFORMISM POLIITILISES ÖKONOOMIAS — suund, mis sotsialismi ja tööliste kaitsmise sildi all kannab poliitilisse ökonoomiasse töölisklassile vaenulikke ideid kapitalismi ümberkasvamisest sotsialismiks, mis toimuvat kodanliku riigi poolt järk-järgult läbiviidavate reformide tagajärjel. Reformism eitab klassivõitlust, propageerib klasside koostööd kapitalistliku ühiskonna raames ega tunnista proletariaadi diktatuuri vältimatust sotsialismile üleminekul. Nende teooriate eesmärgiks on lepitada töölisi kapitalistidega ja hoida proletariaati kapitali «käpa all». Et võtta proletariaadilt tema ideoloogiline võitlusrelv kodanluse vastu, moonutavad reformistid igati marksismi ja eemaldavad temast revolutsioonilise sisu. Reformistlike majandusteooriate tekkimise sotsiaalseks baasiks on monopolide poolt äraostetud proletariaadi privilegeeritud ülemkiht — töölisaristokraatia (vt.) ja töölisbürokraadid (ametiühingutegela-

sed, sotsiaaldemokraatlikud parlamendiliikmed, ajakirjanikud jne.). Töölisliikumise ideoloogilise suunana tekkis reformism juba XIX sajandil Inglismaal, kus kodanlus võis asumaade paljaksriisumise arvel töölisklassi ülemkihti ära osta. Reformistlike majandusteooriate tekkimine langeb XIX sajandi lõpuaastatele. Reformistid esinevad esialgu revisionistidena. Nad teevad «parandusi» Marxi õpetuses, «täiustavad», tõlgendavad ja revideerivad marksistliku poliitilise ökonoomia põhiteese proletaarsete parteide raames (E. Bernstein). Venemaal propageerisid revisionistlikke vaateid nn. «legaalsed marksistid» (P. Struve, M. Tugan-Baranovski jt.) ning «ökonomistide» ja menševike oportunistlikud rühmad. 1914.—1918. aasta imperialistliku sõja algul said reformismi ja revisionismi teooriad Teises Internatsionaalis valitseva positsiooni. Enamik sotsiaaldemokraatlikke parteisid, välja arvatud VSDT(b)P ja pisirühmad teistes parteides, läksid üle kodanluse poolele. Pärast Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võitu astusid reformistid välja maailma esimese sotsialistliku riigi — NSV Liidu — vastu. Et allutada töölisi monopolide võimule, propageerivad reformistid «organiseeritud kapitalismi» ja «majandusliku demokraatia» teooriaid. Abinõusid, mida riigivõim kasutab kapitalistide päästmiseks pankrotist, käsitletakse «sotsialismi ehitamisena». Pärast Teist maailmasõda esinevad reformistidest majandusteadlased «demokraatliku sotsialismi» (vt.) sildi all. Nad pooldavad Keynesi (vt.) ja tema järglaste kodanlikke teooriaid, «planeeritava kapitalismi» teooriat, väidavad, et kapitalistlikes riikides läbiviidav natsionaliseerimine (vt. Natsionaliseerimine kapitalistlikes maades) tähendab «üleminekut sotsialismile» ja et kapitalistlik ekspluateerimine on likvideeritud. Seoses sotsialismi ideaalide üha populaarsemaks muutumisega ja sotsialistliku maailmasüsteemi kujunemisega püüavad reformistid üha sagedamini rünnata marksismi-leninismi, revideerida selle põhiseisukohti. Nad propageerivad agaralt reformistlikku teed kapitalismi sotsialismiks ümberkujundamiseks, niinimetatud «rahvakapitalismi» näol, sotsialismi «ülesehitamist» kapitalistlikes maades, «rahvusliku kommunismi» loomist. Kõigi taoliste «teooriate» eesmärgiks on monopolistliku kapitalismi ülevõimu säilitamine, ideelise segaduse tekitamine revolutsioonilises töölisliikumises, töölisklassi ideeline desarmeerimine tema võitluses sotsialismi eest. Leninism on alati võidelnud ja võitleb ka edaspidi järjekindlalt ja leppimatult reformistlike majandusteooriate kui marksismile, proletariaadi ja sotsialismi huvidele vaenulike õpetuste vastu ning nende leviku vastu kommunistlikes ja töölisparteides. (Vt. Revisionism poliitilises ökonoomias.)

REKLAAM — kaupade tutvustamine tarbijaile, kaupade (ja ka teenuste) propageerimine rahva hulgas, millega tegelevad mitmesugused tootmis-, kaubandus-, kultuuri- ja elutarbelise teenindamise ning muud ettevõtted ja asutused. Reklaamivahenditeks on spetsiaalsed plakatid, kuulutused ajakirjanduses, teated raadios, televisioonisaadetes ja kinos, kaupade näitused, tootmismargid ja kaubamärgid, kaupade etiketid, kaupluste ja muude ettevõtete vaateaknad. Kapitalistlikes maades kujutab reklaam endast konkurentsivõitluse vahendit, kaupade realiseerimise eest peetava võitluse vahendit. Kaupade turustamise raskused, mida tingivad töötavate rahvahulkade maksevõimelise nõudmise mahajäämine tootmise kasvust ja majanduse anarhia, põhjustavad tohutuid reklaamikulusid. Eriti suured on need kulud imperialismi ajastul. Enamasti kiidab kapitalistlik reklaam kaupade kvaliteedi üles, soodustades mittetäisväärtuslike ja võltsitud toodete müüki.

Sotsialistlikus ühiskonnas teenib reklaam tarbijaskonna huve. Tema ülesandeks on anda tõsioludele vastavaid andmeid kaupade olemasolu, omaduste ja kvaliteedi kohta. Reklaami abil arendatakse tarbijate maitset, propageeritakse uusi kaupu ja tõstetakse rahva tarbimiskultuuri.

REKLAMATSIOON — kaebus hankijalt saadud toodangu kvaliteedi, sortimendi või pakendi defektsuse või mittekomplektsuse ning tehtud töödes leitud puuduste kohta. Nõukogude seadusandluse sätete kohaselt tuleb reklamatsioonid esitada kohe pärast kauba saamist või tehtud töö vastuvõt-

mist. Reklamatsioonis võidakse nõuda ilmnenud puuduste kõrvaldamist või toodangu arvamist madalamasse sorti, alandades vastavalt ka hinda. Mõnikord on reklamatsiooni esitamise tu'emuseks hankija ja tarbija vahel sõlmitud lepingu tühistamine ning nõudeavalduse esitamine hankelepingute mittetäpsest täitmisest või tööde mittekvaliteetsest tegemisest tekkinud kahju kohta.

REKONSTRUEERIMISPERIOOD NSV LIIDUS — esimese ja teise viisaastaku aastad (1928—1937), millal toimus rahvamajanduse üleminek kaasaegse tehnika kasutamisele. Tööstus, põllumajandus, transport ja muud rahvamajandusharud varustati uue, eesrindliku tehnikaga. NSV Liidu tööstuses loodi täiesti uued tootmisharud, mida NSV Liidus varem polnud (tööpingiehitus, auto-, lennuki-, elektroenergeetika- jm. tööstus), ning loodi uued tööstusliku tooraine ja kütuse baasid. Rajati tuhanded uued ettevõtted ja vanad ettevõtted ehitati põhjalikult ümber. 1937. aastal andsid uued ja rekonstrueeritud ettevõtted valdava osa kogu toodangust. Põllumajandus varustati masinatega. Kõige selle tagajärjel suurenes tunduvalt tööstustoodangu maht ja NSV Liit tõusis tööstustoodangu mahu poolest Euroopas esikohale. (Vt. Sotsialistlik industrialiseerimine.)

REKONVERSIOON — maa majanduse viimine rahuaja rööbastele pärast sõja lõppu. Kapitalistliku majanduse rekonversioon toimub teravas konkurentsivõitluses stiihiliselt, mis teravdab üksikute tööstusharude arengu disproportsionaalsust. Tavaliselt kaasneb sellega tööstustoodangu mahu vähenemine, tööpuuduse kasv ja töötava rahva elutingimuste halvenemine. Pärast Teist maailmasõda oli rekonversioon kapitalistlikes maades ainult osaline ja kestis lühikest aega. Monopolide survel, kellele sõjalise tootmise piiramine tähendas tohutu suurte kasumite vähenemist, asendus see majanduse militariseerimisega. Nõukogude Liidus toimus üleminek rahuaja majandusele pärast Suurt Isamaasõda plaani kohaselt; sellega kaasnes majanduse taastamine ja edasine arendamine ning töötava rahva materiaalse heaolu tõus.

REKVIREERIMINE — üksikisikutele või organisatsioonidele kuuluva vara sundkorras, kuid teatud hüvituse eest võtmine kas riigi omandiks või ajutiseks kasutamiseks. Nõukogude seadusandluses on rekvireerimise tingimused, kord ja rekvireeritud vara eest makstava tasu suurus reglementeeritud.

RELATIIVNE LISAVÄÄRTUS — lisaväärtus, mis tekib sçetõttu, et tööviljakuse tõusu tagajärjel vajalik tööaeg lüheneb ja lisatööaeg vastavalt pikeneb. Relatiivse lisaväärtuse tootmine on absoluutse lisaväärtuse (vt.) tootmise kõrval üheks meetodiks, mida kapitalistid kasutavad töölisklassi ekspluateerimise astme tõstmiseks. Vajaliku tööaja suurus sõltub tööjõu väärtuse suurusest. Tööviljakuse suurenedes töölistele elatusvahendeid (toiduaineid, rõivaid jne.) tootvates rahvamajandusharudes ning tarbeesemete tootmiseks masinaid ja materjale valmistavates rahvamajandusharudes väheneb elatusvahendite väärtus, seega aga ka tööjõu väärtus. Seetõttu vajalik tööaeg lüheneb ja lisatööaeg suureneb. Mida lühem on vajalik tööaeg, mille vältel tööline taastoodab oma tööjõu väärtuse, seda pikem on tööpäeva kestuse endiseks jäämisel lisatööaeg, mille vältel tööline loob kapitalistile lisaväärtust. Kui näiteks 10-tunnilise tööpäeva puhul vajalik tööaeg väheneb neljalt tunnilt kolmele, siis lisatööaeg suureneb vastavalt kuuelt tunnilt seitsmele ja järelikult suureneb ka lisaväärtus. Palgatööline ei võida tööjõu väärtuse alanemisel mitte midagi, sest tööviljakuse tõusu tagajärjel rohkem väljalastud toodangu arvel saadav kasum kuulub täielikult kapitalistile. Tööviljakuse tõus, mis on relatiivse lisaväärtuse tootmise aluseks, on üksikute kapitalistide või nende ühingute plaanitu tegevuse stiihiliseks tulemuseks, kes, taotledes üha suuremat profiiti ja ajades taga ekstra-lisaväärtust, rakendavad oma ettevõtetes uut tehnikat. Kapitalistlik lihtne kooperatsioon, manufaktuur ja masinaline suurtööstus kujutavad endast tööviljakuse tõusu ja seega ka relatiivse lisaväärtuse suurenemise üksteisele järgnevaid astmeid. Eriti suure ulatuse saavutab relatiivse lisaväärtuse tootmine kapitalismi masinaperioodil, mil arenenud tehnika

võimaldab kapitalistidel kiiresti tõsta tööviljakust ja sel teel intensiivistada tööliste ekspluateerimist.

RELATIIVNE VÄÄRTUSVORM — väärtusvorm, milles on kaup, kui ta väljendab oma väärtust teises kaubas. Kauba relatiivne väärtusvorm eeldab, et mingi teine kaup esineb tema suhtes ekvivalentses väärtusvormis (vt. Väärtuse ekvivalentvorm). Relatiivne ja ekvivalentvorm kujutavad endast polaarseid vastandvorme, milles kaubad esinevad vahetuse puhul, olles üksteisega vahetussuhetes. Väärtuste suhet kujutavas võrduses 1 kirves = = 20 kilogrammi vilja, on kirves relatiivses väärtusvormis. Ta väljendab oma väärtust teise kauba — vilja — tarbimisväärtuses. Võrdus 1 kirves = = 20 kilogrammi vilja eeldab samaaegselt, et mõlema kauba tootmiseks on kulutatud võrdsel hulgal abstraktset tööd.

RELATIIVNE ÜLERAHVASTUS (tööpuudus) — töötava elanikkonna suhteline liigsus kapitalistlikus ühiskonnas võrreldes kapitalistide nõudmisega tööjõu järele. Relatiivne ülerahvastus on kapitali akumulatsiooni (vt.), kapitali orgaanilise struktuuri (vt.) kasvu ja kapitali tsentralisatsiooni vältimatu kaaslane. Et kapitali akumulatsiooni protsessis püsivkapital, mis kehastub tootmisvahendites, kasvab kiiremini kui tööjõus kehastuv muutuvkapital, siis nõudmine tööjõu järele suhteliselt väheneb ja osa töölisklassist moodustab töötatööliste reservarmee. Relatiivne ülerahvastus esineb kolmel kujul — voolav ülerahvastus (vt.), agraarne (varjatud) ülerahvastus (vt.) ja püsiv ülerahvastus (vt.). Relatiivse ülerahvastuse tõttu langeb reaalpalk tööjõu väärtusest madalamale, mis on proletariaadi vaesumise peamisi näitajaid kapitalistlikus ühiskonnas. Kodanlikud majandusteadlased püüavad ülerahvastuse tekkimise põhjused panna mitte kapitalismi arenemise seaduste arvele, vaid loodusseaduste arvele (vt. Maltuslus). Need vaated on üheks kapitalismi kaitsmise versiooniks, mille eesmärgiks on kapitalismi ilustamine ja tema lahendamatute vastuolude kinnimätsimine. Teine rühm kodanlikke teoreetikuid propageerib ideed, et tööpuuduse kaotamine on kapitalismi raames võimalik. Selle teesi kummutab kapitalismi kogu arenemiskäik, mis näitab mitte tööpuuduse vähenemist, vaid suurenemist. Tööpuuduse likvideerimise ettepanekud on demagoogilised ka seetõttu, et kapitalistid ei saa seda teha. Põhjus peitub selles, et suhteline ülerahvastus etendab kahesugust osa. Esiteks tagab ta, et tootmise laiendamise puhul ei tule töölistest puudu, sest tööjõu taastootmine toimub kapitalistlikus ühiskonnas stiihiliselt. Teiseks avaldab ta survet töötavate tööliste palkadele, luues sellega tingimused tööliisklassi ekspluateerimise suurendamiseks.

REMONDI- JA TEHNIKAJAAMAD — masina-traktorijaamade reorganiseerimisel kolhooside tootmisalaseks teenindamiseks loodud riiklikud põllumajandusettevõtted. Remondi- ja tehnikajaamade peamisteks ülesanneteks on: traktorite, kombainide, veoautode ja muude kolhoosidele kuuluvate põllumajandusmasinate ja -riistade remontimine; kolhooside abistamine traktori- ja masinapargi kasutamisel ning tehnilisel korrashoidmisel; spetsiaalsete tööde (kuivendus-, niisutus- jne. tööd) tegemine kolhoosides ja sovhoosides; masinate laenutamine kolhoosidele ja sovhoosidele; palju tööd nõudvate tööprotsesside mehhaniseerimine ja elektrifitseerimine kolhoosides ja sovhoosides; abi osutamine põllumajandustoodangu ja muude veoste transportimisel; kolhooside ja sovhooside materiaalse ja tehnilise varustamise organiseerimine; kolhooside ja sovhooside abistamine uue tehnika kasutuselevõtmisel, teaduse saavutuste ja eesrindlike kogemuste juurutamisel tehnika alal ning mehhanisaatorite kaadri kvalifikatsiooni tõstmisel; riikliku järelevalve teostamine rajooni kolhooside, sovhooside ja teiste põllumajandusettevõtete traktori- ja masinapargi tehnilise olukorra üle; põllumajanduskultuuride kahjurite ja haiguste tõrjega seotud tööde tegemine. Remondi- ja tehnikajaamad teevad lepingute alusel töid kolhoosidele, sovhoosidele ja teistele põllumajandusettevõtetele ja -organisatsioonidele.

REMONTIDEVAHELINE PERIOOD — seadmete töötamise aeg kahe teineteisele järgneva plaanilise remondi vahel. Plaanilise ennetusremondi

(vt.) süsteem näeb vastavalt erinevatele seadmeliikidele ja seadmete ekspluateerimise tingimustele ette erineva kestusega remontidevahelised perioodid. Seadmete töötamise kestust remontidevahelisel ajal tuleb arvestada nende poolt töötatud masinatundide või mingi muu samaväärse suuruse järgi, mis iseloomustab masina töötsüklite arvu (valmistatud detailide, riide meetrite jne. hulk). Kuna töötatud tundide arvestust ei peeta kõigi seadmeliikide, vaid ainult tähtsamate agregaatide kohta, siis määratakse remontidevaheliste perioodide kestus praktiliselt kindlaks seadmete ekspluateerimise kalendriajaga, sealjuures arvesse võttes seadmete kasutamise koefitsienti. Tootmise eesrindlased näitavad oma töökogemuste najal, et remontidevahelist perioodi saab seadmete kõrge ekspluateerimiskultuuri arvel tublisti pikendada.

RENNER, KARL (1870—1950) — austria sotsiaaldemokraatide liider. Oli aastail 1919—1920 Austria esimese vabariigi kantsler ja aastail 1945—1950 Austria teise vabariigi president. Üks nn. austro-marksistliku koolkonna teoreetikuid (seda koolkonda iseloomustavad mitmesugused marksismi revideerimise katsed). Oli Esimese maailmasõja ajal avalikult šovinistlikel positsioonidel, propageerides Saksa ja Austria imperialismi riigimonopolistlikke üritusi «sotsialismi teostamisena». Raamatus «Majandus koguprotsessina ja sotsialiseerimine» püüdis ta kapitalismi «automaatse sotsialiseerimise» (ringluse ja krediidi kaudu) teooriale tuginedes põhjendada reformistlikku teesi kapitalismi «sissekasvamisest» sotsialismi. Kapitalistlike aktsiaseltside kujunemist ja monopolide kasvu pidas ta sotsialismi teostamiseks. Brošüüris «Uus maailm ja sotsialism» (1946) ja raamatus «Kaasaegse ühiskonna ümberkujunemine» (ilmus posthuumselt 1953. aastal) esitas Renner teooria, et kapitalism olevat juba suurel määral «sotsialismi sisse kasvanud» ja töölistel ei olevat vaja kapitaliga võidelda, mis olevat ise kõrvale astunud ja oma võimu kaotanud. Seda kapitalistliku ekspluateerimiskorra kaitsmise uusimat versiooni propageerib praegu enamik kapitalistlike maade reformistlikke majandusteadlasi.

RENT — kapitalilt, maalt või varalt regulaarselt saadav tulu, mis ei ole seotud ettevõtjana tegutsemisega. Peale *maarendi* (vt.) nimetatakse rendiks ka tulu protsentide näol, mida saab rahakapitali omanik või kindla kursiga väärtpaberite valdaja. Kapitalistlike maade kodanlikus kirjanduses mõistetakse rendi all tulu, mida saavad riigilaenu obligatsioonide valdajad (vt. *Absoluutne rent, Diferentsiaalrent kapitalismi tingimustes, Protsent, Laenukapital*).

RENTAABLUS — tasuvus, kasutoovus. Kapitalistlikus ühiskonnas on kapitalistide profiiditaotlus tootmise laiendamise peamiseks stiimuliks, sest tootmine põhineb tootmisvahendite eraomandusel ja palgatöö ekspluateerimisel. Kapitalistliku tootmise eesmärgiks on alati kõrgeima kasumi saamine minimaalse kapitali abil. Kasumitele peetakse jahti tootmise anarhia tingimustes, millega kaasneb äge konkurentsivõitlus kapitalistide vahel. Ettevõtted, mis ei suuda saavutada teatud rentaablustaset, laostuvad, hukkuvad, «neelatakse ära» suuremate ja tugevamate võistlejate poolt. Eriti ebakindel on rentaablus majanduskriiside ajal, millal paljud kapitalistlikud ettevõtted lähevad pankrotti.

Sotsialistlikus majanduses ei ole ettevõtete kasutoovus omaette eesmärgiks, vaid ühiskondliku tootmise laiendamise ja kogu ühiskonna vajaduste täielikuma rahuldamise tähtsamaid tingimusi. Rentaablus on sotsialistliku ettevõtte töö tähtsamaid majanduslikke näitajaid, mis tõendab, et ettevõte katab oma toodangu realiseerimisest saadud summadega toodangu valmistamise kulud ja saab peale selle puhastulu. Kasumi olemus on siin teistsugune, ta ei väljenda ekspluateerimissuhteid. Sotsialistlik rentaablus on stabiilse ja püsiva rentaabluse kõrgeim vorm, tähendades seda, et: a) ühtede sotsialistlike ettevõtete rentaabluse tõus ei ole vastuolus teiste ettevõtete huvidega, vaid ümberpöördult — loob soodsad tingimused kogu rahvamajanduse rentaabluse tõusuks eelseisvatel aastatel; b) sotsialistlike ettevõtete rentaablus ei allu hindade konjunktuurilisele muutumisele, sest plaanimajandus tagab toodangu turustamise kindlate plaaniliste hindadega; c) sotsialistlikus majanduses on

olemas kõik tingimused selleks, et tagada ettevõtete püsiv rentaablus ja täiel määral ära kasutada kõik rentaablust tõstvad tegurid, nagu tööviljakuse järjekindel tõstmine ja toodangu omahinna alandamine, transpordi- ja administratiivkulude vähendamine jne. Kõikide tootmise sisemiste reservide mobiliseerimine võimaldab jõuda selleni, et kõik sotsialistlikud ettevõtted annavad kasumit.

RENTIMINE — mingi vara (maa, ettevõtete, ehituste, ruumide jne.) andmine selle omaniku poolt teatud tingimustel ajutiseks kasutamiseks teisele poolele — rentnikule. Vara kasutamise eest võetakse rentnikult rendimaksu, mida sageli nimetatakse ka rendiks. Kapitalistliku rentimise puhul sisaldab rendimaks renti ja protsenti (intressi) antud varasse paigutatud kapitalilt. Levinud rentimisliigiks on maa rentimine, mis kujutab endast üht maakasutusvormi. Maa rentimine võib olla lühiajaline, pikaajaline, eluaegne ja isegi põline. Sotsiaal-majanduslikust seisukohast lähtudes esineb kahesugust rentimist: kapitalistlik (ettevõtjalik) rentimine, mille puhul majapidamine baseerub palgatöö ekspluateerimisel kasumi saamise eesmärgil, ja talupoeglik ehk elatusrentimine, mida tingib maa vähesus, millel on orjastav iseloom ja mis kujutab endast elatusvahendite saamise vahendit. Kapitalistlikes maades on väikerentnikud maaomanikest ja pankadest täielikult sõltuvad. Üheks rentimisliigiks on rentimine vastavalt rahvusvahelisele õigusele, mille puhul üks riik annab rahvusvahelise lepingu alusel ühe osa oma territooriumist teisele riigile ajutiseks kasutamiseks. Imperialistlikud riigid kasutavad rentimist võõraste territooriumide vallutamiseks ning nõrkade maade üle majandusliku ja poliitilise ülevõimu saavutamiseks. NSV Liidus on maa riiklikuks omandiks, ta ei ole ostu ja müügi objektiks ega kuulu rentimisele. Uue majanduspoliitika algperioodil andis Nõukogude riik tööstuse kiiremaks taastamiseks mõningaid väike- ja keskettevõtteid rendile erakapitalistidele, sest riiklikke vahendeid ei jätkunud. See oli üks riigikapitalismi vorme. Sotsialismi võiduga likvideeriti riiklike ettevõtete rentimine eraisikutele. Põllumajanduse kiireks taastamiseks ja jäätmaade kasutuselevõtmiseks lubati uue majanduspoliitika algul maa töist rentimist (maa harimiseks ilma võõra tööjõu kasutamiseta). Võeti tarvitusele abinõud, mis piirasid kulakluse maakasutust. Seoses kollektiviseerimisega ja kulakluse kui klassi likvideerimise poliitikale üleminekuga maa rentimise seadus tühistati.

REPARATSIOONIMAKSED — maksed, millega sõja kaotanud riik katab kas osaliselt või täielikult sõja võitnud riigile tekitatud kahjud. Reparatsioonimakseid tasutakse lepingus ettenähtud tähtaegadel kas rahas, kaupadega või mingisuguste muude väärtustega.

REVALORISATSIOON — paberraha riikliku kursi tõstmine kulla või välisvaluuta suhtes. Revalorisatsioon on meetodiks, mille abil stabiliseeritakse rahasüsteemi ja välditakse hindade inflatsioonilist tõusu. Ta täidab oma otstarvet siis, kui inflatsioon on alles vähe arenenud ning maa rahanduslikus ja majanduslikus olukorras ilmneb juba paranemistendents. Revalorisatsiooni näiteks võib olla 1946. aastal toimunud Kanada dollari kursi tõstmine 11 protsendi ja Rootsi krooni kursi tõstmine 17 protsendi võrra.

REVISIONISM POLIITILISES ÖKONOOMIAS — marksistlik-leninliku poliitilise ökonoomia formaalne tunnustamine, moonutades samal ajal tema põhiteese ja revideerides tema põhiprintsiipe. Töötades tööliskassi revolutsioonilise liikumise vastu, peavad revisionistid arvesse võtma marksismi-leninismi võidukäiku ja esinevad seepärast marksistidena. Revisionistid püüavad marksismi-leninismi revolutsioonilist sisu tema «parandamise» sildi all kahjutuks teha. Kaasajal eitab revisionism kahe leeri — sotsialismi- ja kapitalismileeri — olemasolu, väites, et ka kodanlikes maades on hakatud ehitama sotsialismi. Nad eitavad üldiste seaduspärasuste olemasolu sotsialismile ja kommunismile üleminekul eri maades, kaitsevad «rahvusliku kommunismi» teooriat, mida propageerivad imperialismi ideoloogid, eitavad marksistlikku teooriat proletariaadi vaesumisest kapitalismi tingimustes. Revisionistid väidavad, et kapitalistlikus ühiskonnas saab vältida kriise, et nn. «kapitali demokratiseerimise» tulemuseks on klasside likvideerimine. Revi-

sionism on kodanliku ideoloogia mõju tulemuseks, mida see avaldab kommunistlike ja revolutsiooniliste töölisparteide ridadesse kuuluvatele kõikuvatele elementidele. Revisionism on ideeliseks ja teoreetiliseks udukatteks, millega maskeeritakse üleminekut revolutsiooniliselt praktikalt reformistlikule praktikale ning töölisklassi põhihuvide otsest reetmist (vt. Reformism poliitilises ökonoomias). Sotsialistlike maade kommunistlike ja töölisparteide esindajate nõupidamised 1957. ja 1960. aastal mõistsid hukka nii dogmatismi kui ka reformismi töölis- ja kommunistlikus liikumises, rõhutades ühtlasi, et peamiseks ohuks praegustes tingimustes on revisionism ja parempoolne oportunism, milledes avaldub kodanlik ideoloogia, mis nõuab kapitalismi säilitamist või taastamist ja paralüseerib töölisklassi revolutsioonilist energiat.

RICARDO, DAVID (1772—1823) — inglise kodanlik majandusteadlane ja poliitikategelane, inglise klassikalise kodanliku poliitilise ökonoomia silmapaistev esindaja. Kaitses kodanluse huve perioodil, kui kodanlus oli veel arenevaks klassiks, kes võitles feodalismi vastu. Ricardo tähtsaimaks majandusteaduslikuks teoseks on «Poliitilise ökonoomia ja maksustamise põhimõtted» (1817). Selles töös kritiseeris Ricardo Smithi (vt.) vigu ja arendas edasi tööväärtuse teooriat, käsitledes seda kogu poliitilise ökonoomia alusena. Ta püüdis tuletada tööväärtuse teooriast kõik poliitilise ökonoomia kategooriad — kapitali, palga, kasumi ja rendi. Võrreldes A. Smithi väärtusteooriaga jõudis Ricardo tunduvalt kaugemale ja näitas, et töölise tööga loodud väärtus on nii palga, kasumi kui ka rendi allikaks. Käsitledes palka ja kasumit kui väärtuse kaht osa, jõudis Ricardo järeldusele, et palga alandamine suurendab ja palga tõstmine vähendab kasumit. Sellega paljastas Ricardo tegelikult proletariaadi ja kodanluse huvide vastandlikkuse. Ent kodanluse ideoloogina pidas Ricardo kapitalismi loomulikuks, igaveseks tootmisviisiks ning piirdus üksnes kapitalistliku ühiskonna majanduslike kategooriate kvantitatiivse analüüsiga. Ricardo ei tõstnud üles küsimust kaupu loova töö iseloomust ega analüüsinud väärtuse vorme. Ta ei uurinud lisaväärtuse olemust sõltumata selle konkreetsest esinemisvormist. Oletades ekslikult, et tööline müüb kapitalistile oma tööd, mitte aga tööjõudu, ei suutnud Ricardo tööväärtuse teooria alusel seletada kasumi tekkimist. Samastades väärtust tootmishinnaga (vt.), ei olnud ta suuteline seletama, miks väärtus ja tootmishind tegelikult ühte ei lange. Püüdes neist raskustest välja pääseda, väitis Ricardo ekslikult, et väärtusel olevat kaks tegurit — töö ja kasum. Ricardo eitas absoluutset renti (vt.). Lähtudes tööväärtuse teooriast tõestas ta diferentsiaalrendi olemasolu (vt. Diferentsiaalrent kapitalismi tingimustes), mida ta seostas nn. «langeva mullaviljakuse seadusega» (vt.). Ricardo majanduslike vaadete näol saavutas kodanlik klassikaline poliitiline ökonoomia oma kõrgeima taseme. Marx hindas Ricardot väga kõrgelt tema tööväärtuse teooria pärast, kõigi nende teaduslike seisukohtade pärast, mis olid poliitilise ökonoomia arenemise seisukohalt progressiivsed. Samal ajal kritiseeris ta põhjalikult Ricardo ekslikke seisukohti. Ricardo õpetuses leiduvat ebajärjekindlust ja vastuolulisust kasutasid vulgaarmajandusteadlased selleks, et eitada tööväärtuse teooriat.

RIIGI TSENTRALISEERITUD PUHASTULU — osa sotsialistliku ühiskonna lisaprodukti väärtusest, mis koondatakse riigi käsutusse. Riigi tsentraliseeritud puhastulu laekub riigieelarvesse käibemaksu, kasumieraldiste, sotsiaalkindlustuseraldiste, kolhooside tulumaksu jne. näol. Puhastulu allikaks on riiklike ettevõtete tööliste ja kolhoosnikute töö. Käibemaksu ja tulumaksu kaudu muundub riigi tsentraliseeritud puhastuluks ka üks osa tööndusliku artellide puhastulust. Riigi tsentraliseeritud puhastulu kasutatakse rahva üldiste vajaduste rahuldamiseks: kapitaalehituse finantseerimiseks, hariduse ja tervishoiu kulude katmiseks, pensionide maksmiseks, riigikaitseks, riigivalitsemise kulude katmiseks jne.

RIIGIEELARVE KAPITALISMI TINGIMUSTES — kodanliku riigi käsutusse laekuvate tulude ja tema poolt tehtavate kulude loend. Kodanliku riigi eelarve on vahendiks, mille abil toi-

mub natsionaalse tulu ümberjaotamine ekspluataatorlike klasside huvides. Paljastades kodanliku riigi eelarve olemust, kirjutas Marx, et «eelarve ei kujuta endast midagi muud kui klassi eelarvet, eelarvet kodanlusele» (К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. IX, стр. 146). Eelarve tuludeosa on kujundatud nii, et riigi kulude katmise raskused langeksid töötajate õlgadele. Eelarve kuludeosa kasutatakse ekspluataatorlike klasside huvides. Töötava elanikkonna vajadused leiavad rahuldamist tühisel määral. Pool kuni kolm neljandikku eelarve kuludest läheb tähtsamates kodanlikes riikides sõjalisteks eesmärkideks. Otsustav tähtsus kapitalistlike maade riigieelarve kuludes on: 1) sõjalistel kuludel, 2) vägivallaaparaadi ja töörahva hulkade rõhumise aparaadi ülalpidamiskuludel ning 3) kuludel riigivõla protsentide maksmiseks. Kulud sotsiaalseks ja kultuuriliseks otstarbeks (haridus, tervishoid, teadus, sport jne.) on tähtsusetud. Eelarve kulud kaetakse maksudega, laenudega ja paberraha väljalaskmise teel. Sealjuures etendavad otsustavat osa eelarve kulude katmises elanikkonnalt võetavad maksud. Imperialismi ajastul ja eriti kapitalismi üldkriisi perioodil on kapitalistlike maade riigieelarve kulud tuludest enamasti suuremad, s. t. riigieelarve on defitsiidiga. Kroonilised defitsiidid põhjustavad uute maksude sisseseadmist ja vanade maksude tõstmist, riigilaenude kasvu ja paberraha inflatsioonilist väljalaskmist. Riigieelarve defitsiidi põhjuseks on laastavad sõjad ja nendeks ettevalmistumine, majanduskriisid, s. o. põhjus peitub kapitalistlikus süsteemis endas. Riigieelarve on kapitalismi tingimustes kodanliku riigi käes üheks töötajate paljaksriisumise ja kapitalistide rikastumise vahendiks.

RIIGIEELARVE SOTSIALISMI TINGIMUSTES — põhivorm sotsialistliku tootmise laiendamiseks ja kogu ühiskonna vajaduste rahuldamiseks vajalike rahaliste ressursside tsentraliseeritud fondi plaaniliseks moodustamiseks ja kasutamiseks. Riigieelarve olemus sotsialismi tingimustes, osa, mida ta etendab, ja otstarve sõltuvad sotsialistlikust ühiskonnakorrast ja tema majandusseaduste iseloomust. Vastupidiselt kodanlike riikide eelarvetele, mis kujutavad endast töörahva täiendava ekspluateerimise, kapitalistlike monopolide rikastumise, võidurelvastumise ja majanduse militariseerimise vahendit, on sotsialistliku riigi eelarve tihedas seoses kogu rahvamajandusega ning kujutab endast sotsialistliku majanduse plaanipärase arendamise ja kõigis ühiskondliku tootmise harudes tootmisressursside ratsionaalse kasutamise vahendit. Sotsialismi tingimustes etendab eelarvesüsteem sotsialistliku laiendatud taastootmise (vt.) finantseerimises tähtsat osa. Valdav osa eelarvekuludest on seotud rahvamajanduse ning sotsiaalsete ja kultuuriliste ürituste finantseerimisega. NSV Liidu riigieelarve tuludeosa baseerub põhiliselt käibemaksul ja kasumieraldistel, s. o. kujuneb sotsialistlike ettevõtete puhastulu arvel. Elanikkonnalt võetavad maksud ja lõivud on riigieelarve tuludes väikese osatähtsusega. Sotsialistliku riigi eelarvet iseloomustab kulude ületamine tuludega, mis on üheks rahasüsteemi tugevdamise teguriks. Eelarve tulude ja kulude plaan kujutab endast sotsialistliku riigi põhilist finantsplaani. Riigieelarve kaudu toimub sotsialistliku ühiskonna natsionaalse tulu suure osa jaotamine ja ümberjaotamine.

RIIGIKAPITALISM — kapitalistlikes maades — maa majandusest kodanliku riigi otsese osavõtmise mitmesugused vormid. Teostub kas üksikute ettevõtete ja rahvamajandusharude riigistamisega, s. o. nende üleminekuga kodanliku riigi kätte, või uute ettevõtete ehitamisega riigieelarve arvel. Riiklik omandus kujutab kodanlikes maades endast kapitalistliku omanduse eriliiki. Riigikapitalism ei muuda kodanlikes maades kapitalistliku korra loomust, sest tema aluseks on ikkagi tootmisvahendite eraomandus, riik iseaga on suurimate kapitalimagnaatide käes. Kapitalistid, kes allutavad endale kodanliku riigi, kasutavad seda enda rikastamiseks. Riigikapitalism soodustab kapitalistlike kasumite suurenemist, tugevdab valitseva kapitalistide klassi majanduslikku ja poliitilist positsiooni. Ettevõtted ja üksikud majandusharud või mõningad majanduslikud funktsioonid, mida kodanlik riik võtab ühel või teisel teel enda kätte, on

lõppkokkuvõttes ikkagi kapitalistide huvide teenistuses. Imperialistlikes maades omandab riigikapitalism *monopolistliku riigikapitalismi* (vt.) iseloomu.

Erilist osa etendab riigikapitalism vähearenenud maades ja endistes, kolonialismist vabanenud asumaades. Neis maades on riigikapitalism suunatud väliskapitali ülevõimu vastu, ta õõnestab väliskapitali valitsemise majanduslikku alust, aitab kaasa nende riikide intensiivsemale iseseisvale arenemisele ja nende sõltumatuse tugevdamisele.

Proletariaadi diktatuuri ajal esinev riigikapitalism on kodanluse valitsemise tingimustes esinevast riigikapitalismist printsipiaalselt erinev. Riigikapitalismi küsimust proletariaadi diktatuuri ajal käsitles esmakordselt V. I. Lenin. Riigikapitalistlikud ettevõtted töötasid sotsialistliku riigi otsese kontrolli all, sotsialistlik riik kasutas neid rahvamajanduse arendamise huvides, erakapitalistliku ja väikekodanliku stiihia vastu peetava võitluse huvides. Proletariaadi diktatuur kasutas riigikapitalismi kapitalistlike elementide piiramiseks. Üleminekuajajärgu majanduses on riigikapitalistlik sektor alluvaks sektoriks. Juhtivat osa etendab sotsialistlik sektor. Riigikapitalism on siin eramajandusliku kapitalismiga võrreldes sammuks edasi sotsialismi poole. Proletaarne riik reorganiseerib riigikapitalismi kaudu rahulikul teel kapitalistlikku tööstust ja kaubandust, et neid järk-järgult üle viia sotsialismi rööbastele. NSV Liidus oli riigikapitalismil tähtsusetu koht, ta esines peamiselt väliskapitalile antavate kontsessioonide vormis. Mõnedes rahvademokraatiamaades (eriti Hiina Rahvavabariigis) on riigikapitalism arenenud märksa ulatuslikumalt. Teda esindavad siin segaettevõtted, millede juhtimises etendavad otsustavat osa sotsialistliku riigi esindajad. Sellesse sektorisse kuuluvad ka eraettevõtted, mis täidavad riigi tellimusi. Kapitalistide kasumite suurust ja tööliste töötingimusi kapitalistlikes riigiettevõtetes reguleerib rangelt seadus.

RIIGIKASSATÄHT — rahamärkide liike. Riigikassatähtedeks kapitalistlikes maades nimetatakse tavaliselt mittevahetatavat paberraha, mida lisaks emissioonipankadele lasevad välja riigikassad.

NSV Liidus on riigikassatähtedel printsipiaalselt teistsugune iseloom, sest nad peegeldavad raha erilist loomust sotsialismi tingimustes. NSV Liidus esineb vajadus väiksemates kupüürides raha järele kui seda on NSV Liidu Riigipanga tähed, samal ajal aga riigieelarve ei vaja raha emissiooni (sest riigieelarve tulud on alati kuludest suuremad). Sellepärast laseb riigikassatähti välja Riigipank kui meie maa ühtne emissioonikeskus. Riigikassatähtede väljalaskmine toimub plaanilises korras pangatähtede vahetamiseks ja pisimaksete teenindamiseks. Riigikassatähed lastakse välja väärtusega 1, 3 ja 5 rubla ning tagatakse kogu riigi varaga.

RIIGILAENUD — elanikkonna käes olevate rahasummade teatud ajavahemikuks riigi käsutusse mobiliseerimise vorm. Olenevalt realiseerimisest — kas omal maal või välismaal — jagunevad laenud sise- ja välislaenudeks. Laenud jagunevad protsendilaenudeks (kui on kehtestatud kindel protsent, mida laenuobligatsioonide valdajad saavad kindlatel tähtaegadel) ja võidulaenudeks (kui laenudest saadavad tulud makstakse välja võitude näol), sõltuvalt laenu tähtajast aga jagunevad nad pikaajalisteks ja lühiajalisteks laenudeks.

Kapitalistlikes maades on riigilaenud riigieelarve defitsiidi peamiseks katteallikaks. Kapitalistlike riikide siselaenud, mis kujutavad endast natsionaalse tulu ümberjaotamise vahendit, on kasulikud ainult suurkodanlusele, kes saab laenudelt garanteeritud tulu, mis kaetakse töötajate maksukoorma arvel. Riigilaenude obligatsioonide põhilisteks valdajateks kapitalistlikes maades on pangad, kapitalistlikud kompaniid, riiklikud organisatsioonid ja asutused ning elanikkonna jõukad kihid. Kapitalistlikud riigid kasutavad välislaenude andmist majandusliku ja poliitilise surve avaldamiseks teistele maadele, asumaade ja sõltuvate maade orjastamiseks. Selliste orjastavate laenude selgeks näiteks on laenud ja krediidid, mida anti niinimetatud «*Marshalli plaani*» (vt.) järgi.

Hoopis teistsugused kui kapitalistli-

kes maades on riigilaenud NSV Liidus ja rahvademokraatiamaades. NSV Liidus ja rahvademokraatiamaades on riigilaenud tõeliselt rahvalaenud, millede põhiallikaks on töötajate säästud, nende poolt sotsialistlikule riigile antavad laenud. Riigilaenud etendasid NSV Liidus Nõukogude riigi võimsuse tugevdamises, rahvamajanduse arendamises ning töötajate materiaalse ja kultuurilise elutaseme tõstmises suurt osa. 1958. aastast alates ei lasta NSV Liidus enam välja tellimise korras realiseeritavaid riigilaene.

RIIGIMAKSUD NSV LIIDUS — maksud, mis arvatakse riigieelarve tuludesse ja mida reguleeritakse plaanilises korras; n a t s i o n a a l s e t u l u (vt.) ümberjaotamise vorme. Riigimaksude arvel laekuvad summad jaotatakse tavaliselt NSV Liidu ühtse eelarvesüsteemi kõigi lülide vahel, erinevalt kohalikest maksudest, mis laekuvad tervenisti kohalikesse eelarvetesse (vt. M a k s u d). Põhilisteks riigimaksudeks on kooperatiivsetelt organisatsioonidelt võetav tulumaks, kolhooside tulumaks ja kolhoosnikutelt võetav põllumajandusmaks. Kapitalistlikes maades kuulub riigimaksude hulka enamik otsestest ja kaudsetest maksudest. Kodanlik riik annab kohalikele võimuorganitele üle ainult tähtsusetud, teisejärgulised tulud.

RIIGIVÕLG — riigi võlgnevus sise- ja välislaenude järgi, mis jääb järele pärast kustutatud osa mahaarvamist. Riigivõlg tekib riigi sise- ja välismaiste krediidi(laenu)operatsioonide tulemusena, millede eesmärgiks on eelarvekulude katmiseks vajalike rahasummade saamine. Riigivõlad jagunevad: 1) lühiajalisteks ja pikaajalisteks; 2) sise- ja välisvõlgadeks. Olenevalt kustutamise tähtajast jaguneb võlg kapitaalseks ja jooksvaks. Kapitaalseks riigivõlaks on kogu võlgnevuse summa laenude järgi, millede maksetähtaeg ei ole veel saabunud. Jooksvaks riigivõlaks on summad, millede maksetähtaeg on saabunud. Kapitalismi tingimustes, eriti aga tema imperialistlikul staadiumil on riigivõlad väga suured, mis on tingitud eelarvete krooniliseest defitsiidist, seda aga põhjustavad majanduskriisid, sõjad ja nendeks ettevalmistumine. Paljudes maades ületab riigivõlg iga-aastase natsionaalse tulu suuruse. Riigivõlgade kustutamine ja riigivõlaprotsentide maksmine toimub metropolide ja asumaade töörahva röövimise arvel, neilt võetavate maksude arvel. Suurema osa riigivõlaprotsentidest maksab riik suurkapitalistidele, kes on peamisteks riigilaenude andjateks.

Printsipiaalselt teistsugune iseloom on riigilaenudel NSV Liidus ja rahvademokraatiamaades. Neis maades on riigilaenud tingitud riigi krediidioperatsioonidest, mida teostatakse sotsialistliku laiendatud taastootmise tempo kiirendamiseks ning töötajate materiaalse heaolu ja kultuuritaseme tõstmiseks. Riigivõlgade kustutamine toimub sotsialistlike ettevõtete akumulatsiooni arvel. Riigilaenud realiseeritakse elanikkonna ja sotsialistlike ettevõtete hulgas. Vastavalt sellele on olemas riigivõlg elanikkonnale ja riigivõlg sotsialistlikele majandusorganisatsioonidele.

RIIKLIK KAUBANDUS NSV LIIDUS — nõukogude kaubanduse juhtiv vorm, mille aluseks on üldrahvalik riiklik omandus. Riiklik kaubandus hõlmab valdava osa hulgikäibest ja umbes kaks kolmandikku jaekäibest. Põhilise osa kaupadest saavad riiklikud kaubandusorganisatsioonid sotsialistlikult tööstuselt. Viies kaupu tarbijateni ja arvestades viimaste nõudmisi, stimuleerib riiklik kaubandus elanikkonnale vajalike kaupade tootmise suurendamist, aitab kaasa nende sortimendi laiendamisele ja kvaliteedi tõstmisele. Riiklik kaubandus isikliku tarbimise kaupadega teenindab peamiselt linnade ja tööstuspiirkondade elanikkonda ning toimub kaubandusministeeriumide ning transpordi, söe- ja naftatööstuse, metallurgia ja teiste tööstusharude tööliste varustamise valitsuste kaubandusvõrgu — kaupluste, poodide, baaside jne. — kaudu. Riikliku kaubakäibe hulka kuulub ka ühiskondliku toitlustamise ettevõtete — vabrikköökide, restoranide, sööklate jne. — käive. Riikliku kaubanduse võrgu laiendamise ja kaupade müügi suurendamise aluseks on tööstusliku ja põllumajandusliku tootmise arendamine. Riiklikku kaubandust suunab rahvamajandusplaan, kaupade hinnad kehtestatakse plaanilises korras, riiklikud kaubandusettevõtted töötavad isemajandamise

põhimõttel. Seitseaastaku (1959—1965) jooksul kasvab riikliku ja kooperatiivkaubanduse jaekäive umbes 62 protsenti. Rahvamajanduse arendamise ja rahva heaolu tõstmise huvid nõuavad nõukogude kaubanduse igakülgset arendamist ja täiustamist (vt. Kooperatiivkaubandus NSV Liidus, Kolhoosikaubandus).

RIIKLIK KINDLUSTUS — süsteem, mille puhul organisatsioonide ja kodanike vara kindlustamine ei toimu erafirmade kaudu, nagu tavaliselt kapitalistlikes maades, vaid riigi poolt. NSV Liidus eksisteerib riiklik kindlustus 1921. aastast alates ja seda teostavad NSV Liidu Rahandusministeeriumi Riikliku Kindlustuse Peavalitsus ja tema kohalikud organid. On olemas kahte liiki riiklikku kindlustust — kohustuslik kindlustus ja vabatahtlik kindlustus. Kohustusliku kindlustuse alla kuuluvad: a) kolhoosides — hooned, inventar, seadmed, toodang, põllumajanduslike kultuuride külvid, kariloomad; b) üksikkodanike majandites — hooned, kariloomad, põllumajanduslike kultuuride külvid; c) ettevõtete ja asutuste riiklik elamufond. Kohustuslikus korras toimub reisijate kindlustamine transpordis. Vabatahtlikus korras toimub kodanike elu ja koduse vara riiklik kindlustamine. Riiklik kindlustus tagab ettevõtetele, organisatsioonidele ja kodanikele loodusõnnetustest ja õnnetusjuhtumitest tekkinud kahju hüvitamise kindlustustingimustes ettenähtud korras. Riikliku kindlustuse eriliigiks on sotsiaalkindlustus (vt.).

«RIIKLIK RAHATEOORIA» — üks kodanlikke idealistlikke rahateooriaid, mille järgi riik loob raha ja määrab tema väärtuse; nominalistliku rahateooria (vt.) eriliik. «Riikliku rahateooria» kõige silmapaistvamaks pooldajaks on saksa majandusteadlane Knapp, kes 1905. aastal avaldas raamatu pealkirjaga «Riiklik rahateooria». Raha kaubalist loomust eitades kuulutab Knapp raha nominaalseks arvestusühikuks, tingmärgiks, millel ei ole kaubaga midagi ühist. Tema teooria järgi ei ole raha majanduslik, vaid juriidiline kategooria, riik aga olevat kõikvõimsaks jõuks, mis suudab igasugust eset rahaks muuta. Raha primaarseks funktsiooniks olevat seaduslik maksevahendi funktsioon. Riiklik rahateooria ignoreerib väärtusmõõdu funktsiooni ja asendab selle hindade mastaabiga. Kõige täiuslikumaks rahaks on selle teooria järgi paberraha. «Riikliku rahateooria» uue variandi esitas monopolistliku riigikapitalismi ideoloog Keynes (vt.). Ta kuulutas kullastandardi koos kuldmüntide ringlusega ja pangatähtede kulla vastu vahetamisega «barbaarseks igandiks» ning propageeris ideaalse valuutana kulla vastu mittevahetatavat pabervaluutat. Metallraha puuduseks olevat, väitis Keynes, «metallraha tootmise ebaelastsus», see, et erinevalt kaupadest «ei saa raha soovi järgi toota». «Riikliku rahateooria» põhiliseks veaks on objektiivse väärtusseaduse ja raha kaubalise loomuse eitamine. Raha ei ole iialgi olnud ega saanudki olla riigivõimu loominguks. Raha tekkis stiihiliselt kaubatootmise ja vahetuse rüpes. «Riikliku rahateooria» eesmärgiks on varjata kodanlike riikide inflatsioonilist rahapoliitikat, mida teostatakse monopolide huvides ja nende otsesel osavõtul.

RIIKLIK SOTSIALISTLIK OMANDUS — üldrahvalik omandus, sotsialistliku omanduse kõrgeim, juhtiv vorm. Kapitalismi tingimustes kujutab riiklik omandus endast kapitalistliku omanduse eriliiki. Ettevõtete omanikuks ei ole siin üksikkapitalist, vaid kodanlik riik, olles kapitalistide klassi täidesaatvaks organiks. Riiklik kapitalistlik omandus tekib mitmesuguste ettevõtete ehitamisega riigieelarve arvel ning üksikute eraettevõtete ja rahvamajandusharude natsionaliseerimisega kapitalistlikes maades (vt.).

Riiklik sotsialistlik omandus tekib sotsialistliku revolutsiooni tulemusena sel teel, et põhilised tootmis- ja vahetusvahendid, mis varem kuulusid kapitalistidele ja mõisnikele, lähevad kogu rahva omandusse. Riiklik sotsialistlik omandus areneb ja tugevneb sotsialistliku ülesehitustöö protsessis ning kujutab endast sotsialistlike tootmissuhete alust. Riiklik sotsialistlik omandus on seotud ühiskondliku tootmise kõrgeima vormiga. Sotsialistlik riik kasutab riiklikku omandust väiketalundite ümberkorraldamiseks sotsialistlikel alustel nende tootmisalase koopereerimise teel, andes neile kollektiivse suurtootmise

organiseerimisel ja edasiarendamisel materiaalset ja finantsilist abi. Sotsialistlikule riigile kuuluvates ettevõtetes valitsevad sotsialistlikud tootmissuhted nende kõige täiuslikumas vormis, siin on erinevalt kooperatiiv-kolhooslikust omandusest (vt.) ühiskonnastatud eranditult kõik tootmisvahendid. Riiklike ettevõtete toodang on riigi omandiks ja seda realiseeritakse riiklike organite poolt kehtestatud korras ja hindadega. Riik juhib otseselt talle kuuluvaid ettevõtteid tema poolt määratavate direktorite kaudu. Riiklikes ettevõtetes saavad töötajad töö eest tasu palga vormis. NSV Liidus tekkis riiklik sotsialistlik omandus 1917.—1918. aastal maa, suurtööstuse, transpordi, pankade ja väliskaubanduse natsionaliseerimise teel. Ta hõlmab kõige tähtsamaid tootmisvahendeid: maad ja maavarasid, raudtee-, vee- ja õhutransporti, panku, sidevahendeid, sovhoose, remondi- ja tehnikajaamu, samuti aga ka kommunaalettevõtteid ja põhilist elamufondi niihästi linnades kui ka töölisasulates. Riiklik sotsialistlik omand moodustab NSV Liidu rahvamajanduse tootmispõhifondidest üle 90%. Riiklikud ettevõtted juhinduvad üldriiklikust plaanist. Riiklike sotsialistlike ettevõtete juhtimine rajaneb demokraatliku tsentralismi, ainujuhtimise ja isemajandamise printsiibil. Riiklik vara moodustab valdusele vaatamata ühtse fondi. Omandiõigus sellele varale kuulub ainult sotsialistlikule riigile. See õigus on seadusandlikult fikseeritud (NSV Liidu Konstitutsioonis, paragrahv 131, ja rahvademokraatiamaade konstitutsioonide vastavates paragrahvides).

Pärast Teist maailmasõda viidi Euroopa rahvademokraatiamaades läbi suurtööstuse, pankade, väliskaubanduse ja siseriigis hulgikaubanduse sotsialistlik natsionaliseerimine; ka osa maad läks üle riigi omandusse. Seega loodi rahvademokraatiamaades riiklik sotsialistlik omand. Aastail 1954—1955 moodustas sotsialistliku sektori osatähtsus Euroopa rahvademokraatiamaade tööstuses 97—99%. Pärast rahvarevolutsiooni võitu Hiinas loodi ka seal riiklik sotsialistlik omand, mis etendab Hiina majanduses juhtivat osa.

RIIKLIK SOTSIALISTLIK TÖÖSTUSETTEVÕTE — üldrahvalikule omandusele ja ekspluateerimisest vabade töötajate kollektiivsele tööle tuginev ettevõte, mis kujutab endast iseseisvat majanduslikku üksust ja arendab oma tegevust ühtse rahvamajandusplaani alusel. Sotsialistlik ettevõte areneb ja täiustub pidevalt uue tehnika baasil. Iga tööstusettevõte valmistab toodangut vastavalt oma tootmisprofiilile. Sotsialistlikele ettevõtetele on tagatud operatiivne majanduslik iseseisvus. Sel eesmärgil varustab riik sotsialistlikud tööstusettevõtted vastavate materiaalsete ja rahaliste vahenditega (seadmetega, materjalidega) ning tööjõuga, annab neile teatud majanduslikud ja juriidilised õigused. Rahva ühisomandiks oleva tööstustoodangu realiseerimine toimub riigiorganite poolt määratud korras ja hindadega. Tööstusettevõtte ja tema juhtimisaparaadi organisatsiooniline struktuur oleneb tootmisprotsessi iseloomust, ettevõtte suurusest ja tehnilisest tasemest. Ettevõtet juhib riigi volinik — direktor, keda määravad ametisse ja vallandavad riigiorganid (vt. Ainujuhtimine, Isemajandamine). Sotsialistlike ettevõtete iseärasuseks on töötajate maksimaalne kaasatõmbamine tootmise juhtimisse, avarad võimalused loova initsiatiivi avaldamiseks tootmise täiustamisel. Suured sotsialistlikud riigiettevõtted alluvad otseselt rahvamajanduse nõukogudele, kohaliku tööstuse ettevõtted alluvad kohalikele töörahva saadikute nõukogudele.

RIIKLIKU ETTEVÕTTE PUHASTULU — osa sotsialistlikes ettevõtetes toodetud sotsialistliku ühiskonna lisaproduktist (ettevõtte kasum), mis jääb ettevõtte enda käsutusse. Seda kasutatakse tootmise laiendamiseks ning põhija käibefondide suurendamiseks. Teatud osa puhastulust läheb ka ettevõtte töötajaskonna materiaalsete ja kultuurilise vajaduste rahuldamiseks (ettevõttefond töötajate kultuurilise ja elutarbelise teenindamise parandamiseks ja tootmise täiustamiseks). Eraldistena riigieelarvesse üle kantav osa ettevõtte puhastulust moodustab koos käibemaksu ja muude maksetega riigi tsentraliseeritud puhastulu (vt.), mida kasutatakse kapitaalehituse, sotsiaalsete ja kultuuriliste ürituste, riigikaitse jms. finantseerimiseks.

RIIKLIKUD TÖÖJÕURESERVID — rahvamajandusele vajalike noorte oskustööliste organiseeritud ja plaanipärase ettevalmistamise süsteem. NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi seadlusega (2. oktoobrist 1940) loodi riiklike tööjõureservide süsteem, mis peab lahendama järgmisi ülesandeid: töölisklassi organiseeritud ja plaanipärane täiendamine püsiva oskustööliste kaadriga, keda värvatakse (mobiliseeritakse) noorsoo hulgast; keeruliste ja massiliste kutsealade õpetamine efektiivseimate meetoditega. Tööjõureservide koolides toimub tootmisalane ja üldhariduslik õpetus ning õpilaste ülalpidamine sotsialistliku riigi eelarvesummade arvel. Riiklike tööjõureservide süsteemis on loodud laialdane tööstus-, raudtee- ning vabriku- ja tehasekoolide võrk. Seoses vajadusega suurendada kaadri ettevalmistamist kaevandustele loodi sõjajärgsetel aastatel kaevanduskoolid. 1954. aastast alates toimub ka põllumajandusele vajalike mehhanisaatorite ettevalmistamine riiklike tööjõureservide süsteemis. Vabriku- ja tehasekoolides, mis valmistavad ette massiliste kutsealade töölisi, õpivad noored 6—10 kuud, tavalist tüüpi tööstus-, raudtee- ja kaevanduskoolides 2 aastat, eritööstuskoolides 3—4 aastat. Tööstus- ja raudteekoolidesse võetakse vastu noormehi ja neide 14—15 aasta vanuses, vabriku- ja tehasekoolidesse 16—17 aasta vanuses. Aastail 1941—1953 valmistati riiklike tööjõureservide süsteemis ette 8 776 000 noort töölist tööstuse, ehitustegevuse ja transpordi jaoks; mehhanisaatoreid valmistati põllumajandusele 1954. aastal 344 000, 1955. aastal 284 000, 1956. aastal 255 000, 1957. aastal 318 000 ja 1958. aastal 268 000 inimest.

RINGLUS — tööproduktide vahetamine raha vahendusel, kaupade muutmine rahaks ja raha muutmine kaupadeks. Erinevalt ühe kauba otsesest vahetusest teise kauba vastu (K—K) koosneb ringlemisprotsess kahest iseseisvast aktist: müümisest (K—R) ja ostmisest (R—K). Eraomanduse tingimustes peitub kaubaringluses kriiside tekkimise võimalus, ostu- ja müügiaktide ajalise lahkumineku võimalus. Kapitalistlikus ühiskonnas omandab ringlus universaalse iseloomu. Määrav tähtsus on kapitalismi ajal kapitali ringlusel, mille eesmärgiks on avansseeritud kapitali suurendamine ning lisaväärtuse tootmine. See on võimalik seetõttu, et kõrvuti töö saadustega ilmub turule eriline kaup — *töö-jõud* (vt.). Tööjõud loob tootmissfääris lisaväärtust, mis realiseerub ringlemisprotsessis. Erinevalt eelnevatest ekspluateerimisvormidest eeldab kapitalistlik ekspluateerimine arenenud ringlust. Ent ka kapitalismi ajal, nagu üldse kõigi formatsioonide tingimustes, on määrav tähtsus tootmisel (vt. *Kapitali ringlemine*). Kapitalistlikus ühiskonnas allub kaubaringlus stiihilistele majandusseadustele. Töötava rahva vaesumise tõttu ja seetõttu, et ostuvõimeline nõudmine jääb maha tootmise kasvust, samuti aga ka majanduse tsüklilise arenemise tagajärjel kohtab kaupade realiseerimine kapitalistlikus ühiskonnas suuri raskusi.

Sotsialistlikus ühiskonnas on ringlus printsipiaalselt hoopis teistsugune kui kapitalismi tingimustes. Ta tugineb siin tootmisvahendite ühiskondlikule omandusele, tööjõud ei ole kaup, ringlus toimub plaani kohaselt ilma kapitalistideta ega sisalda kriiside tekkimise võimalust. Ringluse eriline iseloom sotsialistlikus ühiskonnas on tingitud sellest, et sotsialismi tingimustes on kaubatootmine eriliiki kaubatootmiseks. Sotsialistlik riik suunab kaubatootmist vastavalt sotsialismi majandusseaduste nõuetele.

RINGLUSKULUD — kulud, mis on seotud ringlemisprotsessi teenindamisega. On olemas kahte liiki ringluskulusid. Ühed ringluskulud on tingitud väärtusvormi muutumisest, ostu- ja müügiprotsessist (niinimetatud puhtad ringluskulud). Teised on seotud kaupade viimistlemise, pakkimise, transportimise ja säilitamisega, s. o. tootmisprotsessi jätkumisega ringlussfääris. Töö, mida kulutatakse väärtusvormi muutmiseks, uut väärtust ega uut tarbimisväärtust ei loo. Seepärast on väärtusvormi muutumisega seotud puhtad ringluskulud mittetootlikuks töökuluks. Töö, mida ühiskonnale vajalikus ulatuses kulutatakse kaupade transportimiseks, säilitamiseks ja viimistlemiseks ringlussfääris, on tootlikuks tööks. Ta kannab kaubale üle kulutatud tootmisvahendite väärtuse ja lisandab kaupade väärtusele uut väärtust. Kapita-

listlikus majanduses kujunevad ringluskulud stiihiliselt, kapitalistidevahelises konkurentsivõitluses, kapitalistliku tootmise anarhia tingimustes, kaupade realiseerimise raskuste, kaubatehingute spekulatiivse iseloomu, määratu suurte reklaamikulude jne. tingimustes. Selle tulemusena moodustavad ringluskuludest kapitalismi tingimustes valdava ja üha enam kasvava osa puhtad ringluskulud. Suur osa nendest kuludest, mis on seotud transportimise, säilitamise, viimistlemise ja pakkimisega, kujutavad endast, kuivõrd nad on tingitud ainult kapitalistliku tootmisviisi iseärasustest ega ole ühiskonnale vajalikud (näiteks kaubatagavarade kuhjumine realiseerimise häirete tõttu), samuti puhtaid ringluskulusid. Kapitalistlikud ringluskulud on väga suured, suurenevad pidevalt ja teevad kaubad kalliks, langedes raske koormana töötava rahva kui tarbija õlgadele.

Sotsialistlikus ühiskonnas on ringluskulud hoopis teistsugused. Plaanipäraselt organiseeritud kaubanduses esinevad ringluskulud kujutavad endast sotsialistlikus majanduses kaubandusettevõtete ja -organisatsioonide kulusid, mis on seotud kaupade viimisega tootjatelt tarbijateni. Ainult väike osa ringluskuludest on seotud väärtusvormi muutumisega. Domineerivateks on kulud, mis on seotud tootmisprotsessi jätkumisega ringlussfääris. Ringluskulude hulka kuuluvad ruumide ja inventari amortisatsioon, kaupade säilitamise, sorteerimise ja pakkimise kulud, transpordikulud, kaubandustöötajate palgad jne. Ringluskulud määratakse kindlaks plaanilises korras ühiskondlikult vajalike kulude piirides. Sotsialistlikus majanduses on ringluskulud ringlemisprotsessi plaanipärase iseloomu tõttu mitu korda väiksemad kui kapitalismi tingimustes. Sotsialistliku majandussüsteemi eelised võimaldavad neid kulusid järjekindlalt vähendada, kusjuures kaubandusliku teenindamise kvaliteet tõuseb.

RÜTMILISUS — vt. Tootmise rütmilisus.

S

SAINT-SIMON, CLAUDE HENRI (1760—1825) — väljapaistev prantsuse utopistlik sotsialist. Avaldas oma töödes hulga sügavamõttelisi ideid ühiskonna ajaloolise arengu kohta. Saint-Simon esitas idee progressist ühiskondlikus arengus, ehkki ta ei mõistnud ühiskondliku arengu liikumapanevaid jõude. Ta arvas, et mõistuse progresseerumine määrab ära kogu majandusliku arengu. Ta oli üks esimesi teoreetikuid, kes Prantsuse kodanliku revolutsiooni analüüsi alusel näitas omandisuhete tähtsust ühiskonna erinevate klasside võitluses. Saint-Simon kritiseeris põhjalikult kapitalistlikku tootmisviisi, juhtides tähelepanu eriti sellele kahjulikule mõjule, mida tootmise anarhia avaldab tootlike jõudude arenemisele. Ta esitas rea tähtsaid teese ühiskondliku töö teadliku reguleerimise ja kogu ühiskondliku tootmise ühtse plaani koostamise vajalikkusest, kõikide inimeste kohustusest töötada, tööjaotusest jne. Ta rõhutas, et uue ühiskonnakorra eesmärgiks peab olema kõige arvukama ja kõige vaesema klassi (s. o. proletariaadi) olukorra parandamine. Oma sõnavõttudes pöördus ta peaasjalikult valitsevate klasside esindajate poole. Nagu kõik teisedki utopistlikud sotsialistid, nii ei mõistnud ka Saint-Simon, et tööliste vabastamine on tööliste endi asi. Lähtudes idealistlikest seisukohtadest, arvas ta, et uue korra loomisel etendab otsustavat osa hariduse levik. Nagu märkis F. Engels, säilitas Saint-Simoni «juures proletaarse suuna kõrval... veel teatava tähtsuse kodanlik suund» (F. Engels, Anti-Dühring, lk. 17). See avaldus tema ettekujutuses klassidest, mille kohaselt eksisteerivat kaks klassi — logelejad ja töötajad («tööturid», industriaalid). Töötajate hulka arvas ta mitte ainult töölised, vaid ka tööstuskapitalistid, kaupmehed ja pankurid. Saint-Simon oli arvamisel, et sotsialistlikus ühiskonnas peavad säilima eraomand ja ekspluataatorlikud klassid, et sotsialistliku ühiskonna eesotsas peavad seisma suurtööturid, kes töötavad koos õpetlastega. Ta lootis naiivselt, et see «tööturite» kiht on võimeline töötama omakasupüüdmatult kogu ühiskonna hüvanguks. Saint-Simoni õpetuses kajastub kapitalistlike suhete ja klassivõitluse arenematus XIX sajandi esimese veerandi Prantsusmaal.

SALDO — jääk, vahe raamatupidamises (vt.) kasutatavate kontode deebeti- ja kreeditikirjendite kokkuvõtete vahel. Aktivakontodes esineb deebetsaldo, passivakontodes kreeditsaldo (kui deebeti- ja kreeditisummad on võrdsed, on saldo null). Kontode saldode alusel koostatakse ettevõtte aruandebilanss. Riikidevahelistes suhetes (kaubandus- või maksesuhetes) tähendab saldo vahet kaupade ekspordi ja impordi vahel (kaubandusbilansis), samuti aga ka vahet antud riigi maksetes või maksenõuetes ja kohustustes teiste riikide suhtes (makse- ja arveldusbilansis).

SANKTSIOONID — seaduses või lepingus ettenähtud abinõud lepingute, kohustuste, hanke-põhitingimuste, finants- ja krediididistsipliini rikkujate suhtes. Ettevõtte majandusliku ja rahandusliku tegevuse alal nähakse lepingute mittetäitmise, lepingu üksikute punktide või kaupade üleande- ja vastuvõtutingimuste rikkumise eest sanktsioonidena ette trahvide, leppetrahvide ja viiviste maksmist. Samuti rakendavad pangad ja rahandusorganid mitmesuguseid mõjutusabinõusid majandusettevõtete suhtes, kes ei täida eelarve-, krediidi- või rahandusalaseid kohustusi,

ei pea kinni isemajandamise printsiipidest või rikuvad krediidi- ja arveldusdistsipliini. Rahvusvahelistes suhetes kujutavad sanktsioonid endast poliitilisi või rahanduslikke mõjutamisvahendeid, mida üks riik või teatud riikide rühm rakendab teise riigi vastu, kes on rikkunud rahvusvahelisi kohustusi, lepinguid või kokkuleppeid. Imperialistlikud riigid kasutavad sanktsioone surve avaldamiseks neist sõltuvatele maadele ja viimaste orjastamiseks.

SAY, JEAN-BAPTISTE (1767—1832) — prantsuse majandusteadlane, kodanliku vulgaarse poliitilise ökonoomia (vt.) esimesi esindajaid. Peamine teos — «Poliitilise ökonoomia kursus». Say väitis, et tootmisprotsessis luuakse kasulikud omadused, mis annavad esemetele nende väärtuse. Samastades niiviisi tarbimisväärtust väärtusega, väitis ta, et peale töö võtavad väärtuse loomisest osa ka kapital ja loodus. Say arvates loob töö ainult väärtuse selle osa, mis väljendub palgas. Niiviisi püüdis ta maskeerida tööliste ekspluateerimist kapitalistide poolt ja kujutada kapitalistlikku tootmist kolme teguri — töö, kapitali ja looduse — harmoonilise ühise tegevusena. Say eitas ületootmiskriiside vältimatust, kinnitades, et tooted vahetuvad toodete vastu ja et iga müüja on samal ajal ostjaks. Ta väitis, et kapitalistliku tootmise otseseks eesmärgiks on tarbimine, mitte aga kasumi saamine. Kaasaegses kodanlikus poliitilises ökonoomias kasutatakse laialt Say «kolme teguri teooriat».

«SCHUMANI PLAAN» («Euroopa Söe- ja Teraseühendus») — Saksa Föderatiivse Vabariigi, Prantsusmaa, Itaalia, Belgia, Hollandi ja Luksemburgi söe- ja metallurgiatööstuse monopolistlik ühendus. Ühenduse loomise kava esitas Prantsuse välisminister R. Schuman 1950. aasta mais ja ühendus loodi 1952. aasta augustis. Sellesse ülikartelli on koondunud umbes $^1/_2$ kogu Lääne-Euroopa söetööstusest ja $^2/_3$ terasesulatamistööstusest. 1955. aastal toodeti «Euroopa Söe- ja Teraseühendusse» ühinenud maades 245,1 miljonit tonni sütt, 51,6 miljonit tonni terast ja 40,2 miljonit tonni malmi. Peaosa etendab ülikartellis Lääne-Saksamaa, kes toodab terast tunduvalt rohkem kui ükski teine ühendusse kuuluv maa ja sütt rohkem kui kõik teised maad kokku. «Schumani plaan» aitab kaasa Lääne-Saksamaa militariseerimisele, ta on Põhja-Atlandi Liidu ja Lääne-Euroopa sõjalise liidu peamiseks tööstuslikuks baasiks Lääne-Euroopas. Lääne-Euroopa söe- ja teraseühenduse loomise tegelikeks algatajateks olid ameerika monopolid, kes, tegutsedes nendega tihedates sidemetes olevate Ruhri kapitalimagnaatide kaudu, püüavad Lääne-Saksamaale luua Lääne-Euroopa rasketööstuses valitsevat positsiooni. 1954. aasta aprillis andsid Ameerika Ühendriigid «Euroopa Söe- ja Teraseühendusele» 100 miljonit dollarit krediiti. Ülikartell on oma liikmesriikide, eriti aga Lääne-Saksamaa ja Prantsusmaa vahelise terava konkurentsivõitluse areeniks. Terav võitlus käib ka söe- ja teraseühenduse ning Inglise monopolistliku kapitali vahel. «Schumani plaani» realiseerimine tähendab ühtlasi ka monopolide ühisrinde loomist pealetungiks elatustasemele. «Euroopa Söe- ja Teraseühenduse» raames kartellitud ettevõtetes on töö intensiivsus ja kutsealaste haigestumis- ja õnnetusjuhtumite arv järsult suurenenud. Suurenenud on ka töötatööliste arv. Ainuüksi 1953.—1954. aastal vähenes ühendusse kuuluvates maades kaevurite arv 32 400 inimese võrra. Kaevurite arvu vähenemine jätkub hoolimata konjunktuuri mõningast paranemisest söe- ja teraseturul. Töötuse survel, samuti aga ka igasuguste «kasumist osasaamise» süsteemide leviku ja palga nn. «tasandamise» tagajärjel (s. o. palga alandamise tagajärjel neis ühendusse kuuluvates maades, kus see oli veidi kõrgem) langeb tööliste palk nii absoluutselt kui ka suhteliselt. Ajavahemikul 1952—1956 langes Saksa Föderatiivse Vabariigi mustmetallurgias palga osatähtsus käibe iga 100 miljoni marga kohta 20,9 protsendilt 19,0 protsendile. Töölised avaldavad kapitali rünnakule visa vastupanu, astudes välja «Euroopa Söe- ja Teraseühenduse» vastu, kartellitud tööstusharude rahva kätte andmise ja töötava rahva elutingimuste parandamise eest.

SEADMEPARK — antud tootmisharus kasutusel olevad tootmisriistad (masinad, tööpingid, jõumasinad, aurukatlad, transformaatorid, aparaadid, kõrg- ja martäänahjud, valtsimismasi-

nad, transpordiseadmed, mõõteriistad jne.). Sõltuvalt valmistatava toodangu ja tootmisprotsessi iseloomust ning iseärasustest mõõdetakse seadmepargi võimsust igas rahvamajandusharus oma kindlate mõõtühikute abil (vt. Põhifondid, Tootmisvõimsus).

SEADMETE MODERNISEERIMINE — ettevõtetes töötavate masinate ja mehhanismide täiustamine, et anda neile omadusi, mis vastaksid tehnika ja tootmistehnoloogia kaasaegsetele nõuetele ning suurendaksid kasutusel olevate seadmete tootlikkust. Seadmete moderniseerimine, mis on üheks tehnilise progressi vormiks, aitab kaasa tööviljakuse ja tootmise mahu kasvule ning vahendite kokkuhoiule rahvamajanduses.

SEADUS, MILLE JÄRGI TOOTMISSUHTED PEAVAD VASTAMA TOOTLIKE JÕUDUDE ISELOOMULE — objektiivne majandusseadus, mis toimib kõigis ühiskondlikes formatsioonides. Tootlikud jõud ja tootmissuhted on igasuguses ühiskonnas pidevas vastastikuses toimes, milles määrav osa kuulub tootlikele jõududele. Olles tekkinud teatud tootlike jõudude baasil, avaldavad tootmissuhted aktiivset mõju nende arenemisele, kiirendades või aeglustades seda. Uued tootmissuhted, mis vastavad tootlike jõudude iseloomule, on tootmise edasiarenemise peamiseks, otsustavaks jõuks. Vanad tootmissuhted aga, mis ei vasta enam tootlike jõudude iseloomule, pidurdavad ja aheldavad nende arenemist. Antagonistlikes klassiühiskondades laheneb tootlike jõudude ja tootmissuhete konflikt kui antagonistlike klasside konflikt sotsiaalse revolutsiooni teel, sest vanade tootmissuhete kaitsjateks on siin oma aja ära elanud klassid, kes peavad võitlust oma valitseva ühiskondliku positsiooni pärast. Võitlust vanade tootmissuhete hävitamise ja uute tootmissuhete kehtestamise eest juhib alati ühiskonna eesrindlik klass. See vastab tema enda elulistele huvidele ja kogu ühiskonna huvidele. Seadus, mille järgi tootmissuhted peavad vastama tootlike jõudude iseloomule, annab võtme selle seaduspärasuse mõistmiseks, miks üks tootmisviis asendatakse teise tootmisviisiga. See seadus selgitab, miks kapitalismi asendamine progressiivsema ühiskonnakorraga — sotsialismiga — on ajalooliseks paratamatuseks. Feodaalsete tootmissuhete asendamine kapitalistlike tootmissuhetega tagas omal ajal kodanlikule ühiskonnale tootlike jõudude võimsa arenemise, millega kaasnes töö tohutu ühiskonnastamine. Kuid aja jooksul sattus tootmisvahendite kapitalistlik eraomandus vastuollu tootmise ühiskondliku iseloomuga, tootlike jõudude iseloomuga. Selle vastuolu tagajärjeks on perioodiliselt korduvad majanduskriisid, mis purustavad tootlikke jõudusid kapitalistlikes maades. Kõige kujukamaks tootlike jõudude ja olemasolevate tootmissuhete vahelise konflikti avalduseks on see üldkriisi olukord, milles asub kapitalistlik süsteem alates Esimesest maailmasõjast ja pärast Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võitu Venemaal. Tuginedes majandusseadusele, mille järgi tootmissuhted peavad vastama tootlike jõudude iseloomule, hävitas NSV Liidu töölisklass revolutsioonilisel teel, olles liidus töötava talurahvaga, kodanlikud tootmissuhted, mis valitsesid meie maal, ja asendas nad uute, sotsialistlike tootmissuhetega. Täpselt seesama toimub ka teistes sotsialismileeri maades. Sotsialistliku korra tingimustes vastavad tootmissuhted tootlike jõudude olukorrale, sest tootmise ühiskondlikku iseloomu tugevdab siin tootmisvahendite ühiskondlik omandus. See kindlustab sotsialistliku tootmise kriisideta, plaanipärase arenemise, avab vaba tegevusvälja tootlike jõudude kiiretempoliseks arendamiseks. Ka sotsialismi tingimustes esineb tootlike jõudude ja tootmissuhete vahel vastuolusid. Kuid need vastuolud ei jõua siin konfliktini, sest ühiskonnas pole klasse, kes oleksid huvitatud aegunud tootmissuhete säilitamisest, ühiskonnal on õige poliitika korral võimalik õigeaegselt jagu saada kommunistliku ülesehitustöö käigus tekkivatest vastuoludest. Sotsialistlikul ühiskonnal, kes teadlikult kasutab majandusseadusi, on võimalik õigeaegselt märgata kasvavaid vastuolusid ja tarvitusele võtta abinõud nendest jagusaamiseks, täiustades sotsialistlikke tootmissuhteid vastavalt tootlike jõudude kasvule. Sotsialistlik riik organiseerib ja suunab töötajate tegevust majandusliku ja kultuurilise ülesehitustöö raskuste likvideerimiseks.

Töötajad toetavad aktiivselt neid abinõusid, sest need vastavad töötajate elulistele huvidele.

SEERIATOOTMINE — toodete väljalaskmine partiidena (seeriatena). Olenevalt ühte seeriasse kuuluvate toodete arvust liigitatakse seeriatootmist väikese- ja suureseerialiseks tootmiseks. Väikeseerialises tootmises kasutatakse enamasti universaalseid seadmeid ning toodangut valmistatakse suhteliselt väikestes kogustes. Suureseerialine tootmine läheneb masstootmisele. Seeriatootmine võimaldab spetsialiseerida töölisi ja seadmeid, tõstes sellega tööviljakust ja alandades tootmiskulusid.

SEKUNDAARSED TULUD — ühiskonnaklasside ja -liikmete tulud, kes ei võta otseselt osa ühiskondliku produkti loomisest. Kapitalistliku ühiskonna arenemist iseloomustab sekundaarsete tulude järjekindel kasv. See on tingitud ringlussfääris, teenuste sfääris, armees, politseis ning riigiasutustes töötavate inimeste arvu kasvust. Sotsialistlikus ühiskonnas jagunevad tulud põhilisteks ja sekundaarseteks selle tõttu, et rahvamajanduses esineb terve rida selliseid funktsioone, mis ei ole materiaalsete hüvede tootmisega otseselt seotud. Sekundaarsed tulud on sotsialistlikus ühiskonnas säilinud sedavõrd, kuivõrd nad on tingitud ühiskonnale vajalikest mittetootlikest funktsioonidest (teenuste, hariduse, tervishoiu, riigivalitsemise sfääris). Rida mittetootlikke funktsioone on seotud tootmisprotsessi teenindamisega (raamatupidamine, varustus- ja turustusoperatsioonid). Nende funktsioonide täitmisel tehtav töö on küll ühiskonnale kasulik, kuid siiski materiaalseid hüvesid ei loo. Nendel tegevusaladel töötavate isikute tulud on samuti sekundaarse iseloomuga. Ent erinevalt teenuste sfääris ja riigiasutustes töötavate isikute tuludest kujunevad need tulud mitte põhitulude ümberjaotamise korras, vaid tulude esmasel jaotamisel. Sekundaarsete tulude hulka kuuluvad sotsialistlikus ühiskonnas ka pensionid, stipendiumid, väljamaksed sotsiaalkindlustusfondist (ajutise töövõimetuse puhul, ravimistasu, sanatooriumi tuusikud jne.).

SESOONSED VARUD — vt. Hooajalised varud.

SIEBER, NIKOLAI IVANOVITŠ (1844—1888) — silmapaistev vene majandusteadlane; õpetas poliitilist ökonoomiat Kiievi ülikoolis; Londonis viibimise ajal oli isiklikult tuttav Marxi ja Engelsiga. Tema dissertatsioon «D. Ricardo väärtus- ja kapitaliteooria seoses hilisemate täienduste ja selgitustega» (1871) sai tunnustava hinnangu K. Marxi järelsõnas «Kapitali» I köite teisele trükile. Ümbertöötatud kujul ilmus see raamat 1885. aastal pealkirjaga «David Ricardo ja Karl Marx oma ühiskondlik-majanduslikes uurimustes», hiljem anti seda teost veel korduvalt välja. Sieberi teiseks suureks tööks on «Esseed ürgaja majanduslikust kultuurist» (1883). Sieber hindas kõrgelt Marxi majandusteaduslikke teoseid, kuigi ta polnud marksist. Sieber püüdis esitada ja populariseerida Marxi «Kapitali» ideid ning astus välja Marxi kaitseks kodanlike kriitikute vastu. Kuid marksismi revolutsioonilise olemus jäi Sieberile võõraks. Marxi tööväärtuse teooriast sai ta aru kui Ricardo teooria «täiustamisest», nägemata olulist erinevust nende teooriate vahel ja mitte aru saades Marxi poolt poliitilises ökonoomias teostatud revolutsioonilisest pöördest. Sieber oli arvamusel, et kapitalismi asendamisel uue korraga ei ole otsustav tähtsus klassivõitlusel, vaid kodanliku riigi demokratiseerimisel ja kooperatiivsete organisatsioonide rahulikul tegevusel.

SISETURG — kaupade ringlemise sfäär antud maa piires. Kapitalistlikule tööstusele vajaliku siseturu loob kapitalismi arenemise protsess ise, ühiskondliku tööjaotuse arenemine, naturaalmajanduse lagunemine ja väikekaubatootjate kihinemine. Arenev kapitalistlik tootmine nõuab olemasolevate kapitalistlike ettevõtete laiendamiseks ja uute ettevõtete ehitamiseks üha suuremal määral tootmisvahendeid ning põhjustab nõudmise suurenemist tarbeesemete järele. Talupojad, kes üha enam tõmmatakse kaubalis-rahalistesse suhetesse, vajavad niihästi tootmisvahendeid kui ka isikliku tarbimise esemeid. Kapitalistlikes maades jääb turu mahu kasv tootmise kasvust maha, sest tootmise laiendamine toimub rahvahulkade piiratud ostuvõimelise nõudmise tingimustes. Sedamööda, kuidas areneb tootmine ja kasvavad klassivastuolud

ning suureneb elanikkonna põhimassi vaesumine, põrkavad ettevõtete tootmisvõimalused üha piiratumale siseturule. Siseturuprobleem muutub eriti teravaks imperialismi ajastul, mil monopoolselt kõrgete kasumite saamine finantsoligarhia poolt teravdab vastuolusid tootmisprotsessi ühiskondliku iseloomu ja omastamise erakapitalistliku vormi vahel äärmise piirini. Siseturu piiratus kapitalismi tingimustes tõukab kapitali välisturgude otsimisele ja vallutamisele.

Sotsialistlikus ühiskonnas on siseturg kapitalismile omastest antagonistlikest vastuoludest vaba. Sotsialistlik tootmine ja töötajaskonna tarbimine arenevad rahvamajanduse proportsionaalse arenemise alusel. Sedamööda, kuidas kasvab ühiskondlik tootmine ja tõuseb tööviljakus, kasvab sotsialistliku ühiskonna liikmete tarbimine vastavalt töö järgi jaotamise seadusele. Inimeste kasvavad vajadused omakorda mõjutavad sotsialismi tingimustes tootmist, viivad seda edasi, et see kõige täielikumalt ja mitmekülgsemalt rahuldaks neid vajadusi. Siseturg organiseeritakse sotsialistlikus ühiskonnas plaanipäraselt riikliku, kooperatiiv- ja kolhoosikaubanduse kaudu. Siseturu arenemine stimuleerib sotsialistliku tootmise kasvu ja loob tingimused elanikkonna heaolu tõstmiseks (vt. Kaubandus sotsialismi tingimustes, Turg).

SISMONDI, JEAN CHARLES SIMONDE (1773—1842) — Šveitsi majandusteadlane ja ajaloolane, väikekodanliku poliitilise ökonoomia silmapaistev esindaja. Oma töös «Poliitilise ökonoomia uued põhijooned ehk rikkusest tema vahekorras rahvastikuga» (1819) kritiseeris ta kapitalismi, osutades selle paljudele olulistele vastuoludele, nagu töötava rahva massilisele progresseeruvale vaesumisele kapitalistlikus ühiskonnas, vastuolule tootmise ja tarbimise vahel ning kriiside vältimatusele kapitalismi tingimustes. Ent Sismondi ei mõistnud kapitalismi vastuolude olemust ja kritiseeris kapitalistlikku ühiskonnakorraldust väiketootja seisukohalt. Kui A. Smith tegi oma dogmast lähtudes järelduse, et kapitalism areneb takistusteta ja piiramatult, siis Sismondi jõudis järeldusele, et lisaväärtust ei saa realiseerida ja et kapitalismi arenemine pole üldse võimalik. Mõistmata kapitalismi antagonistlike vastuolude tõelist olemust, ei näinud Sismondi ka teid nende kõrvaldamiseks. Ta idealiseeris väiketootmist, märkamata, et väiketootmisest kujuneb stiihiliselt välja kapitalistlik suurtootmine. Sismondi praktiliste ettepanekute sisuks oli, et kodanlik riik võtaks väiketootmise enda kaitse alla, «muudaks» töölised taas väikeomanikeks, taastaks keskaegsed tsunftid (vt.) ja paneks piiri tehnilisele progressile. Kapitalistliku suurtootmise progressiivsete tendentside mittemõistmises ja väiketootmise idealiseerimises avaldub Sismondi vaadete reaktsioonilisus ja utoopilisus. Venemaal propageerisid Sismondi vaateid liberaalsed narodnikud XIX sajandi lõpul.

SISSEVEOTOLL — eriline maks, millega maksustatakse mingisugususesse riiki sisseveetavaid kaupu. Sisseveotolle võetakse riigieelarve tulude suurendamiseks ja ka selleks, et vähendada kaupade sissevedu ja nõrgendada nende konkurentsivõimet omal maal toodetavate kaupade suhtes. Üksikutel juhtudel kujutavad sisseveotollid endast tollimüüri, milledega kas majanduslikel või poliitilistel kaalutlustel takistatakse teatud kaupade tungimist siseturule (vt. Keelutollid). Tollimäärad kehtestatakse tavaliselt protsentides sisseveetava kauba hinnast. Üksikud riigid annavad mõnedele teistele riikidele erilisi soodustusi väliskaubanduses, kehtestades neist maadest sisseveetavatele kaupadele suhteliselt madalamad tollid, nn. eelistollid. Imperialismi ajastul soodustavad sisseveotollid kartellidel ja trustidel saada monopoolselt kõrgeid kasumeid.

SMITH, ADAM (1723—1790) — inglise majandusteadlane, kodanliku klassikalise poliitilise ökonoomia silmapaistvamaid esindajaid. Oma põhiteoses «Uurimus rahvaste rikkuse loomusest ja põhjustest» (1776) töötas Smith esimesena süstemaatiliselt läbi poliitilise ökonoomia põhiküsimused. Smith eendas väga tähtsat osa tööväärtuse teooria väljatöötamisel. Ta oli arvamisel, et väärtuse allikaks on igasugune töö, mitte ainult põllumajanduslik töö, nagu seda väitsid füsiokraadid (vt.). Smith kirjeldas esimesena kodanliku ühiskonna klassistruktuuri, näidates, et see koosneb kolmest põhiklassist: palga-

töölistest, kapitalistidest ja maaomanikest, vastandades töölisi ülejäänud kahele klassile. Smithi iseloomustab kaks kodanliku ühiskonna majanduse uurimise viisi: teaduslik meetod, mis avab nähtuste sisemised seosed, ja vulgaarne meetod, mis kirjeldab nähtuste pealispinda. See vastuolulisus paistab eriti silma tema tööväärtuse teoorias, mille kohaselt väärtuse määrab ühelt poolt kauba valmistamisel kulutatud töö, teiselt poolt aga määrab kauba väärtuse Smithi järgi töö, mida võib osta antud kauba vastu. Seega ajab Smith segi kauba tootmisel tehtud töö selle tööga, mida saab sama kauba eest osta. See viga tuleneb palga käsitlemisest töö hinnana. Eemaldudes väärtuse õigest käsitlusest, asendab Smith tööväärtusteooria tootmiskulude teooriaga ja jõuab täiesti ebateaduslikule järeldusele, et väärtus on tulude summa, mis jaguneb kasumiks, rendiks ja palgaks. Ka Smithi kapitali definitsioonis sisaldub vastuolu. Ühelt poolt seostab Smith kapitali õigesti töölise töö produktist mahaarvatava osaga, teiselt poolt aga annab ta kapitalile ebaajaloolise määratluse, käsitledes kapitali kui edaspidiseks tootmiseks vajalikke varusid. Sealjuures ei tee Smith vahet tootmise ja ringluse vahel. Oletades ekslikult, et ühiskondliku produkti väärtus jaguneb tuludeks ($v + m$), jättis Smith püsivkapitali väärtuse *(c)* kahe silma vahele. See «Smithi dogma» ei võimaldanud mõista ühiskondliku taastootmise protsessi kui tervikut. Smith oli manufaktuuriperioodi kodanlik majandusteadlane. Ta avaldas tohutut mõju poliitilise ökonoomia edasisele arengule. Tema õpetuse teaduslikku külge (eelkõige tööväärtuse teooriat) arendas edasi R i c a r d o (vt.), kes vabastas Smithi tööväärtuse teooria paljudest olulistest vasturääkivustest. Smith avastas, et kasum ja maarent kujutavad endast mahaarvamisi töö produktist. Sellega jõudis ta väga lähedale lisaväärtuse allika mõistmisele. Ent kõrvuti nende teaduslike elementidega sisaldab Smithi teooria ka üksikute küsimuste ebateaduslikku käsitlust, mis on saanud vulgaarsete teooriate lähtemomentideks. K. Marx kasutas kõike väärtuslikku, mis leidub Smithi töödes, analüüsis ja kritiseeris põhjalikult tema majandusteaduslikke vaateid.

SORTIMENT — ettevõtte või tootmisharu toodangu või mingi kaupade rühma koosseis ja üksikute tootenimikide vahekord neis. Toodangu sortiment iseloomustab toodangu koosseisu ka kvaliteedi ja sordilisuse poolest. NSV Liidu riiklik rahvamajandusplaan määrab kindlaks ülesanded toodangu väljalaskmiseks teatud sortimendis. Toodete sortimendi kindlaksmääramisel lähtutakse sotsialistliku ühiskonna vajadustest. Sotsialistlikele ettevõtetele on plaaniülesannete täitmine sortimendi alal niisama kohustuslik nagu kogutoodangu plaani täitmine. Kaupade sortimendi planeerimine kaubandusettevõtetele baseerub tarbijate nõudmise uurimisel.

SOTSIAALHOOLDUS — töövõime kaotanud ja elatusvahendeid mitteomavate isikute riikliku või ühiskondliku abistamise süsteem. Sotsiaalhoolduse iseloom ja ulatus olenevad ühiskondlikust korrast. Kapitalismi tingimustes on mitmete kodanlike riikide töölised pärast pikki aastaid kestnud visa võitlust, mida nad on pidanud oma majanduslike huvide eest, saavutanud mõningate sotsiaalhoolduslike abinõude elluviimise. Sealjuures on töövõimetus- ja vanadustoetuste väljamaksmise peamiseks allikaks maksud ja töötajate endi spetsiaalsed sissemaksed. Suur osa töölistest ja teenistujatest pensioni ei saa. Sotsiaalhooldus kehtib eelkõige riigiametnike, sõjaväelaste ja sõjainvaliidide suhtes. Sotsialistlikes maades näeb sotsiaalhoolduse süsteem ette kõikidele töölistele ja teenistujatele riigi kulul pensionide maksmise vanaduse, invaliidsuse ja toitja kaotamise korral, toetuste maksmise paljulapselistele ja vallasemadele, invaliidide kodude ja lastekodude loomist jne. Sotsiaalhooldussummade allikaks on riigieelarve. 1956. aastal laiendati NSV Liidus tunduvalt pensionisaajate ringi ja suurendati pensionimäärasid. Mõnede pensionärirühmade pensionimäärad suurenesid kaks ja rohkem korda. Kolhoosides moodustatakse erifondid raukade ja paljulapseliste perekondade abistamiseks ning kolhooside laste- ja invaliidide kodude ülalpidamiseks.

SOTSIAALKINDLUSTUS — töötajate materiaalse abistamise süsteem haiguse, raseduse, sünnituse jne. tõttu tekkiva ajutise töövõimetuse puhuks. Sotsialist-

liku revolutsiooni üheks saavutuseks on riiklik sotsiaalkindlustus, mis hõlmab kohustuslikus korras kõiki töölisi ja teenistujaid. Sotsiaalkindlustuse summad moodustuvad riigiettevõtete ja -asutuste poolt sotsiaalkindlustuseks eraldatavate summade arvel (vt. Eraldised sotsiaalkindlustuseks NSV Liidus). Sotsiaalkindlustus on NSV Liidus ametiühingute juhtida. Neis kapitalistlikes riikides, kus sotsiaalkindlustus eksisteerib, ei hõlma ta kõiki töölisi ja teenistujaid ega ole ka kõikjal kohustuslik; sotsiaalkindlustuse summad moodustatakse seal peaasjalikult töötajate endi maksetest.

SOTSIALISMI MATERIAALNE TOOTMISBAAS — masinaline suurtootmine, mis hõlmab kõiki rahvamajandusharusid ja on rajatud tootmisvahendite ühiskondlikule omandusele, kõrgeimale tehnikale ja ekspluateerimisest vabade töötajate tööle. Sotsialistliku tootmisviisi materiaalne tootmisbaas luuakse pärast tootmisvahendite eraomanduse likvideerimist ja nende üleminekut ühiskonna omandusse sel teel, et sotsialistliku ülesehitustöö käigus viiakse läbi maa sotsialistlik industrialiseerimine ja põllumajanduse kollektiviseerimine. Sotsialismi materiaalse tootmisbaasi tehniliseks aluseks on rahvamajanduse elektrifitseerimine, kõigi tootmisharude kompleksne mehhaniseerimine, keemiliste tootmismeetodite rakendamine, järkjärguline üleminek tootmisprotsesside ulatuslikule automatiseerimisele ja aatomienergia rahuotstarbeline kasutamine. Sotsialismi materiaalset tootmisbaasi iseloomustab ühiskondliku tootmise kõrge arenemistase suurte riiklike sotsialistlike ettevõtete näol, mis on olemas tööstuses, põllumajanduses, transpordis ja kaubanduses, samuti aga ka linnas ja maal olemasolevate suurte kooperatiiv-kolhooslike ettevõtete näol. Sotsialistliku majanduse plaanipärane arendamine, akumulatsioonifondi põhilise osa koondamine riigi kätte ja selle kulutamise plaaniline iseloom võimaldavad sotsialistlikul ühiskonnal tootmist järjest rohkem kontsentreerida eesrindlikesse ettevõtetesse, mis suudavad rakendada uusimaid tehnilisi saavutusi, organiseerida massilist tootmist ja saavutada üha kõrgemat tööviljakust. Sotsialistlik tootmine on kõige suurem ja mehhaniseeritum. Nii on NSV Liit tootmise kontsentratsiooni poolest ees kõikidest kapitalistlikest maadest. 1954. aastal oli töötleva tööstuse ettevõtetesse, kus töötas üle tuhande töölise ja teenistuja, koondatud 64% kõigist NSV Liidu töölistest ja teenistujatest ning need ettevõtted andsid 72% toodangu üldmahust, Ameerika Ühendriikides töötas 1952. aastal taolistes ettevõtetes 33% kõigist töölistest ja teenistujatest ning need ettevõtted andsid ligikaudu 36% kogutoodangust. NSV Liidu tööstuses on ulatuslikult levinud tootmise kombineerimine, mis kiirendab üleminekut ühelt tootmisstaadiumilt teisele, vähendab transpordikulusid ja toorainevarusid ning tagab looduslike ressursside kõige ökonoomsema ja kompleksse kasutamise, valmistatava toodangu mahu ja mitmekesisuse suurenemise. Tootmise kõrge kontsentratsioonitase on tööstusettevõtete laialaulatuslik spetsialiseerimise ja koopereerimise eelduseks. Üksikute ettevõtete spetsialiseerimine üksikute toodete, nende detailide ja osade tootmisele, üksikute tootmisstaadiumide ja -funktsioonide täitmisele (näiteks remontimisele) muutub tihtipeale uute iseseisvate tootmisharude tekkimise lähtepunktiks. Spetsialiseerimine võimaldab ulatuslikult kasutusele võtta standardse toodangu massilist vooltootmist, rakendada suure tootlikkusega spetsialiseeritud seadmeid ning spetsialiseerida kaadrit. Spetsialiseerimine on tööviljakuse tõstmise ja toodangu kvaliteedi parandamise tähtis vahend. Sotsialismi materiaalset tootmisbaasi iseloomustab ka masinalise suurtootmise plaanipärane paigutamine kogu meie maa territooriumile ja ratsionaalne territoriaalne tööjaotus meie maa majanduspiirkondade vahel, ühendatuna üksikute piirkondade endi majanduse kompleksse arendamisega. Sotsialistliku masinalise suurtootmise plaanipärane paigutamine kogu meie maa territooriumile kujutab endast vajalikku tingimust sotsialistliku omanduse jagamatu valitsemise tugevdamisel, varem mahajäänud rahvuste tegelikult eksisteerinud ebavõrdsuse likvideerimisel, tootmis- ja transpordikulude vähendamisel, kõigi meie maa majanduspiirkondade elanikkonna elatustaseme ja kvalifikatsiooni tõstmisel.

Sotsialism likvideerib kapitalismile omase ebaühtluse üksikute tootmisharude ja piirkondade tehnilises arenemises. Kogu rahvamajanduse ulatuses areneb sotsialismi materiaalne tootmisbaas kui ühiskondliku töö kooperatsioon, mis kujutab endast mitmesuguste sotsialistliku tootmise harude, liikide ja piirkondade plaanipärast ühendamist ja mis peab tagama ühiskondliku tootmise süstemaatilise arendamise kõrgeima tehnika baasil, ühiskondliku töö viljakuse järjekindla tõusu, kogu rahva kasvavate vajaduste võimalikult täieliku rahuldamise ning meie maa tehnilise ja majandusliku sõltumatuse ning kaitsevõime tugevdamise. Sotsialistliku masinalise suurtootmise kasv, tehniline progress, töötajate kultuurilise ja tehnilise taseme tõus ning tootmise ühiskondliku iseloomu arenemine kujutavad endast sotsialistlike tootmissuhete arendamise ja kommunismi materiaalse ja tehnilise baasi loomise materiaalset alust. Kommunismi materiaalse ja tehnilise baasi loomine peab kindlustama tootmise ja ühiskondliku töö viljakuse sellise taseme, mis võimaldab saavutada materiaalsete hüvede täieliku külluse ja rakendada kommunismi printsiipi: igaühelt tema võimete kohaselt, igaühele tema vajaduste järgi.

SOTSIALISMI PÕHILINE MAJANDUSSEADUS — kogu sotsialistliku tootmisviisi arenemist määrav majandusseadus. Seaduse olemuseks on, et ühiskondliku sotsialistliku tootmise otseseks eesmärgiks on kogu ühiskonna järjest kasvavate tarvete võimalikult täielik rahuldamine sotsialistliku tootmise järjekindla ja kiire arendamise teel. Marxi, Engelsi ja Lenini teostes ning partei programmdokumentides sisaldub väga tähtsaid viiteid sotsialismi põhilisele majandusseadusele. Sotsialismi tingimustes tekib «võimalus kindlustada kõigile ühiskonna liikmeile ühiskondliku tootmise teel mitte ainult täiesti küllaldased ning iga päevaga paremaks muutuvad ainelised olemasolu tingimused, vaid ka nende füüsiliste ja vaimsete võimete täiesti vaba arendamine ja rakendamine» (F. Engels, Anti-Dühring, lk. 249). VSDTP programmi projektis kirjutas V. I. Lenin, et sotsialistlikus ühiskonnas hakatakse tootma selleks, «et tagada ühiskonna kõigi liikmete täielik heaolu ja vaba igakülgne arenemine». (V. I. Lenin, Teosed, 6. kd., lk. 12.) Rahvamajanduse nõukogude I kongressil 1918. aastal ütles Lenin: «Ainult sotsialism annab võimaluse ühiskondlikku tootmist ja saaduste jaotamist laialdaselt arendada ja neid tõeliselt allutada teaduslikele kaalutlustele selle kohta, kuidas teha kõigi töötajate elu võimalikult kergeks, neile heaolu võimaldavaks» (V. I. Lenin, Teosed, 27. kd., lk. 376). Stalin on sotsialismi põhilise majandusseaduse tähtsust käsitlenud töös «Sotsialismi majandusprobleemid NSV Liidus». Sotsialismi põhiline majandusseadus tekib ja hakkab toimima sotsialistliku majandussektori loomisega. Tema toimimissfäär laieneb sedamööda, kuidas sotsialistlik sektor kindlustub ja kasvab. Tootmisvahendite üleminekuga ühiskonna omandusse ei teeni tootmine enam üksikute isikute ja klasside profiiditaotlusi, nende rikastumise huve, vaid töörahva huve. See avab piiritud võimalused tootmise erakordselt kiireks arendamiseks. Sotsialistlikus ühiskonnas ei ole tootmise ja tarbimise vahel antagonistlikke vastuolusid, mis iseloomustavad kapitalismi ja avalduvad selles, et rahvahulkade tarbimise kasv jääb pidevalt maha tootmise kasvust. Sotsialistliku tootmise kasv kutsub esile rahva tarbimise pideva kasvu, olles selle suurenemise materiaalseks aluseks. Et sotsialistlik tootmine kiiresti areneks, on teda tarvis eesrindliku tehnika alusel pidevalt täiustada. Sotsialistliku tootmise järjekindla kasvu tagamiseks on vaja, et tootmisvahendite tootmine areneks eeliskorras. Ühiskondliku tootmise kasv võimaldab pidevalt suurendada töötajate reaaltulusid, parandada töö- ja elutingimusi, tagada mitte ainult kasvavate materiaalsete vajaduste rahuldamist, vaid ka kultuuri ennenägematut õitsengut ja töötajate kultuuriliste vajaduste rahuldamist enneolematus ulatuses. Sotsialismi põhiline majandusseadus määrab sotsialistliku tootmisviisi arenemise põhisuunad kommunismi ülesehitamisel. Sotsialistliku majanduse arenemise iseloom määratakse sotsialismi põhilise majandusseaduse nõuetega. Sotsialismi põhilise majandusseaduse kasutamiseks rakendab sotsialistlik riik abinõusid sotsialistliku tootmise järjekindlaks edasiarendamiseks kõrgel tehnilisel tasemel,

rahva heaolu lakkamatuks tõstmiseks ning kommunismi ülesehitamise kindlustamiseks.

SOTSIALISTLIK AKUMULATSIOON — üks osa natsionaalsest tulust (vt.), mida sotsialistlik ühiskond kasutab tootmise laiendamiseks (põhifondide (vt.) ja käibefondide (vt.) suurendamiseks) ning materiaalsete reservide loomiseks. Sotsialistlikus ühiskonnas hõlmab rikkuste akumulatsioon ka mittetootlike sotsiaalsete ja kultuuriliste fondide suurenemist. Sotsialistliku akumulatsiooni põhiosa moodustab põhifondide juurdekasv ja tootmisvahendeid tootvate ettevõtete arvu suurenemine. Tootmise laiendamiseks, ühiskondlike reservide ja mittetootmisalaste fondide loomiseks kasutatakse NSV Liidus 25 protsenti natsionaalsest tulust. Kapitaalmahutuste maht suureneb sedamööda, kuidas kasvab natsionaalne tulu. Nii moodustas riiklike kapitaalmahutuste üldmaht NSV Liidu rahvamajanduses (1955. aasta 1. juuli hindades) esimesel viisaastakul 6,49 miljardit rubla, teisel viisaastakul 14,76 miljardit rubla, kolmanda viisaastaku kolme ja poole aasta jooksul 14,53 miljardit rubla, neljandal viisaastakul 33,87 miljardit rubla ja viiendal viisaastakul 65,44 miljardit rubla. 1957. aastal moodustasid kapitaalmahutused 21 miljardit rubla. Käesoleval seitseaastakul moodustavad riiklikud kapitaalmahutused ligi 200 miljardit rubla. Sotsialistlik akumulatsioon on täiesti erinev kapitali akumulatsioonist (vt.). Kapitali akumulatsioon toimub lisaväärtuse kapitaliseerimise teel, millega kaasneb käputäie ekspluateerijate rikastumine, ekspluateerimise suurenemine ning proletariaadi ja kogu töötava rahva vaesumine. Sotsialistlik akumulatsioon toimub töötajate poolt ühiskonna heaks loodava produkti («produkt ühiskonnale») arvel. Sotsialistlik akumulatsioon tagab sotsialistliku tootmise kasvu ja selle baasil rahva materiaalse ja kultuuritaseme tõusu.

SOTSIALISTLIK INDUSTRIALISEERIMINE — sotsialistlikus omanduses olevate rasketööstusharude (kütusetööstuse, metallitööstuse, masinaehituse jne.) plaanipärane loomine ja arendamine. Sotsialistlikku industrialiseerimist tingib sotsialismile materiaalse tootmisbaasi loomise ja ühiskondliku töö viljakuse järjekindla tõstmise vajadus. Sotsialistlik industrialiseerimine on suurtööstuse ja eeskätt rasketööstuse niisugune arendamine, mis tagab kogu rahvamajanduse rekonstrueerimise eesrindliku masinatehnika baasil, sotsialistlike majandusvormide võidu kapitalistlike majandusvormide ja väikekaubatootmise üle, riigi majandusliku ja tehnilise sõltumatuse kapitalistlikust maailmast ning tema kaitsevõime.

Erinevalt kapitalistlikust industrialiseerimisest, millega kaasneb töötava rahva ekspluateerimise tugevnemine, proletariaadi vaesumine ja klassivõitluse teravnemine, loob sotsialistlik industrialiseerimine tingimused kapitalismilt sotsialismile ülemineku perioodi majanduses esinevate vastuolude kõrvaldamiseks, inimese ekspluateerimise likvideerimiseks, töötava rahva ainelise heaolu ja kultuuritaseme tõstmiseks. Sotsialistliku industrialiseerimise tulemuseks on linnade suurenemine ja paljude uute tööstuskeskuste kujunemine, tööliisklassi arvu kasv ja tema ühiskondliku osatähtsuse suurenemine, mis tugevdab tööliisklassi diktatuuri aluseid. Masinalise suurtööstuse arenemine võimaldab põllumajanduse käsutusse anda uusi tootlikke jõude eesrindliku masinatehnika näol, korraldada põllumajandus üksiktalunike vabatahtliku koopereerimise teel ümber sotsialistlikel alustel ning kindlustada tööliisklassi liitu talurahvaga. Sotsialistlik industrialiseerimine toimub kiires tempos. Tootmisvahendite ühiskondliku sotsialistliku omanduse valitsemine võimaldab industrialiseerimist alustada rasketööstuse, mitte aga kergetööstuse arendamisest, nagu see toimus kapitalistlikes riikides. Sotsialistlik majandussüsteem võimaldab maksimaalselt mobiliseerida kõiki sisemisi vahendite allikaid ja kasutada neid masinalise suurtööstuse eelisarendamiseks. Peamisteks sotsialistliku industrialiseerimise vahendite allikateks on natsionaliseeritud tööstuse tulud, põllumajanduse, välis- ja sisekaubanduse ning pangasüsteemi akumulatsioon. Tänu sotsialistliku majandussüsteemi eelistele suutis NSV Liit, olles ainsaks sotsialismi ehitavaks riigiks, industrialiseerida oma majanduse

ajaloos ennenägematult lühikese ajaga. Industrialiseerimisprogrammi eduka täitmise tulemusena muutus Nõukogude Liit lühikese ajaga, juba pärast kahte esimest viisaastakut, mahajäänud agraarmaast võimsaks industriaalsuurriigiks. Kui 1913. aastal oli suurtööstuse toodangu osatähtsus suurtööstuse ja põllumajanduse toodangus 42,1 protsenti, siis juba 1937. aastal ulatus see 77,4 protsendini. Samuti muutus tootmisvahendeid ja tarbeesemeid tootvate tootmisharude suhe. 1956. aastal moodustas tootmisvahendite tootmise osatähtsus tööstuse kogutoodangus 70,8 protsenti 39,5 protsendi asemel 1928. aastal. Loodi uued tööstusharud, mida vanal Venemaal ei tuntud (traktori-, auto- ja lennukitööstus, kaasaegne keemiatööstus, tööpingiehitus jne.). NSV Liidu tööstuse edukas arendamine lõi tingimused vastuolu likvideerimiseks maailma kõige eesrindlikuma poliitilise võimu ja tsaaristlikult Venemaalt pärandiks saadud mahajäänud tehnilise ja majandusliku baasi vahel. See võimaldas kaitsta meie maa iseseisvust ja kindlustas võidu saksa fašistlike röövvallutajate üle. Sotsialistlik industrialiseerimine toimus NSV Liidus ägedas klassivõitluses trotskistide ja parempoolsete ning kõigi vana maailma sotsialismivaenulike jõudude vastu. Rasketööstuse rajamisega pandi alus ühiskondliku tööviljakuse tõusule ning töötava rahva materiaalse heaolu ja kultuuritaseme järjekindlale paranemisele. NSV Liidu sotsialistliku industrialiseerimise tähtsaks tulemuseks oli mitte ainult kogu rahvamajanduse tehniline rekonstrueerimine, vaid ka kõrge kvalifikatsiooniga tööliskaadri massiline ettevalmistamine. NSV Liidu edasine tööstuslik arenemine rasketööstuse eelisarendamise ja kõigis rahvamajandusharudes toimuva tehnilise progressi kaudu peab lahendama NSV Liidu majandusliku põhiülesande — järelejõudmise majanduslikult kõige enam arenenud kapitalistlikele riikidele ja neist ettemineku. Sotsialistliku industrialiseerimise võidul oli tohutu rahvusvaheline tähtsus. Hiina Rahvavabariik ja teised sotsialistlikku industrialiseerimist teostavad rahvademokraatiamaad kasutavad NSV Liidu abi ja minevikus omandatud kogemusi, kohandades neid sotsialistliku ülesehitustöö konkreetsete tingimustega vastaval maal ning tuginedes rahvusvahelisele sotsialistlikule tööjaotusele, sotsialismileeri võrdõiguslike ja suveräänsete riikide vastastikusele abile.

SOTSIALISTLIK LAIENDATUD TAASTOOTMINE — ühiskondliku sotsialistliku tootmise järjekindla suurenemise, *ühiskondliku koguprodukti* (vt.), tööjõu ja sotsialistlike tootmissuhete pideva laiendatud taastootmise protsess. Sotsialistlik taastootmine on täiesti erinev kapitalistlikust taastootmisest. Sotsialistlikku taastootmist iseloomustavad järgmised jooned: rahvamajanduse plaanipärane arenemine; tootmise kiire, järjekindel ja kriisideta kasv, kusjuures tootmisvahendite tootmist arendatakse eeliskorras; ühiskondliku tööviljakuse kiire tõus pideva tehnilise progressi ja töötajate sotsialistliku võistluse alusel; tööjõu plaanipärane taastootmine, millega kaasneb kogu töötajaskonna materiaalse heaolu, kvalifikatsiooni ja kultuuritaseme pidev tõus. Sotsialistliku laiendatud taastootmise kiires tempos võib veenduda tööstuse kogutoodangu kasvu põhjal. 1957. aastal oli kogu NSV Liidu tööstuse kogutoodang 1913. aastaga võrreldes 33 korda, suurtööstuse kogutoodang aga 46 korda suurem. Vajalikud proportsioonid tootmisvahendite ja tarbeesemete tootmise vahel, tarbimise ja akumulatsiooni vahel, erinevate rahvamajandusharude vahel ja erinevate majandusrajoonide vahel määratakse sotsialistliku taastootmise protsessis Kommunistliku Partei ja Nõukogude riigi poolt kindlaks, lähtudes sotsialismi majandusseaduste nõuetest. Sotsialistliku taastootmise tähtsaimaks proportsiooniks on tootmisvahendite tootmise ja eeskätt rasketööstuse ülekaalukas kasv võrreldes tarbeesemete tootmise kasvuga (vt. *Tootmisvahendite tootmise ülekaaluka kasvu seadus*, *Tootmine*). Laiendatud taastootmise allikaks on sotsialistlikus ühiskonnas natsionaalne tulu, millest 25 protsenti kasutatakse tootmise laiendamiseks, ühiskondlike reservide loomiseks ja mittetootmisalaste fondide suurendamiseks. Vastandina *kapitalistliku akumulatsiooni üldisele seadusele* (vt.), mille toimel ekspluateerivate klasside rikkuste kasvuga

kaasneb töötava rahva massiline vaesumine, soodustab sotsialistlik akumulatsioon natsionaalse tulu kasvu, tagab rahvahulkade materiaalse heaolu ja kultuuritaseme süstemaatilise ja pideva tõusu. Sotsialistliku laiendatud taastootmise tulemuseks on kommunismi materiaalse ja tehnilise baasi järkjärguline loomine, klasside ja klassierinevuste lõplik kaotamine, linna ja maa vaheliste, vaimse ja füüsilise töö vaheliste oluliste erinevuste kaotamine.

SOTSIALISTLIK MAAILMAMAJANDUSE SÜSTEEM — sotsialistlikule rahvusvahelisele tööjaotusele ja tihedale koostööle, täielikule võrdsusele ja vastastikusele abistamisele tuginevate, omavahel plaanipäraste majanduslike sidemetega ühendatud suveräänsete sotsialistlike riikide rahvamajanduste kogusumma. Kujunes välja uute sotsialistlike riikide tekkimisega pärast Teist maailmasõda, sotsialistlike maade liitumisega ühtseks maailmasüsteemiks. Praegu võtavad sotsialistliku maailmasüsteemi maad enda alla 25 protsenti maakera territooriumist, kus elab üle 1 miljardi inimese. Sotsialistliku maailmasüsteemi arvele langeb umbes 30 protsenti maailma tööstustoodangust. Sotsialistliku maailmasüsteemi kuuluvate maade vahel eksisteerivad võrdõiguslikud, vastastikku kasulikud kaubanduslikud suhted ning nad vahetavad omavahel tootmis-, teadus- ja tehnikaalaseid kogemusi ning eriteadlasi. Sotsialistliku maailmasüsteemi arendamise ja tugevdamise suhtes on suur tähtsus sellesse süsteemi kuuluvate maade rahvamajandusplaanide koordineerimisel ning nende maade rahvamajandusharude koopereerimisel ja spetsialiseerimisel. Majanduslik koostöö võimaldab kasutada tootmis- ja tooraineressursse kõige paremini nii iga maa enda kui ka kogu sotsialismileeri seisukohalt tervikuna. Sotsialismi maailmasüsteemi loomisega kaasnes ka sotsialistliku maailmaturu (vt.) kujunemine. Sotsialistlike maade vahelistes suhetes leiavad väljendamist proletaarse internatsionalismi ja töötava rahva rahvusvahelise solidaarsuse põhimõtted.

SOTSIALISTLIK MAAILMATURG — tekkis seetõttu, et pärast Teist maailmasõda langesid mitmed Euroopa ja Aasia riigid kapitalistlikust maailmasüsteemist välja, seati sisse regulaarsed ja tihedad majanduslikud sidemed sotsialistlike maade vahel ning organiseeriti nende omavaheline vastastikune abistamine. Sotsialistliku maailmaturu tekkimine tähistab ühtse kõikehõlmava maailmaturu lagunemist ja kujutab endast sotsialistliku maailmamajanduse süsteemi (vt.) kujunemisprotsessi koostisosa. Sotsialistliku maailmaturu aluseks on sotsialistlik maailmamajanduse süsteem ja sellele vastavad sotsialistlikud rahvusvahelised majanduslikud sidemed, mis on rajatud vabade, võrdõiguslike ja suveräänsete sotsialistlike maade vennaliku koostöö ja vastastikuse abistamise suhetele. Sotsialistlike maade vaheline kaubakäive tugineb sotsialistlikule plaanimajandusele ja nende maade vahel arenevale ratsionaalsele rahvusvahelisele tööjaotusele, mille tulemuseks on kaubakäibe pidev kasv stabiilsete, vastastikku kasulike hindade juures ning mis aitab kaasa kõigi sotsialistlike maade majanduse edukale arenemisele. Põhiline osa kaubakäibest toimub vastavalt vastastikuste kaubahangete ja krediidi kohta sõlmitud pikaajalistele kokkulepetele, mis on kooskõlas lepinguosaliste maade rahvamajandusplaanidega ja mille eesmärgiks on nende maade majandusliku arengu kiirendamine. Kaubakäibe arenemine sotsialistlikul maailmaturul ei kõrvalda laiaulatuslikke kaubanduslikke sidemeid sotsialismileeri maade ja kapitalistlike riikide vahel. Kõik sotsialismileeri maad aitavad aktiivselt kaasa kaubanduse igakülgsele laiendamisele kõigi riikide vahel, vaatamata nende ühiskondlikule korrale, ning imperialistlike riikide poolt selle kaubanduse diskrimineerimiseks rakendatavate abinõude mõju vältimisele. Ühelt poolt NSV Liidu ja teiste sotsialismileeri maade ning teiselt poolt vähearenenud maade vahel eksisteerivad majanduslikud sidemed, eriti aga neile tööstusseadmete ja tehnilise abi andmine, mis toimub vastastikuse kasulikkuse põhimõttel, loovad neis maades soodsad tingimused võitlemiseks oma majandusliku mahajäämuse ja imperialistlikest riikidest sõltumise likvideerimise eest.

SOTSIALISTLIK NATSIONALISEERIMINE — ekspluataatorlike klasside omandi revolutsiooniline likvideerimine

proletariaadi diktatuuri poolt ja riiklikuks (üldrahvalikuks) omandiks muutmine. Sotsialistlik natsionaliseerimine on revolutsiooniline akt, millega likvideeritakse kapitalistide ja mõisnike omandus tootmisvahenditele ning järelikult ekspluataatorlike klasside majanduslik ülevõim. Üldreeglina natsionaliseeritakse esmajärjekorras maavarad, suurtööstus, transport, väliskaubandus, pangad ja sise-hulgikaubandus. Need rahvamajandusharud muutuvad rahva ühisomandiks, on rahvamajanduse juhtivateks positsioonideks (vt.), millele toetudes on sotsialistlik riik võimeline riigi rahvamajandust sotsialismi ülesehitamiseks plaanipäraselt arendama. Väiketootjate (talupoegade, käsitööliste) omandit ei natsionaliseerita. Töötavad talupojad lülituvad sotsialistlikku ülesehitustöösse vabatahtliku koopereerimise kaudu. Sotsialistlik natsionaliseerimine on täiesti erinev natsionaliseerimisest kapitalistlikes maades (vt.). Põhiliste tootmisvahendite sotsialistliku natsionaliseerimise tagajärjel kõrvaldatakse vastuolu tootmise ühiskondliku iseloomu ja erakapitalistliku omastamisvormi vahel. Põhiliste tootmisvahendite natsionaliseerimine võimaldab riigil saada endale tulud, mis varem läksid kodanlusele ja mõisnikele. Riik kasutab neid tulusid rahvamajanduse arendamiseks ning rahva materiaalse heaolu ja kultuuritaseme tõstmiseks. Maa natsionaliseerimine (vt.) toimus NSV Liidus juba esimestel päevadel pärast Oktoobrirevolutsiooni, suurtööstus, transport ja pangad natsionaliseeriti juba Nõukogude riigi olemasolu esimestel kuudel. Kõikides teistes sotsialismileeri maades on kas suurem osa või kogu suurtööstus, transport, pangad, hulgikaubandus ja osa maast natsionaliseeritud.

SOTSIALISTLIK OMANDUS — tootmisriistade ja -vahendite ning tööga loodud toodete ühiskondlik omandus, mis moodustab sotsialistliku ühiskonna aluse, tema tootmissuhete aluse. Esineb kahes vormis: üldrahvaliku, riikliku sotsialistliku omandusena (vt.) ja kooperatiiv-kolhoosliku omandusena (vt.). Sotsialistliku omanduse kahe vormi olemasolu on seotud kahe erineva teega, mida mööda sammuvad sotsialismile ja kommunismile kaks klassi — töölised ja talurahvas. Kahest sotsialistliku omanduse vormist on kõrgem riiklik omandus, sest selles omandivormis väljendub sotsialistlik ühistamisprintsiip täielikumal kujul. Ühtlasi on riiklik omandus ühiskondliku omanduse juhtivaks vormiks. Riiklik omandus hõlmab NSV Liidus kõiki tähtsamaid tootmisvahendeid. Seepärast oleneb riiklikust omandusest sotsialistliku majanduse arenemine mitte üksnes linnas, vaid ka maal. Sotsialistliku laiendatud taastootmise käigus kasvab sotsialistlik omand pidevalt. Sotsialistliku laiendatud taastootmise ja tehnilise rekonstrueerimise tagajärjel on sotsialistlike riiklike ja kooperatiiv-kolhooslike ettevõtete fondid sotsialistliku ülesehitustöö aastate jooksul peaaegu täielikult uuendatud ja mitmekordselt suurenenud. Nii olid sotsialistliku tööstuse põhifondid 1956. aastal peaaegu 33 korda suuremad kui 1913. aastal. Põllumajanduses, kus peamisteks töövahenditeks olid varem harkader ja hobune, oli 1958. aastal kasutusel ligikaudu 1,7 miljonit traktorit (ümberarvutatult 15-hobujõulisteks tingtraktoriteks), 660 000 veoautot ja üle 450 000 teraviljakombaini. Kõrvuti tootmisvahendite ühiskondliku omandusega eksisteerib ka isiklik omand (vt. Isiklik omand sotsialismi tingimustes) isiklike tarbeesemete, elamute, produktiivloomade, põllumajandusliku väikeinventari, autode, mootorrataste jne. näol. Ühiskondliku töö produktidena on valdav osa tarbeesemetest esialgselt samuti ühiskondlikus omanduses, ent ostu- ja müügi või otsese jaotamise kaudu (kolhoosides) lähevad nad ühiskondlikust omandusest ühiskonna üksikute liikmete isiklikku omandusse, lähtudes sotsialistlikust töö järgi jaotamise printsiibist.

SOTSIALISTLIK PÕLLUMAJANDUSETTEVÕTE — vt. Sovhoos NSV Liidus, Kolhoos, Masina-traktorijaamad, Remondi- ja tehnikajaamad.

SOTSIALISTLIK RAHVAMAJANDUSSÜSTEEM — plaanimajandus, tootmisvahendite sotsialistlikul omandusel rajanev suurte sotsialistlike ettevõtete ja tootmisharude kogum, milles

on kaotatud inimese ekspluateerimine teise inimese poolt ja mis avab piiramatud perspektiivid töötava rahva heaolu järjekindla tõusu huvides toimuvale tootlike jõudude arenemisele. Sotsialistlik rahvamajandussüsteem areneb vastavalt majandusseadustele, mida sotsialistlik riik kasutab teadlikult. Sotsialistlik majandussüsteem ja tootmisvahendite ühiskondlik omandus moodustavad sotsialistliku ühiskonna majandusliku aluse. Sotsialistlik rahvamajandussüsteem on kardinaalselt erinev kapitalistlikust majandussüsteemist, millega võrreldes tal on otsustavaid eeliseid. Kõige tähtsamad nendest on järgmised: 1) sotsialistlikus ühiskonnas on tootmisvahendid ühiskondlikuks omandiks, mistõttu ka tööga loodud tooted kuuluvad töötavale rahvale. Kapitalistlikus ühiskonnas, vastupidi, kuuluvad tootmisvahendid ja tööga loodud tooted eraomanikele; 2) sotsialistlikus ühiskonnas on tootmise ülesandeks rahuldada töötava rahva kasvavaid vajadusi võimalikult täielikult, järjekindlalt suurendades ja täiustades tootmist kõrgeima tehnika baasil. Kapitalistlikus ühiskonnas organiseeritakse tootmist kõrgeima kasumi saamise huvides, töötava rahva ekspluateerimise, laostamise ja rõhumise teel; 3) sotsialistlik tootmine areneb plaanipäraselt ja järjekindlalt, kusjuures tootmise kasvu stimuleerib töötajate heaolu pidev tõus. Kapitalistlik tootmine areneb stiihiliselt, anarhiliselt, perioodiliselt korduvate majanduskriiside tingimustes; 4) sotsialistlikus majanduses saab iga töötaja materiaalseid hüvesid oma töö hulga ja kvaliteedi järgi, kogu natsionaalne tulu kuulub töötavale rahvale ja selle jaotamine toimub töötajate elatustaseme tõstmise ja sotsialistliku tootmise järjekindla suurendamise huvides. Kapitalismi tingimustes kuulub suurem osa natsionaalsest tulust ekspluataatoritele ja selle jaotamine toimub ekspluataatorite ning nende kaaskonna rikastamise huvides; 5) sotsialistlikus ühiskonnas on riigivõim töötava rahva käes, kes töötab iseendale, kogu ühiskonna hüvanguks. Kapitalismi tingimustes kuulub võim kapitalistidele, kes kasutavad seda oma kasumite suurendamiseks. Sotsialistliku majandussüsteemi suured eelised tagavad ühiskondliku tootmise kiire ja pideva kasvu ning töötava rahva heaolu järjekindla tõusu.

SOTSIALISTLIK TOOTMISVIIS — tootmisvahendite ühiskondlikul omandusel ja ekspluateerimisest vabastatud sotsialistliku ühiskonna töötajate seltsimehelikul koostööl ning vastastikusel abistamisel ning kõikides rahvamajandusharudes toimuval suurtootmisel rajanev materiaalsete hüvede tootmise viis. Erinevalt kapitalistlikust tootmisviisist ei saa sotsialistlik tootmisviis eelneva ühiskonnakorra rüpes välja kujuneda. Sotsialistlik kord tekib sotsialistliku revolutsiooni, proletariaadi diktatuuri kehtestamise, majanduse juhtivate positsioonide vallutamise ning kõigi majanduse ja kultuuri alade sotsialistliku ümberkorraldamise tagajärjel. Inimese ekspluateerimine inimese poolt on sotsialistlikus ühiskonnas täielikult likvideeritud. Sotsialistlik ühiskond koosneb sõbralikest klassidest — töölisklassist ja talurahvast ning töötavast haritlaskonnast. Vastupidi *kapitalistlikule tootmisviisile* (vt.) on tootmine sotsialistlikus ühiskonnas allutatud töötava rahva huvidele. Tootmisvahendite ühiskondlik omandus vastab sotsialismi ajal tootlikele jõududele. Valmistatud tooted kuuluvad vastavalt tootmisvahendite ühiskondlikule omandusele kas kogu ühiskonnale või siis üksikutele kolhoosidele ja kooperatiividele. Sotsialistliku tootmisviisi eesmärgiks on kogu ühiskonna ja selle iga üksiku liikme kasvavate materiaalsete ja kultuuriliste vajaduste rahuldamine, järjekindlalt ja plaanipäraselt arendades rahvamajandust, tuginedes ühiskondliku tööviljakuse tõusule ja tehnilisele progressile sotsialistliku tootmise kõigis harudes. Sotsialistliku ülesehitustöö protsessis loodud sotsialistlikku rahvamajandussüsteemi juhib riik, kes oma majanduspoliitikas tugineb sotsialismi majandusseaduste teadlikule kasutamisele. Vastupidiselt kapitalistlikule tootmisviisile, millele on omane tootmise anarhia, majanduskriisid, sõjad ja muud pahed, tagab sotsialism laiendatud taastootmise protsessi plaanipärase, katkematu kulgemise, rahvamajanduse kiire arenemise ja rahva heaolu järjekindla tõusu. Sotsialism on kommunistliku ühiskonna esimene, madalam faas. See tähendab

seda, et ta ei ole veel vaba kapitalismi iganditest, mille rüpest ta on välja kasvanud. Ühiskondlik tööviljakus ja sotsialistliku ühiskonna tootlike jõudude arengutase ei ole veel nii kõrge, et luua materiaalsete hüvede küllust. Sotsialistliku ühiskonna majandus baseerub kahel ühiskondliku tootmise sektoril — riiklikul ja kooperatiiv-kolhooslikul sektoril. Sotsialistlikus majanduses säilib kaubatootmine, väärtusseaduse toime, raha ja kaupade ringlus. Materiaalsete hüvede sotsialistliku jaotuse põhiprintsiibiks on tarbeesemete jaotamine töö hulga ja kvaliteedi järgi. Sotsialism ei ole ühendatav väikekodanliku võrdsustamisega. Sotsialistlikus ühiskonnas teostab riik ranget kontrolli nii töö kui ka tarbimise määra üle. Sotsialistliku tootmise edasise suurendamise ja täiustamise ning tööviljakuse järjekindla tõusu suhtes omab tohutu suurt tähtsust töötaja isiklik materiaalne huvi oma töö tulemuste vastu. Sotsialismi tingimustes tekkivad vastuolud (näiteks tootmise ja tarbimise vahel) ei ole antagonistlikud ning ühiskonna järkjärgulisel liikumisel kommunismile ületatakse nad plaanilises korras. Et sotsialistlik revolutsioon ei saa toimuda korraga kõigis maades, võidab sotsialistlik tootmisviis esialgu ühel maal, seejärel aga langevad sotsialistliku revolutsiooni võidu ja proletariaadi diktatuuri kehtestamise tagajärjel imperialismi süsteemist välja teised maad. Esmakordselt ajaloos tekkis sotsialistlik tootmisviis NSV Liidus. Rahvademokraatiamaad, kes ehitavad edukalt sotsialismi, kasutavad Nõukogude Liidu kogemusi sotsialistliku tootmisviisi loomisel, kohandades neid oma maade iseärasuste ja ajalooliste tingimustega. Sotsialistliku tootmisviisi progressiivsuse tõttu on tema võit kogu maailmas vältimatu.

SOTSIALISTLIK TÖÖDISTSIPLIIN — kapitalistide ja mõisnike ekspluateerimisest vabastatud, ühiskonna ja omaenda hüvanguks töötavate inimeste teadlik töödistsipliin. Selle aluseks on tootmisvahendite sotsialistlik omandus ning ekspluateerimisest vabastatud sotsialistliku ühiskonna liikmete seltsimehelik koostöö ja üksteise vastastikune abistamine. Sotsialistlikku töödistsipliini tugevdatakse sotsialistliku tootmise teadusliku organiseerimise, loova initsiatiivi ja sotsialistliku võistluse arendamise, kapitalistlikust korrast pärinevate eelarvamuste, harjumuste ja tavade väljajuurimise teel. Kõige tähtsamateks töödistsipliini tugevdamise tingimusteks sotsialistlikus ühiskonnas on töö ja tarbimise määra arvestus ja kontroll ning töö eest tasu maksmine vastavalt tehtud töö hulgale ja kvaliteedile, mis tagab isiklike ja ühiskondlike huvide kooskõla. Veenmismeetodi kasutamise kõrval tuleb sotsialistliku distsipliini tugevdamiseks rakendada ka sunniabinõusid sotsialistliku distsipliini kuritahtlike rikkujate vastu, rahvastiku tühise vähemuse vastu, kes püüavad endale ahnitseda võimalikult rohkem, riigile ja ühiskonnale aga anda võimalikult vähem.

SOTSIALISTLIK TÖÖKOOPERATSIOON — ekspluateerimisest vabade töötajate seltsimehelikul koostööl põhinev ühine ja plaanipärane töö. Selle aluseks on tootmisvahendite ühiskondlik omandus. Sotsialistlikus tööko-operatsioonis avalduvad sotsialistlikud tootmissuhted. Ühiskondliku omanduse alusel hõlmab plaanipäraselt arenev tööko-operatsioon mitte ainult üksikettevõtete töötajate, vaid kõigi ühiskonna liikmete tööd. Sotsialistliku omanduse iseärasused põhjustavad teatud erinevusi riiklikus omanduses ja kooperatiiv-kolhooslikus omanduses olevate ettevõtete vahelises tööko-operatsioonis. Sotsialismi tingimustes tagab tööko-operatsioon tööjõu ratsionaalse kasutamise, töötajate õige jaotamise ja nende spetsialiseerumise, uute progressiivsete tootmis- ja töövormide loomise. Sotsialistliku tööko-operatsiooni tähtsaimaks ja kõige iseloomulikumaks jooneks on rahvahulkade loomingulise aktiivsuse laialdane arenemine, mis avaldub sotsialistlikus võistluses. Sotsialistlik ühistöö baseerub ühiskondlike ja isiklike huvide ühendamisel. Mida enam ühiskondlik tootmine suureneb, seda kiiremini kasvab rahva heaolu. Sotsialismi tingimustes baseerub tööko-operatsioon uusima tehnika üha laialdasemal plaanikindlal kasutamisel tootmises. See kergendab ja säästab ühiskondlikku tööd, millesse tõmmatakse kaasa kogu töövõimeline elanikkond. Sotsialistliku tööko-operatsiooni arenemine on lahutamatult seotud teadliku töödistsipliini ja ainujuhtimise

(vt.) tugevdamisega tootmisprotsessis ning töötava rahva kultuurilise ja tehnilise taseme tõstmisega.

SOTSIALISTLIK VÕISTLUS — sotsialistlikule tootmisviisile omane meetod ühiskondliku tööviljakuse tõstmiseks ja tootmise täiustamiseks töötajaskonna aktiivsuse ja loova initsiatiivi baasil. Vastandina kapitalistlikule konkurentsile, mis lämmatab töötava rahva energiat ja initsiatiivi, tekib esmakordselt alles sotsialismi tingimustes võimalus miljonite töötajate võistluse laialulatuslikuks kasutamiseks, kes ei tööta ekspluateerijatele, vaid iseenda, oma riigi, kogu ühiskonna hüvanguks. Sotsialistlik võistlus tugineb töötajate seltsimehelikule koostööle ja vastastikusele abistamisele, vallandab töötava rahva loomingulised võimed. Sotsialistliku võistluse eesmärgiks on sotsialistliku riigi poolt kindlaks määratud rahvamajanduslike plaanide täitmine ja ületamine igas tootmisettevõttes ja kogu rahvamajanduse ulatuses, ühiskondliku tootmise järjekindla tõusu kindlustamine. Sotsialistliku võistluse tähtsaimaks ülesandeks on eesrindlaste kogemuste levitamine kogu töötajaskonna hulgas, et viia mahajäänud töötajad eesrindlaste tasemele, avastada uusi reserve, samuti aga ka tootmise ja töö organiseerimise süstemaatiline täiustamine, et sel teel pidevalt tõsta tööviljakust ja suurendada toodangu väljalaset. Eriti tähtsat osa võistluse arendamisel etendab töö järgi jaotamise printsiip. Töötajate isiklik materiaalne huvi oma töö tulemuste vastu suurendab sotsialistliku ühiskonna töötajate loomingulist initsiatiivi, innustab neid leiutuste tegemisele ja tootmismeetodite täiustamisele, võitlusele rutiini ja tardumuse vastu, soodustab uue, tootlikuma tehnika tootmisse juurutamist. Sotsialistlik võistlus areneb edukalt kõikides sotsialistlikes riikides. NSV Liidus, kus sotsialistlik võistlus tekkis juba nõukogude võimu esimestel päevadel, muutus ta esimese viisaastaku jooksul massiliseks liikumiseks. Suur tähtsus sotsialistliku võistluse arengu suhtes oli ÜK(b)P XVI konverentsi (toimus 1929. aasta aprillis) otsustel. Sotsialistliku võistluse tähtsaks etapiks oli stahhaanovlik liikumine, mis hõlmas kõiki rahvamajandusharusid. Sõjajärgsetel aastatel rikastus sotsialistlik võistlus kõrge tootlikkusega kollektiivse töö uute vormidega. Sotsialistlik võistlus on omandanud NSV Liidus üldrahvaliku iseloomu, mis avaldub tootmisnovaatorite ja ratsionaliseerijate liikumises. NSV Liidu tööstuses võtab sotsialistlikust võistlusest osa üle 90 protsendi töölistest. Sotsialistlik riik ja Kommunistlik Partei juhivad sotsialistlikku võistlust, innustavad ja osutavad abi tema organiseerimisel. Sotsialistlik võistlus on sotsialismi ja kommunismi ülesehitamise tähtsamaid edasiviivaid jõude.

SOTSIALISTLIKE ETTEVÕTETE TULUDE JA KULUDE BILANSS — ettevõtte finantsplaani põhivorm, mis väljendab ettevõtte majandusliku tegevuse tulemusi ja ettevõtte vahekorda riigieelarvega rahalises vormis. Tulude ja kulude bilanss koosneb kolmest osast: 1) tulud ja laekuvad vahendid (kõigist allikatest), 2) kulud ja eraldised (kõigi suundade järgi) ja 3) vahekord riigieelarvega. Bilanss koostatakse aastaks, kvartalite lõikes. Osa «Tulud ja laekuvad vahendid» sisaldab toodangu realiseerimisest saadavaid tulusid (näidates eraldi, kui palju neist moodustavad kasum ja käibemaks), amortisatsioonieraldisi, kapitaalehituse sisemiste ressursside mobiliseerimist, vahendite laekumist eraldistena toodangu omahinnast, vahendite laekumist vastavalt lepingutele teaduslikeks uurimistöödeks ja muid tulusid. Osas «Kulud ja eraldised» leiavad kajastamist kulud realiseeritavale toodangule, kapitaalmahutusteks ja kapitaalremondiks, käibevahendite suurenemine kapitaalehituses, omakäibevahendite normatiivide suurenemine, eraldised ettevõttefondi, kulud teaduslikeks uurimis- ja katsetöödeks, kaadri ettevalmistamiseks ja muuks. Osa «Vahekord riigieelarvega» hõlmab niihästi makseid riigieelarvesse kui ka assigneeringuid riigieelarvest. Ettevõtte põhitegevusega — toodangu väljalaskmise ja realiseerimisega — seotud tulud ja kulud on ettevõtte finantsplaani tähtsaimaks osaks. Tema aluseks on t o o t m i s k u l u d e e e l a r v e (vt.). Ettevõtte põhivahendite muutumisega seotud tulud ja kulud tehakse kindlaks kapitaaltööde finantseerimise plaani koostamisel. Tulud ja kulud, mis on seotud o m a k ä i b e v a h e n d i t e (vt.) muutumisega, tehakse kindlaks k ä i b e v a h e n d i t e (vt.) finantseerimise

plaani koostamisel. Muud, mittetootmisalase tegevusega või sotsiaalsete ja kultuuriliste üritustega seotud tulud ja kulud tehakse kindlaks sissetulekute ja väljaminekute eelarvete järgi, kasutades sealjuures eelarvelisi normatiive.

SOTSIALISTLIKE ETTEVÕTETE VAHENDITE KÄIBEAEG — vt. Käibevahendid, Käibefondid, Käibevahendite käive, Ettevõtte käibevahendite käibekiirus.

SOTSIALISTLIKU AKUMULATSIOONI SEADUS — sotsialistliku rahvamajanduse objektiivne majandusseadus, mis seisab ühiskondliku rikkuse pidevas suurendamises, et kõige täielikumalt rahuldada kogu sotsialistliku ühiskonna ja iga tema liikme kasvavaid vajadusi ühe osa natsionaalse tulu süstemaatilise kasutamisega ühiskondliku tootmise laiendamiseks. Sotsialistliku akumulatsiooni seadus erineb põhjalikult kapitalistliku akumulatsiooni üldisest seadusest (vt.), mis põhjustab ekspluataatorlike klasside rikkuse kasvu ja töörahva hulkade vaesumist. Vastupidiselt sellele põhjustab sotsialistliku akumulatsiooni seaduse toime sotsialistliku ühiskonna tootlike jõudude kasvu ja rahva materiaalse heaolu järjekindlat tõusu. Sotsialistliku akumulatsiooni seadus tingib akumulatsiooni sellise ulatuse ja tempo, mis on kapitalistlikele maadele kättesaamatu.

SOTSIALISTLIKU ETTEVÕTTE MAJANDUSLIKU TEGEVUSE ANALÜÜS — ettevõtte teatud ajavahemiku (kuu, kvartal, aasta) majandusliku tegevuse uurimine, kasutades raamatupidamise, statistika ja operatiiv-tehnilise arvestuse andmeid ning kõrvutades neid plaaninäitajatega. Majandusliku tegevuse analüüsi põhiülesandeks on kontrollida, kuidas täidetakse plaani kvalitatiivsete ja kvantitatiivsete näitajate osas, kindlaks teha majandusliku töö tulemused, täielikult välja selgitada ja mobiliseerida kõik sisemised materiaalsed ja tööjõu reservid ettevõtte töö edasiseks parandamiseks. Majandusliku tegevuse analüüs võimaldab rahalises väljenduses kindlaks teha tootmise organiseerimises esinevate muutuste mõju ettevõtte majandusliku töö tulemustele. Majandusliku tegevuse analüüsi põhimeetodiks on saavutatud töötulemuste võrdlemine plaaniga, eelmiste perioodide näitajatega ning teiste ettevõtete, tsehhide ja üksikute jaoskondade näitajatega. Majandusliku tegevuse analüüs koosneb ettevõtte tootmisprogrammi täitmise analüüsist, põhifondide ja tootmisvõimsuste kasutamise analüüsist, tööviljakuse plaani, palgaplaani ja toodangu omahinna plaani täitmise analüüsist ning ettevõtte rentaabluse ja finantsolukorra analüüsist. Rööbiti aastaanalüüsiga võib operatiivse ja jooksva töö jaoks analüüsida ettevõtte kvartali, kuu ja nädala majanduslikku tegevust, samuti aga ka analüüsida vaid ettevõtte, tema tsehhide ja jaoskondade töö üksikuid külgi. Majandusliku tegevuse analüüsi peavad ettevõttes tegema esmajärjekorras ettevõtte direktor ja tsehhide juhatajad, plaani- ja raamatupidamisosakonna töötajad, statistikud, rahandus- ja krediidiorganite töötajad. Majandusliku tegevuse analüüsi efektiivsuse tagab see, et sellest tõmmatakse osa võtma laiad töötajate hulgad.

SOTSIALISTLIKU ETTEVÕTTE MAKSEVÕIME — ettevõtte reaalne võimalus oma järjekordsete maksete viivitusteta tasumiseks jooksvalt laekuvate rahaliste vahendite arvel. Ettevõtte maksevõime oleneb tema õigest rahanduslikust ja tootmistegevusest, s. o. häireteta tootmisest ja toodangu realiseerimisest, ettevõtte enda ja tema võlgnike maksedistsipliinist oma kohustuste õiendamisel ning kasumiplaani täitmisest. Sotsialistlikus majandussüsteemis ei ole põhjusi, mis tekitaksid kapitalismile iseloomulikke pankrotte ja krahhe. Üksikute ettevõtete maksevõimetus tekib tootmisplaanide mittetäitmise ja finantsdistsipliini rikkumise tagajärjel. Nõukogude seadused näevad ette teatud sanktsioonid nende ettevõtete ja organisatsioonide suhtes, kes rikuvad finantsdistsipliini.

SOTSIALISTLIKU ETTEVÕTTE RENTAABLUSE NORM — vt. Rentaablus.

SOTSIALISTLIKU ETTEVÕTTE ÖKONOOMIKA — 1) ettevõtte majanduslik olukord; 2) teadus tootmisettevõtte majanduslikust tegevusest, mis uurib tootmise ratsionaalse organiseerimise meetodeid, et ettevõtte kõikide tootmisressursside efektiivse kasutamise ja töötajate loomingulise aktiivsuse mobi-

liseerimise teel välja lasta toodangut ettenähtud tähtaegadel, kulutades selleks minimaalselt nii elavat kui ka asjastatud tööd. Ettevõtte ökonoomika põhiküsimusteks on: tootmise organiseerimine ja planeerimine, tootmisalased seosed teiste ettevõtetega ning varustamise ja turustamise küsimused, põhi- ja käibevahendite planeerimine, tehniline progress, töö organiseerimine ja tasustamine, tööviljakus ja toodangu omahind, rahandus, isemajandamine, arvestus ja aruandlus, majandusliku tegevuse analüüsi meetodid. Sotsialistliku ettevõtte ökonoomika praktilised küsimused lahendatakse eesrindlike tootmiskogemuste üldistamise ning kaasaja teaduse ja tehnika saavutuste alusel, arvesse võttes erinevatesse rahvamajandusharudesse kuuluvate ettevõtete iseärasusi. Ettevõtte ökonoomika tundmine võimaldab kõigi rahvamajandusharude töötajail õigesti lahendada tehnika arendamisega, tehnoloogia täiustamisega ning töö ja tootmise organiseerimise parandamisega seotud probleeme.

SOTSIALISTLIKU RAHVAMAJANDUSE FONDID — tootmisfonde ja mittetootmisfonde moodustavad materiaalsed väärtused, mida kasutatakse sotsialistlikus ühiskonnas tootmisvahenditena ja tarbeesemetena. Tootmisfondid jagunevad põhifondideks ja käibefondideks. Tootmispõhifondideks on materiaalse tootmise sfääris kasutatavad töövahendid: jõu- ja töömasinad, jõu ülekande seadmed, tootmisotstarbelised hooned ja ehitised, transpordivahendid, tootmisinventar ja instrumendid (välja arvatud kiiresti kuluvad ja väheväärtuslikud instrumendid ja inventar), töö ja produktiivkari (välja arvatud nuumloomad), torujuhtmed, teed, kanalid, veetorustikud, niisutus- ja kuivendusseadmed, kõlvikute ja metsamassiivide kasutuselevõtmiseks kulutatud summad ja mitmeaastased istandikud. Tootmispõhifondide kasv ja nende täiustumine iseloomustavad töö mehhaanilise varustatuse tõusu ja kujutavad endast ühiskondliku tööviljakuse pideva tõusu tähtsamaid tegureid. Käibefondid hõlmavad tootmisettevõtete tooraine, pooltoodete ja kütuse varusid, samuti aga ka varustus- ja turustusbaasides, teel ja mujal olevaid varusid. Käibefondide hulka kuuluvad ka lõpetamata toodang ja lõpetamata ehitus. Peale tootmissfääri fondide on rahvamajanduses veel ringlusfondid, mis koosnevad realiseerimiseks määratud valmistoodangust ning tööstus- ja kaubandusorganisatsioonide rahalistest vahenditest, mis on vajalikud kaupade, tooraine ja materjalide ostmiseks, palkade väljamaksmiseks jne. Mittetootmisotstarbelised fondid jagunevad mittetootmisalasteks põhifondideks ja tarbimiseks määratud kaupade ja toodete varudeks. Mittetootmisalasteks põhifondideks on tarbimissfääris pikemat aega kasutatavad materiaalsed hüved: administratiivhooned ja elamud, kultuuriasutuste ja elutarbelise teenindamise ettevõtete hooned ja ehitised jne. Kaupade ja tarbeesemete varudeks on tarbeesemeid tootvate ettevõtete valmistoodangu varud, kaubavarud hulgi- ja jaekaubanduses ning kolhooside ja kolhoosnikute põllumajandussaaduste varud.

SOTSIALISTLIKU RIIGI MAJANDUSLIK OSA — väljendub sotsialistliku tootmise organiseerimises ja rahvamajanduse igakülgses plaanilises juhtimises, töötava rahva huvidele vastava kontrolli teostamises töö ja tarbimise määra üle, uue töödistsipliini ja kommunistliku töössesuhtumise kasvatamises. Sotsialistliku riigi majanduslik osa muutub ja areneb koos sotsialistliku majandusega, koos edasiliikumisega kommunismi poole .Oma praktilises tegevuses lähtub sotsialistlik riik sotsialismi objektiivsete majandusseaduste nõuetest, kasutades neid teadlikult sotsialismi ja kommunismi ülesehitamise huvides. Kapitalismilt sotsialismile ülemineku perioodil on sotsialistlik riik uue majandussüsteemi loomise peamiseks jõuks ja uute tootmissuhete organiseerijaks. Riik natsionaliseerib suurkapitalistidele ja mõisnikele kuuluvad tähtsamad tootmisvahendid ja vallutab sellega rahvamajanduses juhtiva positsiooni. Tekib riiklik sotsialistlik omand (rahva ühisvara). Rahva ühisomandile tuginev sotsialistlik majandussektor hakkab riigi rahvamajanduses etendama juhtivat osa. Sellel baasil viib riik läbi kogu majanduse sotsialistliku ümberkujundamise. Riik juhib talurahva koopereerumise protsessi, väiketalunike ühinemist tootmiskooperatiividesse, mis loob vajalikud tingimused kapitalistlike

elementide piiramiseks ja likvideerimiseks. Sotsialismi võiduga koondab riik enda kätte kõik peamised tootmisvahendid ja juhib taastootmise protsessi kogu rahvamajanduse ulatuses. Riiklik juhtimine toimub demokraatliku tsentralismi põhimõtetel. Riik teostab sotsialistliku majanduse planeerimist ja operatiivset juhtimist. Plaane koostavad ja nende täitmist kontrollivad riiklikud plaaniorganid, ministeeriumid, rahvamajanduse nõukogud, muud keskasutused, ettevõtted ja kohalikud töörahva saadikute nõukogud. Riiklikke ettevõtteid, ettevõtete koondisi ja terveid tootmisharusid juhib riik rahvamajanduse kõikidel aladel kas riigi enda või tema organite poolt nimetatud juhatajate kaudu. Riik suunab teaduse ja tehnika arenemist. Ta määrab kindlaks kõigi rahvamajandusharude tootmise mahu, struktuuri ja kasvutempo, tootlike jõudude territoriaalse paigutuse, organiseerib ühiskondliku koguprodukti jaotamist ja kasutamist. Vastavalt sotsialistlikule töö järgi jaotamise printsiibile kehtestab riik töö eest tasu maksmise süsteemi ja korraldab kontrollib selle rakendamist. Kaubandusettevõtete kaudu juhib riik põhiliste kaubamasside liikumist, juhib kooperatiivkaubandust, teostab monopoolse õigusega kõiki väliskaubanduslikke tehinguid, organiseerib kaadri ettevalmistamist ning töötajate jaotamist rahvamajandusharude vahel. Kolhoose ja kooperatiivseid ettevõtteid juhib Nõukogude riik kohalike nõukogude kaudu. Riik organiseerib kogu rahandussüsteemi tööd, rahakäivet ning riigieelarve täitmist, juhib elamuehitust ja kommunaalhoonete ja -ehitiste püstitamist, tervishoidu ja sotsiaalhooldust. Riik teeb suurt kultuurilist kasvatustööd, kasvatab uut töödistsipliini ja kommunistlikku töössesuhtumist. Sotsialistlik riik laiendab oma majanduslikke sidemeid teiste maadega, tugevdab majanduslikku koostööd sotsialistliku maailmasüsteemi maadega ja peab järjekindlalt kinni erineva ühiskondliku ja poliitilise korraga riikide rahuliku kooseksisteerimise leninlikust põhimõttest. Sotsialistliku riigi juhtiv ja suunav jõud — Kommunistlik Partei — mobiliseerib ja liidab rahvahulkade energiat ja initsiatiivi kommunistliku ühiskonna ülesehitamiseks. Sotsialistliku demokraatia edasiarendamise tulemuseks on Nõukogude sotsialistliku riigi majandusliku osa edasine laienemine. On laienenud liiduvabariikide õigused majandusliku ja kultuurilise ülesehitustöö alal, ettevõtete ja ehitusorganisatsioonide juhtimise raskuspunkt on üle läinud majanduspiirkondadesse. See kõik soodustab töötava rahva initsiatiivi ja aktiivsuse kasvu, tootmisreservide avastamist ja kasutuselevõtmist, tõmbab kõiki nõukogude inimesi veelgi laiemas ulatuses kaasa majandusliku ja kultuurilise ülesehitustöö juhtimisele. NSV Liidu ja rahvademokraatiamaade kogemused annavad veenvalt tunnistust sotsialistliku riigi tohutust organiseerivast jõust.

SOTSIALISTLIKU ÜHISKONNA RAHANDUS — majanduslike suhete süsteem, mis avaldub rahaliste rahvamajanduslike fondide plaanipärases moodustamises ja kulutamises, lähtudes sotsialistliku ühiskonna arenemise huvidest. Sotsialistliku ühiskonna rahandusel on kaks teineteisega lahutamatult seotud osa: 1) riikliku ehk üldrahvaliku rahanduse süsteem, mis hõlmab riigieelarvet, riiklike ettevõtete rahandust, riiklikku sotsiaalkindlustust, riiklikku vara- ja elukindlustust ning riiklikku krediidindust (pangad, hoiukassad) ja 2) kolhooside, tööndusartellide ja tarbijate kooperatiivide rahandus. Rahanduse materiaalseks aluseks on ühiskondliku produkti tootmine. Riigi (s. o. riigieelarve ja kõigi riiklike ettevõtete) kõigi tulude ja kulude kindlakstegemiseks koostatakse koond-finantsplaan. Koond-finantsplaani koostamisel tehtavad arvestused võimaldavad kontrollida rahvamajandusplaani projektis ettenähtud proportsioonide õigsust ning kavandada abinõusid rahvamajandusplaanis ettenähtud ülesannete täitmiseks vajalike rahaliste ressursside saamiseks ning tarvilike riiklike reservide akumuleerimiseks. Koond-finantsplaanis määratakse riigi tulud ja kulud kindlaks, lähtudes riigieelarvest, pankade krediidiplaanidest, majandusorganisatsioonide tulude ja kulude bilanssidest ning elanikkonna rahaliste tulude ja kulude bilanssidest. Koond-finantsplaani rahaliste ressursside peamiseks allikaks on riigi tsentraliseeritud puhastulu (käibemaks), ettevõtete puhastulu (kasum), tulud väliskaubandusest, ko-

operatiividelt ja kolhoosidelt laekuvad tulud jne. Finantside jaotamise peamisteks artikliteks on kapitaalmahutused rahvamajandusse, kapitaalremont, omakäibevahendite juurdekasv, sotsiaalsete ja kultuuriliste ürituste kulud, riigikaitse ja valitsemiskulud jne. Sotsialistlik ühiskond kasutab rahandust selleks, et teostada rahanduslikku kontrolli kõigi ettevõtete ja organisatsioonide majandusliku tegevuse üle, silmas pidades sotsialistliku tootmise kõikide ressursside ja reservide igakülgse ning täieliku kasutamise, rentaabluse tõstmise, kokkuhoiurežiimi ja isemajandamise tugevdamise huve.

SOTSIALISTLIKU ÜHISKONNA KINDLUSTUSFOND — tootmisvahendite ja tarbeesemete reservid, mis moodustatakse rahvamajanduses selleks, et nendega katta ühiskonna ettenägematuid vajadusi. Kindlustusfondi põhiülesandeks on tagada ühiskondliku tootmise kõigi harude häireteta ja proportsionaalne funktsioneerimine ning kõrvaldada üksikud disproportsioonid, mis võivad tekkida rahvamajanduse planeerimise vigade või stiihiliste õnnetuste (näiteks põua) tagajärjel. Sotsialistliku ühiskonna kindlustusfond esineb tsentraliseeritud (riiklike) materiaalsete reservide ja kolhooside reservfondide näol.

SOTSIALISTLIKU ÜHISKONNA PUHASTULU — lisaprodukti väärtus, natsionaalse tulu osa. Nagu üldse kogu natsionaalne tulu, nii luuakse ka ühiskonna puhastulu materiaalse tootmisega tegelevates rahvamajandusharudes. Sotsialistlikes ettevõtetes loodud puhastulust jäetakse osa (kasumi näol) vastavate ettevõtete käsutusse, osa aga läheb riigile. Kolhoosides ja tööndusartellides loodud puhastulust jäetakse üks osa kolhooside ja artellide käsutusse, teine osa aga võetakse hindade mehhanismi ja tulumaksu kaudu riigi käsutusse. Ühiskonna puhastulu kasutatakse tootmise laiendamiseks, reservide suurendamiseks ja mittetootmissfääri (vt.) kulude katmiseks. Ühiskonna puhastulu arvel maksab riik elanikkonnale pensione, toetusi, stipendiume ja annab mitmesuguseid soodustusi. Kapitalistlikus ühiskonnas kujutab ühiskonna puhastulu endast töötava rahva poolt kõigis materiaalse tootmise harudes loodud lisaväärtuse summat, mis omastatakse ekspluataatorlike klasside poolt kasumi, laenuprotsendi ja maarendi näol. Kasutatakse tootmise laiendamiseks ja üha rohkem kapitalistide parasiitlike vajaduste rahuldamiseks.

SOVHOOSID NSV LIIDUS — põllumajanduslikud suurettevõtted, mis rajanevad tootmisvahendite riiklikul (üldrahvalikul) omandusel. Kõik sovhoosi tootmisvahendid ja sovhoosi toodang kuuluvad riigile. Sovhoosid on varustatud uusima põllumajandusliku tehnikaga, mis võimaldab saavutada kõrget tööviljakust ja suurendada kaubatoodangut. Kõik sovhoosid on mitut tootmisharu arendavateks, suurel hulgal kaubatoodangut andvateks majanditeks, ent sõltuvalt mullastikust, ilmastikust ja majanduslikest tingimustest on juhtivad tootmisharud erinevates tsoonides erinevad. Sellest tunnusest lähtudes on olemas teravilja- ja loomakasvatussovhoose, tehnilisi kultuure viljelevaid sovhoose jne. Teraviljasovhoosi põhilisteks tootmisüksusteks on osakonnad, loomakasvatussovhoosides aga farmid, millede juurde on loodud alatised tootmisbrigaadid. Töö eest makstakse sovhoosides tasu palga näol vastavalt sotsialistlikule jaotusprintsiibile. Sovhoosid töötavad isemajandavate ettevõtetena. Sovhooside asutamine algas NSV Liidus kohe pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni. Sovhooside kogemuste varal veendus talurahvas ühiskondliku, mehhaniseeritud suurmajapidamise eelistes; kolhoositootmise organiseerimises osutasid sovhoosid talurahvale praktilist abi. Sovhooside põhiülesandeks on maksimaalse toodangu saamine põllumajandusliku maa iga 100 hektari kohta minimaalse töö ja vahendite kuluga. Aastail 1953—1955 võtsid partei ja valitsus vastu rea tähtsaid otsuseid vanade sovhooside tugevdamiseks ja uute asutamiseks. Ainuüksi 1954. ja 1955. aastal asutati 581 uut sovhoosi, sealhulgas 425 sovhoosi uudis- ja jäätmaadel. 1957. aastal moodustas teraviljakultuuride külvipind sovhoosides 35,5 miljonit hektarit; üha rohkem andsid sovhoosid riigile teravilja, loomakasvatussaadusi ja köögivilja. Sotsialismilt kommunismile järkjärgulise ülemineku perioodil jätkavad sovhoosid eesrindlike majandamismeetodite propageerimist, nad peavad olema kolhooside

eeskujuks täiuslikumate tootmismeetodite juurutamisel ja tööviljakuse tõstmisel. Rahvademokraatiamaade põllumajanduses eksisteerivad riigimajandid, millede maa ja tootmisvahendid kuuluvad riigile.

SPEKULATSIOON — kauplemine kiire ja hõlpsa rikastumise eesmärgil. Kapitalistlikus kaubanduses rakendatakse ulatuslikult mitmesuguseid spekulatsioonimeetodeid: paljunõutavate kaupade (peaasjalikult massiliselt tarbitavate esemete) müümist kõrgemate hindadega; madala kvaliteediga, sageli aga ka võltsitud kaupade müümist kvaliteetsete kaupade hinnaga jne. Kapitalistlikes riikides etendavad tähtsat osa börsid, kus kaupu ja väärtpabereid ostetakse ja müüakse kõrgete kasumite saamise eesmärgil. NSV Liidus on eraviisiline vahenduskaubandus likvideeritud, spekuleerimine on seadusega keelatud ja selle eest karistatakse kui kriminaalkuriteo eest. Tarbekaupade tootmise suurenedes ja nõukogude kaubanduse organisatsiooni paranedes kaob pind spekuleerimiseks.

STALIN, JOSSIF VISSARIONOVITŠ (1879—1953) — vene ja rahvusvahelise kommunistliku ja töölisliikumise, Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei ja Nõukogude riigi silmapaistev tegelane, üks marksismi-leninismi väljapaistvamaid teoreetikuid ja propageerijaid. Tuginedes marksismi klassikute töödele, üldistades rahvusvahelise töölisliikumise ja sotsialistliku ülesehitustöö praktilisi kogemusi NSV Liidus, konkretiseeris Stalin ja arendas uutes ajaloolistes tingimustes edasi paljusid marksismi-leninismi seisukohti. Stalini suureks teeneks on, et ta järjekindlalt kaitses marksismi-leninismi selle otseste vaenlaste ja revisionistide vastu. Oma töödes («Leninismi alustest», «Leninismi küsimustest», aruandekõnedes NLKP kongressidel ja konverentsidel) kaitses ta marksistlik-leninlikku teooriat trotskistide, parempoolsete oportunistide, kodanlike natsionalistide ja teiste leninismi ja proletariaadi diktatuuri vaenlaste vastu. Stalin kaitses Lenini õpetust imperialismi majanduslikust ja poliitilisest olemusest ja kapitalismi üldkriisist, leninlikku sotsialistliku revolutsiooni teooriat ja õpetust sotsialismi võimalikkusest ühel maal. Analüüsides kaasaja kapitalismi majanduslikke nähtusi, arendas Stalin edasi kapitalismi üldkriisi ja selle arenguetappide marksistlik-leninlikku käsitlust. Stalini töödes leiab paljastamist fašismi reaktsiooniline ja agressiivne olemus. Stalin etendas suurt osa sotsialistliku ülesehitustöö organiseerimises NSV Liidus, võitluses sotsialistliku industrialiseerimise ja rasketööstuse eelisarendamise leninliku poliitika elluviimise eest, mis on Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei peajooneks. Lähtudes leninlikust kooperatsiooniplaanist väiketalumajanduse kollektiivseks suurmajapidamiseks ümberkorraldamise kohta, andis Stalin teoreetilise põhjenduse konkreetsetele teedele, meetoditele ja vormidele, mis olid välja kujunenud sotsialistliku ülesehitustöö praktikas, rahvahulkade loominguna. Oma töödes ja kõnedes käsitles Stalin sotsialismi poliitilise ökonoomia tähtsaid probleeme — sotsialistliku plaanimajanduse süsteemi, sotsialistliku majandamise meetodeid, väärtusseaduse ja raha kasutamise vajalikkust, isemajandamist, sotsialistliku majandussüsteemi eeliseid kapitalistliku süsteemiga võrreldes ja järkjärgulist üleminekut sotsialismilt kommunismile. Stalin arendas edasi marksistlik-leninlikke teese riigi majanduslik-organisatoorsest ja kultuurilis-kasvatuslikust funktsioonist kommunistliku ülesehitustöö protsessis, vajadusest tugevdada Nõukogude riiki kui peamist sotsialistliku ühiskonna rajamise vahendit ja kaitseorganit imperialistlike riikide kallaletungi vastu. Väga tähtsaid marksismi-leninismi teooria küsimusi käsitles Stalin oma viimases töös «Sotsialismi majandusprobleemid NSV Liidus»: sotsialismi majandusseaduste objektiivsest iseloomust, plaanipärase, proportsionaalse arenemise seadusest jne. Ent selles Stalini teoses sisaldub ka ekslikke seisukohti, nagu näiteks väide kapitalistliku tootmise mahu vältimatust vähenemisest pärast Teist maailmasõda, tees selle kohta, et on tekkinud vajadus järkjärguliseks üleminekuks toodete otsesele vahetamisele tööstuse ja põllumajanduse vahel, väärtusseaduse toime alahindamine tootmissfääris ja eriti tootmisvahendite suhtes ning mõned muud ekslikud seisukohad. J. V. Stalini praktilises tegevuses esines eriti sõjajärgsel perioodil tõsiseid vigu, mis olid seotud

tema isiku kultusega ja väljendusid eriti sotsialistliku seaduslikkuse printsiipide ja partei elu leninlike normide rikkumises. Isikukultus takistas rahvamajanduse juhtimises esinevate tõsiste puuduste nägemist ja kõrvaldamist. Kõik see raskendas ja takistas suuresti teadlaste teoreetilist tööd. NLKP XX kongress juhtis tähelepanu isikukultusega seotud puudustele, isikukultuse tagajärgede vastu võitlemise ja taoliste vigade tekkimist vältivate tingimuste loomise vajadusele. Stalini teosed, milledes kaitstakse marksismi-leninismi vaenulike kallaletungide ja moonutuste vastu, üldistatakse kaasaegse kapitalismi uusi nähtusi ja valgustatakse teoreetiliselt leninliku sotsialistliku ülesehitustöö plaani elluviimist Kommunistliku Partei ja nõukogude rahva poolt, on abiks marksismi-leninismi teooria tundmaõppimisel.

STANDARDISEERIMINE — kohustuslike või soovitatavate ühtsete normide ja tüüpide, markide, mõõtmete või toodete ühtse kvaliteedi kindlaksmääramine, samuti mõõtühikute, toodangu katsetamise ja kontrollimise meetodite, pakkimis-, markeerimis- ja säilitamiseeskirjade, tootmise tehnoloogia jne. kindlaksmääramine. NSV Liidus kehtivad riiklikud standardid (GOST-id), tehnilised tingimused ja normaalid. Riiklikud standardid kehtivad üleliiduliselt ja NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 1940. aasta 10. juuli seadluse kohaselt on nad kohustuslikud kõikidele ettevõtetele ja organisatsioonidele. Neil on seaduse jõud. Tehnilised tingimused kehtivad tavaliselt sellise toodangu osas, mille kohta ei ole riiklikke standardeid; nad kehtivad teatud tootmisharude või ettevõtete rühma ulatuses. Normaalid kehtivad tavaliselt ühe ettevõtte või tootmisharu piires. Tehnilised tingimused ja normaalid ei tohi lahku minna riiklikest standarditest. Standardiseerimine soodustab toodangu kvaliteedi tõstmist, spetsialiseerimise, koopereerimise ja massilise tootmise arendamist, tooraine ja seadmete paremat kasutamist ning eesrindlike töömeetodite kiiremat juurutamist. Standardiseerimine näeb ette ka kindlasse rühma kuuluvate masstoodete omavahelist seost. Standardiseerimine on uue tehnika juurutamise tõhusamaid abinõusid.

STATISTIKA — teadus, mis uurib ühiskonna ja looduse arenemise seaduspärasuste kvantitatiivset külge. Sotsiaal- ja majandusstatistika on ühiskondlike nähtuste, kaasaja riikide majandus-, kultuuri- ja poliitilise elu põhiküsimuste uurimise tähtsamaid vahendeid. Majandusstatistika teooria põhineb marksistlik-leninlikul poliitilisel ökonoomial. Marksistlik-leninlik majandusteooria kasutas ühiskondlike ja majanduslike nähtuste ning protsesside analüüsimisel laialdaselt statistilisi meetodeid, et selgusele jõuda kapitalistliku tootmisviisi ning töötava rahva kapitalistliku ekspluateerimise olemuses, kapitalismi majandusseaduste toime iseloomus, kapitalismi hukkumise ning sotsialismiga asendamise vältimatuses. Tootmisvahendite ühiskondlikul omandusel baseeruv sotsialistlik rahvamajandus on mõeldamatu ilma õigesti korraldatud statistika ja arvestuseta. Statistika ja arvestus on siin vajalikud kui rahvamajanduse plaanilise juhtimise vahendid, et uurida antud maal olemasolevaid ressursse, analüüsida rahvamajandusplaanide täitmise käiku, uurida majanduse arenemise seaduspärasusi, üldistada sotsialistliku majanduse ja kultuuri alaste ettevõtete, asutuste ja organisatsioonide majandusliku tegevuse praktikat. Statistikateadus töötab välja võtteid ja meetodeid ühiskonna majanduslikke protsesse ja nendevahelisi seoseid iseloomustavate statistiliste arvude (näitajate) leidmiseks. Statistika spetsiaalseteks meetoditeks on: 1) statistilise vaatluse organiseerimine; 2) rühmitamismeetod; 3) keskmiste meetod; 4) indeksimeetod; 5) bilansimeetod; 6) graafikumeetod. Statistikateadus ühendab endas mitmesuguseid omavahel orgaanilises seoses olevaid osi. Esimeseks osaks on statistika teooria üldküsimusi käsitlev teoreetiline statistika, teiseks osaks on majandusstatistika, mis käsitleb majanduslike näitajate süsteemi ja nende analüüsi. Majandusstatistika hargneb rahvamajandusharude ja kultuurialade järgi: tööstusstatistika, põllumajandusstatistika, kaubandusstatistika, kultuuri-, rahvastiku- jne. statistika. NSV Liidus eksisteerib keskuses ja kohtadel laialdane statistikaorganite süsteem. Statistikaalase tööga tegeldakse ka ettevõtetes, rahvamajanduse nõuko-

gudes ja muudes keskasutustes. Statistika ja rahvamajandusliku arvestuse üldriiklikuks organiks on NSV Liidu Ministrite Nõukogu juures asuv Statistika Keskvalitsus.

STATISTIKA KESKVALITSUS — vt. NSV Liidu Ministrite Nõukogu juures asuv Statistika Keskvalitsus.

STERLINGBLOKK — riikide valuutablokk, eesotsas Inglismaaga, kes teostavad omavahelisi arveldusi naelsterlingites, määravad oma valuuta kursi inglise naela suhtes ja hoiavad oma valuutareserve Inglise Panga kontodel. Sterlingblokk loodi 1931. aastal, pärast seda kui ülemaailmse majanduskriisi tagajärjel oli Inglise ja paljude teiste maade kullastandard langenud. Sterlingblokki kuulusid Inglise asumaad ja dominioonid (välja arvatud Kanada), samuti aga ka Egiptus, Iraak ja Portugal. Hiljem ühinesid sellega Rootsi, Norra, Taani, Soome, Kreeka, Iraan ja Siiam. Inglismaa kasutas sterlingblokki selleks, et siduda nende välisriikide valuutad naelsterlingiga ja kindlustada oma positsiooni maailmaturul võitluses Ameerika dollari vastu. Teise maailmasõja ajal sai Inglismaa sterlingblokki kuuluvatelt maadelt suurt rahandusliku abi raha näol, mis oli hoiul nende riikide kontodel Inglise Pangas. Nende kontode omapäraks on, et valuuta ülekandmine välismaale võib toimuda ainult Inglise valitsuse loal. Pärast sõda võeti termini «sterlingblokk» asemel kasutusele termin «sterlingtsoon». Selle liikmeteks on peaasjalikult Briti Rahvaste Ühendusse kuuluvad maad. Inglismaale on sterlingtsoon tähtis seetõttu, et tsooni kuuluvad maad hoiavad oma valuutareserve sterlingkontodel Inglismaal ja võivad neil kontodel olevaid summasid kasutada kaupade ostmiseks peamiselt ainult sterlingtsooni enda piires. Sterlingtsooni abil püüab Inglismaa säilitada oma positsioone Briti Impeeriumi turgudel ja takistada Ameerika Ühendriikide sissetungi nendele turgudele.

STRATEEGILISED KAUBAD — kaubad, mis on vajalikud sõjaväe relvastuse, lahinguvarustuse ja vormirõivastuse tootmiseks ning relvastatud jõudude varustamiseks laskemoonaga, milledeta pole võimalik sõjatööstuse häireteta töö ning armee, lennuväe ja sõjalaevastiku pidev varustamine. Imperialistlike riikide võitlus strateegiliste põhitoorainete peamiste allikate pärast on muutunud enneolematult teravaks. Strateegiliste kaupade suurte varude loomiseks kulutavad Ameerika Ühendriigid, Inglismaa ja mitmed teised kapitalistlikud maad tohutuid riigieelarve summasid. Strateegiliste kaupade välismaale vedamise keelu ettekäändel ajavad Ameerika Ühendriigid sotsialismi leeri maadega toimuvas väliskaubanduses diskrimineerimispoliitikat, võttes strateegiliste materjalide nimestikku kõige tavalisemaid kaupu.

STREIK — klassivõitluse vorm kapitalistlikes riikides, mida töölised kasutavad ekspluateerijate vastu oma majanduslike ja poliitiliste õiguste eest peetavas võitluses. Streigi ajal katkestavad töölised töö ettevõtetes ja esitavad nende omanikele, majanduslikke, poliitilisi ja juriidilisi nõudmisi. Streigiliikumise kõrgeimaks vormiks on massiline poliitiline streik. Poliitilist üldstreiki kasutati esmakordselt Vene esimese revolutsiooni ajal 1905. aastal. See streigivorm oli täiesti uueks vahendiks proletariaadi käes tema võitluses kapitalistliku ühiskonnakorra vastu. Kapitalismi üldkriisi perioodil kasvab streigiliikumine kõigis kapitalistlikes riikides.

STRUVE, PETER BERNHARDOVITŠ (1870—1944) — vene kodanlik majandusteadlane, «legaalse marksismi» esindaja. Raamatus «Kriitilisi märkmeid Venemaa majandusliku arengu kohta» (1894) kritiseeris ta kodanluse seisukohtadelt narodnikute vaateid. Nägi kapitalistlikus ühiskonnas ainult progressiivseid külgi, püüdis marksistlikku õpetust kasutada kodanliku korra kaitsmiseks ja õigustamiseks, moonutades marksismi kõige tähtsamaid põhiseisukohti ja kaitstes reaktsioonilisi vulgaarseid vaateid. Märkides küll kapitalismi arenemise fakti Venemaal, eitas Struve kapitalismi vastuolusid ja sotsialistliku revolutsiooni vältimatust. Teoses «Narodnikluse majanduslik sisu ja selle arvustus hr. Struve raamatus» paljastas V. I. Lenin Struve revisionistlikud vaated ja nimetas tema raamatut marksismi kajastuseks kodanlikus kirjanduses. Struve revideeris Marxi tööväärtuse teooriat, astus välja marksistliku taastootmisteooria vastu ja

kaitses Malthuse inimvihkajalikku rahvastusteooriat. Revideerides Marxi õpetust püüdis Struve kasutada marksismi vene liberaalse kodanluse huvides. Selle ebaõnnestumise järel läks Struve avalikult üle kontrrevolutsiooni poolele. Raamatus «Majandus ja hind» (1913) ründas ta sotsialismi ja marksismi ning eitas objektiivsete majandusseaduste olemasolu. Esimese maailmasõja aastatel õigustas Struve kodanluse agressiivseid taotlusi, pärast Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni aga võitles aktiivselt nõukogude võimu vastu. Muutus hiljem monarhistiks.

SUHTELINE LISAVÄÄRTUS — vt. Relatiivne lisaväärtus.

SUHTELINE VAESUMINE — vt. Proletariaadi relatiivne vaesumine.

SUHTELINE VÄÄRTUSVORM — vt. Relatiivne väärtusvorm.

SUHTELINE ÜLERAHVASTUS — vt. Relatiivne ülerahvastus.

SULARAHATA ARVELDUSED — rahalised arveldused, mis toimuvad sularaha kasutamiseta. NSV Liidus on nad arvelduste põhivormiks sotsialistlike ettevõtete, majandusorganisatsioonide ja asutuste vahel, toimuvad sel teel, et pank kannab kontode valdajate ülesandel rahasummad ühtede ettevõtete või organisatsioonide kontodelt üle teiste ettevõtete ja organisatsioonide kontodele, kasutamata sealjuures sularaha. Sularahata arveldused asendavad sularaha majanduskäibes, vähendades rahvamajanduses ringlemiseks vajalike rahamärkide hulka, aitavad kaasa rahasüsteemi, isemajandamise ja finantsdistsipliini tugevdamisele, on vahendiks, mis võimaldab pangal kontrollida arveldusi. Sularahata arvelduste operatsioone teostab NSV Liidu Riigipank. Majandusliku ja finantsalase tegevuse praktikas rakendatakse järgmisi sularahata arvelduste süsteeme: mittekohalikud arveldused, samalinnalised arveldused, spetsialiseeritud arveldused vastastikuste arvelduste büroo kaudu, pangasisesed arveldused. NSV Liidu plaanimajanduse tingimustes on olemas avarad võimalused sularahata arvelduste kasutamise laiendamiseks.

Kapitalistlikes maades toimuvad sularahata arveldused pankade ja arvelduspalatite kaudu. Kapitalistliku majanduse vastuolud, mis põhjustavad arvukate ettevõtete pankrotte ja krahhe, samuti aga ka kriise, piiravad sularahata arvelduste kasutamise võimalusi. Väliskaubanduskäivete (-operatsioonide) puhul toimuvad riikide vastastikused arveldused suuremalt osalt samuti sularaha kasutamiseta (vt. Kliiring).

«SÕJAKOMMUNISM» — Nõukogude riigi majanduspoliitika välismaise sõjalise interventsiooni ja kodusõja (1918—1920) perioodil, mille eesmärgiks oli majandusliku laose tingimustes meie maa kõigi ressursside mobiliseerimine rinde vajadusteks. Nõukogude võim võttis kodusõja ja välismaise interventsiooni ajal lisaks varem natsionaliseeritud suurtööstusele enda kätte ka kesktööstuse ja ühe osa väiketööstusest. Kogu tööstuse juhtimine koondati keskorganite kätte; ettevõtete varustamine tooraine, seadmete ja materjalidega, samuti aga ka valmistoodangu jaotamine toimus ainult keskvalitsuste orderite järgi, ilma rahata, isemajandamist ei olnud (vt. Peavalitsuste süsteem). Sõjaväe ja tööliste varustamiseks toiduainetega kehtestas riik toiduainete andmise kohustuse (vt.) — talupojad olid kohustatud kõik toiduainete ülejäägid riigile andma. Riigi kaubaressursid olid väga väikesed ja küla ei saanud peaaegu üldse tööstuskaupu. Seati sisse viljamonopol ning keelati ära erakaubandus leiva ja teiste esmajärguliste tarbeesemetega. Tarbeesemeid jaotati linnades kaartide järgi, kusjuures esmajärjekorras varustati töölisi, arvesse võttes töö tähtsust ja raskust. Seati sisse üldine töökohustus töövõimelisele elanikkonnale. «Sõjakommunism» oli proletaarse riigi ajutine poliitika, mille olid esile kutsunud sõjaolukord, interventsioon ja laos. «Sõjakommunismi» poliitika baseerus tööliste ja talupoegade sõjalis-poliitilisel liidul nende võitluses valgekaartlaste ja välismaiste interventide vastu. Töölisklass näitas majandusliku laose rasketes tingimustes üles erakordset töösangarlust. «Sõjakommunismi» poliitika etendas kodusõja võitmisel tähtsat osa. Pärast välismaise interventsiooni likvideerimist ja kodusõja lõppemist «sõja-

kommunismi» vajadus kadus. Nõukogude võim läks 1921. aasta kevadel üle *uuele majanduspoliitikale* (vt.).

SÕJALINE JA MAJANDUSLIK POTENTSIAAL — omavahel seotud elementide summa, mis määravad riigi majandusliku ja sõjalise võimsuse kaasaja sõja pidamiseks. Sõjaline potentsiaal koosneb reast elementidest: maa-, õhu- ja merejõududest, sõjaväeliselt väljaõpetatud reservidest, relvastusest ja sõjatehnikast (kaasa arvatud uued mudelid, mida võidakse toota sõja ajal), kaitsekindlustuste süsteemist, relvastatud jõudude juhtiva koosseisu organisaatorlikest võimetest, sõjateadusest tervikuna ja eriti sõjakunstist. Majanduslik potentsiaal näitab, kuivõrd on rahvamajandus ette valmistatud kaasaegse relvastuse ja sõjatehnika massiliseks tootmiseks ning rinde pidevaks ja häireteta varustamiseks. Majanduslik potentsiaal on sõjalise potentsiaali vundamendiks. Riigi sõjalisele ja majanduslikule potentsiaalile avaldab tema ühiskondlik ja riiklik kord määratu suurt mõju.

SÜNDIKAAT — kapitalistliku monopoli vorme, kapitalistide kokkulepe oma kaupade ühiseks turustamiseks. Sündikaadile on iseloomulik, et sellest osavõtjad kaotavad toodangu turustamise osas kaubanduslikú iseseisvuse. Sündikaat organiseerib turustuskontori, millele selle liikmed on kohustatud müügiks ettenähtud toodangu kindlate hindadega üle andma. Mõningatel juhtudel teostab kontor sündikaadi liikme jaoks ka tooraine kokkuostu. Tootmise organiseerimisel säilitavad sündikaati kuuluvad kapitalistid täieliku iseseisvuse. Sündikaatide raames esineb konkurents osatähtsuse pärast turustatava toodangu mahus. Nii valmistoodangu realiseerimise kui ka tooraine kokkuostu alal on sündikaadi eesmärgiks saavutada turul monopoolne seisund, et tagada oma liikmetele kõrgeid kasumeid. Sündikaate kasutatakse ka ettevõtjate ühiseks tegutsemiseks tööliskassi vastu.

T

TAASTAMISPERIOOD NSV LIIDUS (1921—1925) — ajalooline periood Nõukogudemaa arenemisel kapitalismilt sotsialismile; see periood saabus pärast välismaise sõjalise interventsiooni likvideerimist ja kodusõja lõppemist. Selle perioodi põhisisuks oli Esimeses maailmasõjas kannatadasaanud ning hiljem interventide ja valgekaartlaste poolt laostatud rahvamajanduse taastamine. 1920. a. andis põllumajandus ainult umbes poole sõjaeelsest toodangust, tööstuslik tootmine aga oli 1913. aasta tasemega võrreldes peaaegu 7 korda väiksem. Nõukogude rahvas taastas rahvamajandust V. I. Lenini poolt väljatöötatud uue majanduspoliitika (vt.) alusel omaenda jõududega, ilma välisabita, võideldes kapitalistlike elementide vastu. Maa, suurtööstuse, transpordi ja pankade ühiskondlik omandus, samuti aga ka väliskaubanduse monopol ning sotsialistliku tööstuse ja talumajanduse koostöö lõid kõige soodsamad tingimused NSV Liidu rahvamajanduse kiireks taastamiseks. Juba 1925. aastal andis suurtööstus ligikaudu $^3/_4$ sõjaeelsest toodangust, põllumajandus aga peaaegu 90%. Sotsialistlik sektor tõrjus erakapitali tööstusest ja kaubandusest edukalt välja, arenes talumajanduse koopereerimine, paranes tööliste ja töötavate talupoegade aineline olukord. Taastamisperiood valmistas ette tingimused ja materiaalsed eeldused meie maa sotsialistlikuks industrialiseerimiseks (vt.).

TAASTOOTMINE — tootmisprotsessi pidev uuendamine, kordamine. Taastootmine sisaldab ühiskondliku produkti ja tootmissuhete taastootmist. Tehakse vahet taastootmise kahe tüübi — lihtsa ja laiendatud taastootmise — vahel. Lihtne taastootmine on tootmisprotsessi kordamine endises ulatuses. Laiendatud taastootmine on tootmisprotsessi kordamine suuremas ulatuses. Sel juhul ühiskond asendab tarbitud materiaalsed hüved ja toodab lisaks sellele veel täiendavaid tootmisvahendeid ja isikliku tarbimise esemeid. Kapitalismieelsetele formatsioonidele on iseloomulik tootmise äärmiselt aeglane arenemine. Kapitalismile ja sotsialismile on iseloomulik laiendatud taastootmine. Taastootmise iseloom sõltub ühiskonnas valitsevast tootmisviisist (vt. Kapitalistlik lihtne taastootmine, Kapitalistlik laiendatud taastootmine, Sotsialistlik laiendatud taastootmine).

TALUMAJANDUS — põllumajanduses esinev väiketootmine, mis on rajatud tootmisvahendite eraomandusele ja töötaja isiklikule tööle oma majandis. Esines kapitalismieelsetes formatsioonides ja esineb ka kapitalismi tingimustes. Sotsialistliku revolutsiooni tulemusena kujundatakse väiketalumajandus kapitalismilt sotsialismile ülemineku ajajärgul vabatahtliku koopereerimise teel ümber sotsialistlikuks põllumajanduslikuks suurtootmiseks. NSV Liidu Konstitutsioon lubab sotsialistliku majandussüsteemi kõrval ka üksiktalundite eksisteerimist. Sotsialismi tingimustes kujutavad üksiktalupojad endast väga väikest gruppi. Üksikmajandid muutuvad üha enam oma aja ära elanud vormiks (vt. Agraarküsimus, Talurahvas, Lenini kooperatsiooniplaan, Kooperatiiv-kolhooslik omandus, Kolhoos).

TALURAHVA DIFERENTSEERUMINE — talurahva kihinemine mitmesugusteks klassigruppideks tootmisvahendite eraomanduse ja kaubalis-rahaliste suhete arenemise tingimustes.

Talurahva diferentseerumine põhjustab seda, et ühel poolusel tekib väike rühm rikkaid talupoegi, teisel poolusel aga — kehvikud. Feodalismi lagunemise tingimustes ja kapitalismi ajal toob talurahva diferentseerumine endaga kaasa uute klasside — kodanluse ja proletariaadi — tekkimise. Jõukatest talupoegadest eraldub maakodanlus — kulakud, kelle kätte koonduvad raha, maa, inventar ja loomad. Kulaklik ladvik hakkab üha rohkem kasutama palgatööd ja muid võõra töö ekspluateerimise vorme. Samal ajal talurahva põhimass laostub, kaotab maa ja muud tootmisvahendid ning on seepärast sunnitud oma tööjõudu müüma. Selle tõttu kujuneb välja laialdane külakehvikute ja sulaste kiht. Vahepealset positsiooni kulakluse ja kehvtalurahva vahel omab kesktalurahvas, kes majandab äärmiselt ebastabiilseid väikemajandeid oma tootmisvahendite ja isikliku töö abil. Suurmajapidamise eelised ja konkurents põhjustavad keskta lurahva laostumist ja vähenemist. Venemaal oli enne Oktoobrirevolutsiooni 65% kehvikuid, 15% kulakuid ja jõukaid talupoegi ning 20% keskmikke. Talurahva diferentseerumine suurendab ja süvendab vastuolusid talurahva ekspluateeritavate kihtide ning mõisnike ja kodanluse vahel, valmistades ette tingimused töölisklassi ja töötava talurahva kindla liidu loomiseks. Proletariaadi diktatuuri tingimustes, kapitalismilt sotsialismile ülemineku ajajärgul, seni kui säilib väikekaubamajandus, toimub samuti talurahva diferentseerumise protsess. Et aga juhtivat osa rahvamajanduses etendab tööstus, kus valitseb sotsialistlik omandus, ja et sotsialistlik riik annab töötavate talupoegade koopereerimisel igasugust abi ning piirab kapitalistlikke elemente, siis on talurahva diferentseerumisel teistsugune iseloom. Kuigi sealjuures kulaklus teatud määral kasvab, talurahva keskkihid siiski ära ei kao, vaid hoopis suurenevad nende kehvikute arvel, kes tõusevad keskmike tasemele. Talumajandite kollektiviseerimine proletariaadi diktatuuri tingimustes, mis asendab tootmisvahendite eraomanduse ühiskondliku, kollektiivse omandusega, teeb lõpu talurahva diferentseerumisele. Kolhoosikorra kehtestamisega avaneb kogu talurahvale tee jõukaks ja kultuurseks eluks.

TALURAHVALT MAA ÄRAVÕTMINE — töötavate talupoegade kui otseste tootjate lahutamine maast, nende ilmajätmine peamisest töö tingimusest. Feodalismi lagunemise perioodil lõi talupoegadelt maa massiline äravõtmine kapitalismile vajaliku proletaarlaste armee. Talupoegadelt maa äravõtmine oli kapitali esialgse akumuleerimise meetodeid. Inglismaal toimus see talupoegade maa vägivaldse omastamisega «landlordide» poolt (tarastamine). Venemaal oli 1861. aasta talurahvareformi tulemuseks mõisamaade tunduv suurenemine talupoegade käes olevate maade arvel, talurahva ilmajäämine maast ja laostumine. Põllumajanduses on kapitalismi arenemise tulemuseks töötavate talupoegade süstemaatiline laostumine ja massiline vaesumine ning miljonite talupoegade muutumine maata palgatöölisteks. Imperialismi ajastul annavad kapitalistlikud pangad talunditele maa tagatisel orjastavaid laene, mässivad nad sel teel võlakohustuste võrku ja muutuvad laostuvate talupoegade maa, inventari ja muu vara omanikeks. Kõige selle tagajärjeks on talurahva massiline maast ilmajäämine ja vaesumine. Sotsialistlikus ühiskonnas on talupoegade maapuudus likvideeritud. Sotsialism garanteerib, et talurahvas ei jää maata.

«TALURAHVAREFORM» 1861. AASTAL — pärisorjuse kaotamine Venemaal. Kapitalistlike suhete arenemine Venemaal ja pärisorjusliku ekspluateerimise vastu suunatud massilise talurahvaliikumise kasv sundisid tsaarivalitsust läbi viima reformi, mis kaotas talupoegade pärisorjusliku sõltuvuse. 19. veebruaril 1861 kirjutas Aleksander II alla manifestile ja «talurahvaseadusele», millega talupojad vabanesid isiklikust pärisorjuslikust sõltuvusest, kuid maa jäi mõisnike omandiks. Talupojad pidid mõisnikelt oma talud ja maa välja ostma. Reformiseadus säilitas ajutiselt teoorjuse ja obroki, talupojad pidid maa väljaostmiseni kandma mõisnike kasuks koormisi. Talu väljaostmine oli kohustuslik mõlemale poolele. Maa väljaostmine aga olenes ainuüksi mõisniku tahtest. Väljaostumaksete suurus oli küll «koha-

liku seadusega» normeeritud, tegelikult aga määrasid mõisnikud selle ise meelevaldselt kindlaks. Väljaostmisel oli maa hind kaks kuni kolm korda kõrgem tegelikust hinnast, kuigi talupojad said endale halvema, mõnikord aga koguni täiesti kõlbmatu maa, parema maa aga võtsid mõisnikud endale. Ainuüksi endised mõisatalupojad (arvestamata riigitalupoegi ja udellitalupoegi) maksid maa väljaostmiseks 190 miljonit rubla, kusjuures väljaostetud maa turuhind moodustas umbes 54,4 miljonit rubla. Reformi ajal võtsid mõisnikud suure osa varem talupoegade kasutuses olnud maast endale. Pärast reformi oli mõisnike valduses 71,5 miljonit tiinu ja talupoegade valduses 33,7 miljonit tiinu maad. Osa talupoegi (mõisatalupojad) vabastati ilma maata ja nad muutusid sulasteks. Kõige selle tulemusena pidid talupojad kõige orjastavamatel tingimustel mõisnikelt maad rentima ja rendi tasumiseks endiselt tegu tegema. Parema maa enda kätte haaramine mõisnike poolt ja kõrged väljaostumaksed muutsid talurahva laostumise ja massilise vaesumise protsessi, mis oli kapitalismi arenemise poolt paratamatult esile kutsutud, äärmiselt intensiivseks. Reformi tulemusena säilisid tegelikult poolpärisorjuslikud suhted. Reformi rööviseloomule vastasid talupojad massiliste väljaastumistega, mis omandasid üksikjuhtudel ülestõusude vormi. Talupoegade poolel astusid välja revolutsioonilised demokraadid, kes paljastasid reformi pärisorjuslikku iseloomu ja kutsusid talupoegi üles relvastatud ülestõusu ettevalmistamisele. Vaatamata sellele, et talurahvareformil oli pärisorjuslik iseloom, lõi ta teatud tingimused kapitalismi arenemiseks. Reformi objektiivseks tulemuseks oli «ühe ühiskonnavormi asendumine teisega — pärisorjuse asendumine kapitalismiga» (V. I. Lenin, Teosed, 29. kd., lk. 440).

TALURAHVAS — väiketootjad sotsialismieelsete ühiskondade põllumajanduses, kellede majapidamine on rajatud eraomandusele. Talurahva seisundi määravad valitseva tootmisviisi iseloom ja selle tootmisviisi arenemise majandusseadused. Tekkinud ürgkogukondliku korra lagunemise perioodil, oli talurahvas orjandusliku korra tingimustes ebaühtlane. Töötavat talurahvast ekspluateerisid orjapidajad, liigkasuvõtjad ja kaupmehed, talurahva jõukad kihid aga kasutasid ise orjade tööd. Orjandusliku korra lagunemise perioodil algas talupoegade maa külge kinnistamise ja nende orjastamise protsess. Feodalismi ajal kujutas talurahvas endast põhilist ekspluateeritavat klassi, kes oli isiklikus pärisorjuslikus sõltuvuses feodaalidest. Feodaalid ekspluateerisid talurahvast, nad said *feodaalset renti* (vt.) ning võisid talupoegi müüa ja osta. Rängalt ekspluateerimise all kannatavad talupojad tõusid feodaalide vastu üles. Talupoegade võitlus feodaalide vastu ja pärisorjuslikust sõltuvusest vabanemise eest kõigutas feodaalkorra põhialuseid, seda võitlust aga kasutas kodanlus poliitilise võimu haaramiseks. Kapitalismi arenedes toimub talurahva kihinemise protsess. Talurahvas, keda ekspluateerivad mõisnikud, kulakud, liigkasuvõtjad ja kaupmehed, diferentseerub üha enam: suurem osa talurahvast laostub, väike osa aga rikastub. Selle tulemusena keskmik «uhutakse välja» ja küla äärmised poolused — maakodanlus ja kehvtalurahvas — kasvavad. Tsaristlikul Venemaal näiteks olid 65% kõigist talupoegadest kehvikud. Talurahva diferentseerumine kapitalismi ajal sünnitab kodanlust ja proletariaati. Imperialismi ja kapitalismi üldkriisi ajastul muutub talurahva olukord veelgi raskemaks. See väljendub väiketalumajapidamise intensiivsemas väljatõrjumises kapitalistliku suurmajapidamise poolt, rendimaksu ja *maa hinna* (vt.) suurenemises, maksude kasvus ja talupoegade intensiivsemas paljaksröövimises monopolistliku kapitali poolt. See kõik suurendab põllumajanduse mahajäämist tööstusest ning süvendab linna ja maa vahelist vastandlikkust. Eriti raske on talurahva olukord asumaades ja sõltuvates maades, keda rõhuvad imperialistlikud riigid. Töötavate talupoegade olukord on kapitalismi tingimustes väljakannatamatu, tekib objektiivne vajadus sõlmida liit töölisklassiga ja võidelda tema juhtimisel oma põhihuvide eest. Talurahva loomus on kapitalismi ajal kahepalgeline. Oma seisundilt on talupojad mitte üksnes omanikud, vaid ka tööinimesed, keda julmalt ekspluateeritakse. Selle tõttu

on talurahvas töölisklassi liitlaseks, kelle juhtimisel ja kellega koos ta võitleb kapitalismi kukutamise ja sotsialismi kehtestamise eest. Talurahva suhtes rakendas proletariaadi partei Venemaal toimunud revolutsiooni mitmesugustel etappidel kolme põhiloosungit. Kodanlik-demokraatliku revolutsiooni etapil oli põhiloosungiks töölisklassi ja kogu talurahva liit kodanlik-demokraatliku revolutsiooni võidu nimel. Sotsialistliku revolutsiooni ja proletariaadi diktatuuri kehtestamise eest võitlemise perioodil lõi partei töölisklassi ja kehvtalurahva liidu, mis oli suunatud kapitalismi vastu nii linnas kui ka maal, kusjuures kesktalurahvas oli neutraliseeritud. Pärast sotsialistliku revolutsiooni võitu ja nõukogude võimu kindlustumist rakendas Kommunistlik Partei sotsialismi ülesehitamise huvides järgmist loosungit: toetumine kehvtalurahvale, kindel liit keskmikuga ja võitlus nii linna kui ka maa kapitalistide vastu, sotsialismi ülesehitamise eest. Pärast sotsialistliku revolutsiooni võitu järgnenud perioodil ja kuni üldise kollektiviseerimiseni vähenes NSV Liidus järsult kehvikute ja kulakute majandite arv, keskmik aga kujunes põllumajanduses keskseks kujuks; kehvikutele ja keskmikele anti suurmaaomanikelt konfiskeeritud maid, riik toetas töötavat talurahvast ja piiras kulakluse ekspluataatorlikke tendentse. Külas hakkasid domineerima keskmikud. Pärast *põllumajanduse kollektiviseerimist* NSV Liidus (vt.) muutus talurahvas kolhoositalurahvaks ja kujunes sotsialistliku ühiskonna klassiks, kes on vaba ekspluateerimisest. Ühinenud kolhoosidesse, organiseerib talurahvas oma majapidamist, tuginedes ühisomandile ja kollektiivsele tööle; talurahvas on jäädavalt vabanenud laostumise ja viletsuse ohust. Sotsialismilt kommunismile järkjärgulise ülemineku käigus kustuvad piirid töölisklassi ja talurahva vahel. Taoline tee avanes talupoegadele ka rahvademokraatiamaades, kes ehitavad sotsialismi. Talurahvaküsimuse marksistlik-leninlikul teoorial ja NSV Liidu kogemustel selle küsimuse lahendamisel on suur rahvusvaheline tähtsus ning need leiavad loovat kasutamist kommunistlike ja töölisparteide poolt kõigis maades.

«TALURAHVASOTSIALISM» — teooria, mille esitas A. I. Herzen, kes väitis, et Venemaa külakogukond kujutab endast sotsialismi alget. Külakogukonna erilise osa ja erilise arenemistee idee tekkis A. I. Herzenil 1848. aastal Lääne-Euroopas toimunud kodanlik-demokraatliku revolutsiooni lüüasaamise mõjul ja ta töötas selle välja XIX sajandi 50—60-ndatel aastatel. Mõistmata kodanlik-demokraatliku revolutsiooni kodanlikku iseloomu, oli Herzen arvamisel, et selle revolutsiooni lüüasaamine tähendab, et töölisklass ei ole võimeline uut ühiskonda ehitama. Herzen tuli järeldusele, et Venemaa võib üle minna sotsialismile, vältides kapitalistlikku arenemisteed. Kogukonda ja töölisartelli idealiseerides kinnitas Herzen, et vene rahva igapäevases elus peituvad alused ühiskonna ümberkujundamiseks sotsialistlikel alustel. Herzen nägi talurahvasotsialismi talupoegade vabastamises koos maaga, kogukondlikus maavalduses ja kogukondlikus juhtimises. «Talurahvasotsialismi» teooria tähtsaks elemendiks oli õpetus talurahvarevolutsioonist. «Talurahvasotsialismi» teooria oli vääraks, utoopiliseks teooriaks, kuid temas leidus ka progressiivseid elemente. Lenin märkis, et selles teoorias «pole *kübetki* sotsialismi», et ta on «hea unistus», kuid temas väljendusid mõisnike võimu kukutamise ja mõisnike maavalduse kaotamise eest võitlevate talupoegade revolutsioonilised püüdlused. «Talurahvasotsialismi» ja talurahvarevolutsiooni ideed leidsid edasiarendamist silmapaistvate revolutsiooniliste demokraatide Tšernõševski ja Dobroljubovi vaadetes ning olid 70—80-ndate aastate revolutsioonilise narodnikluse peamiseks doktriiniks. Need ideed olid revolutsiooniliste demokraatide lipukirjaks nende võitluses isevalitsuse vastu.

TANTJEEM — teatud osa puhaskasumist, mida makstakse kapitalistlike ettevõtete juhatuse ja nõukogu liikmetele, direktoritele ja administraatoritele. Tantjeeme maksvad tööstus-, kaubandus-, pangandus- ja kindlustusettevõtted kujutavad endast tavaliselt aktsiaseltse.

TARBIJATE KOOPERATSIOON — tarbijate vabatahtlik ühinemine kaupade kollektiivseks ostmiseks ja müü-

miseks. Esimese tööliste tarbijateühistu rajasid Rochdale töölised Inglismaal 1844. aastal. Venemaal tekkisid tarbijate ühistud XIX sajandi lõpul. Kapitalismi tingimustes satuvad tarbijate ühistud sõltuvusse kaubanduslikust suurkapitalist ja on oma olemuselt kollektiivseteks kapitalistlikeks ettevõteteks.

Sotsialismi ajal etendab kooperatsioon printsipiaalselt teistsugust osa. Tarbijate kooperatiiv kujutab endast sotsialistlikku ettevõtet, mis erineb riiklikest kaubandusettevõtetest selle poolest, et ta ei ole üldrahvalikuks omandiks, vaid osanike kollektiivi omandiks. Et rahvamajanduse juhtimine on sotsialistliku riigi käes, on tarbijate kooperatsioon sotsialistlikuks majandusvormiks. Kapitalismilt sotsialismile ülemineku perioodil on tarbijate kooperatsiooni areng Lenini kooperatsiooniplaani elluviimise elemendiks. Kooperatsioon etendas organiseeritud majanduslikku käibesse talurahva tõmbamisel, tööliskiassi ja talurahva koostöö organiseerimisel ja kaubaringlusest erakaupmehe väljatõrjumisel suurt osa. NSV Liidus, eriti maal, on tarbijate kooperatsioon sotsialistliku kaubanduse põhilisi vorme. Kooperatiivkaubanduse käive moodustab ligikaudu 30 protsenti kogu jaekäibest. 1957. aasta lõpul hõlmas tarbijate kooperatsioon NSV Liidus umbes 33 miljonit liiget ja üle 22 000 tarbijate ühistu.

TARBIJATE KOOPERATSIOONI KOMISJONIKAUBANDUS — kolhoosidelt ja kolhoosnikutelt komisjonile võetud põllumajandussaaduste müümine elanikkonnale tarbijate kooperatiivide kaudu. Kolhoosid ja kolhoosnikud annavad oma saadused üle tarbijate kooperatiividele. Viimased maksavad nende eest summa, mis laekub nende müügist kolhoosidega kooskõlastatud hindades, võttes kolhoosidelt väikest komisjonitasu. Komisjonikaubandus vähendab kolhoosidel ja kolhoosnikutel kaupade realiseerimisega seotud aja- ja vahendite kulu, tõmbab kaubakäibesse täiendava hulga saadusi ja avaldab mõju kolhoositurul kujunevatele hindadele.

TARBIJATE KREDITEERIMINE KAPITALISTLIKUS ÜHISKONNAS — tarbijatele kapitalistlike firmade ja pankade poolt isikliku tarbimise esemete ostmiseks antav krediit. Vabrikute ladudest töölisele vajalike kaupade võlgumüük oli kapitalismi arenemise algstaadiumil võrdlemisi laialt levinud nähtuseks ja esineb ka kaasajal. Võlgumüük on töötajate täiendava ekspluateerimise abinõuks, sest töölise vaesust kasutades saavad tööstuskapitalistid sel korral endale niihästi liigkasuvõtja protsendi, kaubanduskasumi kui ka lisakasumi. Kaasajal müüvad paljude maade tööstus- ja kaubanduskompaniid järelmaksuga mitmesuguseid tarbeesemeid — sõiduautosid, mööblit, raadioaparaate, külmutuskappe jne. See kujutab endast krediiti kauba vormis. Raha kujul annavad seda pangad, kes finantseerivad tarbeesemete võlguostmist, andes ettevõtetele ostjate võlakohustuste tagatisel raha laenuks. Müües pikemat aega kasutatavaid kaupu võlgu, hoiavad kapitalistlikud firmad ostjate võlakohustustest ühe osa tavaliselt enda käes, teise osa aga kasutavad pangalaenude saamiseks. Kui ostja ei õienda järelmaksuga ostetud kauba eest järjekordset makset, võtab kapitalistlik firma selle kauba tagasi, kogu varem tasutud summa aga jääb kreeditorile. Järelmaksuga ostetud ese muutub uuesti müüja omandiks ja tööline võib ilma jääda isegi kõige vajalikumatest esemetest (majast, mööblist). Tarbijate krediteerimise suur kasv tänapäeva kapitalismi tingimustes (Ameerika Ühendriikides suurenes 7,2 miljardilt dollarilt 1939. aastal kuni 43 miljardi dollarini 1957. aasta lõpul) iseloomustab elanikkonna ostuvõimelise nõudmise piiratust. Järelmaksuga müük on kaupade turustamisvõimaluste kunstliku laiendamise ja töötava rahva täiendava ekspluateerimise vahendiks (liigkasuvõtja protsent, sõltuvus kreeditorist). Tarbijaile antavate krediitide summa suurenemine soodustab ületootmist ja majanduskriisi küpsemist kapitalistlikus ühiskonnas, sest ta stimuleerib laiendama tootmist üle tegeliku maksevõimelise nõudmise piiride.

TARBIMINE — ühiskondliku produkti kasutamine inimeste tarvete rahuldamiseks. Tehakse vahet kahesuguse tarbimise vahel: 1) t o o t m i s a l a n e t a r b i m i n e (vt.) ja 2) mittetootmisalane tarbimine, mille põhiosa moodustab i s i k l i k t a r b i -

mine (vt.). Niihästi tootmisalase kui ka isikliku tarbimise iseloomu määrab materiaalsete hüvede tootmisviis (vt.). Tootmine ja tarbimine on omavahel seotud vahetuse (vt.) ja jaotuse (vt.) kaudu. Olles tootmisest sõltuv, avaldab tarbimine omakorda mõju tootmisele. Tarbimine stimuleerib tootmist. Samal ajal pidurdab tarbimise mahajäämine tootmisest ja rahvahulkade madal tarbimistase tootmise arenemist antagonistlikes formatsioonides. Tootmise ja tarbimise vahelise seose iseloomu määravad antud ühiskonna majandusseadused. Nii näiteks tekib kapitalistlikus ühiskonnas nende vahel paratamatult antagonistlik vastuolu. Tarbimine jääb siin alati tootmisest maha. Kõige eredamalt ilmneb vastuolu tarbimise ja tootmise vahel majanduskriiside ajal, mil tohutud kaubakogused ei leia hindade langemisest hoolimata turgu, töötava rahva hulgad aga ei suuda oma äärmise vaesuse tõttu neid kaupu endale soetada. Eriti teravaks muutub see vastuolu imperialismi ajastul.

Sotsialistlikus ühiskonnas, kus tootmine on allutatud otseselt inimeste kasvavate vajaduste rahuldamise ülesandele, ei ole vastuolu tarbimise ja tootmise vahel antagonistlik. Sotsialistlikus ühiskonnas pole ületootmiskriisid võimalikud. Sotsialismi ajal esineb vastuolu saavutatud tootmistaseme ja rahvahulkade vajaduste kasvu vahel. Seda vastuolu lahendatakse plaanipäraselt, sotsialistliku tootmise laiendamise teel. Sellega kaasneb tarbimise kasv ja uute tarvete tekkimine. Sotsialistliku majanduse plaanipärase arendamise tulemuseks on töötava rahva tarbimistaseme järjekindel tõus, mis tugineb ühiskondliku tootmise arenemisele ja täiustumisele.

TARBIMINE KESKMISELT ÜHE ELANIKU KOHTA — toiduainete ja muude tarbeesemete tarbimise keskmine tase ühe elaniku kohta. Tarbimise mahtu keskmiselt ühe elaniku kohta arvutatakse tavaliselt üksikute tähtsamate saaduste järgi naturaalses väljenduses. Koondnäitajad, mis iseloomustavad tarbimist keskmiselt ühe elaniku kohta, arvutatakse ka rahalises väljenduses. Naturaalses väljenduses saab tarbimist kindlaks teha: 1) konkreetsete saaduste osas (liha, lihakonservide, suhkru, kondiitrisaaduste, piima, või, juustu jne. tarbimine), 2) antud produkti tarbimise üldmahu järgi (näiteks kõigi piimasaaduste tarbimine ümberarvestatult piimale, suhkru tarbimine, kaasa arvatud kondiitrisaadustes sisalduva suhkru tarbimine, riide tarbimine, kaasa arvatud valmisrõivaste tarbimine jne.). Üksikuid toiduaineid on võimalik väljendada kalorsuse järgi, kalorites. Neid võib väljendada ka valkude, rasvade ja süsivesikute hulgas. Real juhtudel määratakse antud produkti tarbimise suurus keskmiselt ühe elaniku kohta kindlaks sel teel, et antud produkti tarbimise üldfond jagatakse elanike arvuga, kusjuures kõik elanikud on eriliste koefitsientide abil ümber arvestatud täiskasvanud sööjateks. Suur tähtsus on tarbimise kindlakstegemisel keskmiselt ühe elaniku kohta üksikute klasside ja elanikkonna ühiskondlike gruppide lõikes. Saaduste tarbimise tase keskmiselt ühe elaniku kohta oleneb tootmise tasemest keskmiselt ühe elaniku kohta ja ühiskondliku korra iseloomust. Kapitalismi tingimustes jääb elanikkonna tarbimine tootmisest maha. Sotsialismi tingimustes kasvab elanikkonna tarbimine vastavalt tootmise kasvule.

TARBIMISFOND — isiklikuks ja ühiskondlikuks (mittetootmisalaseks) tarbimiseks kasutatav osa natsionaalsest tulust (vt.). Naturaalselt kujutab tarbimisfond endast kõikide ühiskonna poolt toodetud tarbeesemete kogusummat. Sotsialismi ajal rahuldatakse tarbimisfondi arvel, mille suurus sõltub sotsialistliku tootmise mahu kasvust, kogu ühiskonna kasvavaid materiaalseid ja kultuurilisi vajadusi. NSV Liidus moodustab tarbimisfond ligikaudu 75% natsionaalsest tulust. Tarbimisfond jaguneb tootmistööliste töö tasustamise fondiks, ühiskondlikuks tarbimisfondiks (teadus, haridus, tervishoid, kunst), sotsiaalhoolduse fondiks ja riigi valitsemise kulude fondiks. Tarbimisfondi absoluutne suurus kasvab iga aastaga, vastavalt natsionaalse tulu kasvule, tarbeesemete tootmise ning elanikkonna kultuurilise ja elutarbelise teenindamise fondide suurenemisele.

TARBIMISVÄÄRTUS — asja kasulikkus, tema omadus rahuldada inimese mingisugust tarvet. Üks või teine asi võib rahuldada inimese tarbeid kas

otseselt, isikliku tarbimise esemena (toit, rõivastus jne.) või tootmisvahendina, mida kasutatakse materiaalsete hüvede valmistamiseks. «Tarbimisväärtused moodustavad rikkuse ainelise sisu, olgu rikkusel mistahes ühiskondlik vorm» (K. Marx, Kapital, I kd., lk. 40). Iga asi on paljude omaduste kogum ja võib olla inimesele kasulik mitmeti. Vastavalt sellele, kuidas areneb teadus ja tehnika, tunnetatakse kogemuste varal üha uusi asjade omadusi ja uusi asjade kasutamise viise. Tarbimisväärtusteks on niihästi töö produktid kui ka paljud asjad, mis ei ole inimese tööga loodud (allikavesi, metsikult kasvavate taimede viljad jne.). Inimtöö produkti tarbimisväärtus luuakse konkreetse tööga (vt.). Luues tarbimisväärtusi kasutab inimene looduslikke aineid, mida ta muudab ja kohandab oma mitmesuguste tarvete rahuldamiseks. Seetõttu on inimese poolt valmistatud tarbimisväärtused looduslike ainete ja töö ühendiks. Tarbimisväärtus iseenesest mingisuguseid tootmissuhteid ei väljenda, ent tootmisviisi muutumisel muutub ka tema osa. Selles mõttes on ka tarbimisväärtusel ajalooline iseloom. Nii näiteks on tarbimisväärtus kaubatootmise tingimustes, kui töö produktid on kaupadeks (vt.), vahetusväärtuse (vt.) esemeliseks kehastajaks.

TARIIFID — mitmesuguste teenuste eest makstavate tasumäärade süsteem (teenuste hinnad). Kõige tähtsamateks tariifiliikideks on: transporditariifid (võetakse veoste, reisijate ja nende pagasi veo eest), sidetariifid (makstakse kas posti-, telegraafi-, telefoni- või raadiosõide kasutamise eest), kommunaaltariifid (võetakse elektri, vee, gaasi tarvitamise eest). Kapitalismi tingimustes on sellised tariifiliigid, nagu transpordi-, side- ja kommunaaltariifid, monopoolse hinna (vt.) eriliigiks. Nad erinevad tööstustoodangu hindadest ainult oma suurema püsivuse poolest, samuti aga ka sellega, et tariifide kehtestamisel segab riik end rohkem vahele.

NSV Liidus ja rahvademokraatiamaades on tariifid plaaniliste hindade eriliigiks. Sotsialistlikus ühiskonnas rakendatakse ühtset plaanikindlat tariifipoliitikat kõikide transpordiliikide suhtes, et rahvamajanduse ja rahva vajaduste rahuldamise eesmärgil soodustada veoste ratsionaalset jaotamist üksikute transpordiliikide vahel. Tariifide kehtestamisel on aluseks teenuste väärtus; tariifide kõrvalekaldumise väärtusest määrab kindlaks sotsialistlik riik vastavalt konkreetsetele majanduslikele ja poliitilistele ülesannetele.

TARIIFI- JA KVALIFIKATSIOONITEATMIK — käsiraamat, mis sisaldab mitmesuguste tööde tootmisalaseid iseloomustusi antud tootmisharus ning millele toetutakse töölise kvalifikatsiooni määramisel ja temale ühe või teise tariifijärgu omistamisel. Töö kvalifikatsiooni all tuleb mõista keerukuse, täpsuse ja vastutuse astet teatud konkreetse tööliigi puhul. Tööliste kvalifikatsiooni all mõistetakse teatud teadmisi ja kutsealaseid kogemusi, mis on vajalikud konkreetse töö kvaliteetseks sooritamiseks antud organisatsioonilistes ja tehnilistes tingimustes. Tariifi- ja kvalifikatsiooniteatmikus süstematiseeritakse kutse ja kvalifikatsiooni järgi kõik antud tootmisala põhilised tööliigid. Tariifi- ja kvalifikatsiooniteatmik sisaldab kõigi antud tööstusharus või tootmisalal esineda võivate tüüpiliste tööde täpset iseloomustust. Teatmikus on samuti näidatud, missugust üldist ja tehnilist haridust ning tööalaseid kogemusi vastava kvalifikatsiooniga töölistelt nõutakse.

TARIIFIPALGAMÄÄR — vastavalt tariifivõrgu (vt.) järgule töölisele tööajaühiku — tunni või päeva — eest makstav töötasu (tunni- või päevatariifipalgamäärad). Tavaliselt määratakse tariifipalgamäär kindlaks esimese tariifijärgu osas, ülejäänud järkude tööliste tasumäärad leitakse esimese järgu töölise tariifipalgamäära ja antud tariifijärgule vastava tariifikoefitsiendi korrutisena. Palga suuruse kindlakstegemise kõrval on tariifipalgamäär aluseks ka palga reguleerimisele tootmisharude ja rajoonide vahel sõltuvalt ühe või teise tööstusharu tähtsusest rahvamajanduses, ettevõtte geograafilisest asukohast, elu- ja töötingimustest erinevates rajoonides, samuti aga ka sõltuvalt üksikute tootmisharude ja rajoonide tähtsusest. Reas tööstusharudes kasutatakse erinevaid tariifivõrke tüki- ja ajatöö puhul, kuumades ja külmades tsehhides töötamise puhul, raskete ja kergete tööde puhul. Senini

kehtinud tariifipalgamäärade oluliseks puuduseks on nende mahajäämus, nende liiga väike osatähtsus kasvanud palgas, paljude lisatasude olemasolu. Nende puuduste kõrvaldamiseks viiakse läbi tariifipalgamäärade reform, et tunduvalt tõsta nende osatähtsust palgas.

TARIIFISÜSTEEM — eeskirjade kogum, mille alusel makstakse töölistele palka; arvesse võttes nende töö iseloomu ja töötamise tingimusi, reguleeritakse ja diferentseeritakse palku tootmisharude ja rajoonide kaupa ning iga üksiku ettevõtte piires. Tariifisüsteemi peamisteks elementideks on tariifivõrk (vt.), tariifipalgamäärad (vt.) ning tariifi- ja kvalifikatsiooniteatmik (vt.). Tariifisüsteemi abil tehakse kindlaks erineva järguga tööliste palga suurus mitmesugustes rahvamajandusharudes. Tariifisüsteemi aluseks on töö tasustamise sotsialistlik printsiip, s. o. töö eest tasu maksmine vastavalt töö hulgale ja kvaliteedile. Töö tarifitseerimisel tuleb arvesse võtta tehtavate tööde keerukust, ohtlikkust ja vastutust, erinevust kvalifitseeritud ja kvalifitseerimata töö vahel, raske ja kerge töö vahel, stimuleerida töölisi tõstma oma kvalifikatsiooni, stimuleerida kvalifitseerimata töötajaid üle minema kvalifitseeritud tööliste hulka, stimuleerida töölisi ettevõttesse pikemaks ajaks tööle jääma, tõsta nende isiklikku materiaalset huvi tööviljakuse tõstmise vastu.

TARIIFIVÕRK — suhete skaala erineva kvalifikatsiooniga tööliste rühmade töö tasustamisel. Tariifivõrku iseloomustab tariifijärkude arv ning kõige kõrgema ja esimese järgu tariifikoefitsiendi suhe. Tariifivõrgu alusel jaotatakse töölised järkudesse. Esimene järk omistatakse õppimata (kvalifitseerimata) töölisele. Järgmised järgud omistatakse töölistele, kellel on teatud kvalifikatsioon — mida kõrgem on töölise kvalifikatsioon, seda kõrgem on järk. Tariifijärkude arv ja üksikute naaberjärkude tariifikoefitsiendid olenevad antud tööstusharu või tootmisala iseärasustest (töö keerukus ja mitmekesisus, tööjaotuse aste, tööliste kvalifikatsiooniline koosseis jne.). Sealjuures peetakse silmas, et tariifikoefitsientide suurenemine järgust järku tekitaks töölistes materiaalse huvi oma kvalifikatsiooni ja tööviljakuse tõstmise vastu. Õigete tariifivõrkude koostamine ning erinevuste kõrvaldamine madalamate ja kõrgemate järkude vahekorras ühesuguste tööde puhul erinevates tootmisharudes aitab kaasa töö organiseerimise parandamisele ettevõtetes.

TASUTÖÖ (TEORENT) — maarendi tasumine tööga mõisniku või kulaku põllul, kapitalistlikus ühiskonnas säilinud orjastavamaid talurahva ekspluateerimise vorme. Tasutööd tehakse tavaliselt talupoja oma tootmisvahenditega. Tsaristlikul Venemaal oli tasutöö teoorjuse igandina laialt levinud. Maanälg sundis mõisnike meelevalla all olevate külade talurahvast töötama maa eest, karjatamisvõimaluste eest, laenude ja trahvide tasumiseks. Tasutöö on talurahva feodalistliku ekspluateerimise igandiks, olles eriti levinud asumaades, poolasumaades ja mahajäänud maades.

TEENUSTE OSUTAMINE — kultuurilise, elutarbelise ja meditsiinilise teenindamise ettevõtete tegevus. Teenustest tuleb eraldada tööstusliku iseloomuga töid: seadmete jooksev ja kapitaalremont, üksikud materjalide osalise töötlemise operatsioonid jne. Need tööd kujutavad endast tootmisprotsessi ja nende tulemused lülitatakse ühiskondliku produkti ja natsionaalse tulu koostisse. Erinevalt materiaalsetest hüvedest, mis moodustavad ühiskondliku produkti ja natsionaalse tulu esemelise sisu, ei arvata teenuseid ühiskondlikku produkti ega ka natsionaalsesse tulusse. Kapitalismi tingimustes peavad teenuseid osutavad tegevusharud andma kõrgeid kasumeid. Olgugi et teenuste sfääris tehtav töö natsionaalset tulu ei loo, on ta sotsialistlikus ühiskonnas otseselt seotud ühiskondlikult kasulike funktsioonide täitmisega. Rahva kultuurilise ja elutarbelise teenindamise paranemine on nõukogude rahva materiaalse heaolu tõusu tähtsamaid näitajaid.

TEHASE(VABRIKU)OMAHIND — ettevõtte kulud toodanguühiku valmistamiseks rahalises väljenduses (vt. Omahind). Erineb täielikust omahinnast sellega, et viimasesse arvatakse lisaks tootmiskuludele ka toodangu realiseerimise kulud ja eraldised trustide ning kombinaatide halduskulude katteks. Tehaseomahinda kuuluvad

tavaliselt järgmised kulukirjed: 1) põhimaterjalid, sealhulgas tooraine ja pooltooted; 2) abimaterjalid, sealhulgas kütus, energia jne.; 3) amortisatsioon; 4) tootmistööliste palgad; 5) eraldised sotsiaalkindlustuseks; 6) seadmete hooldamise ja ekspluatatsiooni kulud; 7) tsehhikulud; 8) tehase üldkulud. Reas tööstusharudes eraldatakse iseseisvateks kirjeteks mitmesugused vastavas tööstusharus erilist tähtsust omavad kululiigid (kaevandavas tööstuses näiteks «Ettevalmistustööd», masinaehituses «Koopereeritud ettevõtete tooted, pooltooted ja teenused», «Uute toodete tootmise ettevalmistamise kulud» jne.). Üksikute kirjete osatähtsus tehaseomahinnas sõltub vastava tootmisharu iseloomust. Ettevõtte toodangu plaaniline tehaseomahind määratakse kindlaks kas plaanilise kalkulatsiooni (vt.) alusel kui toodete valmistamisega ja tööde tegemisega seotud kõikide kulude summa või lähtudes tootmiskulude eelarvest (vt.), eraldades kulude üldsummast need kulud, mis on seotud kogu- või kaubatoodangu koosseisu mittekuuluvate tööde ja teenustega.

TEHASESISENE ISEMAJANDAMINE — isemajandamise põhimõtte rakendamine ettevõtte tsehhide, jaoskondade, brigaadide, töökohtade ja funktsionaalsete osakondade (tehnikaosakond, konstruktorite büroo, varustusosakond jt.) ulatuses, et kaasa aidata plaanide täitmisele ja ökonoomsele majandamisele. Tehasesisene isemajandamine tugevdab kontrolli tootmise kulgemise üle ning tõstab töötajate isiklikku materiaalset huvi tootmise tulemuste vastu. Isemajandavale tsehhile määratakse tavaliselt kindlaks plaaniline toodangu väljalaske maht, töötajate arv ja palgafond töötajate üksikute kategooriate lõikes, kulutatava materjali limiit, toote tsehhiomahind, tsehhi lisakulude limiit jne. Tsehhi isemajandamise aluseks on tsehhi kõikide kulude täpne arvestamine ja nende kõrvutamine kvantitatiivsete ja kvalitatiivsete tootmisnäitajatega. Tööplaani täitmise ja ületamise korral tähendab kulude vähendamine, võrreldes kindlaksmääratud limiidiga (normidega), et tsehh töötab rentaablilt. Sellest lähtudes määratakse kindlaks heade töötulemuste saavutamise ja kokkuhoiu eest makstavate preemiate suurus. Tehasesisese isemajandamise juurutamine ja tugevdamine sõltub väga suurel määral hoolikalt väljatöötatud normeerimissüsteemist. Tehasesisese isemajandamise konkreetsed vormid sõltuvad tootmise tüübist (massiline, seeriaviisiline või individuaalne tootmine), kasutatavast tehnoloogiast, tehnilisest tasemest, tootmise mahust ja iseloomust (kas põhi- või abitootmine) jne. Tehasesisest isemajandamist ei tohi segi ajada ettevõtte isemajandamisega (vt.).

TEHASESISENE KÄIVE — ettevõtte kõigi tsehhide toodang ja teenused, mis kasutatakse ära samas ettevõttes; arvutatakse rahalises väljenduses. Tehasesisene käive on üks täiendavaid näitajaid, mis iseloomustab ettevõtte tootmise mahtu. Tehasesisese käibe hulka kuuluvad kõik toorikud (pooltooted), detailid, sõlmed ja tooted, mis on valmistatud ja tarbitud tehase enda tsehhides, samuti aga ka igasuguste teenuste tarbimine, mida osutavad sama tehase põhitsehhid ning peamiselt abistavad ja teenindavad tsehhid (näiteks omatoodetud teenuste — auru, surugõhu, kuuma vee, seadmete remondi, transportimise jne. — tarbimine) (vt. Kogukäive).

TEHASESISENE PLANEERIMINE — sotsialistliku tööstusettevõtte ja tema üksikosade (tsehhide, jaoskondade jne.) majandusliku ja tootmisalase tegevuse plaanide koostamine ja nende täitmise organiseerimine. Ettevõtte direktori poolt organiseeritava tehasesisese planeerimise eesmärgiks on tootmises rakendatud töötajate loova initsiatiivi igakülgne arendamine. Tehasesisene planeerimine hõlmab tehnilis-majanduslikku ja tootmise operatiivset planeerimist, ettevõtte, tsehhide, jaoskondade ja üksikute töökohtade tootmisprogrammi väljatöötamist; tehnika arendamise plaanide väljatöötamist, eesrindliku tehnoloogia juurutamist ning organisatsiooniliste ja tehniliste abinõude rakendamist; töö organiseerimise ja tasustamise küsimusi; ettevõtte materiaalset ja tehnilist varustamist ning tema toodangu turustamist; toodangu omahinda ja ettevõtte finantsplaani. Planeerimise põhiülesandeks ettevõtetes on tagada, et ettevõttele kindlaksmääratud tehnika-, tootmis- ja

finantsplaan (vt.) leiaks täitmist ja ületamist kõigi kvantiteedi- ja kvaliteedinäitajate osas, rütmilise töö ja toodangu ühtlase väljalaske organiseerimise, tootmise sisemiste reservide väljaselgitamise ja ärakasutamise, tootmisnovaatorite, eesrindlike brigaadide, jaoskondade ja tsehhide kollektiivide eesrindlike kogemuste üldistamise ja rakendamise teel.

TEHNIKA — tööriistad ja muud töövahendid, millede abil ühiskond hangib ja töötleb loodussaadusi oma tarvete rahuldamiseks; ühiskonna tootlike jõudude koostisosa. Tehnika tähtsaimaks elemendiks on mehhaanilised töövahendid. K. Marx annab tehnika arengu kohta järgmise skeemi: lihtsad tööriistad; lihtsate tööriistade komplektid; keerulised tööriistad; keerulise tööriista käitamine ühe jõuallikaga — inimeste käte jõul, instrumendi käitamine loodusjõududega; masin; masinate süsteem ühe jõuallikaga; masinate süsteem automaatse jõuallikaga. Tehnika areneb lahutamatus seoses loodusteaduste arenguga. Tehnika arenemisele, tema iseloomule, arengutasemele ja -tempole avaldavad määravat mõju ühiskonna majanduslikud elutingimused. Tehnika, iga tema arenguetapp avaldab omakorda teatud mõju inimeste ühiskondlikele suhetele. Käsitsitöötehnikale tuginev tootmine on rutiinse iseloomuga ja areneb äärmiselt aeglaselt. Selline tehnika vastas orjanduslikule ja feodaalsele tootmisviisile. Kapitalistlikus ühiskonnas on tehnika teinud suuri edusamme. Alates XVIII sajandi lõpust hakkas käsitsitöö asenduma masinatööga. Masinad loovad materiaalsed eeldused ühiskondliku tootmise kiireks arenguks. Ent kapitalism piirab masinate kasutamist. Üksnes sotsialistlik ühiskond annab tehnikale piiramatud arenemisvõimalused ja kasutab tema tulemusi töötava rahva huvides (vt. Tehniline progress).

TEHNIKA-, TOOTMIS- JA FINANTSPLAAN — sotsialistliku tööstusettevõtte tootmistehnilise ja rahandusliku tegevuse koondplaan, mis töötatakse välja kõigi tööliste, inseneride, tehnikute ja teenistujate osavõtul riiklike ülesannete täitmise tagamiseks. Tehnika-, tootmis- ja finantsplaani koostamisel võetakse arvesse ettevõtte materiaalsete ja tööjõuressursside kasutamise progressiivseid tehnilis-majanduslikke norme; nähakse ette, kuidas täita plaanis püstitatud ülesandeid, isemajandamise printsiipidest kinni pidades määratakse kindlaks ettevõtte tehnilise, majandusliku ja finantsilise arengu omavahel koordineeritud suunad. Ettevõtte tehnika-, tootmis- ja finantsplaan töötatakse välja aastaks, ülesannete kindlaksmääramisega kvartalite kaupa. Ta hõlmab ettevõtte tegevuse kõiki külgi. Tavaliselt kuuluvad ettevõtte tehnika-, tootmis- ja finantsplaani koosseisu järgmised osad: toodangu plaan, tootmisvõimsuste kasutamise plaan, tehnikaplaan, tööjõuplaan, materiaalse ja tehnilise varustamise plaan, kapitaaltööde plaan, toodangu omahinna plaan, organisatsiooniliste ja tehniliste abinõude plaan, finantsplaan. Tehnika-, tootmis- ja finantsplaani kinnitab ettevõtte direktor mitte hiljem kui poolteist kuud pärast rahvamajandusplaani kinnitamist valitsuse poolt.

TEHNILINE PROGRESS — teaduse arenemine, tootmistehnika ja tehnoloogia täiustumine rahvamajanduses ning selle alusel ühiskondliku tööviljakuse tõus. Tehnilise progressi iseloomu, suuna ja tempo määrab valitsev tootmisviis. Kapitalismieelsetes formatsioonides olid tehnilised vahendid primitiivsed, tootmise arendamise ja täiustamise stiimulid piirdusid naturaalmajanduse kitsaste raamidega. Kapitalismile üleminekul toimus Lääne-Euroopas XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi algul tööstuslik pööre (vt.), mis tähendas masinate kasutuselevõtmist tootmises ja kapitalistliku tootmisviisi sisseseadmist. XIX sajandi algul hakati tootmises laialt kasutama aurumasinaid, mis revolutsioneerisid tootmist kõigis tööstusharudes. Aurumasinad võeti kasutusele ka transpordis. Sel perioodil leiutati mehhaaniline haamer, press, treimis-, freesimis- ja puurimismasin. Nende leiutiste tõttu suurenes tööviljakus tunduvalt. XIX sajandi teisel poolel leiutati esialgu gaasiga, hiljem aga ka vedelkütusega töötav sisepõlemismootor (diiselmootor). Möödunud sajandi viimasel kolmandikul tehti algust elektrienergia laialdase kasutamisega tootmises, rahvamajandusharude elektrifitseerimisega. XX sajandil hakati kapitalistlikus tootmises üha enam

mehhaniseerima tööd ja automatiseerima tootmisprotsesse. Ent kapitalistliku korra sisemiste antagonistlike vastuolude tõttu kulgeb tehniline progress vastuoluliselt, stiihiliselt ja ebaühtlaselt. Kapitalistlikus ühiskonnas on tehnika areng allutatud kõrgete kapitalistlike kasumite saamise huvidele. Kapitalistlikus ühiskonnas rakendatakse tootmisse uusi masinaid, mis iseenesest on töö kergendamise ja tööviljakuse tõstmise võimsaiks vahendeiks, ainult selleks, et intensiivistada palgatöö ekspluateerimist. Masinate kapitalistliku kasutamise ja nende täiustamise tagajärjel tõrjutakse tootmisest üha enam välja töölisi, kes täiendavad töötatööliste armee ridu. Kapitalistlike ettevõtete töölised muutuvad masina ripatsiteks, tehakse vigaseks nii vaimselt kui ka füüsiliselt. Arvuka töötatööliste armee olemasolu võimaldab kapitalistidel tihtilugu saada hiigelkasumeid, ilma et nad teeksid kulutusi uue tehnika soetamiseks. Seepärast esineb isegi kõige arenenumates kapitalistlikes maades ühtede tootmisharude kõrge tehnilise taseme juures selle mahajäämus teistes tootmisharudes. Kapitalistlikud tootmissuhted annavad tehnilisele progressile ühekülgse, ebardliku iseloomu, pidurdavad kaasaegsete tehniliste võimaluste täielikku, kogu ühiskonna huvides kasutamist.

Sotsialistlikus ühiskonnas toimub tehniline progress mitmesugustes tootmisharudes järjekindlalt ja plaanipäraselt, baseerudes teaduse ja tehnika uusimatel saavutustel. Toimudes kogu ühiskonna huvides, töötava rahva materiaalse heaolu ja kultuuritaseme järjekindla tõusu eesmärgil, on tehniline progress ühiskondliku rikkuse suurendamise võimsaks vahendiks. Sotsialistlik riik näeb rahvamajandusplaanides ette eesrindliku tehnika arendamist ning tööstusse, põllumajandusse, transporti ja teistesse rahvamajandusharudesse juurutamist. Tehnilise progressi peasuundadeks sotsialistlikus ühiskonnas on: tootmisriistade ja tehnoloogiliste protsesside täiustamine; töö mehhaniseerimine ja tootmisprotsesside automatiseerimine; rahvamajanduse elektrifitseerimine; raadiotehnika, elektroonika ja pooljuhtide kasutamine; ainete keemilise töötlemise meetodite laialdane kasutamine; aatomienergia ja reaktiivtehnika rahuotstarbeline kasutamine. Kaasaegse eesrindliku tehnika plaanipäraseks ja järjekindlaks tootmisse juurutamiseks on vaja kiires tempos arendada rasketööstust ja eriti masinaehitust, mis varustab kogu rahvamajandust masinate ja seadmetega. Tehniline progress nõuab tootmisriistade täiustamist, nende muutmist veelgi tootlikumaks ja ökonoomsemaks. Eriti suur tähtsus on komplekssel mehhaniseerimisel, mis hõlmab kõiki üksteisega seotud tootmisprotsesse. Mehhaniseerimise kõrgeimaks astmeks on automatiseerimine, s. o. automaatmasinate kasutamine, mis reguleerivad oma tööd ise ja kõrvaldavad tootmisest täielikult käsitsitöö (vt. Tootmise automatiseerimine). Kaasaegse tootmise energiabaasiks on elekter. Seetõttu on edasine tehniline progress rahvamajanduse edasise elektrifitseerimiseta mõeldamatu. Tänapäeva tööstuses levivad üha enam keemilised menetlused, mis kiirendavad tootmisprotsesse, võimaldavad toorainet paremini kasutada ja luua uusi tooraineliike. Tehnilise progressi kaasaegse etapi suurimaks saavutuseks on aatomienergia ja reaktiivtehnika rahuotstarbeline kasutamine. Arvesse võttes sotsialismi majandusseaduste nõudeid, võitlevad sotsialistlik riik ja kommunistlik partei tehnilise progressi eest, inertsuse, enesega rahulolu vastu, kõige selle sotsialistlikku tootmisse rakendamise eest, mida annavad kaasaegne eesrindlik teadus ja tootmisnovaatorite kogemused.

TEHNILIS-MAJANDUSLIK PLANEERIMINE — ettevõtte majandusliku tegevuse planeerimine, mille eesmärgiks on ettevõttele kõrgemalseisva organisatsiooni direktiividega kohustuseks tehtud rahvamajandusplaani ülesannete täitmise tagamine. Ettevõtte ja tema tsehhide töönäitajate kindlaksmääramisel teatud perioodiks (viisaastak, aasta, kvartal) nähakse tehnilis-majanduslikul planeerimisel ette tootmistehnika, toodangu valmistamise tehnoloogia ja töö organiseerimise plaanipärane arendamine, põhjendatakse plaanilisi näitajaid tehniliste arvestustega ja nähakse ette nende täitmiseks vajalikud ressursid. Tehnilis-majanduslik planeerimine väljendub peamiselt ettevõtte aasta tehnika-, tootmis- ja finantsplaani (vt.) koostamises, ei

lange aga sellega päriselt kokku, olles sellest oma mahult laiem, hõlmates ka selliseid ettevõtte töö planeerimise liike, mis ületavad tehnika-, tootmis- ja finantsplaani raame, nagu näiteks perspektiivset tehnilis-majanduslikku planeerimist, tsehhide sisemist tehnilis-majanduslikku planeerimist, pika valmistamistsükliga toodete tootmise planeerimist jne.

TEHNILIS-MAJANDUSLIKUD NÄITAJAD — mingi rahvamajandusharu või üksikettevõtte tootmisressursside kasutamist iseloomustavate näitarvude süsteem. Kõige suurem tähtsus on niisugustel tehnilis-majanduslikel näitajatel, nagu tootmisvõimsuste ja seadmete, materjalide, kütuse, elektrienergia ja tootmispinna kasutamise aste, tööviljakus, omahind jt. Ettevõtte tegelike tehnilis-majanduslike näitajate võrdlemine plaaniliste, eelmise aasta või teiste analoogiliste ettevõtete näitajatega iseloomustab ettevõtte töö efektiivsuse astet. Mõned tehnilis-majanduslikud näitajad iseloomustavad ettevõtte tehnilist taset. Nende hulka kuuluvad näiteks puuraugu puurimiskiirus naftatootmisel, tootmise automatiseerimise koefitsient jne. Iga tootmisharu iseloomustab oma tehnilis-majanduslike näitajate süsteem, mis vastab tehnika, tehnoloogia ja toodangu iseloomule.

TEILORISM — kapitalistlik töö organiseerimise ja tootmise juhtimise süsteem, mis tagab töö intensiivsuse ja tööviljakuse tõusu; teaduslik «higi väljapressimise meetod». On saanud nime oma looja ameerika inseneri F. W. Taylori (1856—1915) järgi. Selle süsteemi eesmärgiks oli tema looja sõnade järgi «ettevõtjale kõrge kasumi tagamine» tööpäeva maksimaalse tihendamise arvel. Sel eesmärgil lastakse töötada kõige tugevamat ja osavamat töölist, märgitakse sekundites ja sekundi murdosades üles aeg, mis tal kulub iga operatsiooni, iga liigutuse sooritamiseks ning töötatakse välja kõige ökonoomsemad ja tootlikumad töövõtted. Seejärel nõutakse nende võtete ja tööviiside rakendamist kõigi tööliste poolt. Selle tagajärjel pigistatakse tööliselt tööpäeva jooksul välja kaks-kolm korda rohkem tööd, kurnates halastamatult tema jõudu ja tervist. Tööviljakuse edasise tõusu täiendavaks stimuleerimiseks soovitas Taylor niinimetatud töö diferentseeritud tasustamise süsteemi (preemiate ja trahvide süsteemi). Taylori süsteemide kasutamise tulemuseks on töölise närvi- ja musklienergia hoolimatu väljakurnamine ning kasumite suurenemine. Pärast seda, kui töölisest on kõik tema jõud välja imetud, kihutatakse ta minema. Oma süsteemi põhiprintsiibiks pidas Taylor «tööliste ja ettevõtjate huvide harmoonia» põhimõtet, «klassirahu ja klasside koostöö» põhimõtet. XIX ja XX sajandi vahetusel sisaldas Taylori süsteem teatud progressiivseid elemente. Taylori poolt väljaselgitatud sõltuvuste kasutamine metalli lõikamise protsessis, ettevõtte juhtimise ratsionaalses, funktsionaalse tööjaotuse põhimõttel organiseerimises, tootmisprotsessi komplekssel parandamisel ja täiustamisel võimaldas tunduvalt tõsta metallilõikeseadmete ja -instrumentide töötamise efektiivsust. Iseloomustades Taylori süsteemi kahepalgelist, vastuolulist iseloomu, ütles Lenin, et see «... ühendab endas kodanliku ekspluateerimise rafineeritud metsikuse ja rea väga rikkalikke teaduslikke saavutusi töö juures tehtavate mehaaniliste liigutuste analüüsi, üleliigsete ja kohmakate liigutuste kõrvaldamise, kõige õigemate töövõtete väljatöötamise, parimate arvestuse ja kontrolli süsteemide rakendamise jne. alal». (V. I. Lenin, Teosed, 27. kd., lk. 231). Teilorismi, selle Lenini sõnade järgi higi väljapressimise «teadusliku» meetodi edasiseks arenguetapiks on fordism (vt.) ja teised kurnamissüsteemid (Gandti, Halsey jt. süsteemid).

TEOORJUS — mõisnike poolt pärisorjade ekspluateerimise vorme, kapitalismieelse maarendi vorme. Teoorjuse ajal töötas talupoeg suurema osa nädalast oma inventari ja tööloomadega mõisas, ülejäänud nädalapäevadel aga oma maatükil, mis oli tema ülalpidamise allikaks. Teoorjus esines ka kloostrite, kirikute, tsaariperekonna ja riigiasutuste majandites. Majapidamise organiseerimine teoorjuse süsteemil oli feodalismi ajastul levinud kõigis maades. Tsaristlikul Venemaal kaotati 1861. aastal koos pärisorjuse kaotamisega vormiliselt ka teoorjus, tegelikult aga eksisteeris ta teotegemise näol Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolut-

sioonini, mil mõisad kaotati lõplikult. Praegu on teoorjus säilinud asumaades ja majanduslikult vähearenenud agraarmaades.

TEORENT — vt. Tasutöö.

TESAUREERIMINE — kulla ja valuuta kogunemine aardena üksikisikute kätte. Kapitalismi üldkriisi perioodil, millele on iseloomulik krooniline inflatsioon ja kapitalistlike valuutade ebastabiilsus, kulla tesaureerimine intensiivistub. Eriti ulatuslikuks muutus tesaureerimine kapitalistlikes riikides usalduse kadumise tõttu paberrahasse seoses viimase väärtuse pideva langemise ning hindade tõusuga. Kulla suureulatuslik tesaureerimine avaldab negatiivset mõju riigi majanduselule, eemaldades suuri kapitale taastootmisprotsessist ning õõnestades valuuta stabiilsust.

TIITELNIMESTIK NSV LIIDUS — plaanis ettenähtud ehitusobjektide nimistu, milles on näidatud iga ehitusobjekti eelarveline maksumus, projekteeritud võimsus, kapitaalmahutuste suurus, ehitustähtajad, põhifondide suurus ja nende ekspluatatsiooni andmise tähtajad. NSV Liidu rahvamajanduse arendamise riiklikes plaanides kinnitatakse ainult eriti tähtsate ehitusobjektide tiitelnimestikud, ülejäänud ehitusobjektide osas kinnitatakse ainult kapitaalmahutuste üldsummad.

TOIDUAINETE ANDMISE KOHUSTUS — põllumajandussaaduste riikliku varumise meetod, mida Nõukogude riik kasutas «sõjakommunismi» (vt.), välismaise sõjalise interventsiooni ja kodusõja perioodil aastail 1918—1920. Sõja ja majandusliku laose raskete oludes ei olnud Nõukogude riigi käsutuses piisaval hulgal tööstuskaupu, et vahetada neid põllumajandussaaduste vastu; sõjaväele ja töölistele toiduainete varumise ainsaks meetodiks oli talupoegadelt kõigi toiduainete ülejäägikide äravõtmine riigile, mis toimus raha väärtuse erakorralise languse tõttu tegelikult tasuta. Nõukogude valitsuse 1919. aasta 11. jaanuari dekreediga kehtestati kord, mille kohaselt põllumajanduslike rajoonide talupojad olid kohustatud andma riigi käsutusse oma toidu- ja söödateravilja ülejäägid Toiduainete Rahvakomissariaadi poolt kindlaksmääratud ulatuses. Hiljem hakati toiduainete andmise kohustuse korras varuma ka liha, võid, kartuleid ja muid toiduaineid. Sotsialistliku revolutsiooni esimesel aastal, s. o. enne toiduainete andmise kohustust, varus riik toidu- ja söödateravilja 73,4 miljonit puuda, 1918/19. aastal aga 107,9 miljonit, 1919/20. aastal 212,5 miljonit ja 1920/21. aastal juba 367 miljonit puuda. Toiduainete andmise kohustust rakendati klassiprintsiibil: selle pearaskus langes kulaklikele ja jõukatele majanditele, keskmiktalupoegi koormati sellega vähemal määral, kehvikud aga vabastati sellest täielikult. Viimaseid riik isegi abistas toiduainetega. Toiduainete andmise kohustuse elluviimisel tugines nõukogude võim töölisklassi ja töötava talurahva sõjalisele ja poliitilisele liidule. Need klassid olid eluliselt huvitatud välismaiste röövvallutajate ning vene mõisnike ja kapitalistide üle võidu saavutamisest. Toiduainete andmise kohustus võimaldas varustada sõjaväge leivaga, päästa töölised näljast ja viia sõda võiduka lõpuni. Majanduslikku huvi talumajanduse arendamise vastu toiduainete andmise kohustus ei äratanud. Pärast kodusõja lõppu hakkas ta pidurdama tootlike jõudude arengut põllumajanduses ning õõnestama töölisklassi ja talurahva liidu majanduslikke aluseid. 1921. aasta kevadel asendati toiduainete andmise kohustus toitlusmaksuga (vt.), mis tähendas üleminekut uuele majanduspoliitikale (vt.).

TOITLUSMAKS — talumajanditelt võetav naturaalmaks, mis kehtestati 1921. aastal toiduainete andmise kohustuse (vt.) asemele. Otsus toiduainete andmise kohustuse asendamiseks toitlusmaksuga võeti vastu Kommunistliku Partei X kongressil V. I. Lenini algatusel. Erinevalt toiduainete andmise kohustusest rakendati toitlusmaksu võtmisel madalamaid määrasid. Ülejääke, mis jäid järele pärast toitlusmaksu tasumist, võisid talupojad turul kujunevate hindadega vabalt müüa. Naturaalmaksu alla kuulusid teravili, kartulid, õliseemned, piim, munad ja muud saadused. Et rahuldada tööstuskeskuste ja sõjaväe kõige pakilisemat toiduainete vajadust ja jätta osa toiduainete ülejääkidest talupoegadele vabaks müümiseks turul, oli toitlusmaks 1921. aastal peaaegu poole väik-

sem kui toiduainete andmise kohustus 1920. aastal. Puudujääv osa teraviljast varuti kokkuostu korras. Maksumäärad kehtestati diferentseeritult: kulakutele ja jõukatele majanditele kõrgemad, keskmike ja kehvikute majanditele madalamad; suur osa kõige kehvemaid majandeid aga vabastati toitlusmaksust täielikult. Toitlusmaksu suurus tehti igale talule teatavaks enne kevadtööde algust. Kõik see vabastas kammitsaist talupoegade majandusliku algatusvõime, stimuleeris neid laiendama külvipindu, võimaldas kiirelt taastada põllumajandust, laiendada kaubakäivet linna ja maa vahel, tugevdada töölisklassi liitu talurahvaga ja edukalt taastada tööstust. Toitlusmaks kui talupoegadelt põllumajandussaaduste varumise vorm oli ette nähtud kasutamiseks ainult lühikese aja jooksul, seni kui tööstuse ja transpordi taastamine teeb võimalikuks põllumajandussaaduste saamise vahetuskaubana tööstuskaupade vastu. 1923. aasta aprillis võttis Kommunistliku Partei XIII kongress vastu otsuse «vabastada talurahvas riigimaksude maksmise kohustusest natuuras ja võimaldada tal osa makseid õiendada rahas». Hiljem mindi täielikult üle põllumajandussaaduste varumise turuvormidele, mitmesugused talurahvalt võetavad maksud aga ühendati üheks otseseks põllumajandusmaksuks, mida hakati võtma sularahas. Koos sellega hakati uue majanduspoliitika esimestest aastatest alates kasutama kontraktatsioonilepinguid tehniliste kultuuride, 1929. aastast alates aga ka teravilja, kartuli ja muude põllumajandussaaduste varumisel. Seoses üksiktalundite tootmisalase koopereerumisega levisid laialt sellised põllumajandussaaduste varumise vormid, nagu müügikohustused, naturaaltasu masina-traktorijaamade tööde eest (mida kasutati kuni nende reorganiseerimiseni), kontraktatsioon ja riiklik kokkuost.

TOLL — vt. Sisseveotollid. Keelutollid.

TOLLIAMET — spetsiaalne riigiasutus, mis tegeleb üle riigi piiri veetavate kaupade läbivaatamise ja tollimaksude ning -lõivude võtmisega. Tolliamet kontrollib kaupade vedamist üle tollipiiri, vormistab läbiveolubasid, võtab ettenähtud tollimakse ja -lõivusid, peab kinni antud maal kehtivaile nõuetele mittevastavad kaubad, samuti kaubad, mille sisse- või väljavedu on keelatud, võitleb salakaubaveo vastu jne. Tolliametid peavad ka kaupade sisse- ja väljaveo arvestust. Tavaliselt asuvad tolliametid sadamates ja üle piiri viivate teede juures asuvates piirivalvepunktides. Ka suurtes linnades, mis on tähtsateks sisse- ja väljaveokeskusteks, on tolliametid.

TOLLILIIT (tolliunioon) — kahe või mitme suveräänse riigi kokkulepe nende riikide vaheliste tollipiiride kaotamise, tollideta kaubavahetuse ja teiste riikide suhtes ühtse tollipiiri ning ühtsete tollitariifide kehtestamiseks. Tolliliidu eesmärgiks on liidust osavõtvate maade tööstusele ja põllumajandusele ühise, senisest laiema turu loomine. Kui poolte jõud on ebavõrdsed ja tootmiskulud neis riikides on erinevad, tähendab tolliliidu loomine tegelikult seda, et tugevam lepinguosaline hõivab nõrgema turu. Viimase majanduslik sõltumus toob endaga kaasa ka poliitilise sõltumuse. Tolliliitusid on kaasajal väga vähe: Prantsuse-Monako tolliliit (1865. aastast alates), Šveitsi-Lichtensteini tolliliit (1924. aastast alates), Belgia-Hollandi-Luksemburgi tolliliit (1948. aastast alates). Nimetatutest on esimesed kaks nn. täisunioonid, s. t. nende liikmete vahelised tollipiirid on täiesti kaotatud, rahvusvahelised kaubalepingud sõlmib liidu nimel selle majanduslikult kõige tugevam liige, kehtib ühtne riigisisene kaupade maksustamise süsteem ja ühtne rahasüsteem. 1956. aastal sõlmis kuus Euroopa kodanlikku riiki (Prantsusmaa, Lääne-Saksamaa, Itaalia, Belgia, Holland, Luksemburg) nn. «ühisturu» loomise lepingu, millega alandati tollibarjääre nende maade vahelises kaubanduses. «Ühisturu» loomise eesmärgiks on tugevdada veelgi kõige võimsamate kapitalistlike riikide (eelkõige Lääne-Saksamaa ja Ameerika Ühendriikide) positsiooni teiste kapitalistlike riikide arvel, lõpptulemusena aga töötava rahva reaalse elatustaseme alandamise arvel.

TOLLIPOLIITIKA — riigi väliskaubanduspoliitika koostisosa, mille kohaselt töötatakse välja välismaa kaupade sissevedu ja oma maa kaupade väljavedu reguleerivate abinõude süsteem. Selliste abinõude hulka kuuluvad sisse- ja väljaveetavate kaupade maksusta-

mine tollimaksuga ning maksumäärade diferentseerimine olenevalt kaupade liigist, geograafilisest päritolust või sihtkohast. Kapitalistlike riikide tollipoliitika eesmärgiks on tagada neis riikides võimulolevatele kapitalistide rühmadele soodsamad positsioonid võitluses siseja välisturgude pärast. Seepärast sõltuvad kapitalistlike riikide tollipoliitika sisu ja vorm antud maa majanduslikust arengutasemest ja majanduslikest iseärasustest, kapitalistlike riikide jõuvahekorrast rahvusvahelistes suhetes ja rahvusvahelises kaubanduses. Imperialismi ajal, eriti aga kapitalismi üldkriisi perioodil, kasutatakse tollipoliitikat siseturu monopoliseerimise (maksustades välismaa kaubad keelutollidega ja kõrvaldades sel teel nende konkurentsi) ning välisturgude ekspansiooni eesmärgil (vt. T o l l i s õ d a). Viimase eesmärgi saavutamiseks subsideeritakse eksporti siseturul realiseeritavate kaupade kõrgete monopolihindade arvel, milliseid aitavad üleval hoida kõrged sisseveotollid. Selline on paljude tööstuslikult arenenud kapitalistlike riikide tollipoliitika. Pärast Teist maailmasõda seadsid Ameerika Ühendriigid endale eesmärgiks jõuda valitsevale positsioonile maailmaturul. Selle saavutamiseks taotlevad Ameerika Ühendriigid teistesse kapitalistlikesse riikidesse veetavatelt ameerika kaupadelt võetavate tollide alandamist vastutasuna neile riikidele antava «abi» eest, säilitades samal ajal kõrged tollitariifid Ameerika Ühendriikidesse veetavate kaupade osas. Inglismaa, kes on turgude pärast peetavas võitluses Ameerika Ühendriikide peamiseks konkurendiks, rakendab vastukaaluks Ameerika ekspansioonile impeeriumi piires tollisoodustuste säilitamise poliitikat, kasutades Briti Rahvaste Ühendusse kuuluvate maade suhtes eelistollide süsteemi, s. t. kasutades impeeriumisiseses kaubanduses suhteliselt madalamaid tolle kui teiste maade kaupade suhtes. Lääne-Euroopa kapitalistlikud riigid püüavad kaitsta oma kodanluse huve, pidurdades kõrgete tollide abil ameerika kaupade sissetungimist oma turgudele. Eriti suurt kahju kannatavad imperialistlike suurriikide tollipoliitika tõttu asumaad ja sõltuvad maad. Vedades oma kaupu nendesse maadesse tollideta või äärmiselt madalate tollitariifidega, müüvad kapitalistlikud monopolid samal ajal oma kaupu kõrgete monopolihindadega ja saavad tohutuid kasumeid.

Sotsialistlike riikide tollipoliitika vastab väliskaubanduse ülesannetele, sotsialistlike riikide majandusliku sõltumatuse kindlustamise ja sotsialistlike riikide vaheliste vastastikku kasulike majanduslike sidemete sõlmimise huvidele.

TOLLISÕDA — kõrgendatud sisseveotollide, täiendavate maksude ja mitmesuguste piiramiste kasutamine mingi ühe kapitalistliku riigi poolt teise riigi kaupade suhtes, millele sageli eelneb selle maaga sõlmitud kaubalepingute ülesütlemine. Tollisõda tekib kas ühe riigi vastuabinõuna teise riigi tollialaste abinõude vastu või selleks, et sundida mõnda riiki järeleandmistele, näiteks tühistama keelutolle, tühistama ekspordipreemiate maksmise süsteemi või sõlmima uut, soodsamat kaubalepingut. Nii kehtestas Inglismaa 1934. aastal Prantsusmaalt sisseveetavate tööstuskaupade suhtes 20-protsendilise trahvi nende hinnast; Ameerika Ühendriigid ähvardasid 1932. aastal kehtestada repressiivsed tollid sisseveetavate prantsuse kaupade suhtes ja sundisid sellega Prantsusmaad tegema tollialaseid järeleandmisi. Imperialismi perioodil tekkinud tollisõjad muutusid kapitalismi üldkriisi perioodil ja eriti majanduskriiside aastail veelgi teravamaks. Pärast Teist maailmasõda puhkesid tollisõjad kapitalistlike riikide vahel uue jõuga, eriti aga seoses: 1) ekspordi subsideerimisega, d u m p i n g u (vt.) ja muude majandusliku ekspansiooni vormide levikuga ja 2) mitmesuguste sisseveokitsendustega.

TOLLIUNIOON — vt. T o l l i l i i t.

TOODANGU FÜÜSILISE MAHU INDEKS — suhtarv, millega iseloomustatakse antud perioodil valmistatud toodangu naturaalse mahu keskmist muutumist (tööstuses, põllumajanduses, ehitustegevuses) võrreldes baasperioodiga. Toodangu füüsilise mahu üldindeks saadakse, kui 1) mõlema kõrvutatava perioodi toodangu väärtused arvestatakse ühesugustes (võrreldavates) hindades (millega kõrvaldatakse hindade muutumise mõju) ja 2) aruandeperioodi toodangu väärtus jagatakse baasperioodi toodangu väärtusega.

Peale üldindeksi arvutatakse ka üksikute toodete (söe, nafta, malmi, terase, villase riide jne.) füüsilise mahu indeksid, mis leitakse sel teel, et aruandeperioodi toodangu hulk naturaalühikutes (tonnides, liitrites jne.) jagatakse sama toote baasperioodi toodangu hulgaga. NSV Liidu tööstustoodangu füüsilise mahu indeks saadakse, kui tehasemeetodil arvutatud aruandeperioodi kogutoodang (vt.) (s. o. üksikettevõtete kogutoodangute summa) jagatakse tööstuse kogutoodanguga baasperioodil. Andmed indeksi arvutamiseks saadakse tööstusettevõtete aruannetest kogutoodangu väljalaske kohta samades hulgihindades, mida kasutati vastava viie (seitsme) aasta plaani koostamisel. Viiendal viisaastakul kasutati võrreldavate hindadena 1952. aasta 1. jaanuari ettevõtte-hulgihindu; kuuendal viisaastakul ja seitseaastakul (1959.—1965. a.) 1955. aasta 1. juuli ettevõtte-hulgihindu. Toodangu füüsilise mahu indekseid iseloomustab NSV Liidus nende arvutamine toodangu valmistamise kohta saadud otseste, täielike ja usaldusväärsete andmete alusel. Kapitalistlikes riikides arvutatakse toodangu füüsilise mahu indeksid tavaliselt ainult mõnede üksikute toodanguliikide (nn. esindavate kaupade) osas, kusjuures otseste andmete asemel kasutatakse sageli kaudseid andmeid (andmed tarbitud tooraine hulga, töötatud aja jne. kohta). Seda tuleb NSV Liidu ja kapitalistlike riikide tootmise arenemist iseloomustavate näitajate võrdlemisel silmas pidada.

TOODANGU KVALITEET — kehtivatele tehnilistele tingimustele vastavate toote omaduste kogusumma, mis peavad rahuldama ühiskonna teatud vajadusi. Toodangu kvaliteedi tõstmine on iga sotsialistliku ettevõtte tähtsaimaks ülesandeks. Toodangu kvaliteeti iseloomustavad tema tehnilised omadused, mida uurib spetsiaalne teadus — kaubatundmine (vt.); tehnoloogilised iseärasused — toodangu valmistamise ratsionaalne organiseerimine; majanduslikud näitajad — energiakulu masinate töö ühiku kohta, toodangu kasutamisega seotud kulud, riide või lehtmetalli ratsionaalse juurdelõikamise võimalus; toodangu füüsilised omadused — kasutamise ja remondi hõlpsus — ja lõpuks esteetilised omadused — viimistlus, värvuse iseloom, kujundus jne. Toodangu kvaliteeti mõõdetakse iga toodanguliigi jaoks kindlaks määratavate näitajatega. Riide puhul näiteks on sellisteks näitajateks venimis- ja tõmbetugevus, lõime- ja koetihedus, lõngasidus, riide gaasiläbivus ja elastsus, riide soojajuhtivus, värvikindlus jne. Veoauto puhul — kandejõud, läbivus mitmesugustel teedel, laadimise hõlpsus, mootorikütuse ja määrdeõli kulu 100 km läbisõidetud tee kohta, teekonna pikkus ühekordse tankimise juures, liikumiskiirus, juhtimise ja remondi hõlpsus jne. Toodangu kvaliteeti on võimalik tõsta tema konstruktsiooni täiustamise, tootmistehnoloogia parandamise ja sellest järjekindla kinnipidamise, spetsiaalsete instrumentide ja rakiste, kvaliteetsete materjalide ja korrasolevate seadmete kasutamise teel. Kõige suuremat mõju toodangu kvaliteedile avaldab kaadri kvalifikatsioon ja tema töössesuhtumine. Mittekvaliteetse toodangu väljalaskmise vältimiseks töötab ettevõtetes tehnilise kontrolli aparaat. Toodangu kvaliteedi küsimusel on määratu suur rahvamajanduslik tähtsus. Sotsialistliku ühiskonna eesmärgiks on pidevalt tõsta toodangu kvaliteeti tootmistehnoloogia täiustamise, tootmisülesannete otseste täitjate loova initsiatiivi arendamise (sotsialistlik võistlus, ühiskondlik kontroll) ja materiaalse ning administratiivse vastutuse tõstmise teel.

TOODANGU REALISEERIMINE — kaupade müük, kaupade muutmine rahaks. Kapitalistlikus ühiskonnas kujutab kaupade realiseerimine endast väga keerulist probleemi, sest tootmise ühiskondliku iseloomu ja toodangu erakapitalistliku omastamise vahel esineb vastuolu. Kaupade realiseerimine toimub konkurentsivõitluse tingimustes, mida kapitalistid omavahel peavad turgude ja kõrge kasumi pärast. Kogu ühiskondliku produkti realiseerimise võimalikkus on äärmiselt tihedalt seotud vajalike proportsioonidega ühiskondlikus tootmises, õige vahekorraga ühiskondliku tootmise I ja II alajaotusevahel (vt. Kapitalistlik lihtne taastootmine, Kapitalistlik laiendatud taastootmine). Kapitalistliku tootmise disproportsionaalsus, toodangu realiseerimise raskused ja ületootmisest tingitud majandus-

kriisid tulenevad kapitalismi põhilisest vastuolust, kapitalistliku tootmise anarhiast, tootmise ja ringluse stiihilisusest ning töötava rahva madalast maksevõimest.

Sotsialistlikus ühiskonnas toimub toodangu realiseerimine ühiskondliku omanduse valitsemise ja rahvamajanduse plaanipärase arenemise tõttu plaanilises korras. Tootmisvahendid realiseeritakse materiaalse ja tehnilise varustamise riiklike plaanide alusel. Tarbeesemed realiseeritakse kaubakäibeplaanide alusel, neid müüakse elanikele riikliku, kooperatiivse ja kolhoosikaubanduse kaudu (vt. Sotsialistlik laiendatud taastootmine). Praktikas loetakse toodang realiseerituks tema väljastamise või tarbijale lähetamise hetkest alates, raamatupidamises aga alles pärast arve tasumist.

TOODETE OTSENE VAHETUS — vahetuse vorm; linna ja maa vaheliste majanduslike sidemete vorm, mille puhul tööstussaadused vahetatakse otseselt põllumajandussaaduste vastu. Toodete otsese vahetuse all mõistetakse ka toote vahetamist toote vastu ilma raha vahenduseta. Kaubaringluse asendamine toodete otsese vahetusega nõuab kõrget tööviljakust sotsialistliku rahvamajanduse kõikides harudes, mis tagaks tööstus- ja põllumajandustoodangu külluse, sotsialistliku majanduse ettevalmistatuse kommunismi teise faasi astumiseks. Sotsialistlikus ühiskonnas, sotsialistliku omanduse kahe vormi ja kahe tootmissektori olemasolu tingimustes toimub tööstuse ja põllumajanduse vaheline majanduslik suhtlemine vahetuse sfääris kaubaringluse, kaubanduse kaudu.

TOORAINE (toormaterjalid) — varem töödeldud töö objektid; tavaliselt hankiva tööstuse või põllumajanduse tooted, mis on töötleva tööstuse lähtematerjaliks (näiteks maagid, toornafta, puuvill, toornahad, vill, saepakud jne.). Tooraine liike on palju. Tooraine jaguneb tööstuslikuks ja põllumajanduslikuks tooraineks, mis omakorda jagunevad mitmesugusteks liikideks. Nii näiteks jaguneb tööstuslik tooraine mineraalseks (maak, kivisüsi, nafta jne.) ja sünteetiliseks (kunstliku päritoluga) tooraineks. Põllumajanduslik tooraine jaguneb taimse ja loomse päritoluga tooraineks. Tooraine osatähtsus on ühiskonna arengus väga suur. Seepärast on tooraine ökonoomne kasutamine tähtsamaid rahvamajanduslikke ülesandeid sotsialistlikus ühiskonnas.

TOOTLIKE JÕUDUDE PAIKNEMINE — tööstuse, põllumajanduse, transpordi ja tööjõu geograafiline paiknemine riigi ja selle majandusrajoonide territooriumil. Peamised tootlike jõudude paiknemise seaduspärasused määratakse materiaalsete hüvede tootmisviisiga. Tähtsat osa tootlike jõudude paiknemise suhtes etendavad looduslikud tingimused ja rahvastiku tihedus nii kogu maal tervikuna kui ka selle üksikutes rajoonides. Kapitalistlikus ühiskonnas toimub tootmise geograafiline paigutamine stiihiliselt ning konkurentsi ja kasumijahi mõjul üha ebaühtlasemalt ja ebaratsionaalsemalt. Tööstus koondub stiihiliselt kapitalistliku maailma vähestesse keskustesse ja rajoonidesse, samal ajal kui hiiglaslikud territooriumid, eriti aga asumaad, on sunnitud majanduslikult maha jääma ja olema kõige enam arenenud kapitalistlikele riikidele põllumajandusliku tooraine baasideks.

Sotsialistlikus ühiskonnas paigutatakse tootlikke jõudusid ühiskondliku töö viljakuse ja töötava rahva heaolu tõusu huvides rangelt teaduslike põhimõtete kohaselt, mis kajastavad täielikult sotsialistliku ühiskonna majandusseaduste nõudeid. Tootlike jõudude paigutamise põhiprintsiipideks on: tootmise plaanipärane, ratsionaalne paigutamine kogu maa territooriumile, et tõsta ühiskondliku töö viljakust ning tõmmata sotsialistliku laiendatud taastootmisprotsessi kõik rajoonid koos nende looduslike ja tööjõuressurssidega; tööstuse lähendamine tooraine- ja energiaallikaile ning valmistoodangu tarbimise rajoonidele, et likvideerida liiga kauged ja vastassuunalised veod; kõikide rahvusvabariikide majanduse järjekindel arendamine; plaanipärane majanduslik tööjaotus vabariikide ja majandusrajoonide vahel; majandusrajoonide majanduse spetsialiseerimine ja kompleksne arendamine. Tootlike jõudude paigutamisel arvestatakse sotsialistliku riigi kaitsevõime tugevdamise huve. Nõukogude ühiskond nihutab tootlike jõudude paigutamisel tööstust ja põllumajandust järk-järgult ida poole, kus asuvad peamised värviliste

ja haruldaste metallide leiukohad, 75% kõigist söevarudest, 80% vee-energia ressurssidest, 80% puiduvarudest, suured rauamaagi, keemiatööstuse tooraine ja ehitusmaterjalide varud ning uudis- ja jäätmaade tohutud massiivid. Seoses sotsialistliku maailmasüsteemi kujunemisega võetakse tootlike jõudude paigutamisel arvesse plaanipärast rahvusvahelist sotsialistlikku tööjaotust sotsialistlikku süsteemi kuuluvate eri maade vahel.

TOOTLIK KAPITAL — tootmisvahendite ja muutuvkapitali vormis funktsioneeriv kapital, t ö ö s t u s k a p i t a l i (vt.) ringkäigu teine staadium. Tööjõud ja tootmisvahendid on kõikides ühiskondliku tootmise vormides peamisteks tootmisteguritèks. Selleks et tootmisprotsess algaks, tulevad need tegurid ühendada. Kapitalistlikus ühiskonnas, kus tööline on tootmisvahenditest lahutatud, toimub nende tegurite ühendamine tootliku kapitali — muutuv- ja püsivkapitali — vormis. Pärast seda kui kapitalist on ostnud turult tööjõu ja tootmisvahendid, asub ta kaupu tootma. Tootmisprotsessi tulemusena saadakse kaup, mille väärtus on avansseeritud kapitali väärtusest suurem. Kauba väärtus on võrdne tootliku kapitali väärtusega pluss lisaväärtus.

TOOTLIK TÖÖ — materiaalse tootmise sfääris tehtav töö, mille otseseks eesmärgiks on materiaalsete hüvede loomine. Seepärast on tootlik töö mis tahes ajaloolises ühiskondlikus vormis alati ühiskonna elu aluseks. Igas konkreetses majanduslikus formatsioonis iseloomustavad tootliku töö sisu spetsiifilised iseärasused. Kapitalismi tingimustes on tootlikuks tööks töö, mis loob lisaväärtust. Kodanlikud majandusteadlased kuulutavad tootlikuks tööks igasuguse tegevuse, mis toob tulu. Vulgaarse kodanliku majandusteaduse seisukohalt tegelevad tootliku tööga niihästi palgatöölised kui ka neid ekspluateerivad kapitalistid, ekspluateerimiskorda kaitsvad politseiüksused, kohus, armee jne. Selle väärteooriaga maskeerivad kodanlikud majandusteadlased seda, et ekspluateerijad ja nende kaaskond elavad ekspluateeritavate arvel.

Tootliku töö iseloom on sotsialistlikus ühiskonnas printsipiaalselt teine kui kapitalismi tingimustes. Niihästi materiaalse tootmise sfääris kui ka väljaspool seda töötavad sotsialistliku ühiskonna töötajad kogu ühiskonna huvides, s. t. iseenda, mitte aga ekspluateerijate heaks. Ent ka sotsialistlikus ühiskonnas tuleb vahet teha materiaalse tootmise sfääris tehtava töö ja mittetootlikes majandusharudes tehtava töö vahel. Nagu igas teiseski ühiskonnas, nii on ka sotsialistliku ühiskonna materiaalsete elutingimuste süsteemis peamiseks inimeste eksisteerimiseks vajalike elatusvahendite hankimine, s. o. materiaalne tootmine. Seetõttu tulebki ka sotsialismi tingimustes kogu ühiskonna üldisest tööst eraldi esile tõsta nende inimeste tegevust, kes tegelevad materiaalsete hüvede tootmisega, s. o. tootliku tööga. Ka mittetootlike rahvamajandusharude töötajad tegelevad ühiskonnale kasuliku tööga, ent nad ei tooda materiaalseid hüvesid. Vähendades töö kulu rohkearvulistel mittetootlikel tegevusaladel (krediidindus, kaubandus, valitsusaparaat jne.) ratsionaalse miinimumini ja mitte võimaldades tööpuuduse tekkimist, likvideerib sotsialism inimtöö pillamise, mis on omane kapitalistlikule korrale. Marksistlikust tootliku töö teooriast tulenevad tähtsad juhised töö kulu planeerimiseks: töö struktuuri kindlaksmääramine, suhte kindlaksmääramine materiaalse tootmise sfääris, mittetootlikes tegevusharudes jm. kulutatava töö vahel.

TOOTLIKUD JÕUD — töövahendid ja inimesed, kes omavad tootmisalaseid kogemusi ning töövilumust ning kasutavad töövahendeid materiaalsete hüvede tootmiseks. Tootlikud jõud väljendavad inimeste suhteid looduslike esemete ja loodusjõududega elatusvahendite tootmise protsessis. Inimestel on tootmise arenemises otsustav osa. «K o g u i n i m k o n n a e s i m e n e t o o t l i k j õ u d o n t ö ö l i n e, t ö ö t a j a» (V. I. L e n i n, Teosed, 29. kd., lk. 334). Materiaalsete hüvede tootmise protsessis täiustavad inimesed töövahendeid, leiutavad masinaid, võtavad kasutusele uusi loodusrikkusi, alistavad loodusjõude, omandavad rikkalikke tootmisalaseid kogemusi, täiendavad oma tööoskust, arendavad teadust ja tagavad sellega tootlike jõudude lakkamatu edasiarenemise. Tootlike jõudude pidev kasv ja

eelkõige tööriistade muutumine ning täiustumine on inimühiskonna arengu ja muutumise materiaalseks aluseks. Arenevate tootlike jõudude mõjul muutuvad vältimatult ka tootmissuhted (vt.), muutub tootmisviis (vt.) ja koos sellega ka ühiskonna kogu majanduslik ja poliitiline kord. «Majanduslikud epohhid ei erine üksteisest sellega, mida toodetakse, vaid kuidas ja missuguste töövahenditega toodetakse. Töövahendid on mitte ainult inimtööjõu arengu mõõt, vaid ka nende ühiskondlike suhete näitaja, milledes töö toimub» (K. Marx, Kapital, I kd., lk. 151). Konflikt arenevate tootlike jõudude ja vanade, oma aja ära elanud tootmissuhete vahel on sotsiaalsete revolutsioonide majanduslikuks aluseks. Tootmisvahendite sotsialistlik omandus ja sotsialistlik majandussüsteem kõrvaldavad jäädavalt antagonistlikud vastuolud tootlike jõudude ja tootmissuhete vahel, avades sellega piiramatud võimalused tootlike jõudude järjekindlaks ja plaanipäraseks arenguks.

TOOTLUSNORM — toodangu hulk, mida tööline peab valmistama teatud aja jooksul. Tavaliselt määratakse tootlusnormid vahetuse kohta. Tootlusnormi suurus oleneb tööviljakuse tasemest, tehnika ja tehnoloogia tasemest, tootmise ja töö organiseerimisest ning töötajate tööoskusest. Tootlusnormide väljatöötamisel võetakse arvesse tööviljakuse tõstmiseks rakendatavaid abinõusid. Progressiivne tootlusnorm eeldab eesrindlike tootmiskogemuste arvessevõtmist ja teaduse ning tehnika uusimate saavutuste kasutamist (vt. Töö normeerimine).

TOOTMINE — protsess, milles teatud tootmissuhetega seotud inimesed loovad materiaalseid hüvesid tootmisvahendite ja inimeste ülalpidamiseks vajalike isiklike tarbeesemete näol. Tootmisprotsessis kohandavad inimesed looduslikke aineid oma tarvetega, muutes tööriistade abil nende vormi, füüsikalist ja keemilist koostist.

Tootmisel on kaks külge: ühiskonna tootlikud jõud (vt.) ja inimestevahelised tootmissuhted (vt.). «Et valmistada tooteid, astuvad inimesed teatud sidemetesse ja suhetesse, ja ainult nende ühiskondlike sidemete ja suhete kaudu astuvad nad suhetesse loodusega, leiab aset tootmine» (К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., том V, стр. 429). Materiaalsete hüvede tootmise protsessis astuvad inimesed üksteisega teatud suhetesse, et tegutseda üheskoos. Seetõttu on tootmine kõikides ühiskonnaformatsioonides ühiskondlikuks tootmiseks. Vahetuse, jaotuse ja tarbimise suhtes on tootmine määrava tähtsusega momendiks. Tootmine määrab ühiskonna arengu, tema ühiskondliku korra, ideoloogilised vaated, poliitilised asutused. Missugune on ühiskondliku tootmise iseloom, sellised on tema ideed ja teooriad, poliitilised vaated ja asutused. Ühiskondliku tootmise iseloomu määrab tööjõu ja tootmisvahendite ühendamise viis. Nii näiteks on tootmisvahendite eraomandus ja palgatöö aluseks kapitalistlikule tootmisele, mille eesmärgiks on kasumi saamine ja selle kapitalistlik tasuta omastamine. Sotsialistliku tootmise, mille eesmärgiks on kogu ühiskonna tarvete rahuldamine, aluseks on ühiskondlik omandus ja igasugusest ekspluateerimisest vaba töö. Tootmine ei tammu paigal, ta areneb ja täiustub pidevalt. Koos tootmise muutumisega, eelkõige aga tootmisvahendite muutumise ja täiustumisega, toimuvad muutused ka inimeste tootmissuhetes. Ühiskondlik tootmine koosneb kahest suurest alajaotusest: tootmisvahendite tootmine ja isiklike tarbeesemete tootmine. Need alajaotused koosnevad mitmesugustest spetsialiseerunud tootmisharudest. Tootmine areneb objektiivsete majandusseaduste toimel, mis on omased igale konkreetsele tootmisviisile. Tootmise arenemise põhisuuna dikteerib põhiline majandusseadus, mis on igal konkreetsel tootmisviisil erinev. Kapitalistlikus tootmises toimivad majandusseadused stiihiliselt, tootmise arenemist katkestavad aeg-ajalt majanduskriisid (vt.), milledega kaasneb ühiskondliku töö pillamine ja töötava rahva vaesumine. Tuginedes kõigis rahvamajandusharudes toimuvale tehnilisele progressile (vt.) ning ühiskonna tööjõuressursside ratsionaalsele kasutamisele, tagab sotsialistlik kord kogu ühiskondliku tootmise lakkamatu, plaanipärase kasvu ja täiustumise. Sotsialistlik riik kasutab teadlikult majandusseadusi ühiskondliku tootmise arendamiseks, et rahul-

dada töötava rahva järjekindlalt kasvavaid vajadusi.

TOOTMISAEG — kapitalismi tingimustes — aeg, mille vältel kapital asub tootmissfääris, s. o. funktsioneerib tootliku kapitalina; sotsialismi tingimustes — aeg, mille kestel sotsialistlike ettevõtete vahendid asuvad tootmissfääris. Tootmisaeg hõlmab mingi kauba tootmise kogu protsessi antud ettevõttes, alates tööriistade ja töö objektide saabumisest tootmissfääri kuni toodangu valmistamise lõpetamiseni. Põhilise osa tootmisajast moodustab t ö ö p e r i o o d (vt.). Peale selle sisaldab tootmisaeg tööprotsessis esinevaid vaheaegu (puhkepäevad, lõuna- ja öötunnid). Reas tootmisharudes nõuab tootmise tehnoloogia vaheaegu töös kas tööperioodi jooksul (näiteks taimekultuuride kasvamise, naha parkimise, puidu kuivatamise ajal) või pärast tööperioodi lõppemist (veini käärimine). Tootmisaeg hõlmab ka aega, mille vältel tooraine, kütus ja abimaterjalid asuvad tootmisvarudena ettevõtte ladudes. Järelikult on tootmisaeg tavaliselt tööperioodist pikem. Teaduse ja tehnika arenedes lüheneb tootmisaeg niihästi tööperioodi lühenemise kui ka tööprotsessis esinevate vaheaegade vähenemise arvel, tingituna tootmise täiustumisest ja tööviljakuse tõusust. Sotsialismi tingimustes on ühiskondliku tootmise plaanipärane organiseerimine, tehnika arendamine, eesrindlike kogemuste juurutamine, sotsialistlike ettevõtete fondide parem kasutamine ja muud tegurid tähtsateks eelisteks, mis võimaldavad kapitalismiga võrreldes tootmisaega tunduvalt lühendada.

TOOTMISALANE TARBIMINE — tootmisvahendite (tööriistade, tooraine ja materjalide) kasutamine materiaalsete hüvede loomiseks. Tööproduktide tootmisalane tarbimine on tootmisprotsessi koostisosaks. Nii näiteks on masinate ja puuvilla kasutamine riide valmistamisel tekstiiliettevõtetes tootmisalaseks tarbimiseks. Kapitalistlikus ühiskonnas toimub tootmisalase tarbimise protsess stiihiliselt ja anarhiliselt ning sellega kaasneb palgatöö ekspluateerimine ja tööjõu raiskamine, eriti majanduskriiside ajal.

Sotsialistlikus ühiskonnas leiavad tootmisvahendid tootmisprotsessis plaanipärast kasutamist, neid kasutatakse toodangu väljalaske suurendamiseks, et rahuldada ühiskonna vajadusi ja järjekindlalt tõsta töötava rahva heaolu. Sotsialistlikud ettevõtted taotlevad tootmisvahendite kasutamisel maksimaalset ökonoomsust ja kokkuhoidu ning nende kulu vähendamist toodanguühiku kohta. Sotsialistlik ühiskond määrab plaanilises korras kindlaks tootmisvahendite kulu normid ja püüab tootmisprotsessi ratsionaalse organiseerimisega ühiskondlikus mastaabis saavutada kõigi ühiskonna käsutuses olevate tootmisvahendite kõige efektiivsemat kasutamist.

TOOTMISE ANARHIA — tootmisvahendite eraomandusel baseeruvale kaubamajandusele omane rahvamajanduse kui terviku organiseerimatus ja plaanipärasuse puudumine. Eraomanduse tingimustes toimub tootmine isoleeritud, omavahel konkureerivate eraettevõtjate poolt ilma igasuguse üldplaanita, ilma ühiskondlike vajaduste eelneva arvestamiseta. Kaupade tootmine ja vahetus, ühiskondliku töö jaotamine mitmesuguste tootmisharude vahel toimub stiihiliselt, konkurentsi ja turu survel. Lihtsas kaubamajanduses põhjustavad tootmise anarhia ja kaubatootjate vahel esinev konkurents paratamatult kaubatootjate kihinemist, ühtede rikastumist ja teiste laostumist, teatud ajaloolistes tingimustes aga kapitalistlike suhete tekkimist. Kapitalismi tingimustes omandab tootmise anarhia tohutu ulatuse. See tuleb sellest, et kapitalismi tingimustes tootmise ühiskondlik iseloom areneb, olles tootmisvahendite eraomandusega leppimatus vastuolus. Tootmise anarhia, kapitalismi põhilise vastuolu väljendus, avaldub tootlike jõudude alakasutamises ja raiskamises, ühiskondliku töö liigses kulutamises, tööpuuduses, toodangu ühe osa otseses hävitamises. Tootmise ja vahetuse organiseerimatus toovad kaasa määratu suuri mittetootlikke kulutusi kõigis rahvamajanduse sfäärides. Tootmise anarhia põhjustab kapitalistlike maade majanduses äärmiselt hukatuslikke tagajärgi, mis eriti kujukalt ja kõige ulatuslikumalt avaldub majanduskriiside näol. Imperialismi ajastul suurendab monopolide võim tootmise anarhiat veelgi. See tuleb sellest, et sel perioodil püüavad monopolid saada monopoolselt kõrgeid kasumeid, et kon-

kurents teravneb, töörahva vaesumine süveneb, kapitalism roiskub. Tootmise anarhia ja konkurents (vt.) on kapitalistliku tootmisviisi majandusseaduseks, nad ei võimalda proportsionaalsuse teadlikku säilitamist mitmesuguste tootmisharude arendamisel. Ühiskondliku sotsialistliku omanduse valitsemine likvideerib tootmise anarhia ja konkurentsi, tekib objektiivne vajadus plaanipäraseks arenguks, mille alusel niihästi kogu ühiskonna kui ka iga tema liikme kasvavate vajaduste rahuldamiseks luuakse ühiskondliku tootmise plaaniline organisatsioon.

TOOTMISE ANARHIA JA KONKURENTSI SEADUS — lihtsa kaubamajanduse ja kapitalistliku majanduse majandusseadus, mis seisneb selles, et eraettevõtted toodavad ja müüvad kaupu omal riisikol, ilma mingisuguse ühiskondliku plaanita, olles omavahel pidevas konkurentsivõitluses, ning et ühiskondliku töö jaotumine mitmesuguste tootmisharude vahel toimub eraviisilise tootmise puhul stiihiliselt, võitluses kaupade tootmise ja müümise kõige soodsamate tingimuste pärast (vt. Tootmise anarhia, Konkurents).

TOOTMISE AUTOMATISEERIMINE — masinate automaatsüsteemi (vt.) rakendamine, tootmisprotsesside mehhaniseerimise kõrgeim vorm. Masinalise suurtööstuse tingimustes on tootmise automatiseerimine üheks tehnilise progressi põhisuunaks. Keemia- ja füüsikateaduste edusammud ning nende baasil raadiotehnika ja telemehaanika arendamine võimaldasid luua mitmekesiste aparaatide ja automatiseerimisseadeldiste kompleksi ning avasid sellega laialdased võimalused automaattehnika rakendamiseks tööstuses, ehitustegevuses, sideasjanduses ja transpordis. Tootmisprotsesside automatiseerimise peamiseks majanduslikuks eelduseks on ulatuslik töö jaotus, tootmise spetsialiseerimine ja ühelaadilise toodangu massiline väljalaskmine. Tootmise automatiseerimine tõstab mitmekordselt ühiskondliku töö viljakust. Kapitalistlikus ühiskonnas põhjustab tootmise automatiseerimine paratamatult tööpuuduse suurenemist. Sel pinnal teravneb klassivõitlus. Sotsialistliku tootmise pidev kasv ja täiustumine, tema kontsentreerumine ja spetsialiseerumine on sotsialismi tingimustes võimsateks tootmise automatiseerimise teguriteks. Reas NSV Liidu raskетööstusharudes (elektroenergeetika, keemiatööstus, mõningad metallurgia ja masinaehituse tootmisalad), samuti aga ka mõnedes kerge- ja toiduainetetööstuse harudes on tootmisprotsesside automatiseerimine juba praegu laialatuslikult levinud. Mitmesugustes rahvamajandusharudes kasutatav automaattehnika nõuab kõrge kvalifikatsiooniga töötajaid, kergendab suuresti tööd, loob tehnilise baasi olulise erinevuse likvideerimiseks vaimse ja füüsilise töö vahel. Tootmise igakülgne automatiseerimine on kommunismi materiaalse ja tehnilise baasi põhiliseks iseärasuseks.

TOOTMISE KAPITALISTLIK RATSIONALISEERIMINE — organisatsiooniliste ja tehniliste abinõude kogusumma, millede rakendamise eesmärgiks on kapitalistlike ettevõtete tulukuse tõstmine tööliste töö intensiivistamise ja tootmisressursside efektiivsema kasutamise teel. Kapitalistlik ratsionaliseerimine on arenema hakanud eriti kapitalismi üldkriisi perioodil. Monopolid võtavad kasutusele tehnilisi uuendusi, rakendavad täiuslikumaid tootmismeetodeid, automaatmasinaid, massilist vooltootmist, detailijärgset spetsialiseerimist, organiseerivad seadmete, ehitiste, tooraine ja materjalide intensiivset kasutamist. Kõik need abinõud, tõstes tööliste tööviljakust, suurendavad ühtlasi töö intensiivsust. Kiireneb konveierite liikumine, rakendatakse rangemat järelevalvet tööliste üle, suurendatakse masinate arvu, mida üks tööline teenindab, kasutatakse salakavalaid palgasüsteeme, mis tekitavad palgatõusu illusiooni ja sunnivad töötama äärmiselt suure jõupingutusega, tegelikult aga vähendavad palka. Tootmise kapitalistlik ratsionaliseerimine toob ettevõtjatele lisakasumeid, töölistele aga ekspluateerimise suurenemist, tööpuuduse kasvu ja materiaalse olukorra üldist halvenemist.

TOOTMISE KEMISEERIMINE — tehnilise progressi tähtsamaid suundi, mis seisneb keemia üha laialdasemas rakendamises, võttes mitmesugustes rahvamajandusharudes kasutusele materjalide keemilise töötlemise meetodeid. Keemilised menetlused parandavad

tootmise tehnoloogiat, kiirendavad tootmisprotsesse, võimaldavad kasutada toorainet kõige ratsionaalsemal viisil, võimaldavad luua uusi tooraine- ja materjaliliike (näiteks plastmasse). Keemiseerimine omab tohutu suurt tähtsust põllumajanduskultuuride saagikuse tõstmisel. NSV Liidus on loodud ja areneb kiiresti edasi keemiatööstus. NLKP Keskkomitee maipleenumi (1958. a.) otsuses keemiatööstuse kiirema arendamise kohta on kindlaks määratud keemiatööstuse edasise laiendamise ülesanded. Keemiatööstuse tähtsaimaks ülesandeks on luua uut liiki kunstlikke rahvatarbeesemeid ja materjale rahvamajanduse vajadusteks, arendada naftast ja looduslikust gaasist valmistatavate sünteetiliste materjalide — piirituse ja kautšuki, lakkide vedeldajate jne. — tootmist. See võimaldab piirata väärtuslike toiduainete — teravilja, kartuli ja rasva — kasutamist tehnilise toorainena. Ajavahemikul 1958—1965 on ette nähtud ehitada ja rekonstrueerida 257 keemiatööstuse ettevõtet, milleks eraldatakse üle 10 miljardi rubla.

TOOTMISE KONTSENTREERUMINE — tootmise suurenemine, tootmise ja tööjõu koondumine üha suurematesse ettevõtetesse. Kapitalismi tingimustes on see stiihiliseks protsessiks, mille liikumapanevateks jõududeks on kasumite tagaajamine ja konkurents. Mida suurem on ettevõte, seda väiksemad on muudel võrdsetel tingimustel kaupade tootmise kulud, seda tulutoovam, konkurentsivõimelisem ta on. Et suurtootmisel on väiketootmisega võrreldes otsustavad eelised, siis koondub üha suurem osa tootmisest suurtesse ettevõtetesse, suurte ettevõtete arv kasvab. Mitmesugustes kapitalistlikes maades ja tootmisharudes kulgeb tootmise kontsentreerumine äärmiselt ebaühtlaselt. Tootmise kontsentreerumise tähtsaimaks tingimuseks on kapitali kontsentreerumine ja tsentraliseerumine. Kõige kiirema tempo ja kõrgema taseme on tootmise kontsentreerumine saavutanud Ameerika Ühendriikides, Saksamaal, omal ajal revolutsioonieelsel Venemaal. Rasketööstuses toimub tootmise kontsentreerumine kiiremini kui kergetööstuses. Tootmise kontsentreerumine kiireneb majanduskriiside perioodidel, mil hävib palju väikeettevõtteid, kes ei kannata kriisi välja. Tootmise kontsentreerumine intensiivistub ka sõja ajal, mil suurettevõtjad rikastuvad kiiresti valitsuse poolt antavate sõjaliste tellimuste täitmise arvel. Tootmise kontsentreerumine põhjustas kõrgele arenemistasemele jõudmisel monopolide tekkimist. Monopolide valitsemine imperialismi ajastul kiirendab omakorda tootmise kontsentreerumist. Tootmise kontsentreerumise protsess loob materiaalsed eeldused sotsialismile.

Sotsialismi tingimustes ei toimu tootmise kontsentreerumine stiihiliselt, vaid plaanipäraselt. Tootmisvahendite sotsialistliku ühiskondliku omanduse tingimustes on tootmise kontsentreerumiseks võrratult suuremad võimalused kui kapitalistlikus majanduses. NSV Liidu tööstuslik ja põllumajanduslik tootmine on kõige kontsentreeritum kogu maailmas, olles sotsialismi tähtsamaid eeliseid. Samal ajal leiavad sotsialismi ajal tänu plaanimajandusele edukat kasutamist ka väike- ja keskettevõtted, kuid ulatuses, nagu seda dikteerib majanduslik olukord.

TOOTMISE ORGANISEERIMINE SOTSIALISTLIKES ETTEVÕTETES — abinõude süsteemi rakendamine, mille eesmärgiks on ettevõtte kõikide tööjõu-, tehniliste, materiaalsete ja tootmisressursside maksimaalne kasutamine, ettevõtte häireteta töö tagamine ning teatud proportsioonide kindlaksmääramine ettevõtte kõigi osade vahel, mis kindlustab toodangu väljalaske rahvamajandusplaanis ettenähtud koguses, sortimendis ja kvaliteediga ning tootmise rütmilisuse. Tootmise organiseerimine hõlmab ettevõtte töö kõiki külgi: uute toodete projekteerimist ja nende tootmise omandamist, põhi- ja abistavate tsehhide tööd, *töö organiseerimist* (vt.), materiaalse ja tehnilise varustamise organiseerimist. Kõige efektiivsemateks tootmise organiseerimise vormideks on tööstusettevõtete spetsialiseerimine, kombineerimine ja koopereerimine. Ettevõtete, tsehhide ja tootmisjaoskondade spetsialiseerimise baasil juurutatakse tööstuses tootmise organiseerimise voolumeetodeid, mis on kõige progressiivsemad ja loovad kõige soodsamad tingimused ettevõtte ühtlaseks, rütmiliseks tööks, toodangu väljalaskmiseks kindlaksmää-

ratud tähtpäevadel ja toodangu omahinna alandamiseks

TOOTMISE PLANEERIMINE KOLHOOSIS — vt. Kolhoositootmise planeerimine.

TOOTMISE RÜTMILISUS — tööstusettevõtte töö organiseerimine, mis tagab toodangu väljalaske graafiku ühtlase täitmise niihästi kogu ettevõtte ulatuses kui ka kõigis tootmisjaoskondades teatud ajavahemiku (ööpäeva, dekaadi, kuu jne.) jooksul. Tootmise rütmilisus on ettevõtte ökonoomika parandamise, eriti aga tema tootmisvõimsuse täieliku kasutamise tähtsamaid tingimusi. Tootmise rütmilisust dekaadide kaupa mõõdetakse igas dekaadis väljalastud toodangu osatähtsusega kuu toodangu mahus. Ühetüübilist masstoodangut väljalaskva ettevõtte toodangu väljalaske rütmilisust iseloomustab vooluliini rütmist kinnipidamine. Õige tootmisrütm saavutatakse häireteta ja komplekssе materiaalse ja tehnilise varustamise organiseerimisega, vajalike proportsioonide kindlaksmääramisega kõigi tootmisalade vahel, tootmise spetsialiseerimisega, tootmise operatiivse planeerimise ja dispetšeriteenistuse täpse organiseerimisega.

TOOTMISE SPETSIALISEERIMINE — tööstuse ja põllumajanduse mitmesuguste harude vahelise ühiskondliku tööjaotuse vorme, tootmisharu ulatuses aga tootmisprotsessi detailsem jaotamine reaks iseseisvateks harudeks ja operatsioonideks; üksikettevõtete spetsialiseerimine üksikute detailide valmistamisele ja üha suurema arvu tootmisharude moodustamine. Eraldunud ja spetsialiseerunud tootmisharud ja ettevõtted lasevad välja samalaadset toodangut, neid iseloomustab eriline tehnoloogiline protsess ja kitsalt spetsialiseerunud kaader. Tootmise spetsialiseerimine kergendab massilise vooltootmise organiseerimist ning tõstab tunduvalt ühiskondlikku tööviljakust. Tööstuses tehakse vahet tootmise spetsialiseerimise kolme põhiliigi vahel: 1) spetsialiseerumine teatud valmistoote tootmisele ehk esemeline spetsialiseerumine (näiteks auto- ja traktoritööstuse ettevõtted ning muud masinaehitusettevõtted, mis on spetsialiseerunud üht tüüpi masinate tootmisele); 2) spetsialiseerumine valmistoote teatud osade või detailide tootmisele ehk detailijärgne spetsialiseerumine (näiteks kuullaagritehas, mis valmistab üksikuid detaile auto- ja traktoritehastele); 3) spetsialiseerumine teatud üksikute tööoperatsioonide või tehnoloogiliste protsesside sooritamisele — tehnoloogiline spetsialiseerumine. Ettevõtete ja tootmisharude spetsialiseerimine eeldab tööstusettevõtete koopereerimist (vt.), s. t. tootmisalaste sidemete loomist nende vahel. Spetsialiseerimine ja koopereerimine omavad ühiskondliku tööviljakuse tõstmisel tohutu suurt tähtsust. Nad soodustavad tehnika arenemist, võimaldavad laialdaselt kasutusele võtta suure tootlikkusega seadmeid ja eesrindlikku tehnoloogiat ning automatiseerida tootmisprotsesse. Kapitalismi tingimustes piirab tootmise spetsialiseerimist tootmisvahendite eraomandus; tootmise spetsialiseerimine toimub kõrgete kasumite saamise huvides ja anarhiliselt, kapitalistlike ettevõtete omanike vahelises teravas konkurentsis. Sotsialistlikes riikides, kus rahvamajandus areneb ühtse plaani järgi ja vastastikku koordineerituna, on eriti soodsad tingimused tootmise spetsialiseerimisest saadava efekti kasutamiseks. NLKP XX kongressi direktiivides kuuenda viie aasta plaani kohta aastateks 1956—1960 oli ette nähtud: laiendada tööstuse spetsialiseerimist ja koopereerimist ning organiseerida spetsialiseeritud ettevõtetes massiline vooltootmine; organiseerida neis ettevõtetes standardiseeritud, normaliseeritud ja unifitseeritud detailide, sõlmede ja toodete tootmine uusima tehnoloogia kohaselt; luua spetsialiseeritud ettevõtteid erinevates majandusrajoonides, silmas pidades ettevõtete koopereerimist majandusrajoonide ja suurte tööstuskeskuste piires. Tohutu suure tähtsuse omandab ehitusorganisatsioonide spetsialiseerimine, võimaldades laialdaselt juurutada industriaalseid ehitusmeetodeid. Tööstuse ja ehitustegevuse juhtimise uued, territoriaalsuse printsiibile tuginevad vormid loovad soodsamad tingimused tootmise spetsialiseerimiseks ja ratsionaalseks koopereerimiseks. Põllumajanduses toimub spetsialiseerumine vastavalt iga rajooni või tsooni looduslikele ja majanduslikele tingimustele ja rahvamajanduse vajadustele. Igale põllumajan-

dusrajoonile nähakse plaanilises korras ette juhtivad tootmisharud, nende kõrval arendatakse aga ka teisi harusid, et tagada kõigi tootmisharude õiget kombinatsiooni sovhoosides ja kolhoosides, paljude tootmisharudega majandite arenemist, maa ja tööjõu kõige tootlikumat kasutamist.

TOOTMISE ÜHISKONNASTAMINE — ühiskondliku tootmise arendamine, mis tugineb: 1) progresseeruvale ühiskonnasisesele tööjaotusele, millega kaasneb ühiskondliku töö spetsialiseerumine, s. o. tootmise eriharude arvu suurenemine uute eriharude arvel ja nende kokkusulamine üheks ühiskondlikuks tootmisprotsessiks; 2) üha suurema arvu tööliste ühisele tööle suurettevõtetes. Suurtootmises rakendatavate individuaalsete tööliste ühine töö annab tööle uue, ühiskondliku tootliku jõu. Tootmise ja töö ühiskonnastamise iseloomu määravad valitsevad tootmissuhted. Seoses ühiskondliku tööjaotuse arenemisega ja kapitali tsentraliseerumisega on tootmise ühiskonnastamine kapitalismi ajal tohutult edasi läinud, võrreldes kapitalismieelsete formatsioonidega, ja saavutanud väga kõrge taseme. Kapitalismi tingimustes kulgeb tootmise ühiskonnastamise protsess antagonistlikus vormis. «Kogu tootmine sulab ... ühte üheks ühiskondlikuks tootmisprotsessiks, sealjuures aga juhitakse iga tööstust eri kapitalisti poolt, olenedes tema meelevallast, andes ühiskondlikud tooted tema eraomandiks» (V. I. Lenin, Teosed, 1. kd., lk. 154). Selles väljendub järsk mittevastavus kapitalistlike tootmissuhete iseloomu ja tootlike jõudude arengutaseme vahel, mis võtab nendevahelise terava konflikti vormi. Monopolistliku kapitalismi ajal tingib tootmise edasist ühiskonnastamist hiigelsuurte kapitalide kontsentreerumine ja tsentraliseerumine, mis kujutavad endast väike- ja keskkapitalistide ekspluateerimist finantskapitali magnaatide poolt, ning ettevõtete kõrgetasemeline spetsialiseerumine. Kuid imperialismi vastuolud ja proletaarse elanikkonna süvenev viletsus piiravad tootmisprotsessi ühiskondliku iseloomu arengut. Töö ja tootmise ühiskonnastamise protsess on kapitalismi tingimustes samaaegselt kapitalistlikult tootmisviisilt sotsialistlikule tootmisviisile üleminekuks vajalike materiaalsete eelduste loomise protsess.

Tootmisvahendite kapitalistliku eraomanduse muutmine sotsialistlikuks, ühiskondlikuks omanduseks kujutab endast järjekordset sammu tootmise ühiskonnastamises. See protsess hõlmab sotsialismi ajal inimeste tootliku tegevuse kõiki sfääre, kõiki rahvamajandusharusid, sealhulgas ka põllumajandust. Tekivad tingimused tööjaotuse edasiseks süvenemiseks, tootmisharude spetsialiseerumiseks, uute tootmisharude kujunemiseks, ühise koopereeritud töö kontsentreerumiseks suurtesse tootmisettevõtetesse, luuakse otsesed plaanipärased sidemed üksikettevõtete ja ühiskondliku tootmise harude vahel. Tootmise sotsialistlikul ühiskonnastamisel tugevdab tootmisprotsessi ühiskondlikku iseloomu tootmisvahendite ühiskondlik, sotsialistlik omandus. Seetõttu ei ole sotsialistlikus ühiskonnas antagonistlikke vastuolusid tootmissuhete ja tootlike jõudude vahel. See loob avarad võimalused tootlike jõudude kasvuks ja tootmisprotsessi ühiskondliku iseloomu süvenemiseks.

TOOTMISGRAAFIK — tootmisplaanide rütmilise täitmise tagamiseks kogu ettevõtte või selle üksikute osade jaoks teatud ajavahemikuks varem koostatud tootmise kulgemise ja tööde tegemise kava. Ettevõtte majandusliku tegevuse operatiivse plaanipärase juhtimise süsteemi tähtsa elemendina aitab tootmisgraafik põhi- ja abistavate tootmisjaoskondade, samuti aga ka üksikute tootmist ettevalmistavate lülide ja ettevõtte juhtkonna tööd ajaliselt koordineerida. Tootmisgraafiku üldotstarbeks on tagada riikliku plaani ühtlane igapäevane täitmine ettenähtud nomenklatuuris (sortimendis) ning komplektse toodangu väljalaskmine niihästi ettevõttes tervikuna kui ka selle igas tsehhis, jaoskonnas ja töökohal. Tootmisgraafikud koostatakse niihästi põhitootmise kui ka põhitootmise teenindamise kohta, näiteks seadmete remontimise (remondi järjekord, tähtajad ja kestus), materjalide kohaleveo jne. kohta. Tootmisgraafik vormistatakse kas tabelina või graafikuna selle sõna otseses mõttes (näiteks diagrammina), s. t. tööprotsesside kestus ja väljalastavate toodete hulk kujutatakse kõveratena teatud mõõtkavas skaalal (või võrgus).

TOOTMISHARU SISEKONKURENTS — kapitalistliku majanduse ühe ja sama tootmisharu eri, kuid ühelaadilist toodangut tootvate ettevõtete vaheline konkurents. Ühe ja sama tootmisharu kapitalistidevaheline konkurents põhjustab seda, et kaupade hinnad kujunevad vastavalt nende ühiskondlikule väärtusele, turuväärtusele. Kaupade ühiskondliku (turu)väärtuse määravad valitsevad, keskmised tootmistingimused. Neis kapitalistlikes ettevõtetes, kus tehnika ja tootmise organiseerimine on täiuslikumad, on kaupade individuaalne väärtus turuväärtusest madalam. Tootmisharu sisekonkurentsi tulemusena saavad need ettevõtted lisakasumit. Kapitalistid, kelle kaupade individuaalne väärtus on turuväärtusest kõrgem, ei saa kogu oma kaupades sisalduvat lisaväärtust realiseerida, mõnikord aga ei ole nad isegi suutelised tootmiskulusid katma. Lisakasumil, mida saavad täiuslikumat tehnikat rakendavad ettevõtted, on ajutine iseloom, sest ka teiste ettevõtete kapitalistid püüavad rakendada täiuslikumat tehnikat. Tootmisharu sisekonkurents on stiihiline tegur, mis viib edasi tehnika arenemist ja tõstab tööviljakust kapitalistlikes ettevõtetes. Et aga tootmisharu sisekonkurentsi tingib kasumiahnus, kõrgema kasuminormi taotlemine, siis piirdub tootlike jõudude arenemine kapitalistide omakasupüüdlike huvidega. Konkurents ise aga põhjustab paratamatult vahendite ja jõudude tohutut raiskamist. Tootmisharu sisekonkurents põhjustab seda, et suured kapitalistlikud ettevõtted tõrjuvad välja väike- ja keskettevõtteid, samuti aga lihtsate kaubatootjate ettevõtteid, tuues endaga kaasa tootmise kontsentreerumise (vt.) ja kaubatootjate laiade kihtide vaesumise.

TOOTMISHARUDEVAHELINE KONKURENTS — kapitalistide või nende koondiste vaheline konkurents mitmesugustes kapitalistliku majanduse harudes suurema kasumi saamise pärast. Tootmisharudevahelise konkurentsivõitluse protsessis toimub kapitalide stiihiline voolamine ühest tootmisharust teise ja kapitalide jaotumine mitmesuguste tootmisharude vahel. Kapitalistid püüavad üle minna neisse tootmisharudesse, mis annavad kõige rohkem kasumit. Võitlus toimub kapitalistide vahel kapitalide kõige kasulikuma rakendamise võimaluse pärast. Kui tootmisharu sisekonkurentsi (vt.) otseseks tagajärjeks on antud kauba turuväärtuse kujunemine, siis tootmisharudevahelise konkurentsi tagajärjeks on kapitalide stiihiline voolamine ühest tootmisharust teise, kasuminormi võrdsustumine ja ühtse, üldise (ehk keskmise) kasuminormi ning tootmishinna (vt.) kujunemine. Selle tulemusena aga saadakse võrdse suurusega kapitalilt kõige erinevamates kapitalistliku tootmise harudes võrdset kasumit. Tootmisharudevaheline konkurents väljendab mitmesuguste tootmisharude tööstuskapitalistide vahelisi vastuolusid lisaväärtuse jagamisel.

TOOTMISHIND — kauba hind kapitalistlikus majanduses, mis võrdub tootmiskulude ja keskmise kasumi summaga; hind, mille ümber kõiguvad turuhinnad. Väärtuse muundumine tootmishinnaks on kapitalistliku tootmisviisi ajaloolise arengu tulemuseks. Konkurents kapitalistide vahel, kes on oma kapitali mahutanud erinevatesse majandusharudesse, kus kapitali orgaaniline struktuur (vt.) on erinev, ja kapitali voolamine ühest tootmisharust teise tingivad seda, et investeeritud kapitali võrdsetele osadele langeb võrdne summa kasumit, s. t. keskmine kasum. Kõikide kaupade tootmishindade summa ja nende väärtuste summa on lõppkokkuvõttes igal antud ajavahemikul võrdsed. Tootmishind on väärtusseaduse ja lisaväärtuse seaduse konkreetseks avaldumisvormiks. Monopolistliku kapitalismi tingimustes realiseerivad suurmonopolid oma kaupu monopoolsete hindadega (vt.), mis on tootmishindadest tunduvalt kõrgemad.

TOOTMISJAOSKOND — põhiline esmane tootmislüli, tööstusettevõtte allüksus; suurettevõtetes tsehhi osa, millele on kinnistatud teatud hulk seadmeid ja püsiva koosseisuga tööliste rühm. Tootmisjaoskonda juhib jaoskonnaülem või meister. Kui töötatakse kahes või kolmes vahetuses, siis juhivad vahetusi tavaliselt vahetusmeistrid, kes alluvad jaoskonnaülemale või vanemmeistrile. Jaoskondade organiseerimine ja spetsialiseerimine toimub olenevalt

tootmisprotsessi ja tsehhi seadmete iseärasustest. Kui kogu tsehhis on ühesugused (samalaadsed) seadmed, nagu näiteks ketrus- või kudumistsehhis, siis moodustatakse jaoskonnad tootmisülesande ühtsuse põhimõttel. Mitmekesist toodangut valmistavate tsehhide jaoskonnad spetsialiseeritakse: 1) esemelisel printsiibil, kui iga tootmisjaoskond laseb välja lõpetatud tooteid ja pooltooteid, näiteks väntvõlle, hammasrattaid, teatud liiki rõivastusesemeid või jalatseid jne. Sel juhul paigutatakse seadmed ahelana vastavalt tehnoloogilise protsessi kulgemisele, mis loob soodsad tingimused töötamiseks voolumeetodil ja automaatsete vooluliinide loomiseks; 2) tehnoloogilisel printsiibil, kui igas jaoskonnas sooritatakse teatud liiki töötlemisoperatsioone; sel korral kasutatakse erinevates jaoskondades erinevaid seadmeid ning iga tootmisjaoskonna käsutuses on samalaadsed seadmed. Meister, vanemmeister ja tootmisjaoskonna ülem on vastutust kandvateks ja täieõiguslikeks juhtijateks ning tootmise ja töö otsesteks organiseerijateks oma jaoskonnas.

TOOTMISKULUD — elava ja asjastatud töö kulu produktide tootmisel. Kaubatootmise tingimustes esinevad tootmiskulud väärtuselises vormis. Ühiskondlikud tootmiskulud võrduvad toodetud produkti väärtusega. Nad on produkti tootmiseks kulutatud tootmisvahendite ja uue loodud väärtuse summaks. Kapitalismi tingimustes tuleb vahet teha nende ühiskondlike tootmiskulude, mis võrduvad kauba tootmiseks üldse tehtud töö kuluga, ja kapitalistide poolt kauba tootmiseks tehtud kulude vahel. «See kaubaväärtuse osa, mis asendab äratarvitatud tootmisvahendite ja rakendatud tööjõu hinna, asendab vaid selle, mis kaup kapitalistil endal maksab; kapitalistile moodustab ta seega kauba tootmise kulud» (К. Маркс, Капитал, т. III, стр. 28). Kapitalist kulutab kauba tootmiseks püsivkapitali (vt.) ja muutuvkapitali (vt.). Lisaväärtust aga omastab ta tasuta. Seepärast ei võrdu kapitalisti tootmiskulud kauba väärtusega, vaid ainult väärtuse selle osaga, mis jääb järele pärast lisaväärtuse mahaarvamist.

Sotsialismi tingimustes võrduvad ühiskondlikud tootmiskulud kauba väärtusega, nad kujutavad endast tootmises tarbitud tootmisvahendite väärtuse ja uue loodud väärtuse summat. Tuleb vahet teha sotsialismi ajal eksisteerivate ühiskondlike tootmiskulude ja nende otseste kulutuste vahel, mida teevad ühiskond ja üksikettevõtted toodangu valmistamiseks ja mis esinevad omahinna (vt.) vormis. Sotsialistlikus majanduses väljendub tootmiskulude vähendamine toodangu väärtuse ja omahinna süstemaatilises alandamises. Kapitalistlikus ühiskonnas kujunevad tootmiskulud stiihiliselt. Sotsialistlikus ühiskonnas avaldab riik, kes lähtub objektiivsetest majandusseadustest ja antud majanduslikest tingimustest, tootmiskuludele plaanilist mõju (planeerides materiaalseid kulusid, tööviljakust, omahinda). Sotsialistlik ühiskond alandab plaanikindlalt tootmiskulusid.

TOOTMISKULUDE EELARVE — plaanidokument, milles on süstematiseeritud ja rahalises vormis väljendatud kõik isemajandava ettevõtte tootmiskulud tema põhitegevuse raames valmistatavale toodangule. Tootmiskulude eelarve hõlmab mitte üksnes otseselt või kaudselt toodangu väljalaskmise ja realiseerimisega ning tööde tegemisega seotud kulusid, vaid ka teistele organisatsioonidele osutatavate teenustega seotud kulusid. Tootmiskulude eelarve alusel kalkuleeritakse toodangu täielik omahind ja tehase- (vabriku)omahind (vt.), tehakse kindlaks käibevahendite vajadus, arvutatakse välja realiseerimise tulemused ning töötatakse välja ettevõtte tulude ja kulude bilanss. Plaanilise tootmiskulude eelarve koostamisel tuleb tagada tema kooskõla plaani teiste osadega. Eriti tähtis on, et: a) tooraine-, materjali-, kütuse- ja energiakulud langeksid kokku ettevõttele eraldatavate tooraine-, materjali-, kütuse- ja energiafondidega; b) palgasumma võrduks tööjõuplaanis ettenähtud palgafondiga; c) põhifondide amortisatsiooni summa oleks kooskõlas tootmise põhifondide muutumisega plaaniperioodil.

TOOTMISNÕUPIDAMISED — tootmise juhtimisest töötajate laiade hulkade otsese osavõtu sotsialistlik vorm NSV Liidu ettevõtetes ja asutustes. Tootmisnõupidamistel arutatakse ette-

võtte tootmistegevuse kõige tähtsamaid küsimusi, eelkõige aga seisakute ja muude tööajakadude likvideerimise, töö- ja tootmisdistsipliini tugevdamise, eesrindlike ettevõtete ja tootmisnovaatorite kogemuste levitamise abinõusid. Tootmisnõupidamistel vaadatakse läbi tootmisprogrammi täitmise, tööviljakuse tõstmise ja omahinna alandamise eesmärgil rakendatavate organisatsiooniliste ja tehniliste abinõude plaan (vt.). Tootmisnõupidamisi juhivad ametiühinguorganisatsioonid inseneride ja tehnikute aktiivsel osavõtul, kolhoosides aga — brigadirid, juhatuse liikmed ja põllumajanduse spetsialistid. Nõupidamistel esitatud ettepanekute praktiline elluviimine on vastavate organisatsioonide juhtijate ülesandeks.

TOOTMISPRAAK — halvakvaliteediline toodang, mis osaliselt või täielikult ei vasta joonistes, tehnilistes tingimustes või standardites kindlaksmääratud nõuetele. Tootmispraak põhjustab toodangu kallinemist, materjalide, instrumentide ja energia kulu suurenemist, tööviljakuse langemist, häirib tootmisprotsessi normaalset kulgemist, põhjustab tootmisvõimsuste kasutamise halvenemist ja väljalastava toodangu hulga vähenemist. Võitlus tootmispraagi vastu toimub niisuguste abinõude rakendamisega, mis praagi tekkimist väldivad. Praagi tekkimise põhjusteks võivad olla igasugused tehnilised ja organisatsioonilised häired tootmises: vead joonistes või tehnilistes tingimustes, toorikute valmistamise, detailide töötlemise või toodete monteerimise tehnoloogilistest meetoditest mittekinnipidamine, seadmete mittesihipärane kasutamine või seadmete mittekorrasolek, tööliste puudulik tootmisalane instrueerimine, töötajate hoolimatus, tehnilise personali mitteküllaldane kvalifikatsioon, toodangu kvaliteedi tehnilise kontrollimise ebaõige organiseerimine, tehnoloogilisest distsipliinist mittekinnipidamine jne.

TOOTMISPROFIIL — toodangu sortiment, mille väljalaskmine on kindlaks määratud rahvamajandusplaaniga ja mis kõige rohkem vastab tootva objekti (ettevõtte, tsehhi, tootmisjaoskonna) seadmetepargile ja tehnilistele iseärasustele. Ettevõtte tootmisprofiili iseloomustab tehnoloogilise protsessi ühtsus niisuguses koguses ja sortimendis toodangu valmistamisel, mis on rahvamajandusplaani ülesannetest lähtudes antud tootvale objektile kindlaks määratud.

TOOTMISPROGRAMM — kogu rahvamajandusele tervikuna ja igale sotsialistlikule ettevõttele naturaalsetes ja rahalistes näitajates kindlaksmääratud riiklik ülesanne teatud sortimendis ja teatud kvaliteediga toodangu väljalaskmiseks. Tootmisprogramm on rahvamajandusplaani ning ettevõtte tehnika-, tootmis- ja finantsplaani tähtsaimaks koostisosaks. Tootmisprogrammi ülesannete õigel kindlaksmääramisel on kõigi rahvamajandusharude arenemiseks vajalike proportsioonide kehtestamise suhtes väga suur tähtsus. Tootmisprogrammi ülesanded avaldavad määravat mõju rahvamajandusplaani teistele osadele — ehitusprogrammile, tööjõuplaanile, sotsiaalse ja kultuurilise ülesehitustöö programmile jne. Tööstuses on tootmisprogrammi põhinäitajateks kaubatoodang ja toodangu väljalase naturaalses väljenduses; põllumajanduses — külvipinnad, saagikus ja kogusaak, kariloomade arv, produktiivsus ja kogutoodang loomakasvatuses, toodang kõlvikute iga 100 ha kohta; transpordis — veosekäibe plaan tonn-kilomeetrites ja transporditavate veoste plaan tonnides transpordiliikide kaupa, reisijate veo plaan transpordiliikide järgi. Sotsialistliku ettevõtte tootmisprogrammi koostamisel lähtutakse vastava toodanguliigi vajadusest rahvamajanduses ja olemasolevate tootmisvõimsuste maksimaalsest kasutamisest.

TOOTMISRESERVID — kasutamata võimalused toodangu väljalaske suurendamiseks, kvaliteedi tõstmiseks ja omahinna alandamiseks tootmisvahendite ja tööjõu efektiivsema kasutamise arvel. Tootmisreserve saab ära kasutada peaasjalikult tootmisprotsessi ja töö parema organiseerimisega. Varjatud reservide avastamine ja ärakasutamine võimaldab igas ettevõttes saavutada lühikese ajaga ja nimetamisväärsete kuludeta suurt tootmisalast efekti. Sotsialistliku tootmise järjekindel kasv ja täiustumine on uute tootmisreservide ammendamatuks allikaks; neid avastatakse süstemaatiliselt eesrindlike inimeste — novaatorite — poolt ja neid

kasutab kogu töötajate kollektiiv. Ettevõtete tootmisreserve liigitatakse tootmise sisemisteks reservideks (tootmistsükli kestuse lühendamine, käibevahendite käibe kiirendamine, praagi vältimine ja omahinna alandamine) ja tootmise välisteks reservideks (materiaalse ja tehnilise varustamise ning toodangu turustamise kulude vähendamine, tooraine ja toodangu transpordikadude vältimine, trahvide ja viiviste ning muude kahjude likvideerimine). Tootmisreservid avastatakse ettevõtte majanduslikku tegevuse analüüsi käigus ja sellest võtab osa kogu ettevõtte töötajaskond. Üheks kõige enam levinud viisiks, millega reservide avastamisele sotsialistlikes ettevõtetes tõmmatakse kaasa laiem üldsus, on ühiskondlike ülevaatuste organiseerimine seadmete kasutamise, materjalide kokkuhoiu ja muul alal esinevate reservide ning tööajakadude avastamiseks. Ettevõtte sisemiste reservide kasutamise tähtsaimateks teedeks on: tehnika arendamine ja parem kasutamine, uue tehnoloogia juurutamine ja tootmisprotsessi organiseerimise täiustamine, töötajate kvalifikatsiooni tõstmine ja ettevõttes sotsialistliku võistluse organiseerimine. Üleminek majanduse juhtimisele territoriaalsel printsiibil lõi tingimused kõigi tootmise kasvu võimaldavate reservide senisest täielikumaks ärakasutamiseks.

TOOTMISRIISTAD — t ö ö v a h e n d i t e (vt.) peamine ja tähtsaim osa, esinevad mehhaaniliste töövahenditena, «millede kogumit võib nimetada tootmise luude ja lihaste süsteemiks» (K. M a r x, Kapital, I kd., lk. 151). Nendeks on mitmesugused masinad, tööpingid, aparaadid, instrumendid jne. Tööriistade valmistamine ja kasutamine on inimese kõige iseloomulikumaks iseärasuseks. Inimene kasutab asjade mehhaanilisi, füüsikalisi, keemilisi ja muid omadusi, et nende kaasabil mõjustada t ö ö o b j e k t i (vt.) vajalikus suunas. Tootmisriistad on ühiskonna tootlike jõudude tähtsamaid ja liikuvamaid elemente. Inimese poolt loodusele mõju avaldamise ning tööriistade arenemise ja täiustumise protsessis toimuvad muutused ka inimestevahelistes tootmissuhetes. Tootmisriistad ei näita ainult ühiskonna võimu looduse üle, vaid iseloomustavad ka ühiskondlikke tootmissuhteid. «Niisama suur tähtsus, nagu on luujäänuste ehitusel väljasurnud loomaliikide organisatsiooni uurimiseks, on ka töövahendite jäänustel kadunud ühiskondlik-majanduslike formatsioonide uurimiseks. Majanduslikud epohhid ei erine üksteisest sellega, mida toodetakse, vaid kuidas ja missuguste töövahenditega toodetakse» (K. M a r x, Kapital, I kd., lk. 151).

TOOTMISSFÄÄR (ehk materiaalse tootmise sfäär) — rahvamajandusharude kogum, mis toodavad ja toimetavad tarbijaile kätte materiaalseid hüvesid. Sotsialistliku rahvamajanduse planeerimise ja arvestuse praktikas arvatakse tootmissfääri: tööstus, põllumajandus, ehitustegevus, veosetransport, sideasjandus (tootmist teenindav osa), materiaalne ja tehniline varustamine, kaubandus (sest valdav osa kaubanduses tehtavast tööst on sotsialismi tingimustes tootlik töö) ning ühiskondlik toitlustamine. Tootmissfääris tehtav töö loob natsionaalset tulu, erinevalt m i t t e t o o t m i s s f ä ä r i s (vt.) tehtavast tööst, mis natsionaalset tulu ei loo. Seepärast on sotsialistlik ühiskond huvitatud sellest, et töö plaanipärase jaotamise protsessis suunataks sellest üha suurem osa materiaalse tootmise sfääri ja et mittetootmissfääris, eriti aga valitsusaparaadis, teeniks minimaalsel arvul töötajaid.

TOOTMISSUHTED — materiaalsete hüvede tootmise, vahetuse ja jaotamise protsessis inimeste vahel tekkivad suhted; tootmise üks külg. Tootmisprotsessis ei mõjuta inimesed üksnes ümbritsevat loodust, vaid on sunnitud astuma üksteisega teatud suhetesse, et tegutseda koos ja vahetada oma töö saadusi. Tootmissuhete olemuse määrab see, kelle omanduses on tootmisvahendid ning missugusel viisil toimub tootjate ühendamine tootmisvahenditega. «Ühiskondliku korra mitmesugused majanduslikud epohhid erinevadki üksteisest selle ühinemise erilise iseloomu ja teostumisviisi poolest» (K. M a r x, Kapital, II kd., lk. 30).

Olenevalt omandivormist kujunevad inimeste vahel välja teatud suhted, tegevuse vastastikune vahetamine ja toodete jaotamise vormid. Kui tootmisvahendid kuuluvad mitte kogu ühiskonnale, vaid üksikutele isikutele, klassidele, kes kasutavad neid töötava

rahva ekspluateerimiseks, siis tekivad valitsemis- ja allumissuhted, tootmine allutatakse ekspluataatorite rikastumise huvidele. Kui tootmisvahendid kuuluvad kogu ühiskonnale, siis kujunevad välja ekspluateerimisest vabade inimeste seltsimehelikud vastastikuse abistamise suhted, tootmise organiseerimise eesmärgiks aga on kogu ühiskonna materiaalsete ja kultuuriliste vajaduste rahuldamine. Tootmissuhted arenevad otseses seoses ja vastastikuses sõltuvuses tootlike jõududega (vt.). Ühiskondliku tootmise arenemise kõige üldisemaks majandusseaduseks on seadus, mille järgi tootmissuhted peavad vastama tootlike jõudude iseloomule (vt.). Kui tootlike jõudude arenemisega ei kaasne pikema aja jooksul vastavaid muutusi tootmissuhetes, siis saabub niisugune moment, millal tootmissuhted enam ei soodusta tootlike jõudude arenemist, vaid muutuvad nende kammitsaiks. Konflikt arenevate tootlike jõudude ja vananenud tootmissuhete vahel viib antagonistlikes klassiformatsioonides vältimatult revolutsioonilise plahvatuseni. Ühiskonna revolutsioonilise ümberkujundamise tulemusena kehtestatakse uued tootmissuhted, mis vastavad saavutatud tootlike jõudude arenemistasemele ja võimaldavad neil edasi areneda. Tootmisvahendite eraomanduse kaotamine kõrvaldab tootlike jõudude ja tootmissuhete vahelised antagonistlikud vastuolud. Mitteantagonistlikud vastuolud aga jäävad püsima ka sotsialismi ajal, sest tootlikud jõud ennetavad oma arengus sotsialistlikke tootmissuhteid. Et aga sotsialismi tingimustes ei ole ühiskondlikke jõude, kes oleksid huvitatud vana korra säilitamisest, siis sotsialistlike tootmissuhete süsteemis toimuvad muutused ilma plahvatusteta ja poliitiliste murranguteta. Sotsialistlikud tootmissuhted annavad tootlike jõudude arenemiseks avarad perspektiivid, nad aitavad kaasa sotsialistliku tootmise järjekindlale ja kiirele arendamisele ning täiustamisele.

TOOTMISTEHNOLOOGIA — toote valmistamise võtted, materjalide omavahel seotud töötlemisviiside süsteem tootmisprotsessis. Tootmistehnoloogia hõlmab operatsioone ja nende järjekorda materjalide muutmisel valmistooteks, igal tootmisstaadiumil töölise poolt kasutatavate seadmete, instrumentide ja rakiste tüüpe ja iseloomu, töölise kvalifikatsiooni iga operatsiooni sooritamiseks ja kindlat tootmisrežiimi. Sotsialistlikes ettevõtetes peetakse tootmistehnoloogia väljatöötamisel silmas seda, et kasutamist leiaksid kõige täiuslikumad masinad ja mehhanismid ning võetaks arvesse sotsialistliku tootmise järjekindla tehnilise progressi perspektiive. Tootmise tehnoloogia avaldab toodangu kvaliteedile ja ettevõtte töö majanduslikele näitajatele otsustavat mõju. Seepärast valitakse tehnoloogilise protsessi väljatöötamisel kõige ökonoomsem variant, mis tagab toodangu väljalaske niihästi ettenähtud koguses kui ka kvaliteediga, tootmise käigus aga peetakse rangelt kinni tehnoloogilisest distsipliinist. Tootmistehnoloogia väljatöötamisel ja muutmisel kasutatakse laialt eesrindlaste tootmiskogemusi, võttes neid arvesse tüüpiliste tehnoloogiliste protsesside väljatöötamisel.

TOOTMISTSÜKKEL — töö objekti (tooraine ja materjali) tootmisprotsessis viibimise periood toote valmistamise alustamise momendist kuni valmistoote väljalaskmise momendini. Tootmistsükkel koosneb tööperioodist (vt.) ja vaheaegadest tööperioodi üksikute osade vahel, millede kestel tööprotsess on osaliselt või täielikult katkenud. Vaheajad tööperioodis on tingitud kas toote enda loomusest või tema valmistamise viisist: sellised on loomulikud (tehnoloogilised) vaheajad, näiteks puidu kuivatamiseks vajalik aeg, või siis tootmise organisatsioonist tingitud vaheajad (organisatsioonilised vaheajad), milledest on peamised: vahetustevahelised vaheajad, protsessi staadiumide vahelised vaheajad jne. Tootmistsükkel on tootmisajast lühem ajavahemiku võrra, mille kestel käibefondid (vt.) on tootmisvarude vormis. Kõikide tootmisvahendite kasutamine on seda efektiivsem, mida väiksem on erinevus tootmistsükli ja tööperioodi vahel ja mida lühem on viimane. Tootmistsükli lühendamise tähtsaks reserviks on nende vaheaegade vältimine või vähendamine, mille võrra tootmistsükkel erineb tööperioodist. Tehnoloogilised vaheajad vähenevad tehnika arenemise ja tööviljakuse tõusu tulemusena. Nii näiteks vähendab kii-

resti kuivavate lakkide ja värvide kasutuselevõtmine toote värvimisjärgset kuivamisprotsessi, kemikaalide kasutamine kiirendab taimede kasvuprotsessi ja lühendab 2—3 korda mõnede puuviljade valmimise aega. Organisatsioonilisi vaheaegu vähendab tootmise organiseerimise meetodite ja tehasesisese planeerimise täiustamine, eriti voolumeetodite, konveierite, transportööride jne. kasutuselevõtmine. Tootmistsükli lühendamise tähtsaimaks abinõuks on tootmise automatiseerimine (vt.), üleminek masinate automaatsüsteemile (vt.), automaatliinidele ja automaatselt töötavatele tehastele.

TOOTMISVAHENDID — töövahendid ja töö objektid, mida inimesed kasutavad materiaalsete hüvede tootmise protsessis. Töö objektideks on kõik see, mida tootmisprotsessis töödeldakse ja millele inimese töö on suunatud. Neid leidub otseselt looduses (maapõuest saadav kivisüsi, maagid, nafta, looduslik gaas, kemikaalid jne.), või on nende hankimiseks juba varem tööd tehtud ja nad kujutavad endast toorainet (koks metallurgias, puuvill ketruses, kedrus kudumises jne.).

Töövahenditeks (vt.) on tootmishooned, ehitised, seadmed, masinad. Tootmisvahendite hulgas on otsustav tähtsus tootmisriistadel (masinad, seadmed jne.). Maa, olles üleüldiseks töö objektiks, on ühtlasi tähtsaimaks tootmisvahendiks. Tootmisriistade arenemistase on näitajaks, mis iseloomustab inimese võimu looduse üle. Koos inimeste arenemisega ning nende kogemuste ja teadmiste suurenemisega arenevad pidevalt ka tootmisriistad. Lihtsaimatest kiviriistadest kuni kõige komplitseeritumate automaatmasinateni, aatomielektrijaamade ja -generaatoriteni, elektronmasinate ja -aparaatideni — selline on tootmisriistade arenemistee, mille inimkond on oma ajaloo jooksul läbi teinud. Tööriistade arenemistase on ühtlasi ka valitsevate ühiskondlike suhete näitajaks. Tootmisvahendite ühiskondlik olemus on erinevates ühiskondlikes formatsioonides erinev. See oleneb omandivormist, sellest, kelle käes on tootmisvahendid. Kapitalismi tingimustes on tootmisvahendid üksikute kapitalistide või nende monopolistlike koondiste eraomanduses ja on kapitaliks, palgatöö ekspluateerimise vahendiks. Sotsialistlikus ühiskonnas kuuluvad tootmisvahendid ühiskonnale, seepärast ei ole nad enam kapital, vaid moodustavad tootmisfondide esemelise sisu. Nad on ühiskondliku töö kokkuhoiu ja inimtöö kergendamise tähtsaimaks vahendiks.

TOOTMISVAHENDITE TOOTMISE ÜLEKAALUKA KASVU SEADUS — laiendatud taastootmise objektiivne majandusseadus, mille järgi kõige kiiremini kasvab tootmisvahendite tootmiseks vajalike tootmisvahendite tootmine, seejärel tarbeesemete tootmiseks vajalike tootmisvahendite tootmine, suhteliselt aeglasemalt aga kasvab tarbeesemete tootmine. See seadus, mille on avastanud marksistlik-leninlik poliitiline ökonoomia, tuleneb sellest, et tootmise laiendamiseks on vaja pidevalt suurendada tööpinkide, masinate, seadmete, tooraine jne. tootmist, tõsta tööviljakust tehnilise progressi baasil. Kapitalistliku tootmisviisi tingimustes põhjustab tootmisvahendite tootmise ülekaalukas kasv tootmise ja tarbimise vahelise vastuolu teravnemist, suurendab tarbimise mahajäämist tootmisest. Tootmisvahendite tootmise ülekaaluka kasvu seaduse toimel ei ole siin absoluutset tähendust, see kulgeb tsükliliselt. I alajaotuse toodangu tootmise liiga ülekaalukas kasv asendub majanduskriiside perioodidel selle alajaotuse toodangu tootmise järskude langustega.

Sotsialismi ajal erineb tootmisvahendite tootmise ülekaaluka kasvu seaduse toime oma iseloomult selle seaduse toimest kapitalismi tingimustes, ta ei kutsu esile antagonistlikke vastuolusid. I alajaotuse kiirem kasvutempo II alajaotusega võrreldes on vajalik tingimus, mis tagab sotsialistliku tootmise pideva kasvu, tuginedes kõigis rahvamajandusharudes toimuvale tehnilisele progressile ning ühiskondliku töö viljakuse süstemaatilisele tõusule. Teiste rahvamajandusharude arenemist ennetava rasketööstuse pidev ja kiire arenemine on rahvatarbeesemeid tootva põllumajanduse ja tööstuse järjekindla kasvu ning töötajate materiaalse olukorra ja kultuuritaseme süstemaatilise tõusu vajalik tingimus. Nõukogude Liidu Kommunistlik Partei ja

Nõukogude riik kasutasid tootmisvahendite tootmise ülekaaluka kasvu seaduse toimet meie maa industrialiseerimise protsessis, tema kujundamisel agraar-industriaalmaast võimsaks industriaalsuurriigiks. Kogu sotsialistliku tootmise pidev suurenemine rasketööstuse ülekaaluka kasvu juures on NSV Liidu majandusliku võimsuse arenemise ja tema kaitsevõime tugevnemise aluseks. Rasketööstuse ülekaalukale arendamisele tuginedes hoolitsevad Nõukogude Liidu Kommunistlik Partei ja sotsialistlik riik väsimatult töötajate heaolu pideva tõusu eest, kasutavad kõiki võimalusi põllumajanduse arendamiseks ja rahvatarbeesemete tootmise suurendamiseks.

TOOTMISVARUD — tootmisvahendite varud, mis asuvad ettevõtete ja ehitusobjektide ladudes tootmisprotsessi häireteta kulgemise kindlustamiseks. Tootmisvarude planeerimine toimub selliselt, et igale ettevõttele määratakse kindlaks varunorm päevades, s. o. ettevõtte tööpäevade arv, mille jooksul ta peab olema kindlustatud varudega. Kolhoosides moodustatakse tootmisvarud ühiskondlike fondide (seemne-, söödafondide jne.) näol. Tööstusettevõtetes määratakse plaaniliste normatiivide alusel kindlaks jooksvate, kindlustus- ja hooajaliste varude diferentseeritud normid. Jooksvad varud kujutavad endast tootmisvarude seda osa, mis asub pidevalt käibes ja mida järjest uuendatakse. Kindlustus- ehk garantiivarud planeeritakse tähtsamate tooraine-, materjali- ja kütuseliikide osas juhuks, kui peaks tekkima vaheaeg ettevõttele vajalike tootmisvahendite hankimisel. Eriti suurt tähtsust omavad kindlustusvarud neile ettevõtetele, mis asuvad kaugetes või raskelt ligipääsetavates piirkondades. Kolhoosides luuakse seemnete ja söötade kindlustusvarud juhuks, kui külvid peaksid hävima või kui loomade ületalvepidamise tingimused peaksid kujunema ebasoodsateks, eriti kaugkarjamaade ning ränd- ja poolrändkarjakasvatuse piirkondades. Kindlustusvarusid peetakse tavalistes tingimustes puutumatuteks ning neid kasutatakse ainult siis, kui tekib otsene tootmisprotsessi katkemise oht. Kindlustusvarude suuruse kindlaksmääramisel lähtutakse antud materjaliliigi keskmisest ööpäevasest kulust ja ajast, mida vajatakse varude kiireks taastamiseks ja mille suurus määratakse kindlaks kogemuslikul teel (siia kuulub hanke vormistamise aeg, transportimine, laooperatsioonid ja tootmiseks materjalide ettevalmistamine). Kõrvuti kindlustusvarudega on olemas h o o a j a l i s e d v a r u d (vt.). Tootmisvarude planeerimine on häireteta tootmise ja kokkuhoiurežiimi teostamise tähtsaks tingimuseks.

TOOTMISVIIS — ühiskonna eluks ja arenemiseks vajalike materiaalsete hüvede (tootmis- ja elatusvahendite) hankimise viis. Tootmisviisil on kaks külge: t o o t l i k u d j õ u d (vt.) ja t o o t m i s s u h t e d (vt.). Esimesed väljendavad inimeste suhteid esemete ja loodusjõududega, milliseid kasutatakse materiaalsete hüvede tootmisel; teised — inimestevahelisi suhteid materiaalsete hüvede tootmise protsessis. Tootlike jõudude arenemistasemest oleneb ka tootmissuhete iseloom. Tootmissuhted avaldavad omakorda mõju tootlikele jõududele, soodustades või pidurdades nende arenemist. Ühiskondliku tootmise arenemine kulgeb madalamatelt astmetelt kõrgematele ühe tootmisviisi revolutsioonilise asendamise teel teise, progressiivsema tootmisviisiga. Vana tootmisviisi uuega asendamine on kasvavate tootlike jõudude ja oma arenemises mahajäävate tootmissuhete vahel arenevate vastuolude vältimatuks tagajärjeks. Eraomandusel põhinevates formatsioonides on need vastuolud oma iseloomult antagonistlikud ja nad väljenduvad klassivõitluses, milles võidab klass, kes kehastab kõige progressiivsemat tootmisviisi. Sotsialistlikus ühiskonnas ei ole vastuolud oma iseloomult antagonistlikud ja ühiskond ületab nad, muutes teadlikult tootmissuhteid vastavalt tootlike jõudude uuele tasemele. Ühiskonna materiaalsete elutingimuste süsteemis on tootmisviisil otsustav koht. Missugune on tootmisviis, selline on põhijoontes ka ühiskond ise, tema ideed, teooriad, poliitilised vaated ja asutused. Seepärast muutub koos materiaalsete hüvede tootmise viisi muutumisega kogu ühiskonna majanduslik ja poliitiline kord. Inimkonna ajalugu tunneb viit tootmisviisi, mis on järgnenud üksteisele: ürgkogukondlik, orjanduslik, feodaalne, kapitalistlik ja sotsialistlik

tootmisviis. Tänapäeval toimub ajalooline protsess, milles vana, kapitalistlik tootmisviis asendatakse uue, progressiivsema tootmisviisiga — sotsialismiga. Jagamatult valitseb sotsialistlik tootmisviis praegu NSV Liidus, reas Euroopa ja Aasia maades luuakse edukalt sotsialistlikku tootmisviisi.

TOOTMISVÕIMSUS — rahvamajandusharu, ettevõtte, tsehhi või agregaadi maksimaalne võime kindlas sortimendis toodangu tootmiseks antud ajavahemikul, eeldusel, et seadmeid kasutatakse kõige efektiivsemalt ja et tootmisprotsess ja töö on organiseeritud kõige otstarbekamalt. Tootmisvõimsust mõõdetakse naturaalsetes või tinglikes ühikutes. Nii näiteks mõõdetakse elektrijaama võimsust kilovattides, mustmetallurgia ettevõtetes — kõrgahjude kubatuuriga ja martäänahjude põranda pindalaga, tekstiilitööstuses — ülesseatud seadmete või värtnate arvuga; ekskavaatorite võimsust — kopa mahuga jne. Ettevõtte tootmisvõimsuse määrab tema juhtivate tsehhide võimsus, tsehhi tootmisvõimsuse — tema põhiliste seadmete võimsus. Tehnika arenemise, tootmismeetodite täiustumise, töötajate kvalifikatsiooni tõusu ning eesrindlike tootmiskogemuste leviku tagajärjel ettevõtte tootmisvõimsus suureneb. Olemasoleva tootmisvõimsuse parem kasutamine on toodangu suurendamise tähtsaks allikaks. Peamisteks tootmisvõimsuse parema kasutamise teedeks on: tootmistehnika ja -tehnoloogia täiustamine, tootmisprotsessi ja töö organiseerimise ratsionaliseerimine, ettevõtete spetsialiseerimine ja koopereerimine, teaduse ja tootmiseesrindlaste saavutuste juurutamine ja levitamine ning sotsialistliku võistluse arendamine. Organisatsiooniliste ja tehniliste abinõude väljatöötamine ja rakendamine nn. «kitsaskohtade» kõrvaldamiseks soodustab ka ettevõtete tootmisvõimsuste paremat kasutamist. Tootmisvõimsuste suurenemist soodustab ka seadmete moderniseerimine. Tootmisvõimsuste plaanipärane ja süstemaatiline suurendamine toimub kapitaalehituse, seadmete moderniseerimise, uue tehnoloogia juurutamise, muude reservide kasutuselevõtmise ning uute võimsuste tegevusse rakendamise teel.

TRANSIITVEDU — veoste ja reisijate vedu lähtepunktist sihtpunkti vahepealsete (transiit)jaamade, maa-alade ja sadamate kaudu. Transiitveod võivad toimuda niihästi ühe riigi piires kui ka riikide vahel. Üksiku raudtee transiitvedude maht võrdub teistelt (sealhulgas ka välisriikide) töötavatelt raudteedelt, ehitusel olevatelt (ajutise liiklusega) raudteedelt ja antud raudtee maa-ala läbivalt veetranspordilt vastuvõetud ning naaberraudteedele ja veetranspordile edasitoimetamiseks üleantud kaupade hulgaga. NSV Liidus moodustavad transiitveod keskmiselt umbes poole üldisest veosekäibest. Transiitvedude plaan on üldise veoseplaani tähtsamaid ja keerukamaid osi. Transiitvedude mahu kindlaksmääramiseks tehakse kõigepealt kindlaks transiitvedudest osavõtvad rajoonid, üksikute rajoonide ja teede vahelise veosekäibe suurus, valitakse välja kõige kasulikumad veosuunad ja analüüsitakse veoste tihedust üksikute teelõikude kaupa. Sealjuures võetakse arvesse raudteedevõrgu eelseisvat arengut ja summaarse veosevoolu jaotumist üksikute transpordiliikide vahel ning kasutatakse aruandeandmeid eelmiste aastate tegeliku transiit-veosekäibe mahu ja struktuuri kohta.

TRANSPORT — rahvamajandusharu, mis tegeleb reisijate ja veoste vedamisega. Marxi määratluse järgi on transport materiaalse tootmise neljandaks haruks (teised on: hankiv tööstus, töötlev tööstus ja põllumajandus). Transportimisel tootmisprotsess jätkub, toode toimetatakse tootmiskohast tarbimiskohta. Transpordi toodanguks on ümberpaigutamise materiaalne protsess, mis toimub transpordivahendite abil. Transport jaguneb tootmise sisemiseks ja üldkasutatavaks transpordiks. Tootmise sisetransport on lülitatud otseselt tootmisprotsessi (söe vedu kaevanduses, metalli vedu tsehhist tsehhi jne.). Üldkasutatav transport, mis on iseseisvaks rahvamajandusharuks, teenindab kogu ühiskondliku tootmise protsessi. Transpordi põhiliikideks on raudteetransport, veetransport (jõe- ja meretransport), autotransport, õhutransport ja torujuhtmetransport.

Erinevalt kapitalistlikust ühiskonnast on sotsialistlikes riikides transpordiettevõtted riiklikuks, sotsialistlikuks omandiks ja moodustavad ühtse transpordi-

süsteemi. Tagades reeglipärase ühenduse maa mitmesuguste rajoonide vahel, soodustab transport sotsialistlike ettevõtete õiget spetsialiseerimist ja koopereerimist ning ühiskondliku tööviljakuse tõusu. Sealjuures on sotsialistlikul majandussüsteemil kõik võimalused transpordikulude järkjärguliseks alandamiseks transpordivahendite efektiivsema kasutamise ja ebaratsionaalsete vedude täieliku vältimise teel. Nõukogude võimu aastate jooksul on NSV Liidus kõik transpordiliigid kiirelt arenenud. Täiesti uute transpordiliikidena loodi auto- ja õhutransport. Kiiresti kasvab torujuhtmetranspordi tähtsus. NSV Liidu transpordi üldine veosekäive oli 1956. aastal 11,4 korda suurem kui 1913. aastal. Ainuüksi viiendal viisaastakul kasvas transpordi veosekäive rohkem kui 450 miljardi tonnkilomeetri võrra. Kõikidel transpordialadel (kaasa arvatud laadimistööd) töötab ligikaudu $^1/_{10}$ kõigist töölistest ja teenistujatest. Raudteetransport tarbib rohkem kui 20 protsenti NSV Liidus kaevandatavast söest, umbes 25 protsenti valtsmetallist, üle 10 protsendi varutavast puidust. NSV Liidu transpordisüsteemis on kõige tähtsam koht raudteetranspordil. Raudteede (s. t. üldkasutatavate ning tööstusettevõtete ja organisatsioonide raudteede) üldpikkuseks oli 1956. aastal üle 200 000 km. Raudteede arvele langes 1956. aastal 83 protsenti NSV Liidu üldisest veosekäibest. 1956. aastal veeti üldkasutatavas raudteevõrgus 1,371 miljardit tonni veoseid. Raudteede veosekäibe suuruselt on NSV Liit esimesel kohal maailmas, kusjuures raudteede ekspluatatsioonipikkus on kolm korda lühem kui Ameerika Ühendriikides. Veetranspordi osatähtsuseks on veoste üldkäibes 11,7 protsenti. Kiiresti areneb autotransport, millel on veoste toimetamisel lühikeste vahemaade taha suuri eeliseid. Rööbiti olemasolevate võimsuste kasutamise parandamisega ja ebaratsionaalsete vedude likvideerimisega toimub transpordi tehniline rekonstrueerimine, raudteede elektrifitseerimine, automaatseadmete laialdane kasutuselevõtmine, transpordi varustamine uute võimsate soojus- ja elektriveduritega, uut tüüpi mere- ja jõelaevadega, suure kandejõuga vagunite ja autodega.

TRUST — kapitalistide monopolistlik koondis, millesse kuuluvad ettevõtted kaotavad oma tootmisalase, kommertsalase ja juriidilise iseseisvuse. Nagu teisedki kapitalistide monopolistlikud koondised, nii kasvavad ka trustid välja tootmise kontsentratsioonist. Trustiks ühinevate kapitalistide peaeesmärgiks on kõrge monopoolse kasumi saamine, toorainealliikate ja kapitali investeerimise sfääride enda kätte haaramine ning võitlus konkurentidega. Esimesed trustid tekkisid XIX sajandi 90-ndail aastail Ameerika Ühendriikides ja hakkasid pärast seda laialdaselt levima. Kapitalismi üldkriisi perioodil on trustid hakanud üha laiemalt tungima ka teiste kapitalistlike riikide tööstusse. Kapitalistlike riikide tähtsamates tööstusharudes võimutseb väike grupp mõjukaid truste, kes õhutavad ja suunavad vastavate riikide imperialistlikku poliitikat. Trustid peavad halastamatut konkurentsivõitlust nii omavahel kui ka «sõltumatute» (s. t. trustidesse mittekuuluvate) ettevõtetega.

Sotsialistlikes riikides on trust sotsialistlike ettevõtete koostöö organiseerimise vormiks. Üleminekuperioodil kasutab sotsialistlik riik trustivormi riigikapitalistlike ettevõtete organiseerimiseks. Trusti koosseisu kuuluvad mitu tootmisettevõtet (vabrikut, tehast, kaevandust, sovhoosi jne.), samuti aga ka neid teenindavad transpordiettevõtted, laod ja muud ettevõtted.

TSEHH — tööstusettevõtte tootmisalane allüksus, kus valmistatakse teatud liiki valmistooteid, pooltooteid või tehakse spetsiaalseid töid (remont, pakkimine). Ettevõtte tsehhid spetsialiseeritakse tootmisprotsessis kas valmistatava toodangu liikide või sortide järgi, tootmisastmete ja tehnoloogilise protsessi iseloomu järgi või töödeldava tooraine ja materjalide järgi. Tootmisprotsessis etendatava osa järgi on tsehhid põhi- (tootmis-) ja abistavateks tsehhideks. Põhitsehhid on spetsialiseerunud teatud pooltoodete (detailide, sõlmede jms.) või valmistoodete väljalaskmisele. See on iseloomulik peamiselt töötlemis- ja montaažitsehhidele. Nii näiteks on autotehastes kere-, šassii- ja mootoritsehhid, veo- või sõiduautode montaažitsehhid jne.; jalatsivabrikutes — meeste- ja naistejalatsite tsehhid jne.; keemiatehastes — väävelhappe-,

superfosfaadi- jm. tsehhid. Tehnoloogilise protsessi iseloomu ja töödeldava materjali järgi on olemas näiteks kõrgahju-, terasevalu, valtsimis-, profiilvalu, malmivalu, vasevalu jne. tsehhid. Tsehhid jagunevad tootmisjaoskondadeks (osakondadeks, lõövideks), mida juhivad tsehhijuhatajale alluvad meistrid või jaoskonnaülemad. Tsehh töötab ettevõtte direktori poolt kinnitatud plaani alusel isemajandamise põhimõttel. Tsehhijuhataja määrab meistritele (jaoskonnaülematele) tööplaanid ja kontrollib nende täitmist, vastutab töö ratsionaalse organiseerimise, kõikide plaaniülesannete täitmise, väljalastava toodangu kvaliteedi ja komplektsuse ning tsehhi töötajatele tervislike ja ohutute töötingimuste loomise eest.

TSEHHIKULUD — tsehhi juhtimise ja tootmise teenindamise kulud, mida ei saa otseselt kanda toodete omahinda. Tsehhikuludesse kuuluvad: tsehhipersonali palgad; hoonete, ehitiste, seadmete ja inventari korrashoiu kulud; hoonete ja ehitiste jooksva remondi kulud; tsehhi üldkasutatava iseloomuga hoonete, ehitiste ja inventari amortisatsioon; katsete, eksperimentide, uurimuste, ratsionaliseerimiste ja leiutustööga seotud kulud; töökaitsekulud ja muud tootmisiseloomuga kulud. Erinevalt plaanilistest kuludest hõlmavad aruandelised tsehhikulud ka mittetootlikke kulusid — tsehhi juhtkonna süü läbi tekkinud tööseisakute eest makstud tasusid, tsehhi ladudes riknenud materjalide maksumust, materiaalsete väärtuste puudujääke ja muid kulusid. Tsehhikulude eelarve kujutab endast põhitsehhide kulude koondit. Abistavate tsehhide kulusid tsehhikulude eelarvesse ei võeta, vaid kantakse toodangu omahinda nende tsehhide poolt põhitootmisele osutatud teenuste maksumuse kaudu. Samalaadset toodangut väljalaskvates tootmisharudes jaotatakse tsehhikulusid valmistatud toodete vahel tavaliselt võrdeliselt tootmistööliste põhipalgaga. Tootmisharudes, kus lastakse välja mitmekesise iseloomuga toodangut, kasutatakse kombineeritud meetodit, mille puhul üksikuid kululiike jaotatakse nende tekkimise kõige iseloomulikumate tunnuste alusel.

TSENSUSLIK TÖÖSTUS — statistikas kasutatav ettevõtete rühm, mis hõlmab kõiki tööstusettevõtteid alates teatud suurusest. Nõukogude statistikas arvati tsensusliku tööstuse alla kõik ettevõtted (välja arvatud metsaülestöötamis- ja kalatööstusettevõtted), kus töötas vähemalt 16 töölist ja kasutati mehhaanilist jõumasinat, ja ettevõtted, kus ei olnud jõumasinat, kuid töötas vähemalt 30 töölist. Peale selle arvati tsensusliku tööstuse alla kõik mäetööstusettevõtted tööliste arvule vaatamata, kõik generaatorahjudega klaasitehased, rohkem kui 15 töölisega trükikäitised jne. 1913. aastal moodustas Vene tsensusliku tööstuse toodang 10 251 miljonit rubla (1926/27. aasta hindades); kogu suurtööstuse toodang koos metsaülestöötamis- ja kalatööstusettevõtete toodanguga moodustas 11 miljardit rubla ja kogu tööstuse toodang 16 miljardit rubla. 1932. aastal olid vastavad arvud: 36,8 miljardit, 38 miljardit ja 43,3 miljardit rubla. Esimesel viisaastakul otsustati loobuda tsensusliku tööstuse arvestamisest ning piirduda kogu tööstuse (nii suur- kui väiketööstuse) ja eraldi suurtööstuse arvestamisega.

TSENTRALISEERITUD PUHASTULU — vt. Riigi tsentraliseeritud puhastulu.

TSUNFT — käsitööliste organisatsioon feodalismi ajal (vt. Tsunftikord).

TSUNFTIKORD — käsitööliste kutsealase organiseerimise süsteem feodaalühiskonnas. Tsunftid tekkisid Lääne-Euroopa linnades IX—X sajandil. Nende tekkimist põhjustas käsitööliste ühinemise vajadus, et võidelda feodaalse ekspluateerimise ja konkurentsi vastu. Tsunftid reglementeerisid toodangut (hulka, kvaliteeti, toodete nimetusi jne.), ehitasid kaupade müümiseks ühiseid turuhooneid, määrasid kindlaks tooraine muretsemise ja toodangu realiseerimise viisid ning valmistatud käsitöötoodete hinna. Tsunftidesse kuulusid meistrid, kellel oli õigus pidada piiratud arvul selle ja õpipoisse. Pärast teatud õppeaja läbitegemist (3—7 aastat) ja eksami sooritamist sai õpipoiss selliks. Sellid võisid pärast teatud tööstaaži omandamist saada meistriteks, ent ainult sel juhul, kui neil oli võimalus oma töökoja avamiseks. Tsunfti kõrgeimaks organiks oli konsiilium, mis oli ühtlasi kohtuasju arutavaks ja seadusi andvaks instantsiks.

Kaubatootmise ja turusuhete arenemisega ning kapitalistliku tootmisviisi tekkimisega hakkasid tsunftid pidurdama tootlike jõudude arenemist. Turgude laienemine ja konkurentsivõitluse teravnemine tugevdasid kaubatootjate kihinemist, tingisid tootmise senisest karmimat reglementeerimist, uute liikmete vastuvõtu piiramist, mis tegelikult võttis õpipoistelt ja sellidelt igasuguse võimaluse saada meistriks ja muutis nad meistrite poolt alatiselt ekspluateeritavateks tööorjadeks. Sel pinnal teravnes meistrite ja sellide vaheline võitlus. Tööstusliku pöörde (vt.) ja kapitalistlike suhete edasise arenemise tagajärjel kaotasid tsunftid igasuguse tähtsuse ja surid lõpuks välja.

TSÜKLITÖÖ GRAAFIK — ette kindlaksmääratud ja väljaarvestatud töökord, mis kindlustab perioodiliselt korduvate tootmisprotsesside teatud kompleksi (tsükli) täitmise ja lõpuleviimise. Tsüklitöö graafik on teatud, tavaliselt võrdse ajavahemiku järel korduva tootmisülesande täitmisest ühiselt osavõtvate töötajate rühma töö organiseerimise vorm. Tsüklitöö organiseerimisel söekaevandustes toimub laava ettevalmistamine, söe ja aheraine lahtiraiumine, laadimine, koristamine ja väljavedamine kindla töökava kohaselt, näiteks ööpäeva jooksul. Järgmise ööpäeva jooksul kordub sama töötsükkel. Tsüklitööd rakendatakse ka muudes tööstusharudes. Seeriaviisilise tootmisega masinaehituses näiteks organiseeritakse toodete perioodiline (tsükliline) tootmine, kusjuures toodete väljalaskmine kordub igas kuus või kvartalis. Tsükligraafiku järgi toimuv töö on progressiivseks töö organiseerimise meetodiks, mis võimaldab efektiivselt kasutada tööaega, masinaid ja seadmeid ning tagab kõrge tööviljakuse.

TŠERNÕŠEVSKI, NIKOLAI GAVRILOVITŠ (1828—1889) — suur vene revolutsiooniline demokraat, õpetlane ja kriitik, marksismieelse perioodi suurim vene majandusteadlane. Juhtis XIX sajandi 60-ndate aastate revolutsioonilist demokraatlikku liikumist. 1862. aastal ta vangistati ja pandi Petropavlovski kindlusse, hiljem mõisteti sunnitööle ja asumisele, kust ta pöördus tagasi alles 1880. aastal. Tema majandusteaduslikes, filosoofilistes ja publitsistlikes töödes leiab põhjendamist revolutsiooniliste demokraatide programm vene ühiskondliku elu kõige teravamate probleemide lahendamiseks. Kesksel kohal Tšernõševski majandusteaduslikes töödes on pärisorjuse kriitika ning võitlus pärisorjuse pooldajate ja liberaalse kodanluse ideoloogide vastu 1861. aasta talurahvareformi ettevalmistamise ja teostamise perioodil (artiklid «Maaelu uutest tingimustest», «Kogukonnavastaste filosoofiliste eelarvamuste kriitika», «Majanduslik tegevus ja seadusandlus», «Ebausk ja loogika reeglid», «Aadressita kirjad»; revolutsiooniline proklamatsioon «Tervitus pärisorjadest talupoegadele nende heasoovlikult poolehoidjalt» jt.). Viies rahvarevolutsiooni ideed läbi tsaristliku tsensuuri kadalipu, paljastas Tšernõševski talurahvareformi pärisorjuslikku iseloomu, pooldas avalikult mõisamaade konfiskeerimist, nende natsionaliseerimist ja talurahva kogukondade kasutusse andmist. Analüüsides kapitalistliku tootmisviisi majanduslikke kategooriaid, juhtis Tšernõševski tähelepanu kapitalismi mööduvale iseloomule. Tema majandusteaduslikes vaadetes on tähtis koht jaotuse probleemidel. Poliitilise ökonoomia alastest töödest on kõige tähtsam J. S. Milli teose «Poliitilise ökonoomia alused» tõlge ning märkused, täiendused ja kommentaarid selle juurde. Inglise liberaalse majandusteadlase õpetuse kommenteerimise sildi all esitas Tšernõševski oma majandusteaduslike vaadete süsteemi. Väga tähtsad olid ka artiklid «Kapital ja töö», «Turgot» ja teised. Tšernõševski hiilgavat kriitikat kodanliku poliitilise ökonoomia kohta iseloomustas Marx kui kodanliku poliitilise ökonoomia ilmse pankroti väljaselgitamist. Paljastades vulgaarset poliitilist ökonoomiat, näitas Tšernõševski tema apologeetilist ja reaktsioonilist iseloomu. Eriti kirglikult kritiseeris ta Malthuse inimvaenulikku rahvastusteooriat. Tuginedes Smithi ja Ricardo teaduslikule pärandile ja kasutades tööväärtuse teooriat, tegi ta tõsise katse «töötava rahva poliitilise ökonoomia» loomiseks, mis oleks relvaks võitluses ekspluateerimiskorra sotsialistliku ühiskonnakorraga revolutsioonilise asendamise eest. Tšernõševski pidas töötava rahva poliitilist ökonoomiat teaduseks, mis uurib «väär-

tuste ehk tarbeesemete ehk rahva materiaalseks heaoluks vajaminevate esemete tootmise ja jaotamise» tingimusi. Ta kaitses ja põhjendas tööväärtuse teooriat, olles veendunud, et kõik valmistatud tooted on eranditult töö produktid. Sel alusel tuli ta järeldusele, et kodanlikus ühiskonnas on tööliste ja kapitalistide klassihuvid vastandlikud ning et palgatöö võitlus kapitali vastu on vajalik ja seaduspärane. Tšernõševski juhtis tähelepanu sellele, et «väikesed majandid peavad praegustes (s. o. kapitalistlikes — T o i m.) majanduslikes tingimustes hukkuma». Kuigi tema plaan Venemaa sotsialistliku ümberkorraldamise kohta jäi utoopiaks, sisaldas see siiski pärisorjuslike suhete kaotamise üksikasjalikku kava. Tšernõševski oli talurahvarevolutsiooni teoreetikuks. Kommunistlikku ajastut kujutas ta endale ette kui inimkonna kõikide jõudude ja võimaluste kõige täiuslikuma ja hoogsama arenemise ajastut, inimkonna suurte võitude ja saavutuste ajastut. V. I. Lenin hindas Tšernõševski tegevust ja tema teoseid väga kõrgelt, nendes teostes on tunda klassivõitluse hõngu, nende vaimus kasvas üles terve põlvkond vene revolutsionääre. Tšernõševski töödes saavutas vene revolutsiooniline demokraatlik mõte oma arengu kõrgeima taseme. Võimas revolutsiooniprohvet Tšernõševski avaldas revolutsioonilise liikumise arengule Venemaal määratu suurt mõju.

TUGAN-BARANOVSKI, MIHHAIL IVANOVITŠ (1865—1919) — vene kodanlik majandusteadlane. Oli mööd unud sajandi 90-ndate aastate «legaalne marksist». Tema raamat «Vene vabrik minevikus ja kaasajal» (1898), milles iseloomustati kapitalismi arenemist Venemaal, sisaldas väärtuslikku materjali narodnikluse likvideerimiseks. Raamatus «Tööstuskriisid . . .» astus Tugan-Baranovski välja marksistliku taastootmisteooria vastu. Ta eitas vaesumist kapitalistlikus ühiskonnas, eraldas tarbimise probleemi meelevaldselt tootmise probleemist ning pidas majanduskriiside tekkimise põhjuseks laenukapitali disproportsionaalsust ja liikumist. «Poliitilise ökonoomia alustes» ja muudes töödes püüdis ta tööväärtuse teooriat eklektiliselt ühendada «piirväärtuse teooriaga», eitas antagonismi ühiskondliku produkti jaotamisel kapitalistlikus ühiskonnas, ründas marksismi, astus välja klassivõitluse vastu. Kodusõja ja välismaise interventsiooni ajal oli Kiievis kontrrevolutsioonilise valitsuse — Ukraina Keskraada — ministriks.

TULUMAKS — seadusega kehtestatud kohustuslik maks, mida üksikisikud ja ettevõtted maksavad oma kogutulult. Väikeste sissetulekutega isikutelt võetava maksu määrade suurendamise, maksuvaba miinimumi alandamise ja kapitalistidele soodustuste andmise tagajärjel langeb kapitalistlikes riikides põhiosa tulumaksust töötava rahva õlgadele. Kasutades ärisaladust ja muid mahhinatsioone, vähendavad kapitalistlikud monopolid oma tulusid, suurendades reserv- ja muid fonde, et hoiduda neile määratava tulumaksu maksmisest. Võttes küll kapitalistidelt ja nende koondistelt tulumaksu, suurendab kodanlik riik samal ajal mitmesuguste abinõudega (subsiidiumide, kõrgete hindade jne. kaudu) nende kasumeid. Kapitalistlikes riikides on tulumaks riigieelarve tulude kõige tähtsamaks artikliks. Suurema osa tulumaksu summadest kulutavad imperialistlikud riigid võidurelvastumiseks ja majanduse militariseerimiseks.

Sotsialistlikus majanduses on tulumaksu olemus printsipiaalselt hoopis teistsugune. Sotsialistlikus ühiskonnas moodustab tulumaks riigieelarve tuludest tühise osa ja tulumaksuna saadud summad kulutatakse sotsialistliku rahvamajanduse vajaduste, töötajate ja nende perekondade sotsiaalsete ja kultuuriliste vajaduste rahuldamiseks. Tulumaksumäärad on kehtestatud, lähtudes progressiivsuse printsiibist (suuremate tuludega isikuid maksustatakse suhteliselt kõrgemate määradega). Isikutele, kes peavad ülal rohkem kui 3 inimest, on nähtud ette soodustused.

Kolhoosid maksavad tulumaksu kogu sissetulekult, kusjuures toodangu müügist saadud tulusid maksustatakse kõrgemate määradega. Kooperatiivettevõtetelt ja isemajandamise põhimõttel töötavatelt ühiskondlikelt organisatsioonidelt võetakse tulumaksu nende kasumitelt. Elanikkonnalt laekub riigieelarvesse tulumaksuna palju kordi vähem kui riik kulutab sotsiaalsete ja kultuuriliste abinõude finantseerimi-

seks. Käesoleval ajal vähendatakse järk-järgult elanikkonnalt võetavat tulumaksu ja lõpetatakse selle võtmine täielikult 1965. aastal.

TUNNITOOTLUS — töölise keskmine tööviljakus ühes töötatud inimtunnis. Kasutatakse tegelikult töötatud aja jooksul (nn. puhta tööaja jooksul, millesse ei ole arvatud mingisuguseid ajakadusid) saavutatud tööviljakuse iseloomustamiseks.

TURG — kaubaringluse sfäär; ostuja müügitehingute kogusumma; kaupade pakkumine ja kaupade või mingi ühe konkreetse kauba järele esinev maksevõimeline nõudmine. Turuteooria on taastootmisteooria koostisosaks (vt. Kapitalistlik lihtne taastootmine, Kapitalistlik laiendatud taastootmine, Sotsialistlik laiendatud taastootmine). Turg tekib ja areneb koos kaubatootmise tekkimise ja arenemisega. Eriti ulatuslikud mõõtmed omandab turg seoses naturaalmajanduse laostumisega nii linnas kui ka maal ja ühiskondliku tööjaotuse süvenemisega. Linna ja maa vahelise ühiskondliku tööjaotuse arenemise, tootmise laialdase spetsialiseerumise, kaubanduslike ja rahaliste suhete laienemise ja vastava maa mitmesuguste erinevate rajoonide vaheliste majanduslike sidemete arenemise tulemuseks on, et üksteisest eraldatud kohalikest turgudest kujuneb ühtne natsionaalne turg. Kõrvuti siseturuga (vt.) on olemas ka välisturg (vt. Kapitalistlik maailmaturg, Sotsialistlik maailmaturg, Väliskaubandus). Kapitalistlikus majanduses toimub turusuhete reguleerimine stiihiliselt, kapitalistliku tootmisviisi majandusseaduste kohaselt. Kapitalistlikul turul valitseb anarhia, toimub äge konkurentsivõitlus kapitali investeerimise sfääride, kaupade turustamisvõimaluste ja tooraineallikate pärast. Kapitalistide püüdlused tootmist kasumi suurendamise eesmärgil piiramatult laiendada põrkavad kapitalistliku turu kitsastele raamidele, sest töötava rahva laiade hulkade maksevõimeline nõudmine on madal. Kapitalistlikule korrale omased tootmise anarhia, majanduskriisid, töötava rahva elatustaseme ja maksevõime langemine ning muud pahed on põhjuseks, miks kaupade turustamisraskused kapitalistlikul turul suurenevad. Kõrvuti kaubaturuga on kapitalistlikus ühiskonnas olemas veel laenukapitaliturg (krediiditurg), väärtpaberite turg ja tööjõuturg. Kaubatootmise säilimise tõttu on turg olemas ka sotsialistlikus ühiskonnas. Kuid turu olemus on siin hoopis teistsugune, sest kaubatootmine on siin eriliseks kaubatootmiseks. Kõikidest turu liikidest säilib sotsialistlikus majanduses ainult kaupade turg. Tänu isiklike tarbekaupade tootmise süstemaatilisele kasvule ja töötava rahva ainelise heaolu tõusule areneb turg sotsialistlikus ühiskonnas plaanipäraselt ja ühtlaselt. Valdav osa kaubakäibest kulgeb kindlate hindadega riikliku ja kooperatiivkaubanduse kaudu. Kolhoosituru osatähtsus oli NSV Liidus 1956. aastal ainult 7 protsenti. Pärast Teist maailmasõda langes kapitalistlikust süsteemist välja rida Euroopa ja Aasia riike, kes moodustasid koos NSV Liiduga sotsialistliku maailmasüsteemi; selle tagajärjel lagunes maailmaturg kaheks paralleelseks turuks: kapitalistlikuks ja sotsialistlikuks maailmaturuks. Sotsialistlik maailmaturg kasvab pidevalt. Selle turu liikmete vahelisi suhteid arendatakse sotsialistlike riikide täieliku võrdõiguslikkuse ja suveräänsuse põhimõttel, tiheda majandusliku koostöö ja sotsialistliku vastastikuse abistamise alusel. Vastastikku kasulikel tingimustel laiendavad sotsialistlikku maailmasüsteemi kuuluvad riigid oma majanduslikke ja kaubanduslikke suhteid ka kapitalistlike riikidega.

TURGOT, ANNE ROBERT JAQUES (1727—1781) — prantsuse kodanlik majandusteadlane ja XVIII sajandi teise poole riigitegelane, füsiokraatide (vt.) koolkonna silmapaistev esindaja. Oma peamises majandusteaduslikus teoses «Mõtisklusi rikkuste loomisest ja jaotamisest» (1766) arendab Turgot edasi füsiokraatide põhilisi teese. Füsiokraatlikud õpetused on aga tema juures vabanenud feodaalsest kestast ja need esinevad kapitalistliku ühiskonna nõuetena, mis rajab endale teed feodalismi rüpes. Ühiskonna jaotamist kolmeks klassiks, mida tegi Quesnay (vt.), täiendab Turgot sellega, et jaotab tootliku ja viljatu klassi kapitalistideks ja palgatöölisteks. Kuulutades «puhasprodukti» looduse anniks,

kriipsutas Turgot samal ajal alla, et selle anni kingib loodus sellele, kes tema harimisel on teinud tööd. Seepärast on ta «puhasprodukti» omasta mist maaomaniku poolt real juhtudel kujutanud kui võõra töö omastamist. Tööd käsitles ta aga ainult konkreetse töö vormis. Kapitalistlikku kasumit seostas ta protsendiga ja protsenti omakorda rendiga. Puhasprodukti tekkimist käsitles ta järelikult looduse annina. Ta väitis, et tööliste vahel esineva konkurentsi tõttu võrdub palk elatusvahendite miinimumiga. Olles rahandusministriks (1774—1778) püüdis Turgot füsiokraatide majanduslikku programmi praktiliselt rakendada: kõrvaldada tsunftide reglemendid, reformeerida maksundus ja riigi valitsemisaparaat. Ent õukond astus välja tema huvisid riivavate reformide vastu. Maksundusreform ja rida muid Turgot' ettepanekuid viidi ellu alles Prantsuse kodanliku revolutsiooni (1789—1794) ajal.

TURUSTAMINE — valmistatud toodangu realiseerimine, millega tegelevad spetsiaalsed majandusorganisatsioonid. NSV Liidus organiseerivad turustusorganid toodangu realiseerimist riikliku plaani alusel. Ettevõtete turustusosakonnad turustavad valmistoodangut plaanide, tellimuskäsundite ja lepingute alusel, lähetavad valmistoodangut ostjaile, korraldavad laomajandust, valmistavad ette toodangut selle lähetamiseks tarbijaile ettenähtud koguses, sortimendis ja komplektis, loovad tarbijatega sidemeid informatsiooni saamiseks selle kohta, millistele nõuetele peab vastama toodang, määravad kindlaks toodangu transportimise ratsionaalsed teed, peavad arvestust toodangu turustamise üle ja koostavad selle kohta aruandeid. Kolhoosid turustavad oma põllumajanduslikku toodangut riiklike varumisorganisatsioonide, kooperatiivide ja ka kolhoosikaubanduse kaudu (vt. T o o d a n g u r e a l i s e e r i m i n e, M a t e r i a a l n e j a t e h n i l i n e v a r u s t a m i n e s o t s i a l i s t l i k u s m a j a n d u s e s).

TURUVÄLISED FONDID — tootmisvahendid ja tarbeesemed, mis ei lähe tarbimisele lahtise kaubanduse süsteemi kaudu; kaubakäive, mis toimub otsese jaotamise teel. NSV Liidus määratakse plaanilises korras kindlaks, missugustesse tootmisharudesse ja missugustesse ettevõtetesse tootmisvahendeid suunatakse; plaanidega määratakse kindlaks ka sortiment ja hanketähtajad. Tarbeesemete turuväline fond suunatakse plaanilises korras vastavatesse ettevõtetesse, organisatsioonidesse ja asutustesse.

TÄIELIK EHK ARENENUD VÄÄRTUSVORM — väärtusvorm, mille puhul kauba väärtus väljendub paljude teiste ekvivalendi osa etendavate kaupade tarbimisväärtuse kaudu. Vastab sellisele staadiumile vahetuse arenemises, mil kujuneva ühiskondliku tööjaotuse baasil üksikutel kogukondadel tekib vajadus ühe osa oma produktide enam-vähem regulaarseks vahetamiseks teistes kogukondades valmistatavate produktide vastu. Koguselised suhted, milledes produkte vahetatakse, muutuvad järjest püsivamateks. Arenenud väärtusvorm näitab juba seda, et kauba vahetussuhteid reguleerib tema väärtus.

TÄIELIK OMAHIND SOTSIALISTLIKUS MAJANDUSES — isemajandava sotsialistliku ettevõtte kulud toodangu valmistamisele ja realiseerimisele. Täielikku omahinda kuulub: t e h a s e - (v a b r i k u) o m a h i n d (vt.) ja tootmisvälised kulud, mis hõlmavad toodangu realiseerimise kulusid (valmistoodangu ladude, baaside ja turustusorganite ülalpidamine, transpordikulud) ning eraldised trustide ja kombinaatide halduskulude katteks. Eri tööstusharudes on toodangu täieliku omahinna struktuur erinev.

TÖÖ — inimeste ja neid ümbritseva looduse vahel toimuv protsess, milles tootmisriistadega varustatud inimesed, kasutades oma tootmisalaseid kogemusi, muudavad loodust, kohandavad töö objekte oma vajadustega. Tööprotsessi peamisteks elementideks on: 1) inimeste sihikindel tegevus, 2) töö objekt ja 3) tootmisriistad, mille abil inimene mõjutab töö objekte. Töö on inimühiskonna eksisteerimise peamisi tingimusi. Tänu tööle eraldus inimene loomariigist, inimese kõige olulisemaks iseärasuseks on tööriistade valmistamine. Tööprotsess pole ainult protsess, milles inimene mõjutab loodust; tööprotsessis astuvad inimesed omavahel teatud suhetesse, t o o t m i s s u h e t e s s e (vt.). Olenevalt sellest, missuguse tootmisviisiga on tegemist, esineb töö vastavas

vormis. Ürgkogukondliku tootmisviisi puhul on tegemist ühise, kollektiivse tööga ning tootmisvahendite ja töö produktide ühiskondliku omandusega. Siin ei ole kohta töö ekspluateerimisel. Eraomanduse tekkimine tähendab seda, et töö on muutunud eratööks. Kaubatootmise tekkimisega omandab kaubatootja töö kahesuguse iseloomu. Antagonistlike klassidega tootmisviiside puhul, mis on rajatud tootmisvahendite eraomandusele (orjanduslik, feodaalne, kapitalistlik), allub töötav rahvas rängale ekspluateerimisele, ekspluataatorlikud klassid omastavad suurema osa nende tööst vähimagi hüvituseta. Orjanduslikus ühiskonnas tekib vaimse ja füüsilise töö vastandlikkus (vt.), mis muutub äärmiselt teravaks kapitalismi ajal. Inimestevaheline ühiskondlik tööjaotus (vt.), mis areneb edasi ühiskondliku tootmise kasvu ja täiustumise protsessis, jõuab kapitalistlikus ühiskonnas värdvormideni, muutes tööline kogu eluajaks mingisuguse lihtsa tootmisoperatsiooni täitjaks, osa-tööliseks, masina ripatsiks. Töö organiseerimine kapitalistlikus ühiskonnas tugineb hirmule, mida töötajad tunnevad nälja ees ja mis sunnib neid müüma oma tööjõudu kapitalistidele. Seepärast on töölise töö kapitalistlikus ühiskonnas tegelikult palgaorja sunniviisiliseks kohustuseks.

Sotsialistlikus ja kommunistlikus ühiskonnas muutub töö iseloom täiesti teistsuguseks. Siin on ühiskondlik kord rajatud tootmisvahendite ühiskondlikule omandusele, on hävitatud vastuolu eratöö ja ühiskondliku töö vahel ja töö on otseselt ühiskondliku iseloomuga. Sotsialistlikud tootmissuhted, ekspluateerimisest vabade inimeste seltsimehelik koostöö ja vastastikune abistamine, töö sotsialistlik kooperee-rimine (vt.) on loonud uue suhtumise töösse. Töö on saanud iga töövõimelise sotsialistliku ühiskonna liikme auasjaks. Sotsialistlikus ühiskonnas eksisteerib kapitalismiga võrreldes kõrgem ühiskondlik töökorraldus, mille aluseks on kommunismi ehitamise üllal eesmärgil ühinenud töötajate vaba, teadlik töödistsipliin. Sotsialistlikus ühiskonnas on likvideeritud vaimse ja füüsilise töö vastandlikkus, ent nende vahel säilib oluline erinevus, erinevus kvalifitseeritud ja kvalifitseerimata töö vahel. Sotsialismi ajal ei küüni ühiskonna areng veel sellise tasemeni, et iga inimene võiks saada oma tarvete kohaselt. Seetõttu kehtib sotsialistlikus ühiskonnas põhimõte — «kes ei tööta, see ei pea ka sööma!». See tähendab seda, et igaüks saab tarbeesemeid hulgal, mis vastab tema töö hulgale ja kvaliteedile. Töötava inimese isiklik materiaalne huvi tootmise suurendamise ja täiustamise vastu etendab sotsialismi arenemises väga tähtsat osa. Üldine töötamiskohustus on lahutamatult seotud igale töövõimelisele ühiskonnaliikmele töö saamise õiguse tagamisega. Selle õiguse tagab sotsialistlik majandussüsteem, ühiskondliku tootmise plaanipärane arenemine ja tööpuuduse kaotamine. Kuid sotsialismi ajal ei ole töö siiski veel inimese esimeseks eluvajaduseks. Selleni jõutakse siis, kui ühiskondlik tööviljakus (vt. Tööviljakuse pideva kasvu seadus) ja tootmise maht on niivõrd kasvanud, et ühiskonnas võib luua kõikide tarbeesemete külluse ja rakendada kommunismi printsiipi: igaühelt tema võimete järgi, igaühele tema vajaduste järgi. Kommunismi (vt.) ajal töötavad inimesed harjumusest, vabatahtlikult, tasu saamisele mõtlemata, «teadlikust (harjumuseks saanud) suhtumisest vajadusse töötada üldsuse kasuks» (V. I. Lenin, Teosed, 30. kd., lk. 477).

TÖÖ ELEKTRIENERGIAGA VARUSTATUSE KOEFITSIENT — tootmise elektrifitseerimise taset iseloomustav majandusstatistiline näitaja. Töö elektrienergiaga varustatuse koefitsient leitakse kui tootmisprotsessis kulutatud elava töö ja elektrienergia suhe. Nagu töö energiaga varustatuse koefitsientigi (vt.) väljendatakse ka seda koefitsienti kahe näitaja kaudu: 1) töö elektrienergiaga tegeliku varustatuse koefitsiendiga, s. o. ühe töölise või ühe töötunni kohta kulutatud elektrienergia hulgaga; 2) töö elektrienergiaga potentsiaalse varustatuse koefitsiendiga, s. o. elektrimootorite ja -aparaatide võimsusega keskmiselt ühe töölise kohta kõige suuremas vahetuses. Töö elektrienergiaga varustatuse koefitsiendi ja töö energiaga varustatuse koefitsiendi võrdlemine iseloomustab elektrifitseerimise üldist taset. Kui näiteks töö elektrienergiaga tegeliku varustatuse koefitsient moo-

dustab 7,2 (s. t. iga töötatud inimtunni kohta on kulutatud 7,2 kilovatt-tundi elektrienergiat) ja töö energiaga tegeliku varustatuse koefitsient moodustab 8,0, siis on tegeliku elektrifitseerimise koefitsiendiks 0,9 (7,2 : 8), mis näitab, et 90% kogu tarbitud energiast moodustab elektrienergia.

TÖÖ ENERGIAGA VARUSTATUSE KOEFITSIENT — näitaja, mis iseloomustab elava töö varustatust iga liiki (mehhaaniliste, elektri-, soojus-) jõuseadmete energiaga. Töö energiaga varustatuse suurenemine üha täiuslikumate masinate ja mehhanismide tootmisse juurutamise ning käsitsitöö masinate tööga asendamise tulemusena toob endaga kaasa tööviljakuse süstemaatilise tõusu kõigis rahvamajandusharudes. Töö energiaga varustatuse taset väljendatakse töö energiaga potentsiaalse (võimaliku) ja tegeliku varustatuse koefitsientide abil. Töö energiaga potentsiaalse varustatuse koefitsient kujutab endast jõuseadmete summaarse võimsuse (otseselt tootmises kasutatavate esmaste jõumasinate võimsus + elektrimootorite ja -aparaatide võimsus), mida tavaliselt väljendatakse kilovattides, ja seda võimsust üheaegselt kasutada võivate tööliste arvu (mitmes vahetuses töötamise puhul kõige suuremas vahetuses töötavate tööliste arvu) suhet. Töö energiaga tegeliku varustatuse koefitsient kujutab endast tarbitud mehhaanilise ja elektrienergia hulga, mida tavaliselt väljendatakse kilovatt-tundides, ja tööliste poolt tegelikult töötatud inimtundide arvu suhet. Töö energiaga varustatuse kasvutempo on NSV Liidus tunduvalt kiirem kui kapitalistlikes maades, ent reas NSV Liidu rahvamajanduse harudes on energiaga varustatuse tase veel madalam kui Ameerika Ühendriikides.

TÖÖ INTENSIIVSUS — tööpinge. Töö intensiivsuse tõstmine (töö intensiivistamine) tähendab töökulu suurenemist ühes ja samas ajavahemikus, lihaste ja närvienergia suurenemist, mida töötaja teatud ajavahemikus kulutab. Intensiivsem töö loob muudel võrdsetel tingimustel ajaühikus rohkem toodangut, kaubatootmise tingimustes aga ka rohkem väärtust kui vähem intensiivne töö. Kapitalistlikes ettevõtetes on töö intensiivsuse tõstmine laialt leviaud vahendiks, et tugevdada tööliskiassi ekspluateerimist. Töö intensiivsuse tõstmine on võrdne tööpäeva pikendamisega: näiteks 8 tunni jooksul kulutab tööline niisama palju tööd kui ta kulutaks väiksema pingega 10 tunni jooksul. Töö intensiivistamine üksikettevõtetes on üheks *absoluutse lisaväärtuse* (vt.) tootmise meetodiks. Kapitalistid taotlevad töölistelt niisugust töö intensiivsust, mis on normaalsest tasemest palju kõrgem, kurnab tööliste jõu kiiresti välja ja laostab nende tervise, põhjustab normaalse töövõime enneaegset kaotust, õnnetusjuhtumeid ja surma. Kapitalismi ajal saavutab töö intensiivistamine eriti suure ulatuse masinalise tootmise tingimustes. Töö intensiivsuse suurendamiseks rakendavad kapitalistid *higi väljapressimise palgasüsteeme* (vt.). Kapitalist sunnib töölist tegema sama aja jooksul rohkem tööd, palk aga jääb kas endiseks või tõuseb vähesel määral, kogu lisakasumi omastab kapitalist. Kapitalistlike maade tööliskiass võitleb töö intensiivsuse edasise tõstmise vastu.

Sotsialismi ajal eeldab tootmise ratsionaalne organiseerimine keskmist, normaalset töö intensiivsust.

TÖÖ JÄRGI JAOTAMISE SEADUS — sotsialismi objektiivne majandusseadus, mille järgi saaduste jaotamine toimub vastavalt ühiskondlikus tootmises kulutatud töö hulgale ja kvaliteedile. Töö järgi jaotamise seadus tekib sotsialistlikus ühiskonnas, kus puudub inimese ekspluateerimine teise inimese poolt, kus töötajad töötavad enda jaoks, oma ühiskonna jaoks, kus on loodud uued, kapitalismi tingimustes mitteeksisteerivad ühiskondlikud tööstiimulid. Töö järgi jaotamine, materiaalse huvi printsiibi rakendamine on tootmise arendamise ja ühiskondliku töö viljakuse tõstmise võimsaks hoovaks, ühendab sotsialistliku ühiskonna töötajate ühiskondlikud ja isiklikud huvid. Töötajad on huvitatud sotsialismi põhilise majandusseaduse alusel areneva ühiskondliku tootmise järjekindlast kasvust. Ühiskondlikud tööstiimulid on ühendatud töötajate isikliku materiaalse huviga. Sotsialistliku võistluse arendamisel etendab määratu suurt osa töö järgi jaotamine. Materiaalsete hüvede jaotamisega töötajate vahel töö hulga

ja kvaliteedi järgi teostab sotsialistlik riik kontrolli sotsialistliku ühiskonna liikmete töö määra ja tarbimise määra üle. Tööviljakuse kasvu stimuleerides aitab töö järgi jaotamine kaasa töötajate heaolu tõusule. Töö järgi jaotamise majandusseadust rakendatakse riiklikes ettevõtetes ja asutustes palga vormis (vt. Palk sotsialismi tingimustes), kolhoosides aga normipäevatasu vormis. Nagu kõiki objektiivseid majandusseadusi, nii kasutavad Kommunistlik Partei ja sotsialistlik riik ka töö järgi jaotamise seadust teadlikult. Partei ja valitsus võitlevad väikekodanliku võrdsustamise vastu. Väikekodanlik võrdsustamine vähendab töötajate materiaalset huvi ja avaldab negatiivset mõju tootmisele. Sotsialistlik võrdsus ei seisa võrdsustavas jaotamises, vaid selles, et kõik töötajad on vabastatud ekspluateerimisest, et eksisteerib võrdne suhe ühiskondlikuks omandiks olevate tootmisvahenditega, et on olemas võrdne kohustus töötada ja kõigile ühine töö järgi tasumise printsiip, et raske töö eest makstakse järjekindlalt rohkem kui kerge töö eest ning kvalifitseeritud töö eest rohkem kui kvalifitseerimata töö eest, mis stimuleerib töötajaid oma kvalifikatsiooni tõstma. See, kes töötab rohkem ja paremini, saab ühiskondliku töö produktist suurema osa. Töö järgi tasumise printsiibi järjekindel rakendamine omab suurt tähtsust kvalifikatsiooni tõstmise stimuleerimise ja tehnikat kasutama õppinud töötajate püsiva kaadri loomise suhtes.

TÖÖ MEHHANISEERIMINE — käsitsitööd asendavate masinate, mehhanismide ja aparaatide rakendamine tootmisse. Osalise mehhaniseerimise puhul hõlmavad käsitsitööd asendavad masinaprotsessid ainult üht osa tootmisoperatsioonidest, ülejäänud operatsioonid sooritatakse käsitsi. Täieliku ehk kompleksse mehhaniseerimise puhul sooritab tootmisoperatsioone ükstesit täiendavate masinate süsteem, tööline ainult juhib masinaid ja mehhanisme. Tööprotsesside mehhaniseerimise kõrgemaks astmeks on tootmise automatiseerimine (vt.). Töö mehhaniseerimise taseme määrab mehhaniseeritud tööga valmistatud toodangu osatähtsus kogu valmistatud toodangus ja mehhaniseeritud tööl rakendamist leidnud töötajate osatähtsus töötajate üldarvus. Töö mehhaniseerimine on üheks tehnilise progressi peasuunaks, tööviljakuse tõusu, töötingimuste kergendamise ning töötajate kultuurilise ja tehnilise taseme tõstmise tähtsaks teguriks. Töö mehhaniseerimise efektiivsus väljendub eeskätt elava töö kokkuhoius, mida saadakse kõigis rahvamajandusharudes, eriti aga töömahukates tootmisprotsessides. Nii näiteks asendab sammuv ekskavaator, mille kopamaht on 14 m^3, 7000 töölise füüsilise töö. Mehhaniseerimise majanduslik efektiivsuse kõige üldisemaks näitajaks on toodangu omahinna alanemine. NSV Liidus on sotsialistliku industrialiseerimise baasil saavutatud märkimisväärset edu tootmisprotsesside mehhaniseerimisel kõigis rahvamajandusharudes. Vastavalt NLKP XXI kongressi poolt kinnitatud kontrollarvudele on mehhaniseerimise ja automatiseerimise alal tarvis läbi viia suur töö masinaehitustööstuses. Paljudes tööstusharudes ja põllumajanduses vajavad mehhaniseerimist transpordi- ja laadimisoperatsioonid. Lähemail aastail on peaülesandeks lõpule viia tootmisprotsesside kompleksne mehhaniseerimine.

TÖÖ NORMEERIMINE — teatud toodangu valmistamiseks või teatud operatsiooni sooritamiseks kulutatava tööaja kindlaksmääramine. Toimub kas kronometraaži alusel ajanormide määramise või ajaühikus valmistatava toodangu koguste — tootlusnormide (vt.) — kindlaksmääramise teel. Sotsialistlikes ettevõtetes normeeritakse tööd selleks, et määrata igale töölisele kindlaks konkreetne ülesanne — teatud hulga toodangu valmistamise ülesanne. Töö normeerimine on töö õige tasustamise alus ja tootmise organiseerimise tähtis tingimus. Tuntakse järgmisi töö normeerimise meetodeid: kogemuslik meetod, mis baseerub möödunud perioodil esinenud töötingimuste arvessevõtmisel ja meistri või normeerija isiklikul hinnangul vastava töö töömahukuse (vt.) kohta; kogemuslik-statistiline meetod, mille kasutamise korral normid määratakse kindlaks, tuginedes aruandeandmetele vastavate tööde tegeliku töömahukuse kohta eelmisel perioodil; analüütilis-arvutuslik meetod, mille rakendamisel normid määratakse kindlaks tootmiseesrindlaste

töö analüüsimise alusel, igaks tööks kõige soodsamate tingimuste ja neile tingimustele vastava töömahukuse kindlakstegemise alusel. Neist kõige progressiivsem on analüütilis-arvestuslik meetod, mis on tihedalt seotud tööaja kokkuhoidu kindlustavate abinõude rakendamisega ja aitab kaasa eesrindlike tootmiskogemuste levitamisele. Üheks töö tehnilise normeerimise viisiks on tööpäeva pildistamine, mida kasutatakse tootmisoperatsiooni sooritamiseks vajaliku tööaja kindlaksmääramiseks ning tööajakadude suuruse väljaselgitamiseks ja kindlakstegemiseks. Tööaja kronometraaži (kujutab endast mingisuguse tootmisoperatsiooni, üksiku töövõtte või liigutuse sooritamiseks kulutatava tööaja jälgimise ja uurimise meetodit, kasutades sekundimõõtjat või spetsiaalseid aparaate) tulemusena töötatakse välja kõige ratsionaalsemad võtted tööoperatsiooni sooritamiseks ja määratakse kindlaks operatsiooni iga elemendi teostamise normaalkestus. Olenevalt kasutatavast normeerimise meetodist jaotatakse kõik normid kogemuslikeks, statistilisteks ja tehniliselt põhjendatud normideks. Viimased lähtuvad eesrindlike töömeetodite juurutamise vajadusest, tootmise suurendamise reservide senisest täielikuma arvestamise vajadusest, stimuleerivad tööviljakuse tõusu ja on seega progressiivsemad kui statistilised ja kogemuslikud normid. Tööviljakuse tõstmise eesmärgil töötatakse ettevõtetes töö normeerimise käigus välja abinõud tootmise tehnika, tehnoloogia ja organiseerimise parandamiseks. Kolhoosides on töö normeerimisel mõningaid iseärasusi võrreldes töö normeerimisega riiklikus tööstuses. Iseärasused tulenevad niihästi kolhooside kollektiivsest majandamisest kui ka põllumajandusliku tootmise spetsiifikast. Nii näiteks olenevad töönormid põllumajanduses suurel määral looduslikest tingimustest (maastiku reljeefist, mulla kvaliteedist, põldude suurusest jne.). See põhjustab ühesuguste tööoperatsioonide puhul rakendatavate normide suurt erinevust erinevates kolhoosides. Põllumajanduslikku tootmise iseärasustest tuleneb ka see, et tunni-töönorme kolhoosides tavaliselt ei kasutata, vaid kasutatakse päevanorme. Näidis-töönormide alusel töötab iga kolhoos välja oma töönormid, mis võtavad arvesse kohalikke tootmistingimusi. Normid kinnitab kolhoosnikute üldkoosolek. Kolhoos kontrollib perioodiliselt töönormide täitmist ja muudab vananenud (tehnika ja põllumajanduse eesrindlaste kogemuste rakendamise tõttu) või ekslikult kehtestatud norme.

TÖÖ OBJEKT — asi või asjade kompleks, mida inimene tööprotsessis materiaalsete hüvede tootmise eesmärgil tööriistadega mõjutab. Kõik see, mida inimene hangib otse ümbritsevast loodusest (maast, veest), et valmistada neist vajalikke tooteid, on looduslikeks töö objektideks. Nendeks on näiteks puit, mitmesugused maagid, kivisüsi jne. Objektid, mis vajavad eelnevat töötlemist, on t o o r a i n e k s (vt.). Ühiskondliku tootmise arenedes, teaduse ja tehnika progresseerudes ühiskonna poolt kasutatavate töö objektide hulk pidevalt suureneb. Loodusteaduse ja tehnika arenedes avastatakse ümbritsevas looduses leiduvate esemete uusi kasulikke omadusi; ühiskondliku tööjaotuse arenedes neist valmistatavate kasulike toodete hulk suureneb. Kõige selle tagajärjel töö objekt ide mitmekesisus järjest kasvab.

TÖÖ ORGANISEERIMINE — kapitalistlikes ettevõtetes — abinõude süsteemi rakendamine, et maksimaalselt kasutada palgatööliste kogu tööaega kapitalisti huvides. Töö organiseerimise eesmärgiks on tööliste ekspluateerimise suurendamine eeskätt töö intensiivistamise teel ja selle arvel võimalikult suurema kasumi saamine. Kapitalistlik töö organiseerimine toimub töölisklassi huvide vastaselt ja kohtab tihtilugu tööliste visa vastupanu.

Sotsialistlikes ettevõtetes kujutab töö organiseerimine endast abinõude süsteemi rakendamist, mis tagab kõige soodsamad tingimused töötajate tööaja ratsionaalseks kasutamiseks kogu ühiskonna huvides. Töö organiseerimine hõlmab töötajate valikut, nende paigutamist töökohtadele ja töötajate kasutamist tootmisprotsessis vastavalt nende tööoskusele ja võimetele, ratsionaalset töökohtade korraldamist ja teenindamist. Töö organiseerimine parandab töötajate töötingimusi, soodustab nende kultuuri- ja tehnilise taseme tõusu, suurendab töötajate isiklikku materiaalset huvi tootmistulemuste

vastu, tõstab ühiskondlikku tööviljakust, millega kaasneb töötajate materiaalse heaolu tõus. Sotsialistliku töö organiseerimise üheks koostisosaks on sotsialistlik võistlus kui töötajate loomingulise initsiatiivi mobiliseerimise tähtsaim meetod, mida rakendatakse sotsialistliku tootmise täiustamiseks. Kolhoosides ja riiklikes ettevõtetes on töö organiseerimisel olulisi erinevusi, mis tulenevad tööriistade ja tootmisvahendite erinevatest omandivormidest, samuti aga ka looduslikest tingimustest. Tootmistöö organiseerimise protsessis ühendatakse töötajad brigaadideks ja lülideks (vt. Alatine tootmisbrigaad). Töö brigaadiviisiline organiseerimine on end eriti õigustanud kolhoosides, kaevandustes, ehitustöödel, s. t. niisugustel tootmisaladel, kus töötajate vahel peavad olema pikaajalised tootmisalased seosed. Üheks nõudeks, mida esitatakse töö organiseerimisele, on põhitööde eraldamine abitöödest ning keerukate tööde eraldamine lihtsatest. See ei väldi üksikutel tootmisaladel kompleksbrigaadide moodustamist. Töö ratsionaalne organiseerimine eeldab tootmis- ja abioperatsioonide täielikku mehhaniseerimist, puhtust ja tootmiskultuuri, instrumentide ja pooltoodete otstarbekat, läbimõeldud paigutamist töökohal ning töölisele vajalike mugavuste loomist. Sotsialistlik töö organiseerimine hõlmab samuti töökaitse parandamist, tootmises normaalsete tervislike töötingimuste loomist, normaalsete temperatuuri- ja valgustustingimuste tagamist ja ohutustehnika eeskirjadest kinnipidamist. Töö organiseerimise aluseks on töö normeerimine (vt. Töö normeerimine). Tehniliste normide baasil tehakse kindlaks tööjõuvajadus ettevõtetes ja igas tootmisjaoskonnas. Tehnilised normid on ka tükitöö tasustamise aluseks. Tehnilise normeerimise meetodite abil organiseeritakse tööd kõige ratsionaalsemalt. Kõige tähtsamaks töö organiseerimise tingimuseks on töö planeerimine, mis hõlmab tööviljakuse tõstmise ülesannete planeerimist, töötajate arvu kindlaksmääramist ja ettevõttele eraldatava palgafondi planeerimist.

TÖÖ ORGANISEERIMISE TEADUSLIKUD MEETODID — mitmesugused uurimuste ning tehniliste ja majanduslike arvutustega põhjendatud töö organiseerimise ja tasustamise süsteemid. Kapitalistlikus ühiskonnas on töö organiseerimise teaduslike meetodite rakendamise eesmärgiks lisaväärtuse edasine suurendamine. Kapitalistid kasutavad töö organiseerimise ja tasustamise süsteeme tööliste töö intensiivsuse ohjeldamatuks tõstmiseks, et maksimaalselt suurendada tootlust. Kapitalistlikus tootmises seisneb töö organiseerimise «teaduslike» meetodite olemus töötempo kiirendamises, milleks rakendatakse kõige efektiivsemaid tööviise ja -võtteid, mitmesuguseid tehnilisi uuendusi, konveiereid ja automaate ning kehtestatakse samal ajal töölistelt äärmisi pingutusi nõudvaid palgasüsteeme. V. I. Lenin nimetas neid kapitalistlikke meetodeid higi väljapressimise «teaduslikuks» süsteemiks.

Tõeliselt teaduslikult võib tööd organiseerida ainult sotsialismi tingimustes, kus uued, sotsialistlikud tootmissuhted loovad objektiivsed võimalused tootmise plaanipäraseks organiseerimiseks ning kus töölised on kõigiti huvitatud oma töö tulemustest, sotsialistliku tootmise arendamisest ja täiustamisest. Sotsialistlikus tootmises tugineb töö teaduslik organiseerimine töötajate loomingulisele initsiatiivile ja aktiivsusele, novaatorlusele, tööliste kultuurilise ja tehnilise taseme järjekindlale tõusule ning tootmise tehnilise varustatuse kasvule. Sotsialistlikus tootmises kujutab töö teaduslik organiseerimine endast: ratsionaalset tööjaotust rahvamajanduses ja igas üksikettevõttes; seadmete ja tootmispinna plaanipärast ja efektiivset kasutamist; viljakaks tööks vajalike tingimuste loomist igal töökohal; eesrindlike kogemuste ning teaduse ja tehnika uusimate saavutuste laialdast levitamist; tervislike ja ohutute töötamistingimuste loomist; töö tasustamise ja normeerimise õiget korraldamist.

TÖÖ TASUSTAMINE KOLHOOSIDES — sotsialistlik töö tasustamise vorm, mille iseärasused tulenevad tootmisvahendite kooperatiiv-kolhoosilikust omandivormist. Kolhoosides tasutakse igale kolhoosnikule tema töö eest vastavalt töö hulga ja kvaliteedi järgi jaotamise seadusele. Kolhoosides tasutakse töö eest normipäevade alusel ra-

has ja natuuras. Normipäevadega määratakse kindlaks kolhoosniku poolt ühismajandis tehtud töö hulk ning kolhoosi tuludest igale kolhoosnikule langev osa. Iga töö hinnatakse normipäevades sõltuvalt töötegija tööoskusest, töö keerukusest, raskusest ja tähtsusest kolhoosis. Tasu makstakse kolhoosnikutele tükitasuna, lähtudes aasta jooksul töötatud normipäevade arvust. Seoses sellega, et kolhoosid kujutavad endast ühinenud talupoegade kooperatiivseid majandeid, määratakse normipäeva kohta antavate saaduste hulk ja rahasumma lõplikult kindlaks alles aasta lõpul ja erinevates kolhoosides on see erinev. Seetõttu sõltuvad kolhoosnikute poolt ühismajandist saadavad tulud mitte ainult töötatud normipäevade arvust, vaid ka normipäevatasu suurusest, mis omakorda oleneb kolhoosi ühismajandi arengutasemest. Väga suur tähtsus on kolhoosnikute materiaalse huvi suurendamisel ühismajandi arendamise vastu, andes kolhoosnikutele iga kuu avanssi (vt. Kolhoosnikutele avansi andmine) ja makstes neile täiendavat töötasu saagikuse ja loomakasvatuse produktiivsuse plaanide ületamise eest. Kolhoosnikute tulud suurenevad ka kolhoosi ühiskondlike tarbimisfondide arvel, mis luuakse kolhoosi puhastulust eraldamiste teel. Sellisteks fondideks on: kultuurifond, mis on ette nähtud kolhoosnikute kultuuriliste ja elutarbeliste vajaduste rahuldamiseks; töövõimetute ja sõjaväelaste pudustkannatavate perekondade abistamise fond; orbude ülalpidamise fond. Kolhoosides kehtiv töö tasustamise kord võimaldab õigesti ühendada isiklikke ja ühiskondlikke huve, tekitada kolhoosnikutes materiaalset huvi põllumajanduse arendamise vastu ja tõsta kolhoositalurahva heaolu.

TÖÖ ÜHISKONDLIK ISELOOM — ühiskondliku tööjaotuse (vt.) tagajärjel tekkinud seos erinevate tööharude vahel. See seos ei avaldu kõikjal ühtemoodi, vaid sõltub tootmisviisist. Nii näiteks areneb majandus kapitalismi tingimustes stiihiliselt, anarhiliselt; töö esineb vahetult eratööna, tema ühiskondlik olemus aga selgub kaudsel teel, turul, kaupade vahetuse kaudu. Siin tuleb ilmsiks antagonistlik vastuolu töö ühiskondliku iseloomu ja eratöö vormis esinemise vahel, mis areneb vastuoluks tootmise ühiskondliku iseloomu ja töötulemuste erakapitalistliku omastamise vahel. Sotsialistlikus ühiskonnas on töö vahetult ühiskondlik, sest sotsialistlik majandus tugineb ühiskondlikule omandusele, seltsimehelikule koostööle ja tootmise plaanipärasele arendamisele kogu ühiskonna huvides.

TÖÖDISTSIPLIIN — vt. Sotsialistlik töödistsipliin.

TÖÖJÕU VOOLAVUS — tööjõu ühest ettevõttest, majandusharust või majandusrajoonist teise ümberpaigutumise stiihiline protsess. Kapitalistlikus ühiskonnas on tööjõu voolavus ühiskondlikus tootmises valitseva anarhia tulemuseks, kapitalismile omaste antagonistlike vastuolude kajastuseks, on absoluutselt kõrvaldamatu ja temaga kaasneb ühiskondliku töö tohutu raiskamine.

Sotsialistlikus ühiskonnas ei ole tööjõu voolavus sotsialistliku tootmise ja ühiskondliku töö organiseerimise ja arenemise tingimuseks. Tööjõu värbamine, ettevalmistamine ja jaotamine toimub siin plaani järgi. Kuid sotsialistliku majanduse praegusel arenguetapil ei ole tööjõu voolavus tööstusettevõtetes ja ehitustel veel täielikult kõrvaldatud. Tööjõu voolavuse peamisteks põhjusteks on mõnedes ettevõtetes ja ehitusorganisatsioonides töö organiseerimises ja tasustamises ning tööliste kvalifikatsiooni tõstmise korraldamises esinevad puudused, vajaliku hoolitsuse puudumine töölistele normaalsete elamis- ja elutarbeliste tingimuste loomise eest. Tööjõu voolavuse näitajaks on tööjõu lahkumiskäibe koefitsient, s. t. lahkunud tööliste arvu ja tootmistööliste keskmise nimistulise arvu suhe. Sealjuures tuleb arvestusest välja jätta nende tööliste arv, kelle lahkumine oli plaanis ette nähtud, kes on läinud õppima, Nõukogude armeesse, haigus- või vanaduspensionile või lahkunud teistel seadusega ettenähtud põhjustel. Rikkudes tootmisprotsessi normaalset kulgu, avaldab tööjõu voolavus tootmisprogrammi täitmisele, tööviljakusele, toodangu kvaliteedile ja omahinnale negatiivset mõju. Tänapäeval, kus tootmise ulatus on muutunud gigantseks, tehnilised vahendid aga äärmi-

selt keerulisteks, on tööjõu voolavus lubamatu. Tööjõu voolavuse likvideerimine ning tööstus- ja ehitusettevõtetes püsiva tööliskaadri loomine on tähtsamaid rahvamajanduslikke ülesandeid, mille edukas lahendamine tagab eespool loetletud puuduste kõrvaldamise.

TÖÖJÕUBILANSS — näitajate süsteem, mis iseloomustab tööjõuressursside olemasolu, nende jaotamist ja kasutamist. Sotsialistlikus rahvamajanduses on tööjõu aruande- ja plaanibilansside süsteem kõigi ühiskonnas olemasolevate tööjõuressursside, s. o. kõigi töövõimeliste kodanike (mehed 16—59 aasta vanuses, naised 16—54 aasta vanuses) plaanipärase jaotamise ja kasutamise abinõuks. Rahvamajandusplaanides toimub tööjõuressursside jaotamine tootmisharude ja piirkondade vahel tööjõubilansside abil, lähtudes eri tootmisharude ja piirkondade osas kindlaksmääratud arenemis- ja tööviljakuse kasvu tempost. Bilansilised arvutused tööjõu osas koostatakse üksikute tootmisharude, rahvamajanduse nõukogude, majandusrajoonide, liiduvabariikide, kraide, oblastite ja administratiivpiirkondade, samuti aga ka üksikute riiklike ettevõtete ja kolhooside kohta. Kogu riiki hõlmav tööjõuressursside koondbilanss on *rahvamajanduse bilansi* (vt.) koostisosaks. See koondbilanss näitab tööjõuressursside jaotamist *tootmissfääri* (vt.) ja *mittetootmissfääri* (vt.) vahel, tootmissektorite vahel, linna ja maa vahel ning üksikute rahvamajandusharude vahel. Tööjõubilanss on tihedalt seotud tööviljakuse ülesannetega, sest tööviljakuse tõusust oleneb tööjõu täiendava vajaduse vähenemine. Tööjõubilanss on lähtepunktiks kvalifitseeritud tööjõu ja eriteadlaste kaadri ettevalmistamise planeerimisel. Rahvamajanduse planeerimisel määratakse tööjõubilansside abil liiduvabariikide ministrite nõukogudele ja rahvamajanduse nõukogudele kindlaks rida tähtsaid direktiivülesandeid, milliseid hiljem konkretiseeritakse üksikettevõtete jaoks. Nendeks on tööliste ja teenistujate arv, mitmesugustele rahvamajandusharudele vajalike kvalifitseeritud tööliste ettevalmistamine, kõrgematesse ja kesk-eriõppeasutustesse vastuvõetavate ning neid õppeasutusi lõpetavate õpilaste arv, tööjõu organiseeritud värbamine, abinõud tingimuste loomiseks, mis on vajalikud tööjõu siirdumiseks uutesse kasutusele võetavatesse piirkondadesse jne.

TÖÖJÕUD — töötamise võime, inimese füüsiliste ja vaimsete jõudude kogusumma, mida ta kasutab materiaalsete hüvede tootmise protsessis. Tööjõud on igas ühiskonnas tootmise peamine element. Tootmise käigus ei avalda inimene mõju üksnes teda ümbritsevale loodusele, vaid arendab ka omaenda tootmiskogemusi ja tööoskust. Antagonistlikes klassiühiskondades on töölised tootmisvahenditest ilma jäetud ja alluvad ekspluateerimisele. Tööjõu ekspluateerimise vormid olenevad valitsevast omandivormist. Kapitalismi tingimustes muutub tööjõud kaubaks. Tingimused, mis on vajalikud tööjõu kaubaks muutumiseks, on järgmised: 1) inimese isiklik vabadus, võimalus käsutada oma tööjõudu; 2) tootmisvahendite puudumine töötajal ja vajadus müüa oma tööjõudu, et hankida elatusvahendeid. Nagu igal teiselgi kaubal, on ka tööjõul kapitalistlikus ühiskonnas väärtus ja tarbimisväärtus. Tööjõu väärtus sõltub elatusvahendite väärtusest, mis on vajalikud töölise normaalse töövõime tagamiseks ja töölise perekonnaliikmete ülalpidamiseks, samuti aga ka töölise väljaõppekuludest. Palk on kapitalistlikus ühiskonnas tööjõu väärtuse või hinna rahaliseks väljenduseks. Tööjõu kui kauba tarbimisväärtus peitub töölise omaduses luua tööprotsessis väärtust ja lisaväärtust.

Sotsialistlikus ühiskonnas tööjõud ei ole kaup. Ühiskondliku omanduse valitsemise tõttu on töölised tootmisvahendite peremeesteks. Suhted üksiktöötajate ja sotsialistliku riigi vahel, samuti aga ka üksiktöötajate ja kooperatiivsete ettevõtete vahel kujunevad tööjõuressursside plaanipärase kasutamise alusel kogu ühiskonna ja iga üksiku töötaja huvides. Sotsialistlikud tootmissuhted loovad võimalused töötajate füüsiliste ja vaimsete võimete igakülgseks arenemiseks, nende kultuuri- ja tehnilise taseme ning materiaalse heaolu tõusuks.

TÖÖKOOPERATSIOON — töö organiseerimise vorm, milles suur hulk ini-

mesi võtab ühiselt osa ühest ja sellestsamast tööprotsessist või erinevatest, kuid omavahel seotud tööprotsessidest. Ühist tööd, mille protsessis kõik töötajad täidavad ühelaadilist tööd, nimetatakse lihtsaks kooperatsiooniks. Komplitseeritud kooperatsiooni puhul esineb töötajate vahel tööjaotus. Töökooperatsioon loob ühiskonna uue tootliku jõu, võimaldab paremini ja ökonoomsemalt kasutada tootmisvahendeid, teha tööd kiiresti, tõsta tööviljakust, alandada elava ja asjastatud töö kulu toodanguühiku kohta jne. Töökooperatsioon eksisteerib iidsest ajast peale, tema iseloomu määrab valitsev tootmisviis. Ürgkogukondliku korra tingimustes esines lihtne töökooperatsioon kogukonnaliikmete ühisel küttimisel ja põllunduses. Orjanduse tingimustes baseerus lihtne töökooperatsioon juba orjade töö ekspluateerimisel ja leidis ulatuslikku kasutamist põllunduses, käsitöös, teede ehitamisel, niisutussüsteemide rajamisel, hoonete püstitamisel, sildade ehitamisel jne. Kapitalismi tingimustes rajaneb töökooperatsioon palgatööliste ekspluateerimisel. Algul eksisteeris ta *kapitalistliku lihtsa kooperatsiooni* (vt.) vormis, hiljem aga *manufaktuuri* (vt.) vormis. Manufaktuur aitas kaasa tööviljakuse tõusule ja lisaväärtuse kasvule, eelduste loomisele üleminekuks masinalisele suurtööstusele. See üleminek tähistas *tööstuslikku pööret* (vt.), kapitalistliku töökooperatsiooni kõrgeima vormi — palgatööliste ekspluateerimisel ja masinate süsteemi rakendamisel baseeruva *vabriku* (vt.) — tekkimist. Inimeste ühise tegevuse eelised avalduvad täielikult ainult sotsialistlikus ühiskonnas, kus eksisteerib *sotsialistlik töökooperatsioon* (vt.).

TÖÖLISARISTOKRAATIA — suhteliselt väike kõrge kvalifikatsiooniga tööliste kiht arenenud kapitalistlikes maades, kellele monopolid võimaldavad muu töötava rahvaga võrreldes suhteliselt paremaid tingimusi, et allutada nende kaudu töölisklass kodanluse mõjule. Sellesse kihti kuuluvatele töölistele makstakse kõrgemat palka, neile müüakse teatud hulk ettevõtte aktsiaid, mõnedele antakse hästitasutavad kohad riigiaparaadis, ametiühingutes ja linnaomavalitsustes. Proletariaadi ülemkihi niisugusele äraostmisele kulutavad monopolid ühe osa oma monopoolsetest kasumitest. Proletariaadi hulgast pärinevaid, kodanlasteks muutuvaid tõusikuid kasutavad monopolid oma agentuurina töölisliikumises.

TÖÖLISKONTROLL TOODETE VALMISTAMISE JA JAOTAMISE ÜLE — tootmisvahendite sotsialistlikule ühistamisele (natsionaliseerimisele) ülemineku abinõu, mida töölisklass teatud tingimustes kasutab sotsialistliku revolutsiooni käigus. Venemaal hakati tööliskontrolli üksikutes ettevõtetes kasutama alates 1917. aasta kevadest, pärast tsarismi kukutamist. Sel perioodil oli tööliskontrolli peamiseks ülesandeks valvata, et kapitalistid, kes püüdsid küpsevat proletaarset revolutsiooni laostumise ja näljaga lämmatada, tööstust ei purustaks. Tööliskontroll oli abinõuks, mille kaudu laiad töölishulgad tõmmati toodete valmistamise ja jaotamise juhtimisele ning valmistati ette juhtivate majanduslike positsioonide kättevõitmist. Pärast Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võitu levis tööliskontroll kõikjal kui proletariaadi diktatuuri majanduslik abinõu, mille eesmärgiks oli kapitalistide majandusliku võimu piiramine, suurtööstuse, pankade ja transpordiettevõtete ühiskondlikuks omandiks muutmise ettevalmistamine (vt. *Sotsialistlik natsionaliseerimine*). Nõukogude võimu 1917. aasta 14. novembri dekreediga loodi tööliskontroll kõigis tööstuslikes, kaubanduslikes, pangandulikes jt. ettevõtetes. Tööliskontrolli organitel — tehase- ja vabrikukomiteedel, töölisvanemate nõukogudel, kohapealsetel ja keskustes asuvatel tööliskontrolli nõukogudel — oli õigus kontrollida kaupade, tooraine ja kütuse tootmist, ostmist, müümist ja hoidmist ning ettevõtte rahandust. Arisaladus tühistati. Tööliskontrolli organite otsused olid ettevõtete valdajaile kohustuslikud. Kapitalistide sabotaaži äraholdmisel ja tootmise jätkumise kindlustamisel oli tööliskontrollil sotsialistliku revolutsiooni esimesel, kõige raskemal perioodil täita väga tähtis osa; võitnud proletariaat tegi tööliskontrolli organites läbi ettevõtete juhtimise kooli, kujunesid välja esimesed majandusmeeste kaadrid, omandati kogemusi tööstusliku tootmise reguleerimiseks. Sellel kõigel oli suurtööstuse nat-

sionaliseerimise ettevalmistamise ja läbiviimise suhtes oluline tähtsus.

TÖÖMAHUKUS — normtundides mõõdetav töö hulk, mis tuleb põhitöölistel teha teatud toote (toote koostisosa) valmistamisel või teatud liiki töö tegemisel. Tehnilise progressi, eesrindlike kogemuste leviku ning töötajate kultuurilise ja tehnilise taseme tõusu tulemuseks on töömahukuse süstemaatiline vähenemine. Töömahukuse vähendamise reservid peituvad eelkõige valmistatava toote täiustamises, tehnoloogiliselt kõige otstarbekama konstruktsiooni loomises ja lähtematerjalide vastavas valikus. Kõige tähtsamateks töömahukuse vähendamise teedeks on üleminek progressiivsematele tehnoloogilistele protsessidele ja täiuslikumate seadmete kasutamisele (näiteks sepistamise asendamine stantsimisega mehhaaniliste presside abil; täpsete valumeetodite kasutamine, mis lubavad tunduvalt vähendada esemete hilisemat ja väga töömahukat mehhaanilist töötlemist; eseme töötlemine korraga mitme instrumendi abil, käsitsi vormimise asendamine masinvormimisega, automaatide ja agregaattööpinkide kasutamine jne.). Suured töömahukuse vähendamise reservid peituvad ettevõttes töö ja tootmise organiseerimise parandamises, ettevõtete laialdases spetsialiseerimises ja koopereerimises, mis avab perspektiivid valmistatava toodangu töömahukust järsult vähendava massilise vooltootmise organiseerimiseks.

TÖÖNDUSKOOPERATSIOON NSV LIIDUS — väiketootjate vabatahtlikud koondised, mis luuakse kooperatiivsete tööstusettevõtete näol peaasjalikult rahvatarbeesemete tootmise organiseerimiseks. Tööndusko operatsiooni artellides on tootmine rajatud artelli liikmete ühistööle ja artellile kuuluvate tootmisvahendite kasutamisele. Üldrahvaliku omanduse valitsemise tingimustes on tööndusartell sotsialistlikuks ettevõtteks. Proletariaadi diktatuuri tingimustes on tööndusko operatsioon väikekaubatootjate (käsitööliste) majandite sotsialistliku ümberkujundamise ja väikekaubatootjatest teadlike sotsialismiehitajate kasvatamise vahendiks. Kõige lihtsamaks tööndusliku kooperatiivi vormiks oli ühistu: tööndus lik krediidiühistu, tooraine kokkuostuühistu, toodangu säilitamis- ja turustamisühistu jne. Kooperatiivsete tööstusettevõtete kõrgeimaks vormiks sotsialismi tingimustes on kooperatiivne tööndusartell. Artellides on nende liikmete isiklikud huvid ühendatud ühiskondlike huvidega. Tööndusartellide ülesandeks on tarbekaupade tootmise laiendamine, elanikkonna elutarbe'ise teenindamise parandamine, artelli liikmete ainelise heaolu ja kultuuritaseme tõstmine. 1955. aastal oli NSV Liidus enam kui 107 000 tööndusettevõtet ja töökoda, mis valmistasid umbes 6% kogu sotsialistliku tööstuse toodangust. Sotsialistlik riik toetab tööndusko operatiive, müües neile seadmeid ja tooraineid. Tööndusko operatiivid arendavad ka oma toorainebaasi, varuvad ja ostavad kokku kohalikke tooraineid. Artelli kogu produktist läheb üks osa tarbitud tootmisvahendite asendamiseks, teine osa aga moodustab artelli kogutulu. Artelli kogutulu jaguneb kaheks osaks: 1) artelli töötajate isiklikuks tuluks ja 2) artelli puhastuluks. Artelli töötajate isiklik tulu koosneb artelli liikmete töötasust, mille suurus sõltub tehtud töö hulgast ja kvaliteedist. Puhastulust makstakse ära käibemaks ja tulumaks ning luuakse tootmise laiendamise fond ja krediidifond. Osa vahenditest kasutatakse artelli liikmetele täiendava tasu maksmiseks ning artelli liikmete kultuuriliste ja elutarbeliste tingimuste parandamise fondi loomiseks. Tööndusartellid on ühendatud kooperatiivsetesse tööndusliitudesse tootmisalase või territoriaalse tunnuse alusel linna, oblasti, krai või vabariigi ulatuses. Kogu tööndusko operatsiooni NSV Liidus juhib Tööndusko operatsiooni Kesknõukogu. Tööndusko operatiivid on levinud ka rahvademokraatiamaades.

TÖÖPERIOOD — teatud arv ükstei sele järgnevaid töötunde või -päevi alates töö algusest kuni toote lõpliku valmimiseni, mille kestel ühes või teises tootmisharus töödeldav ese allub töö mõjutustele. Tööperioodi hulka kuulub ainult see osa tootmisajast, mille kestel kulutatakse inimtööd. Tööprotsessis tekkivad vaheajad sellesse ei kuulu. Tööperioodi kestus oleneb eelkõige tootmisharu konkreetsest iseloomust, tehnilisest tasemest ja paljudest muudest teguritest. Täiuslikumate masinate

ja tootmismeetodite kasutuselevõtmisel tööperiood lüheneb. Tööperiood moodustab põhiosa tootmisajast (vt.).

TÖÖPUUDUS — paratamatu nähtus kapitalistliku korra tingimustes, mis seisneb selles, et teatud osa proletaarsest elanikkonnast ei saa oma tööd rakendada, jääb ilma tööst ja elatusvahenditest ning moodustab tööjõu reservarmee. Tööpuuduse kutsub esile kapitalismi majandusseaduste toime. Sedamööda kuidas akumuleerub kapital ja kasvab tema orgaaniline struktuur, väheneb suhteliselt nõudmine tööjõu järele, tekib ja suureneb relatiivne ülerahvastus (vt.). Tööpuudus, mis on kapitalistliku tootmisviisi paratamatu tagajärg, «moodustab kapitalistliku majanduse paratamatu päraldise, ilma milleta see ei saaks ei eksisteerida ega areneda» (V. I. Lenin, Teosed, 2. kd., lk. 154). Töötute armee kujutab endast tööjõu reservi, mida kapitalismi ajal kasutatakse tootmise laiendamiseks. Ühtlasi kasutavad kapitalistid tööpuudust tootmises rakendatud tööliste ekspluateerimise suurendamiseks. Tööpuudus loob tootmises rakendatud töölistele ebastabiilse olukorra, põhjustab nende palga ja kogu töölisklassi üldise elatustaseme langemist. Imperialismi ajastul kasvab töötute arv järsult, kapitalismi üldkriisi staadiumil aga omandab tööpuudus kroonilise iseloomu, suurenedes eriti majanduskriiside ajal. Kõrvuti täieliku tööpuudusega on ulatuslikult levinud ka osaline tööpuudus (töölised ei leia kogu tööaja kestel rakendamist, saades vastavalt madalamat palka). Krooniline tööpuudus on üheks kaasaegse kapitalismi roiskumise ja parasitismi kujukaks näitajaks, näidates, et kaasaegne kapitalism ei ole võimeline ühiskonna põhilist tootlikku jõudu täielikult kasutama. Tööpuudus likvideeritakse täielikult ja igaveseks ajaks, kui kapitalistlik tootmisviis asendatakse sotsialistliku tootmisviisiga.

TÖÖPÄEV — teatud osa ööpäevast, mille vältel töötaja töötab ettevõttes või asutuses. Tööpäev jaguneb vajalikuks tööajaks — tööjõu taastootmiseks vajaminevaks ajaks — ja lisatööajaks, mille vältel tööline loob lisaprodukti. Tööpäeva pikkusel on füüsiline piir (mille määrab töölise vajadus taastada oma tööjõudu) ja moraalne piir (mille määrab töötaja vajadus rahuldada oma kultuurilisi ja ühiskondlikke vajadusi). Kapitalismi tingimustes on tööpäeva kaheks osaks jagunemise iseloom antagonistlik, sest kapitalistid omastavad lisaajal loodud lisaprodukti ilma igasuguse tasuta. Kapitalistid püüavad lisaväärtuse suurendamise eesmärgil tööpäeva pikendada. Tööpäeva pikkus otsustatakse jõudude vahekorraga kodanluse ja proletariaadi vahelises võitluses. Suurtööstuse tekkimise perioodil XVIII sajandi lõpul oli tööpäeva pikkus enamikus maades 16—17 tundi ööpäevas. Tsaristlikul Venemaal piirati esimeste vabrikuseadustega XIX sajandi lõpul tööpäev $11\frac{1}{2}$ tunniga. Enne Esimest maailmasõda töötasid töölised enamikus kapitalistlikes maades 10—12 tundi ööpäevas. Revolutsioonilise töölisliikumise survel tunnistati 1919. aastal rahvusvahelise kokkuleppega Washingtonis ametlikult 8-tunnilist tööpäeva. Ent kõik riigid seda kokkulepet ei ratifitseerinud ja isegi neis riikides, kus see kokkulepe oli ametlikult vastu võetud, leidis ta sageli rikkumist. Riikides, kus tööpäeva lühendati, tõusis töö intensiivsus järsult. Kapitalismi üldkriisi perioodil on Ameerika Ühendriikides, Inglismaal, Prantsusmaal ja teistes kapitalistlikes maades kroonilise tööpuuduse «leevendamiseks» üle mindud mittetäielikule töönädalale koos palga vähendamisega, mis kujutab endast osalise tööpuuduse kasvu.

Sotsialistlikus ühiskonnas on antagonism tööpäeva kahe osa vahel kaotatud, sest ekspluateerimine on kaotatud. Ühiskonnale tehtava töö lõppeesmärgiks on rahva heaolu järjekindel tõstmine. Tööpäeva pikkus on piiratud selliselt, et oleks tagatud tööliste tervise säilimine ja tööviljakuse tõus. Juba nõukogude võimu esimestel päevadel anti välja dekreet 8-tunnilise tööpäeva kehtestamise kohta; eriti rasketel ja tervist kahjustavatel töödel lühendati tööpäev seitsmele tunnile. Ületunnitöö on lubatud ainult erandjuhtudel ja selle eest tasutakse kõrgemate määrade järgi. NLKP XX kongressi (1957) direktiivide alusel on nüüd üle mindud 7-tunnilisele tööpäevale, sõe- ja mäetööstuses allmaatöödel — 6-tunnilisele tööpäevale, mõnedes tööstusharudes aga viiepäevasele töönäda-

lale, mis koosneb 8-tunnilistest tööpäevadest ja kahest puhkepäevast. 1956. aastast alates kehtib 6-tunniline tööpäev 16—18-aastastele noorukitele ning kõikidele töölistele ja teenistujatele pühade- ja puhkepäevade-eelsetel päevadel. Töölisklassi kultuurilise ja tehnilise taseme edasise tõstmise suhtes on tööpäeva lühendamisel suur tähtsus.

TÖÖSTUS — juhtiv rahvamajandusharu, töövahendeid valmistavate, toorainet, materjale ja kütust hankivate, metsamaterjali varuvate ning niihästi tööstuses hangitud kui ka põllumajanduses toodetud produkte töötlevate ettevõtete (vabrikute, tehaste, elektrijaamade, kaevanduste, töökodade) kogum. Tööstuse juhtiv positsioon tuleneb sellest, et ta loob töövahendeid niihästi tööstusele endale kui ka kõigile teistele rahvamajandusharudele.

Sotsialistlikus ühiskonnas tuleneb tööstuse juhtiv positsioon ka sellest, et valdav enamik tööstusettevõtetest moodustab sotsialistliku omandi kõrgeima vormi — üldrahvaliku, riikliku omandi. Tööstus koosneb kahest suurest osast: tootmisvahendite tootmisest ja tarbeesemete tootmisest. Tööstust liigitatakse ka hankivaks tööstuseks (kivisöetööstus, kalapüük, metsatööstus jne.) ja töötlevaks tööstuseks, kus töötatakse ümber tööstuslikku ja põllumajanduslikku toorainet (metallurgia, masinaehitus, tekstiilitööstus, toiduainetetööstus jne.). Tehakse vahet ka suur- ja väiketööstuse vahel (tööliste arvu või väljalastava toodangu hulga järgi). Riigi majanduslik võimsus, tema kaitsevõime, rahvamajanduse tehniline varustatus kaasaegsete töövahenditega, tööviljakuse ja tehnika tase olenevad tööstuse arengutasemest.

TÖÖSTUSE NATSIONALISEERIMINE PROLETARIAADI DIKTATUURI TINGIMUSTES — varem eraomanikele kuulunud tööstusettevõtete üleminek sotsialistliku riigi omandusse. Sotsialistliku revolutsiooni tingimustes on tööstuse natsionaliseerimine proletaarse võimu revolutsiooniliseks abinõuks, millega ekspluataatorlike klasside omand muudetakse riiklikuks, sotsialistlikuks omandiks — s. o. kogu rahva varaks. NSV Liidus toimus tööstuse natsionaliseerimine pärast Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võitu. Üleminekuastmeks tööstuse natsionaliseerimisele oli *tööliskontroll toodete valmistamise ja jaotamise üle* (vt.). Tööliskontrolli kohta väljaantud dekreedi elluviimine kutsus esile kodanluse ägeda vastupanu. Sedamööda kuidas töölisklass omandas tootmise juhtimiseks vajalikke kogemusi, natsionaliseeris nõukogude võim kapitalistlikke suurettevõtteid. Alates 1918. aasta maist natsionaliseeriti terved tööstusharud (suhkru-, söe-, naftatööstus jt.). Kõrgema Rahvamajanduse Nõukogu 1918. aasta 28. juuni dekreediga natsionaliseeriti kõik suurtööstusettevõtted põhikapitaliga 30 000 kuni 100 000 rubla või rohkem. Kõrgema Rahvamajanduse Nõukogu 1920. aasta 29. novembri dekreediga natsionaliseeriti kõik ettevõtted, kus oli rohkem kui 5 töölist ja mehhaaniline jõumasin või rohkem kui 10 töölist ilma mehhaanilise jõumasinata. Pärast Teist maailmasõda natsionaliseeriti tööstus paljudes sotsialismi teele asunud maades. Euroopa rahvademokraatiamaades algas see 1945.—1946. aastal ja lõppes põhiliselt 1947.—1948. aastal. Hiina Rahvavabariigis natsionaliseeris riik kõik bürokraatlikule kapitalile kuulunud ettevõtted, rekonstrueeris nad täielikult ning muutis sotsialistlikku tüüpi ettevõteteks. Erinevalt Euroopa rahvademokraatiamaadest levisid Hiinas riiklike sotsialistlike ettevõtete kõrval laialdaselt ka riigikapitalistlikud ettevõtted, mis on proletariaadi diktatuuri tingimustes erakapitalistliku tööstuse sotsialistlikuks tööstuseks ümberkujundamise vormiks. 1956. aastal moodustas riikliku sektori osatähtsus Hiina tööstuse kogutoodangust 63,8% (ilma kodutööndusetа). Ettevõtete ja üksikute tööstusharude natsionaliseerimine on teatud tingimustes võimalik ka kapitalistlikes maades (vt. *Natsionaliseerimine kapitalistlikes maades*).

TÖÖSTUSE SISEAKUMULATSIOON — kujutab endast sotsialistlikus majanduses tööstusettevõtete puhastulu seda osa, mis läheb tootmise laiendamiseks. Akumulatsiooni suurendamise põhimõtteks tööstuses on tööviljakuse tõus, tootmise suurenemine ja omahinna alanemine. Tööstuse siseakumulatsiooni suurusest ja õigest kasutamisest olenevad suurel määral sotsialistliku laien-

datud taastootmise tempo ja ulatus. Akumulatsioonist sõltub näiteks NSV Liidu rahvamajandusse paigutatavate kapitaalmahutuste suurus.

TÖÖSTUSETTEVÕTE — vt. Riiklik sotsialistlik tööstusettevõte.

TÖÖSTUSETTEVÕTETE KOOPEREERIMINE — tootmisseosed ühiselt teatud produkti valmistavate, kuid oma majandusliku iseseisvuse säilitanud spetsialiseeritud ettevõtete vahel. Tööstusettevõtete koopereerimise iseloomu määrab ühiskondlik kord. Kapitalismi tingimustes piiravad ettevõtetevahelisi tootmisseoseid tootmisvahendite eraomandus ja konkurents, neil seostel on stiihiline iseloom. Koopereerimisest saavad kasu kapitalistlikud suurmonopolid.

Sotsialistlikus ühiskonnas, kus valitseb tootmisvahendite ühiskondlik omandus ja rahvamajandus areneb plaanipäraselt, on olemas kõik tingimused ulatuslike tootmisseoste loomiseks ja eksisteerimiseks sotsialistlike ettevõtete vahel. Koopereerimine on tööstuses lahutamatult seotud tootmise spetsialiseerimise protsessiga ja aitab kaasa koopereeritud ettevõtete tootmisvõimsuste täielikumale kasutamisele. Koopereerimine on rajoonisisene, kui ettevõtetevahelised tootmisseosed eksisteerivad ühe majanduspiirkonna raames, ja rajoonidevaheline, kui on tegemist eri majanduspiirkondades asuvate ettevõtete vahel esinevate tootmisseostega. Kõige rohkem on koopereerimine levinud masinaehituses, näiteks lennuki-, auto- ja traktoritööstuse ettevõtete koopereerimine. Spetsialiseerimine ja koopereerimine soodustavad tehnika arengut, suure tootlikkusega seadmete ja eesrindliku tehnoloogia suureulatuslikku rakendamist ning tootmise automatiseerimist. Nad võimaldavad kõige otstarbekamalt kasutada meie maa tööstusressursse üksikute majanduspiirkondade raames, vähendada transpordikulusid, tunduvalt tõsta ühiskondliku töö viljakust. Tootmisalasest koopereerimisest tulenevate kõigi kohustuste täielik ja õigeaegne täitmine on tööstuse ja ehitustegevuse eduka töö tähtsaks tingimuseks. Ülemnõukogu tööstuse ja ehitustegevuse juhtimisele territoriaalsel printsiibil tõi endaga kaasa laialdased võimalused koopereerimiseks administratiivsetes majanduspiirkondades. Ühtlasi langes rahvamajanduse nõukogudele tõsine vastutus hangete eest teistesse piirkondadesse, mis peavad toimuma vastavalt riiklikule plaanile.

TÖÖSTUSETTEVÕTTE TOOTMISALANE STRUKTUUR — ettevõtte koosnemine tsehhidest ja majanditest, milles väljendub ettevõtte üksikosade vaheline tööjaotus ja nende spetsialiseerumine vastavalt riikliku plaani kohaselt väljalastava toodangu iseloomule. Ettevõttes on: a) põhitootmistsehhid, kus töödeldakse väljalastava toodangu valmistamiseks kasutatavaid tooraineid ja materjale; b) abistavad tsehhid ja majandid, mis osutavad põhitootmisele teenuseid. Enamikus tööstusharudes jaotatakse põhitootmistsehhid vastavalt tootmise staadiumidele ja tehnoloogilise protsessi iseärasustele ettevalmistus-, töötlemis-, monteerimis- ja viimistlustsehhideks. Kõige enam levinud abistavateks tsehhideks ja majanditeks on energeetikatsehhid (katlamajad, elektrijaamad, kompressorijaoskonnad jne.), transpordi-, remondi- ja instrumenditsehhid ning laod. Eriline koht ettevõtetes on katsetsehhidel ja laboratooriumidel (uurimis- ja kontrollilaboratooriumidel), mis tegelevad tehnoloogiliste protsesside täiustamisega, uute toodanguliikide omandamisega ja toodangu kvaliteedi parandamisega. Peale selle võivad ettevõtte koosseisu kuuluda abitsehhid, mis tavaliselt töötavad antud ettevõttele alluvate iseseisvate abiettevõtetena, näiteks karjäärid (tsemendi-, tellise- jt. tehaste juures), metsamajandid jne. Tööstuse spetsialiseerimine ja koopereerimine võimaldab toote monteeritavaid üksikosi, standardseid detaile, sõlmi ja instrumente, seadmete remontimiseks vajalikke tagavaraosi jm. saada teistelt spetsialiseeritud ettevõtetelt. Tänu sellele lihtsustub ettevõtete tootmisalane struktuur ja ettevõtte juhtimine tunduvalt ning lisakulud vähenevad. Äärmiselt lihtsaks muudetud tootmisalase struktuuriga ettevõtete näiteks võivad olla autode monteerimise tehased, kus puuduvad ettevalmistus- ja töötlemistsehhid ning kus abistavaid tsehhe ja majandeid on väga vähe, samuti tehased, mis lasevad välja üksikuid detaile või ainult metallivalu, se-

piseid jm. Väikeste ettevõtete puhul on võimalik ka tsehhideta struktuur, suurtes tehastes aga osutub tihtilugu otstarbekohaseks tsehhide suurendamine. Väikeste, tehniliselt halvasti varustatud tsehhide ja majandite likvideerimine võimaldab vähendada juhtkonda ja abitööliste arvu, tõsta tunduvalt tööviljakust ja alandada toodangu omahinda.

TÖÖSTUSKAPITAL — kapital, mida kasutatakse nii tööstuslikus kui ka põllumajanduslikus tootmises palgatööliste ekspluateerimiseks. Erinevalt kapitali kapitalismieelsetest vormidest (kaupmehe- ja liigkasukapital) on tööstuskapital ainsaks kapitalivormiks, millega lisaväärtust mitte ainult omastatakse, vaid ka luuakse. Tööstuskapitali tekkimine tähendab kapitalistliku tootmise sündi, millega kaasneb pööre tehnikas ja ühiskondlikus tööprotsessis ning toimub feodaalühiskonna asendumine kodanliku ühiskonnaga. Tööstuskapital on pidevas liikumises, s. o. ringkäiguprotsessis. Tööstuskapitali valemiks on: $R - K < \frac{Tj}{Tv} \ldots T \ldots K' - R'$. Sooritades ringkäike läheb tööstuskapital järk-järgult üle rahavormist kaubavormi, kaubavormist tootlikku vormi, tootlikust vormist uuesti kaubavormi ja kaubavormist uuesti rahavormi. Neile tööstuskapitali ringkäigu kolmele staadiumile vastavad tööstuskapitali kolm funktsionaalset vormi: 1) rahakapital, 2) tootlik kapital ja 3) kaupkapital. Tootlik kapital on korraga kõigis kolmes vormis. Sel viisil ongi ta pideva liikumise — ringkäigu — protsessis. Tööstuskapitalis väljendub otseselt vastuolu kapitalistliku ühiskonna kahe peamise klassi — kodanluse ja proletariaadi vahel.

TÖÖSTUSKAUPADE MÜÜK PÕLLUMAJANDUSSAADUSTE VASTU (NN. VASTUKAUBANDUS) — tööstuskaupade müümine kolhoosidele ja kolhoosnikutele neilt kokkuostu korras ostetud põllumajandussaaduste ning põllumajandusliku tooraine vastu. Riiklikud ja kooperatiivsed organisatsioonid müüsid kolhoosidele tööstuskaupu toodangu vastu, mida nad said kontraheerimise korras kolhoosidelt (suhkrupeet, puuvill, lina, kanep, tubakas, mahorka jne.) ning kolhoosidelt ja kolhoosnikutelt, samuti aga ka isiklikku abimajandit omavatelt töölistelt ja teenistujatelt liha, kodulindude, piima, loomse rasva, lambapiimast juustu, munade, teravilja, kartuli ja köögivilja kokkuostu teel. Vastumüügikaupade sortimenti kuulusid: tootmisotstarbelised esemed (autod, nende järelvankrid, seadmed, metsamaterjalid, tsement, katuseplaadid, söödakontsentraadid jne.) ja isikliku tarbimise esemed. Kaupade nomenklatuur, põllumajandussaaduste andjaile müümise normid ja hinnad määras kindlaks riik plaanilises korras eraldi iga tooteliigi kohta. Kaupade müük põllumajandussaaduste vastu toimus *tarbijate kooperatsiooni* (vt.) ettevõtete kaudu. Põllumajandussaaduste varumise ühtse vormi kehtestamisega riikliku kokkuostu näol tööstuskaupade müük põllumajandussaaduste vastu kaotati.

TÖÖSTUSLIK PÖÖRE — pööre tootmistehnikas, mille puhul käsitsitöö asendati mehhaniseeritud tööga, üleminek kapitalistlikult manufaktuurilt vabrikusüsteemilisele kapitalistlikule tootmisele, mis tingis kapitalistlike tootmissuhete võidu. Tööstusliku pöörde tagajärjel loodi alus kapitalistliku ühiskonna tootlike jõudude kiireks arenemiseks, tekkis masinatega varustatud suurtööstus, arenes ühiskondlik tööjaotus, tekkisid uued tootmisharud, linnad ja tööstuskeskused. Tööstusliku pöörde peamiseks ühiskondlikuks ja majanduslikuks tagajärjeks oli kapitalismi kui ühiskondlik-majandusliku formatsiooni lõplik väljakujunemine. Masinalisele tootmisele üleminekuga lõi kapitalism endale vajaliku materiaalse ja tehnilise baasi ning allutas endale kapitalismieelsed tootmisvormid. Ühtlasi soodustas see kapitalismi kõigi vastuolude teravnemist, mis avaldus perioodiliselt korduvates majanduskriisides, kapitalistide rikkuse kasvus ja töötava rahva vaesumises, töölisliikumise laienemises. Tööstuslik pööre algas Inglismaal XVIII sajandi viimasel kolmandikul. Kõigepealt levisid masinad puuvillatööstuses. 1765. aastal leiutati mehhaniline ketrusmasin «Jenny», 1767. aastal vaatermasin, 1779. aastal mjuulmasin. Puuvillaketramise tehnika põhjalik muutumine tõi endaga kaasa kogu kudumistööstuse reorganiseerimise ja mehhaaniliste telgede kasutu-

selevõtmise. Tähtsat osa tööstuslikus pöördes etendas aurumasina kasutuselevõtmine (1784. a.). Tööstuse täielik reorganiseerimine aga sai võimalikuks alles siis, kui tekkis masinaehitus — masinate tootmine masinate abil, mis omakorda soodustas metallurgia arenemist. XIX sajandi esimesel poolel toimus tööstuslik pööre ka teistes Euroopa riikides ja Ameerika Ühendriikides. Saksamaal, kus feodaalsuhted takistasid majanduse arenemist, algas tööstuslik pööre XIX sajandi 40-ndail aastail. Venemaal hakati tööstuses ja transpordis masinaid kasutama juba XIX sajandi esimesel poolel, ent täiel rindel toimus tööstuslik pööre alles pärast pärisorjuse kaotamist. Jaapanis algas tööstuslik pööre alles XIX sajandi 70-ndail aastail. Tööstusliku pöörde iseärasused üksikutes maades on tingitud nende maade arenemise ajaloolistest tingimustest.

TÖÖSTUSLIK RESERVARMEE — vt. Tööpuudus, Relatiivne ülerahvastus.

TÖÖSTUSLIK REVOLUTSIOON — vt. Tööstuslik pööre.

TÖÖSTUSLIKU TOOTMISE KOMBINEERIMINE — tootmise organiseerimise vorm, mis rajaneb peamiselt sellel, et eri tööstusharud ühendatakse ühes ettevõttes või vastastikku seotud ettevõtete grupis, kus ühe tootmisala saadused on teisele tootmisalale tooraineks, pooltoodeteks või abimaterjalideks. See organiseerimise vorm võimaldab tootmist kontsentreerida ja annab suurt majanduslikku efekti. Ta loob soodsad tingimused loodusvarade ratsionaalseks kasutamiseks ja tööstuse ühtlaseks paigutamiseks, võimaldab täielikumalt kasutada toorainet ja kütust, kiirendab tootmisprotsessi, tõstab tööviljakust, alandab toodangu omahinda ja vähendab transpordikulusid. Kapitalismi tingimustes pidurdab tootmise kombineerimist tootmisvahendite eraomandus, tootmise anarhia ja äge konkurentsivõitlus üksikute kapitalistlike monopolide vahel. Sotsialistliku majandussüsteemi eelised võimaldavad plaanilises korras luua võimsaid tööstuskombinaate, mis on varustatud eesrindliku tehnikaga. Tootmise kombineerimisel on mitmesugused vormid. NSV Liidus on levinud kombineerimine, mis on rajatud tooraine töötlemise üksteisele järgnevate staadiumide ühendamisele (metallurgias näiteks kõrgahjutootmine, terasevalamine ja valtsmetalli tootmine). Tootmise kombineerimise kõige keerukamaks vormiks on kombineerimine tooraine, pooltoodete ja energia kompleksse kasutamise alusel. Suur rahvamajanduslik tähtsus on nafta-, gaasi-, söe-, põlevkivi- ja turbatööstuse kombineerimisel keemiatööstusega, keemiatööstuse kombineerimisel elektrienergia tootmisega soojuselektrijaamades. Tööstuse juhtimise uued vormid (territoriaalsuse printsiibil) lõid soodsamad tingimused tootmise kombineerimiseks.

TÖÖSTUSSTATISTIKA — majandusstatistika haru, mis uurib tööstuses tekkivaid ja arenevaid, omavahel seotud nähtusi ja protsesse. Tööstusstatistika uurib nimetatud nähtuste ja protsesside kvantitatiivset külge lahutamatus seoses nende kvalitatiivse küljega. NSV Liidu tööstusstatistika näitajate süsteem hõlmab toodangunäitajaid (maht, koosseis, kvaliteet, väljalaske rütmilisus), tööjõunäitajaid (tööjõuressursid ja nende kasutamine, tööviljakus ja selle tegurid, palk), töövahendite näitajaid (põhifondide maht ja koosseis, põhifondide ning eelkõige tootmis- ja energeetikaseadmete kasutamine), töö objektide näitajaid (tooraine-, põhi- ja abimaterjalide, kütuse- ja energiaressursid ja nende kasutamine), toodangu omahinna näitajaid ja finantsnäitajaid. Statistilised andmed NSV Liidu tööstuse kohta saadakse peaasjalikult kuu-, kvartali- ja aastaaruannetest. Näitajate arvutamise metodoloogia, aruannete vormid ja tähtajad määratakse kindlaks kogu riigi ulatuses ühesugustena, mis on suureks eeliseks võrreldes kapitalistlike riikide tööstusstatistikaga. Statistika Keskvalitsus (SKV) esitab tööstuse koondandmed valitsusele ja avaldab need ajakirjanduses. Kapitalistlikes maades koguvad tööstuse kohta statistilisi andmeid ja töötlevad neid mitmesugused asutused, kelledel ei ole ühtset töökava ega ühtset näitajate arvutamise metodoloogiat. Eraomanduse ja sellest tuleneva ärisaladuse tõttu need andmed ei ole täielikud ja on pahatihti ebatäpsed. Osaliselt täidetakse jooksva statistika lünki reas kapitalistlikes maades spetsiaalsete tööstusloendustega.

TÖÖTAJATE ÕUEAIAMAA NSV LIIDUS — maal elunevatele töötajatele riiklikust maafondist isiklikku abimajandi rajamiseks eraldatud maalapp. Õueaiamaa saamise õigus on kolhoosnikutel, maal töötavatel haritlastel, remondi- ja tehnikajaamade ning sovhooside töölistel ja teenistujatel, invaliididel, pensionäridel, raukadel ja ka üksiktalunikel. Sõltuvalt kohalikest tingimustest nähakse põllumajanduslikku artelli põhikirjas kolhoosipere õueaiamaa suuruseks ette 0,25—0,50 hektarit, üksikutes rajoonides aga kuni 1 hektar. Muude töötajate kasutuses olev õueaiamaa ei ületa 0,15—0,50 ha (ilma hoonete all oleva maata). Maakasutajad ei tohi oma aiamaad kellelegi üle anda või müüa ja on kohustatud seda kasutama ettenähtud otstarbeks — puu- või köögiviljaaiana. Aiamaad harivad maa kasutajad ise ja nende perekonnaliikmed. Kogu aiamaalt saadud saak on töötajate isiklikuks omandiks.

TÖÖTLEMISVARUD — toorikute, detailide, sõlmede ja lõpetamata toodete kogum, mis asuvad antud momendil tootmises või on tööse andmise ootel. Töötlemisvaru mõõdetakse toorikute, detailide, sõlmede ja toodete hulgaga või päevade arvuga, mille vältel nad katavad tootmise vajadusi. Tööstuslikus tootmises on töötlemisvaru olemasolu toodangu väljalaske ülesannete häireteta täitmise kohustuslikuks tingimuseks. Kuid liigsete ja mittekomplektsete töötlemisvarude tekkimine, mis ületavad normaalse (normatiivse) taseme, põhjustab liigsete käibevahendite külmutamist. Ettevõtte töötlemisvarud moodustavad mitu rühma: ühe rühma moodustavad tsüklivarud, mis koosnevad töökohtadel olemasolevast töötlemisvarust ja transpordivarust; teise rühma moodustavad laovarud, mis koosnevad käibevarudest (toorikute, detailide jne. laovarud, mida kasutatakse tsehhide igapäevaseks varustamiseks) ja kindlustusvarud, mida kasutatakse tootmises esinevate võimalike häirete likvideerimiseks. Eriti tähtis on ülelminevate töötlemisvarude suuruse kindlaksmääramine kuu, kvartali ja aasta esimeseks kuupäevaks. Töötlemisvarude normatiivide kindlaksmääramine on sotsialistlikes ettevõtetes toimuva planeerimise tähtsaks ülesandeks, eriti aga massilise ja suureseerialise tootmise tingimustes.

TÖÖTLEV TÖÖSTUS — tööstusharude rühm, mis tegeleb h a n k i v a l t t ö ö s t u s e l t (vt.) ja põllumajandusest saadud toorainete töötlemise ja ümbertöötamisega, mille tulemusena luuakse tootmisvahenditena või tarbeesemetena kasutatavad valmistooted. Tähtsamateks töötleva tööstuse harudeks on: mustmetallurgia (malmi, terase ja valtsmetalli tootmine), värviline metallurgia (vase, tsingi, seatina, alumiiniumi, inglistina, nikli ja teiste taoliste metallide tootmine), metallitööstus (metalltoodete, masinate, seadmete, transpordivahendite, elektriseadmete jne. tootmine), keemiatööstus, puidutööstus (saeveskid, vineeri-, mööbli- ja tuletikutööstus), paberitööstus, polügraafiatööstus, tekstiilitööstus (puuvilla-, kalevi-, siidi-, lina- ja trikotaažitööstus), naha- ja jalatsitööstus, õmblustööstus, toiduainetetööstus (liha-, piima-, kala-, suhkru-, jahu-, tärklise- ja siirupi-, kondiitri-, konservi-, viina- ja likööri-, tubaka- jne. tööstus). Töötlevale tööstusele langeb üle 90 protsendi NSV Liidu tööstustoodangu koguväärtusest.

TÖÖVAHENDID — materiaalsed esemed, millede abil inimesed mõjutavad töö objekte, muutes neid vastavalt oma vajadustele. Töövahenditeks on tööriistad (masinad ja seadmed, instrumendid ja rakised, jõumasinad jne.), tootmishooned ja -ehitised (vabriku- ja laoruumid, raudteed ja maanteed, torustikud, elektriülekandeliinid, sillad, kanalid jne.), veoste transportimise vahendid, mis ei kuulu tööriistade hulka (kaubavagunid, platvormvagunid, vagonetid, kärud jne.), iga liiki töö objektide säilitamise anumad (punkrid, reservuaarid, plekk-kannud, vaadid, suured pudelid, retordid, gaasimahutid, balloonid jne.). Kõige üldisemaks töövahendiks on maa. Töövahendite kõige olulisemaks elemendiks on tootmisriistad.

TÖÖVILJAKUS — ühiskondliku töö efektiivsus tootmisprotsessis; väljendub töötaja poolt ajaühikus valmistatud toodangu hulgas. Sõltub tootlike jõudude arengutasemest ja ühiskondlikust korrast. Tööviljakuse tõus tähendab elava ja asjastatud töö kokkuhoidu. «Tööviljakuse tõus seisab ni-

melt selles, et elava töö osatähtsus väheneb, varem tehtud töö osatähtsus aga suureneb, ent suureneb nõnda, et kaubas sisalduva töö üldsumma väheneb; järelikult nõnda, et elava töö hulk väheneb kiiremini kui varem tehtud töö hulk suureneb» (К. Маркс, Капитал, т. III, стр. 271). Tööviljakuse tõus tähendab kaupade väärtuse alanemist. Võrreldes kapitalistliku ühiskonnaga, kus tööviljakuse tõus ei ole tingimatuks seaduseks ja kus majanduskriiside ajal tööviljakus langeb, tõuseb sotsialistlikus ühiskonnas tööviljakus pidevalt ja väga kiires tempos. (Vt. Tööviljakuse pideva kasvu seadus.) Tööviljakuse tõus on sotsialistlikus ühiskonnas rahva heaolu kasvu ja sotsialistliku riigi võimsuse suurenemise tähtsamaid eeldusi. Tööviljakuse suurenemise tähtsamateks teguriteks sotsialistlikus ühiskonnas on: tootmise tehnilise taseme tõstmine, tootmisettevõtete õige paigutus, suure tootlikkusega masinate ja mehhanismide kasutuselevõtmine tootmises, rahvamajanduse elektrifitseerimine, tootmisprotsesside kompleksne mehhaniseerimine ja automatiseerimine, töötajate tehnikaalase ettevalmistuse taseme ja tööoskuse tõstmine, töötajate kultuuri- ja haridusliku taseme tõstmine. Tööviljakuse kasvule avaldab suurt mõju majanduse organiseerimise õigete vormide kasutamine, üksikettevõtetes aga — töö õige organiseerimine, õige arvuline suhe töötajate üksikute kategooriate vahel, tööaja parem kasutamine, tootmisprotsessi rütmilisus, töödistsipliini tugevdamine. Tööviljakuse kasvu tähtsaks stiimuliks on töö järgi jaotamise sotsialistliku printsiibi rakendamine, töötajate isikliku materiaalse huvi loomine oma töö tulemuste vastu, töötajate loomingulise initsiatiivi ja sotsialistliku võistluse ulatuslik arendamine. Tööviljakuse tõusu oluliseks teguriks on eesrindlike kogemuste laialdane ärakasutamine. Kõrgema tööviljakuse saavutamine on uue ühiskonnakorra võiduks kõige peamine, kõige tähtsam, nagu ütles V. I. Lenin. Tööviljakuse pidev tõstmine on kommunismi ülesehitamise peamiseks tingimuseks meie maal.

TÖÖVILJAKUSE PIDEVA KASVU SEADUS — majandusseadus, mille kohaselt sotsialismi tingimustes tööviljakus kasvab pidevalt. Inimkonna ajaloos on alati toiminud ja toimib seadus, mille järgi tootmiskulud langevad, elav töö aga muutub tootlikumaks, s. o. toodab ajaühikus rohkem toodangut kui varem. See tööviljakuse kasvu majandusseadus kujutab endast ühiskonna arenemise tähtsat tingimust ja väljendab tootlike jõudude kasvu. Erinevates majanduslikes tingimustes toimib tööviljakuse kasvu seadus erinevalt, olenevalt iseloomust, olukorrast ja eesmärkidest, milledele ühiskondlik tootmine on allutatud. Ta toimib lahutamatus seoses iga antud ühiskonnakorra majandusseadustega. Nii näiteks ei ole kapitalismi tingimustes ühiskondliku töö viljakuse kasvul absoluutset tähendust, seda piiravad lisaväärtuse seaduse toime ja kapitalismi antagonistlikud vastuolud, tööviljakus tõuseb ebaühtlaselt ja aeglases tempos, mõningatel perioodidel aga koguni langeb. Uut tehnikat rakendavad kapitalistid ainult siis, kui see suurendab nende kasumit. Tööviljakuse tõus kapitalistlikes maades suurendab töötajate ekspluateerimist ja toob kapitalistidele kõrgeid kasumeid.

Sotsialismi progressiivsus seisneb eelkõige selles, et ta on suuteline tagama ühiskondliku töö viljakuse järjekindlat tõusu. Kõrgem tööviljakus sotsialismi tingimustes kapitalismiga võrreldes on kõige tähtsam, kõige peamine uue ühiskondliku korra võiduks, kommunismi ülesehitamiseks. Sotsialismi põhiline majandusseadus nõuab töötajate järjest kasvavate vajaduste rahuldamist. See saavutatakse peamiselt ühiskondliku töö viljakuse järjekindla kasvu arvel. Tööviljakuse süstemaatiline ja kiire kasv omab otsustavat tähtsust sotsialismi võiduks majanduslikus võistluses kapitalismiga rahvusvahelisel areenil. Tööviljakuse pidev ja järjekindel kasv sotsialismi ajal on vajalik ka tööpäeva lühendamiseks, töötajate igakülgse arenemise kindlustamiseks. Tööviljakuse tõstmise alusel viidi NSV Liidus 1960. aasta lõpuks töölised ja teenistujad üle seitsmetunnilisele tööpäevale, reas tootmisharudes aga kuuetunnilisele tööpäevale.

Tööviljakuse järjekindel kasv on sotsialistliku ühiskonna ühiskondliku koguprodukti ja natsionaalse tulu pideva suurendamise tähtis tegur.

NSV Liidus saadi viiendal viisaastakul üle $^2/_3$ kogu tööstustoodangu juurdekasvust tööviljakuse tõstmise arvel, ajavahemikul 1959—1965 on ette nähtud saada selle arvel $^3/_4$ kogu tööstustoodangu juurdekasvust. Põhialuseks suurtele, kardinaalsetele muutustele ühiskondliku töö viljakuse tasemes on tehniline progress (vt.). Masinalise suurtootmise tingimustes on aga tehnilise progressi tähtsamaks tingimuseks tootmisvahendite tootmise, s. o. tootmisriistu ja -vahendeid tootva rasketööstuse kiirem arendamine. Suurt tähtsust ühiskondliku töö viljakuse pideva ja kiire kasvu suhtes omavad sotsialismi eelised tootmise ühiskondliku iseloomu arendamisel, mis väljendub tootmise kontsentreerimises ja kombineerimises, tootmise spetsialiseerimise ja koopereerimise ratsionaalse süsteemi loomises, ühiskondliku töö territoriaalses jaotamises ja tootmise ratsionaalses paigutamises. Tööviljakuse järjekindla tõstmise tähtsateks tingimusteks on töötajate materiaalse huvi tõstmine tootmise tulemuste vastu, tootmisvahendite ja tööjõu parem kasutamine, töötajate tootmisalase kvalifikatsiooni ning kultuurilise ja tehnilise taseme süstemaatiline tõstmine, nende loova initsiatiivi arendamine tehnika ning tootmise ja töö organiseerimise täiustamiseks, sotsialistliku võistluse arendamine, materiaalse tootmise sfääris töötavate inimeste arvu suurendamine, majanduse organisatsiooniliste juhtimisvormide täiustamine. Sotsialistliku majandussüsteemi kõigi eeliste järjekindel kasutamine on ühiskondliku töö viljakuse järjekindla ja kiire kasvu hädavajalikuks tingimuseks sotsialismi ajal.

Tööviljakus tõuseb nõukogude tööstuses iga aastaga. 1958. aastal oli aasta keskmine tööviljakus NSV Liidu tööstuses (ilma kolhooside tööstuseta) 1913. aastaga võrreldes ligikaudu 10 korda kõrgem, kusjuures tööpäeva pikkus on lühenenud.

TÖÖVÕTU KORRAS EHITAMINE NSV LIIDUS — ehitustööde tegemine spetsiaalse töövõtuorganisatsiooni poolt tellijatega sõlmitud lepingute alusel. Töövõtuorganisatsioon töötab isemajandamise (vt.) põhimõttel; ta on kohustatud varustama ehitust vajalike ehitusmehhanismidega, vahenditega materjalide transportimiseks, tööliste, inseneride ja tehnikutega jne., kandes vastutust ehitus- ja montaaztööde õigeaegse tegemise ja kvaliteedi eest. Spetsiaalsete ehitus- ja montaaztööde tegemiseks võib töövõtuorganisatsioon (üldtöövõtja) tõmmata kaasa spetsialiseeritud töövõtuorganisatsioone (alltöövõtjaid), kusjuures vastutus kõigi ehitus- ja montaaztööde eest tellija ees lasub täielikult üldtöövõtjal. Tellija peab lepingu tingimuste kohaselt töövõtjale õigeaegselt esitama kogu vajaliku dokumentatsiooni (projektid, eelarved), muretsema ehitusplatsi ja tagama tööde finantseerimise, andma töövõtjale üle kõik ehitusmaterjalid, monteeritavad detailid ja konstruktsioonid, mis on tellijale antud objekti ehitamiseks eraldatud. Tellija annab töövõtjale avanssi, mille arvel moodustub osa töövõtuorganisatsiooni käibevahenditest. Tehtud tööde eest tasub tellija töövõtjalt saadud arvete järgi, mida kuu lõpul kinnitatakse tehtud tööde vastuvõtuaktidega. Vastavalt tööde vastuvõtuaktidele reguleeritakse kõik arveldused seoses kuu jooksul tehtud ehitus- ja montaaztöödega. Tellija maksab tööde eest eelarves kinnitatud ehitus- ja montaaztööde maksumuse piirides. Ehitamine töövõtu korras on kõige rohkem levinud. 1955. aastal tehti sel viisil üle 80 protsendi kõigist ehitustöödest. See võimaldab ehitada organisatsioonide kaudu, kelle käsutuses on vastav tehnika ja väljaõppinud ehitajate kaader. See loob kõige soodsamad tingimused ehitamise odavdamiseks, kiirendamiseks ja industrialiseerimiseks. Töövõtu korras ehitamisel on suuri eeliseid võrreldes ehitamisega majanduslikul teel (vt.). Tööstuse ja ehitustegevuse juhtimise reorganiseerimine NSV Liidus, millega laiendati ettevõtete initsiatiivi majanduslepingute sõlmimisel, soodustab töövõtu korras ehitamise edasist tugevnemist ja arenemist.

TÜKIHINNE — tükitöö puhul toodanguühiku valmistamise või teatud töö tegemise eest kehtestatud palga määr. Sotsialistlikes tööstusettevõtetes ja ehitustel sõltub tükihinde suurus otsese tükipalgasüsteemi puhul aja- või tootlusnormidest ja tariifipalgamääradest (vt.) vastavalt tariifijärgule, kuhu normeeritav ja hinnatav

töö kuulub. Progressiivse tükipalgasüsteemi puhul suurenevad ühe ja sama töö eest arvestatavad tükihinded vastavalt tootlusnormide ületamisele. Kui töö on organiseeritud brigaadide kaupa, määratakse tükihinded kindlaks, lähtudes ajanormidest, brigaadi poolt tehtud tööde tariifijärkudest ja vastavatest tariifipalgamääradest. Tegeliku teenistuse jaotamine brigaadi liikmete vahel toimub vastavalt iga töölise tariifijärgule ja tema poolt tehtud töötundide (-päevade) arvule. Uue tehnika rakendamine, mis tõstab tunduvalt tööviljakust, töö ja tootmise organiseerimise süstemaatiline parandamine ja eesrindlike töömeetodite levik nõuavad ajanormide ja tükihinnete süstemaatilist läbivaatamist.

TÜKIPALK — palgavorm, mille puhul töötaja palk sõltub tema poolt tegelikult valmistatud toodangust. Kapitalismi tingimustes loob tükipalk petliku kujutluse, et tööline ei müü kapitalistile oma tööjõudu, vaid tööd, ja et ta järelikult saab oma töö eest kätte täieliku tasu. Tegelikult aga oleneb palk tööjõu väärtusest (vt. Palk kapitalismi tingimustes). Tükitöö rakendamise tulemuseks kapitalistlikes ettevõtetes on töö intensiivsuse pidev tõus ja lisaväärtuse normi suurenemine. Püüdes välja teenida äraelamiseks hädavajalikku palgasummat, töötab tööline üha intensiivsemalt. «Tulemus on järgmine: mida rohkem ta töötab, seda vähem tasu ta saab» (Karl Marx ja Friedrich Engels, Valitud teosed, I kd., lk. 75). Kapitalistlik tükitöösüsteem on aluseks kõigile higi väljapressimise palgasüsteemidele.

Sotsialistlikus ühiskonnas kasutatakse tükipalgasüsteemi töötaja huvi tekitamiseks oma töö tulemuste vastu. Oma iseloomult on ta täielikult erinev kapitalistlikust tükitööst, sest inimese ekspluateerimine inimese poolt on likvideeritud ja tööjõud ei ole kaup, sotsialistliku tootmise eesmärgiks aga on töötava rahva vajaduste rahuldamine. Sotsialistlikes ettevõtetes innustab tükitöösüsteem masinate, seadmete, tooraine ja tööaja ratsionaalsele kasutamisele, töö ja tootmise paremale organiseerimisele, tõstab tööviljakust, aitab kaasa sotsialistliku võistluse levikule ja töötajate materiaalse heaolu taseme tõusule. Ligikaudu $^{3}/_{4}$ kõigist tööstustöölistest töötavad NSV Liidus tükitöösüsteemi alusel. Tükipalgasüsteem võib olla individuaalne või grupiviisiline (lüliviisiline, brigaadne). On olemas mitu erinevat tükipalgasüsteemi: otsene tükipalk, mille puhul valmistatud toodanguühiku tükihinne tootlusnormide täitmise astmest ei sõltu — töölise palk on võrdeline tema poolt valmistatud toodangu hulgaga ning arvutatakse välja, korrutades toodanguühikute arvu antud toodangu ühikuhindega; progressiivne tükipalk, mille puhul tootlusnormide piires valmistatud toodangu eest makstakse töölisele püsivate tükihinnete alusel, üle normi valmistatud toodete eest aga progressiivselt suurenevate tükihinnete alusel; seda liiki tükipalka kasutatakse neis töölõikudes või tootmisaladel, mis on tootmise kitsaskohtadeks ning kus antud tingimustes pole võimalik teiste vahenditega tootlust suurendada; premiaalne tükipalk, mille puhul töölisele makstakse lisaks tükihinnete alusel saadavale palgale veel preemiat mingisuguse kvantitatiivse või kvalitatiivse töösaavutuse eest (vahetus- või päevaülesande täitmise eest, tooraine või materjali kokkuhoiu eest, toodangu sordilisuse (kvaliteedi) tõstmise eest jne.); akordpalk, mille puhul töölisele mingi konkreetse töö eest makstava palga suurus määratakse kindlaks kogu töö mahu kohta tervikuna, töö tegemise protsessi üksikuteks osadeks ja operatsioonideks jaotamata; seda tükipalgasüsteemi kasutatakse tavaliselt kiireloomuliste avariitööde tegemisel ja ka tööde puhul, mille suurust ei saa varem täpselt kindlaks määrata. Kasutatakse ka kaudset tükitöösüsteemi, mille puhul töölisele makstakse mitte tema enda toodangu, vaid tema poolt teenindatavate tükitööliste töötulemuste või siis tootmisjaoskonna, tsehhi või ettevõtte lõplike töötulemuste järgi. Selle süsteemi kohaselt makstakse enamasti abitöölistele, kes teenindavad tükitöölisi ja kelle töö iseloom ei võimalda nende üleviimist otsesele tükitöösüsteemile. Kaudne tükipalgasüsteem on mõnel määral levinud metallurgias, söetööstuses, masinaehituses ja mitmetes teistes tööstusharudes. Koos tootmise automatiseerimise arenemisega

väheneb tükipalga ja suureneb premiaalse ajapalga osatähtsus.

TÜTARÜHING — kapitalistlikes maades eksisteeriv, juriidiliselt iseseisev aktsiaselts (vt.), kelle aktsiate enamus (vt. Aktsiate kontrollpakk) kuulub teisele aktsiaseltsile (emaühingule). Tütarühingul võivad omakorda olla omad tütarühingud (emaühingu suhtes «tütretütarühingud») jne. Arvukate tütarühingutest lülide loomine moodustab terve «osavõtusüsteemi» (vt.), mis võimaldab monopolidel käsutada nende omaenda kapitalist mitu korda suuremaid kapitale. Imperialismi ajastul ulatuslikult levinud «osavõtusüsteemi» kasutab finantsoligarhia (vt.) kõigi majanduselu alade käsutamiseks kapitalistlikes maades.

U

ULTRAIMPERIALISM (üliimperialism) — Kautsky (vt.) poolt 1915. aastal formuleeritud oportunistlik teooria, mille kohaselt on võimalik imperialismi üleminek uude arengustaadiumi, kus imperialistlike riikide omavaheline võitlus asendub rahvusvaheliselt ühendatud finantskapitali ühtse organisatsiooniga. See ühtne ülemaailmne trust võib, väitis Kautsky, kõrvaldada kapitalistlike riikide vahelised konfliktid, sõjad ja võidurelvastumise, vältida tootmisanarhiat ja majanduskriise. Oma töödes «II Internatsionaali krahh» ja «Imperialism kui kapitalismi kõrgeim staadium» ning reas muudes teostes andis V. I. Lenin ultraimperialismi teooriale purustava löögi. Lenin näitas, et Kautsky imperialismi ja ultraimperialismi teooria eraldab imperialismipoliitika majandusest ja ignoreerib poliitilise ja majandusliku arenemise ebaühtluse seadust imperialismi ajastul. Imperialismi ajal teravnevad kõik kapitalismi vastuolud, mis muudavadki ta sotsialistliku revolutsiooni eelõhtuks. Majandusliku ja poliitilise arenemise ebaühtlusest tingituna pole pikemaajalised imperialistidevahelised rahulikud liidud imperialismi tingimustes võimalikud ning nendevahelised vastuolud teravnevad. Ultraimperialismi teooria ilustab imperialismi, püüdes varjata tema vastuolusid ja paiseid. Ta püüab näidata imperialismi igavesena ja lepitada töölisi monopolide ikkega, külvata nende sekka illusioone üleminekust kapitalismi uude staadiumi, kus ei ole vastuolusid, antagonisme ega konflikte. Ultraimperialismi teooria ja sellega suguluses olev organiseeritud kapitalismi teooria levis kodanlike majandusteadlaste hulgas laialt pärast Esimest maailmasõda, eriti aga pärast Teist maailmasõda. Teooria ühtse kapitalistliku maailmariigi loomisest ja üksikute maade rahvusliku suveräänsuse likvideerimisest, mille pärast Teist maailmasõda konstrueerisid reformistid, kujutab endast Kautsky ultraimperialismi teooriat, mida on muudetud ja kohandatud kapitalismi üldkriisi (vt.) uue etapi tingimustega.

UTOOPILINE SOTSIALISM — sotsialistliku õpetuse varasem vorm, mis eelnes teaduslikule sotsialismile — marksismile. Utoopiline sotsialism tekkis koos kapitalistliku tootmisviisi (vt.) kujunemisega. Ta väljendas töötavate rahvahulkade protesti ekspluateerimise vastu kapitalismi arenemise varastel staadiumidel, kui töölisklass astus välja palgaorjuse süsteemi ja kapitalistliku ekspluateerimise vastu, kuid polnud veel jõudnud oma maailmaajaloolise osa tunnetamiseni ega mõistnud, et tööliste vabastamine on tööliste endi asi. 1516. aastal ilmus Thomas Moruse (vt.) raamat, mida võib pidada utoopilise sotsialismi vaadete esimeseks esitamiseks. XVII sajandil esines teine varase utoopilise sotsialismi esindaja Tommaso Campanella (vt.) raamatuga «Päikese linn», kus ta arendas sotsialismi ideid. Kõige ulatuslikumalt levib utoopiline sotsialism XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi esimesel poolel, millisesse aega langeb tema suurimate esindajate Saint-Simoni (vt.), Fourier' (vt.) ja Oweni (vt.) tegevus. Nende vaated väljendasid töölisklassi ja kodanluse kasvavaid vastuolusid. Utoopiline sotsialism etendas poliitilise ökonoomia arenemises tähtsat osa. Utoopilise sotsialismi suurte esindajate peamiseks teeneks on, et nad kritiseerisid teravalt

kapitalismi, märkides ära terve rea kapitalismi põhivastuolusid. Utopistlikud sotsialistid vastandasid kapitalismile sotsialismi. Nad tõstsid esimestena üles küsimuse sotsialismist kui uuest tootmissüsteemist. Nad näitasid, et sotsialistlikus ühiskonnas on tootmise organisatsioon ja tööviljakus võrreldamatult kõrgemad kui kapitalismi tingimustes. Utoopilise sotsialismi suurte esindajate töödes esineb mõningaid geniaalseid mõtteid sotsialistliku korra kohta, nagu näiteks töötajate vahel toimuva võistluse tähtsusest, töö muutumisest inimese esimeseks vajaduseks, töö saamise õiguse realiseerimisest, vastandlikkuse kaotamisest linna ja maa vahel, riigi väljasuremisest jne. Utoopilise sotsialismi põhiveaks oli proletariaadi osatähtsuse mittemõistmine, klassivõitluse ja eriti revolutsioonilise tegevuse eitamine üldse. «Utoopiline sotsialism,» kirjutas V. I. Lenin, «ei osanud selgitada ei kapitalistliku palgaorjuse olemust, avastada kapitalismi arenemise seadusi ega leida seda ühiskondlikku jõudu, kes on suuteline saama uue ühiskonna loojaks» (V. I. Lenin, Teosed, 19. kd., lk. 7). Teed ühiskonna ümberkujundamiseks uutel, sotsialistlikel alustel nägid utopistlikud sotsialistid ainult oma vaadete propageerimises. Propagandaga pöörd usid nad eelkõige ühiskonna haritud osa poole, s. t. kodanliku ühiskonna valitsevate klasside poole. Klassivõitluse arenedes ja teadusliku sotsialismi tekkimisega hakkas utoopiline sotsialism etendama reaktsioonilist osa, sest ta juhtis töötava rahva kõrvale ühiskonna revolutsioonilise ümberkujundamise teelt. Venemaal omandas utoopiline sotsialism, mis arenes XIX sajandi keskpaiku, erilise, pärisorjuse vastu suunatud iseloomu. Ta oli tihedasti seotud revolutsiooniliste demokraatlike reformide ideedega ja läbi imbunud revolutsioonilisest vaimust. Tema esindajate (Herzeni, Ogarjovi, Tšernõševski, Šelgunovi jt.) ajalooliseks teeneks on, et nad mitte üksnes ei põhjendanud talurahvarevolutsiooni vajalikkust, vaid kutsusid ka rahvahulki üles revolutsiooniks. Selles on Vene utoopilise sotsialismi iseärasus võrreldes Lääne-Euroopa utoopilise sotsialismiga.

UUS MAJANDUSPOLIITIKA (NEP) — proletaarse riigi majanduspoliitika kapitalismilt sotsialismile ülemineku perioodil, mille eesmärgiks oli luua vundament sotsialistlikule majandusele, kasutades kaubalis-rahalisi suhteid sotsialistliku tööstuse arendamiseks ning tööstuse ja talumajanduse vaheliste seoste tugevdamiseks, et talurahvast koopereerimise kaudu kaasa tõmmata sotsialistlikku ülesehitustöösse. Nep eeldas kapitalistlike elementide piiramist ja väljatõrjumist, seejärel aga ka nende likvideerimist. Juba esimestel kuudel pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni asus Nõukogude riik ellu viima üleminekuperioodi majanduspoliitika põhiseisukohti. Ent äärmise majandusliku laose tingimustes nõudsid puhkenud kodusõda ja välisriikide interventsioon erilise «sõjakommunismi» (vt.) poliitika kasutuselevõtmist. Pärast kodusõja ja sõjalise interventsiooni lõppu organiseeris Kommunistlik Partei 1921. aasta kevadel ülemineku uuele majanduspoliitikale, mida nimetati niiviisi selleks, et teda eraldada «sõjakommunismi» poliitikast. Nepi põhiliseks ja otsustavaks ülesandeks oli luua koostöö linna ja maa vahel, luua sotsialismi võidu huvides ja ekspluataatorlike klasside likvideerimise eesmärgil tööliisklassi ja talurahva majanduslik liit. Peamisteks abinõudeks uuele majanduspoliitikale ülemineku olid: toiduainete andmise kohustuse asendamine toitlusmaksuga, erakaubanduse lubamine majanduse juhtivate positsioonide jätmisega töölisklassi kätte. Otsuse toiduainete andmise kohustuse asendamise kohta toitlusmaksuga võttis partei X kongress V. I. Lenini ettepanekul vastu 1921. aastal. Sel ajal koosnes maa majandus viiest ühiskondlik-majanduslikust sektorist: patriarhaalne tootmine (suurelt osalt naturaalne talumajandus), väikekaubatootmine, erakapitalism, riigikapitalism ja sotsialism. Majanduse sõjajärgse taastamise ülesanded ei olnud võimalik lahendada üksnes sotsialistlike majandusvormide edasiarendamise teel. Oli vaja teatud ajaks lubada erakapitali elustumist, tuli mõnel määral taanduda. Vastupidi trotskistidele ja buhhaarinlastele, kes nägid nepis ainult taandumist ja kapitalismi restaureerimist, vaatasid bolševikud eesotsas Leniniga ajutistele ja osalistele järeleandmistele kui tingimusele,

mis on vajalikud jõu kogumiseks, kapitalile otsustavaks peaietungimiseks ja sotsialismi võiduks. Nepi tingimustes toimus kahepoolne vastuoluline protsess. Ühelt poolt arenesid teatud piirides ja teatud piirideni stiihilised majanduselemendid, teiselt poolt aga toimus sotsialistlike elementide hoopis kiirem ja järjekindel plaanipärane arenemine, mis määras ära kogu edasise arengukäigu NSV Liidus. Üleminek nepile ei olnud partei silmis mitte kapitalismi ja sotsialismi vaheline rahulik kooselu, vaid terav klassivõitlus printsiibil «kes — keda». Sotsialismi võit selles võitluses oli tagatud seetõttu, et peamised majanduse juhtivad positsioonid suurtööstuse, transpordi, rahandussüsteemi ja maa näol olid sotsialistliku riigi käes, nepi abil kindla liidu loomine töötava talurahvaga aga tugevdas proletariaadi diktatuuri — peamist abinõu võitluses sotsialismi eest. Maa industrialiseerimise ja põllumajanduse kollektiviseerimise poliitika teostamine ning nõukogude kaubanduse arendamine tagasid sotsialismi majandusliku võidu, erakapitali väljatõrjumise, seejärel aga ka likvideerimise nii linnas kui maal. Sotsialistliku majanduse vundamendi loomisega, sotsialistliku sektori ainuvalitsemise kindlustamisega tööstuses, põllumajanduses ja kaubanduses olid uue majanduspoliitika ülesanded lahendatud. Üleminekuperioodi majanduspoliitika põhiseisukohad, mida rakendati NSV Liidus, leiavad kasutamist ka teistes, sotsialismi ehitavates maades. Ent iga maa, kes astub sotsialistliku ülesehitustöö teele, teostab seda poliitikat vastavalt oma maa konkreetsetele ajaloolistele tingimustele.

V

VABAKAUBANDUSPOLIITIKA — tööstuskodanluse majanduspoliitika, mida iseloomustab nn. vabakaubanduse ja riigi poolt majandusellu mittevahelesegamise nõudmine ning loobumine protektsionismist (vt.) — kaitsetollidest. Tekkis võitluses feodalismi ja kaubanduskapitali vastu. Vabakaubanduspoliitika teoreetilise põhjenduse andsid oma töödes inglise kodanlikud majandusteadlased A. Smith (vt.) ja D. Ricardo (vt.), kes tõestasid kauplemisvabaduse ja kitsendamatu konkurentsi eeliseid. XIX sajandil soodustas vabakaubanduspoliitika Inglismaa monopoolset ülevõimu tööstuskaupade turul. XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul asendus vabakaubanduspoliitika taas protektsionismiga, mis on iseloomulik kogu imperialismi ajastule. Lenin näitas, et «protektsionismi ja vabakaubanduse küsimus on ettevõtjatevaheline (mõnikord eri maade ettevõtjate, mõnikord antud maa ettevõtjate eri fraktsioonide vaheline) küsimus... antud ajaloolise momendi küsimus, küsimus sellest, milline ettevõtjate fraktsioon väljendab kapitalismi arenemise üldisemaid huve» (V. I. Lenin, Teosed, 2. kd., lk. 169).

VABRIK — tootmise organiseerimise vorm, masinate kasutamisel põhinev tööstusettevõte. Kapitalistlikus ühiskonnas kujutavad vabrikud endast kapitalistliku töökooperatsiooni kõrgeimat vormi. Üleminek manufaktuurilt (vt.) vabrikule tähendas masinate kasutuselevõtmist kapitalistlikes ettevõtetes, materiaalse ja tehnilise baasi loomist kapitalistlikule tootmisviisile, millega kaasnes vabrikule omase töödistsipliini rakendamine. Tootmisprotsesside mehhaniseerimise tulemuseks vabrikus on tööviljakuse tohutu tõus, tööstustoodangu odavnemine ning väikekaubatootjate ja käsitsitööl rajanevate väikeettevõtete massiline laostumine. Kapitalistlik vabrik tähistab töö kapitalistliku orjastamise uut astet. Kapitalistlikus vabrikus muutub tööline masina ripatsiks. Masinate kapitalistliku kasutamise tulemuseks on tööpäeva pikenemine, naiste ja laste töö rakendamine, töötute reservarmee tekkimine, proletariaadi absoluutse ja relatiivse vaesumise intensiivistumine. Suure arvu tööliste ühine töötamine kapitalistlikus vabrikus aga ühendab, distsiplineerib ja organiseerib neid ühtlasi võitluseks kapitalismi vastu. Kapitalistliku vabriku arenemine süvendas ja teravdas kapitalismi põhilist vastuolu (vt.).

Sotsialistlikus ühiskonnas on vabrik riiklikuks sotsialistlikuks omandiks ja töötab üldriikliku plaani alusel. (Vt. Sotsialistlik töökooperatsioon, Riiklik sotsialistlik tööstusettevõte).

VABRIKU(TEHASE)OMAHIND — vt. Tehase(vabriku)omahind.

VAHETULT ÜHISKONDLIK TÖÖ — kogu ühiskonna ulatuses plaanipäraselt organiseeritud töö, mille aluseks on kõigi ühiskonnaliikmete seltsimehelik koostöö ja ühe inimese poolt teise inimese ekspluateerimise puudumine. Neis tingimustes on iga töötava inimese töö otseselt üheks osaks kogu ühiskonna tööst. Töö ühiskondlik iseloom areneb vahetult ühiskondliku töö primitiivsetelt vormidelt, mis valitsesid ürgkogukondlikus ühiskonnas, tööle, mis ei ole vahetult ühiskondlik ja sisaldab eraomandusel rajaneva kaubatootmise tingimustes vastuolu era- ja ühiskondliku töö vahel, seejärel aga vahetult ühiskondliku töö kõrgeimale

vormile kommunistlikus ühiskonnas. Sotsialismi tingimustes, suurtootmise ja tootmisvahendite ühiskondliku omanduse tingimustes on kõigi tööliste töö organiseeritud teadlikult, plaanipäraselt, tööd jaotatakse üksikute rahvamajandusharude vahel riikliku plaani alusel ja kasutatakse kogu ühiskonna huvides. Sotsialistlikus ühiskonnas loob töö vahetult ühiskondlik iseloom selliseid stiimuleid ühiskondliku tootmise täiustamiseks ja suurendamiseks, milliseid kapitalism ei tunne.

VAHETUS — oma töö või tööproduktide vastastikune vahetamine inimeste vahel, ühiskondliku taastootmise faas, «vahendav moment ühelt poolt tootmise ning teiselt poolt tarbimise vahel» (Marx). Vahetuse aluseks on ühiskondlik tööjaotus. Tööproduktide vahetus tekib ürgkogukondlikus korras ja toimub esialgu üksikute kogukondade vahel. Eraomanduse tekkimisega tekib ka kogukonnasisene vahetus, soodustades kogukonna lagunemist. Kaubatootmise ja vahetuse kasvades tekib raha (vt.) ja areneb kaubaringlus. Vahetuse iseloom, vorm ja mõjusfäär sõltub tootmisviisist. Tootmisvahendite kapitalistliku eraomanduse valitsemise tingimustes on vahetusel eraiseloom ja ta saavutab väga kõrge arengutaseme. Kaupade vahetus toimub ka sotsialismi tingimustes, sest säilib kaubatootmine. Tema mõjusfäär on aga piiratud tootmisvahendite sotsialistliku omandusega ja plaanimajandusega. Kommunismi teises faasis kaupade vahetust ei esine, et aga on tegemist tööjaotusega, on tööproduktide vahetamine inimeste vahel siiski vältimatu.

VAHETUSTE KOEFITSIENT — majanduslik näitaja, mis iseloomustab ettevõtetes seadmete ja tööjõu ajalist kasutamist. Vahetuste koefitsient arvutatakse sel teel, et antud seadmetel teatud perioodi jooksul töötatud masina-vahetuste üldarv jagatakse masina-vahetuste arvuga suurimas vahetuses. Tööjõu kasutamise iseloomustamiseks arvutatakse vahetuste koefitsient sel teel, et tootmistööliste üldarv jagatakse nende arvuga maksimaalses vahetuses (s. o. suurima tööliste arvuga vahetuses) või sel teel, et kõigis vahetustes töötatud inimpäevade arv jagatakse maksimaalses (tavaliselt esimeses) vahetuses töötatud inimpäevade arvuga. Vahetuste koefitsient määrab tööjõu ajalise kasutamise astme täpsemalt kindlaks neis ettevõtetes, kus maksimaalses vahetuses funktsioneerivad kõik töökohad täielikult. Vastupidi, kui maksimaalses vahetuses osa töökohti ei funktsioneeri, siis on vahetuste koefitsient vastavalt suurem. Nii näiteks on vahetuste koefitsient kolmevahetuselise töö puhul — tööliste arvuga esimeses vahetuses 1000, teises 800 ja kolmandas 600 inimest, võrdne $\frac{1000 + 800 + 600}{1000} = 2{,}4$. Kui maksimaalses vahetuses võivad 1000 inimese asemel töötada 1200 inimest, siis on vahetuste koefitsient võrdne

$$\frac{1200 + 800 + 600}{1200} = 2{,}17.$$

VAHETUSVÄÄRTUS — väärtuse avaldumise vorm, mis kujutab endast ühe kauba vahetussuhet teise kauba vastu. Selle suhte määrab kaupade väärtus, nende tootmiseks kulutatud abstraktne, ühiskondlikult vajalik töö (vt.). Vahetusväärtuses saab kaubaväärtus esemelise väljenduse. Näiteks vahetussuhtes: 5 kg leiba = 1 m sitsi, väljendatakse leiva kui kauba väärtust tema võrdumisega sitsi kui kaubaga. Selles võrdumises esineb leivas sisalduv väärtus relatiivses väärtusvormis (vt.), sitsi väärtus aga ekvivalentses väärtusvormis (vt.). Kaubatootmise ja vahetuse ning neile omaste vastuolude ajaloolise arenemise protsessis areneb ka väärtusvorm. Ta teeb läbi neli ajaloolise arengu astet: 1) lihtne, üksik ehk juhuslik väärtusvorm, 2) täielik ehk arenenud väärtusvorm, 3) üldine väärtusvorm ja 4) rahaline väärtusvorm. Vahetusväärtuse igal järgneval arenemisastmel arenevad ka tema väljendamise kaks poolust — relatiivne väärtusvorm ja ekvivalentne väärtusvorm.

VAIMSE JA FÜÜSILISE TÖÖ OLULINE ERINEVUS — erinevus tööliste ja talupoegade enamiku ning inseneride ja tehnikute kultuurilise ja tehnilise taseme ning töö iseloomu vahel sotsialistlikus ühiskonnas. See tootlike jõudude mitteküllaldasest arengutasemest tingitud erinevus säilib kaua.

Kõrvaldada saab seda erinevust sotsialistliku ühiskonna arenemise käigus ainult järk-järgult, ühiskonna üleminekuga kommunismile. Vaimse ja füüsilise töö olulise erinevuse kõrvaldamise objektiivseks aluseks on kaasaegse tööstusliku ja põllumajandusliku tootmise edasine arenemine, tootmisprotsesside kompleksne mehhaniseerimine ja automatiseerimine ühiskondliku tööviljakuse kasvu baasil, teadusalase ja tehnilise ettevalmistuse ning üldhariduslikku taseme tõus. Tehnika arenemise tagajärjel omandab füüsilist tööd tegevate töötajate töö sama iseloomu kui inseneride ja tehnikute töö mehhaniseeritud või automatiseeritud tootmise juhtimisel. Tööstusettevõtete novaatorid ja põllumajanduse eesrindlased erinevad juba praegu nii oma töö iseloomult kui ka hariduslikult tasemelt väga vähe inseneridest, tehnikutest ja agronoomidest. Sotsialistlikus ühiskonnas tõuseb kõigi töötajate kultuuriline, üldhariduslik ja tehniline tase väga kiiresti. Praegu on meil ellu viidud üldine kaheksaklassiline haridus. On ette nähtud laialdaselt arendada koolide polütehniseerimist. Laiendatakse kõrgema hariduse süsteemi. Peale selle töötab kogu maal arvukalt erialaseid tehnilisi ja põllumajandusliku kursusi ja ringe, millede tööst võtab osa suurel arvul töölisi ja talupoegi. Kõik Kommunistliku Partei ja Nõukogude valitsuse abinõud rahvahariduse ja tehnika arendamiseks valmistavad ette tingimusi vaimse ja füüsilise töö olulise erinevuse järkjärguliseks kõrvaldamiseks. Tööpäeva lühendamine, mis on võimalik tööviljakuse tõusu tagajärjel, aitab kaasa töölisklassi kultuurilise ja tehnilise taseme edukale tõstmisele.

VAIMSE JA FÜÜSILISE TÖÖ VASTANDLIKKUS — eraomanduse ja klasside tekkimise käigus kujunenud vastandlikkus vaimse ja füüsilise tööga tegelevate inimeste huvide vahel, mis on iseloomulik kõigile antagonistlikele klassiühiskondadele. Avaldub selles, et ekspluateeritavate hulkade saatuseks on raske füüsiline töö ja lootusetu kultuuriline mahajäämus, vaimse tööga (teaduse, kunsti, poliitikaga jne.) tegelemine on ekspluataatorlike klasside ja neid teeniva intelligentsi esindajate eelisõiguseks. Kapitalistlikus ühiskonnas muutub vaimse ja füüsilise töö vastandlikkus eriti teravaks. Tööline muudetakse üha suuremal määral masina ripatsiks, tema töö masina teenindamisel muutub väheste lihtsate, töölist füüsiliselt kurnavate ja intellektuaalselt nüristavate operatsioonide mehhaaniliseks sooritamiseks. Tootmisvahendite eraomanduse likvideerimine ja ühiskondlikuks omanduseks muutmine, ekspluataatorlike klasside likvideerimine ja sotsialismi võit kaotab vaimse ja füüsilise töö vastandlikkuse. Sotsialistlikus ühiskonnas on vaimsel alal töötajad seotud rahvaga ja kaitsevad rahva huve; töölisklassi, talurahva ja intelligentsi moraalne ja poliitiline ühtsus kasvab ja tugevneb. On tõusnud töötavate rahvahulkade kultuuriline ja tehniline tase, tööliste ja talupoegade tööl on loov iseloom, vaimse ja füüsilise tööga tegelevad inimesed töötavad tihedas seltsimehelikus koostöös. Siiski säilib sotsialistlikus ühiskonnas veel *vaimse ja füüsilise töö oluline erinevus* (vt.), mis järk-järgult väheneb ja kaob lõplikult alles kommunistlikus ühiskonnas.

VAJALIK PRODUKT — materiaalse tootmise sfääri töötajate poolt toodetava ühiskondliku produkti osa, mis on vajalik töötaja enda ja tema perekonna ülalpidamiseks, samuti aga ka töötaja väljaõppimiseks. Eraomanduse tingimustes püüavad ekspluataatorid vähendada vajalikku produkti miinimumini ja suurendada selle arvel lisaprodukti. Sotsialistlikus ühiskonnas jaguneb uus loodud ühiskondlik produkt vajalikuks ja *lisaproduktiks* (vt.) sellises proportsioonis, mis tagab kõigi ühiskonnaliikmete elatustaseme pideva tõusu, ühiskondliku tootmise edasise kasvu ja kõigi ühiskondlike vajaduste rahuldamise. Sotsialistlikus ühiskonnas on lisaprodukt tootjatele niisama tarvilik kui vajalik produkt. Nende vahel ei ole antagonistlikku vastuolu. «Produkt endale» ja «produkt ühiskonnale» on vajaliku ja lisaprodukti ajaloolisteks vormideks sotsialistlikus ühiskonnas.

VAJALIK TÖÖ — töö, mida töötaja kulutab *vajaliku produkti* (vt.) loomiseks. Ori, pärisori või palgatööline loob tööpäeva jooksul teatud hulga tööprodukte, millest ühe osa omastab ekspluataator. Teine osa jääb elatusvahenditena töötajale. Töö jagune-

mist vajalikuks tööks ja lisatööks (vt.) maskeerib kapitalismi tingimustes palk, mis nähtuste pealispinnal esineb palgatöölise kogu tehtud töö hinna näol. Tegelikult hüvitatakse töölisele palga vormis ainult vajaliku töö kulu, tema tööjõu (vt.) väärtus, mis kujutab endast teatud hulga elatusvahendite väärtust. Kaasaegse kapitalismi tingimustes on vajaliku töö osatähtsus lisatöö osatähtsusest palju väiksem.

Sotsialistlikus ühiskonnas valitseva tootmisvahendite ühiskondliku omanduse ja majanduse plaanipärase arenemise tingimustes kasutatakse tööliste lisatöö ära kogu ühiskonna huvides, ühiskondliku tootmise arendamiseks ja töötajate materiaalse heaolu tõstmiseks. Vajaliku ja lisatöö vahel ei ole antagonistlikku vastuolu. Lisatöö on teatud mõttes samuti vajalik töö. «Töö endale» ja «töö ühiskonnale» on vajaliku ja lisatöö ajaloolisteks vormideks sotsialistlikus ühiskonnas.

VAJALIK TÖÖAEG — aeg, mille jooksul tööline valmistab enda ja oma perekonna ülalpidamiseks vajalikke materiaalseid hüvesid. Selle aja jooksul kulutatavat tööd nimetatakse vajalikuks tööks (vt.). Kapitalistliku ühiskonna tingimustes on vajalikuks tööajaks tööaja see osa, mille kestel tööline taastoodab oma tööjõu väärtuse. Sotsialistlikus ühiskonnas on kogu tööaeg teatud mõttes vajalikuks tööajaks. Ent ka siin tuleb eraldada aega, mis on vajalik tööjõu taastootmiseks, ajast, mille jooksul luuakse produkt ühiskonnale (vt. Lisatööaeg).

VALMISTOODANG — tooted, millede töötlemine on neid tootnud ettevõttes lõpetatud ja mis on tegelikult väljastatud mujale või on ette nähtud väljastamiseks. Valmistoodang hõlmab niihästi seda toodangut, mille tootmine on juba täielikult lõpetatud, kui ka toodangut, mida töödeldakse ja viimistletakse teistes ettevõtetes. Valmistoodangu hulka kuuluvad ettevõtte niisugused tooted, mis: a) täpselt vastavad kehtivatele standarditele või tehnilistele tingimustele; b) on komplekteeritud vajalike detailidega; c) on vastu võetud tehnilise kontrolli osakonna või tellija poolt ja antud ettevõtte lattu (viimane ei kehti nende toodete suhtes, milliseid lattu ei tule anda). Valmistoodangu hulka toodete arvamise tingimustest kinnipidamine kindlustab ettevõtte toodangu väljalaske plaani täitmise õiget arvestamist niihästi kvantiteedi kui ka kvaliteedi osas.

VALUUTA — 1) rahaühik, s. o. kulla või hõbeda hulk, mida loetakse hindade mastaabiks ja mis on riigi rahasüsteemi aluseks; 2) rahasüsteemi tüüp (kuldvaluuta, hõbevaluuta, pabervaluuta); 3) vekslirinqluses — vekslil märgitud rahasumma (vekslivaluuta); 4) rahvusvahelisest käibest osa võtva välisraha tähistamine (välisvaluuta). Kapitalistlike valuutade suhteline stabiilsus oleneb nende vahetamisest kulla vastu. Kapitalismi üldkriis võttis kapitalistlikelt valuutadelt nende endise stabiilsuse. Kapitalismi üldkriisi perioodile on iseloomulikud inflatsioonilised protsessid ja kapitalistlike maade maksebilansside krooniline tasakaalustamatus. Nüüd jagunevad kodanlike maade valuutad kolmeks grupiks; a) konverteeritavad, s. o. teisteks valuutadeks muudetavad valuutad; b) suletud valuutad, millede kasutamise sfäär on piiratud antud maa territooriumiga; c) piiratult muudetavad valuutad, milliseid konverteeritakse ainult mõnedeks teisteks valuutadeks, tavaliselt teatud valuutatsooni (naelsterlingitsooni, dollaritsooni jne.) piirides. Peaaegu kõik kapitalistlike maade valuutad on suletud valuutadeks. Konverteeritavate valuutade hulka kuulub dollar Ameerika Ühendriikides ja Šveitsi frank.

NSV Liidu valuutaks on rubla. Sotsialistliku tootmisviisi loomuse ja tema majandusseaduste iseloomu tõttu on sotsialistlike maade valuutad kardinaalselt erinevad kodanlike maade valuutadest. Sotsialistlike maade valuutade stabiilsuse tagavad mitte üksnes kuld ja väärismetallid, vaid eelkõige sotsialistliku riigi käes olevate kaupade tohutu hulk, mis lastakse käibesse stabiilsete plaanihindadega.

VALUUTADUMPING — on iseloomulik kapitalismi üldkriisi perioodile, toimub natsionaalse valuuta kursi langemise arvel. Kujutab endast dumpingut, s. o. kaupade eksporti hindadega, mis on maailmaturul eksisteerivatest hindadest madalamad. Valuutadumpingu võimalus tekib siis, kui paberraha kurss välisvaluutade suhtes lan-

geb suuremal määral kui tema ostujõud siseturukaupade suhtes. Kasutades valuuta välis- ja sisekursi erinevat langemist, alandavad eksportöörid eksportkaupade hindu välisvaluutades ja saavad kodumaises valuutas lisakasumit. Valuutakursi langemisest saadav eelis esineb seni, kuni sisehindade tase pole veel tõusnud nii kõrgele, et kataks kursi alanemise. Valuutadumping tekitab rahvusvahelises kaubanduses kaost ja häirib selle normaalset käiku. Valuutadumping õõnestab nende maade konkurentsivõimet, kus valuuta on stabiilne või valuutakurss on vähem langenud. Vastukaaluks valuutadumpingule kehtestavad need maad spetsiaalsed dumpinguvastased tollitariifid ja piiravad sisseveetavate kaupade hulka, sageli aga asuvad valuutakursi alandamise ja «valuutasõja» pidamise teele.

VALUUTAINTERVENTSIOON — kapitalistlike maade kesk-emissioonipankade (või riigikassade) poolt organiseeritav välismaiste maksevahendite, s. o. deviiside (pangatähtede, vekslite, tšekkide, väärtpaberite) müük või ost oma valuuta kursi kunstliku tõstmise või alandamise teel. Valuutainterventsioon loob kunstliku nõudmise (või pakkumise) antud maa valuuta järele. Taotledes oma valuuta kursi tõstmist, paiskab keskpank (või riigikassa) turule välisvaluutat. Sel juhul langeb paisatava valuuta kurss, antud maa valuuta kurss aga tõuseb. Ja ümberpöördult: taotledes oma valuuta kursi alandamist, ostab keskpank (või riigikassa) üles välisvaluutat, tekitab nõudmise selle järele, mis toob endaga kaasa välisvaluuta kursi tõusu ja oma valuuta kursi langemise. Valuutainterventsioon loob pinna v a l u u t a d u m p i n g u l e (vt.). Avaldades küll valuutakurssidele teatud mõju, ei suuda valuutainterventsioon valuutakursse stabiliseerida. Lõppkokkuvõttes määratakse tegelikud valuutakursid kapitalismi stiihiliste majandusseadustega, kodanlike valitsuste tahtest ja nende poolt rakendatavatest abinõudest olenemata.

VALUUTAKITSENDUSED («valuutakontroll» või «valuutaoperatsioonide riiklik reguleerimine») — välisvaluuta ja kulla ostu ja müügi vabaduse kitsendused, mis kapitalistlikes maades kehtestatakse eraisikute ja organisatsioonide suhtes, samuti aga ka muude valuutaoperatsioonide kitsendused, mille eesmärgiks on maksebilansi defitsiidi vähendamine ja valuutakursi säilitamine. Allutanud endale riigiaparaadi, kasutavad monopolid valuutakitsendusi kui sise- ja välisturgudel toimuva konkurentsivõitluse vahendit. Kodanlikes maades antakse (müüakse) kodanikele välisvaluutat väliskaubandus- ja muude operatsioonide sooritamiseks ainult valuutakontrolli organite loal. Eksportöörid ning kõik teised isikud ja organisatsioonid on omakorda kohustatud müüma neil olemasoleva välisvaluuta valuutakontrolliorganitele ametliku kursiga. Valuutakontrolliorganiteks on kesk-emissioonipangad või rahandusministeerium või viimase ülesandel üksikud pangad («deviisipangad»). Valuutakitsenduste tegemine ja sellega seoses valuutade vaba käibe puudumine on kapitalismi üldkriisi nähtuseks.

VALUUTAKRIIS — rahasüsteemi kriisi avaldumine rahvusvaheliste valuutasuhete sfääris. K a p i t a l i s m i ü l d k r i i s i (vt.) perioodile iseloomulik kapitalistlike maade rahasüsteemi krooniline ja üha intensiivistuv korratus. Valuutakriisi näitajateks on: kullaringluse ja kullastandardi krahh kõigis tema vormides; krooniline inflatsioon kapitalistlikes maades; kulla vaba rahvusvahelise käibe puudumine; mitmete valuutablokkide ja -tsoonide olemasolu kapitalistlikus maailmas ja võitlus nende vahel; v a l u u t a k i t s e n d u s t e (vt.) rakendamine enamikus kodanlikes maades ja sellega seoses valuutade vaba käibe puudumine.

VALUUTAKURSS — ühe maa rahaühiku hind väljendatuna teiste maade rahaühikutes. Valuutakursi aluseks on vastavate maade rahaühikute reaalne kullasisaldus. Kui kuldvaluutat eksisteerib mitmel maal, siis peegeldab valuutakurss üldse omavahel kõrvutatavates rahaühikutes sisalduva puhta kulla kaalulist suhet (vt. V e k s l i k u r s s). Kui käibel on paberraha, mille ostujõud langeb, siis peab valuutade suhe näitama paberraha ostujõu langemist kulla suhtes. Valuutakursi kõikumised olenevad riigi m a k s e b i l a n s i (vt.) olukorrast. Kui puudub kulla vaba käive maade vahel, siis võivad kursi

kõikumised olla väga suured. Kapitalismi üldkriisi ajajärgule, mil toimub kullastandardi krahh ja esineb peaaegu krooniline inflatsioon, on iseloomulikud kodanlike maade valuutakursside järsud kõikumised. Seda tingivad kolm majanduslikku tegurit: 1) paberraha ostujõu langemine; 2) paljude maade maksebilansi olukorra halvenemine ja sellest tulenev erakordselt suur nõudmine kulla ja välisvaluuta järele, mis on vajalikud rahvusvaheliste arvelduste reguleerimiseks; 3) ebaühtluse suurenemine kapitalistlike maade kullatagavarade jaotumises.

Sotsialistlike maade valuutade kullasisaldus ja nende kurss välisvaluutade suhtes ei olene kapitalistliku turu stiihiast, vaid selle kehtestavad sotsialistlikud riigid plaanilises korras.

VALUUTAMONOPOL NSV LIIDUS — Nõukogude riigi ainuõigus kõigi valuutaoperatsioonide sooritamiseks NSV Liidu piirides (kulla, hõbeda ja teiste väärismetallide ost, välisvaluuta ja välismaiste väärtpaberite ost ja müük jne.). Väliskaubanduse monopoli koostisosaks olevat valuutamonopoli teostab NSV Liidu Riigipank (osaliselt ka NSV Liidu Väliskaubanduse Pank). Valuutamonopoli alusel teostab Riigipank kõiki nõukogude väliskaubandusorganisatsioonide ja teiste organisatsioonide arveldusi välismaiste kontrahentidega ning kontrollib valuuta kulutamise õigsust. Valuutamonopol aitab kaasa Nõukogude valuuta sõltumatuse kindlustamisele, kaitseb teda kapitalistliku maailmaturu stiihia eest. NSV Liidu ja rahvademokraatiamaade vahelistes suhetes aitab valuutamonopol kaasa vastastikuste majanduslike sidemete ja koostöö plaanipärasele organiseerimisele ja tugevdamisele.

VALUUTAPARITEET — 1) rahametalli (kulla või hõbeda) hulk, mida endast seaduse järgi kujutab riigi rahaühik. Nii on rubla valuutapariteediks 0,987 412 grammi kulda. Ameerika Ühendriikide dollari valuutapariteediks on 0,88867 grammi kulda; 2) mitmesuguste maade valuutade suhe nende kulla- (või hõbeda-) sisalduse alusel. Pariteeti väljendab arv, mis näitab teiste maade rahaühikute või rahaühiku osade hulka, mis sisaldavad niisama palju puhast kulda (või hõbedat), kui seda seaduse järgi on antud maa rahaühikul. Nii moodustab Ameerika Ühendriikide dollari pariteet rubla suhtes 90 kopikat.

VARALISED SUHTED — omandussuhted, mis on vaid *tootmissuhete* (vt.) juriidiliseks väljenduseks. Kapitalistlikes maades on varalised suhted rajatud tootmisvahendite eraomandusele ja inimese ekspluateerimisele teise inimese poolt, neid iseloomustab laienev kuristik väikese käputäie suuromanike rikkuse kasvu ja töörahva valdava enamuse vaesumise vahel. Nii langes Ameerika Ühendriikides 1953. aastal kõige vaesemale esimesele kümnendikule osale perekondadest ja vallalistest ainult 1% kõigist elanikkonna isiklikest tuludest, järgmisele kümnendikule langes 3% ja sellele järgnevale, kolmandale kümnendikule 5%, sel ajal kui kõige rikkam kümnendik osa perekondadest ja vallalistest sai 31% kõigist elanikkonna isiklikest tuludest. Kui aga arvesse võtta ka korporatsioonide jaotamata kasumeid, siis on kuristik kapitalistide rikkuse ja proletaarsete perekondade vaesuse vahel veelgi sügavam.

Sotsialistlikus ühiskonnas iseloomustab töötajate varalist seisundit see, et tootmisvahendid on sotsialistliku ühiskonna omanduses ja et inimese ekspluateerimine teise inimese poolt on likvideeritud, et töö tasustamine toimub vastavalt töö hulgale ja kvaliteedile, natsionaalne tulu aga jaotatakse kogu ühiskonna ja tema iga liikme heaolu tõusu huvides.

VARJATUD ÜLERAHVASTUS — vt. *Agraarne (varjatud) ülerahvastus.*

VARUMISHINNAD NSV LIIDUS — hinnad, mida varumisorganisatsioonid maksavad kolhoosidele, kolhoosnikutele ja üksiktalupoegadele nendelt ostetavate põllumajandussaaduste eest. Varumishinnad määrab plaanilises korras kindlaks riik. Nende hindade planeerimisel võetakse arvesse põllumajandussaaduse väärtust, tema rahvamajanduslikku tähtsust ja tootmise kasulikkust kolhoosi seisukohalt. Varumishinnad määratakse kindlaks sellisel tasemel, et põllumajandussaaduste müügist saadud sissetulekud kataksid nende saaduste tootmisel tehtud kulud ja tagaksid kolhoosidele teatud osa

puhastulust; teine osa puhastulust varumishinnas ei realiseeru, see läheb riigi käsutusse ja kasutatakse üldriiklikeks vajadusteks. Väga suur tähtsus oli aastail 1953—1956 Kommunistliku Partei ja Nõukogude valitsuse otsusel läbiviidud teravilja, kartuli, köögivilja, õlikultuuride seemnete, lina, suhkrupeedi, liha, piima ja teiste põllumajandussaaduste varumishindade märgataval tõstmisel. Selle tulemusena suurenesid kolhooside ja kolhoosnikute sissetulekud, kiirenes akumulatsiooni ja laiendatud taastootmise tempo põllumajanduses, tõusis kolhooside ja kolhoosnikute materiaalne huvi tootmise arendamise vastu.

VASTUKAUBANDUS — vt. Tööstuskaupade müük põllumajandussaaduste vastu.

VEKSEL — rangelt kindlaksmääratud vormis koostatud kirjalik võlakohustus, mis annab tema valdajale (vekslivaldajale) õiguse nõuda sellele kohustusele allakirjutanud isikult (veksliandjalt) vekslis märgitud rahasumma tasumist teatud tähtajaks. Veksel ja vekslisiringlus kujunesid välja keskajal, kuid ulatuslikult hakati neid tegelikus elus kasutama alles kapitalismi ajal seoses kommertskrediidi (vt.) arenemisega. On olemas lihtvekslid ja käskvekslid. Lihtveksel on kohustus, mille laenusaaja annab välja kreeditori nimele. Käskvekslega, mida teisiti nimetatakse tratiks, annab kreeditor (trassant) laenusaajale (trassaadile) käsu teatud rahasumma tasumiseks kolmandale isikule. Vekslid võivad ühe käest teise kätte minna. Sealjuures tehakse veksli tagaküljele eripealdis — indossament, mille järgi uuel vekslivaldajal on õigus tasumist nõuda. Kui esialgne veksliandja keeldub tasumast, siis võib tasumist nõuda edasiandepealdise teinud isikult. Kapitalistlikus krediidisüsteemis on veksel üheks ringlemisvahendiks. NSV Liidus kaotati vekslisiringlus 1930.—1931. aasta krediidireformiga. Vekslivormi kasutamine säilis mõningal määral ainult NSV Liidu väliskaubanduses.

VEKSLIKURSS — välisveksli (või pangatähe või tšeki) hind kohalikus valuutas; suhe, milles antud maa rahaühik vahetub teiste maade rahaühikute vastu. Kullaringluse puhul ja tingimustes, kus pangatähti vahetati vabalt kulla vastu, oli ta üldiseks maksevahendiks ainult maade maksekohustuste lõpliku vahe katmisel. Jooksvaid arveldusi aga (nagu see paljudel juhtudel aset leiab ka käesoleval ajal) teostatakse krediidisuhete alusel vastastikuste kohustuste kustutamise teel. Seoses sellega, et rahvusvahelisi arveldusi teostati vekslite abil, tekkis vekslikurss. Vekslikursi aluseks on vastavate valuutade kullasisaldus (pariteet). Kui valuutat vahetatakse vabalt kulla vastu ja kulda veetakse vabalt ühelt maalt teise, võib vekslikursi stiihiline kõrvalekaldumine kullapariteedist toimuda ainult kulla ühelt maalt teise vedamise piirides, sest nende piiride ületamine põhjustab olemasoleva kulla abil teostatavate arveldusi kasulikkust ja krediidikohustuste abil teostatavate arveldusi ebakasulikkust. Vekslikursi kõikumine oleneb riigi maksebilansist (vt.). Pärast seda, kui lõppes valuutade vaba vahetamine kulla vastu, allub vekslikurss paberraha käibe tingimustes suurtele ja sagedastele kõikumistele, mis on seotud niihästi maksebilansi olukorraga kui ka raha ostujõu langemisega ja kogu majandusliku konjunktuuri kulgemisega (vt. Valuutakurss).

VEKSLITE DISKONTEERIMINE — vekslite ostmine vekslivaldajailt, tavaliselt tööstus- või kaubanduskapitalistidelt enne nende tähtpäeva saabumist. Veksli diskonteerimisel peab pank enda kasuks kinni teatud protsendi (diskontoprotsendi), veksel muutub panga omandiks, kes pärast tähtaja möödumist võtab selle alusel veksli väljaandjalt vastu saadaoleva summa. Vekslite diskonteerimine annab tööstus- ja kaubanduskapitalistidele võimaluse kiirendada oma kapitali üleminekut võlakohustuste vormist sularaha vormi. Sellega kiirendab vekslite diskonteerimine ka kapitali ringlust. Tööstusliku tõusu perioodidel kasutatakse vekslite diskonteerimist laialdaselt spekulatsiooniks ning see soodustab ületootmiskriisi süvenemist.

VEOSEKÄIVE — transporditavate veoste kogusumma, väljendatuna tonnides või tonnkilomeetrites. Veosekäive on transpordi (raudteede, vee- ja autotranspordi ning tsiviil-õhulaevastiku) töö tähtis majanduslik näitaja. Veoste üldine läbijooks arvutatakse,

korrutades transporditud veoste üldkoguse tonnides veoste transportimise üldkaugusega kilomeetrites (meretranspordis — miilides). Transporditöö tähtsaks näitajaks on ühe veosetonni keskmine läbijooks. Seda mõõdetakse kilomeetrites (meretranspordis — miilides), jagades veoste üldise läbijooksu tonnkilomeetrites (meretranspordis — tonnmiilides) veoste kogusega tonnides. Tootmise ratsionaalne paigutamine kogu meie maa territooriumil ning ettevõtete edasine spetsialiseerimine ja koopereerimine majanduspiirkondades lühendavad veoste keskmist läbijooksu ning aitavad kaasa liiga kaugete vedude likvideerimisele.

VEOSTE LÄBILASKEVÕIME — veoste hulk tonnides või transpordivahendite (laevade, raudteekoosseisude jne.) arv, mida võidakse ajaühikus mööda antud transpordiliini (raudteed, jõge, lennuliini, maanteed) läbi lasta. Läbilaskevõime oleneb liikuva koosseisu üksuste arvust, kütuse või kasutatava energialiigi hulgast, teenindava personali arvust jne. Raudtee läbilaskevõime suurus oleneb antud raudteeliini seisukorrast ja tehnilisest varustatusest, vedurite ja vagunite olemasolust, nende võimsusest ja kandejõust, samuti aga ka liikluse korraldamisest ja kaadri olemasolust.

VIIVIS — seaduse või lepinguga ettenähtud rahanduslik mõjutamisvahend maksetähtpäevadest mittekinnipidamise puhul võetava trahvi või maksete näol, mida arvutatakse maksta olevalt summalt teatud protsendina. NSV Liidus maksavad ettevõtted, organisatsioonid ja asutused majanduslepingutega ettenähtud arvelduste ja samuti ka riigieelarvega toimuvate arvelduste mitteõigeaegse teostamise korral 0,05% viivist. Kodanikud maksavad riigieelarvega toimuvate arvelduste puhul 0,2%. Kohalike maksude ja lõivude alal on viivisemääraks: ettevõtetele, organisatsioonidele ja asutustele 0,1%, kodanikele 0,2%. Kohustusliku määralise kindlustuse ja elamufondi kohustusliku kindlustuse maksete viivisemääraks on kolhoosidele 0,05% ja kodanikele 0,1%.

VOLUNTARISM — filosoofias esinev reaktsiooniline, idealistlik suund, mis väidab, et kõik muutused looduses ja ühiskonnas on tingitud kas inimtahtest või jumalikust maailmatahtest, eitades objektiivset seaduspärasust ja paratamatust. Narodnikute, anarhistide ja esseeride subjektivistlikud teooriad «kangelastest» ja «tugevatest isiksustest», kes oma tahte ja äranägemise järgi suunavat ühiskonna arenemise käiku, väljendavad voluntarismi filosoofiat. Kaasaegses kodanlikus filosoofias on voluntarism peamiselt subjektiivseks idealistlikuks suunaks, mis omistab inimese tahtele otsustava tähtsuse. Voluntarismi kütkes olid ka mõned nõukogude filosoofid, ajaloolased, majandusteadlased ja teised, kes väitsid, et Nõukogude riik võib kaotada ühed majandusseadused ja luua teised. Voluntarism avaldus ka isikukultuse teoorias ja praktikas. Marksism-leninism hülgab voluntarismi kui ebateadusliku, idealistliku õpetuse. Looduse ja ühiskonna arenemise aluseks ei ole tahe, vaid inimese teadvusest ja tahtest sõltumatud objektiivsed seadused. See ei tähenda seda, et inimese praktilises tegevuses tema tahe mingit osa ei etenda. Teadlik tegevus ei ole mõeldav inimtahte avaldumiseta. Kuid tõeline tahtevabadus on võimalik ainult tingimusel, kui inimtegevus on kooskõlas looduse ja ühiskonna objektiivsete seadustega ega toimu nende vastaselt, vaid neile vastavalt. Nõukogude riigi ja Kommunistliku Partei poliitika baseerub ühiskonna arenemise seaduste tunnetamisel ja nende teadlikul kasutamisel töötajate huvides. Just sellepärast on see poliitika õige ja on üks tähtsamaid tingimusi nõukogude ühiskonna edukal liikumisel kommunismile.

VOOLAV ÜLERAHVASTUS — suhtelise ülerahvastuse osa (vt.), mille moodustavad linnade ja tööstuskeskuste ajutiselt tööta töölised. Kapitalistliku tööstuse eri harude ebaühtlase arenemise tõttu jääb osa ühtedes tööstusharudes varem töötanud töölisi tööta, teistes aga värvatakse juurde uut tööjõudu. Majanduskriisi ajal voolav ülerahvastus tunduvalt suureneb, elavnemise ja tööstusliku tõusu ajal aga väheneb.

VOOLTOOTMINE — eesrindlik tootmise organiseerimise meetod, mille rakendamisel on tagatud tootmisprotsessi kooskõlastatus ja pidevus, seadmed on ettevõttes paigutatud vastavalt tootmisoperatsioonide tehnoloogilisele järgne-

vusele, töö objekte aga toimetatakse ühest töökohast teise kindlas suunas liikuvate mehhaaniliste transpordivahenditega (näit. konveieritega). Vooltootmine võimaldab põhi- ja abitööde ulatuslikku mehhaniseerimist, kõrge tootlikkusega spetsialiseeritud seadmete, automaatselt töötavate masinate ja automaatliinide kasutamist. Voolumeetod loob soodsad tingimused toodangu ühtlaseks, rütmiliseks ja graafikukohaseks väljalaskmiseks. Tootmise organiseerimine voolumeetodil parandab ettevõtte töö kõiki tehnilisi ja majanduslikke näitajaid: tõstab tööviljakust ja kergendab tööliste tööd, lühendab tootmistsüklit, alandab toodangu omahinda, vähendab lõpetamata toodangut, kiirendab käibevahendite käivet. Tavaliselt jagatakse kõik vooltootmise liigid kolme rühma: pidev vooltootmine, mida iseloomustab ühtlaselt kulgev tootmisprotsess; vahelduv vooltootmine perioodiliselt muutuva rütmiga (seoses mitmesuguste toodangu liikide valmistamisega); otsevooltootmine, mille puhul ühtlane tootmisrütm saavutatakse operatsioonidevaheliste varude loomisega. Kõige efektiivsemaks ja ökonoomsemaks tootmise organiseerimise vormiks on pidev vooltootmine samalaadse toodangu massilise valmistamisega. Seepärast on voolumeetodi rakendamise tähtsaimaks eelduseks tootmise spetsialiseerimine. Kapitalistlikus ühiskonnas kasutatakse vooltootmist tööliste töö äärmiseks intensiivistamiseks, töörahva ekspluateerimise tugevdamiseks ja kapitalistide kasumite suurendamiseks.

VORONTSOV, VASSILI PAVLOVITŠ (pseudonüüm — V. V.) (1847—1918) — majandusteadlane ja publitsist, liberaalne narodnik. Oma teostes («Kapitalismi saatus Venemaal», «Meie suunad», «Esseid teoreetilisest majandusteadusest» jt.) arendas ta seisukohta, et Venemaa rahvamajandusele on kapitalism kunstlikult külge poogitud, et Venemaal pole tingimusi kapitalismi arenemiseks. Vorontsov ilustas külakogukonda, kujutades seda sotsialismi elemendina, kuigi tegelikult esines seal juba kulaklik rõhumine. Teoreetilise poliitilise ökonoomia valdkonnas püüdis Vorontsov tugineda kodanlikule klassikalisele koolkonnale. Moonutades Marxi majandusliku õpetuse revolutsioonilist olemust, kohandas ta seda kapitalismi väikekodanliku kriitikaga. Lenin kritiseeris reas oma teostes teravalt Vorontsovi vaateid, näidates nende reaktsioonilist iseloomu.

VULGAARNE POLIITILINE ÖKONOOMIA — kodanlik poliitiline ökonoomia, mida iseloomustab kapitalistliku majanduse nähtuste ebateaduslik ja pealispinnaline kirjeldamine, mille eesmärgiks on kapitalismi põhiliste vastuolude kinnimätsimine ja kapitalismi ülistamine. Erinevalt kodanliku klassikalise poliitilise ökonoomia (vt.) esindajaist (A. Smith, D. Ricardo), keda iseloomustas teaduslik ausameelsus, kaitsevad vulgaarmajandusteadlased kapitalistlikku korda eelarvamuslikult, teadlikult. V. I. Lenini iseloomustuse järgi ei kujuta kodanlikud vulgaarmajandusteadlased endast «midagi muud kui kapitalistide klassi õpetatud toapoisse». Vulgaarne poliitiline ökonoomia tekkis XVIII ja XIX sajandi vahetusel. Tema esimesteks esindajateks olid Say (vt.) Prantsusmaal ja Malthus Inglismaal, hiljem James Mill ja MacCulloch. Algul olid vulgaarse poliitilise ökonoomia esindajad vormiliselt klassikalise poliitilise ökonoomia õpilasteks ja jätkajateks. Pärast seda, kui kodanlus oli poliitilise võimu Lääne-Euroopa kõige arenenumates kapitalistlikes maades kätte võitnud ja proletariaat oli hakanud välja astuma iseseisva poliitilise jõuna, saavutas vulgaarne poliitiline ökonoomia kodanlikus kirjanduses lõpliku võidu, tõrjudes klassikalise poliitilise ökonoomia täielikult välja. Vulgaarne poliitiline ökonoomia pidas alati võitlust oma aja eesrindlike õpetuste vastu. XIX sajandi esimesel poolel oli tema kriitika põhiliselt suunatud utoopilise sotsialismi vastu. Pärast K. Marxi majandusteaduslike teoste ilmumist koondasid vulgaarmajandusteadlased kõik oma jõupingutused K. Marxi majandusliku õpetuse «ümberlükkamisele». Mitmed koolkonnad, mis tekkisid XIX sajandi teisel poolel (näiteks Poliitilise ökonoomia austria koolkond (vt.), Poliitilise ökonoomia ajalooline koolkond (vt.), A. Marshalli, J. B. Clarki jt. majandusteooriad), teenisid seda keskset ülesannet. Imperialismi ajastul ja kapitalismi üldkriisi aja-

järgul on vulgaarse poliitilise ökonoomia kriitika suunatud eelkõige leninismi ja eriti leninliku imperialismiteooria «ümberlükkamisele». Sel ajastul seab vulgaarne poliitiline ökonoomia kõrvuti kapitalistliku tootmisviisi ilustamise ja õigustamise üldise ülesandega enda eesmärgiks kapitalistlike monopolide võimutsemise maskeerimise, nende meetodite ilustamise ja õigustamise, mida monopolid praktiseerivad monopolistlike kasumite saamiseks, uute, monopolistlikke kasumeid tagavate meetodite avastamise ja põhjendamise. Kaasaegse vulgaarse poliitilise ökonoomia esindajad püüavad põhjendada suremas oleva kapitalistliku süsteemi «terveksravimise» ja tugevdamise võimalikkust. Nad külvavad illusioone, et massilist tööpuudust ja majanduskriise saavat vältida majanduselu reguleerimisega kodanliku riigi poolt, nad taaselustavad maltusliikke teooriaid, kaitsevad imperialistlikku poliitikat, levitavad «rahvakapitalismi» teooriat ja laimavad sotsialismimaid. Nende eesmärgiks on pidurdada ühiskonna arenemise seaduspärast kulgu, mis viib paratamatult kapitalismi hukkumisele ja sotsialismi võidule.

VÕLAORJUS (peonaaž) — orjuse vorm, mis on levinud paljudes antagonistlike ühiskondlik-majanduslike formatsioonide staadiumis olevates maades. Kujutab endast süstemaatilist pooleldi orjuse laadi kohustuslikku tööd, rajanedes sellel, et talupojad või põllutöölised on võlgade tõttu mõisnikust sõltuvad. Võlaorjus eksisteeris pikema aja jooksul mitmetes antagonistlikes formatsioonides. Olles küll tänapäeval ametlikult keelatud, esineb teda tegelikult Ladina-Ameerika maades, Aasias asuvates asumaades ja teda kasutavad ka Ameerika Ühendriikide lõunaosariikide plantaatorid. Võlaorjus on vahendiks, mille abil riisutakse ja orjastatakse töötajaid, kes tegelikult satuvad mõisnike ja kapitalistide võlaorjade seisundisse. (Vt. ka K a b a l a a.)

VÕRDSUSTAMINE — väikekodanlik jaotamisprintsiip, mille kohaselt töö eest tasutakse kõigile võrdselt. Materiaalsete hüvede võrdne jaotamine inimeste vahel on sotsialistliku jaotusprintsiibiga täiesti kokkusobimatu. Võrdsustamine tähendab sotsialismi mittemarksistlikku, väikekodanlikku mõistmist. See takistab ettevõtetes õiget palgakorraldust, nõrgendab töölise isiklikku materiaalset huvi tööviljakuse tõstmise, ühiskondliku tootmise suurendamise ja täiustamise vastu. Et majandusjuhtidel puudusid vastavad kogemused, on sotsialistliku ülesehitustöö mõnedel etappidel NSV Liidu tööstusettevõtetes ja kolhoosides esinenud palga võrdsustamist. See vähendas töötajate materiaalset huvi, nõrgendas töödistsipliini ja põhjustas t ö ö j õ u v o o l a v u s t (vt.). Võrdsustamise likvideerimise ja materiaalsete stiimulite osatähtsuse tõstmise tähtsaimaks abinõuks on töö tasustamise ja organiseerimise täiustamine tootmisettevõtetes.

VÕRRELDAV TOODANG — jooksval perioodil massiliselt või seeriaviisiliselt valmistatav kaubatoodang, mida toodeti ka plaaniperioodile eelneval perioodil; võrreldava toodangu näitajat on kasutatud kaubatoodangu dünaamika analüüsimisel ja kaubatoodangu omahinna alandamise ülesande planeerimisel. Masinaehituses on võrreldavaks toodanguks teatud tüüpi ja konstruktsiooni masinad, konstruktiivsed sõlmed ja pooltooted, tekstiilitööstuses — teatud artikli kangas, teatud numbri kedrus jne. Kui eelmisel perioodil massiliselt või seeriaviisiliselt valmistatud toodete tootmistehnoloogias, konstruktsioonis, tehnilis-majanduslikes andmetes, komplekteerimise korras, kasutatud materjalides, välisviimistluses jne. on tehtud osalisi muudatusi, mis ei eelda uut tüüpi või liiki toote tootmisse juurutamist ja uue standardi (või uute tehniliste tingimuste) kinnitamist, siis loetakse selline toodang endiselt võrreldavaks. Võrreldava toodangu osatähtsus on eri tootmisharudes erinev. Kivisöe- ja naftatööstuses, maagikaevandamisel ja mõnedes metallurgiaharudes, samuti elektrienergia tootmisel ulatub see 100 protsendini, kerge- ja toiduainetetööstuses on võrreldava toodangu osatähtsus 90—95 protsenti, masinaehituses 70—80 protsenti, sageli aga ainult 50—60 protsenti.

VÕRRELDAVAD HINNAD — toodete, kaupade ja tootmisalaste teenuste teatud aasta või teatud kuupäeva hinnad (näit. transporditariifid), mida kasutatakse majanduslike näitajate — kogu- ja kaubatoodangu mahu, elanik-

konna tulude jne. — reaalse muutumise kindlakstegemiseks mingi perioodi kohta. Võrreldavate hindade kasutamine on vältimatu kõigil neil juhtudel, kui on tarvis kindlaks teha rahvamajanduse arenemist iseloomustavate näitajate dünaamikat ja kõrvaldada neist hindade muutumise mõju. Näiteks kui on tarvis võrrelda kaubakäibe suurust kahel perioodil, lähtudes elanikkonnale müüdud kaubamassi reaalse mahu muutumisest, siis ei saa hindade muutumise korral kasutada andmeid kaubakäibe mahu kohta tegelikes hindades, sest näitajad kujunevad mittevõrreldavateks. Võrreldavaid hindu on vaja ka plaani täitmise arvestamisel. NSV Liidu rahvamajanduse arendamise aasta- ja viie aasta plaanid ja nende täitmise aruanded sisaldavad rahalisi näitajaid, mis on saadud võrreldavate hindade kasutamise teel. 1929. aastast kuni 1950. aastani kasutati planeerimises ja statistikas võrreldavate hindadena 1926/27. aasta hindu, mida nimetati 1926/27. aasta püsivhindadeks (vt.). Peale selle on kasutatud (ehitustegevuses) kaubatoodangu hindamisel 1933., 1936., 1941. aasta, samuti aga ka üksikute aastate jooksvaid hindu. Alates viienda viisaastaku algusest hakati tööstuses ja põllumajanduses kasutama 1952. aasta 1. jaanuari hindu, kapitaalehituses aga 1950. aasta 1. juuli hindu. Käesoleval ajal kasutatakse võrreldavate hindadena 1955. aasta 1. juuli hindu.

VÄIKEKODANLIK POLIITILINE ÖKONOOMIA — poliitilises ökonoomias esinev suund, mis väljendab väikekodanluse ja teiste proletariaadi ja kodanluse vahepealsete elanikkonnarühmade huve. Väikekodanlik poliitiline ökonoomia tekkis XIX sajandi algul, millal väiketootjate laostumise protsess muutus eriti intensiivseks. Tema esindajateks olid šveitsi majandusteadlane Sismondi (vt.), Prantsusmaal Proudhon (vt.) ja Inglismaal Gray. Venemaal propageerisid väikekodanliku poliitilise ökonoomia teoreetilisi seisukohti narodnikud. Enamik selle koolkonna esindajaid juhtis tähelepanu mõningatele kapitalismi vastuoludele ja kritiseeris kapitalistlikku suurtootmist väikekodanluse positsioonidelt. Kapitalismi kujunemise perioodil oli väikekodanliku poliitilise ökonoomia positiivseks jooneks just see kapitalismi kriitika, mõningate kapitalismi vastuolude paljastamine. Mõned selle koolkonna esindajad juhtisid tähelepanu väiketootjate laostumisele masinalise tootmise mõjul, töörahva vaesumisele ja kapitalistliku tootmise anarhiale, rahvahulkade alatarbimise tulemusena tekkivate kriiside paratamatusele. Ent väikekodanlikud majandusteadlased ei mõistnud kapitalismi vastuolude olemust ega teadnud nende lahendamise teid. Väikekodanlik poliitiline ökonoomia idealiseeris väiketootmist ning ignoreeris väikekaubatootjate paratamatut kihinemist ja kapitalistliku suurtootmise tekkimist. Väikekodanlike majandusteadlaste praktilised ettepanekud olid järgmised: vaba konkurentsi piiramine väiketootmise huvides, tehnilise progressi seadmine väiketootmise kitsastesse raamidesse, töölise üleviimine väikeomanike seisundisse sel teel, et asutatakse spetsiaalsed pangad, mis annavad töölistele odavat krediiti, või muude taoliste reformide läbiviimise teel. Kõik seda laadi ettepanekud olid utoopilised ja reaktsioonilised. Väikekodanliku poliitilise ökonoomia tänapäeva esindajad (ameerika majandusteadlased T. Simons, W. Birdge ja paljud teised) kritiseerivad monopolide ülevõimu. Kuid nad ei kritiseeri imperialismi proletaarsetelt, vaid väikekodanlikelt positsioonidelt. Nende ideaaliks on vaba konkurentsi kapitalism. Nad nõuavad kodanlikult riigilt tootmise kontsentratsiooni ja monopolide ülevõimu piiramist ning vaba konkurentsi taastamist, mõistmata seda, et monopolide tekkimine on tööstuskapitalismi arenemise paratamatuks tagajärjeks, et kodanlik riik on tegelikult monopolistliku kapitali tööriist. Nad hellitavad illusioone, nagu võiks riik kapitalistide võimu säilitamisel piirata monopolide röövtaotlusi, nagu oleks võimalik likvideerida finantskapitali spekulatiivseid operatsioone, päästa väikekaubatootjaid laostumisest ja parandada järsult tööliste olukorda, arendades kooperatsiooni. Väikekodanlike majandusteadlaste teooriates on käesoleval ajal leidnud väljendust väikekodanluse vastupanu finantskapitali despootliku võimu määratsemisele; see finantskapital aga ekspluateerib kõige laiemaid rahvahulki üha enam,

kasutades selleks majanduse militariseerimist, makse jne. Nõrgaltarenenud maades võtavad väikekodanlikud majandusteadlased osa ülddemokraatlikust liikumisest, mille eesmärgiks on võitlus oma maade vabastamiseks imperialismi ikkest. Kuid nad ei saa anda tegelikke perspektiive oma maade majandusliku iseseisvuse ja sõltumatuse kindlustamiseks, sest nad ülistavad väiketootmist ja tööstusliku arengu pidurdamist, mis valab vett imperialistide veskile.

VÄIKEKODANLUS — väikekaubatootjad, kes valdavad tootmisvahendeid, rakendavad oma majapidamises isiklikku tööd ja tavaliselt ei ekspluateeri palgatööd. Siia kuuluvad väike- ja kesktalupojad, käsitöölised ja kodutööndajad. Väikekodanluse hulka kuuluvad väikekaubatootjate kõrval ka väikekaupmehed ja mõned teised rahvastikukihid. Väikekodanlus kujutab endast kodanluse ja proletariaadi vahepealset üleminekuklassi. Kapitalismi arenemisega väikekodanlus diferentseerub: väike osa muutub kapitalistideks, suurem osa aga laostub ning muutub palgatöölisteks ja sulasteks. Väikekodanluse sellisest seisundist kapitalistlikus ühiskonnas tuleneb tema kahesugune loomus: tööinimestena, kellele kapitalismi arenemine toob viletsust ja laostumist, kalduvad nad proletariaadi poole, on tema liitlaseks; eraomanikena aga kalduvad nad kodanluse poole. Oma kahesuguse loomuse tõttu on väikekodanluse positsioon klassivõitluses ebakindel, ta pole võimeline iseseisvaks poliitikaks. Kapitalistlikes maades moodustab väikekodanlus suure osa elanikkonnast. Kodanlikes revolutsioonides, kui proletariaat ei olnud veel iseseisvaks jõuks, oli väikekodanlus kodanluse reserviks võitluses feodalismi vastu. Lenin näitas, et imperialismi ajastu uutes ajaloolistes tingimustes muutuvad väikekodanlus ja talurahvas kodanlik-demokraatlikes revolutsioonides proletariaadi reserviks; proletariaat aga peab paratamatult saama selle revolutsiooni hegemooniks. Kogu töörahva põhiliste huvide kaitsmise järjekindla poliitika abil loob proletariaat kõigepealt liidu töötava talurahvaga ja tõmbab seejärel enda poole ka ülejäänud väikekodanluse. Lenin näitas edasi, et proletariaadi liit linna ja maa töötajatega ja ekspluateeritavate hulkadega proletariaadi juhtimisel on üheks tähtsaimaks tingimuseks, et proletariaat võidaks sotsialistlikus revolutsioonis, võitluses kapitalismi vastu. Pärast sotsialistliku revolutsiooni võitu ja töölisklassi võimu tugevnemist tekivad tingimused väikekaubatootmise sotsialistlikuks ümberkorraldamiseks koopereerimise teel.

VÄIKEMEHHANISEERIMINE — abioperatsioonide puhul käsitsitöö asendamine mehhanismide, masinate ja rakiste tööga ning niisuguste rakiste kasutuselevõtmine, mis tõstavad tööviljakust funktsioneerivate seadmete kasutamisel. Väikemehhaniseerimine võimaldab mitte üksnes tööd kokku hoida, vaid ka üle minna tootmisprotsesside osaliselt mehhaniseerimiselt komplekssele mehhaniseerimisele, asendades käsitsitöö neis tootmisprotsessi lülides, mis ühendavad mehhaniseeritud tootmislõike. Seepärast on töötavate ettevõtete täieliku rekonstrueerimise ja uue tehnikaga varustatud uute ettevõtete ehitamise kõrval ühiskondliku töö viljakuse taseme tõstmise seisukohalt suur tähtsus ka väikemehhaniseerimisel, mida ettevõtted võivad paljudel juhtudel läbi viia oma jõududega. Väikemehhaniseerimise näiteks võivad olla pneumaatiliste, hüdrauliliste ja teiste kinnitite kasutuselevõtmine töötamisel, tõstukite ülesseadmine jne. Väikemehhaniseerimine on seotud suhteliselt väikeste kuludega ega nõua tavaliselt kapitaalmahutusi, teda võib teostada seadmete ratsionaliseerimiseks ja moderniseerimiseks assigneeritud summade või lühiajalise krediidi arvel. Kulutused tasuvad end ära ühe-kahe aasta jooksul töö kokkuhoiu ja toodangu omahinna alanemise arvel. Väikemehhaniseerimist nähakse ette organisatsiooniliste ja tehniliste abinõude plaanis (vt.).

VÄLISKAUBANDUS — antud maa kaubandus teiste maadega. Kapitalismi tingimustes tingib väliskaubandust esiteks see, et kapitalism on väljapoole üksiku riigi piire ulatuva arenenud kaubaringluse tulemus, teiseks see, et kooskõla tootmisharude vahel leiab alatasa rikkumist, kolmandaks see, et igas tootmisharus toimuv laiendatud taastootmine põhjustab kapitalismi tingimustes välisturgude otsimise vaja-

dust. Mitmesuguste maade kaubanduslike sidemete kogusumma moodustab rahvusvahelise kaubanduse. Imperialismi tingimustes põhjustab monopolide võimalikult kõrge kasumi saamise püüd vastuolude teravnemist tootmise kasvu ja elanikkonna enamiku ostuvõimelise nõudmise mahajäämise vahel; turustamise raskused kasvavad, mille tõttu välisturud omandavad erilise tähtsuse. Valitsevat osa väliskaubanduses etendavad monopolid. Monopolid kasutavad väliskaubandust teiste maade majanduslikuks ja poliitiliseks orjastamiseks, nad töötavad vastu rasketööstuse arendamisele nendes maades ja muudavad need maad eranditult tooraine ja toiduainete eksportijateks. Mitteekvivalentse vahetusega (vt.), mis toimub mahajäänud ja nõrgaltarenenud maadega, rikastub monopolistlik kapital tohutult.

NSV Liidu väliskaubanduslikud operatsioonid teiste riikidega toimuvad plaanipäraselt, sotsialistliku ühiskonna huvides, väliskaubanduse monopoli (vt.) alusel. Pärast Teist maailmasõda tekkis sotsialistliku maailmasüsteemi kujunemise tulemusena uus, sotsialistlik maailmaturg, tekkis printsipiaalselt uus rahvusvahelise kaubanduse tüüp. Sotsialismileeri maade väliskaubandus toimub plaanipäraselt, nendevahelise uue ühiskondliku tööjaotuse alusel, vastastikuse abistamise korras, sotsialistliku tootmise pideva suurendamise ja täiustamise huvides, et kõige täielikumalt rahuldada kõigi sotsialistliku maailmasüsteemi maade töötajate vajadusi. Seepärast ei ole ega saagi sotsialistlike maade vahelistes kaubanduslikes suhetes olla konkurentsivõitlust, mitteekvivalentset vahetust, ühtede maade ekspluateerimist teiste poolt. Siin valitseb võrdõiguslike riikide vastastikuse kasulikkuse, seltsimeheliku koostöö ja vastastikuse abistamise printsiip.

VÄLISKAUBANDUSE MONOPOL — riigi ainuõigus kõigi kaupade sisse- ja väljaveoga seotud operatsioonide teostamiseks. Sotsialismi tingimustes on väliskaubandus sotsialistliku riigi monopoliks. Ta kujutab endast üht tähtsamat majanduse juhtivat positsiooni. Sotsialistlik riik, kasutades väliskaubanduse monopoli, saab siseturgu kaitsta väliskapitali sissetungi eest, allutada kogu väliskaubandus oma maa rahvamajanduse kiire arendamise, rahva heaolu tõusu, maa kaitsevõime tugevdamise ning tehnilise ja majandusliku sõltumatuse kindlustamise huvidele. NSV Liidus kehtestati väliskaubanduse monopol 1918. aasta aprillis. NSV Liidu väliskaubandust arendavad Väliskaubanduse Ministeerium ja tema organid teistes maades (kaubanduslikud esindused). Rahvademokraatiamaades kehtib samuti väliskaubanduse monopol. Väliskaubanduse monopol on sotsialistlikku maailmamajanduse süsteemi (vt.) kuuluvate maade vastastikuse majandusliku abistamise ja koostöö tugevdamise tähtsaks tingimuseks.

VÄLISLAENUD (RAHVUSVAHELISED LAENUD) — laenud, mis lastakse välja ja realiseeritakse väljaspool antud maa piire ning mida ühed riigid või nende kodanikud annavad teistele. Välislaenudest osavõtjateks on: a) riigid, b) pangad, c) tööstus- ja teised ettevõtted, d) munitsipaliteedid ja teised ühiskondlikud asutused. Need laenud antakse kas laenu saava riigi, laenu andva riigi või mingi kolmanda riigi valuutas. Välislaenud on sageli üheks eelarve defitsiidi katmise vahendiks.

Kapitalismi tingimustes, eriti aga tema imperialistlikul staadiumil on välislaenud vahendiks, mille abil arenenud kapitalistlike maade kodanlus orjastab ja ekspluateerib mahajäänud maade rahvaid. Imperialismi ajastul ekspluateerib väike rühm rantjeeriike laenude kaudu paljusid laenu saanud maid. Välislaene, mis on üheks kapitali ekspordi vormiks, kasutavad laenu andvad riigid selleks, et võtta laenu saanud maadelt nende sõltumatus ja et väliskapital saaks end vahele segada sõltuvate riikide majandusse ja rahandusse. Need laenud etendavad asumaade ja sõltuvate maade rahvaste orjastamises ja ekspluateerimises olulist osa. Kapitalismi tingimustes aitavad välislaenud militariseerida majandust, ette valmistada ja pidada sõdu. Kreeditorideks välislaenude alal on eraviisilised rahalaenajad ja kodanlikud riigid. Kodanlike riikide osa on väliskrediidi andmises pärast Teist maailmasõda märgatavalt suurenenud. Juba

Esimese maailmasõja ajal jõudsid Ameerika Ühendriigid laenu andva maana esikohale. Ameerika Ühendriikide monopolistid kasutavad laene selleks, et muuta laenu saanud maad oma majanduse ripatsiks, et ajada sõltuvates maades kõige reaktsioonilisemat poliitikat ja tõmmata need maad agressiivsetesse blokkidesse.

Printsipiaalselt teistsugune iseloom on välislaenudel, mida üksteisele annavad sotsialistlikud riigid. Need laenud antakse soodsatel, vastastikku kasulikel tingimustel, sotsialistlike riikide tõelise sõpruse ja vastastikuse abistamise alusel. Nad aitavad kaasa laenu saanud maade rahvamajanduse arenemisele ja natsionaalse tulu kasvule, linna ja maa töötajate materiaalse heaolu ja kultuuritaseme tõusule ning tugevdavad sotsialistlikku maailmamajanduse süsteemi. Sotsialistlikud riigid annavad välislaenude vormis abi iseseisva arenemise teele asunud vähearenenud maadele.

VÄLJARÄNDAMINE — vt. Emigratsioon.

VÄLJAVEDU — vt. Eksport.

VÄLJAVEOPREEMIAD — rahasummad, mida kapitalistlike maade valitsused või monopolistlikud koondised maksavad antud maa ettevõtjatele ja eksportööridele teatud kaupade väljaveo puhul. Väljaveopreemiate otstarve on tõsta vastavate eksportkaupade konkurentsivõimet välisturgudel. Kehtestades kõrged sisseveotollid ja võimaldades seega suurkapitalile kõrgete hindade säilitamist siseturul, aitavad üksikute kapitalistlike maade valitsused sageli kõigiti kaasa nende maade toodangu madalate hindadega eksportimisele, andes neile selleks spetsiaalseid subsiidiume. Sedalaadi subsiidiumid võimaldavad suurkapitalil säilitada oma kaupade konkurentsivõimet välisturgudel, vaatamata sisseveotollide kõrgele tasemele neis maades, kuhu neid kaupu eksporditakse. Tihtipeale ekspordivad monopolid subsiidiumide arvel kaupu niisuguste hindadega, mis on mitte üksnes siseturul kehtivatest hindadest tunduvalt madalamad, vaid ka kaupade tootmise omahinnast madalamad, s. o. dumpinguhindadega.

VÄÄRTPABERID — vt. Aktsiad, Obligatsioonid.

VÄÄRTUS — kaubas sisalduv asjastunud ühiskondlik töö. Jättes kõrvale kaupade kui tarbimisväärtuste omadused, kujutavad kaubad endast üldse inimtöö ehk abstraktse töö kehastust, s. t. kaubatootjate tööjõu kulutamist selle konkreetsele vormile vaatamata. «Selle neile ühise ühiskondliku substantsi kristallidena on nad väärtused — kaubaväärtused» (K. Marx, Kapital, I kd., lk. 42). Iga konkreetse kauba väärtus luuakse ühiskondliku kogutöö osa poolt. Väärtus on ajalooline kategooria. Ta esineb ainult kaubatootmise (vt.) tingimustes. Töö esineb väärtusena ainult kaubatootmise tingimustes. Niisiis väljendab väärtus inimeste tootmissuhteid. Väärtus on kaubatootjatevaheline suhe, mis avaldub esemete, kaupade kaudu. «Väärtus on suhe kahe isiku vahel, nagu ütles üks vana majandusteadlane; ta oleks pidanud vaid lisama: suhe, mis on varjatud asjalise kestaga» (V. I. Lenin, Teosed, 21. kd., lk. 43). Väärtuse suuruse määrab kulutatava ühiskondlikult vajaliku töö hulk, mis kujutab endast tööaega, «mis on vajalik mingi tarbimisväärtuse valmistamiseks olemasolevail ühiskondlikult normaalseil tootmistingimustel ning antud ühiskonnas olemasoleva keskmise tööoskuse ja tööintensiivsuse taseme puhul» (K. Marx, Kapital, I kd., lk. 42). Tööviljakuse muutumisega muutub ka kaubaühiku tootmiseks ühiskondlikult vajaliku töö hulk. Seetõttu muutub kauba väärtus võrdeliselt antud kauba tootmisel kulutatava töö hulgaga ja pöördvõrdeliselt selle töö viljakusega. Väärtus avaldub vahetusväärtuses. Kaubamajanduse tingimustes toimib väärtusseadus.

VÄÄRTUS SOTSIALISTLIKUS MAJANDUSES — sotsialistliku tootmise produktis kehastunud sotsialistliku ühiskonna töötajate abstraktne töö, mis on ühtaegu ka otseselt ühiskondlik töö. Väärtuse suurust mõõdetakse ühiskondlikult vajaliku ajaga. Toodetes asjastunud otseselt ühiskondlik töö omandab väärtuse vormi seetõttu, et sotsialismi tingimustes säilib kaubatootmine (vt.) ja tööprodukte valmistatakse kaupadena. Sotsialistlikus majanduses toimib väärtusseadus, mida ühiskond kasutab oma majanduselus teadlikult. Väärtusseaduse stiihilise toime

mõningaid elemente on säilinud peamiselt kolhoositurul. Vastuolu väärtuse ja tarbimisväärtuse vahel esineb ka sotsialistlikus majanduses. See vastuolu aga ei ole antagonistlik, teda kõrvaldatakse süstemaatiliselt ja plaanikindlalt (vt. Väärtusseadus sotsialismi tingimustes).

VÄÄRTUSE EKVIVALENTVORM — väärtuse avaldumisvorm, mille puhul antud kaubas väljendub mingi teise kauba väärtus; väärtusvormi üks külg. Toote lihtsal vahetamisel teise toote vastu (lihtne väärtusvorm) väljendub ühe kauba väärtus teises kaubas. Neist esimese väärtus on relatiivses, teise väärtus ekvivalentvormis: esimene kaup väljendab oma väärtust, teine on esimese kauba väärtuse väljendamise materjaliks. Ta on ekvivalentne ehk võrdne esimese kauba väärtusega. Seepärast vahetatakse kaup kauba vastu. Väärtuse ekvivalentvormi iseärasuseks on, et tarbimisväärtus esineb väärtuse väljendumise vormina, konkreetne töö abstraktse töö väljendumise vormina ning eratöö ühiskondliku töö väljendumise vormina. Vahetuse ja kaubatootmise arenedes hakkab ekvivalendina esinema mingisugune üks kaup, mis muutub üldiseks ekvivalendiks. See tähendab uue, üldise väärtusvormi tekkimist, mis muutub seejärel väärtuse rahavormiks.

VÄÄRTUSE ERI-EKVIVALENTVORM — ekvivalendi vorm, mis on omane täielikule ehk arenenud väärtusvormile (vt.). Eri-ekvivalentvormis esinevad kõik kaubad, millede vastu kaubatootjad oma tooteid vahetavad.

VÄÄRTUSELISED BILANSID — rahalised bilansid, mida kasutatakse rahvamajanduse planeerimises. Nende bilansside abil koordineeritakse rahvamajanduses loodava toodangu tootmist, jaotamist ja ringlemist riigi, ettevõtete, kolhooside ja elanikkonna tulude kujunemise ja kasutamisega. Rahaliste bilansside vajalikkus tuleneb väärtusseaduse toimest sotsialistliku ühiskonna majanduses. Põhilisteks rahalisteks bilanssideks on riigieelarve — meie maa põhiline finantsplaan; ettevõtete, valitsuste ja rahvamajanduse nõukogude tulude ja kulude bilansid; Riigipanga ja eripankade kassa- ja krediidiplaanid; elanikkonna rahaliste tulude ja kulude bilanss; riigi koondfinantsplaan.

VÄÄRTUSSEADUS KAPITALISMI TINGIMUSTES — kaubatootmise majandusseadus, mille järgi kaupade vahetus toimub kooskõlas nende tootmiseks kulutatud ühiskondlikult vajaliku töö hulgaga. Väärtusseadus õhutab kaubatootjaid silmas pidama ühiskondlikult vajalikku töökulu ja taotlema selle vähendamist. Väärtusseadus reguleerib stiihiliselt ühiskondliku töö ja tootmisvahendite jaotamist eraomandusele rajatud kaubamajanduse harude vahel. Väärtusseadus toimib nii kapitalistliku kui ka lihtsa kaubatootmise (vt.) puhul konkurentsivõitluse tingimustes, kus võidu saavutavad need kaubatootjad, kes rakendavad uut tehnikat ja tootmise organiseerimise kõige efektiivsemaid võtteid. Niisiis väärtusseaduse mõjul toimub tehniline progress ja kaubatootjate kihineming, konkurentsivõitluse tulemusena paljud ettevõtted laostuvad, samal ajal aga väike käputäis suurkapitaliste rikastub. Kapitalistlikus kaubamajanduses, kus põhiliseks majandusseaduseks on lisaväärtuse seadus, konkretiseerub ja avaldub väärtusseaduse toime tootmishinna (vt.), keskmise (üldise) kasuminormi (vt.) vormis. Kapitalismi tingimustes võtab kaubatootmine üldise iseloomu. Seepärast laiendab väärtusseadus oma mõju kõigile kapitalistliku majanduse sfääridele ja on kapitalistliku tootmisprotsessi stiihiliseks reguleerijaks. Kapitalistliku tootmise stiihilise reguleerijana määrab väärtusseadus kindlaks, missugust osa ühiskonna käsutuses olevast tööajast tuleb ühiskonnal kulutada iga kauba tootmiseks. Majandusliku reguleerijana toimib väärtusseadus stiihiliselt, turuhindade mehhanismi kaudu. Hindade kõikumine tootmishinna ümber näitab kapitalistlikele tootjatele, missuguste kaupade järele suureneb nõudmine ja missugused kaubad on liigsed. Toimides kapitalistliku majanduse tingimustes kui stiihiline, pime jõud, põhjustab väärtusseadus ühiskondliku töö raiskamist, mittetootlikke töökadusid. Eriti suur on väärtusseaduse laastav toime majanduskriiside perioodidel. Kapitalismi muutumine monopolistlikuks kapitalismiks toob endaga kaasa edasisi muutusi väärtusseaduse toime

tingimustes ja vormides, mida tingib kapitalistlike monopolide võimutsemine, monopoolsete hindade (vt.) ja monopoolselt kõrgete kasumite (vt.) tekkimine.

VÄÄRTUSSEADUS SOTSIALISMI TINGIMUSTES — majandusseadus, mis toimib sotsialistlikus majanduses siin eriliiki kaubatootmise ja kaubaringluse olemasolu tõttu ning mida sotsialistlik riik kasutab teadlikult ühiskondliku tootmise arendamise huvides. Väärtusseadus ei ole siin töö ja tootmisvahendite jaotamise stiihiliseks reguleerijaks, sest see jaotamine toimub vastavalt rahvamajanduse plaanipärase, proportsionaalse arenemise seaduse (vt.) nõuetele. Väärtusseadus toimib sotsialistlikus tootmises ja ringluses kui objektiivne seadus. See väljendub vajaduses kulutada elavat ja asjastatud tööd kaupade tootmiseks ühiskondlikult vajalike normide järgi, vajaduses arvestada ja jaotada ühiskondlikku tööd väärtuse ja selle vormide abil. Tootmiseks kulutatavat tööd arvestatakse väärtuselises vormis. Toodangu majanduslik käive ja tootmiskulude katmine toimub väärtuseliste kategooriate (raha, hinnad) kaudu. Sotsialistlik ühiskond kasutab väärtusseadust sotsialistlikuks arvestuseks ja kontrolliks, tootmise materiaalseks stimuleerimiseks ja ratsionaalseks organiseerimiseks ning tehnika arendamiseks. Omahind, kasum, isemajandamine, hindade süsteem on kõik niisugused vormid, mis võimaldavad kasutada väärtusseadust sotsialistlikus majanduses. (Vt. Väärtus sotsialistlikus majanduses, Isemajandamine, Hind NSV Liidus.)

VÄÄRTUSVORM — vt. Vahetusväärtus.

VÖÖNDIHINNAD — teatud vööndit moodustava piirkonna ulatuses kehtivad hinnad. Hulgihinnad on vööndite kaupa kehtestatud paljudele tootmisvahenditele — kivisöele, metallkonstruktsioonidele, tsemendile jne. Jaehindu määratakse vööndihindadena peaasjalikult toidukaupadele (teravilja-, liha- ja kalasaadused, suhkur, kondiitritooted, rasvained jne.) ja ka mõnedele teistele kaupadele (mööbel, klaasnõud jne.). Vööndihindade kehtestamist tingib eelkõige sama toodanguliigi tootmiskulude ja tarbimiskohta toimetamise kulude erinev tase erinevates rajoonides. Rajoonides, kus antud toodangut valmistatakse massiliselt ja tema tootmise kulud on suhteliselt väikesed, kehtestatakse ka madalamad hinnad. Mõnedele kaupadele kehtestatakse madalad hinnad ka nende sisseveorajoonides, et stimuleerida neis rajoonides kõige tähtsama toodangu valmistamist.

Õ

ÕIGUS TÖÖLE — igale kodanikule riikliku seadusega tagatud õigus hankida endale oma tööga elatusvahendeid. Esineb paljude kodanlike riikide põhiseaduses. Ent kapitalismi tingimustes on see ainult formaalne õigus, tühipaljas deklaratsioon, sest kapitalismi majandusseaduste toime vältimatuks tulemuseks on tööpuudus. Õigus tööle on kapitalismi tingimustes teostamatu.

Sotsialismi tingimustes (NSV Liidus ja rahvademokraatiamaades) on iga töövõimelise ühiskonnaliikme seaduslik õigus saada tööd, mille eest tasutakse vastavalt selle hulgale ja kvaliteedile, mitte ainult formaalne, vaid ka reaalselt tagatud õigus. Sotsialistlikus ühiskonnas tugineb õigus tööle tootmisvahendite ühiskondlikule omandusele, ühe inimese teise inimese poolt ekspluateerimise kaotamisele, tööpuuduse likvideerimisele ja rahvamajanduse plaanipärasele organiseerimisele. Selle õiguse realiseerimist tagavad tootmise pidev kasv ning majanduskriiside puudumine. Õigus tööle on lahutamatult seotud sotsialistliku ühiskonna iga töövõimelise inimese kohustusega võtta osa ühiskondlikust tööst ning töö muutumisega iga töövõimelise inimese au ja kuulsuse asjaks. NSV Liidus on garanteeritud iga kodaniku õigus tööle. Teistes sotsialismimaades tööpuudust tekitavad põhjused sotsialistliku tootmise arenedes kaovad ning tekivad reaalsed tingimused kõigi kodanike töö saamise õiguse tagamiseks.

ÕUEAIAMAA — vt. Töötajate õueaiamaa NSV Liidus.

Ä

ÄRALÕIKED — maad, mis 1861. aastal Venemaal toimunud «talurahvareformi» (vt.) ajal lõigati ära talupoegade kruntide küljest ja anti mõisnikele. Vastavalt 1861. aasta 19. veebruari «Talurahvaseadusele» võis mõisnik «vabatahtliku kokkuleppe» alusel jätta talupoegadele veerandi, kolmandiku või poole nende maatükist («kinkemaa»). Üldse võeti talupoegadelt ära 40 protsenti nende kasutada olnud maadest, mõnedes kohtades aga kuni 70 protsenti. Mõisnikud võtsid talupoegadelt ära paremad põllud, karjamaad, loomade jootmiskohad jne. Kasutades talupoegade väljapääsmatut olukorda, andsid mõisnikud äralõigatud maad neile orjastavatel tingimustel rendile. Maade äralõikamine säilitas reformijärgsel Venemaal pärisorjuslikud suhted, kindlustas mõisamajanditele odava tööjõu ja talurahva ekspluateerimise võimaluse ning oli üheks revolutsioonieelse Venemaa põllumajanduse mahajäämuse põhjuseks ja tootlike jõudude arenemise pidurdajaks. Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni tagajärjel kogu mõisnike maa konfiskeeriti (võeti ära) tasuta ja natsionaliseeriti Nõukogude riigi poolt.

ÄRISALADUS — kapitalistlike ettevõtete tootmis-, kaubandus- ja finantsoperatsioonide hoidmine saladuses, mille eesmärgiks on varjata niihästi konkurentide kui ka omaenda ettevõtete tööliste ja üldsuse eest lisakasumite saamiseks rakendatava tootmis- ja finantspoliitika iseloomu ja tegelikult saadavate kasumite suurust. Kapitalistid ja nende koondised hoiavad saladuses paljusid tehnikat ja tehnoloogiat, tootmiskulusid ja kaupade realiseerimise tingimusi puudutavaid andmeid. Kõiki neid andmeid peetakse ettevõtte «ärisaladuseks», teiste sõnadega, niisugusteks faktideks, millede avaldamine tekitaks kahju kapitalistlike firmade huvidele. Sotsialistlikes ettevõtetes ärisaladust pole, nad vahetavad omavahel kogemusi, eesrindlikud tootmismeetodid leiavad laialdast propageerimist, ettevõtete finantstegevus nähakse ette rahvamajandusplaaniga ja allub sotsialistliku riigi kontrollile. Sealjuures hoiab sotsialistlik riik rangelt riiklikku saladust, mille avaldamine võiks tekitada kahju rahva ja riigikaitse huvidele.

Ü

ÜHISE MAAHARIMISE ÜHISTU — lihtsamat tüüpi kollektiivmajand, milles on ühistatud ainult töö, põhilised tootmisvahendid aga (tööloomad, inventar jne.) on talunike eraomanduses. Maa on kas üldrahvalikuks omandiks nagu NSV Liidus või talupoegade eraomandiks, ent nii ühel kui teisel juhul on maakasutus tavaliselt ühine. Tootmisvahendid ühendatakse põllumajanduslike tööde tegemise ajaks. Tulud jaotatakse vastavalt tööle ja osamaksudele (kasutatud tootmisvahenditele). Ühise maaharimise ühistud tekkisid nõukogude võimu esimestel aastatel. Neil oli suur tähtsus töötavatele talupoegadele kollektivismi algmete õpetamisel, kogemuste andmisel ühismajandite juhtimiseks ja kollektiivmajandi kõrgema vormi — kolhooside — loomisel. Massilise kollektiviseerimise tulemusena kujunes kollektiivmajandi põhivormiks põllumajanduslik artell.

ÜHISKONDLIK KOGUPRODUKT — mingi perioodi (näiteks aasta) jooksul ühiskonnas loodud materiaalsete hüvede kogusumma. Ühiskondliku produkti loovad oma tööga *tootmissfääris* (vt.) töötavad töölised. Oma naturaalse (esemelise) vormi poolest jaguneb ta tootmisvahenditeks ja tarbeesemeteks, väärtuse seisukohalt aga — tarbitud tootmisvahendite väärtuseks ja uueks loodud väärtuseks, mis kujutab endast *natsionaalset tulu* (vt.) ning on akumulatsiooni ja isikliku tarbimise allikaks. Ühiskondliku koguprodukti suurus leitakse kõikide tootmisharude kogutoodangute summana. Ühiskondliku koguprodukti bilanss on põhiosaks NSV Liidu arvestus- ja planeerimispraktikas väljatöötatava *rahvamajandusbilansi* (vt.) süsteemis. Ühiskondliku produkti kasvutempo ja tema kasutamise iseloom sõltuvad ühiskonnas valitsevast tootmisviisist. Ühiskondliku koguprodukti kasvu tagavad: 1) ühiskondliku töö viljakuse tõus ja 2) tootmistööliste arvu suurenemine.

Kapitalismi tingimustes kasvab ühiskondlik produkt tootmise ühiskondliku iseloomu ja töö produkti erakapitalistliku omastamise vahelise vastuolu, tootmise anarhia ja konkurentsi, töötava rahva laiade hulkade maksevõimelise nõudmise piiratuse ja nende vaesumise tõttu aeglaselt, majanduskriiside ajal aga tootmise maht koguni väheneb. Kapitalistliku ühiskonna raskeimaks probleemiks on ühiskondliku produkti realiseerimine. Realiseerimisprotsessis muutub võitlus üksikute kapitalistide ja nende koondiste vahel üha teravamaks.

Tänu tootmisvahendite ühiskondlikule omandusele ja sotsialistliku majanduse plaanipärasele arenemisele toimub ühiskondliku produkti tootmine ja jaotamine sotsialistlikus ühiskonnas plaanilises korras; rööbiti töötava rahva materiaalse heaolu tõusuga kasvab pidevalt ka ühiskondlik koguprodukt. Kui kõige arenenumas kapitalistlikus riigis — Ameerika Ühendriikides — suurenes tööstustoodangu maht ajavahemikul 1929—1956 veidi üle kahe korra, siis NSV Liidu tööstustoodangu maht suurenes samade aastate jooksul üle 22 korra, seega on tööstustoodangu kasvutempo NSV Liidus 10 korda kõrgem kui Ameerika Ühendriikides.

ÜHISKONDLIK OMANDUS — vt. *Sotsialistlik omandus*.

ÜHISKONDLIK PRODUKT — ühiskonna poolt teatud ajavahemikul loodud materiaalsete hüvede summa (vt. *Ühiskondlik koguprodukt*, *Kapitalistlik tootmine*, *Kapitalistlik laiendatud taastootmine*, *Sotsialistlik laiendatud taastootmine*).

ÜHISKONDLIK TÖÖJAOTUS — ühiskonnas mitmesuguste tööalade eraldumine omaette tööaladeks, kusjuures tootjad hakkavad tegelema erinevate tootmisaladega; rahvamajanduse jagunemine harudeks — tööstuseks, põllumajanduseks, transpordiks jne., samuti aga ka rahvamajandusharude jagunemine mitmesugusteks alajaotusteks, nagu rasketööstus, kergetööstus, toiduainetetööstus, maaviljelus, loomakasvatus jne. Nagu ettevõttesisenegi tööjaotus, nii on ka ühiskondlik tööjaotus tihedalt seotud mitmesuguste inimeste kutsealase spetsialiseerumisega. Tööjaotuse arenemine iseloomustab tootlike jõudude arengutaset. Ürgkogukondlikule korrale oli iseloomulik kõige lihtsam tööjaotus — loomulik tööjaotus soo ja vanuse järgi. Täiskasvanud mehed tegelesid jahipidamise ja kalapüügiga, naised — puuvilja ja marjade korjamisega, koduse majapidamisega, primitiivse maaviljeluse ja loomakasvatusega, raugad — tööriistade valmistamisega. Esimeseks suureks ühiskondlikuks tööjaotuseks oli karja kasvatavate hõimude eraldumine teistest hõimudest, mis tõi endaga kaasa tööviljakuse märgatava tõusu, lõi materiaalsed eeldused eraomanduse tekkimiseks ning ühiskonna lõhenemiseks ekspluataatorite klassiks ja ekspluateeritavate klassiks. Teiseks suureks ühiskondlikuks tööjaotuseks oli käsitöö eraldumine põllumajandusest. Varem oli käsitöö maaharija kõrvaltegevuseks. Selle eraldumise tagajärjel tõusis tööviljakus veelgi. Tooteid hakatakse valmistama mitte enam enda tarbeks, vaid müügiks, turu jaoks. Kujuneb välja kaubatootmine (vt.). Kaubatootmise arenedes ja turu laienedes tekib kolmas suur ühiskondlik tööjaotus — ilmub kaupmeeste klass. Käsitöö eraldumine maaviljelusest oli alguseks linna eraldumisele maast. See eraldumisprotsess etendas väga suurt osa ühiskondliku tööjaotuse süvenemisel, ta läbib punase niidina kõik klassiformatsioonid. Nendes formatsioonides kujunevad välja ja süvenevad antagonistlikud vastuolud linna ja maa vahel. Sellega kõrvuti toimub vaimse töö eraldumine füüsilisest tööst, millede vahel tekib samuti antagonistlik vastuolu (vt. Linna ja maa vastandlikkus, Vaimse ja füüsilise töö vastandlikkus). Kapitalism süvendab tohutult ühiskondlikku tööjaotust. Masinalise tootmise arenemine eraldab tööstuse lõplikult põllumajandusest ja tingib töö edasist jaotumist nende rahvamajandusharude piires. Tööstus jaguneb paljudeks harudeks, millede arv üha suureneb. Lenin kirjutas, et ühiskondliku töö spetsialiseerumine «on juba oma olemuselt lõpmatu — samuti nagu tehnikagi arenemine. Selleks et näiteks kogu produkti mingi osakese valmistamisele suunatud inimtöö produktiivsus tõuseks, on tarvis, et selle osakese valmistamine spetsialiseeruks, muutuks eriliseks tootmiseks, millel on tegemist massilise produktiga ning seepärast võimaldab (ja põhjustab) masinate rakendamist jne.» (V. I. Lenin, Teosed, 1. kd., lk. 84). See protsess on ühtlasi tootmise ühiskondliku iseloomu arenemise protsess. Formatsioonides, mis on rajatud inimese ekspluateerimisele inimese poolt, on ühiskondlikul tööjaotusel antagonistlik klassiiseloom. Tootmise spetsialiseerimine on kapitalistlikus ühiskonnas seotud antagonistlike vastuoludega ja tootmist spetsialiseeritakse kasumi saamise eesmärgil. Kapitalismile on iseloomulik üksikute rahvamajandusharude ebaühtlane, stiihiline arenemine, mille tulemuseks on alatised disproportsioonid ja ühiskondliku töö tarbetu raiskamine. Ühiskondlikust tööjaotusest tingitud tootmisprotsessi ühiskondlik iseloom satub vastuollu tootmisvahendite eraomandusega. Tootmisprotsessi ühiskondliku iseloomu arenemine loob materiaalsed eeldused sotsialistliku majanduse arenemiseks.

Sotsialistlikus ühiskonnas on ühiskondlik tööjaotus hoopis teine kui kapitalistlikus ühiskonnas. Ta areneb plaani kohaselt, tootmisharude ja ettevõtete spetsialiseerimine toimub ühiskondliku tootmise arenemise ja tööviljakuse tõstmise huvides. Sotsialistlikus ühiskonnas on linna ja maa vastandlikkus ning vaimse ja füüsilise töö vastandlikkus kaotatud, kuid nende vaheline oluline erinevus püsib. Tootmisharulisel, territoriaalsel ja kutsealasel tööjaotusel ei ole sotsialistlikus ühiskonnas antagonistlikku klassiiseloomu. Sotsialismi muutumisega maailmasüsteemiks on rahvusvahelise kapitalistliku tööjao-

tuse (vt.) kõrval välja kujunenud rahvusvaheline sotsialistlik tööjaotus (vt.).

ÜHISKONDLIK-MAJANDUSLIK FORMATSIOON — vt. Tootmisviis.

ÜHISKONDLIKU TOOTMISE ALAJAOTUSED — ühiskondlike tootmisharude rühmad, mis on moodustatud vastavalt valmistatavate toodete naturaalsele (esemelisele) otstarbele. Ühiskondlik produkt jaguneb tootmisvahenditeks ja tarbeesemeteks. Tootmisvahendid — tööriistad ja töö objektid — on ette nähtud peamiselt tootmisalaseks tarbimiseks. Nad eemalduvad antud tootmisprotsessist vaid selleks, et seejärel astuda uude tootmisprotsessi. Näiteks mustmetallurgia produktiks olev teras on masinaehituse tooraineks; masinad, mis on masinaehituse toodanguks, lähevad mitmesugustesse tootmisharudesse kui tööriistad jne. Teised produktid — toidukaubad, rõivastusesemed, majapidamisesemed, elamud jne. — on isikliku ja muu mittetootmisalase tarbimise esemeteks. Mõned produktid võivad olla niihästi tootmisvahenditeks kui ka tarbeesemeteks. Näiteks süsi, mida põletatakse veduri küttekoldes, on tootmisvahend; kui aga sama sütt kasutatakse elamu kütmiseks, on ta tarbeese. Vastavalt ühiskondliku produkti jagunemisele tootmisvahenditeks ja tarbeesemeteks jaotab marksistlik taastootmisteooria kõik materiaalsed tootmisharud kahte rühma: tootmisharudeks, kus valmistatakse tootmisvahendeid, ehk ühiskondliku tootmise I alajaotuseks, ja tootmisharudeks, kus valmistatakse tarbeesemeid, ehk ühiskondliku tootmise II alajaotuseks. Tootmisharude niisuguse jaotamise vajalikkus tuleneb sellest, et põhiline vahetus ühiskonnas toimub nende alajaotuste vahel. Kogu ühiskondliku tootmise jaotamisel kaheks alajaotuseks on taastootmisprotsessi ja selle seaduste analüüsimisel suur tähtsus. Põhiliseks seaduspärasuseks I ja II alajaotuse vahekorra kujunemises on tootmisvahendite tootmise eelisarenemine.

ÜHISKONDLIKULT KASULIK TÖÖ SOTSIALISTLIKUS ÜHISKONNAS — inimeste tootmisalane ja mittetootmisalane tegevus, mis on vajalik ühiskonna mitmesuguste vajaduste rahuldamiseks. Tootmissfääris tehtud töö, mis loob ühiskondliku produkti, on ühiskondlikult vajalik tootlik töö. Mittemateriaalses tootmissfääris töötavate inimeste töö, mis küll ise materiaalseid hüvesid ei loo, vaid soodustab nende tootmist, on samuti ühiskondlikult kasulik töö.

ÜHISKONDLIKULT VAJALIK TÖÖ — töö, mis kulutatakse mingi kauba valmistamiseks ühiskonna keskmistes tootmistingimustes, s. t. keskmise tehnilise taseme ning töölise keskmise tööoskuse ja töö intensiivsuse korral. Kauba väärtuse suuruse määrab kulutatud ühiskondlikult vajalik töö (vt. Ühiskondlikult vajalik tööaeg).

ÜHISKONDLIKULT VAJALIK TÖÖAEG — mingisuguse kauba valmistamiseks vajalik aeg ühiskonna keskmistes tootmistingimustes, s. t. keskmise tööoskuse ja töö intensiivsusega ning keskmise tehnilise tasemega ettevõtetes, mis lasevad välja põhilise osa kaupadest. Erinevate tootmistingimuste tõttu kulutavad erinevad kaubatootjad ühetüübiliste kaupade valmistamiseks erineval hulgal tööaega. Oma kaupu müüvad nad aga turul stiihiliselt kujunevate hindadega, mis on väärtusest kõrgemad või madalamad. Hinna määrab mitte individuaalne, vaid ühiskondlikult vajalik tööajakulu. Kui näiteks enamik kaubatootjatest kulutab mingi kauba valmistamiseks 10 tundi tööaega, mõned kaubatootjad aga kulutavad 15 tundi, siis ühiskond tunnustab ühiskondlikult vajaliku tööajakuluna 10 tundi. Toote valmistamiseks ühiskondlikult vajaliku tööaja suurus kujuneb eraomandusel rajanevas kaubatootmises stiihiliselt kaubatootjate vahelise konkurentsivõitluse käigus ja avaldub turul. Kui mõnes kapitalistlikus ettevõttes toodetakse ühiskondlikult vajalikest kuludest odavamalt, annab see lisakasumit. Ühiskondlikult vajaliku töö esinemine kaupade väärtuse määrajana tingib tootmise täiustamist ja tööajakulu vähendamist kaubaühiku valmistamisel, mille tulemuseks on tootlike jõudude edasiarenemine. Tehnika arenedes ja tööviljakuse tõustes kaubaühiku valmistamiseks kuluv ühiskondlikult vajalik tööaeg väheneb, tehnika arenemise ja konkurentsivõitluse tagajärjel kontsentreerub tootmine suurettevõtetesse, mis valmistavad ühiskondliku toodangu põhiosa. Need ettevõt-

ted määravadki ühiskondlikult vajaliku tööaja pikkuse. Selle tulemusena jäävad kesk- ja väikeettevõtted pankrotti, nende omanikud aga täiendavad proletariaadi ridu. Samaaegselt kasvavad suurettevõtete omanike kapitalid ja kasumid. Seega on vastuolu individuaalse ja ühiskondlikult vajaliku tööaja vahel kapitalismi tingimustes oma iseloomult antagonistlik.

Sotsialistlikus ühiskonnas mõjutab ühiskondlikult vajalikke kulusid riiklik planeerimine. Kogu rahvamajanduses esineva ühiskondliku tööviljakuse lakkamatu tõusu baasil saavutatakse ühiskondlikult vajaliku tööaja vähenemine uue tehnika ja progressiivsete normide massilise juurutamise ning eesrindlike kogemuste levitamise teel. Sotsialismi tingimustes ei ole vastuolu individuaalse ja ühiskondlikult vajaliku tööaja vahel oma iseloomult antagonistlik. Ettevõtete suhtes, kes kulutavad rohkem tööd kui ühiskondlikult vajalik, rakendab riik mitmesuguseid abinõusid, mis tuginevad töötajaskonna loomingulisele initsiatiivile ja aitavad neil ettevõtteil tõusta eesrindlaste tasemele. Tootmisvahendite sotsialistlik omandus loob kõik vajalikud tingimused eesrindlike kogemuste rakendamiseks kõigis ettevõtetes.

ÜHISKONNA BAAS — majanduslik kord, s. o. ühiskondlike tootmissuhete kogusumma ühiskonna ajaloolise arengu igal antud etapil. «Nende tootmissuhete kogusumma moodustab ühiskonna majandusliku struktuuri, reaalse baasi, millel lasub juriidiline ja poliitiline pealisehitus ning millele vastavad teatavad ühiskondliku teadvuse vormid» (K. Marx, Eessõna teosele «Poliitilise ökonoomia kriitikast»). Ühiskonna baasi olukord ja arenemine olenevad tootlike jõudude iseloomust ja arengust. Kuid baas ei ole tootlike jõudude suhtes passiivne. Ta on nendega pidevas vastastikuses toimes. Kuni tootmissuhted vastavad tootlike jõudude iseloomule, on tootmissuhted tootlikke jõudusid edasiarendavaks teguriks, ja vastupidi, kui tootmissuhted lakkavad vastamast arenenud tootlike jõudude iseloomule, s. o. kui baas vananeb, muutuvad nad tootlike jõudude arenemise piduriks. Lenin rõhutas, et marksistlik idee ühiskondlikmajandusliku formatsiooni loodusloolisest arenemisprotsessist töötati välja, «tõstes mitmesuguste ühiskondliku elu alade reast esile majandusala, tõstes kõigist ühiskondlikest vahekordadest esile t o o t m i s s u h t e d kui põhilised, primaarsed, mis määravad kõik muud vahekorrad» (V. I. L e n i n, Teosed, 1. kd., lk. 117). Tootmissuhete kogusumma ongi ühiskonna majanduslik baas. Iga antud ühiskondlik-majanduslikku formatsiooni iseloomustab oma eriline baas. Nii näiteks iseloomustab kapitalismi kapitalistlik baas, mille moodustavad tootmisriistade ja -vahendite kapitalistlik eraomandus, kapitalistlikud ekspluateerimissuhted ja neile vastavad jaotamissuhted.

Sotsialismile on omane sotsialistlik baas, mis on kapitalistlikust baasist kardinaalselt erinev. Sotsialistliku baasi moodustavad tootmisriistade ja -vahendite ühiskondlik sotsialistlik omandus ning sellest tulenev ekspluateerimisest vabade töötajate koostöö ja vastastikune abistamine ning saaduste jaotamine töö järgi.

ÜKSIKTOOTMINE — tootmise organiseerimise tüüp, mille puhul mitmesuguseid tooteid valmistatakse üksiktoodetena või väikeste ühekordsete seeriatena. Niisugusteks toodeteks on suured masinad, unikaalsed seadmed, aparaadid, võimsad hüdraulilised turbiinid ja generaatorid, valtsimismasinad, kaevanduses kasutatavad tõstukid ja muud tooted, mida rahvamajandus vajab vähesel hulgal, samuti aga ka mittestandardne toodang individuaaltellimuste alusel. Ettevõtete spetsialiseerimine ning masinate, sõlmede ja detailide unifitseerimine võimaldavad toota ühesuguseid detaile ja sõlmi mitmesuguste masinate jaoks suurte partiidena (seeriatena). Tootmise niisugune organiseerimine võimaldab üksiktootmises kasutada seeriaviisilise tootmise meetodeid, s. o. spetsialiseerida tsehhe, jaoskondi ja töökohti teatud tooteliikide või detailide valmistamisele, rakendada suure tootlikkusega seadmeid ja täiustada tehnoloogiat, luua suletud tehnoloogilise tsükliga jaoskondi. Detailide normaliseerimine ja tehnoloogiliste protsesside tüpiseerimine kiirendavad uute masinate tootmise ettevalmistamist ja vähendavad selle töömahukust: vähem tuleb koostada uusi jooniseid ja tehnoloogiliste protsesside kaarte, rohkem saab kasutada varem valmistatud

mudeleid, instrumente ja rakiseid. Niisuguste abinõude rakendamise tagajärjel tõuseb tööviljakus, kiireneb tootmine ja alaneb toodete omahind ka nende üksiktootmise puhul.

ÜLDINE EKVIVALENT — kaup, mis väljendab kõigi teiste kaupade väärtust ja teenindab nende vastastikust vahetust. Vahetuse arenemise algastmel, kui tal on veel juhuslik, mittesüstemaatiline iseloom, vahetatakse saadusi üksteise vastu otseselt. Siin on ekvivalentkaubaks igasugune produkt, mida kaubaomanik saab vahetuseks oma kauba vastu. Kuid sedamööda kuidas arenevad kaubatootmine ja vahetus, astub üks produktidest üha sagedamini vahetusse ja teda vahetatakse seepärast enam või vähem regulaarselt rea teiste ekvivalendiks olevate kaupade vastu. Kaubatootmise ja vahetuse arenedes kinnistub ekvivalentkauba osa stiihiliselt mingile ühele kaubale. Selle tõttu muutubki niisugune kaup üldiseks ekvivalendiks. Kui aga kaubatootmise edasiarenemise protsessis vahetusprotsess väljub kohalike turgude piiridest, siis ühiskondliku tava tõttu kinnistub üldise ekvivalendi osa kindlalt mingile teatud kaubale, mis muundub rahakaubaks, s. o. hakkab etendama raha osa. Ajaloolise arenemise käigus esinesid üldise ekvivalendina mitmesugused kaubad — loomad, karusnahad, teravili, mitmesugused metallid jne. Lõpuks kinnistus üldise ekvivalendi ja rahakauba osa lõplikult kullale, mis etendab seda osa ka praegu.

ÜLDINE VÄÄRTUSVORM — väärtusvorm, mille puhul kõigi kaupade väärtused väljenduvad mingis ühes kaubas, mis etendab üldise ekvivalendi (vt.) osa. Alles üldise väärtusvormi tekkimisega kujunevad enamvähem püsivad kvantitatiivsed suhted kõigi kaupade kui väärtuste vahel vastavalt neis kehastunud ühiskondlikult vajalikule tööajale (vt.).

ÜLDISED JA SPETSIIFILISED MAJANDUSSEADUSED — üldised majandusseadused on ühiskondliku tootmise arenemise objektiivsed seadused, mis toimivad kõikides majanduslikes formatsioonides, spetsiifilised seadused toimivad ainult teatud tootmisviisi puhul. Spetsiifilised majandusseadused väljendavad selliseid olulisi seoseid, mis on omased ainult antud formatsioonile. Ühiskonna majanduslike elutingimuste muutumise tagajärjel tekivad objektiivsed tingimused uute majandusseaduste tekkimiseks ja mõjulepääsemiseks ning vanade mõju lõppemiseks. Nii näiteks on ühiskondliku omanduse alusel tekkinud, sotsialistlikus ühiskonnas toimiv rahvamajanduse plaanipärase, proportsionaalse arenemise seadus (vt.) uueks majandusseaduseks, mis on otseseks vastandiks konkurentsi ja tootmise anarhia kapitalistlikule seadusele. Sama vastandlikud on kapitalistliku ja sotsialistliku akumulatsiooni seadused jne. Igal majanduslikul formatsioonil on ainult temale omane põhiline majandusseadus. Erinevates ühiskondlikes formatsioonides toimivad mitte ainult spetsiifilised majandusseadused, mis eraldavad neid üksteisest, vaid ka kõikidele formatsioonidele ühised seadused, mis seovad neid omavahel ja milles väljendub ühiskonna järkjärguline arenemine madalamalt astmelt kõrgemale. Üldisteks, kõigis formatsioonides toimivateks seadusteks on seadus, mille järgi tootmissuhted peavad vastama tootlike jõudude iseloomule (vt.), millele tuginevad ühiskonna progressiivsed jõud võitluses vanade tootmissuhete kõidikute purustamise eest, tööviljakuse järjekindla kasvu majandusseadus ja mõned muud majandusseadused. Iseloomustades näiteks ühiskonna materiaalsete elutingimuste tootmist ja taastootmist kui üldist majandusseadust, kirjutas Marx: «Nagu metsinimene, kes peab võitlema loodusega, et rahuldada oma vajadusi, et oma elu säilitada ja edasi kanda, nii peab võitlema ka tsiviliseeritu, peab võitlema kõikides ühiskondlikes vormides ja kõikide võimalike tootmisviiside tingimustes» (К. Маркс, Капитал, т. III, стр. 833). Seega määravad inimühiskonna arenemist üheaegselt niihästi üldised kui ka spetsiifilised majandusseadused. Kui oma aja ära elanud klassid takistavad ühiskonna majanduselu peamisi nõudeid väljendavate seaduste avaldumist, siis murravad need seadused endale vältimatult tee, purustades lõpuks vanad, tootlike jõudude arenemist takistavad tootmissuhted ja kehtestades uued, progressiivsed tootmissuhted. Üldised

seadused toimivad alati koos spetsiifiliste seadustega ja avalduvad nende kaudu, omandades sellega ühenduses eri jooni. Kõikidele formatsioonidele ühiseid majandusseadusi tuleb käsitleda konkreetselt ja ajaloolisest aspektist, sest üldiste seaduste toime iseloomu ja omapärast avaldumisvormi võib mõista ainult antud formatsiooni iseärasuste, s. t. nende konkreetsete ajalooliste tingimuste, milles üldine majandusseadus avaldub, tunnetamise teel. On ka niisuguseid majandusseadusi, mis toimivad küll mitmes formatsioonis, kuid ei ole üldised kõikidele formatsioonidele. Selline on väärtusseadus. Selle seaduse toime sõltub iga antud tootmisviisi iseärasustest. Üldiste ja spetsiifiliste majandusseaduste ühtsus ei tähenda nende samasust või täielikku kattumist üksteisega, sest nii need kui ka teised väljendavad erisuguseid olulisi seoseid majanduslike nähtuste ja protsesside vahel. Kommunistlikud ja töölisparteid ning sotsialistlik riik tuginevad oma majanduspoliitikas ja majanduslikus organiseerimistöös üldiste ja spetsiifiliste majandusseaduste tundmisele, kasutades neid teadlikult kommunismi ehitamise huvides.

ÜLDLEPING — majanduslepingute (vt.) vorm NSV Liidus, mida rakendatakse kapitaalehituses. Üldleping sõlmitakse telliva majandusorgani ja ehitustööstuse ettevõtte — üldtöövõtja — vahel. Antud objekti ehitamise ajal vastutab üldtöövõtja kõigi nende tööde kompleksi eest, mida teevad ehitustel niihästi töövõtja ise kui ka tema poolt kaasatõmmatud organisatsioonid. Üldlepingu alusel sõlmitakse töövõtu-aastalepingud, mis määravad kindlaks tööde mahu antud aastaks.

ÜLDRAHVALIK OMANDUS — kogu rahva omandus sotsialistlikus ühiskonnas, kujutab endast riiklikku sotsialistlikku omandust (vt.).

ÜLEPLAANILINE KASUM — osa riikliku sotsialistliku ettevõtte puhastulust, mis on kujunenud omahinna üleplaanilise alandamise tagajärjel. Üleplaanilise kasumi suurus võrdub ettevõtte hulgihinna ja toodangu omahinna vahega, kui sellest lahutada plaaniline kasum. Omahinna alandamise ja ettevõtte rentaabluse tõstmise materiaalse stimuleerimise eesmärgil arvatakse suur osa üleplaanilisest kasumist (20—50%) eraldistena ettevõttefondi (vt.), mis kasutatakse ettevõtte tootmisvajadusteks ning tööliste ja teenistujate premeerimiseks. Suhe kasumi (plaanilise ja üleplaanilise) üldsumma ja realiseeritud toodangu täieliku omahinna vahel näitab tootmise rentaabluse taset.

ÜLESOSTJA — kaubanduskapitali (vt.) esindaja, kes ostab väiketootjatelt (talupoegadelt, kodutööndajailt, käsitöölistelt) kaupu madalate hindadega kokku ja müüb need kõrgemate hindadega edasi. Orjastades väiketootjaid nende toodangu turustamise abil, seejärel aga ka toorainega varustamise kaudu, ekspluateerib ja laostab ülesostja neid ning muudab järk-järgult palgatöölisteks.

ÜLETOOTMINE — kaupade liigsus võrreldes maksevõimelise nõudmisega. Esineb kapitalistlikes riikides majanduskriiside (vt.) ajal ning avaldub selles, et turud on tulvil kaupadest, mis ei leia ostjaid, hinnad langevad, ettevõtted lakkavad töötamast, töölised jäävad tööta ja muutuvad töötatööllisteks. Ületootmine tekib varjatud kujul juba enne majanduskriisi saabumist, kui tootmine veel üha laieneb. Müümata kaupade varud hakkavad kogunema tingimustes, kus turustamise võimalused näivad kapitalistile eriti soodsatena ning hindade tase on kõrge. Perioodiliste majanduskriiside tingimustes on ületootmine mitte lokaalne, vaid üldine, hõlmates kõiki või peaaegu kõiki tootmisharusid. Kaupade liigsus ja nende ületootmine iseloomustavad kapitali ületootmist. Ületootmine ei ole absoluutne, sest töötava rahva laiade hulkade elementaarsed vajadused ei leia rahuldamist, vaid suhteline, s. o. liigsus esineb võrreldes ostuvõimelise nõudmisega. See tähendab seda, et kapitalistlikus ühiskonnas tekib rööbiti rahvastiku suhtelise liigsusega ka kapitali suhteline liigsus (vt. Kapitalistliku akumulatsiooni üldine seadus, Relatiivne ülerahvastus).

ÜLETOOTMISKRIISID — vt. Majanduskriisid.

ÜLETUNNITÖÖ — töö, mida töölised või teenistujad teevad administratsiooni korraldusel pärast kindlaksmääratud normaaltööpäeva lõppu. NSV Liidu

Töökoodeksi järgi on ületunnitöö üldreeglina keelatud. Erandina võib ületunnitööd lubada ainult mõnedel üksikjuhtudel: tööde tegemiseks, mis on vajalikud ühiskondlike õnnetusjuhtumite või õnnetusohu vältimiseks; ühiskondlikult vajalike tööde tegemiseks, mis on tarvilikud vesivarustuse, valgustuse, kanalisatsiooni, transpordi, posti, telegraafi- ja telefoniside normaalset funktsioneerimist takistavate asjaolude kõrvaldamiseks; alustatud töö lõpetamiseks, kui selle töö katkestamine võib põhjustada materjali või masina riknemist; mehhanismide või ehitiste tähtajaliste remontimis- ja taastamistööde tegemiseks juhtudel, kui nende mehhanismide seismajäämine või ehitiste funktsioneerimise katkemine võib põhjustada suure arvu tööliste töö katkemise. Ületunnitöid võib teha ainult vastava ametiühingu loal ja eeldusel, et peetakse kinni reast tingimustest; ületunde ei tohi teha rohkem kui 120 tundi ühe inimese kohta aastas ja mitte rohkem kui 4 tundi kahe üksteisele järgneva päeva jooksul. Ületunnitööd ei ole lubatud teha isikutel, kes pole veel saanud 18-aastaseks, rasedatel naistel alates neljandast raseduskuust ja imikuid toitvatel naistel.

ÜLIIMPERIALISM — vt. Ultraimperialism.

ÜRGKOGUKONDLIK TOOTMISVIIS — esimene tootmisviis ajaloos, tugineb üksikute kogukondade algeliste tootmisriistade ja -vahendite ning kollektiivse tööga loodud produktide kollektiivsele omandusele ning ühise töö produktide võrdsele jaotamisele. Kogukondlik omandus — see on üksikute väikeste, üksteisest enam-vähem eraldunud kogukondade omandus. Kõrvuti tootmisvahendite kogukondliku omandiga eksisteeris ka kogukonna liikmete isiklik omand mõningate tööriistade näol, mida kasutati ka kaitserelvadena kiskjate vastu. Vajadus kollektiivse töö ja tootmisvahendite kogukondliku omanduse järele tulenes tootlike jõudude madalast arengutasemest, tööriistade algelisusest, mistõttu üksinda oli võimatu materiaalseid hüvesid toota ja end looduse stiihiliste jõudude vastu kaitsta. Ürginimese töö ei loonud midagi üle selle, mida vajati iseenda eksistentsi kindlustamiseks. Et tööprodukte oli äärmiselt vähe, siis valitses kogukondades võrdse jaotamise põhimõte, milleta ühiskonna olemasolu poleks olnud tagatud. Ürgkogukondliku korra ajal varalist ebavõrdsust inimeste vahel, eraomanikele kuuluvaid tootmisvahendeid, klasse ja inimese ekspluateerimist inimese poolt ei esinenud, polnud ka riiki. Tootlike jõudude arenedes tekkis loomulik tööjaotus sõltuvalt inimeste soost ja vanusest. Majanduse edasise arengu ja rahvaarvu suurenemise tagajärjel tekkis ühiskonna sugukondlik organisatsioon. Sugukondlikus kogukonnas oli esialgu juhtival kohal naine (matriarhaat), hiljem, ajaloolise arengu käigus, läks juhtiv seisund üle mehele (patriarhaat). Ürgkogukondliku tootmisviisi eksisteerimise lõpuperioodil, kui mindi üle karjakasvatusele ja põllundusele, tekkis ühiskondlik tööjaotus (vt.) ja vahetus. Ühiskondliku tööjaotuse esimeseks suureks astmeks oli karja kasvatavate hõimude eraldumine. Tootlike jõudude edasise arenemise ja tootmisriistade täiustumise tulemuseks oli, et töö hakkas andma elatusvahendeid rohkem kui see oli inimese ülalpidamiseks vajalik. Tekkis lisatöö (vt.) ja lisaprodukti (vt.) omastamise võimalus. Tekivad individuaalmajandid, arenevad välja kaubavahetus, eraomandus ja varaline ebavõrdsus, klassid ja inimese ekspluateerimine inimese poolt. Eraomanduse ja tööproduktide vahetuse tekkimise tulemuseks on ürgkogukondliku korra lagunemine ja ekspluateerimise tekkimine. Võõra töö ekspluateerimise esimeseks vormiks oli orjade töö ekspluateerimine. Ürgkogukondlik tootmisviis asendus orjandusliku tootmisviisiga (vt.).

Y

«YOUNGI PLAAN» — plaan reparatsioonimaksete võtmiseks Saksamaalt pärast Esimest maailmasõda (1914—1918), mille töötas 1929. aastal välja ekspertide komisjon eesotsas Ameerika Ühendriikide esindaja O. Youngiga ja mis võeti vastu «Dawesi plaani» (vt.) asemel. Selle plaani kohaselt pidi Saksamaa maksma reparatsioone 59 aasta jooksul; iga-aastaste maksete suurust vähendati «Dawesi plaaniga» võrreldes 20 protsenti. «Youngi plaani» kohaselt asutati Rahvusvaheline Arvelduspank, kes pidi reparatsioonimakseid sisse nõudma, neid sihipäraselt välja maksma, mobiliseerima valuutakrediite jne. Plaani tegelikuks eesmärgiks oli kaasa aidata Saksamaa sõjalise ja tööstusliku potentsiaali taassünnile ja Ameerika kapitali sissetungile Lääne-Euroopa maadesse. Panga moodustamine, milles valitsev seisund kuulus Ameerika Ühendriikidele, oli Ameerika monopolistliku kapitali kontrolliabinõuks Euroopa kapitalistlike riikide majanduse üle. Lõplikul kujul võeti «Youngi plaan» vastu 1930. aasta jaanuaris toimunud Haagi konverentsil, kuid juba 1932. aastal ta tegelikult likvideeriti Lausanne'i konverentsi otsustega, millega reparatsioonimaksed kustutati, arvesse võttes Saksamaa osavõttu uuest Nõukogudevastasest «läänеblokist».

TÄHESTIKULINE SISUKORD

A 5
B 16
C 19
D 21
E 28
F 38
G 43
H 45
I 50
J 57
K 59
L 116
M 131
N 159
O 171
P 178
Q 201
R 202
S 229
T 253
U 310
V 313
Õ 329
Ä 330
Ü 331
Y 338

КРАТКИЙ ЭКОНОМИЧЕСКИЙ СЛОВАРЬ

Под редакцией Г. А. Козлова и
С. П. Первушина

На эстонском языке

Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

*

Toimetaja A. Kadak

Kunstiline toimetaja I. Torn

Tehniline toimetaja O. Post

Korrektorid M. Sepp ja E. Multer

Ladumisele antud 10. II 1961. Trükkimisele antud 8. V 1961. Paber 60×90, 1/16. Trükipoognaid 21,25. Arvutuspoognaid 36,02. Trükiarv 10 000. Tellimise nr. 318. Trükikoda «Punane Täht», Tallinn, Pikk tän. 54/58.

Hind rbl. 1.28

1—11

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00478348 8

RBL. 1.28

Kmr 1070
X